کۆیە لە سەردەمی شۆڕشی ئەیلوولدا
(١٩٦١- ١٩٧٥)

زامدار ئەحمەد

لە بڵاوکراوەکانی دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان
هەولێر- ٢٠٢٣

ناوی کتێب: کۆیە لە سەردەمی شۆڕشی ئەیلوولدا (١٩٦١- ١٩٧٥)
نووسەر: زامدار ئەحمەد (خوێندکاری دکتۆرا)
پێداچوونەوە: پ. ی. د. هۆشمەند عەلی مەحموود
دیزاینی ناوەوە: ز. ئـ
دیزاینی بەرگ: ئەنجام ئەنوەر
سەرپەرشتی چاپ: مستەفا نەجم فەیلی
ساڵی چاپ و شوێن: ٢٠٢٣- هەولێر
چاپخانە: دانیشفەڕ
تیراژ: ١٠٠٠ دانە

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان/ هەرێمی کوردستان،
ژمارە سپاردنی (١١٧٣)ی ساڵی (٢٠٢٣)ی پێدراوە.

ناوەرۆك	
بابەتەکان	لاپەڕە

بابەتەکان	لاپەڕە
پێشەکی	٩
بەشی یەکەم پوختە مێژوویەکی کۆیە و شۆڕشی ئەیلوول	
باسی یەکەم: کورتەیەك سەبارەت بە شاری کۆیە	٢١
أ- لایەنی جوگرافی کۆیە	٢١
ب- مێژووی کۆیە	٢١
پ- لایەنی کارگێڕی کۆیە	٢٣
ت- بزاڤی خوێندن و ڕۆشنبیری کۆیە	٢٥
ج- دانیشتووان و پێکهاتەی کارگێڕی کۆیە	٢٧
باسی دووەم: کۆیە بەر لە شۆڕشی ئەیلوول	٣١
باسی سێیەم: زەمینەسازی هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلوول لە کوردستان (١١ی ئەیلوولی ١٩٦١)	٤١
پەراوێزەکانی بەشی یەکەم	٥١
بەشی دووەم پێگەی کۆیە لە شۆڕشی ئەیلوولدا (١١ی ئەیلوولی ١٩٦١- ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣)دا	
باسی یەکەم: شۆڕشی ئەیلوول لە کۆیە (١١ی ئەیلوولی ١٩٦١ تا ٨ی شوباتی ١٩٦٣)	٧٩
باسی دووەم: بارودۆخی کۆیە لە کوودەتای یەکەمی بەعسییەکان (٨ی شوباتی ١٩٦٣- ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣)	٩١
یەکەم: وەرگرتنی دەسەڵات لە لایەن بەعسییەکان	٩١
دووەم: کۆیە لە دوای کوودەتای ٨ی شوباتی ١٩٦٣ی بەعسییەکان	٩٦
سێیەم: کۆنگرەی کۆیە	١٠٥

چوارەم: بارودۆخی کۆیە لە سەردەمی حەرەس قەومی	١٠٧
١- حەرەس قەومی	١٠٧
٢- بارودۆخی کۆیە لە سەردەمی حەرەس قەومیدا	١١٠
٣- کوشتن و فیشەك باران کردنی خەڵکی کۆیە لە لایەن حەرەس قەومی	١٢١
پێنجەم: شەڕی هەیبەت سوڵتان	١٣٩
شەشەم: ڕۆڵی شیوعییەکانی کۆیە لە شۆڕشی ئەیلوولدا	١٤٣
حەوتەم: بارودۆخی مەسیحییەکان لە کاتی هاتنی حەرەس قەومی	١٥٠
پەراوێزەکانی بەشی دووەم	١٥٤
بەشی سێیەم بارودۆخی کۆیە لە ١٨ی تشرینی ١٩٦٣ تا ١١ی ئازاری ١٩٧٠	
باسی یەکەم: ڕووداوەکانی کۆیە لە ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣ تا ١٣ی نیسانی ١٩٦٦	٢٠٩
یەکەم: کوودەتای ١٨ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٣	٢٠٩
دووەم: کۆیە لە ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣ تا ١٣ی نیسانی ١٩٦٦	٢١٤
باسی دووەم: کۆیە لە ١٧ی نیسانی ١٩٦٦ تا ١٧ی تەمموزی ١٩٦٨	٢٢٥
یەکەم: وەرگرتنی دەسەڵات لە لایەن عەبدولڕەحمان عارف	٢٢٥
دووەم: کۆیە لە ١٧ی نیسانی ١٩٦٦ تا ١٧ی تەمموزی ١٩٦٨	٢٣١
باسی سێیەم: بارودۆخی کۆیە لە کوودەتای ١٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٨ تا ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠	٢٣٧
یەکەم: وەرگرتنەوەی دەسەڵات لە لایەن بەعسییەکانەوە	٢٣٧
دووەم: کۆیە لە ماوەی دەسەڵاتی دووەمی بەعسییەکان (١٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٨ تا ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠)	٢٤٢
پەراوێزەکانی بەشی سێیەم	٢٤٧
بەشی چوارەم بارودۆخی کۆیە لە ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ تا ڕێککەوتننامەی جەزائیر	
باسی یەکەم: بارودۆخی کۆیە لە کاتی ئاشتی و سەقامگیریدا (١١ی ئازاری ١٩٧٠- ١١ی ئازاری ١٩٧٤)	٢٧٧

یەکەم: ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠	٢٧٧
دووەم: کۆیە لە ماوەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ تا ١١ی ئازاری ١٩٧٤	٢٨٣
باسی دووەم: ڕۆڵی کۆیە لە دەست پێ کردنەوەی شۆڕش (١١ی ئازاری ١٩٧٤ تا ڕێککەوتننامەی جەزائیر)	٢٨٩
یەکەم: کۆتایی ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازار و دەست پێ کردنەوەی شەڕ	٢٨٩
دووەم: چالاکییەکانی کۆیە لە کاتی دەست پێ کردنەوەی شەڕ	٢٩٢
پەراوێزەکانی بەشی چوارەم	٢٩٧
ئەنجام	٣١١
لیستی سەرچاوەکان	٣١٥
لیزگەی ناوەکان (ئیندێکس)	٣٤٣
پاشکۆکان	٣٦٧

هەواڵنامەی کتێب

پێشەکی

مێژووی کورد و کوردستان چەندین بزووتنەوە و شۆڕش و هەوڵدانی بۆ سەربەخۆیی کورد تێدایە. شۆڕشی ئەیلوول لە ماوەی نێوان سالآنی (١٩٦١-١٩٧٥) یەکێکە لە هەوڵە گەورەکانی کورد بۆ بە دەست هێنانی مافە ڕەوا نەتەوەییەکان، ئەگەرچی ئەو قۆناغە لە مێژووی عێراق چەندین دەسەڵاتی جیاجیا فەرمانڕەوایەتییان کردووە، بەڵام سەرکردایەتی کورد لە سەر مافی نەتەوەکەیان پێداگر بوون و تا ئەو کاتەی حکومەت ویستوویەتی ماف و داواکارییەکانی کورد جێبەجێ بکات، لەگەڵ ئاشتی و سەقامگیریدا بووە، بەڵام کاتێك داواکارییەکانیان جێبەجێ نەکراوە، بە شەڕ بەرگرییان لە خۆیان کردووە.

لە نێوان سالآنی (١٩٦١- ١٩٧٥) عێراق بە دۆخێکی هەستیار تێدەپەڕی، چونکە لەو ماوەیەدا چەندین کوودەتا کرا و حکومەت گۆڕدرا، کەچی سەرکردایەتی شۆڕش لە ماوەی دەسەڵاتدارییەتی عەبدولکەریم قاسم (١٤ی تەمموزی ساڵی ١٩٥٨- ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣) بە هەموو شێوەیەك هەوڵی دەدا مافەکانی کورد وەربگرێت، بەڵام بە هۆی هەنگاو نەنانی قاسم بەرەو ئاشتی و ڕێککەوتن لەگەڵ کورد، هیچ ئەنجامێکی نەبوو. دواتر و لە کوودەتای یەکەمی بەعسییەکان (٨ی شوباتی ساڵی ١٩٥٨- ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣)، بە هەمان شێوە ویست و خواستی ڕاگرتنی شەڕ و ڕێککەوتن لە لایەن کوردەکانەوە هەبوو، کەچی بەعسییەکان بە پێچەوانەوە هێزێکی میلیشیاییان بە ناوی حەرەس قەومی دروست کرد و بە هەموو شێوەیەك کەوتنە دژایەتی کردن و سەرکوت کردن و کوشتن و گرتن و ئازار و ئەشکەنجەدانی کورد، بە شێوەیەك بە یەکێك لە ماوە خوێناوییەکانی عێراق بەرانبەر بە کورد دادەنرێت.

پـاش ئەوەی عەبدولسـەلام عـارف (١٨ی تشرـینی دووەمـی ١٩٦٣- ١٣ی نیسـانی ١٩٦٦) کۆتـایی بە بەعسـییەکان هێنـا و دەسـەڵاتی گـرتە دەسـت، چەنـدین هەوڵ لەم پێنـاوە درا، تەنـانەت ڕێککەوتننـامەی ١٠ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦٤ لە نێـوان حکـومەت و سـەرکردایەتی کـورد واژۆ کـرا، بەڵام بە هـۆی نەبـوونی ویسـتی جێبەجـێ کردنـی ئەو ڕێککەوتننـامەیە لە لایەن حکـومەتی عێـراقییەوە بە شـەڕ کۆتایی هات.

لە دوای کۆتـایی دەسـەڵاتی عەبدولسـەلام عـارف بە هـۆی کەوتە خـوارەوە لە فـڕۆکە، عەبـدولڕەحمان عـارفی بـرای (١٧ی نیسـانی ١٩٦٦- ١٧ی تەممـووزی ١٩٦٨) دەسـەڵاتی گـرتە دەسـت، ئەگەرچـی لە دوای مـاوەیەکی کەم لە وەرگرتنـی دەسـەڵات شـەڕ و پێکـداداان لە نێـوان کـورد و حکـومەتی عێـراق دروسـت بـوو، بەڵام لە ٢٩ی حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٦٦ ڕێککەوتنێـك لە نێـوان هەردوولا واژۆ کـرا، کەچـی بە هـۆی جێبەجـێ نەکردنـی بەنـد و مـادە و بڕگەکـانی نێـو ڕێککەوتننـامەکە، گـرژی و نـاکۆکی کەوتەوە نێـوان هەردوولا، تـا ئەو کـاتەی بـۆ جـاری دووەم بەعسـییەکان لە ڕێککەوتـی ١٧- ٣٠ی تەممـووزی ساڵی ١٩٦٨ کوودەتایـان کـرد و دەسـەڵاتیان وەرگـرتەوە، هەر لەگەڵ هـاتنەوە سـەر دەسـەڵات، ڕایانگەیانـد کە پابەنـدی نـاوەرۆکی ڕێککەوتننـامەی ٢٩ی حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٦٦ دەبـن، ئەم ڕاگەیانـدراوەیان تەنیـا قسـە بـوو، چـونکە بە کـردەوە هـیچ هەوڵێکیـان بـۆ جێبەجـێ کردنـی نەدا، لەبەر ئەوە جـارێکی دیـکە ناخۆشـی و پێکـدادان لە نێـوان کـورد و حکـومەتی عێـراق دروسـت بـووەوە. بەعسـییەکان پێشـتر دەورێکـی دیـکەی دەسـەڵاتیان لە عێـراق هەبـوو، تـا ڕادەیەك باشـتر لە بـارودۆخەکە دەگەیشـتن، دەیـانزانی لە ڕێـگەی شـەڕ و هێرشـەوە نـاتوانن کۆتـایی بە بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد بهێـنن، بـۆیە پەنایـان بـردە بەر دانوسـتان و گفتوگـۆ، لە ئەنجامـدا ڕێککەوتننـامەی ١١ی ئـازاری ١٩٧٠ی لـێ کەوتەوە، کە لە نێـوان مسـتەفا بـارزانی و سـەددام حوسـێن جێگـری سـەرۆکی ئەنجـوومەنی سـەرکردایەتی عێـراق واژۆ کـرا و مـاوەی چـوار سـاڵ بەردەوام بـوو، لەو کـاتەدا بەعسـییەکان لە هەوڵـی خـۆ بەهێزکـردن و پتەوکردنـی دەسـەڵاتەکەیان بـوون، بـۆیە لە کۆتاییـدا پاشـگەز بـوونەوە و ئامـادە نەبـوون نـاوەڕۆکی ڕێککەوتننـامەکە جێبەجـێ بـکەن، ئەمەش سـەرەتای

قۆنـــاغێکی دیـــکەی شـــەڕ و پێکـــدادانی نێـــوان حکـــومەت و پێشـــمەرگە بـــوو، ئەنجامەکەشـــی بە هـــۆی ڕێککەوتننـــامەی جەزائیـــرەوە دووبـــارە دروســـت بـــوونەوەی شـــەڕ بـــوو. دیـــارە کـــورد لەو قۆنـــاغەدا و بە هـــۆی شـــەڕ و پێکـــدادانەوە هەزاران پێشمەرگەی لێ شەهید کرا.

ئەو بـــارودۆخەی لە نێـــوان ســـاڵانی (١٩٦١- ١٩٧٥) لە عێـــراق و کوردســـتان هـــاتە ئـــاراوە، کـــاریگەری ڕاســـتەوخۆ و ناڕاســـتەوخۆی بە ســـەر شـــاری کـــۆیەوە هەبـــوو، لەم پێنـــاوەدا کـــۆیە و کۆیییەکـــان هەر لە ســـەرەتای دەســـتپێکی شـــۆڕش بەشـــداری کارایـــان هەبـــــووە، هەم لە هەڵگیرســـــــانی شـــــــۆڕش و هەم لە بەرگـــــری کـــــردن و ڕووبەڕووبـــوونەوەی حکـــومەتە جیاوازەکـــانی عێـــراق، تەنـــانەت قوربـــانی زۆریشـــی بـــۆ شۆڕشی ئەیلوول داوە.

لە دوای کوودەتـــای یەکەمـــی بەعســـییەکان کـــۆیە ڕووبەڕووی هێرشـــی دڕنـــدانەی هێـــزی حەرەس قەومـــی بـــووەوە و دەیـــان کەســـی کـــۆیە و دەوروبەریـــان دەســـتگیر کـــرد و لە نـــاو بـــازاڕی شـــاری کـــۆیە بە دینگەیـــان بەســـتنەوە و گوللەبارانیـــان کـــردن، بـــۆ ئەوەی تـــرس و دڵەڕاوکـــێ بـــخەنە نێـــو دڵـــی خەڵکـــی شـــارەکە و دەوروبەری، هاوکـــات خەڵکـــی دیـــکەی مەدەنییـــان لە ســـنوورەکە شـــەهید کـــردووە، هەروەهـــا بە ســـەدان کەســـیان لە خەڵکـــی شـــارەکە دەســـتگیر کـــردووە و ڕەوانەی زینـــدانەکانی باشـــووری عێراق کردووە و نزیکەی شەش مانگ لەوێ ماوەنەتەوە.

لەو مـــاوەیەدا چەنـــدین ڕووداوی گرنـــگ لە شـــارەکەدا ڕووی داوە، بـــۆ نمـــوونە: بەســـتنی کـــۆنگرەی گشـــتی کـــۆیە لە ١٨- ٢٢ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٦٣، شـــەڕی هەیـــبەت ســـوڵتان لە حـــوزەیرانی ســـاڵی ١٩٦٣ و ... هەروەهـــا کەســـایەتییەکانی کـــۆیە هەمیشـــە بەشـــێك بـــوونە لە ئەنـــدامانی لیـــژنەی دانوســـتان و گفتوگـــۆ لەگەڵ حکـــومەتە جیاوازەکـــانی عێـــراق، بـــۆیە لە کـــاتی ڕێککەوتننـــامەی ١١ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٧٠ خەڵکـــی کـــۆیە کـــراوە بە وەزیـــر لە حکـــومەتی عێـــراق. جێـــی ئامـــاژەیە کە ئەو ڕووداوانەی لە نێـــوان ســـاڵانی (١٩٦١- ١٩٧٥) ڕوویـــداوە، ڕەنگـــدانەوەی شۆڕشـــی ئەیلوولە لە شاری کۆیە.

ئامانجی توێژینەوە:

ئامانجی ئەم توێژینەوەیە هاوکات لەگەڵ نووسینەوەی ڕووداوە مێژووییەکان دەخوازێت ڕۆڵ و پێگەی ئەو شارە لە شۆڕشی ئەیلوول، دەور و نەخشی کەسایەتییەکانی و دواجار پێگە جەماوەرییەکەی بخاتە بەرباس و بە پشتبەستن بە سەرچاوە مێژووییەکان شرۆڤەیان بکات. هەروەها کاریگەری شۆڕشی ئەیلوول بە شاری کۆیە و چالاکییەکانی بە وردی بخاتە بەر باس.

میتۆدی توێژینەوە:

لەم توێژینەوەیەدا هەوڵ دراوە پشت بە میتۆدی توێژینەوەی زانستیی مێژوویی ببەسترێت، لە ژێر بنەمای وەرگرتنی زانیاری و گێڕانەوەی مێژوو و شیکردنەوە و هەڵهێنجان و بەراورد کردن و هەڵسەنگاندن لە ڕێی سەرچاوەکانی پەیوەست بە شۆڕشی ئەیلوول و سەردەمەکە.

گرفتەکانی توێژینەوە:

لە نووسینی هەر توێژینەوەیەکی زانستیدا، چەند گرفت و بەربەستێك دێنە بەردەم توێژەر، ئەم توێژینەوەیەش لەمە بەدەر نییە، کە دەکرێت کۆی گرفتی توێژینەوەکە لە سێ خاڵ چڕ بکەینەوە، یەکەم: کەمی و نەبوونی زانیاری پێویست سەبارەت بە ڕووداوەکانی پەیوەست بە چوارچێوەی توێژینەوە، بە تایبەتی لە سەرچاوە مێژووییە باوەڕپێکراوەکان، ئەمەش پەیوەندی بە نەنووسینەوەی تۆمارە مێژووییەکانەوە هەیە. دووەم: جیاوازی لە ڕووداو و ڕێککەوتی ڕووداوەکان و نووسینەوەیان، بە شێوەیەك تاکوو ئێستا چەند بابەتێکی زۆر گرنگ یەکلایی نەبووەتەوە و بۆچوون و زانیاری جودای لە سەرە، لە کاتێکدا هێشتا ٦٢ ساڵ بە سەر دەستپێکی ڕووداوەکاندا تێنەپەڕیوە. سێیەم: مردن و نەمانی بەشێك لەو کەسانەی بە تایبەتی لە ڕووداوەکانی سەرەتای شۆڕش بەشدار بوون و ڕۆڵ و کاریگەرییان هەبووە، بە دڵنیاییەوە ئەگەر زووتر ئەم توێژینەوەیە بنووسرایە دەکرا سوود لە زانیاری بەشێك لە بەشداربووانی شۆڕش وەربگیرێت و بەشێکی بۆشاییەکانیش پڕ بکرێتەوە.

پرسیاری توێژینەوە:

ئەم تـــوێژینەوەیە دەیەوێـــت وەڵامـــی چەنـــد پرســـیارێکی بـــداتەوە، لەوانە: کـاریگەری شۆڕشـی ئەیلـوول لە سـەر شـاری کـۆیە چ بـووە؟ ڕۆڵ و پـێگەی کـۆیە لە شۆڕشـی ئەیلـوول چـی بـووە و چـۆن بـووە؟ کەسـایەتی و کـارەکتەرە سیاسـییەکانی کـۆیە لە کـوێی ئەو شۆڕشـەدا بـوونە؟ تـا چەنـد کۆییەکـان بەشـدارییان لە دانوسـتان و گفتوگۆکـانی نێـوان سـەرکردایەتی شـۆڕش و حکومەتەکـانی عێـراق هەبـووە؟ کوودەتـا و گۆڕانکـاری لە حکـومەتی عێراقیـدا تـا چەنـد کـاریگەری ئەرێنـی و نەرێنـی بە سـەر شـاری کـۆیەوە هەبـووە؟ کـۆیە بـۆ ئەنجـامە دیـاری کراوەکـانی شۆڕشی ئەیلوول چ قوربانییەکی داوە و چی بەسەرهاتووە؟

سەرچاوەکانی توێژینەوە:

لە نووســینی ئەم تــوێژینەوەیەدا پشــت بە چەنــدین ســەرچاوەی جیــاواز و هەمەجــۆر بەســتراوە، لەوانە: تـوێژینەوە، کتێــب، گۆڤــار، ڕۆژنــامە، دەســتنووس و... هتد، گرنگترین ئەو سەرچاوانەی لەم توێژینەوەیەدا بەکارهاتووە، ئەمانەن:

کتێبەکان:

- کتێبـــی بـــارزانی مســـتەفا و دۆزی کـــورد لە عێـــراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، لە نووسینی دکتۆر عەبدولخالق ناسرِ ئەلعامری، ٢٠٢١.
- کتێبـــی بـــارزانی و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی کـــورد (شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگـــی ســـێیەم، بەشـــی یەکەم، لە نووســـینی مەســـعوود بارزانی، ٢٠٠٤.
- کتێبـــی بـــارودۆخی سیاســـی کوردســـتان- عێـــراق (١١ی مـــارتی ١٩٧٠- ١١ی مارتی ١٩٧٤) لە نووسینی فەرەیدوون عەبدولڕەحیم عەبدوڵڵا، ٢٠٠٨.
- کتێبـــی بیرەوەرییەکـــانم (لە کـــۆیەوە بـــۆ لەنـــدەن)، لە نووســـینی دکتـــۆرە عەتیە حەمەسەعید ساڵحی، ٢٠٢٢.
- کتێبـــی تێکۆشـــانی شـــیوعییەکانی کـــۆیە، لە نووســـینی عەبدولمەســـیح ســـلیمان سوور، ٢٠٢١.

- کتێبی کۆیه ١٩١٨- ١٩٥٨ (لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە)، لە نووسینی جەمال فەتحوڵڵا تەیب، ٢٠٠٨.
- کتێبی کۆیه لە ڕەوتی شارستانیەتدا، لە نووسینی کەریم شارەزا، نازم حەوێزی، عوسمان مستەفا خۆشناو، مەجید ئاسنگەر، ٢٠٠٩.
- کتێبی کۆیه... ناودارانی، لە نووسینی عەبدولخالق عەلائەدین، ٢٠١٤.
- کتێبی مێژووی هەرمۆتە، لە نووسینی هاوژین سڵیوە، ٢٠١٣.
- کتێبی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕەشی ئەیلوول لە کوردستان-عێراق (توێژینەوەیەکی مێژوویی سیاسی گشتی ١٩٦٤- ١٩٧٠)، لە نووسینی دکتۆر شێرزاد زەکەریا محەممەد، ٢٠٢١.

بیرەوەرییەکان:

- بیرەوەری ئەحمەد دڵزار، بە ناونیشانی بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، ٢٠١٩.
- بیرەوەری حەسەن کاکە، بە ناونیشانی هەورازەکانی کاروانی تەمەنم، ٢٠١٣.
- بیرەوەری حەمید ڕەشاد، بە ناونیشانی حەمید ڕەشاش و تولە ڕێیەکانی کوردایەتی، لە ئامادەکردنی ستار محەممەد ئەمین، ٢٠٢٢.
- بیرەوەری کەمال محێدین، بە ناونیشانی بۆ ئەوەی ڕاستییەکان ون نەبن، لە ئامادەکردنی ستار محەممەد ئەمین، ٢٠٢٢.
- بیرەوەری موحسین دزەیی، بە ناونیشانی وێستگەکانی ژیانم (بەشی دووەم)، وەرگێرانی: ئیسماعیل بەرزنجی، ٢٠٠٩.
- بیرەوەری مەسعوود محەممەد، بە ناونیشانی گەشتی ژیانم، ٢٠٠٩.
- بیرەوەری مەلا محەممەد بەحرکەیی، بە ناونیشانی کوردایەتی و کۆڵنەدان (ژیاننامە و بەشێك لە بیرەوەری و ڕووداوە سیاسییەکانی ژیانم)، ٢٠٢٢.

هەواڵنامەی کتێب

نامەی ئەکادیمی بڵاونەکراوە:

- دکتۆرانامەی ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣-١٩٧٠ (تویژینەوەیەک لە مێژووی سیاسی)، لە نووسینی ڕەفیق ڕەحمان مام خول، کۆلێژی ئاداب، بەشی مێژوو، زانکۆی سەلاحەددین، ٢٠٢٢.

گۆڤارەکان:

- وتاری هێرشی حەرەس قەومی بۆ شاری کۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا (تویژینەوەیەکی مێژووییە)، وتاری دکتۆر جەمال فەتحوڵلا تەیب، ٢٠١٥.
- وتاری ڕۆژێك لە مێژووی شاری کۆیە، لە نووسینی فازیل شەوڕۆ، ٢٠١٦.
- وتاری ڕۆژێك لە مێژووی شاری کۆیە (سووتاندنی شاری کۆیە)، لە نووسینی فازیل شەوڕۆ، ٢٠١٨.
- وتاری ڕۆژێك لە مێژووی شاری کۆیە (دیسان لە دینگەپێچان و گوللەبارانکردن) لە نووسینی فازیل شەوڕۆ، ٢٠١٧.

هەواڵنامەی کتێب

جێی خۆیەتی ئاماژە بە گۆڤاری کەکۆن بدرێت، کە زۆربەی ژمارەکانی بابەتی بەپێزی پەیوەست بە تویژینەوەکەی تێدا بوو و سوودی لێ وەرگیراوە. جوودا لەمانە چەند چاوپێکەوتنێکی گرنگ بۆ وەرگرتنی زانیاری و پشتڕاستکردنەوەی ڕووداوە مێژووییەکان لەگەڵ ئەو کەسانە ئەنجام دراوە، کە کاتی خۆی کارەکتەرێکی نێو ڕووداوەکان بوون، یاخود لە نزیکەوە ئاگادار بوون.

ناوەرۆکی توێژینەوە:

ئەم تویژینەوەیە لە پێشەکی و چوار بەش و ئەنجام و لیستی سەرچاوە پێکهاتووە، بەم شێوەیە:

بەشی یەکەم بە ناونیشانی: پوختە مێژوویەکی کۆیە و شۆڕشی ئەیلوول، سێ باسی لەخۆگرتووە، لە باسی یەکەمدا بە ناونیشانی: کورتەیەك سەبارەت بە شاری کۆیە، کە پوختەیەك سەبارەت بە مێژووی شارەکە و بەشێك لە ڕووداوەکان و

شـوێنەوارە مێژووییەکـانی تێـدا بـاس کـراوە. باسـی دووەم لە ژێـر نـاوی: کـۆیە بەر لە شۆڕشـــی ئەیلـــوول، تێـــدا جەخـــت لە ســـەر ڕۆڵـــی کـــۆیە لەو مـــاوە مێـــژووییە کـــراوەتەوە، بە تـــایبەتی لە دامەزرانـــدنی کـــۆمەڵە و ڕێکخـــراو و گـــرووپ و پـــارتی سیاســـی. لە باســـی ســـێیەمدا، بە خێرایـــی بـــاس لە هۆکارەکـــان و زەمینەســـازی هەڵگیرســـان و دەســـتپێکی شۆڕشـــی ئەیلـــوول لە کـــۆیە کـــراوە، لە ژێـــر نـــاوی: زەمینەسازی هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلوول لە کوردستان (١١ی ئەیلوولی ١٩٦١).

بەشـی دووەمـی تـوێژینەوە لە ژێـر نـاوی: پـێگەی کـۆیە لە شۆڕشـی ئەیلـوولدا (١١ی ئەیلـــوولی ١٩٦١- ١٨ی تشرـــینی دووەمـــی ١٩٦٣)دا، بە ســـەر دوو بـــاس دابەش کـــراوە. باســـی یەکەم بە ناونیشـــانی: شۆڕشـــی ئەیلـــوول لە کـــۆیە (١١ی ئەیلـــوولی ١٩٦١ تـــا ٨ی شـــوباتی ١٩٦٣)، کە ڕۆڵـــی کـــۆیە و کۆییەکـــان لە شۆڕشـــی ئەیلـــوول و ڕووداوەکـــانی ئەو مـــاوەیەی لەخۆگرتـــووە. باســـی دووەم لە ژێـــر ناونیشـــانی: بـــارودۆخی کـــۆیە لە کوودەتـــای یەکەمـــی بەعســـییەکان (٨ی شـــوباتی ١٩٦٣- ١٨ی تشرـــینی دووەمـــی ١٩٦٣)، کە دەکرێـــت وەك دڵـــی تـــوێژینەوەکە نـــاوی بهێنرێـــت، چـــونکە مـــاوەی یەکەمـــی بەعســـییەکان ڕووداوی زۆر و تراژیـــدیا لە شـــارەکە ڕووی داوە، کە تێیـــــدا بـــــاس لە وەرگرتنـــــی دەســـــەڵات لە لایەن بەعســـــییەکان و دامەزرانـــدنی حەرەس قەومـــی و هێرشـــی بـــۆ ســـەر شـــاری کـــۆیە کـــراوە، هەروەهـــا کـــۆنگرەی کـــۆیەی پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان و شـــەڕی هەیـــبەت ســـوڵتانی بە وردی تێـــدا خـــراوەتە ڕوو، لە هەمـــان کاتـــدا تەواوی ڕووداوەکـــانی ئەو کـــاتە شرۆڤە کـــراوە، لە کۆتاییشـــدا بـــاس لە بـــارودۆخی مەســـیحییەکان لە کـــاتی هێرشـــی حەرەس قەومی کراوە.

بەشـــی ســـێیەم، تـــایبەتە بە: بـــارودۆخی کـــۆیە لە ١٨ی تشرـــینی ١٩٦٣ تـــا ١١ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٧٠، کە لە ســـێ بـــاس پێـــك هـــاتووە، باســـی یەکەم بە ناونیشـــانی: ڕووداوەکـــانی کـــۆیە لە ١٨ی تشرـــینی دووەمـــی ١٩٦٣ تـــا ١٣ی نیســـانی ١٩٦٦، کە تێیـــدا بـــاس لە کوودەتـــای ١٨ی تشرـــینی دووەمـــی ســـاڵی ١٩٦٣ و کـــۆیە لەو مـــاوەیەدا کـــراوە و ڕووداوەکـــانی ئەو ســـەردەمەی تێـــدا خـــراوەتە ڕوو. باســـی دووەمـــی تـــوێژینەوەکەش بە نـــاوی: کـــۆیە لە ١٧ی نیســـانی ١٩٦٦ تـــا ١٧ی تەممـــووزی ١٩٦٨دا،

کە لە سـەرەتادا وەرگرتنـی دەسـەڵات لە لایەن عەبـدولڕەحمان عـارف و دواتـر کـۆیە لە ١٧ی نیسـانی ١٩٦٦ تـا ١٧ی تەممـووزی ١٩٦٨ی تێـدا خـراوەتە ڕوو. لە باسـی سێیەمیشـدا وەرگـرتنەوەی دەسـەڵات لە لایەن بەعسـییەکانەوە و کـۆیە لە مـاوەی دەسـەڵاتی دووەمـی بەعسـییەکان (١٧ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٦٨ تـا ڕێککەوتنـامەی ١١ی ئـازاری ١٩٧٠) لە ژێـر ناونیشـانی: بـارودۆخی کـۆیە لە کوودەتـای ١٧ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٦٨ تـا ڕێککەوتنـامەی ١١ی ئـازاری ١٩٧٠ی جێ کراوەتەوە.

بەشـی چـوارەم و کۆتـایی تـوێژینەوەکە تـایبەتە بە: بـارودۆخی کـۆیە لە ١١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٠ تـا ڕێککەوتنـامەی جەزائیـر، کە لە دوو بـاس پێـك هـاتووە، باسـی یەکەم بە ناونیشـانی: بـارودۆخی کـۆیە لە کـاتی ئاشـتی و سـەقامگیریدا (١١ی ئـازاری ١٩٧٠- ١١ی ئـازاری ١٩٧٤) تێـدا بـاس لە ڕێککەوتنـامەی ١١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٠ کـراوە، هەروەهـا کـاریگەری ئەو ڕێککەوتنـامەیە بە سـەر شـاری کـۆیە خـراوەتەڕوو. باسـی دووەمـیش لە ژێـر نـاوی: ڕۆڵـی کـۆیە لە دەسـت پـێ کـردنەوەی شـۆڕش (١١ی ئـازاری ١٩٧٤ تـا ڕێککەوتنـامەی جەزائیـر)، کە جەخـت کـراوەتەوە لە سـەر کۆتـایی ڕێککەوتنـامەی ١١ی ئـازار و دەسـت پـێ کـردنەوەی شـەڕ و چالاکییەکـانی کـۆیە لە کـاتی دەسـت پـێ کـردنەوەی شـەڕ. لە کۆتاییشـدا ئەنجـامی توێژینەوە و لیستی سەرچاوەکان دانراوە.

هیـوادارم ئەم تـوێژینەوەیە بەشـێك لە بۆشـاییە مێژووییەکـانی ئەو قۆنـاغەی پـڕ کردبێتەوە و دەروازە و سەرەتایەکیش بێت بۆ بابەتی دیکەی هاوسەردەم.

زامدار ئەحمەد

کۆیە، ٨ی شوباتی ٢٠٢٣

هەواڵنامەی کتێب

بەشی یەکەم

پوختە مێژوویەکی کۆیە و شۆڕشی ئەیلوول

باسی یەکەم

کورتەیەك سەبارەت بە شاری کۆیە

باسی دووەم

کۆیە بەر لە شۆڕشی ئەیلوول

باسی سێیەم

زەمینەسازی هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلوول لە کوردستان

(١١ی ئەیلوولی ١٩٦١)دا

هەواڵنامەی کتێب

هەواڵنامەی کتێب

بەشی یەکەم: پوختە مێژوویەکی کۆیە و شۆڕشی ئەیلوول

باسی یەکەم: کورتەیەك سەبارەت بە شاری کۆیە

أ- لایەنی جوگرافی کۆیە

شاری کۆیە دەکەوێتە باکووری ڕۆژهەڵاتی عێراق، لە نێوان هەر سێ پارێزگای هەولێر و کەرکووک و سلێمانیدایە، لە ڕووی کارگێڕییەوە سەر بە پارێزگای هەولێرە و بە دووری ٧٥ کیلۆمەتر کەوتووەتە بەشی ڕۆژهەڵاتییەوە، سنووری کارگێڕی بریتییە لە: قەزای شەقڵاوە لە باکوور، کەرکووک لە باشوور، سلێمانی لە ڕۆژهەڵات و هەولێر لە ڕۆژئاوا. سنووری سروشتی شارەکەش بریتییە لە: ناوچەی خۆشناوەتی لە باکوور، زێی بچووک (زێی کۆیە) لە باشوور، دەشتی بیتوێن و دۆڵی خەلەکان لە ڕۆژهەڵات، بەستی شەلغە (شرغە) و بەرزاییەکانی (دێدەوان[١]) لە ڕۆژئاوا، لە هەمان کاتیشدا زێی بچووك لە بەشی باشوورییەوە لە هەردوو پارێزگای کەرکووك و سلێمانی جیا دەکاتەوە، بۆیە لە ڕووی جوگرافییەوە کۆیە بە پێگەیەکی گرنگ لە سەر ئاستی عێراق و کوردستان دادەنرێت، بەرزی ڕووی شارەکە ٦٢٥ مەتر، (قشڵە[٢])ی کۆیە ٦٤٧ مەتر، چیای باواجی ١٢٦٠ مەتر، هەیبەت سوڵتان ١٠٩٢ مەتر لە ئاستی ڕووی دەریاوە بەرزن[٣].

ب- مێژووی کۆیە

سەرچاوە مێژووییەکان ئاماژە بەوە دەکەن کە لە کۆنەوە کۆیە شوێنی ژیان بووە، لە چاخە کۆنەکاندا بنکەی فەرمانڕەوا و ژیاری نەتەوەیەکی ئاری بووە بە ناوی گوتی، کە لە دەوروبەری زێی کۆیە ژیاون، دەوری ڕووباری کۆیە مەڵبەندی سەرەکی گووتییەکان بووە، کە لە ناوەڕاستی سەدەی ٢٦ پێش زایین توانیویانە دەست بەسەر ناوچەکانی ئەکەد و سۆمەردا بگرن. لە لایەکی دیکەوە پتر لە دوو هەزار ساڵ بەر لە زایین، ئاشوورییەکان دەسەڵاتی خۆیان بەسەر ئەم ناوچەیەدا

سەپاندووە. دواتر ناوچەکە کەوتووەتە ژێر دەستی کاشی‌یەکان (١٥٩٥- ١١٦٢) پێش زایین، دوای ئەوانیش کەوتووەتە ژێر فەرمانڕەوایی میتانی‌یەکان، کە دەسەڵاتیان لە دەریاچەی وان لە باکوور و دەریای ناوەڕاست لە ڕۆژئاوا، تا کەرکووک و دەشتی هەولێر لە باشوور، بەڵام میدی‌یەکان توانیان لە ساڵی ٦١٢ پێش زایین دەست بەسەر ناوچەکەدا بگرن، بەمەش ڕۆژهەڵات و باشووری کوردستان و بەشی هەرە زۆری باکووری کوردستان کەوتە ژێر ڕکێفیان، کۆیە و دەوروبەری بوو بە بەشێک لە ئیمپراتۆریەتی میدیا[٤].

ئەوەی گوترا بەشێك لە مێژووی گشتی شارەکە بوو، بە گوێرەی هەندێك جێماوەی شوێنەواری کە دۆزراونەتەوە، دەری دەخەن کە لە کۆیەوە ئاوەدانی و ژیان لە ناوچەکەدا هەبووە[٥]، تەنانەت چەند قەڵا و پەرستگایەکیش دۆزراونەتەوە، وەك: قەڵای (شیلە[٦])، کە دەکەوێتە باشووری ئێستای شارەکە، یاخود باشووری گوندی (هەرمۆتە[٧])، یان شوێنەواری ساتوقەڵا، لە گوندی ساتوقەڵا، کە کەوتووەتە بەشی باشووری ڕۆژهەڵاتی شاری کۆیە[٨].

سەبارەت بە ناوی کۆیە، ژمارەیەك بیروڕای جیاواز هەیە[٩]، کە زۆرینەیان لە یەکدییەوە نزیکن، کە دەشێت ناوەکە لە کۆبوونەوە هاتبێت، بە شێوەیەك کۆمەڵێك خێزان لە شوێنێك کۆبوونەتەوە و خانوویان دروست کردووە، ئەوجا وردە وردە شارەکە دروست بووە[١٠].

دیارە شاری کۆیە هەر لە کۆنەوە ڕۆڵێکی ئابووری و ڕووناکبیری باشی لە باشووری کوردستاندا گێڕاوە، لە لایەک جەمسەر و چەقی سەرە ڕێی کاروانی بازرگانی نێوان شارە گەورەکانی شام و عێراق و شارەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، وەک سابڵاغ تا دەگاتە تەورێز بووە و پڕ بووە لە کاروانسەرا، چونکە شوێنی جوگرافی کۆیە وای کردووە وەک کاروانسەرایەک بێت، بۆیە لە هەموو لایەکی کوردستانەوە خەڵکی ڕوویان تێکردووە و لەو شارەدا ماوەتنەوە، تەنانەت عەشیرەتی گەورە لە ناوچەکانی دیکەی کوردستانەوە هاتوونەتە کۆیە و لەو شارەدا ماونەتەوە[١١].

له ڕاستیدا کۆیه به یه‌کێك له ده‌وڵه‌مه‌ندترین شاره‌کانی کوردستانی تایبه‌ت به ناوچه شوێنه‌واری و که‌له‌پووریه‌کان داده‌نرێت، که ژماره‌یان نزیکه‌ی ٢٠٠ ناوچه‌ی شوێنه‌واری و که‌له‌پووریه، که له: گردی شوێنه‌واری، گۆڕستان، قه‌ڵا، شوێنی نیشته‌جێ بوون، مزگه‌وت، دێر، خان، خانووی که‌له‌پووری، ئاشی ئاو و ئاگر و په‌رستگا و ... هتد پێك دێت. به گوێره‌ی توێژینه‌وه به‌رده‌سته‌کان مێژووی ناوچه شوێنه‌وارییه‌کانی سنووری کارگێڕی قه‌زای کۆیه به سه‌رده‌مه کۆنه‌کانی وه‌کوو چاخی به‌ردینی نوێ ده‌ست پێ ده‌کات و به دیاری کراویش له هه‌زاره‌ی ١١ی پێش زایین و به زنجیره‌ی مێژوویی تاکوو چاخه ئیسلامییه‌کان به سه‌رده‌مه‌کانی میرنشینه کوردییه‌کان و عوسمانی‌یه‌کان کۆتایی دێت[١٢]. ئه‌مانه‌ش به‌ڵگه و گه‌واهیده‌ی له مێژینه‌یی کۆیه نیشان ده‌دات.

له ئێستاشدا چه‌ندین شوێنه‌واری مێژوویی له شاره‌که‌دا بوونیان ماوه، بۆ نموونه: شوێنه‌واری ساتوقه‌ڵا، قه‌ڵای شیله، مه‌ڕبێنه قه‌دیشه (شێخ محه‌مه‌مه‌دی دێرێ)، مزگه‌وتی گه‌وره، قه‌یسه‌ری کۆن، خانی قه‌یسه‌رییان، خانی مه‌حموود ئاغا (خانی گه‌وره)، قشڵه‌ی کۆیه، قه‌یسه‌ری نوێ، قه‌ڵای ئاوه‌گرد، شوێنه‌واره‌کانی گوندی سوێره‌ڵه، شوێنه‌واری بۆگد، قه‌ڵات قه‌سرێ، قشڵه‌ی کۆیه، شوێنه‌واری قه‌یسه‌رییان. هه‌روه‌ها چه‌ند شوێنه‌وارێکی دیکه‌ی ئایینی، که به چاوێکی پیرۆز سه‌یر ده‌کرێن بوونیان ماوه، له‌وانه: مه‌ڕبێن قه‌دیشه، هه‌یبه‌ت سوڵتان، گۆڕستانی ئه‌سحابان[١٣].

پ- لایه‌نی کارگێڕی کۆیه

له ساڵی ١٨٤٣ تا کۆتایی جه‌نگی یه‌که‌می جیهان، کۆیه له ڕووی کارگێڕییه‌وه که‌وتبووه ژێر فه‌رمانڕه‌وایی ده‌وڵه‌تی عوسمانی[١٤]، بۆیه زۆربه‌ی فه‌رمانبه‌ره گه‌وره‌کان تورک بوون[١٥]، هه‌روه‌ها پێویسته بگوترێت که له پاش نه‌مانی حوکمی میرنشینه کوردییه‌کان، کۆیه و وراته‌که‌ی که‌وته ژێر ده‌سه‌ڵاتی حوکمی ڕاسته‌وخۆی ده‌وڵه‌تی عوسمانی و هه‌موو کاربه‌ده‌ستانی ئه‌و ناوچانه ڕاسته‌وخۆ له لایه‌ن عوسمانی‌یه‌کانه‌وه داده‌نران، هه‌روه‌ها پۆلیسی ئه‌و ده‌وڵه‌ته که پێی

دەگـوترا هەیـتە، بە شـار و دێهاتەکـانی بڵاوبووبـوونەوە و زوڵـم و زۆردارییەکـی لە ڕادەبەدەریـان لە خەڵـکەکەی دەکـرد، تەنـانەت چەنـد جـارێکیش هەڵمەتـی سـەربازی ئەو دەوڵەتە کـراوەتە سـەر کـۆیە، بۆنمـوونە: یەك لەو هەڵمەتـانە بە سـەرکردایەتی تەقـیەدین پاشـای والـی بەغـدا بـوو، چەنـد کەسـایەتییەکیان لە خەڵکـی شـارەکە و دەوروبەری کوشـت و زەرەرێکـی زۆریـان لە خەڵـکەکەدا و بـاج و خەراجێکـی زۆریـان خسـتە سـەر دانیشـتووانی ئەو ناوچـانە و ئەشـکەنجەی خەڵکەکەیـان دەدا، بە تـایبەتی ئەوانەی بـۆنی بەرهەڵسـتکارییان لێهاتبـا، لە هەمـان کاتدا گەندەڵی کارگێڕی لە ڕادەبەدەر بڵاوبووەوە(١٦).

لـە بەڵگەنامەیـەکی عوسـمانیدا کـە لـە سـاڵانی (١٨٥٩- ١٨٦٠)دا دەرچـووە، ئامـاژە بـەوە دراوە، کە قـەزای کـۆیە (کۆیسـنجاق) وەکـوو قـەزای هـەولێر، یەکێکـە لـە ناوچـە هەسـتیارەکان، شـوێنی کۆبوونـەوەی هۆزەکانـە، جگـە لەمـەش لەگـەڵ ئێـران هاوسـنوورە، بۆیـە ئـەو بەڕێوەبـەرەی بـۆی دادەنرێـت، دەبێـت کەسـێکی لێهـاتوو و بـەتوانا و شـارەزا بێـت، چونکـە ئـەو ناوچەیـە لـە ڕووی داهاتـەوە داهـاتێکی زۆری هەیـە، دەبێـت بـەگوێرەی ویسـتی بابولعـالی هەڵسـوکەوت بکرێـت، هـەروەها ئـەو کەسـەی بـۆ ئـەو شـوێنە دوورە هەڵـدەبژێردرێت، دەبێـت کەسـێکی بـە کێشـە و گیروگرفـت نـەبێت، بـە ناچـاری ئەرکەکـەی وەرنـەگرتبێت، پاشـان ئەگـەر زانـرا کەسـەکە بـەتوانا و شـارەزا بـوو ئـەوا مووچەکـەی لـە ٣٠٠٠ (قرووشـەوە(١٧)) بـۆ ٤٠٠٠ قـڕووش زیـاد دەکرێـت، لەگـەڵ پێـدانی ٢٠٠٠ قـڕووش لـە داهـاتی بەڕێوەبەرایـەتی قـەزای نـاوبراو. هـەر کـاتێکیش کەسـێك وەك قایمقـام، یـاخود بەرپرسـی شـاری کـۆیە دادەنـرا، دەبووایـە پەیوەنـدی لەگـەڵ سـەرۆك هـۆز و دەسـەڵاتدارانی شـار خـۆش بێـت، ئەگەرنـا بـە بیـانووی خـراپ بـەڕێوەبردنی شـار دەکەوتنـە دژایـەتی کردنـی، ئەگەرچـی بەشـێکیش لـەو قایمقامانـەی بـۆ شـارەکە دەهـاتن هـەر خـەریکی گەنـدەڵی و دزی بـوون، تـەنیا بە مەبەسـتی خـۆ دەوڵەمەنـدکردن چووبـوونە شـارەکە، چـونکە هـیچ بایـەخیان بـە بـواری کـارگێڕی و ئاوەدانکردنـەوەی شـارەکە نـەدەدا، جێـی خـۆیەتی بگوترێـت کە دەسـەڵاتدارانی عوسـمانیش بەشـێکی کـەمی بودجەیان بۆ شارەکە تەرخان دەکرد(١٨).

لە ڕاســتیدا بەراورد بە شــارەکانی دیــکە، کــۆیە زووتــر دامودەزگــای میــری لــێ دامەزراوە، بــۆ نمــوونە: ســاڵی ١٨٧٥ فەرمــانگەی تــاپۆی لــێ دانــراوە و وەقفــی مزگەوتەکــانیش دیــاری کــراوە، لەگەڵ دەستنیشــانکردنی سەرپەرشــتیار، کە ئەرکــی کــۆکردنەوەی داهاتەکــانی لە ئەســتۆدا بــووە. هەروەهــا ســاڵی ١٨٨٠ فەرمــانگەی پۆســتەی لــێ دامەزرا و هێڵــی تەلەفــۆنی بــۆ ڕاکێشرــا. دواتــر دەزگــای گــومرگ و دارایــی بــۆ دانــرا، ئەوجــا فەرمــانگەی ڕێــژی (انحصــار)ی لــێ دامەزراوە، چــونکە نــاوچەیەکی گرنگــی کــۆکردنەوەی تــووتن بــوو، کە ڕەوانەی بەغــدا دەکــرا. لە پاشــان شــارەوانی دامەزرا، کە خەڵکــی دەستڕۆیشــتوو بە ســەرۆك دادەنــرا، لە لایەکــی دیکەوە لە ساڵی ١٨٧٧ دادگای بۆ کراوەتەوە و قازی و موفتی هەبووە[١٩].

ت- بزاڤی خوێندن و ڕۆشنبیری کۆیە

لە ســەدەی نــۆزدەدا شــاری کــۆیە ناوەنــدێکی ئــاوەدان بــووە، هەتــا دروســتکردنی شــاری ســلێمانی و گەشــەکردنی لە ســەدەی نــۆزدەدا، کــۆیە لە ڕووی فەرهەنگــی و خوێنــدنەوە لە باشــووری کوردســتاندا لە ئاســتی یەکەمــدا بــووە، ئــاوەدانی و زۆری ژمــارەی دانیشتووانیشــی بــۆ ئەوە دەگەڕێــتەوە[٢٠]. هەروەهــا بزاڤــی خوێنــدن و خوێنــدەواری بە بەراورد بە شــوێنەکانی دیــکەی کوردســتان لە ئاســتێکی بــاش بــووە، مەڵبەنــدێکی ئــایینی گــرنگیش بــووە، لە ســەرەتای ســەدەی هەژدە و نــۆزدەدا بــووژانەوەیەکی زانســتی بەرچــاوی بە خــۆیەوە بینیــوە. هەر بە هــۆی پــێگەی گرنگــی کــۆیەوە چەنــد بنەمــاڵەیەکی زانســتی لەو شــارەدا دەرکەوتــوون، وەک: بنەمــاڵەی خەتیــب، ئــیمام، دایە خەجــێ، خــادیم، تەیــب، نــازەنینی، جەلــیزادە[٢١]، لە هەمــان کاتــدا لە زۆر شــوێنی کوردســتانەوە زانایــان و قوتابییــانی زانســت ڕوویــان لەو شــارە کــردووە و لە زانســتی زاناکــان و قوتابخانەکــانی ســوودیان وەرگرتــووە، بەتــایبەتی کاتێــک ئەو شــارە دەکەوێــتە ژێــر قەڵەمــڕەوی (بابانەکــانەوە[٢٢]) لە ســەدەی نــۆزدەی زاییینیــیەوە، کە ســەردەمی دەســت پــێ کردنــی ژیــان و زانســتی و خوێنــدنی (حــاجی قــادر[٢٣])ە، میرانــی بابــان چەنــد قوتابخــانە لەو شــارەدا بنیــات دەنــێن و گرنگــی زۆر بە ژیــانی ڕۆشــنبیری دەدەن، مامۆســتا بــۆ خوێنــدنگەکانی دابــین دەکەن و کتێبیــان

بۆ وەقف دەکەن و هانی زاناکانی دەدەن لە سەر دانانی کتێب و نووسینەوەی دانراوە بەنرخەکان[٢٤].

تەنانەت شاری کۆیە مەڵبەندی ڕۆشنبیری و شوێنی ڕێزگرتنی هەموو خوێندەوارێکی دڵسۆز بووە. زۆربەی پاشاکانی بابان کە پۆستی پاشایەتیان وەرگرتووە، زەماوەندی گەورەیان لە باغەکانی کۆیەدا ئەنجام دراوە، لەگەڵ چوونیان بۆ شارەکە بە دەیان کتێبی چاک و نایابیان لەگەڵ خۆیان بردووە و بەسەر خوێندەوارەکانی دابەشیان کردووە، لە هەمان کاتدا لەبەر ئەوەی ئەو کاتە مزگەوتەکان مەڵبەندی زانست بوون، عەبدوڵڵا پاشای بابان فەرمانیدا مزگەوتێکی گەورە لە کۆیە دروست بکرێت، کە بە ناوی (حاجی مەلا ئەسعەد[٢٥]) ناسراوە، لە ڕاستیدا ئەمەش قوتابخانەیەکی گەورە بووە، چونکە دەیانی وەک حاجی قادر و (حاجی مەلا عەبدوڵڵا[٢٦]) و (شێخ ڕەزای تاڵەبانی[٢٧]) و (کەیفی جوانڕۆیی[٢٨]) تێیدا دەرچوون و بوونەتە مامۆستا و بە هەموو شارەکانی کوردستان و عێراق و ئەستەنبوڵ و شام و میسر- بڵاوبوونەتەوە. کەواتە لە سەردەمی بابانەکاندا بزووتنەوەی ڕۆشنبیری لە کۆیە بووژاوەتەوە و چەندین زانای بۆ ڕەوانە کراوە و بووەتە ناوەندێکی زانستی لە ناوچەکەدا. هەروەها یەکەم قوتابخانە لە کۆیە لە ساڵی ١٨٨٥دا کراوەتەوە، بەڵام ساڵێکی تەواو نەکرد و داخرا، دواتر ساڵی ١٩٠٠ قوتابخانەیەکی سەرەتایی لێ کرایەوە، بەڵام ئەویش تەمەنی درێژ نەبوو[٢٩]، لەبەر ئەوە ژمارەیەک لە خوێندکارانی کۆیە چوونە مووسڵ و ئەستەنبوڵ بۆ خوێندن[٣٠].

هەروەها جێی خۆیەتی بگوترێت کە شاری کۆیە لە دێر زەمانەوە چەندین کەمینەی ئایینی وەك جوولەکە و مەسیحی لەخۆگرتووە، کە زۆر بە ئازادانە ژیاون و ڕێوڕەسمە ئایینییەکانی خۆیان لە کەنیشتە و کڵێسای خۆیان ئەنجام داوە، تەنانەت گەڕەکی تایبەت بە خۆیان هەبووە، بۆ نموونە: جوولەکەکان لە گەڕەکی بەفری قەندی ژیاون، مەسیحییەکانیش لە گەڕەکی دیایانی شاری کۆیە و گوندی هەرمۆتەی نزیك کۆیە ژیاون[٣١].

ئەمانە هەموو هۆكار بوونە بۆ ئەوەی كۆیە ژمارەی دانیشتووانی زۆر بێت، بۆ نموونە: بە گوێرەی ئاماری ساڵی ١٩٤٧ كۆیە گەورەترین قەزای كورد بووە، هەروەها لە دوای نەجەف گەورەترین قەزای عێراقیش بووە، كەچی لە ساڵی ١٩٥٢ ناحیەی شەقڵاوە كە سەر بە كۆیە بوو كرا بە قەزا و خرایە سەر پارێزگای هەولێر[٣٢].

ج- دانیشتووان و پێكهاتەی كارگێڕی كۆیە

ڕووبەری قەزای كۆیە لە ساڵی ١٩٥٧دا ١٩٨٤ كیلۆمەتر دووجا بووە، كەچی لە ساڵی ١٩٦٥ دادەكشێت بۆ ١٩٣٧ كیلۆمەتر دووجا، بەڵام لە ساڵی ١٩٧٧دا هەڵدەكشێت و دەگاتە ٢٠٦٤ كیلۆمەتر دووجا و لە ساڵی ١٩٨٧دا لە ئەنجامی گۆڕینی قەزاكە بۆ ناحیە ڕووبەرەكەی كەم دەكات بۆ ١٩٩٤ كیلۆمەتر دووجا، بەڵام لە ساڵی ٢٠٠٢ جارێكی دیكە ڕووبەرەكەی هەڵدەكشێت و دەگاتە ٢٠٥٢ كیلۆمەتر دووجا و زیاتر لە ١٤%ی سەرجەم ڕووبەری پارێزگای هەولێر پێك دەهێنێت[٣٣]، هەروەها لە ساڵی ٢٠٢٠ ڕووبەرەكەی زیاد دەكات و دەبێتە ٢٠٦٩ كیلۆمەتر دووجا، یەكەكانیشی هەر وەك خۆی دەمێنێتەوە[٣٤].

كۆیە سنووری كارگێڕی لەگەڵ ١١ ناحیەی جیاوازدا هەیە، ژمارەیەكیان سەر بە پارێزگای هەولێرە و ئەوانی دیكە سەر بە پارێزگای سلێمانی و كەركووكن[٣٥]. ڕووبەری یەكە كارگێڕییەكەی قەزای كۆیە، لە ساڵی ١٩٥٧دا تەنیا لە دوو یەكە پێكهاتووە، ئەوانیش: ناحیەكانی سەنتەر و (تەقتەق[٣٦])، كەچی لە ساڵی ١٩٧٧ لە ئەنجامی ئەو گۆڕانە كارگێڕییانەی قەزاكە بە خۆوەی بینی، ژمارەی یەكەكانی بووە سێ یەكە، ئەوانیش ناحیەكانی شۆڕش، تەقتەق و سەنتەرن. ساڵی ١٩٨٧دا لە ئەنجامی كردنەوەی هەردوو ناحیەی تەقتەق و شۆڕش بە گوند، ناحیەی سەنتەر بە تەنیا ١٠٠%ی سەرجەم ڕووبەری پێك دەهێنا، بەڵام لە دوای ڕاپەڕینی بەهاری ساڵی ١٩٩١ی باشووری كوردستان و ئاسایی بوونەوەی بارودۆخی ڕامیاری ناوچەكە، هەر یەك لە تەقتەق و شۆڕش كرانەوە بە دوو ناحیەی سەر بە كۆیە[٣٧]، هەروەها ساڵی ١٩٩٩ بڕیاری دروست كردنی ناحیەی (ئاشتی[٣٨]) درا

[watermark]

و خــرایە ســەر قەزای کــۆیە[٣٩]، دواتــر و لە ســاڵی ٢٠٠٦ بە بڕیــارێکی حکــومەتی هەرێمــی کوردســتان، دوو نــاحیە بە ناوەکــانی (ســێگردکان[٤٠]) و ســکتان بــۆ ســەر کۆیە زیاد کرا[٤١].

نــاحیەی ئاشــتی لە بەشــی ڕۆژهەڵات و نــاحیەی تەقتەق لە بەشــی باشــوور و نــاحیەی شــۆڕش لە بەشــی ڕۆژهەڵات، نــاحیەی ســکتان لە بەشــی بــاکووری ســنووری کــۆیەن، واتە ئێســتا لە ڕووی کــارگێڕییەوە لە شــەش یەکەی کــارگێڕی پێکهــاتووە، کە ئەمــانەن: نــاحیەی ناوەنــد (ســەنتەر)، نــاحیەی تەقتەق، نــاحیەی شــۆڕش، نــاحیەی ئاشتی، ناحیەی سێگردکان و ناحیەی سکتان[٤٢].

هەواڵنامەی کتێب

هەواڵنامەی کتێب

هەواڵنامەی کتێب

باسی دووەم: کۆیە بەر لە شۆڕشی ئەیلوول

لە دوای جەنگـــی یەکەمـــی جیهـــان، ڕووداوە مێژووییەکـــان هاوشـــێوەی زۆربەی ناوچەکـانی دیـکە کاریگەرییـان لە سـەر کـۆیە هەبـوو، هەر بـۆیە ئینگلیزەکـان چـوونە شارەکە و چەندین بڕیاریاندا.

ڕاســتەوخۆ لە دوای ڕووداوەکـانی جەنگـی یەکەمـی جیهـان ئینگلیزەکـان ڕوویـان لە کــۆیە کــرد، هەڵــبەت پێشــتر لە ڕێــگەی بروســکەیەکەوە زانیارییــان لە بــارەی کــۆیەوە بەدەســـت گەیشـــتبوو. (کـــاپتن هەی[٤٣]) لە ڕێککەوتـــی ١٥ی کـــانوونی یەکەمـــی ســـاڵی ١٩١٨ لەگەڵ چەنـــد ســـەربازێکی ئینگلیـــز گەیشـــتنە شـــاری کـــۆیە، دوای گەیشـتنیان چـوونە نـاو سـەرای کـۆیە، لەوێـدا کۆبـوونەوەیەک سـاز کـرا و مەلا محەمـــــەدی جەلـــــیزادە (مەلا گەورە[٤٤]) بە نـــــاوی دانیشـــــتووانی شـــــارەوە بەخێرهاتنی کاپتن هەی کرد[٤٥].

لە کـــاتی چـــوونی کـــاپتن هەی شـــاندێکی گەورە لە کەســـایەتییەکانی کـــۆیە لە پێشـــــوازییاندا بـــــوون، لەوانە: (حەمە ئاغـــــای غەفـــــووری[٤٦])، (عەوڵا ئاغـــــای حەوێـــزی[٤٧])، مەلا محەمـــەدی جەلـــیزادە و حـــاجی عەبـــدوڵڵا بەگـــی میـــران. یەکەمـین کـاری کـاپتن هەی دامەزرانـدنی کاروبـاری حـوکمڕانی کـۆیە بـوو، لە هەمـان کاتــدا فەقیرخــانەیەکی کــردەوە، کە ڕۆژانە ٣٠٠٠ کەس، کە زۆربەیــان هەتیــو بــوون، سێ ژەمە خواردنیـان بـۆ دابـین دەکـرا و جلـی تایبەتیـان پـێ دەدرا، ئەم کـارەش بـووە هـــۆی ســـووک کردنـــی بەشـــێک لەو قەیـــرانە ئـــابوورییەی کە ڕووبەڕووی کـــۆیە بووبووەوە[٤٨].

بـــۆیە دوای تێگەیشـــتنی بـــاری کـــۆمەڵایەتی و عەشـــایری شـــاری کـــۆیە، چەشـــنە ئیـــدارەیەکییان بەم شـــێوەیە دامەزرانـــد: حەمە ئاغـــای غەفـــووری، حـــاکمی ئیـــداری کـــۆیە و نـــاوچەکە. (جەمیـــل ئاغـــای حەوێـــزی[٤٩])، جێگـــری حـــاکمی ئیـــداری. مەلا محەمـــەدی جەلـــیزادە، قـــازی شـــەرعی. (حـــاجی مەلا ئەحـــمەد ئاغـــا ســـمایل ئاغـــای

غەفووری[٥٠])، حاکمی سولح. عەبدولفەتاح ئاغای حەوێزی، سەرۆکی شارەوانی. حاجی عەبدوڵڵا بەگ (لە بنەماڵەی قوچ پاشا)، بەڕێوەبەری ئەوقاف. (مەلا سدیقی نازەنینی[٥١])، بەڕێوەبەری تاپۆ. (مەلا حەوێز ئاغا غەفووری[٥٢])، بەڕێوەبەری پۆلیسی پیادە. حاجی جەلیل ئاغای حەوێزی، بەڕێوەبەری پۆلیسی سوارە[٥٣].

لە ڕاستیدا کاپتن هەی حاکمی سیاسی و سەربازی شاری کۆیە و دەوروبەری بوو، کە سنوورەکەی درێژ دەبووەوە بۆ ناوچەی خۆشناوەتی، بیتوێن، ڕانیە و پشدەر، ئەوەی زیاتر جێگەی بایەخی ئەم حاکمە بوو، دووبارە ڕێکخستنەوەی ئیدارەی کۆیە و ناوچە شێواوەکەی بوو، کە بە هۆی ململانێی عەشایرییەوە، بە تایبەتی لە نێوان هەردوو بنەماڵەی حەوێزی و غەفووری کە خاوەنی ژمارەیەکی زۆری گوندەکانی دەوروبەری شارەکە بوون، شڵەژابوو[٥٤]. ئەمەش دەروازە و سەرەتایەك بوو بۆ باشتر کردنی بارودۆخی هەمەلایەنی سنووری کۆیە.

جێی ئاماژەیە بگوترێت کە تا ئەو کاتە هەولێر قەزایەك بوو سەر بە پارێزگای مووسڵ، بەڵام لەوە بە دواوە هەولێر کرایە پارێزگایەکی سەربەخۆ بە ناوی پارێزگای هەولێر، لە هەمان کاتدا هەر یەك لە کۆیە و ڕواندز وەکوو دوو قەزا خرایە سەر پارێزگای هەولێر، هەرێمی کۆیەش لەو تەشکیلاتەدا کرا بە دوو بەشی سەرەکی، بەشی کۆیە و بەشی شەقڵاوە، بەشی یەکەمیان سنووری خوارووی زێی کۆیە لە لای ڕۆژهەڵاتی زنجیرە چیای هەیبەت سوڵتان، بەشی دووەمیش کە شەقڵاوەیە دەکەوێتە نشێوەکانی دامێنی چیای سەفین. بە گوێرەی ئاماری ئەوسا کۆیە بەراورد بە ڕواندز، شەقڵاوە، مەخموور و کۆپری ژمارەی دانیشتووانی زۆر زیاتر بووە، بەم شێوەیە: دانیشتووانی هەولێر ١٤٠٠٠ چواردە هەزار کەس بووە، دانیشتووانی کۆیە ٥٠٠٠ پێنج هەزار کەس بووە، دانیشتووانی شەقڵاوە ٣٠٠٠ سێ هەزار کەس بووە، دانیشتووانی کۆپری ٢٠٠٠ دوو هەزار کەس بووە، دانیشتووانی ڕواندز ١٥٠٠ هەزار و پێنج سەد کەس بووە، دانیشتووانی مەخموور ١٠٠٠ هەزار کەس بووە[٥٥].

دەکرێـت بڵێـین: تـا حەمە ئاغـا لە ژیانـدا مـابوو بـارودۆخی کـۆیە بە گشـتی ئـارام بــوو، بەڵام لە دوای مردنــی، کە ئینگلیزەکــان بە ڕەســمی بەشــداری ناشــتنیان کــرد، ڕەوشــەکە بە تەواوی شــڵەژاو تێکچــوو، پاشــان جەمیـل ئاغـای حەوێـزی کە جێگـری بـوو، وەکـوو قایمقـام لە جـێگەی دانـرا، ئەم بڕیـارەش غەفـووریەکـانی نـیگەران کـرد، چـونکە پـایەی قایمقامیـان بە هـی خۆیـان دەزانـی. پێویسـتە بگوترێـت دوای مردنـی حەمە ئاغــا هەنــدێك لە کۆنەخــواز و ژمــارەیەک لە ئاغــای پیلانگێــڕ خەریکــی دروسـت کردنـی ئـاژاوە بـوون، ئەمەش هەڕەشـە بـوو لە سـەر ئاسایشـی شـارەکە، ئەو کــاتەش یاریــدەدەری حــاکمی سیاســی لە کــۆیە ئەو هێــزەی نەبــوو کە بتوانێــت ڕووبەڕوویــان بێــتەوە. نەك ئەمە بەڵکــوو لە پــاش کــۆچی دوایــی حەمە ئاغــا، ئەنـدامانی (بەلشـەفیک[٥٦]) لە سـاڵی ١٩٢٠دا هێرشـیان کـردە سـەر قشـڵەی کـۆیە و دەسـتیان بە سـەریدا گـرت، پـاش ئەوە جێگـری حـاکمی سیاسـی کـۆیە شـارەکە بەجـێ دێڵێ و بەرەو هەولێر دەچێت[٥٧].

سـەبارەت بە بەشـداربووانی بەلشـەفیك لە کـۆیە (تـاهیر ئەحـمەد حەوێـزی[٥٨]) ئەم کەســانە بە ئەنــدام لەو کــۆمەڵەیە دادەنێــت. ڕەســووڵ ئاغــای حــاجی جەلیـل ئاغـای حەوێـزی، عـومەر ئاغـای حەمەد مسـتەفا ئاغـای غەفـووری، عەدەی دورسـن، ســاڵح ئاغــای عەوڵا ئاغــای غەفــووری، عەدەی مــام شــێخ، ســمایلی ڕەســووڵ کێشـکەیی، کەریمـی گـۆدە، حەسـەنە خـڕە، مەعـرووفە سـوور، ڕەزا فەقـێ عەبـدوڵڵا، فەتاح فەقێ عەبدوڵڵا، ڕەشید شەوگێڕی، لەگەڵ چەند لاوێکی دیکە[٥٩].

لە بەرانـبەردا سـەبارەت بەو چـالاکییە (کـازم عـومەر دەبـاغ[٦٠]) دەڵێـت: نـزیکەی ١٨ کەس هێرشـیان کـردە سـەر قشـڵە و ژمـارەیەك سـەربازیان کوشـت و برینـدار کـرد، هەنــدێك هەڵاتــن و چــوونە مــاڵی جەمیــل ئاغــای قایمقــام و لای عەوڵا ئاغــای حەوێــزی، ئەو کەســانە لەگەڵ بــوون، ئەمــانەن: حــاجی میــرزا عەبــدوڵڵا خــادم، سـەرۆك. حـاجی تـاهیر دارۆ ئاغـا، جێگـری سـەرۆك. مـام حەمەدەمـین حـاجی سـاڵح دارۆ ئاغـا، نووسـەر و کاتـب. مەلا تەهـای نـانەوا، عەدەی مـام شـێخ، حـاجی فەقـێ قەڵادزەیـی، مـام ڕەزا قەڵادزەیـی، مـام فەتـاح قەڵادزەیـی[٦١]، مـام کەریـم گـۆدەی، عەدە قەوان، حەمە قەوان، مام سۆفی سەعدوڵڵا، حەمەدەمین شاڵ قیت[٦٢].

ئەمەش دەرخەری ئەوەیە کە شـاری کـۆیە بە درێژایـی مێـژوو شـارێکی زینـدوو بـووە و هەمیشـە ڕۆڵـی پێشـەنگی بینیـوە لە دەرکەوتنـی بیروبـاوەڕی چەپ و مارکسیشـدا پـێش شـارەکانی دی کەوتـووە، ئەگەر بە شـێوەیەکی سـەرەتاییش بێت[٦٣].

دەکرێـت بڵێـین بە گـوێرەی کـات و سـەردەم، خەڵکـی کـۆیە بەشـدارییان لە بـزووتنەوە و جـووڵانەوە و ڕێکخـراو و گـرووپە جیاوازەکانـدا کـردووە و ڕۆڵـی خۆیـان تێـدا گێـڕاوە، هەڵـبەت هەنـدێك جـاریش بـوونەتە هـۆی دروسـت بـوونی کـۆمەڵە و ڕێکخـراو و گـرووپ و ... هتـد. بـۆ نموونە مـاوەیەك بـوو، ژمـارەیەکی بەرچـاو لە ڕوونـاکبیر و هەڵگرانـی بیـری نەتەوەیـی لە کـۆیە، خولیـای دامەزرانـدنی کـۆمەڵەیەکی سیاسـی بـوون، تـا بتـوانن لە چوارچێوەیەکـدا درێـژە بە خەبـاتی نەتەوایەتـی خۆیـان بـدەن، لە ئەنجامـدا دامەزرانـدنی کـۆمەڵەی منەوەرانـی لە سـاڵی ١٩٣١ لـێکەوتەوە، کە خەڵکـی کـۆیە پێیـان دەگـوت کـۆمەڵەی ڕۆشـنبیرانی کـۆیە، دواتـر بـووە بەشـێک لە کـۆمەڵەی لاوان، کە بـنکەکەی لە بەغـدا بـوو، لەم کـۆمەڵەیەدا ژمـارەیەک کەسـایەتی نیشـتمانپەروەر کاریـان تێـدا دەکـرد وەک: (شـاکر فەتـاح[٦٤])، (حامیـد فەرەج[٦٥]) و (ئیبراهـیم ئەحـمەد[٦٦]). هەروەهـا کـۆمەڵەی مـنەوەران ژمـارەیەک لە کەسـایەتی نیشـتمانپەروەری کـۆیی لەخـۆدەگرت لەوانە: (کـاکە زیـاد[٦٧])، (زەکـی ئەحـمەد هەنـاری[٦٨])، (تـاهیر تۆفیـق[٦٩])، سـابیر ئیسـماعیل، سـەید ئەحـمەد مەلا وەلـی، (عوسـمان عەونـی)[٧٠]، (محەمـمەد تۆفیـق وردی[٧١])، (سـامی عەودالٚ[٧٢])، ئەحـمەد حەمە مەلا، ئەحـمەد ئاغـای بـاخچەوان، مـام وەیسـی بـاخچەوان، عـومەر مـام عەبـدوڵلا، حەمەد بەگـی موختـار، هەروەهـا (دڵـدار[٧٣])ی شـاعیر کە بچـووکترین ئەنـدامی کـۆمەڵەکە بـوو. هەروەهـا ژمـارەیەک خەڵکـی دی لەم کـۆمەڵەیەدا ئەنـدامی چـالاک بـوون، لەوانە: ڕەشـید عـارف سـەقا، عەبدولسـەمەد بەننـا، تـاهیر سـادق، ئەمـانە بە گشـتی پەرۆشـی مەسـەلەی نەتەوەیـی کـورد بـوون و بـۆ دەسـتەبەرکردنی مـافە ڕەواکـانی لە هەوڵـی بەردەوام دابـوون. کـۆیە وەک نـاوچەیەکی دیـار دانیشـتووانەکەی هەڵگـری بیـری نەتەوەیـی بـوون، هەر بـۆیە زوو خۆیـان لە شـێوەی گـرووپ و کـۆمەڵە و پـارتی نەتەوەیـی و نیشـتمانیدا ڕێکخسـت. ئەم شارە بە درێژایی مێژوو ڕۆڵی کاریگەری لە گۆڕەپانی خەباتدا بینیوە[٧٤].

هەروەهـــا لە دامەزرانـــدنی (کــۆمەڵەی دارکەر[٧٥]) لە ســاڵی ١٩٣٧دا دڵـــدار بە دامەزرێـــنەر و کەســـی یەکەمـــی ئەو کــۆمەڵەیە دادەنرێـــت، ئەو کەســانەی لەو کــۆمەڵەیەدا بەشــدار بــوون، هیچیــان تەمەنیــان لە بیســت ســاڵ زیــاتر نەبــوو، هەمووشــیان دامەزرانــدنی کــۆمەڵەکە بــۆ ئەوە دەگەڕێنــنەوە کە کــورد چەوســاوە بــووە، کــورد پــارچە پــارچە کــراوە. دیــارە دارکەر تایبەتمەنــدییەکی جیــاوازی هەبــووە، چــونکە بــۆ یەکەم جــار ســنووری ناوچەکــان بەزێــنرا و خەڵکــی هەمــوو ناوچەکــانی لە خــۆی کــۆکردنەوە، واتە ئەو ســنوورە دەشــکێنێت کە پێشــووتر هەبــووە. دڵــدار کە ســـــکرتێر بـــووە، لە هەموویـــان زیـــاتر کـــاریگەری هەبـــووە لە کـــۆکردنەوەی ئەنـــدامەکانی، ئەمە بە شـــایەتی هەمـــوو ئەوانەی کە لەگەڵیـــدا بـــوون، زۆربەشـــی ئامـــاژە بەوە دەدەن کە لە ڕێگـــای دڵـــدارەوە پەیوەنـــدییان کـــردووە، یەک لەوانە (دڵزار[٧٦])ی شاعیر بووە، بەشداربووەکانی دیکەش هەمان شتیان گوتووە[٧٧].

کــۆمەڵەی دارکەر لە مــاوەی ســاڵانی (١٩٣٧- ١٩٣٨) بە هــۆی هــاتنە نــاوەوەی ژمــارەیەکی بەرچــاو لە لاوانــی ڕۆشــنبیری هەولێــر، کــۆیە و ســلێمانی و شــارەکانی دیــکەی کوردســتان ژمــارەی ئەنــدامەکانی زیــادی کــرد، ئیــدی دڵــدار پێشــنیازی چەنــد کەســـــایەتییەك دەکـــــات بـــــۆ ئەوەی بکـــــرێتە ســـــەرۆکی کـــــۆمەڵەکە، دوای هەڵســـەنگاندنی تەواو بڕیــاری ئەوە درا (ڕەفیــق حیلمــی[٧٨]) بکــرێتە ســەرۆك، لە کەرکــووك کۆبــوونەوە لەگەڵ ڕەفیــق حیلمــی دەکرێــت و بــاس لە گــۆڕینی نــاوی کــۆمەڵەکە بــۆ نــاوی (هیــوا[٧٩]) کــرا، کە هەمــوو گەلــی کــورد کــۆ بکــاتەوە مــافی چــارەنووس بــۆ گەلــی کــورد دابــین بکــات و دەوڵەتێکــی یەکگرتــووی کــوردی دروســت بکات[٨٠].

هەرچـــی پەیوەنـــدی بە حیزبـــی ڕزگـــاری نیشـــتمانی هەیە، کە لە ســـاڵی ١٩٤٥ هەمــوو لایەنەکــان لە ســەر پرســی کــۆکردنەوەی هەمــوو هێــزە نیشــتمانی و گــرووپە سیاســـییە پێشـــکەوتنخوازەکانی کوردســـتانی عێـــراق لە یەك بەرەی نیشـــتمانیدا یەك دەنـــگ بـــوون، ئامـــانجی ئەو بەرەیە بریتـــی بـــوو لە خەبـــات دژی ئیمپریـــالیزم و کۆنەپەرســـتی و دەرەبەگـــایەتی و بەدەســـتهێنانی مـــافی چارەنووســـی و ڕزگـــاری کوردســـتان، بە هاوبەشـــی لەگەڵ کـــۆمەڵانی خەڵکـــی عێـــراقدا کە گـــرووپ و هێـــزە

نیشـــتمانییەکان نوێنەریـــانن، دڵـــدار یەکێـــك دەبێـــت لەو کەســـانەی کە لە دوای هەڵوەشـانەوەی پـارتی هیـوا پەیوەنـدییان پێـوە دەکـات و دەبێـتە یەکێـك لە ئەنـدامە چالاکەکانی پارتەکە[٨١].

هەروەهـا لە ڕێککەوتـی ١٦ی ئـابی سـاڵی ١٩٤٦ لە مـاڵی سـەعید فەهـیم سـەلیم ئاغـای حەوێـزی کۆبـوونەوە کـراوە و پـارتی دیمـوکراتی کـورد- عێـراق لەدایکبـوو، دوای هەڵوەشـانەوەی هەردوو پـارتی (شـۆڕش و ڕزگـاری)، لە ئەنجامـدا ئەنـدامانی پـارتی ڕزگـاری و ژمـارەیەکیش لە ئەنـدامانی شـۆڕش چـوونە نێـو ڕێزەکـانی پـارتی دیمـوکراتی کـورد، دەسـتەی سـەرکردایەتی پـارتی کە لە یەکەم کـۆنگرەدا دەستنیشـان کـران، ژمـارەیەکی بەرچـاوی خەڵکـی کـۆیەی لەخۆگرتـووە، پێکهـاتەی سـەرەوەش بەم جـۆرە بـوو: (مەلا مسـتەفا بـارزانی[٨٢])، سـەرۆکی پـارت. شـێخ لەتیـف شـێخ مەحمـوود[٨٣]، جێگـری یەکەمـی سـەرۆک. کـاکە زیـاد حەمە ئاغـای غەفـووری، جێگری دووەم.

کەواتە بە درێژایـی مێـژووی نـوێ و هـاوچەرخ ڕۆڵـی کـۆیە لە بـواری خەبـاتی نەتەوەییـدا دیـار و بەرچـاو بـووە، هۆکـاری ئەمەش بـۆ کۆمەڵێـک فـاکتەر دەگەڕێـتەوە لەوانە: کـاریگەری هـۆنراوە نەتەوەییەکـانی هـونەری گەورەی کـورد حـاجی قـادری کـۆیی، کە یەکێـک بـووە لە هـونەرە هەرە گەورەکـانی ڕێبـازی کـوردایەتی، سـەرتاپای ژیـانی خـۆی بـۆ خـزمەت کردنـی نەتەوەکەی تەرخـان کردبـوو و هەمـوو هەوڵەکـانی چـڕ کردبـووەوە بـۆ هۆشـیارکردنەوەی گەلەکەی و دەستنیشـان کردنـی ئەو کۆسـپانەی کە لەبەردەم دروسـت بـوونی قەوارەیەکـی سیاسی نەتەوەییدا بووبوونە ڕێگر[٨٤].

هەروەهـا پێویسـتە بگوترێـت کە دانیشـتووانی کـۆیە و دەوروبەری بە سـەرکەوتنی شۆڕشـی ١٤ی تەممـووزی ١٩٥٨ شـادمان بـوون و بە دەسـتکەوتێکی خۆیـان دەزانـی و چـاوەڕوانی دەسـتکەوتی گەورەیـان بـۆ کـورد لـێ دەکـرد، هەر بـۆیە خەڵـک پێشـوازییەکی گەرمیـان لـێ کـرد. بـۆ وێـنە لە نێـو شـاری کـۆیەدا دوای ڕاگەیانـدنی سـەرکەوتنی شۆڕشـی ١٤ی تەممـووزی، بـوو بە شـایی و زەماوەنـد و

ســـەرکردەی شۆڕشـــەکەیان کە (عەبــدولکەریم قاســـم[٨٥]) بـــوو بە ســـەرکردەیەکی لێهـاتوو و دڵسـۆز دەزانـی، ئەمەش بـۆ خـۆی قۆنـاغێکی نـوێ بـوو لە ژیـانی کـورد، ئیـتر دەروازەی ئـــازادی واڵا کـــرا کە پێشـــتر دووچـــاری سیاســـەتی چەوســـانەوە بـــوون و کـــوردیش بە پێـــی ســـەنگ و قەبـــارەی خـــۆی بەشـــداری ســـەرکەوتنی ئەم شۆڕشـــەی کرد[٨٦].

کەواتە دەکرێـــت بڵێـــین کـــۆیە لە مـــاوەی نێـــوان ســـاڵانی (١٩١٨- ١٩٦١)دا لە زۆربەی قۆناغەکانـــدا و بە گـــوێرەی ڕووداوەکـــان بەشـــداری کـــارا و چالاکییـــان لە ڕووداو و پێشـــهاتەکان هەبـــووە و دانەبـــڕاون، هەروەهـــا لە کـــۆمەڵە و پـــارت و ڕێکخـــراو و گـــرووپە جیاوازەکـــانی کوردســـتانیـــش ئەنـــدامی چالاکیـــان هەبـــووە و هەمیشە لە هەوڵی بەدەستهێنانی مافە ڕەواکانی گەلی کورد بوونە.

گـرنگە لایەنێکـی گرنگـی ئەو قۆنـاغە بـاس بکرێـت، ئەویـش فەرهەنـگ و ئەدەب و کولتـــوورە لە شـــاری کـــۆیە، چـــونکە خـــاڵێکی جیـــاوازی کـــۆیە لەگەڵ هەنـــدێك لە شـــارەکانی دیـــکە پێکهـــاتەی چینەکـــان و ڕۆڵ و پـــێگەی ئەو چینـــانەیە، بـــۆ نمـــوونە: چینـی ئاغاکـانی کـۆیە، زۆر جیـاواز بـوونە لە ئاغاکـانی ناوچەکـانی دیـکە، چـونکە لە کـــۆیە دیوەخـــانی ئەوان بـــووە بە مەڵبەنـــد و بـــنکەی ڕۆشـــنگەریی، بـــۆ نمـــوونە دیوەخـــانی حـــاجی بەکـــر ئاغـــا و ئەمـــین ئاغـــا (ئەخـــتەر[٨٧]) بـــووەتە مەڵبەنـــدێکی گەورەی ئەدەبـــی و شـــیعر و هـــونەر و ڕۆشـــنبیری، بە جۆرێـــك دیوەخـــانەکەی مەڵبەنـدێکی ئەدەب و هـونەر بـووە، بە گشـتی ئەخـتەر دەورێکـی گرنگـی بـووە لە ژیـانی خوێنـدەواری کـۆمەڵی کـۆیە لە نیـوەی دووەمـی سـەدەی نـۆزدەم، ئەو نەك بـۆ خـۆی شـاعیر بـووە و هـانی شـیعری داوە و دیوەخـانەکەی بـووە بە شـوێنی شـەڕە شـــیعر و بە یەك گەیشـــتنی بیروبۆچـــوونە جیاوازەکـــان و شـــوێنی گەنگەشـــە و داهێنـــان و وەرگرتنـــی شـــتی تـــازە لە یەکـــدی، بەڵکـــوو بە لایەنـــی مـــاددیش درێغـــی نەکـــردووە و ســـەروەتێکی زۆری خـــۆی خســـتووەتە خزمەتـــی ئەو بـــوارە، بەتـــایبەتیش دوای ئەوەی لە تەمەنـی پـازدە سـاڵیدا ناچـار دەبێـت دەسـت لە خوێنـدن هەڵبگـرێ، بە هـۆی مردنـی بـاوکییەوە و لە جێـی ئەو دابنیشـێت، بەم جـۆرە دەبێـتە سـەرۆکی بنەمـاڵەی حەوێـزیـان و دیوەخـانەکەی بە تـایبەتی وەك ناوەنـدێکی ئەدەبـی و لەو

ڕۆژگـارەدا خـۆی دەنوانـد. لەو دیوەخـانە و دیوەخانەکـانی دیـکەی کـۆیەش چەنـدین کـاری لە شـانۆ چـوو ئەنجـام دراوە و هانـدەر بـووە بـۆ ئەوەی خەڵکـی بیـر لە شـتێك بـکەنەوە کە خۆیـانی پـێ دڵخـۆش بـکەن و ئەوەش جۆرێـك لە هــونەر و ئەدەب و تەکنیکـی تێـدا بـووە، چـونکە هەنـدێك پیـاوی گـاڵتەچی لە دیوەخانەکـان هەنـدێك خۆنواندنی جەفەنگییان کردووە بۆ پێکەنین و شەو بەڕێ کردن[٨٨].

لێــرەدا ئەو ڕاســتییە دەردەکەوێــت کە کــۆیە ســەردەمانێک پێشــەنگ و ســەرقافڵەی قەتـارەی ئەدەب و هـونەر بـووە و وەک مەڵبەنـدێکی بەرچـاو و دیـاری ڕۆشـنبیری نـاسرابوو، ئەوەتـا دەیـان کەڵە پیـاوی بـواری ئەدەب و هـونەر و هــزر و ڕۆشـنبیری کە تـا دونیـا دونیـایە ئەسـتێرەی داهێنـان و کـارە ناوازەکانیـان و شـاکاری بیرەکانیان لە ئاسمانی هزری نەتەوەکەیان هەر دەدرەوشێتەوە.

باسی سێیەم: زەمینەسازی هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلوول لە کوردستان (١١ی ئەیلوولی ١٩٦١)

ساڵی ١٩٥٤ هێزە سەربازییەکانی لایەنگری حیزبە سیاسییە نەتەوەییە دیموکراتەکان و حیزبی بەعس ڕێکخراوێکیان بە ناوی ڕێکخراوی ئەفسەرانی سەربەست دامەزراند و ڕایانگەیاند کە مەبەستی ئەو ڕێکخراوە ڕووخاندنی ڕژێمی پاشایەتی دەسەڵاتداری عێراقە، کە بە تەواوی لە ژێر دەسەڵاتی ئینگلیزدایە، لە ئەنجامدا سەر لە بەیانی ڕۆژی ١٤ی تەمموزی ساڵی ١٩٥٨ هەندێك لەو ئەفسەرانە کوودەتایەکی سەربازییان بەڕێوەبرد و لە ئەنجامی ئەو کوودەتایەدا ڕژێمی پاشایەتی ڕووخا و ڕژێمی کۆماری دەسەڵاتی گرتە دەست[٨٩].

شۆڕشی ١٤ی تەمموزی ساڵی ١٩٥٨ وەچەرخانێکی مێژوویی بوو لە مێژووی عێراقی هاوچەرخدا، کۆمەڵگاکەشی لە ناخەوە هەژاند و سەرجەم ناکۆکییە سیاسی و ئابووری و ڕۆشنبیرییەکانیشی تەقاندەوە، چونکە شۆڕشەکە ڕاستەوخۆ دوای دارمانی سیستەمی پادشایەتی بەرپا کرا (کە ٣٧ ساڵ (١٩٢١- ١٩٥٨) لە دەسەڵاتدا بوون)، بۆ ئەوەی لە شوێنیدا لەدایکبوونی کۆماری عێراق ڕابگەیەنرێت[٩٠].

لە هەفتەکانی یەکەمی دوای ١٤ی تەمموزی ساڵی ١٩٥٨ پارتی دیموکراتی کوردستان چەندین شانەی لە شار و شارۆچکەکانی کوردستان ڕێکخست و شاندی کوردستان بە سەرۆکایەتی ئیبراهیم ئەحمەد بەرەو وەزارەتی بەرگری لە بەغدا بەڕێ کەوتن، لەوێدا سەرۆکی شاندەکە وتارێکی خوێندەوە، کە تێدا پشتگیری گەلی کوردی بۆ ڕژێمی کۆماری دووپات کردەوە[٩١].

وەك گــوترا هەر لە دوای ڕوودانـــی شۆڕشـــی ١٤ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٥٨ و هـاتنە سـەر دەسـەڵاتی عەبـدولکەریم قاسـم، پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان پیرۆزبـایی و پشـتیوانی بـۆ قاسـم دەربـڕی، هاوکـات بـزووتنەوەی کـوردی و گەلـی کـورد لەگەڵ سـەرجەم هێـزە نیشـتمانی و نەتەوەییەکـان هاریکـار بـوون لە پاڵپشـتیکردنی ئەم شۆڕشـە، چـونکە ڕاسـتەوخۆ لە کـاتی هەڵگیرسـانی شـۆڕش گەلـی کـورد ئومێـدی خێـری بەم گۆڕانکـارییە نوێیـانە هەبـوو، بەو هیـوایە بـوو بگـات بە مـافە نەتەوەییـیە ڕەواکـانی گەلەکەی. هەروەهـا لە ڕۆژی یەکەمـی شۆڕشـدا جەمـاوەری کـورد و ئەنـدامانی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان لەگەڵ سـەرجەم هێـزە نیشـتمانییەکانی تـردا بەشـدار بـوون لە خۆپیشـاندانەکانی پشـتگیری کـردن لە شـۆڕش، لای خۆشـییەوە پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان لە ١٦ی تەممـووزی هەمـان سـاڵدا لە کۆبـوونەوەیەکی نائاسـاییدا لە کەرکـووك بەیاننـامەیەکی بڵاوکـردەوە بـۆ پشـتگیری لە کۆمـارە نـوێیەکە، هەمـوو توانـایەکی خۆیـان خسـتە ژێـر دەسـەڵاتی سـەرکردایەتی شۆڕشـی ١٤ی تەممـووز و لایەنگرانـی شۆڕشـەکە، لە بەیاننـامەکەدا هـاتبوو: "پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان، پێشـەنگی بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد، بە ڕاشـکاوی ئاشـکرای کـرد، گەورەبـوونی هێـزی بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازیی عەرەب و سـەرکەوتنەکانی و ڕزگـار کردنـی عێـراق لە دەسـەڵاتی پادشـایی دیکتـاتۆری بێـزراو و پێکهێنـانی دەسـەڵاتێکی کۆمـاری ڕزگـاریخواز و پاشەکشـەکردنی عێـراق لە پەیمانـی بەغـدا، کە دڵـی کـوردی پێکـا بـوو، هەمـوو ئەمـانە تـۆکمەترین بنچیـنەن بـۆ ڕۆنـانی تەلاری ژیـانێکی پـڕ لە بەخـــتەوەری و ئـــازادی و یەکســـانی بـــۆ هەردوو نەتەوەی کـــورد و عەرەب." هەروەهـا لە بەشـێکی دیـکەی بەیاننـامەکەدا هـاتبوو: "حیـزب بڕیـاری داوە بە هەمـــوو توانـــایەکییەوە خەبـــات بکـــات بـــۆ بەرگـــری کـــردن لە کۆمـــارەکە و گەشـەپێدانی، بـۆ جێبەجـێ کردنـی ئەم ئامـانجە سـەرجەم ئەنـدامانی و لایەنگرانـی وەك خۆبەختکـار لەم کۆمـارەدا دادەنێـت، هەروەهـا بە گـژ هەمـوو پیلانگێڕییەکـی داگیرکەر و پاشکۆکانیدا دەچێتەوە[٩٢]."

لای خۆشـــییەوە مەلا مســـتەفای بـــارزانی هەر لە ڕۆژانـــی یەکەمـــی شـــۆڕش تەلەگرافێکـی پیرۆزبـایی بـۆ سـەرکردایەتی شۆڕشـەکە نـارد و لایەنگـری و پشـتیوانی

خـۆی بـۆ دەربـڕی و داوای کـرد ڕێگـای بـدەن بـۆ خزمەتـی جمهـوریەت بگەڕێـتەوە عێـــراق، ڕۆژنـــامە کوردییەکـــانی ئەو کـــاتە بروســـکەکەیان بڵاوکـــردەوە، هەروەهـــا نوێنەرەکـــانی پـــارتی: ئیبراهـــیم ئەحـــمەد و (عەلـــی عەبـــدوڵڵا[٩٣]) لە ســـەردانی کاربەدەســـتانی عێـــراقدا داوای ئـــازاد کردنـــی بـــارزانی‌یە گیراوەکـــان و گێـــڕانەوەی ئەوانەی دەرەوەیـــان کردبـــوو، لە ئەنجامـــدا ســـەران و دەســـەڵاتدارانی شۆڕشـــی ١٤ی تەممـــووز لێبـــوردنی گشـــتییان بـــۆ هەمـــوو بارزانی‌یەکـــان دەرکـــرد، چ ئەوانەی لە زینـــدان بـــوون و چ ئەوانەی لە دەرەوە پەنـــابەر بـــوون[٩٤]. لەم نێـــوەدا بە هەفـــتەیەك لە دوای بەیاننـــــامەکە و لە ڕێککەوتـــــی ٢١ی تەممــــــووزی ســــاڵی ١٩٥٨ (شـــێخ ئەحمەدی بارزانی[٩٥]) لە دوای ١٢ ساڵ زیندانی ئازاد کرا[٩٦].

دوای پەیـــامەکەی مســـتەفا بـــارزانی، عەبـــدولکەریم قاســـم داواکـــاری بـــارزانی قبـــووڵ کـــرد، بـــۆیە لە ڕۆژی ٧ی تشرـینی یەکەمـی سـاڵی ١٩٥٨ گەڕایەوە بەغـدا[٩٧]. هەلـومەرجە سیاسـییەکەی پـاش سـەرکەوتنی کۆمـار، دەرفەتێکـی باشـی بـۆ پـارتی دیمـوکراتی کوردســتان ڕەخســاند، تــا ویســتەکانی خــۆی بە بەرنــامە و شــێوەیەکی چڕتـر ئامـادە بکـات، تەنـانەت لە ١٠ی تشرـینی دووەمـی سـاڵی ١٩٥٨ فشـاری خسـتە سەر حکومەت تا یاسای بنەڕەتی هەمیشەیی دابڕێژێت[٩٨].

دوای شۆڕشـــەکە بە ئاراســـتەی دیمـــوکراتی و پێکەوەژیـــانی ئاشـــتییانە کۆمەڵێـــك کـــاری گرنـــگ کـــران، هەروەهـــا لە ١١ی کـــانوونی دووەمـــی ســـاڵی ١٩٥٩ پـــارتی دیمـوکراتی کوردسـتان مـۆڵەتی یاسـایی دەرکردنـی ڕۆژنـامەی (خەبـات/ نضـال[٩٩])ی وەرگـرت، لە لایەکـی دیـکەوە دوای دەرچـوونی یاسـای مـۆڵەتی پارتەکـان، داواکـاری مـۆڵەت وەرگرتنـی حیزبـی پێشـکەش بە حکـومەت کـرد، لە ٩ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦٠ پـــارتی مـــۆڵەتی وەرگـــرت و وەك پـــارتێکی یاســـایی کارەکـــانی دەســـت پـــێ کـــرد، ســـەرەڕای ئەو دەســـتکەوتانە، کـــورد چەنـــدین دەســـتکەوتی دی لە ئاســـتی نـــاوخۆ و لە ئاستی دەرەوە بە دەست هێنا و ئاسۆیەکی نوێ بۆ گەلی کورد کرایەوە[١٠٠].

دوای گەڕانەوەی بـــارزانی پارســـەنگی هێـــز لە بەرژەوەنـــدی کـــورد شـــکایەوە، ژمـارەی ئەنـدامانی پـارتی زۆر زیـادی کـرد، کەچـی حکـومەت هەنگـاوی پێویسـتی بە

ئاراستەی باشترکردنی باری کۆمەڵایەتی و ئابووری کوردستان نەگرتەبەر، ئەمەش بووە مایەی نائومێدبوونی کورد. ئەو سیاسەتە ئابوورییەی حکومەت پەیڕەوی دەکرد، ئەنجامەکانی خراپ بوو، چونکە لە پلانە پێنج ساڵییەکەی (١٩٥٩-١٩٦٣)دا هیچ پرۆژەیەکی بە بایەخ بۆ کوردستان تەرخان نەکرابوو، تەنانەت پرۆژەی کارگەی شەکر لە سلێمانی و کارگەی ڕستنی لە هەولێر گواستەوە بۆ شارەکانی کوت و دیوانیە لە ناوەڕاستی عێراق[١٠١].

لەگەڵ دەستپێکی ساڵی ١٩٦٠ ساردوسڕی باڵی بە سەر پەیوەندی نێوان عەبدولکەریم قاسم و سەرکردایەتی کورد کێشا، بە شێوەیەك داواکارییەکانی کورد توندتر و هەڵوێستەکانی حکومەتیش زبتر بوونەوە، پاش سەرکەوتنی قاسم لە کەمکردنەوەی دەسەڵاتی حیزبی شیوعی کە وای لێ کرد هەست بە توانا و هێزی خۆی بکات، لە سەر ئەنجامدانی هەمان کار لەگەڵ پارتی دیموکراتی کوردستان بەردەوام بوو، هەوڵی کەمکردنەوەی دەسەڵاتی پارتی دەدا، بەرەبەرە گرنگی کەمتری بە سەرۆکی حیزب واتە مەلا مستەفا دەدا، کەچی ڕێزێکی زۆری لە ئاغا و دەرەبەگەکان دەگرت، هەروەها عەبدولکەریم قاسم بە بێ ئەوەی هۆکارەکەی باس بکات، بڕیاریدا کۆنگرەی مامۆستایانی کورد، کە بڕیار بوو لە شوباتی ساڵی ١٩٦٠ لە شەقڵاوە ببەسترێت، هەڵبوەشێنێتەوە. هەروەها کاتێك مستەفا بارزانی لە ٧ی ئایاری ١٩٦٠ خەریکی بەستنی کۆنگرەی پێنج بوو لە بەغدا، عەبدولکەریم قاسم پێشوازی لە شاندێکی خێڵەکی کرد، کە دوژمنانی سەرسەختی بزووتنەوەی کوردیان تێدا بوو، هەروەها چەك و پارەی بەسەر ئەو خێڵانە بەخشییەوە کە دژی سەرکردایەتی پارتی بوون، لە بەرانبەردا پارتی بە خۆڕاگری و بە دەسەڵات مایەوە، بەردەوام داوای چاکسازی کۆمەڵایەتی و ئابووری لە کوردستان دەکرد، یاخود داوای پێویستی جێبەجێ کردنی مادەی سێی (دەستووری کاتی عێراق[١٠٢]) دەکرد، ئەویش بە پێدانی مافە نەتەوایەتییەکان و هەڵوەشاندنەوەی حوکمە عورفییەکان و کۆتاییهێنان بە قۆناغی ڕاگوزەری[١٠٣].

ئەگەرچی بۆ دوورخستنەوەی شەڕ و خوێنڕشتن هەوڵی زۆر لەگەڵ حکومەتی عێراقی درا، تەنانەت پارتی دیموکراتی کوردستان لە کۆنگرەی پێنجەم لە بەغدا،

بـۆ ڕازی کردنـی وەزارەتـی نـاوخۆی عێـراقی هەنـدێك گۆڕانکـاری لە بەنـد و مـاددەی پەیـڕەوی نـاوخۆ و بەرنـامەی کـاری خۆیـدا کـرد، وەك گـۆڕینی نـاوەڕۆکی بـڕگەی ٢٣، کە تـایبەت بـوو بە مـافی سـەربەخۆیی کـورد لە هەمـوو پارچەکـانی دی کوردسـتان، لە جێگـای ئەو بـڕگەیەدا ئەو دەقە دانـرا: "ئـێمە هەوڵـی پشـتیوانی کردنـی بـرا کوردەکانمـان دەدەیـن لە هەر کـوێیەك بـن لە تێکۆشـاندا بـۆ بەدەسـتهێنانی مـافە نەتەوەییەکانیـان و ڕزگاربوونیـان، هەروەهـا هەوڵـی پشـتیوانی مـاددی و مەعـنەوی عێراقیـان بـۆ دەسـتەبەر دەکەیـن." بەڵام ئەمـانە و زۆر هەنگـاوی دیـکەی نەیتـوانی هەڵوێسـتی دەسـەڵاتدارانی عێـراق بگـۆڕن، کەچـی لە بەرانـبەردا عەبـدولکەریم قاسـم کەوتە هانـدان و دەسـت لە پشـتدانی هەنـدێك لە سـەرۆك تیـرە و هـۆزە کوردییەکـان بـۆ دژایەتـی کردنـی بـارزانی و پـارتی دیمـوکراتی کوردستان[١٠٤].

لەو سـەروبەندەی کە ناکۆکییەکـان تـا ڕادەیەك بەرەو قـووڵتر دەچـوو، بـارزانی لەسـەر بانگهێشـتی سـۆڤیەت بـۆ سـەردانی مۆسـکۆ، بە بـۆنەی ئـاهەنگی یـادی شۆڕشـی ئۆکتـۆبەر لە تشرـینی یەکەمـی سـاڵی ١٩٦٠ بەغـدای جـێ هێشـت و لە کـانوونی دووەمـی سـاڵی ١٩٦١ گەڕایەوە بەغـدا، هەر لەگەڵ هـاتنەوەی هەوڵیـدا چـاوی بە عەبـدولکەریم قاسـم بکەوێـت، بەڵام بە هـۆی بە دەنـگەوە نەهـاتنی قاسـم تـا مـانگی شـوبات نەیتـوانی چـاوی پـێ بکەوێـت، دواتـر هەوڵـی ئاسـایی کـردنەوەی پەیوەنـدییەکانی لەگەڵیـدا، بەڵام بـێ ئەنجـام بـوو، بـۆیە لە مـانگی ئـازاری سـاڵی ١٩٦١ گەڕایەوە بـارزان[١٠٥]. هەروەهـا ڕۆژی ٣ی ئـازاری سـاڵی ١٩٦١ بڕیـاری دەسـتگیرکردنی ئیبراهـیم ئەحـمەدی سـکرتێری پـارتی بە تـۆمەتی کوشـتنی سـدیق میـران سـەرۆك عەشـیرەتی خۆشـناو دەرچـوو، هەر لە مـانگی ئـازاری سـاڵی ١٩٦١ حـاکمی گشـتی سـەربازی لە بەغـدا فەرمـانی دەسـتگیرکردن بـۆ هەر یەك لە (جەلال تاڵەبـانی[١٠٦]) و (عـومەر مسـتەفا[١٠٧]) ئەنـدامانی مەکتەبـی سیاسـی دەکـرد و لە هەمـان مانگیشـدا دەسـەڵاتدارانی حکـومەت (سـاڵح یووسـفی[١٠٨]) بەرپرسـی لقـی یەکی پارتی دیموکراتی کوردستانیان لە مووسڵ دەستگیر کرد[١٠٩].

هەمـوو ئەو دەسـتکەوتانەی کـورد لە سـەردەمی عەبـدولکەریم قاسـم بەدەسـتی هێنـابوو، کە بەشـێکی لە دەسـتووری عێـراق دانـی پێـدانرابوو، بەڵام جێبەجـێ

نەکرابــوو، هەر وەك لە لە دەســـتووری کـــاتی عێـــراقی ســـاڵی ١٩٥٨دا، لە دەروازەی یەکەم/ کۆمـــاری عێـــراق/ مـــاددەی ســـێیەمدا هـــاتبوو: "قەوارەی عێـــراق بنیـــات دەنرێـــت لەســـەر بنەمـــای هاوکـــاری لە نێـــوان ســـەرجەم هاووڵاتییـــان بە ڕێزگرتنـــی مافەکانیـــان و پاراســـتنی ئازادییەکانیـــان، عەرەب و کـــورد بە هاوبەشـــی دادەنرێـــت لەم وڵاتە و ئەم دەســـــتوورە دان دەنێـــــت بە مـــــافە نەتەوەییەکانیانـــــدا لە چوارچێوەی یەکێتی عێراقدا[١١٠]."

هەروەهـــا ئەو دەســـتکەوتانەی کـــورد لە ســـەردەمی عەبـــدولکەریم قاســـم بەدەســتی هێنـابوو، هێـدی هێـدی لە کـورد دەسـەنرایەوە، لەوانە: ڕۆژنـامەی خەبـات داخـرا و کەوتـنە ڕاوەدوونــانی ئەنــدام و لایەنگرانــی پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان. ئەمـــانە وای مەلا مســـتەفا کـــرد کە خـــۆی بـــۆ قۆنـــاغێکی نـــوێ ئامـــادە بکـــات، لە بەرانـــبەردا عەبـــدولکەریم قاســـمیـــش نەیتـــوانی چارەســـەرێکی دیموکراســـییانە بـــۆ پرسی کورد بدۆزێتەوە[١١١].

مـــانگی ئایـــاری ســـاڵی ١٩٦١ کاتێـــك بـــارودۆخ بەرەو ئـــاڵۆزی دەچـــوو، پـــارتی دیمـوکراتی کوردسـتان چـووە قۆنـاغی کـارکردنی نهێنیـیەوە، لەو کاتەشـدا پـارتی دوو یاداشــتی ئاراســتەی حکــومەتی عەبــدولکەریم قاســم کــرد، بە هــۆی ئەو گــرژی و تەنگەژە سیاسییانەی حکومەتەکەی قاسم هێنابوویە ئاراوە، بەم شێوەیە:

- **یاداشتی یەکەم:**
  لە مـانگی حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٦١ تـاوتوێی بـارودۆخی سیاســی عێـراق بە گشـتی و کوردسـتان بە تـایبەتی کـرا، هەروەهـا داوای مـافە ڕەواکـانی گەلـی کـوردی تێـدا کرابـوو، لە هەمـان کاتیشـدا لەم یاداشـتەدا هـاتبوو، کە وا پـارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان هەڵســـەنگاندن بـــۆ ئەم بـــارودۆخە دەکـــات، لە بڕیارێکیشـدا هـاتووە: هەرچەنـدە هێشـتا کـاتی شـۆڕش نەهـاتووە، دەبێـت بـۆ دواخسـتن خـۆی بـۆ ئامـادە بکرێـت، بـایەخی زۆریـش بە کـۆکردنەوەی چەك بـدرێت، گەلـی کـورد تێکـڕا چەکـدار بکرێـت و لە بـاری دەروونیـیەوە

ئامـاده بکرێـت لەگەڵ پابەنـد بـوونی بە وریـایی خۆپاراسـتن و ئامـادەیی بـۆ ڕووبەڕووبــوونەوەی هەر هێرشــێکی حکــومەت بــۆ ســەر هەر شــوێنێکی کوردستان.

– **یاداشتی دووەم:**
لە ۲۰ی تەممـووزی سـاڵی ۱۹٦۱ پێشـکەش کـرا، کە تێیـدا ئامـاژە بە ترسـناکی بـارودۆخەکە و تەواو تێکچـوونی ڕەوشــەکە کرابـوو، هەروەهـا ئەو سیاســەتە جیـــــاخوازەی کە کوردســــــتانی گرتبـــــــووەوە لەگەڵ مەترســــــی ئەگەر هەڵگیرسـانی جەنگـی نـاوخۆیی، وە هەوڵـدان بـۆ گەڕانەوەی پرەنسـیپەکانی شۆڕشــی تەممـــووز و جێبەجــێ کردنــی مـاددەی ۳ لە دەسـتووری کـاتی و فەراهەم کردنی ئازادییەکان.

لە بەرانـــبەردا عەبـــدولکەریم قاســـم هـــیچ گـــوێی بـــۆ پێشـــنیازەکانی نێـــو یاداشــتەکانی پـارتی دیمـوکراتی کوردســتان نەدا، بەڵکـوو بڕیاریـدا کە پێشـوازی لە هــیچ شــاندێکی کــورد نەکـات، داواشــی لە وەزارەتــی بەرگــری کــرد کە بە هــیچ شێوەیەك یاداشت لە کورد وەرنەگرێت کە ئاراستەی حکومەت دەکرێت[١١٢].

لە کۆتـایی تەممــووزی ۱۹٦۱دا، حکــومەت بە نهێنــی لیژنەیەکــی ئاسایشــی بــۆ لێکــۆڵینەوە لە دۆخــی کوردســتان و پێشکەشــکردنی پــلان و ڕێــگە چــارەیەك بــۆ لەنـاوبردنی چـالاکی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان و سـەرۆکەکەی مستەفا بـارزانی و دەسـتگرتن بە سـەر کوردسـتاندا نـارد، لیـژنەکە لە ۱۲ی ئابـدا ڕاپـۆرتێکی گشـتگیری سـەبارەت بە پشـێوییەکانی کوردسـتان پێشـکەش کـرد و شـیوعییەکانی بە هانـدانی یـاخیبووان تۆمەتبـار کـرد، ڕاپـۆرتەکە بە تونـدی هێرشــی کــردە سـەر بـارزانی و پێشـنیازی بەکارهێنـان و نـاردنی هێـزی چەکـداری و هێرشـکردنە سـەر نـاوچەکەی کرد[١١٣].

لە بەرانـبەردا بـارزانی هەوڵــی دەدا بـارودۆخەکە بە ئاراسـتەی شـەڕ و پێکـدادان نەڕوات و بــۆ ڕێــگە چــارە دەگەڕا، بــۆیە کەســایەتییە نیشــتمانی و نەتەوەییــیە

دیموکراتییەکـان لە نـاوەوە و دەرەوەی عێـراق ڕاسـپارد تـا هەوڵـی نـاوبژیوانی لەگەڵ حکـومەتی عەبـدولکەریم قاسـم بـدەن و نەهـێڵن کـورد تووشـی شـەڕ بێـت، بـۆ ئەو مەبەسـتەش لە هـاوینی سـاڵی ١٩٦١ (عەزیـز شـەریف[١١٤]) هەوڵێکـی زۆریـدا و چەنـد جارێـك سـەردانی بـارزانی کـرد، بەڵام هەوڵەکـان لەگەڵ قاسـم بـێ ئاکـام بوو[١١٥].

ئەگەرچـی لە سـەرەتادا کـورد بەشـداری لە حکـومەتی تـازەی عەبـدولکەریم قاسـمدا کـرد، بەڵام تـا دەهـات حکـومەت چـاودێری سـەر پـارتی و سـەرۆکەکەی توندتر دەکـرد، تەنـانەت دەسـتی کـرد بە گـۆڕینی تـابلۆی نـاوی قوتابخـانە و دووکـان و شـەقامەکان کە بە کـوردی نووسرابـوون و دانـانی تـابلۆی عەرەبـی لە جێگەیانـدا، بـۆیە سـەرکردایەتی کـورد چەنـد یاداشـتێکیان بـۆ عەبـدولکەریم قاسـم نـارد، بەڵام هـیچ وەڵامێکـی گەشـبینانەیان نەدایەوە و ڕەوشـەکە بە ئاراسـتەی دوورکەوتـنەوەی نێوان سەرانی کورد و حکومەتی عێراق دەڕۆیشت[١١٦].

بەم شـێوەیە پەیوەنـدی نێـوان مەلا مستەفای بـارزانی و عەبـدولکەریم قاسـم بە یەکجـاری تێکچـوو، ئەگەرچـی مەلا مسـتەفاش دەیویسـت عەبـدولکەریم قاسـم ناچـار بکـات کە پەیوەنـدی لەگەڵ بـاش بکـات، بەڵام بە ئەنجـام نەگەیشـت. لەو سەروبەندەشـدا سـەرۆك خێڵەکـان خۆپیشـاندانی چەکـدارییان دەسـت پـێ کـرد، ئەمەش بـووە دەروازەیەك بـۆ پێکـدادانی چەکـداری، تـا وای لێهـات چەکـدار لە هەمـوو شـوێنە گرنگەکـانی کوردسـتان کۆبـوونەوە، بـۆیە عەبـدولکەریم قاسـم لە ٩-١١ی ئەیلـوولی سـاڵی ١٩٦١دا فەرمـانی ڕووبەڕووبوونەوەیـدا و شـەڕ هەڵگیرسـا و شۆڕشی ئەیلوول دەست پێ کرد[١١٧].

پەراوێزەکانی بەشی یەکەم

---

(١) بەرزایــی دێــدەوان یەکــێکە لە بەرزاییەکــانی قەزای کــۆیە، دەکەوێــتە بەشی ڕۆژئــاوای قەزاکە و ئاراســتەی بەرزایــیەکە لە بــاکوورەوە بــۆ باشــوورە، لە نزیــک گونــدی دەربەنــدی گۆمەســپان ئەو چیــایە دەســت پــێ دەکــات بە ئاراســتەی ڕۆژهەڵات، دواتــر لە نزیــک دێــگەڵە ئاراســتەکەی بەرەو باشــوور دەڕوات تــا دەگــاتە زێــی بچــووک، درێــژی ئەو بەرزایــیە ٥.٤٤ کیلــۆمەترە و ١١٦٠ مەتــر لە ئاســتی ڕووی دەریــاوە بەرزە، چیــاکە دەورە دراوە بە گونــدەکانی بــانەمورد لە ڕۆژهەڵات، بەلەبــان لە بــاکووری ڕۆژهەڵات، حەســەن مــوترب لە بــاکووری ڕۆژئــاوا، ڕولــکە لە ڕۆژئــاوا، سـۆفی بـرایم لە باشـووری ڕۆژئـاوا، گونـدی جـل بەسـەر دەکەوێــتەی باشــووری ڕۆژهەڵاتی، دانیشــتووانی گونــدی بــانەمورد لە هــۆزی شــێخانی‌ن، گونـدی جـل بەسـەر سـەیدن، دانیشـتووانی چـوار گونـدەکەی دیـکە لە هـۆزی مەنتـکن. گونـدی بـانەمورد گەورەتـرینە، سـنوورەکەی بە ئەنـدازەی سـنووری هەمـوو گونـدەکانی دی دەبێــت. وەرگیــراوە لە: (پ. ی. د. هۆشــمەند عەلــی مەحمــوود، مەحمــوود حەمەد شــێخانی (دەنگێکــی ڕەســەنی ون ١٩٢٦- ١٩٩٤)، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی شــەهاب، هەولێر، ٢٠١٩، ل ١٢٣).

(٢) قشــڵە، وشــەیەکی تـورکییە، لە فەرمـانی (قاشـلاغ) وەرگیـراوە، واتە (المشـتی)، بە واتـای ئەو بینــایە دێــت کە ســەربازەکان لە وەرزی زســتاندا لە ناویــدا دەمێنــنەوە، پێــی دەگوترێـت شـوێنی سـەربازەکان. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (زێـدان برادۆسـتی، قشـڵەی کـۆیە (لێکـۆڵینەوەیەکی بیناسـازی و مەیـدانی)، ژمـارە ١، کـانوونی یەکەمـی ٢٠٠٧، ل ٢٧-٢٨).

(٣) جەمــال فەتحــوڵا تەیــب، کــۆیە ١٩١٨- ١٩٥٨ (لێکــۆڵینەوەیەکی مێژوویــی سیاســییە)، چــاپی دووەم، چاپخــانەی شــەهاب، هەولێــر، ٢٠٠٨، ٢٣؛ ئــالان غەفــووری، بونیــادی کــۆمەڵایەتی کــۆیە (تــوێژینەوەیەکی ئەنترۆپۆلــۆژی کــۆمەڵایەتییە)، چــاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٥، ل ٩- ١٠.

(٤) جەمال فەتحوڵا تەیب، کۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٢- ٣٤.

(٥) لە ڕاســتیدا جیــاوازی لە شــوێنگەی شــارەکەدا هەبــووە. بــۆ زانیــاری زیــاتر بــڕوانە: (جەمال فەتحوڵا تەیب، کۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠).

(٦) گونــدی شــیلە بە دووری ١٠ کیلــۆمەتر دەکەوێــتە باشــووری کــۆیە، بە نزیکەیــی ٧٦ کیلــــۆمەتر لە ڕۆژهەڵاتــــی شــــاری هەولێــــر دوورە، لەگەڵ هەر یەك لە گونــــدەکانی: هەرمــــۆتە لە بــــاکوور، عەوداڵان و یــــارەمیش لە ڕۆژهەڵات، داربەڕوو لە باشــــوور، مــــام قلیــنج لە ڕۆژئــاوا هاوســنوورە. وەرگیــراوە لە: (هــێمن نەعــمان کــاوێس، شــوێنەواری قەڵای شیلە و پەرستگا زەردەشتییەکەی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢).

(٧) هەرمــۆتە گونــدێکی دێرینــی مەســیحییەکانە، دەکەوێــتە باشــووری کــۆیە، لە کۆنــدا نــزیکەی ٣ کیلــۆمەتر لێــیەوە دوور بــووە، بەڵام ئێســتا بە هــۆی فراوانبــوونی شــاری کــۆیە، تەواو لێــك نزیــك بــوونەتەوە و تەنیــا چەمێــك ســنووری جیاکەرەوەیــانە. وەرگیــراوە لە: (هــاوژین صــلیوە، مێــژووی هەرمــۆتە، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی زانــا، ســلێمانی، ٢٠١٣، ل ٣٤- ٣٥؛ هــێمن مەولــود، فەرهەنگــی جوگرافیــای کــۆیە ١٢ (گونــدی هەرمــۆتە)، گۆڤــاری کەکۆن، ژمارە ٤٨، ئایاری ٢٠١٧، ل ٢٥).

(٨) مەهــدی عوســمان هەروتــی، نادیــاریی مێــژووی کــۆیە لە ســەرچاوەکانی ســەدەکانی ناوەڕاســت (تــوێژینەوەیەکی شرۆڤەکــارییە)، کۆنفرانســی نێــودەوڵەتی کــۆیە لە ڕەوتــی شارستانییەتدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩، ل ٧٥.

(٩) بــۆ وردەکــاری لە بــارەی پەیــدابوون و ســەرهەڵدانی نــاوی کــۆیە بــڕوانە: (جەمــال فەتحوڵا تەیب، کۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦- ٣٢).

(١٠) هاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١.

(١١) ئــاراس محمــد صــالح (دکتــۆر)، بزاڤــی خوێنــدن و زانســتی شــاری کــۆیە لە ســەدەی نــۆزدەدا، کۆنفرانســی کــۆیە لە ڕەوتــی شارســتانییەتدا، چــوارەمین کۆنفرانســی نێــودەوڵەتی ناودارانی کۆیە، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩، ل ١٤٣.

(١٢) هێمن نعمان کاوێس، بینا کەلەپوورییەکانی کۆیە: گرفت و ئاستەنگەکانی بەرەو پێدانیان، کۆنفرانسی کۆیە لە ڕەوتی شارستانییەتدا، چوارەمین کۆنفرانسی نێودەوڵەتی ناودارانی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩، ل ٥٧.

(١٣) لوقمان وسو عومەر، توانستە جوگرافییە گەشتوگوزارییەکانی قەزای کۆیە، ماستەرنامەیەکی بڵاونەکراوەیە و پێشکەشی کۆلێژی پەروەردە، بەشی جوگرافیای زانکۆی کۆیە کراوە، ٢٠٠٦، ل ١٥٣- ١٦٨.

(١٤) کۆیە لە سالانی ١٨٥٦- ١٨٥٧ تاکوو ساڵی ١٩١٨ بە بەردەوامی قایمقامی هەبووە، لەو ماوەیەشدا ٣٧ کەس لەو پۆستەدا بوون، بەم شێوەیە: سەلیم ئاغا، عەبدولکەریم ئاغا، زەینەڵ ئاغا، سامی ئەفەندی، ئەمین ئەفەندی، ئەحمەد ئاغای قەپوچی باشی، قوجە مستەفا پاشا، عومەر ئەفەندی، ئیسماعیل حەقی ئەفەندی، سالم ئەفەندی، عەلی ڕەزا ئەفەندی، عەبدوڵلا ئەفەندی، جەمال ئەفەندی، محەمەد نەشئەت ئەفەندی، عەباس ئەفەندی، محەممەد سەعدی ئەفەندی، حوسێن ئەفەندی، عەبدولرەحمان بەگ، محەممەد ئەمین ئەفەندی، سەعید بەگ، محەممەد سەعید ئەفەندی، محەممەد خورشید ئەفەندی، ئیبراهیم خەلیل بەگ، خەلیل سامی ئەفەندی، عەبدوڵلا موخلیس بەگ، عەبدولستار ئەفەندی، ئیبراهیم نەجاتی ئەفەندی، حاجی حەسەن، ئیبراهیم ئەدهەم بەگ، عەلی عوسمان، حیلمی ئەفەندی، حەقی بەگ، نەسیب بەگ، نەسعەف بەگ، نەشئەت بەگ، شێخ عوسمانی سەرگەڵو، حەمەئاغا غەفووری. وەرگیراوە لە: (جەمال فەتحوڵلا تەیب (دکتۆر) و زانا تەیفور عەبدولسەمەد، پێکهاتەی کارگێڕیی پۆستی قایمقامیەت لە قەزای کۆیسنجاق- لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەیەم تا کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهانی (لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی بەڵگەنامەییە)، توێژینەوەیەکی بڵاونەکراوە، ٢٠٢٢، ل ١٣- ١٤).

(١٥) جەمال فەتحولا تەیب، کۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(١٦) کەریم شارەزا، نازم حەوێزی، عوسمان مستەفا خۆشناو، مەجید ئاسنگەر، کۆیە لە ڕەوتی شارستانیەتدا، بەڕێوەبەرایەتی گشتی ڕۆژنامەنووسی و چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ، ٢٠٠٩، ل ١١٢- ١١٣.

(١٧) پارەیەکی بیانی بوو لە لایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە بەکارهێنراوە، دوو جۆری هەیە، وەك قرووشی زێڕ و قرووشی زیو، لە لایەن هەندێك وڵاتی ئەوروپییەوە بەکارهاتووە، کێشەکە بەگوێرەی سەردەمەکانی گۆڕاوە، سەرەتا کێشی ٦ دەرهەمی

هـەبوو. وەرگیـراوە لە: (جەمـال فەتحـوڵڵا تەیـب (دکتـۆر) و زانـا تەیفـور عەبدولسـەمەد، پێکهـاتەی کـارگێڕیی پۆسـتی قایمقـامیەت لە قەزای کۆیسـنجاق- لە ناوەڕاسـتی سـەدەی نۆزدەیەم تا کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥).

(١٨) جەمـال فەتحـوڵڵا تەیـب (دکتـۆر) و زانـا تەیفـور عەبدولسـەمەد، پێکهـاتەی کـارگێڕیی پۆسـتی قایمقـامیەت لە قەزای کۆیسـنجاق- لە ناوەڕاسـتی سـەدەی نـۆزدەیەم تـا کۆتـایی جەنگی یەکەمی جیهانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥- ٦.

(١٩) جەمال فەتحولڵا تەیب، کۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٣.

(٢٠) بە هـۆی ئەوەی کـۆیە لە لایەك کەوتبـووە سـەر ڕێگـای نێـوان ئازەربایجـان و هەولێـر و مووسـڵ، لە لایەکـی دیـکەوە ڕێگـایەکی سـەرەکی بـووە بـۆ کەرکـووك و کفـری و بەغـدا، ژمـارەی دانیشـتووانی لە چـاو شـوێنەکانی دیـکە زیـاتر بـووە، مێژوونووسـەکان لە سـەردەمانی زوودا ژمـارەی ماڵەکـانی کۆیەیـان بە ٤٠٠٠ هەزار مـاڵ مەزەنـدە کـردووە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (کەریـم شـارەزا، نـازم حەوێـزی، عوسـمان مسـتەفا خۆشـناو، مەجیـد ئاسنگەر، کۆیە لە ڕەوتی شارستانیەتدا، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦- ١٧).

(٢١) ئەم شـارە لە سـەدەی یـازدەی کـۆچی بەدواوە گەشـانەوەیەکی زانسـتی بەرچـاوی بە خـۆیەوە بینیـوە، ژمـارەیەکی زۆر کتێـب و دەستنووسـی ئەو مـاوە مێـژووییە ئێسـتا مـاوەتەوە، کە زانایـان و قوتابییـانی ئەو شـارە نووسـیویانەتەوە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (ئـاراس محمـد صـالح (دکتـۆر)، بزاڤـی خوێنـدن و زانسـتی شـاری کـۆیە لە سـەدەی نـۆزدەدا، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٢).

(٢٢) بـۆ وەرگرتنـی زانیـاری لە بـارەی میرنشـینی بابـان بـڕوانە: (کـامەران بابـانزادە، میرنشـینی بابـان (لە ناوەڕاسـتی سـەدەی ١٥ەوە بـۆ کۆتـایی سـەدەی ١٨)، بڵاوکـراوەی زانکۆی سلێمانی، چاپخانەی ناوەندی ڕێنوێن، ٢٠٢١).

(٢٣) حـاجی قـادر کـوڕی مەلا ئەحـمەد کـوڕی مەلا سـاڵح کـوڕی مەلا ئەحـمەدی گەورە، سـاڵی ١٨١٦ (١٨١٥- ١٨١٧) لەدایکبـووە، دایکـی نـاوی فـاتمەیە، سـەرەتا لە لای بـاوکی خوێنـدوویەتی، ئەوجـا چـووەتە کـۆیە و لە لای مەلا ئەحـمەدی خـاڵۆزی کە ئومەرگـومبەتی بـووە، ئیمامـی مزگەوتـی مـوفتی بـووە خوێنـدوویەتی، دواتـر لەگەڵ مەلا عەبـدوڵڵای جەلـیزادە چـووەتە خۆشـناوەتی و باڵەکـایەتی، لەوێـوە حـاجی قـادر چـووەتە لاجـان، شـنۆ، سـابڵاغ و سەردەشـت و لە حوجرەکـانی ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتان خوێنـدوویەتی و ئیجـازەی مەلایەتـی وەرگرتـووە، دواتـر گەڕاوەتەوە کـۆیە، لە پاشـان بە

هـۆی نـاكۆكی لەگەڵ شـێخەكان ڕووی كـردووەتە ئەسـتەنبوڵ و سـاڵی ١٨٩٧ لەوێ كـۆچی دوایـی كـردووە و لە بەری ئۆسـكودار لە گۆڕسـتانی قەرەج ئەحـمەد بە خـاك سـپێردراوە. وەرگیـراوە لە: (جەمـال محەمـمەد فەقـێ ڕەسـووڵ بـاجەلال (دكتـۆر)، حـاجی قـادر كـۆیی و گوڵچنێـك لە هەڵوێسـتە جوامێرەكـانی، كۆنفرانسـی نێـودەوڵەتی یـادی دووسـەد سـاڵەی لەدایكبـوونی حـاجی قـادری كـۆیی (١٨١٦-٢٠١٦)، بڵاوكـراوەی زانكـۆی كـۆیە، چـاپی یەكەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٦، ل ٢١- ٢٢).

(٢٤) ئـاراس محمـد صـالح (دكتـۆر)، بزاڤـی خوێنـدن و زانسـتی شـاری كـۆیە لە سـەدەی نۆزدەدا، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٢.

(٢٥) حـاجی مەلا ئەسـعەد كـوڕی مەلا عەبـدولڕەحمانی جەلـیزادەیە، سـاڵی ١٨١١ لەدایكبـووە، بـۆ خوێنـدن چەنـد شـوێنی كـردووە، بـۆ نمـوونە لە لای مەلا محەمـمەدی خەتـێ لە ڕوانـدز خوێنـدوویەتی، هەروەهـا لە لای مەلا عەبـدولڕەحمانی ڕۆژبەیـانی لە بەغـدا ئیجـازەی گـوتنەوەی هەمـوو زانستەكانی وەرگرتـووە، دواتـر گەڕاوەتەوە بـۆ كـۆیە و خەریكـی دەرس گـوتنەوە بـووە، لە سـاڵی ١٨٧٢ كـۆچی دوایـی كـردووە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (مەلا عەبـدولكەریم مـودەڕیس، بنەمـاڵەی زانیـاران، چـاپی یەكەم، بڵاوكـراوەی كتێبـی كـانی، سـنە، ٢٠٠٥، ل ٤٣٠- ٤٣٢؛ جـواد فقـي عـلي (دكـتر)، كاكـە خـان نصرـ الـدين أمـين، احمـد عمـر حسـن، الحـاج مـلا أسـعد جليـزاده وفتـاواه في موضـوع الطـلاق (دراسـة وتحليل)، گۆڤاری زانكۆی هەڵەبجە، بەرگی ١، ژمارە ٧، ٢٠٢٢، ل ٧٥).

(٢٦) حـاجی مەلا عەبـدوڵڵا كـوڕی مەلا ئەسـعەد كـوڕی مەلا عەبـدولڕەحمانی جەلـیزادەیە، سـاڵی ١٨٣٥ لە كـۆیە لەدایكبـووە، بـاوكی مەلای گەورەیە، بـۆ خوێنـدن چەنـدین شـوێن گەڕاوە، یەكێـك لە مەلا دیارەكـانی سـەردەمی خـۆی بـووە، سـاڵی ١٩٠٨ كـۆچی دوایـی كـردووە و لە گۆڕسـتانی دەروێـش خـدر بە خـاك سـپێردراوە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (كەریـم شـارەزا، نـازم حەوێـزی، عوسـمان مستەفا خۆشـناو، مەجیـد ئاسـنگەر، كـۆیە لە ڕەوتـی شارسـتانیەتدا، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٢٥٤- ٢٥٦؛ عەبـدولخالق عەلائەدین، كۆیە... ناودارانی، چاپی یەكەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠١٤، ل ١٢- ١٦).

(٢٧) ڕەزا كـوڕی شـێخ عەبـدولڕەحمان كـوڕی شـێخ ئەحـمەد كـوڕی مەلا مەحمـوود، نـاسراو بە شـێخ ڕەزای تاڵەبـانی سـاڵی ١٨٣٧ لە گونـدی قـرخ لە لای چەمچەمـاڵ لەدایكبـووە، یەكـێكە لە شـاعیرە دیارەكـانی كـورد، شـێخ ڕەزا سـاڵێك لە لای مەلا ئەسـعەدی جەلـیزادە لە كـۆیە مـاوەتەوە و (نحـو، صرف و بەلاغە)ی خوێنـدووە، لە ٢٠ی كـانوونی دووەمـی سـاڵی ١٩١٠ كـۆچی دوایـی كـردووە و لە گۆڕسـتانی شـێخ عەبـدولقادری

گەیلانــی بە خــاك ســپێردراوە. بــۆ زانیــاری زیــاتر بــڕوانە: (دیــوانی شــێخ ڕەزای تاڵەبــانی، کــۆکردنەوە و ســاغکردنەوەی: شــێخ محەمــمەد خــاڵ و ئومێــد ئاشــنا، دەزگــای چــاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٣، ل ٢٨- ٣٠).

(٢٨) فەتحــوڵڵا جــوانڕۆیی، نــاسراو بە کەیفــی جــوانڕۆیی، ســاڵی ١٨٣٩ لە شــارەزوور لەدایکبــووە، ســاڵی ١٨٦٣ لە کــۆیە لای حــاجی مەلا عەبــدوڵڵای جەلــیزادە وەك موستەعید خوێندنی ئایینی و فیقهـی وەرگرتـووە، هەروەها لە دیوەخـانی ئەمـین ئاغـای ئەخـتەر لەگەڵ شـێخ ڕەزای تاڵەبـانی و حـاجی مەلا عەبـدوڵڵا و چەنـد شـاعیرێکی دیـکە کـۆڕی ئەدەبییـان بەسـتووە، سـاڵی ١٨٨٣ کـۆچی دوایـی کـردووە. وەرگیـراوە لە: (کەریـم شـارەزا، نـازم حەوێـزی، عوسـمان مسـتەفا خۆشـناو، مەجیـد ئاسـنگەر، کـۆیە لە ڕەوتـی شارستانیەتدا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨١- ٢٨٢).

(٢٩) یەکەم قوتابخـانە بە نـاوی ئـولای یەکەم، سـاڵی ١٩٢٠ لە شـاری کـۆیە کـرایەوە، ئەو قوتابخــانەیە تــایبەت بــوو بە خوێنــدنی کــوڕان، بەڵام بە هــۆی چــوونی نەجیــبە جەلــیزادەی کچــی مەلای گەورە بــۆ ئەو قوتابخــانەیە، بــووەتە قوتابخــانەی تــێکەڵاو، تـاکوو ئێسـتا خوێنـدن تێیـدا بەردەوامە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (مـام هەژار، چەپکـێ حـاجیلەی دەشـتی هـاموون، لە بڵاوکراوەکـانی سـەنتەری لێکـۆڵینەوە و پەخشـی کـۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، ٢٠١٣، ل ١٤).

(٣٠) جەمال فەتحوڵا تەیب، کۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٢- ٦٤.

(٣١) جەمـال فەتحـوڵڵا تەیـب (دکتـۆر)، پـێکەوە ژیـانی ئایینەکـان لە کـۆیە (مووسـڵمان و دیان و جوولەکە)، گۆڤاری شارەوان، ژمارە ١، ٢٠١٢، ل ١٥.

(٣٢) چــاپوك مســتەفا، لە ئامــاری ســاڵی ١٩٤٧ کــۆیە گەورەتــرین قەزا بــووە، گۆڤــاری کەکۆن، ژمارە ٥٠، تشرینی یەکەمی ٢٠١٧، ل ٢٤.

(٣٣) کــامەران تــاهیر ســەعید، کــۆیە (لێکــۆڵینەوەیەك لە جوگرافیــای هەرێمــی)، بڵاوکــراوەی مەڵبەنــدی کوردۆلــۆجی، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی تیشــك، ســلێمانی، ٢٠٠٨، ل ١٥؛ ڕۆسـتەم سـەلام عەزیـز، دابەشـبوونی جـوگرافی نشـینگە گونـدییەکان لە قەزای کـۆیە و کــاریگەری لە ســەر کــرداری پەرەپێــدان، بڵاوکــراوەی ســەنتەری لێکــۆڵینەوەی پەخشــی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٠٩، ل ٢١.

(٣٤) ڕۆژان کـامەران کەریـم، کـامەران تـاهیر سـەعید (دکتـۆر)، شـیکردنەوەی جـوگرافیی شارنشـینی لە قەزای کـۆیە لە نێـوان سـاڵانی (١٩٥٧- ٢٠٢٠)، لێکـۆڵینەوە لە جوگرافیـای شار، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ژمارە ٣، بەرگی ٩، ٢٠٢٢، ل ٢٩٢.

(٣٥) زامـدار ئەحـمەد مەلا ڕەسـووڵ، نـاحیەی ئاشـتی و گونـدەکانی (تـوێژینەوەیەکی مێژوویـی کـۆمەڵایەتیی مەیـدانییە)، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ڕۆژهەڵات، هەولێـر، ٢٠١٥، ل ١٥.

(٣٦) دوای هـاتنی ئینگلیـز لە سـاڵی ١٩١٨ بـۆ کـۆیە، بڕیـاری بە نـاحیە کردنـی تەقتەق درا، لە هەمـان کاتـدا و لە کۆبـوونەوەیەك لەگەڵ ئینگلیزەکـان بڕیـار درا بە دانـانی حەمە ئاغـای گەورە وەك قایمقـامی کـۆیە و عەبـدوڵڵا ئاغـای حەوێـزی وەك بەڕێـوەبەری نـاحیەی تەقتەق و مەلا حەوێـز ئاغـای فەغـووریش وەك مەئمـووری بـنکەی پۆلیسـی تەقتەق، واتە لەو سـاڵەدا تەقتەق کـراوە بە نـاحیە. وەرگیـراوە لە: (ئـاراس ئیلنجـاغی، تەقتەق پەلـکە زێـڕینەی کەنـار زێـی بچـووك (لێکـۆڵینەوە)، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی یـاد، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ١١٥- ١١٦).

(٣٧) کـامەران تـاهیر سـەعید، کـۆیە (لێکـۆڵینەوەیەك لە جوگرافیـای هەرێمـی)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥.

(٣٨) بە نـووسراوی ئەنجـوومەنی وەزیـران (ئیـدارەی سـلێمانی)/ وەزارەتـی نـاوخۆ/ بەڕێـوەبەرایەتی گشـتی دیـوان/ بەڕێـوەبەرایەتی خـۆیەتی، بە ژمـارە ٣٣٨ی ڕێککەوتـی ٤ی شـوباتی سـاڵی ١٩٩٩ بڕیـاری دامەزرانـدنی یەکەیەکـی کـارگێڕی تـازە بە نـاوی نـاحیەی ئاشـتی لە چوارچێـوەی سـنووری قەزای کـۆیە درا، کە لە ڕووی ئیـدارییەوە ٢٣ گونـدی لەسـەرە. بەم شـێوەیەش یەکە کارگێڕییەکـانی کـۆیە لە سـێ یەکەوە بـووە چـوار یەکە: سـەنتەر، تەقتەق، شـۆڕش و ئاشـتی. وەرگیـراوە لە: (زامـدار ئەحـمەد مەلا ڕەسـووڵ، ناحیەی ئاشتی و گوندەکانی، سەرچاوەکانی پێشوو، ل ٢٥).

(٣٩) بنـار عەبـدولخالق بەکـر، دەرامەتە سروشـتییە سـەرەکییەکانی قەزای کـۆیە (گرفـت و چارەسـەرەکان)، بڵاوکـراوەی سـەنتەری لێکـۆڵینەوە و پەخشـی کـۆیە، چـاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٠، ٢٨.

(٤٠) بە فەرمـانی کـارگێڕی ژمـارە ٢٢٥ لە ڕێککەوتـی ٢٨ی نیسـانی سـاڵی ٢٠٠٥ نـاحیەی سـێگردکان دروسـت کـرا، وەك یەکەیەکـی سـەر بە قەزای کـۆیە، کە ٩ گونـدی ڕۆژئـاوای نـاحیەی تەقتەقی خـراوەتە سـەر، سـێگردکان بە دووری ٣٠ کیلـۆمەتر کەوتـووەتە

ئەوپەڕی باشـــووری ڕۆژئـــاوای قەزای کـــۆیە و بە دووری ٥٦ کیلـــۆمەتر لە باشـــووری ڕۆژهەڵاتـــی هەولێـــرە. وەرگیـــراوە لە: (ئـــاراس ئیلنجـــاغی، ســـێگردکان و سێبەرنشـــینەکانی (لێکۆڵینەوەی مەیدانی)، چاپی یەکەم، چاپخانەی یاد، سلێمانی، ٢٠١٤، ل ١٥- ١٦).

(٤١) ئالان غەفووری، بونیادی کۆمەڵایەتی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤.

(٤٢) کـــامەران تـــاهیر ســـەعید، کـــۆیە (لێکـــۆڵینەوەیەك لە جوگرافیـــای هەرێمـــی)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢.

(٤٣) کـاپتن دەبلیـو، کـی، هـی، ئەفسـەرێکی بەریتـانییە لە کۆتـایی شـەڕی یەکەمـی جیهـانی ســـەرکردایەتی داگیرکردنـــی شـــاری هەولێـــری کـــردووە، لە ســـاڵانی (١٩١٨- ١٩٢٠) وەك حـــاکمی سیاســـی فەرمـــانڕەوایی ئەو شـــارەی کـــردووە، کـــۆیەش لە ژێـــر ئیـــدارەی هەولێـــر بـــووە، دوای ئەو مـــاوەیە کتێبێکـــی بە ناونیشـــانی (دوو ســـاڵ لە کوردســـتان) نووســـی. وەرگیـــراوە لە: (موحســـین دزەیـــی، وێســـتگەکانی ژیـــانم، وەرگێڕانـــی: ئیســـماعیل بەرزنجـــی، بەشـــی یەکەم، دەزگـــای چـــاپ و بڵاوکـــردنەوەی ئـــاراس، چـــاپی یەکەم، هەولێـــر، ٢٠٠٩، ل ٣٥؛ دبلیـــو ئـــار هـــی، دوو ســـاڵ لە کوردســـتان، وەرگێڕانـــی: لـــوقمان بـــاپیر، چـــاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٦).

(٤٤) مەلا محەمـــــەد کـــــوڕی مەلا عەبـــــدوڵڵا کـــــوڕی مەلا ئەســـــعەد کـــــوڕی مەلا عەبـــدولڕەحمان کـــوڕی مەلا عەبـــدوڵڵا کـــوڕی مەلا محەمـــەد کـــوڕی مەلا ئیبراهـــیم کـــوڕی شـــێخ حەســـەنە، دایکـــی نـــاوی عائیشـــەی کچـــی حـــاجی بەکـــر ئاغـــای حەوێـــزی‌یە، بە مەلا محەمـــــەدی کـــــۆیی و مەلای کـــــۆیە و مەلای گەورە و مەلای گەورەیـــــی کـــــۆیی نـــــاسراوە، ســـاڵی ١٨٧٦ لە شـــاری کـــۆیە لە بنەمـــاڵەی جەلـــی‌زادە لەدایکبـــووە. لە تەمەنـــی هەژدە ســـاڵیدا لە لایەن بـــاوکییەوە ئیجـــازەی مەلایەتـــی پێـــدراوە. مەلای گەورە، لە مـــاوەی ژیانیـــدا زۆر پـــلە و پۆســـتی سیاســـی و ئیـــداری وەرگرتـــووە، ڕۆڵـــی زۆری هەبـــووە لە هۆشـــیار کـــردنەوەی کـــۆمەڵگەی کـــوردی، لەم چوارچێـــوەیەدا نەجیـــبەی کچـــی لەگەڵ کـــوڕان نـــاردووە بـــۆ قوتابخـــانە. لە بـــواری نووسینیشـــدا دەســـتێکی بـــاڵای هەبـــووە و ٢٢ کتێبـــی بە زمـــانی کـــوردی و عەرەبـــی بـــڵاو کـــردووەتەوە، نـــاوبراو لە ١٢ی تشرـــینی یەکەمـــی ســـاڵی ١٩٤٣ کـــۆچی دوایـــی کـــردووە و لە گۆڕســـتانی دەروێـــش خـــدر بە خـــاك ســـپێردراوە. بـــۆ زانیـــاری زیـــاتر بـــڕوانە: (زامـــدار ئەحـــمەد، مەلای گەورە و هەوڵە ڕیفۆرمخوازییەکـــانی، گۆڤـــاری خـــاڵ، گۆڤـــارێکی هزریـــی ڕۆشـــنبیرییە، ژمـــارە ٧، تشرـــینی یەکەمـــی ٢٠١٦، ١٣٤- ١٣٥؛

زامــدار ئەحــمەد، مەلای گەورە و مەســعوود محەمــمەد لە چەنــد دیدارێكــدا، چــاپی یەكەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٢١، ل ١٢- ١٥).

(٤٥) جەمال فەتحوڵا تەیب، كۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٠.

(٤٦) حەمە ئاغــای گەورە، (حەمە ئاغــای غەفــووری)، ســاڵی ١٨٣٦ لە نــاو بنەمــاڵەی غەفووری‌یەكـان لە كـۆیە لەدایكبـووە، یەكـێكە لە كەسـایەتییە دیارەكـانی شـارەكە، سـاڵی ١٩١٨ بـووەتە قایمقـامی كـۆیە، لە ٢ی ئـابی سـاڵی ١٩٢٠ كـۆچی دوایـی كـردووە و لە گۆڕسـتانی كەكـۆن بە خـاك سـپێردراوە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (مەسـعوود محەمـمەد، حەمەغــای گەورە، چــاپی دووەم، چــاپ و بڵاوكــردنەوەی ئــاراس، هەولێــر، ٢٠١٠، ل ١١- ٢٢).

(٤٧) عەبـدوڵڵا ئاغـا كـوڕی تـاهیر ئاغـا كـوڕی حـاجی بەكـری ئاغـای حەوێـزی، لە شـاری كــۆیە لەدایكبــووە، ســەرەتای خوێنــدنی لە ســوختەخانە و لای مەلاكــانی كــۆیە بــووە، لە كـاتی چـوونی ئینگلیزەكـان و پێكهێنـانی ئیـداری كـۆیە كـراوە بە مـدیر نـاحیەی تەقتەق. وەرگیــراوە لە: (عەبــدولخالق عەلائەدیــن، كــۆیە... نــاودارانی، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٥٨- ٥٩).

(٤٨) جەمال فەتحوڵا تەیب، كۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٠.

(٤٩) جەمیـل ئاغـا كـوڕی ئەسـعەد ئاغـا كـوڕی حـاجی بەكـری ئاغـای حەوێـزی، سـاڵی ١٨٧٩ لە كــۆیە لەدایكبــووە، لە تەمەنــی حەوت ســاڵیدا چــووەتە مزگەوتــی گەورە، قورئــان، گوڵســتان و بوســتانی خوێنــدووە، مــاوەیەك ســەرۆكی شــارەوانی كــۆیە بــووە، لە دوای حەمە ئاغـا بـووەتە قایمقـامی كـۆیە، سـاڵی ١٩٤٦ كـۆچی دوایـی كـردووە. وەرگیـراوە لە: (كەریـم شـارەزا، نـازم حەوێـزی، عوسـمان مسـتەفا خۆشـناو، مەجیـد ئاسـنگەر، كـۆیە لە ڕەوتــی شارســتانیەتدا، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ١٥٥- ١٥٦؛ عەبــدولخالق عەلائەدیــن، كۆیە... ناودارانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨- ٣٠).

(٥٠) مەلا ئەحـمەد ئاغـا كـوڕی سـلێمان ئاغـا كـوڕی حـاجی فەتـاح ئاغـا، لە سـاڵی ١٨٦٦ لە كــۆیە لەدایكبــووە، خوێنــدنی ئــایینی لە مزگەوتەكــانی كــۆیە بــووە، مــاوەیەك ســەرۆكی شـارەوانی و مـاوەیەك لە دادگـا بـووە، سـاڵی ١٩٢٨ كـۆچی دوایـی كـردووە و لە گۆڕسـتانی كەكـۆن بە خـاك سـپێردراوە. وەرگیـراوە لە: (عەبـدولخالق عەلائەدیـن، كـۆیە... نـاودارانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥١- ٥٢).

(٥١) مەلا سـدیق کـوڕی مەلا عەبـدوڵڵا نـازەنینی یەکـێکە لە کەسـایەتییە دیارەکـانی بنەمـاڵەی نـازەنینی، لە لای بـاوکی دەرسـی ئـایینی خوێنـدووە، جیـا لە کـارکردنی لە تـاپۆی کـۆیە، مـاوەیەك دەکـرێتە حـاکم لە ئـاکرێ، سـاڵی ١٩٥١ خانەنشـین دەکرێـت، سـاڵی ١٩٥٦ کـۆچی دوایـی کـردووە. وەرگیـراوە لە: (کەریـم شـارەزا، نـازم حەوێـزی، عوسـمان مسـتەفا خۆشـناو، مەجیـد ئاسـنگەر، کـۆیە لە ڕەوتـی شارسـتانیەتدا، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١٧٤- ١٧٥).

(٥٢) حەوێـز ئاغـا کـوڕی مەحمـوود ئاغـا، سـاڵی ١٨٦٩ لە کـۆیە لەدایکبـووە، چـونکە دەرسـی ئـایینی خوێنـدووە بە مەلا حەوێـز ئاغـا ناودەبرێـت، لە دوای کـۆچی دوایـی حەمە ئاغـای مـامی دەبێـتە گەورە پیـاوی غەفـوری‌یەکـان، لە سـەردەمی پاشـایەتی بـۆ دوو دەورە نـوێنەری کـۆیە بـووە لە پەرلەمـان، هەروەهـا لە شۆڕشـی ئەیلـوول بەشـدار بـووە، سـاڵی ١٩٧٧ کـۆچی دوایـی کـردووە. وەرگیـراوە لە: (عەبـدولخالق عەلائەدیـن، کـۆیە... نـاودارانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٣- ٥٥)

(٥٣) کەریـم شـارەزا، کـۆیە و شـاعیرانی، بەرگـی دووەم، بڵاوکـراوەی سـەنتەری لێکـۆڵینەوە و پەخشی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٣، ل ١٤.

(٥٤) جەمال فەتحوڵا تەیب، کۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٠.

(٥٥) کەریـم شـارەزا، نـازم حەوێـزی، عوسـمان مسـتەفا خۆشـناو، مەجیـد ئاسـنگەر، کـۆیە لە ڕەوتی شارستانیەتدا، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٢- ١١٣.

(٥٦) بەلشـەفیك لە وشـەی ڕووسـی (bolshe) هـاتووە، کە بە مانـای زۆریـنە دێـت، بەڵام بەرەبەرە لە چوارچێـوەی ئەم مانـایە دەرچـووە و لە بـوارە سیاسـییەکاندا بەکارهـاتووە، هەرچەنـدە لەمەوپـێش کەسـانی دیـکەش ئەم زاراوەیـان بەکارهێنـاوە، بەڵام لێنـین ئەم زاراوەیەی هەڵبـژارد و پـاش ئەو بەکارهێنـانی پەرەی سـەند، بەلشـەفیك نـاوی ژمـارەیەکی زۆر لە ئەنـدامانی حیزبـی سۆسـیال دیمـوکراتی کرێکـارانی ڕووسـیا بـوو، کە پـاش هەڵبژاردنەکـانی دووەمـین کـۆنگرەی حیزبـی لە سـاڵی ١٩٠٣دا زۆریـنەی دەنگیـان بەدەسـت هێنـابوو، لەم کۆبـوونەوە حیـزبییەدا، لێنـین و لایەنگرانـی کە زۆرینەیـان بەدەسـتهێنابوو، بە بەلشـەفیك ناویـان دەرکـرد، مـارتۆڤ و لایەنگرانیشـی بە کەمیـنە (مەنشـەڤیك) نـاسران. لە ڕوانـگەی لایەنگـرانییەوە تایبەتمەنـدی بەلشـەفیزم بـریتییە لە لایەنگـری کـردن لە مارکسـیزم- لینیـزم، بەلشـەفییەکان لە سـاڵی ١٩١٧دا لە ڕووسـیا بە شـێوەیەکی فەرمـی دەسـەڵاتیان گـرتە دەسـت، هەر بـۆیە نـاوی حیزبەکەیـان گـۆڕی بە

حیزبـی کۆمۆنیسـتی بەلشـەفیكی ڕووسـیا، بەڵام لە کـۆنگرەی نـۆزدەیەمی حیـزب لە سـاڵی ١٩٥٢دا وشـــەی بەلشـــەفیكیان هەڵگـــرت و لە بـــری ئەوە پـــارتی کۆمۆنیســـتی یەکێتـــی سـۆڤیەتی‌یـان هەڵبـژارد. وەرگیـراوە لە: (سـەروەر عەبـدولڕەحمان عـومەر (دکتـۆر)، حزبـی شـــیوعیی عێـــراق و مەســـەلەی کـــورد (١٩٣٤- ١٩٧٥) (لێکـــۆڵینەوەیەکی مێژوویـــی- سیاسییە)، چاپی یەکەم، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠١٩، ل ٦٥).

(٥٧) جەمال فەتحوڵا تەیب، کۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٢.

(٥٨) تـاهیر ئەحـمەد حەوێـزی، سـاڵی ١٩١٩ لە کـۆیە لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی لە کـۆیە و ناوەنـدی لە هەولێـر تەواو کـردووە. سـاڵی ١٩٤٠ بـووەتە بەڕێـوەبەری قوتابخـانەی مـاوەت، سـاڵی ١٩٥١ چـووەتە قوتابخـانەی ئـولای یەکەم، سـاڵی ١٩٧٠ خـۆی خانەنشـین کـــردووە، چەنـــدین کتێبـــی ســـەبارەت بە کـــۆیە و کولتـــوور و شارســـتانیەتی ئەو شـــارە نووســـیوە، بـــۆ نمـــوونە: مێـــژووی کـــۆیە، بەرگـــی یەکەم و بەرگـــی دووەم، ئەمـــین ئاغـــای حەوێـزی (ئەخـتەر)، پیشەسـازی لە کـۆیە و هەنـدێ زاراوەی تـایبەت بە ئـاژەڵ و باڵنـدە، یـاری کـوردەواری، پەنـدی پێشـینان و مەتەڵ، شـەوچەرە، بەرگـی یەکەم و بەرگـی دووەم و بەرگـــی ســـێیەم، نـــاوبراو لە ١ی تەممـــووزی ســـاڵی ٢٠٠٠ کـــۆچی دوایـــی کـــردووە. وەرگیـراوە لە: (تـاهیر ئەحـمەد حەوێـزی، مێـژووی کـۆیە، بەرگـی یەکەم، چـاپی دووەم، چاپخانەی کاروان، ٢٠٠٧، ل ١٥٨).

(٥٩) تـاهیر ئەحـمەد حەوێـزی، مێـژووی کـۆیە، بەرگـی دووەم، بەشـی یەکەم، چاپخـانەی نەمیر، چاپی یەکەم، بەغدا، ١٩٨٤، ل ١٤٣.

(٦٠) کـازم عـومەر دەبـاغ، سـاڵی ١٩٥٤ لە شـاری کـۆیە لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی و ناوەنـدی لە کـۆیە تەواو کـردووە، لە قۆنـاغی ئامـادەیی پەیوەنـدی بە یەکێتـی قوتابییـانی کوردسـتان کـردووە، کـۆلێژی ئـاداب/ بەشـی دیراسـاتی کـوردی لە زانکـۆی سـلێمانی تەواو کـردووە. سـاڵی ١٩٧٤ پەیوەنـدی بە شۆڕشـی ئەیلـوولەوە کـردووە. سـاڵی ١٩٧٦ بڕوانـامەی بەکالۆریۆسـی وەرگرتـووە و بـووەتە مامۆسـتا، سـاڵی ٢٠١٧ خانەنشـین بـووە. وەرگیـراوە لە: (کـازم عـومەر دەبـاغ، شارسـتانیەتی کـۆیە لە مێـژوودا، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی تـاران، ٢٠٢٠، ل ٢٤٤- ٢٤٥).

(٦١) ئەم سـێ کەسـەی نازنـاوی قەڵادزێییـان هەڵگرتـووە، لە بـنەچەدا خەڵکـی کـۆیەن، بەڵام لەبەر ئەوەی لە قەڵادزێ نیشـــتەجێ بـــوون، پاشـــناوی قەڵادزێییـــان وەرگرتـــووە.

وەرگیـراوە لە: (کـازم عـومەر دەبـاغ، شارسـتانیەتی کـۆیە لە مێـژوودا، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٢٢٥).

(٦٢) کـازم عـومەر دەبـاغ، شارسـتانیەتی کـۆیە لە مێـژوودا، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٢٢٥-٢٢٦.

(٦٣) سـەروەر عەبـدولڕەحمان عـومەر (دکتـۆر)، بـزووتنەوەی بەلشـەفیکی لە کـۆیە (١٩٢٠)، کۆنفرانسـی نێـودەوڵەتی کـۆیە لە ڕەوتـی شارسـتانییەتدا، چـاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩، ل ١٦٩.

(٦٤) شـاکر فەتـاح، سـاڵی ١٩١٤ لە شـاری سـلێمانی لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتای لە سـلێمانی و قۆنـاغی دوا ناوەنـدی لە بەغـدا تەواو کـردووە، سـاڵی ١٩٣٣ لە کـۆلێژی مـاف (حقـوق)ی بەغـدا وەردەگیرێـت. لـە مـاوەی ژیانیـدا زۆر پلـە و پۆسـتی ئیـداری وەرگرتـووە، بـۆ وێـنە: سـاڵی ١٩٣٦ بەڕێـوەبەری نـاحیەی مـزوری، سـاڵی ١٩٣٨ بەڕێـوەبەری نـاحیەی زڕبـاتە، سـاڵی ١٩٣٩ بەڕێـوەبەری نـاحیەی قەرەحەسـەن، سـاڵی ١٩٤٠ بەڕێـوەبەری نـاحیەی خورمـاڵ بـووە، دواتـر بەڕێـوەبەری نـاحیەی پێبـاز و قـادرکەرەم بـوو. سـاڵی ١٩٤٤ قایمقـامی ڕانـیە، سـاڵی ١٩٤٦ قایمقـامی چەمچەمـاڵ، سـاڵی ١٩٤٧ قایمقـامی هەڵـەبجە، سـاڵی ١٩٤٨ قایمقـامی سـەنتەری سـلێمانی، دواتـر قایمقـامی شـێخان، ئـاکرێ، ئامێـدی، شـەقڵاوە و زاخـۆ بـووە، سـاڵی ١٩٦٣ خانەنشـین کـراوە، سـاڵی ١٩٧٠ بووەتـە ئەنـدام و جێگـری سـەرۆکی یەکێتـی نووسـەرانی کـورد- لقـی سـلێمانی، ساڵی ١٩٧١ بووەتـە ئەنـدامی کـۆڕی زانیـاری کـورد و دواجـار سـاڵی ١٩٧٧ کراوەتـە جێگـری سـەرۆکی ئەنجـوومەنی یاسـادانانی نـاوچەی کوردسـتان. شـەوی ١٨ لەسـەر ١٩ی ئـازاری سـاڵی ١٩٨٨ دەسـتگیر دەکرێـت، دوای سـێ مانـگ لە بێسەروشـوێن بـوونی لە ٢٧ی حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٨٨ لە بەڕێـوەبەرایەتی ئەمنـی هەولێـر لە سێدارە دەدرێـت. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (بەهـادین ئەحـمەد (دکتـۆر)، شـاکر فەتـاح (ژیـان و بەرهەمە ڕۆژنامەنووسـییەکانی، چـاپی یەکەم، سـلێمانی، ٢٠١٨؛ زامـدار ئەحـمەد، شـاکر فەتـاح لە چەنـد دیدارێکـدا، دەسـتنووس، بڵاونەکراوە، ٢٠٢٢، ل ٩- ١٠).

(٦٥) حامیـد فەرەج، سـاڵی ١٩١١ لە شـاری سـلێمانی لە بنەمـاڵەیەکی بازرگـان لەدایکبـووە، سـەرەتا لە حـوجرەی مەلا فـاتم خوێنـدوویەتی، دواتـر چـووە بـۆ خوێنـدنی فەرمـی، تـا پـۆلی دووەمـی ناوەنـدی لە سـلێمانی دەخوێنێـت، دواتـر دەچێـتە بەغـدا و سـاڵی ١٩٣٤ (دار المعلمـین) تەواو دەکـات و دەبێـتە مامۆسـتا، دواتـر واز لە مامۆسـتایی

دەهێنێـت و لە سـاڵی ١٩٣٥ دەچێـتە کـۆلێژی سـەربازی و لە سـاڵی ١٩٣٦ بـووەتە ملازمـی دووەم، سـاڵی ١٩٣٨ بـووەتە یاریـدەدەری پۆلیسـی عەمـمارە، لە مـاوەی ژیانیـدا زۆر شـوێنی کـردووە و گەیشـتووەتە بە پـلەی عەقیـد، جـوودا لە کـاری سـەربازی خـاوەنی ئەلفـوبێی کـوردییە، سـاڵی ١٩٩٥ کـۆچی دوایـی کـردووە، وەرگیـراوە لە: (حامیـد فەرەج پیاوێك لە ڕەنگی خاك، ئامادەکردنی جەمال لۆلۆ، دۆکیۆمێنتاری، یوتوب:
https://www.youtube.com/watch?v=bGuAy٠MPAA٤
(٦٦) ئیبراهـیم ئەحـمەد فەتـاح مسـتەفا ڕەشـید غەفـوور حوسـێن، سـاڵی ١٩١٤ لە گەڕەکـی گـۆیژەی شـاری سـلێمانی لەدایکبـووە، سـەرەتا لە حـوجرە خوێنـدوویەتی، سـاڵی ١٩٢٢ چـووەتە قوتابخـانەی نمـوونەیی سـەعادەت، ساڵی ١٩٢٣ چـووەتە قوتابخـانەی لەتیفیـیە، هەروەهـا چەنـد قوتابخـانەیەکی دیـکەی کـردووە تـا پـۆلی دووەمـی ناوەنـدی لە سـلێمانی تەواو دەکـات، دواتـر لە بەغـدا درێـژە بە خوێنـدن دەدات و سـاڵی ١٩٣٧ کـۆلێژی یاسـای لە بەغـدا تەواو کـردووە و بـووەتە پـارێزەر، یەکێـك بـووە لە کەسـایەتییە دیارەکـانی کوردسـتان، هاوکـات لە بـواری ڕۆژنـامەگەری ڕۆڵـی گەورەی لە پێشخسـتنی ڕۆژنـامەگەری کوردیـدا بینیـوە، لە هەمـان کاتـدا چەنـدین بەرهەمیشـی نووسـیوە، نـاوبراو لە ٨ی نیسـانی سـاڵی ٢٠٠٠ کـۆچی دوایـی کـردووە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (ئامـانج حەسـەن ئەحـمەد، بـرایم ئەحـمەد ڕۆڵـی لە بزاڤـی ڕزگـاریخوازی و ڕووناکبیریی گەلـی کـورددا، بڵاوکـراوەی مەڵبەندی کوردۆلۆجی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ٢٠٠٩، ل ١٣- ٢٠).
(٦٧) کـاکە زیـاد کـوڕی حەمە ئاغـای کـوڕی مەحمـوود ئاغـایە، سـاڵی ١٩١٤ لە بنەمـاڵەی غەفووریەکـان لەدایکبـووە، یەکـێکە لە کەسـایەتییە دیارەکـانی نێـو پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان و جێگـری دووەمـی مەلا مسـتەفا بـارزانی بـووە، سـاڵی ١٩٤٨ ئەنـدامی پەرلەمـانی عێـراق بـووە، سـاڵی ١٩٥٢ جـارێکی دیـکە وەکـوو پەرلەمانتـار هەڵـدەبژێردرێتەوە، هەروەهـا کـۆنگرەی چـوارەمی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان لە ڕێککەوتـی ٤-٧ی تشرـینی یەکەمـی سـاڵی ١٩٥٩ لە مـاڵی کـاکە زیـاد لـە شـاری بەغـدا بەسـترا. لە ڕێککەوتـی ١٤ی نیسـانی سـاڵی ١٩٩٢ لە شـاری نەغەدەی ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتان کـۆچی دوایـی کـردووە، دواتـر تەرمەکەی دەگەڕێنـنەوە شـاری کـۆیە و لە گۆڕسـتانی کەکـۆن بە خـاکی دەسـپێرن. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (عەبـدولخالق عەلائەدیـن، کـۆیە... نـاودارانی، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٧٢- ٧٦؛ مەولـوود ژاکـاو، کۆییـاتی و خۆییـایەتی ٢٦ (کـاکە زیـادی حەماغـا، گۆڤـاری کەکـۆن، ژمـارە ٥٥، تشرـینی یەکەمـی

٢٠١٨، ل ٤٠؛ پوختەیەك دەربارەی پارتی دیموكراتی كوردستان، ماڵپەڕی پارتی دیموكراتی كوردستان.

https://www.kdp.info/p/p.aspx?p=٦&l=١٣&s=٠١٠٠٠٠&r=٣٤٧

(٦٨) زەكی كوڕی ئەحمەدی كوڕی عوسمانی كوڕی ڕەسووڵ، ناسراو بە زەكی هەناری، ساڵی ١٩٠٩ لە شاری كۆیە لەدایكبووە، خوێندنی سەرەتایی لە كۆیە تەواو كردووە، دواتر (دار المعلمين الاولية)ی تەواو كردووە و بووەتە مامۆستا، لە ماوەی ژیانیدا وەكوو مامۆستا زۆر شوێنی كردووە، لەوانە: شەقڵاوە، هەولێر، مەجیداوە... لە سەردەمی ڕژێمی بەعس بەر شاڵاوی ڕەشبگیری دەكەوێت و دەخرێتە زیندانەوە. ناوبراو لە ڕێككەوتی ٩ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٧ كۆچی دوایی كردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (كەریم شارەزا، كۆیە و شاعیرانی، بەرگی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٧- ٤٣؛ عەبدولخالق عەلائەدین، كۆیە... ناودارانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩١- ٢٩٤).

(٦٩) تاهیری كوڕی تۆفیقی كوڕی ئاوڕەحمانی كوڕی حەمەدی شێخانییە، ساڵی ١٩٢٢ لە گەڕەكی بەفری قەندی شاری كۆیە لەدایكبووە، ساڵی ١٩٢٩ چووەتە سوختەخانەی مەلای ڕەش، لەوێ قورئان و گوڵستان و بوستانی تەواو كردووە، ساڵی ١٩٣٢ چووەتە قوتابخانە، ساڵی ١٩٣٦ دەستی بە گۆرانی گوتن كردووە و تا كۆتاییەكانی تەمەنیشی بەردەوام بووە. ناوبراو لە ڕێككەوتی ٢٠ی تشرینی یەكەمی ساڵی ١٩٨٧ كۆچی دوایی كردووە و لە گۆڕستانی شەهیدان بە خاك سپێردراوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (حوسێن حاجی قادر- ئاری، ژیان و بەسەرهات و هەندێ گۆرانی هونەرمەندی گەل تایەر تۆفیق، بڵاوكراوەی سەنتەری لێكۆڵینەوە و پەخشی كۆیە، چاپی سێیەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٤، ل ٣٤).

(٧٠) عوسمان كوڕی حەبیب كوڕی عەبدوڵلا كوڕی محەممەد كوڕی عەبدوڵلا، لە ڕێككەوتی ١ی تەمموزی ١٩١١ لە شاری كۆیە لەدایكبووە، تاكوو پۆلی پێنجەمی خوێندووە، دواتر بە هۆی كۆچی دوایی باوكییەوە وازی لە خوێندن هێناوە، دواتر لە مزگەوتی حەتك لە لای مەلا محەممەدی مەلا برایمی عەوداڵان هەندێك دەرسی ئایینی خوێندووە، پەیوەندی كۆمەڵایەتی فراوانی لەگەڵ شاعیرانی هاوسەردەمی خۆی هەبووە، لە ماوەی ژیانیدا وەكوو كەسێكی سیاسی و شاعیر ناسراو بووە. لە ڕێككەوتی ٢٠ی تەمموزی ١٩٩٢ كۆچی دوایی كردووە و لە گۆڕستانی شەهیدان بە خاك

سـپێرراوە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (دیـوانی عەونـی، چـاپی یەکەم، بـێ شـوێنی چـاپ، ١٩٩٧، ل ٢١- ٢٣)

(٧١) محەمـمەد کـوڕی تۆفیـق قەسـاب کـوڕی ڕەشـیدە فەنـدی کـوڕی فەرهـاد ئاغـای دیـاربەکرییە، سـاڵی ١٩٢٣ لە گەڕەکـی بایزاغـای شـاری کـۆیە لەدایکبـووە، قۆناغەکـانی خوێنــدنی بڕیــوە و ســاڵی ١٩٤٤ خــانەی مامۆســتایانی ســەرەتایی لە ئەعــزەمییە تەواو کـردووە و بـووەتە مامۆسـتا، سـاڵی ١٩٤٢ لەگەڵ چەنـد کەسـێکی کـۆیی کـۆمەڵەی دەنـگ دادەمەزرێــنن، زۆربەی تەمەنــی بە نووســین و سیاســەت بەســەر بــردووە، لە ســاڵانی (١٩٥٥- ١٩٧٥) ١٩ نــامیلکەی بە عەرەبــی چــاپ کــردووە و ٦٢ دەستنووسیشــی لە دوا بەجـێماوە، لە ٢ی کـانوونی یەکەمـی سـاڵی ١٩٧٥ کـۆچی دوایـی کـردووە و لە گۆڕسـتانی شـهدا لە بەغـدا نێـژراوە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (ڕەهـبەر سـەید بـرایم، سـایەی هەیـبە سـوڵتان، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی بینـایی، سـلێمانی، ٢٠٠٨، وتـاری تۆفیـق وردی؛ ڕەهـبەر سەید برایم، دەستنووسەکانی ووردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، ٢٠٢٠، ل ٣- ٨).

(٧٢) مەلا حوســێن بــابە ڕەســووڵ، نــاسراو بە ســامی عەوداڵ، ســاڵی ١٩١٠ لە کــۆیە لەدایکبـووە، لە سـەرەتای تەمەنیـیەوە هاموشـۆی تەکیەکـانی گونـدی عەوداڵانی کـردووە، ســاڵی ١٩٤٢ بە هــۆی بێکــاری و برســییەتی دەچێــتە تەقتەق و خەریکــی چــایچییەتی بــووە، سـاڵی ١٩٤٥ بە نیـازی تـووتنەوانی بە خێـزانەوە دەچـنە بیتـوێن، سـاڵی ١٩٥٠ تـا سـاڵی ١٩٧٢ لە هەولێـر خەریکـی پیـنەدۆزی بـووە، دواتـر دەگەڕێـتەوە کـۆیە و لەسـەر کــارەکەی بەردەوام بــووە، نــاوبراو لە ڕێککەوتــی ٢٠ی کــانوونی یەکەمــی ١٩٨٥ کــۆچی دوایـی کـردووە و لە گۆڕسـتانی دەروێـش خـدر لە کـۆیە بە خـاك سـپێردراوە. بـۆ زانیـاری زیــاتر بــڕوانە: (جەواد حەمەد بەگ، بەشــێکی تــر لە شــیعرەکانی ســامی عەوداڵ، چــاپی یەکەم، چاپخانەی پەنجەرە، تاران، ٢٠١٥، ل ٦- ١٠).

(٧٣) دڵــدار، نــاوی یــوونس ڕەئــووف مەحمــوود مەلا ســەعدە، لە ٢٠ی شــوباتی ســاڵی ١٩١٨ لە بنەمــاڵەی خــادم ســوجادە لە شــاری کــۆیە لەدایکبــووە، لە تەمەنــی ٩ ســاڵیدا چـووەتە بەر خوێنـدن، خوێنـدنی سـەرەتایی لە کـۆیە و ڕانـیە تەواو کـردووە، ناوەنـدی لە هەولێــر و ئامــادەیی لە کەرکــووك خوێنــدووە، ســاڵی ١٩٤٥ کــۆلێژی یاســای لە زانکــۆی بەغـدا تەواو کـردووە، لە ١٢ی تشرـینی دووەمـی سـاڵی ١٩٤٨ لە تەمەنـی ٣٠ سـاڵیدا لە هەولێـر کـۆچی دوایـی کـردووە و لەوێ بە خـاك سـپێردراوە، دواتـر گـۆڕەکەی دەگەڕێنـنەوە شــاری کــۆیە و لە گۆڕســتانی کەکــۆن، لە تەك قشــڵەی کــۆیە بە خــاك ســپێردرا. (عەبدولواحێــد ئیــدریس شــەریف، ڕەنگــدانەوەی بیــری ناسیۆنالیســتی و نەتەوەیــی

پێشــکەوتخواز لە سرووده‌کـانی دڵـدارداڕ، دڵـدار شـاعیر ڕەسـەنایەتی زمـان و شـیعری هـزری نەتەوەیـی، سـێیەمین کۆنفرانسـی نـاودارانی کـۆیە، یـادی سـەد سـاڵەی لەدایکبـوونی دڵـدار (١٩١٨- ٢٠١٨)، بڵاوکـراوەی زانکـۆی کـۆیە، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ڕۆژهەڵات، هەولێـر، ٢٠١٨، ل ٥٠٣).

(٧٤) جەمـاڵ فەتحـوڵا تەیـب، کـۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١١٧- ١١٨؛ قارەمـان نـادر محەمـمەد، بەشـداری دڵـدار لە پـارت و کـۆمەڵە سیاسـییە کوردییەکانـدا ١٩٣٦- ١٩٤٨ (تـوێژینەوەیەکی مێژوویـی سیاسـییە، دڵـدار شـاعیر ڕەسـەنایەتی زمـان و شـیعری هـزری نەتەوەیـی، سـێیەمین کۆنفرانسـی نـاودارانی کـۆیە، یـادی سـەد سـاڵەی لەدایکبـوونی دڵـدار (١٩١٨- ٢٠١٨)، بڵاوکـراوەی زانکـۆی کـۆیە، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٨، ل ٢١٧.

(٧٥) ناونـانی کـۆمەڵەی دارکەر لە ژێـر کـاریگەری نـاوی کـۆمەڵەی کاربۆنـاری (ڕەژوکەران) ئیتـاڵی ئەو ناوەیـان لە کـۆمەڵەکە نـا، لە نیـوەی یەکەمـی سـەدەی نـۆزدەیەم لە ئیتاڵیـا دامەزرابـوو، کە کاریـان بـۆ ڕزگـار کردنـی ئیتاڵیـا لە دژی داگیـرکەر دەکـرد، دڵـدار و هاوڕێکـانی مێـژووی ئەو کۆمەڵەیـان خوێنـدبووەوە و کەوتبـوونە سـەر بیـری ئەوەی بە شـێوەی ئەوان کوردسـتان ڕزگـار بـکەن. (زانـا تەیفـور عەبدولسـەمەد، ڕۆڵـی یـوونس ڕەئـووف (دڵـدار) لە دامەزرانـدنی کـۆمەڵەی دارکەر ١٩٣٧ (لێکـۆڵینەوەیەکی مێژوویـی سیاسـییە)، دڵـدار شـاعیر ڕەسـەنایەتی زمـان و شـیعری هـزری نەتەوەیـی، سـێیەمین کۆنفرانسـی نـاودارانی کـۆیە، یـادی سـەد سـاڵەی لەدایکبـوونی دڵـدار (١٩١٨- ٢٠١٨)، بڵاوکراوەی زانکۆی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٨، ل ٢٣٨).

(٧٦) دڵـزار، نـاوی ئەحـمەد مسـتەفا ئاغـای حەمە ئاغـای حەوێـزیە، سـاڵی ١٩٢٠ لە کـۆیە لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٢٧ لە سـوختەخانەی مەلا ئەسـعەدی ئـاکۆ و مەلا حەبیـب قورئـان و بنچیـنەی خوێنـدنەوە فێـر بـووە، سـاڵی ١٩٢٩ چـووەتە قوتابخـانە و قۆناغەکـانی سـەرەتایی و ناوەنـدی لە کـۆیە خوێنـدووە، لە سـەرەتای چلەکانـدا بـووەتە ئەنـدامی حیزبـی هیـوا و سـاڵی ١٩٤٦ بـووەتە ئەنـدام لە حیزبـی ڕزگـاری نیشـتمانی، سـاڵی ١٩٤٩ پەیوەنـدی بە حیزبـی شـیوعییەوە کـردووە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (ئەحـمەد دڵـزار، بیرەوەریـی ڕۆژانـی ژیـانم، وەزارەتـی ڕۆشـنبیریی و لاوان، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی شـەهاب، هەولێـر، ٢٠١٩؛ کەریـم شـارەزا، کـۆیە و شـاعیرانی، بەرگـی دووەم، سـەرچاوەی

پێشــوو، ل ١٢٣- ١٢٤). نــاوبراو لە ڕێککەوتــی ١٠ی نیســانی ســاڵی ٢٠٢١ کــۆچی دوایــی کرد و لە گۆڕستانی دەروێش خدر بە خاك سپێردرا.

(٧٧) زامــدار ئەحــمەد، ســێوە و دڵــدار لە چەنــد دیدارێکــدا، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٢١، ل ٨٥- ٨٧.

(٧٨) ڕەفیــق حیلمــی محەمــمەد ســاڵح ئامــان، ســاڵی ١٨٩٨ لە کەرکــووك لەدایکبــووە، ســـەردەمی منـــداڵی لە کەرکـــووك و کفـــری و ســـلێمانی بەســـەربردووە، یەکـــێکە لە کەسـایەتییە سیاسـییەکانی کـورد و سـەرۆکی حیزبـی هیـوا بـووە، لە ڕێککەوتـی ٤ی ئـابی ســاڵی ١٩٦٠ بە نەخۆشــی کــۆچی دوایــی کــردووە و لە گۆڕســتانی گــردی ســەیوانی ســلێمانی بە خــاك ســپێردراوە. بــۆ زانیــاری زیــاتر بــڕوانە: (ناهیــدە ڕەفیــق حیلمــی، بەســەرهاتی ڕەفیــق حیلمــی، بەڕێــوەبەرایەتی گشــتی چــاپ و بڵاوکــردنەوە، چــاپی یەکەم، چاپخانەی ڕوون، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل ٢٣).

(٧٩) ســەبارەت بە حیزبــی هیــوا بۆچــوونی جیــاواز لە بــارەی شــوێنی دامەزرانــدنی هەیە، بەشـــێك باوەڕیـــان وایە لە کەرکـــووك و بەشـــێکی دیـــکە باوەڕیـــان وایە لە هەولێـــر دامەزراوە، ئەوەی گــرنگە حیزبــی هیــوا ســنووری کارکردنیــان فــراوان بــوو، بە شــێوەیەك گەیشــتووەتە ئێــران و تورکیــا، پەیوەنــدی لەگەڵ ڕێکخــراو و گــرووپە سیاســییەکانی ئەو دوو وڵاتە هەبــووە، هەر یەك لە ڕەفیــق حیلمــی وەك ســەرۆك و نــووری شــاوەیس وەك جێگــری ســەرۆك و دڵــدار وەك ســکرتێری حیــزب کاریــان کــردووە. لە دوای مــاوەیەکی کەم ژمــارەی ئەنــدامانییان زۆر بــووە، هەر کەســێك بووبــووایە ئەنــدام لە حیزبــی هیــوا دەبــوو ســـوێند بە قورئـــان بخـــوات، بە مەرجێـــك لە کـــاتی ســـوێند خـــواردنەکەی دوو کەس لە ئەنـــدامە کۆنەکـــانی حیـــزب ئامـــادە بـــن. وەرگیـــراوە لە: (محەمـــمەد فـــاتیح، حیـــزب و ڕێکخـــراوە سیاســـییە عێراقییەکـــان (١٩١٠- ٢٠١٠)، بڵاوکـــراوەی ئەکادیمیـــای هۆشـــیاری و پێگەیاندنی کادیران، چاپی یەکەم، چاپخانەی حەمدی، سلێمانی، ٢٠١٢، ل ٩٩- ١٠٠).

(٨٠) زانـــا تەیفـــور عەبدولســـەمەد، ڕۆڵـــی یـــوونس ڕەئـــووف (دڵـــدار) لە دامەزرانـــدنی کۆمەڵەی دارکەر ١٩٣٧، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٨.

(٨١) قارەمـــان نـــادر محەمـــمەد، بەشـــداری دڵـــدار لە پـــارت و کـــۆمەڵە سیاســـییە کوردییەکاندا ١٩٣٦- ١٩٤٨، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٥.

(٨٢) مســتەفا کــوڕی شــێخ محەمــمەد کــوڕی شــێخ عەبدولســەلام کــوڕی شــێخ تــاجەدینە، نـــاسراو بە مەلا مســـتەفا بـــارزانی، لە ١٤ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٠٣ لە نـــاوچەی بـــارزان

هاتووەتە دونیاوە، یەکێکە لە ڕابەرە دیارەکانی کورد، تەمەنی بۆ بەدەستهێنانی مافە ڕەواکانی کورد و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد تەرخان کردووە، ڕابەرایەتی شۆڕشی ئەیلوولی کردووە لە نێوان سالانی (١٩٦١- ١٩٧٥)، ڕۆژی ١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٩ کۆچی دوایی کرد. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (تاڤگە حەمکۆ عەبدوڵلا، بارزانی و بارزانییەکان (کاریگەرییان لە پێشهاتە سیاسییەکانی کوردستان و عێراق)، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩، ل ٣٥- ٥١).

(٨٣) شێخ لەتیف شێخ مەحموود شێخ سەعید شێخ مارف، ساڵی ١٩١٧ لە سلێمانی لەدایکبووە، کوڕی شێخ مەحموودی حەفیدە، دوای بە دیل گیرانی باوکی ڕوویان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان کردووە و لای سمکۆی شکاك ماوەتنەوە، لە دامەزراندنی کۆماری مەهاباد بەشدار بووە، بە هۆی بوونی لە بنەماڵەیەکی نیشتمانپەروەر ڕۆڵی کاری لە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد بینیوە، لە دوای دامەزراندنی پارتی دیموکراتی کوردستان بووەتە جێگری یەکەمی ئەو حیزبە، ساڵی ١٩٥٦ ئەو کاتەی نووری سەعید سەرۆك وەزیرانی عێراق بوو، شێخ لەتیف دەستگیر دەکرێت، لە دوای ١٤ی تەمموزی ساڵی ١٩٥٨ ئازاد کراوە. ناوبراو لە ڕێککەوتی ١٢ی ئاداری ساڵی ١٩٧٢ کۆچی دوایی کرد. وەرگیراوە لە: (ئەحمەد حەمەدئەمین، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی نوێ و هاوچەرخی عێراق، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧١؛ ویکیپیدیا: شێخ لەتیفی حەفید).

https://ckb.wikipedia.org/wiki/%D%٨B%٤DB٨%E%D%٨AE_%D%٨٤%٩DB%٩٥%D%٨AA%DB٨%C%D%٨١%٩DB٨%C_%D%٨AD%DB%٩٥%D%٨١%٩DB٨%C%D%٨AF

(٨٤) جەمال فەتحوڵا تەیب، کۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٨- ١٠٩- ١٨٩.

(٨٥) عەبدولکەریم قاسم محەممەد، ساڵی ١٩١٤ لە گەڕەکی مەهدیەی شاری بەغدا لەدایکبووە، ساڵی ١٩٣١ قۆناغی ئامادەیی تەواو کردووە و بووە بە مامۆستای سەرەتایی لە قوتابخانەی شامیە و ماوەی ساڵێك مامۆستا بووە، دواتر چووەتە کۆلێژی سەربازی و لە ١٥ی نیسانی ساڵی ١٩٣٤ بووە بە ملازم لە سوپای عێراق، لە ١١ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٤١ کۆلێژی ئەرکانی تەواو کردووە، ساڵی ١٩٥٥ گەیشتووەتە پلەی زەعیم ڕوکن، لە دوای ١٤ی تەمموزی ساڵی ١٩٥٨ بووەتە سەرکردەی گشتی

سوپا و سەرۆك وەزیران و وەزیری بەرگری، لە ٦ی كانوونی دووەمی ساڵی ١٩٦٣ بووەتە فەریق ڕوكن، لە زۆر شەڕ و چالاكی سەربازی وەك: فەلەستین و فورات و بارزان و زرێبار بەشداری كردووە، لە ئەنجامی كوودەتای ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣دا لە ڕێككەوتی ٩ی شوباتی هەمان ساڵ بە دەستی بەعسییەكان لە بەغدا گوللەباران كرا. وەرگیراوە لە: (مستەفا ئیبراهیم زەڵمی، كاروانی ژیانم، چاپی سێیەم، نووسینگەی تەفسیر بۆ چاپ و بڵاوكردنەوە، هەولێر، ٢٠١٣، ل ٥٣٥- ٥٣٨؛ سەروەر عەبدولڕەحمان عومەر (دكتۆر)، حزبی شیوعیی عێراق و مەسەلەی كورد (١٩٣٤- ١٩٧٥) (لێكۆڵینەوەیەكی مێژوویی- سیاسییە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٦).

(٨٦) جەمال فەتحوڵا تەیب، كۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٠.

(٨٧) ئەمین ئاغا كوڕی حاجی بەكر ئاغا كوڕی محەممەد ئاغا كوڕی حەوێز ئاغای حەوێزی، ناسراو بە ئەختەر، ساڵی ١٨٣٨ (١٨٣٩) لە كۆیە لەدایكبووە، لە كۆیە دەستی بە خوێندنی ئایینی كردووە، لە تەمەنی ١٥ ساڵیدا لە جێی باوكی دادەنیشێت، جوودا لەوەی شاعیر بووە، دیوەخانی تایبەتی بە ئەدەب هەبووە و كۆڕی شیعری و ئەدەبی لێ ئەنجام دراوە. ناوبراو لە ساڵی ١٨٨٨ كۆچی دوایی كردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (تاهیر ئەحمەد حەوێزی، ئەمین ئاغای حەوێزی (ئەختەر)، بڵاوكراوەی زانكۆی كۆیە و چاپی یەكەم، سەنتەری لاس- كۆیە، ٢٠٢٠؛ دەریا جەمال حەوێزی (دكتۆر)، دەروازەیەك بۆ ئەختەرناسی (ئەمین ئاغای حاجی بەكر ئاغای حەوێزی ١٨٣٨- ١٨٨٨)، سەنتەری لێكۆڵینەوە و پەخشی كۆیە، چاپی یەكەم، ٢٠٢٢).

(٨٨) كەیفی ئەحمەد عەبدولقادر، مێژووی هونەری شانۆی كۆیە لە دەستپێكەوە تا ١٩٨٠، كۆنفرانسی نێودەوڵەتی كۆیە لە ڕەوتی شارستانییەتدا، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩، ل ٢٦١.

(٨٩) فەرەیدوون نووری (دكتۆر)، بزاڤی بارزانی، چاپی یەكەم، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧، ل ٢٤٧.

(٩٠) شیرزاد زكریا محمد (دكتۆر)، ئەنجوومەنی سەركردایەتی شۆڕەشی ئەیلوول لە كوردستان- عێراق (توێژینەوەیەكی مێژوویی سیاسی گشتی ١٩٦٤- ١٩٧٠)، وەرگێڕانی: هەندرێن شێرزاد، بڵاوكراوەی ئینسكلۆپیدیای پارتی دیموكراتی كوردستان و زانكۆی دهۆك، چاپی یەكەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢١، ل ٢١.

(٩١) فەرەیدوون عەبدولڕەحیم عەبدوڵڵا، بارودۆخی سیاسی کوردستان- عێراق (١١ی مارتی ١٩٧٠- ١١ی مارتی ١٩٧٤)، چاپی یەکەم، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٨، ل ٢١- ٢٢.

(٩٢) سەروەر عەبدولڕەحمان عومەر (دکتۆر)، حزبی شیوعیی عێراق و مەسەلەی کورد (١٩٣٤- ١٩٧٥) سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٨- ٦١؛ عەبدولخالق ناسر ئەلعامری (دکتۆر)، بارزانی مستەفا و دۆزی کورد لە عێراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، وەرگێڕانی: ئەرکان شارباژێری، بڵاوکراوەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان و زانکۆی دهۆك، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢١، ل ١٣٧.

(٩٣) عەلی عەبدوڵڵا ئەمین، ساڵی ١٩٢٦ لە شاری کۆیە لەدایکبووە، بەکالۆریۆسی ئەندازیاری بیناسازی لە کۆلێژی ئەندازیاری بەغدا وەرگرتووە، ساڵی ١٩٤١ لە کۆیە پەیوەندی بە ڕیزەکانی حیزبی هیوا کردووە، ساڵی ١٩٤٣ لە ڕیزی کۆمەڵەی میللەتدا خەباتی کردووە، ساڵی ١٩٤٤ ئەندامی یەکێتی تێکۆشین (وحدە النضال) بووە، ساڵی ١٩٤٤ ئەندامی دەستەی نووسەرانی گۆڤاری یەکێتی تێکۆشین بووە، ساڵی ١٩٤٥ ئەندامی مەکتەبی سیاسی حیزبی شۆڕش بووە، هەروەها سکرتێری حیزبی ڕزگاری کورد بووە، لە نێو پارتی دیموکراتی کوردستان زۆر پلە و پۆستی وەرگرتووە، دوا ئەندامی سەرکردایەتی کۆنگرەی یەکەم بوو، کە ٧١ ساڵ لە ڕیزەکانی پارتیدا سەرکردایەتیی کرد، ناوبراو ٢٤ی تشرینی یەکەمی ٢٠١٧ لە شاری هەولێر کۆچی دوایی کردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (وتاری عەلی عەبدوڵڵا ئەمین (١٩٢٦- ٢٠١٧)، ماڵپەڕی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، ٢٠٢٢).

https://t.ly/bPQL

(٩٤) نەوشیروان مستەفا ئەمین، پەنجەکان یەکتری ئەشکێنن (دیوی ناوەوەی ڕووداوەکانی کوردستانی عێراق ١٩٧٩- ١٩٨٣)، بێ شوێنی چاپ، ١٩٩٧، ل ٥٥.

(٩٥) شێخ ئەحمەد کوڕی شێخ محەممەد کوڕی شێخ عەبدولسەلام، ساڵی ١٨٩٢ لەدایکبووە، لە تشرینی دووەمی ساڵی ١٩١٤ لە دوای لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلامی دووەمی برای دەسەڵاتی تەواوی ناوچەی زێبار دەگرێتە ئەستۆ، مێژووی شێخ ئەحمەد بارزانی پڕە لە ململانێ و شۆڕش دژ بە دەسەڵاتی عێراق، دوای کۆتایی شۆڕشی یەکەمی بارزان لە مانگی حوزەیرانی ساڵی ١٩٣٢ پەنای بردووەتە بەر تورکیا، پاشان لە ساڵی ١٩٣٤ گەڕاوەتەوە بۆ عێراق، ساڵی ١٩٤٣ جارێکی دی لە

سـەروبەندی شۆڕشـی دووەمـی بـارزان دژی حکـومەت ڕاپەڕی و لە تشرـینی سـاڵی ١٩٤٥ پەنـای بـردووەتە بەر ئێـران، دوای شۆڕشـی سـاڵی ١٩٥٨ وازی لە کـاری سیاسـی هێنـاوە، لە ١١ی کـانوونی دووەمـی سـاڵی ١٩٦٩ کـۆچی دوایـی کـردووە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (مسـتەفا محەمـمەد کەریـم (دکتـۆر)، پێشـهاتە سیاسـییەکانی دەڤەری بـارزان لە مـاوەی سـاڵانی ١٩٠٢- ١٩٣٢، بڵاوکـراوەی دەسـتەی ئینسـکلۆپیدیای پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆکسانا، هەولێر، ٢٠٢٢، ل ٤٠).

(٩٦) سـەروەر عەبـدولڕەحمان عـومەر (دکتـۆر)، حزبـی شـیوعیی عێـراق و مەسـەلەی کـورد (١٩٣٤- ١٩٧٥) سەرچاوەی پێشوو، ل ٦١.

(٩٧) فەرەیدوون نووری (دکتۆر)، بزاڤی بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٥.

(٩٨) فەرەیدوون نووری (دکتۆر)، بزاڤی بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٧.

(٩٩) ڕۆژنـامەی خەبـات لە دوای ڕۆژنـامەی ڕزگـاری بە دووەم ئۆرگـانی ناوەنـدی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتانی عێـراق دادەنرێـت، کە لە ٤ی نیسـانی سـاڵی ١٩٥٩ تـاکوو ٢٨ی ئـازاری سـاڵی ١٩٦١ بە ئاشـکرا دەرچـووە، تـا ئەو ڕۆژەی داخـرا ٤٦٢ ژمـارەی لـێ دەرچـووە، ڕاگرتنـی خەبـات پەیوەنـدی بە کێشـەکانی نێـوان حکـومەتی عەبـدولکەریم قاسـم و کـورد هەبـوو، بـۆیە کێشـەیان بـۆ ڕۆژنـامەکە دروسـت کـرد. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (نەوزاد عەلـی ئەحـمەد، خەبـات: ئۆرگـانی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان (نیسـانی ١٩٦٢- کـانوونی دووەمـی ١٩٦٤)، لە بڵاوکراوەکـانی بـنکەی ژیـن، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی شـڤان، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل ٩- ١٤).

(١٠٠) ڕێبـاز دلاوەر عـومەر، پـێگەی باڵەکـایەتی لە شۆڕشـی ئەیلـوولدا (١٩٦١- ١٩٧٥)، بڵاوکـراوەی ئینسـکلۆپیدیای پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان و زانکـۆی دهـۆك، چـاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢١، ل ٦١- ٦٢.

(١٠١) ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، ڕۆڵـی حیزبـی شـیوعی عێـراق لە شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦٣- ١٩٧٠ (تـوێژینەوەیەک لە مێـژووی سیاسـی)، تێزێکـی دکتـۆرای بڵاونەکـراوەیە و پێشکەشـی ئەنجـوومەنی کـۆلێژی ئـاداب لە زانکـۆی سـەلاحەددین- هەولێـر کـراوە، ٢٠٢٢، ل ١٩.

(١٠٢) دەسـتووری کـاتی ٢٧ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٥٨، لە دوای کوودەتـای ١٤ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٥٨ نـووسراوە، کە لە ٤ دەروازە و ٣٠ مـاددە پێکهـاتووە، هەروەهـا لە پێشـەکی دەسـتوورەکەدا هـاتووە: "ئەو جـووڵانەوە نیشـتمانییانەی سـوپای عێـراق پێـی

هەســـتا بە پاڵپشـــتی و پشـــتیوانی گەل لە ١٤ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٥٨ ئامـــانجی سـەروەری گەل و کـار کـردن بـوو لە سـەر ڕێگـری کردنـی لە دەسـتدرێژی کـردنە سـەری و دەســتەبەری مافەکـــانی هاووڵاتییـــان و پاراســـتنی، لەبەر ئەوەی دەســـەڵاتی پێشـــوو لە وڵاتـدا، کە تـوانرا لە نـاو ببرێـت، کە لە سـەر بنەمـای گەنـدەڵی سیاسـی بنیـات نرابـوو، بە شـێوەیەك دەسـەڵاتەکە لە لایەن ئەو تاکـانەوە داگیـر کرابـوو کە وڵاتیـان بەڕێـوە دەبـرد، لە سـەر بنەمـای پـێچەوانەی ویسـتی زۆریـنە و لە دژی بەرژەوەنـدی گەل بە شـێوەیەك ئامـانجی دەسـەڵات لەوەدا هێنـانەدی سـوودی خۆیـان و پاراسـتنی بەرژەوەنـدییەکانی داگیـرکەران و جێبەجـێ کردنـی مەبەسـتەکانی بـوو، هەر وەك لە بەیـانی یەکەمـدا هـاتووە، کە بـۆ خەڵـك بڵاوکـرایەوە لە ڕۆژی ١٤ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٥٨، لە سـەرەتای جـووڵانەوەی نیشـتمانی کە ڕووخـانی ڕژێمـی دەسـەڵاتی پاشـایەتی و دامەزرانـدنی کۆمـاری عێـراق لەخۆدەگرێـت. ئـێمە بە نـاوی گەلەوە لەکـارکەوتنی یاسـای بنەڕەتـی عێـراقی و سـەرجەم هەموارکراوەکـانی ڕادەگەیەنـین لە ١٤ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٥٨ەوە و لە ئارەزوومـان بـۆ جێگیـر کردنـی بنەماکـانی دەسـەڵات و ڕێکخسـتنی مـاف و ئەرکەکـان بـۆ هەمـوو هاووڵاتییـان جـاڕی ئەم دەسـتوورە کـاتییە دەدەیـن بـۆ کـارپێکردن بە دادکارییەکـانی لە مـاوەی گواسـتنەوە تـاکوو دەسـتوورێك دادەنرێـت" (دەسـتووری کـاتی عێـراق، ١٩٥٨). هەڵـبەت ئەم دەسـتوورە بەردەوام بـوو، تـا دەرچـوونی دەسـتووری کـاتی لە ٢٩ی نیسانی ساڵی ١٩٦٤ (دەستووری کاتی عێراق، ١٩٦٤).

(١٠٣) عەبـدولخالق ناسـر ئەلعـامری (دکتـۆر)، بـارزانی مسـتەفا و دۆزی کـورد لە عێـراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٧.

(١٠٤) سـەنگەر ئیبراهـیم خۆشـناو (مـوقەدەم ڕوکـن)، ڕووداوە سـەربازییەکانی شۆڕشـی ئەیلـوول (١٩٧٠- ١٩٧٥)، بڵاوکـراوەی دەسـتەی ئینسـکلۆپیدیای پـارتی دیمـوکراتی کوردستان، چاپخانەی دانیشفەر، هەولێر، ٢٠٢٢، ل ٧- ٨.

(١٠٥) لە نـووسراوێکی نهێنـی ئەمنـی هەولێـر لە ١٦ی شـوباتی ١٩٦١دا ئامـاژە بەوە کـراوە، کە بـارزانی شـەوی ١٥-١٦ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦١ گەیشـتووەتە هەولێـر و شـەو لە مـاڵی عەلـی عەبـدوڵلا مـاوەتەوە، دوای چـاوپێکەوتنی عەلائەدیـن مەحمـوود (١٩٥٨- ١٩٦٢)ی موتەسـەریفی هەولێـر، سـەر لە بەیـانی ڕۆژی ١٦ی شـوبات ڕووی کـردووەتە بـارزان تـا مـانگی ڕەمەزان لەوێ بەسـەر ببـات. وەرگیـراوە لە: (بورهـان حـاتەم گۆمەتـاڵی (دکتـۆر)، مسـتەفا بـارزانی لە بەڵگەنـامە نهێنییەکـانی حکـومەتی عێـراقدا (١٩٤٧-

١٩٧٠)، بڵاوكـراوەی دەسـتەی ئینسـكلۆپیدیای پـارتی دیمـوكراتی كوردسـتان، چـاپی یەكەم، چاپخانەی دانیشفەر، ٢٠٢٢، ل ١٨).

(١٠٦) جەلال شـێخ حیسـامەدین، نـاسراو بە جەلال تاڵەبـانی (مـام جەلال)، سـاڵی ١٩٣٢ لە خـانەوادەی شـێخەكانی تاڵەبـانی لە گونـدی كەلكـان لەدایكبـووە، لە تەمەنـی چـوار ساڵیدا ماڵیـان چـووەتە كـۆیە، سـاڵی ١٩٤٧ بـووە ئەنـدامی پـارتی دیمـوكراتی كوردسـتان، سـاڵی ١٩٥٩ بڕوانـامەی بەكالۆریۆسـی لە كـۆلێژی حقـوق بەدەسـت هێنـاوە، یەكـێكە لە كەسـایەتییە دیارەكـانی بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی كـورد، ڕابەرایەتـی شۆڕشـی نـوێی كـوردی كـردووە... لە ١ی حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٧٥ لەگەڵ دەسـتەیەك لە هاوڕێیـانی لە دیمەشـق یەكێتـی نیشـتمانی كوردسـتانی دامەزرانـدووە، لە دوای كۆتـایی ڕژێمـی سـەددام حوسێن بـۆ دوو خـول سـەرۆك كۆمـاری عێـراق بـووە. ڕۆژی ٣ی تشرـینی یەكەمـی ٢٠١٧ كـۆچی دوایـی كـرد و لە سـلێمانی بە خـاك سـپێردرا. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (خەلیـل عەبـدوڵڵا، تاڵەبـانی جـۆرج واشـتنۆن عێـراق، بڵاوكـراوەی مەكتەبـی بیـر و هۆشـیاری یەكێتـی نیشـتمانی كوردسـتان، چـاپی دووەم، چاپخـانەی حەمـدی، سـلێمانی، ٢٠٠٩، ل ٧- ١٩؛ ڕەهـبەر سـەید بـرایم، سـێوەكەی دڵ (مـام جەلال) نـامە و وێـنە ١٩٣٢- ٢٠١٧، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، چاپی یەكەم، ٢٠١٩، ل ٨- ٢٩).

(١٠٧) عـومەر مسـتەفا، نـاسراو بە عـومەر دەبـابە، لە ١٦ی ئـابی سـاڵی ١٩٢٣ لە شـاری كـۆیە لەدایكبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی و ناوەنـدی لە كـۆیە و ئامـادەیی لە كەركـووك تەواو كـردووە، ئەو كـاتەی خوێنـدكار بـووە، بـووەتە ئەنـدامێكی چـالاكی حیزبـی هیـوا، دواتـر لە بەغـدا كـۆلێژی یاسـای تەواو كـردووە، یەكـێكە لە سـەركردە دیارەكـانی شۆڕشـی ئەیلـوول و بزاڤەكـانی دیـكەی ڕزگـاریخوازی كـورد. نـاوبراو لە ڕێككەوتـی ٢٩ی كـانوونی دووەمـی ١٩٩٢ كـۆچی دوایـی كـردووە و لە گۆڕسـتانی كەكـۆن بە خـاك سـپێردرا. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (كـاكە مەم بۆتـانی، كـاكی كاكـان لە یـادەوەری هـاوەڵانیدا، بەرگـی دووەم، چـاپی یەكەم، چاپخـانەی شـەهاب، هەولێـر، ٢٠١٧، ل ٧- ١٦؛ كەریـم شـارەزا، تێكۆشـەری كـوردپەروەر عـومەر دەبـابە (١٩٢٣- ١٩٩٢)، قامووسـی نـاوە نەمرەكـان، ئامـادەكردن و سەرپەرشـتی مومتـاز حەیـدەری، هێـرش سـنجاوی، كـاروان قاسـم، بەرگـی یەكەم، چاپی یەكەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٤، ل ٣٤٨- ٣٤٩).

(١٠٨) سـاڵح كـوڕی عەبـدوڵڵا كـوڕی نەجمەدیـن، نـاسراو بە سـەیدا سـاڵح یووسـفی، سـاڵی ١٩١٨ لە گونـدی بـامەڕنێی سـەر بە قەزای ئامێـدی لەدایكبـووە، كـۆلێژی شـەریعەی لە

بەغـدا تەواو کـردووە، یەکـێکە لە دامەزرێنەرانـی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان، زۆربەی تەمەنـی لە نێـو سیاسـەتدا بەسـەر بـردووە، سـاڵی ١٩٤٥ یەکێـك بـووە لە دامەزرێنەرانـی پـارتی ڕزگـاری کـورد و دامەزرێـنەری بـزووتنەوەی سۆسیالیسـت، هەروەهـا لە کـۆمەڵەی بروسـك و دارکەران و هیـوا کـاری کـردووە، لە هەمـان کاتـدا لە بـواری ڕۆژنامەگەریشـدا کـاری کـردووە، نـاوبراو لە ٢٥ی حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٨١ لە ڕێـگەی نـامەیەکی مینڕێژکـراو لە بەغـدا تیـرۆر کـرا. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (زوزان صـالح الیووسـفي، صـالح الیووسـفي (١٩١٨- ١٩٨١) صـفحات مـن حیاتـة ونضـاله الـوطني مـع دیـوانه الشـعري الکامـل، طبعـة اول، مطبعة هاوار، دهوك، ٢٠٠٩، ص ١٥- ٣٠).

(١٠٩) فـارووق محەمـمەد محەمـمەد ئەمـین، شۆڕشـی ئەیلـوول لە ململانێـی هەرێمـی و نێودەوڵەتیـدا (١٩٦١- ١٩٧٥)، شۆڕەشـا ئەیلـوولێ وەرچەرخـانەك د دیرۆکـا سیاسـی یـا کوردیـدا، کۆنفرانسـا هەڤـبەش یـا دەسـتەیا ئینسـکلۆپیدیا پارتیـا دیموکراتـا کوردسـتانێ و زانکۆیا دهۆکی، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢١، ل ١٠٥- ١٠٦.

(١١٠) دەستووری کاتی عێراق، ١٩٥٨.

(١١١) نەوشـیروان مسـتەفا ئەمـین، پەنجەکـان یەکـتری ئەشـکێنن (دیـوی نـاوەوەی ڕووداوەکـانی کوردسـتانی عێـراق ١٩٧٩- ١٩٨٣)، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٥٩؛ کەوسـەر عەزیـز گەلاڵـی، باشـووری کوردسـتان لە سـاڵی (١٩٥٨)ەوە تـا ئەمـڕۆ، چـاپی یەکەم، چاپخانەی کاروان، هەولێر، ٢٠٠٩، ل ٣٣.

(١١٢) تـاڤگە حەمکـۆ عەبـدوڵلا، بـارزانی و بارزانیيەکـان (کاریگەرییـان لە پێشـهاتە سیاسییەکانی کوردستان و عێراق)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٦- ١٨٧.

(١١٣) ڕەفیـق ڕەحـمان خـول، ڕۆڵـی حیزبـی شـیوعی عێـراق لە شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١.

(١١٤) عەزیـز شـەریف، سـاڵی ١٩٠٩ لە شـارۆچکەی (عـانە)ی سـەر بە پارێزگـای ڕومـادی لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٣٦ بـووەتە ئەنـدامی پەرلەمـانی عێـراق، لە کەسـایەتییە یەکەمەکـان بـووە کە پەیوەنـدی بە حیزبـی شـیوعی عێـراق و ڕێکخـراوی ئیسـلاح کـردووە، لە سـییەکاندا کـۆلێژی مـافی تەواو کـردووە و بـووە بە حـاکمی بەسـڕە، دواتـریش بـووە بە ئەنـدامی دادگـای تێهەڵچـوونەوە، سـاڵی ١٩٤٦ پـارتێکی بە نـاوی (حیـزب ئەلشـەعب) دامەزرانـدووە، سـاڵی ١٩٦٠ خەڵاتـی لینینـی لە پـای تێکۆشـانی بـۆ بەرقەرار کردنـی ئاشـتی پێـدراوە، لە سـاڵانی (١٩٦٣- ١٩٧٠) لە ڕیزەکـانی پێشـمەرگەی کوردسـتان بـۆ مـاوەیەکی

دریـــژ مـــاوەتەوە، لە کۆتاییەکـــانی ســـاڵی ١٩٦٩ بـــووەتە وەزیـــری داد، یەکێـــك لەو کەســـایەتییانە بـــووە کە هەوڵـــی هێنـــانە ئـــارای بەیاننـــامەی ١١ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٧٠ی داوە، ســـاڵی ١٩٩٠ کـــۆچی دوایـــی کـــردووە. وەرگیـــراوە لە: (فەرەیـــدوون عەبـــدولڕەحیم عەبـــدوڵڵا، بـــارودۆخی سیاســـی کوردســـتان- عێـــراق (١١ی مـــارتی ١٩٧٠- ١١ی مـــارتی ١٩٧٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٠).

(١١٥) ڕەفیـــق ڕەحـــمان مـــام خـــول، مســـتەفا بـــارزانی (ڕۆڵ و هەڵوێســـتی لە پێشـــهاتە سیاســـییەکاندا ١٩٥٨- ١٩٧٠)، چـــاپی دووەم، چاپخـــانەی شـــەهاب، هەولێـــر، ٢٠١٣، ل ١٠٩.

(١١٦) عەبـدولخالق ناسـر ئەلعـامری (دکتـۆر)، بـارزانی مسـتەفا و دۆزی کـورد لە عێـراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٤.

(١١٧) نەوشـــیروان مســـتەفا ئەمـــین، پەنجەکـــان یەکـــتری ئەشـــکێنن (دیـــوی نـــاوەوەی ڕووداوەکانی کوردستانی عێراق ١٩٧٩- ١٩٨٣)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٠- ٦١.

بەشی دووەم

پێگەی کۆیە لە شۆڕشی ئەیلوولدا

(١١ی ئەیلوولی ١٩٦١- ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣)

باسی یەکەم

شۆڕشی ئەیلوول لە کۆیە

(١١ی ئەیلوولی ١٩٦١ تا ٨ی شوباتی ١٩٦٣)

باسی دووەم

بارودۆخی کۆیە لە کوودەتای یەکەمی بەعسییەکان

(٨ی شوباتی ١٩٦٣- ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣)

بەشــی دووەم: پــێگەی کــۆیە لە شۆڕشــی ئەیلــوولدا (١١ی ئەیلــوولی ١٩٦١- ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣)دا

باســی یەکەم: شۆڕشــی ئەیلــوول لە کــۆیە (١١ی ئەیلــوولی ١٩٦١ تــا ٨ی شــوباتی ١٩٦٣)

لە کۆتــایی ســاڵی ١٩٦٠ و ســەرەتای ســاڵی ١٩٦١ بــارودۆخی کــۆیە بەرەو هەڵــدێر دەچــوو، ڕەشــبینییەك لە نــاو خەڵکــدا پەیــدا بووبــوو، چــونکە هەواڵــی هــاتنی ســوپای عێــراق و داگیــر کردنــی کــۆیە لە ئــارادابوو[١]. هەر لەو ســەروبەندەدا و لە هــاوینی ســاڵی ١٩٦١ لە قەزاکــانەوە لیــژنە بــۆ تەخمینــی بەرهەمــی کشــتوکاڵ دەچــوونە ناوچەکــان، دەشــتی کــۆیەش لە لایەن بەڕێــوەبەری نــاحیەی تەقتەقەوە دەقرســا، لەو کــاتەدا (مەحمــوودی کــاکە زیــادی غەفــووری[٢]) بــێ پرســی بــاوکی لیــژنەکەی ڕاونـــا و بەرەو تەقتەق گەڕانەوە، خۆشـــی بە تاقمێـــك چەکـــدارەوە چـــووە چیـــا[٣]، ئەوجـا ئاغاکـانی پشـدەر و ڕانـیە پشـتگیرییان کـرد و سـەر لەبەری نـاوچەکە خەریکـی خـــۆ تەیـــار کـــردن و خـــۆ ڕێـــك خســـتن بـــوون[٤]. دەکرێـــت بڵێـــین کـــاردانەوەی مەحمــوودی کــاکە زیــادی کــۆیە، پەیوەنــدی بەو بــارودۆخە گشــتییەی کوردســتانەوە هەبــوو، چــونکە لەو ســەردەمەدا پەیوەنــدی نێــوان ســەرکردایەتی کــورد و حکــومەتی عێـراق لە قۆنـاغێکی ئـاڵۆزدا بـوو، لە سـەرجەم نـاوچە و شـارەکانی کوردسـتان خەڵـك خەریکـی خـۆ ئامـادە کـردن و خـۆ ڕێکخسـتن بـوون، تـا ڕووبەڕووی حکـومەتی عێـراق ببـــنەوە، ئەمەش بـــووە دەروازەیەك بـــۆ ئەوەی مەحمـــوودی کـــاکە زیـــاد لە ژێـــر کـــاریگەری بـــارودۆخی ئەوســـای کـــورد لە کـــۆیەوە ڕووبەڕووی حکـــومەتی عێـــراق ببێـــتەوە، کە دواجـــار بـــووە دەســـتپێك و ئامادەکـــاری شـــۆڕش، چـــونکە عەبـــدولکەریم قاسم کاردانەوەی لە بەرانبەردا نواند.

لەو کاتانەشــدا مەکتەبــی سیاســی پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان، پێشــنیازی کــرد، کە لە سەرتاســەری کوردســتاندا مــانگرتن لە شــارەکان دەســت پــێ بکــات و خەبــات

بگــوازرێتەوە بــۆ شــارەکان، لە جیــاتی ئەوەی لە دەســت لادێــدا بێــت، بــۆیە لە ٦ی ئەیلــوول لە ســەر داوای پــارتی، لە شــارەکانی: کەرکــووك، ســلێمانی، هەولێــر، کــۆیە، ڕانــیە، زاخــۆ، دهــۆك، ئامێــدی و شــێخان، ئەتــروش و هەمــوو شــارەکانی دی کوردســتان مــانگرتنێکی گشــتی ســەرکەوتوو ئەنجــام درا، جەمــاوەر لە شــارەکاندا چالاکیــان لە شــێوەی مــانگرتن و خۆپیشــاندان دەنوانــد، داخوازییەکانیــان بە شــێوەی عەریــزە و بروســکە بــۆ حکــومەت لە بەغــدا بەرز کــردەوە[٥]. بەڵام ئەمە هیچــی ئەڕێنــی بەدوادا نەهــات و عەبــدولکەریم قاســم لەســەر بــاوەڕی خــۆی پێــداگر بــوو. جێــی خــۆیەتی بگوترێــت ئەم پشــتگیری و پاڵپشــتییەی خەڵکــی شــارەکانی کوردســتان، بــووە هۆکارێـك بـۆ ئەوەی سـەرکردایەتی کـورد پـتر جەخـت لە سـەر داخوازییەکـانی گەلـی کــورد بــکەنەوە، چــونکە دڵنیــا بــوونەوە لەوەی کە خەڵکــی کوردســتانیش دەیانەوێــت لە ژێر ئەو دەسەڵات و بارودۆخە ڕزگاریان بێت.

عەبــدولکەریم قاســم جموجۆڵەکــانی بــۆ هێــرش کــردن دەســت پــێ کــرد و بەر لەوەی حکــومەتی عێــراق بگــاتە کــۆیە، ڕۆژانە بە فــڕۆکە دەوروبەری شــار و گونــدی بۆردوومــان دەکــرد، بەم هــۆیەوەش زۆر هــاوولاتی مەڕ و ماڵاتیــان لە نــاو چــوون، لە هەمــان کاتــدا خەڵکــیش دەترســا لەوەی ڕۆژێــك بە چەنــد فــڕۆکەیەك قــڕان بــۆ خەڵکــی شــارەکەش بێــت، بــۆیە لە ترســان و بــۆ خۆشــاردنەوە لە فڕۆکەکــانی حکــومەت ڕووە شــاخ بەڕێ کەوتــن و مــاوەیەك لە ئەشــکەوت و شــاخ مــانەوە[٦]. لە ڕاســتیدا خەڵــك هەڵســوکەوتی نەیــاران و دوژمنــانی کوردیــان ئەزمــوون کردبــوو، تــا ڕادەیەك لەوە دڵنیــا بــوون، کە لە کــاتی هــاتنی حکــومەتی عێــراق بــۆ کوردســتان، بە توونــدی ڕووبەڕووی خەڵــك دەبــنەوە، هەم لە ئــازاردان، هەم لە چەوســاندنەوە، تەنانەت کوشتنیش.

تەنیــا بەســاڵاچووان و ژمــارەیەك لەو فەرمــانبەرانە مــابوونەوە کە بژێــوی ژیانیــان دەیخواســت بمێنــنەوە، لە هەمــان کاتــدا فــڕۆکە ڕێگــا دەرەکییەکــانی کــۆیە، بەتــایبەتی ڕێگــای ڕانــیەی بۆردوومــان کــرد و دەســتی لە خەڵکــی مەدەنــی و خێــزان نەپاراســت، لە ئەنجــامی بۆردوومانــدا ژمــارەیەکی زۆر لە خەڵکــی پیــر و منــداڵ و ئــافرەت بەرکەوتن، تەنانەت هەندێك لە شۆفێرانی ئۆتۆمبێلی کرێش بریندار بوون[٧].

ڕۆژێــك بەر لە دەســـتپێکی شۆڕشـــی ئەیلــوول لە کوردســـتان، واتە ڕۆژی ١٠ی ئەیلـوولی سـاڵی ١٩٦١ دوو فـڕۆکەی جەنگـی نەشرەی[٨] پـڕ هەڕەشـە و گوڕەشـەیان بەسـەر شـاری کـۆیەدا بڵاوکـردەوە[٩]. ڕۆژێـك دواتـریش هێرشـێکی لەناکـاوی بە فـڕۆکەی جەنگـی کـردە سـەر پێشـمەرگە لە کـۆیە، گەلـی زاخـۆ، دەربەنـدیخان، دەربەنـدی بازیـان و چەنـد شـوێنێکی دی[١٠]. ئەو هێـزەی سـوپای عێـراقی بە سەرکردایەتی موقەدەم (کافی نەبەوی[١١]) لە کەرکووکەوە ڕووی کردە کۆیە[١٢].

لە کـاتی هـاتنی سـوپای سـەربازی حکـومەت بـۆ کـۆیە، هەر لە لای گونـدی شیواشـۆکەوە دوو فـڕۆکە دەسـتیان بە بۆردوومـان کـرد، ئەوجـا چەنـد قومبەلەیەکییـان فڕێـدا، هەروەهـا کرێکـارێکی لاوی کوشـت، کە لە نـاو ئۆتۆمبیلێکـدا بەرەو کـار دەچـوو، هاوکـات (حەمە بەگـرەز[١٣])یـش لە لای گونـدی (تـۆپزاوا[١٤]) برینـدار بـوو[١٥]. واتە حەمە بەگـرەز، یەکەمـین برینـداری پێشـمەرگەیە لە شۆڕشـی ئەیلـوولدا، کە لە لایەن فـڕۆکە جەنگییەکـانی سـوپای ئەو کـاتی عێـراق بە سـەختی برینـدار بـوو[١٦]. هەر لەو ڕۆژەشـدا کەسـێکی گونـدی چنـارانی بنـاری کـۆسرەت بە نـاوی بـایز ئاغـای چنـاران برینـدار دەبێـت[١٧]. دەسـتپێکی ئەم ڕووداوانە ڕاسـتەوخۆ پەیوەنـدی بە شۆڕشـی ئەیلـوولەوە هەیە، چـونکە ئەگەر شـۆڕش نەبـووایە حکـومەت هێرشـی نەدەکـردە سـەر نـاوچە کوردنیشـنەکان، بەو مانـایەی ئەمەی ڕوویدا پەیوەندی بە پاڵپشتی خەڵکی کۆیە بۆ شۆڕش هەبوو.

ئەو کـاتەی حکـومەتی عێـراق بە هێـزی زەمینـی و ئاسـمانی گەیشـتبوونە کـۆیە، لـۆرییەکی پـڕ لە کرێکـار کە هەموویـان خاکەنازیـان پـێ بـوو، بە مەبەسـتی چـاککردنی ڕێگـا بەرەو هەیـبەت سـوڵتان دەچـوون، بەڵام لە لایەن فڕۆکەکـانی حکـومەتی عێـراقەوە بۆردوومـان کـران، لە ئەنجامـدا کەسـێك شـەهید بـوو و چەنـد کەسـێکیش برینـدار بـوون[١٨]. ئەگەرچـی حکـومەتی عێـراق بە مەبەسـتی پێشـگرتن لە چـالاکی و جموجۆڵەکـانی شۆڕشـی ئەیلـوول هـاتبوونە شـارەکە و ویسـتی ڕێگرییـان لە پێشـمەرگە هەبـوو، بەڵام بە هـۆی بۆردوومـان کردنـی ئەو کرێکـارانە دەردەکەوێـت، کە حکـومەت ویسـتی لە نـاوبردنی خەڵکـی مەدەنیشـی هەبـووە، بـۆ

پاڵپشــتی ئەم بــڕوایەش دەکرێــت بۆردوومــان کردنــی شــارەکە بە نمــوونە بهێنیــنەوە، لە کاتێکدا خەڵکی شارەکە هاووڵاتی مەدەنی بوون.

لە لایەکــی دیــکەوە کاتێــك چەنــد پێشــمەرگەیەك لە دیــوی چنــارۆكەوە دەیانەوێــت بچــنە کــۆیە تــا هاوکــاری پێشــمەرگە بــکەن، کاتێــك دەگەنە ســەر چیــای هەیــبەت ســوڵتان فــڕۆکە دەبیــنن، ئەوانــیش لە ئۆتــۆمبێلەکە دادەبەزن و تەقە لە فــڕۆکە دەکەن، لە بەرانــبەردا فــڕۆکەکە بۆردوومــانی نــاوچەکە دەکــات و ئۆتــۆمبێلەکە دەســووتێت[19]. ئەمە ئیــرادە و بەهێــزی پێشــمەرگە لەو ســەردەمەدا نیشــان دەدات، چــونکە پێشــمەرگە بە چەکەوە ڕووبەڕووی فــڕۆکەی حکــومەتی عێــراق دەبــنەوە و شــەڕیان لەگەڵــدا دەکەن، لە کاتێکــدا تەنیــا چەکــی ســووکیان لا بووە.

ســەبارەت بە دەســتپێکی شۆڕشــی ئەیلــوول لە کــۆیە (مەســعوود محەمــمەد[20]) کە خــۆی لە نێــو ڕووداوەکانــدا بــووە، دەڵێــت: "ڕۆژی ١٠ی ئەیلــوول دەمە و عەسر فڕۆکەیەکــی مۆدێــل کــۆنی تەنــبەڵ بەســەر شــاردا تێــپەڕی و بەیاننــامەیەکی هەڕەشــەی بە هەزاران نوســخە فڕێــدا، کە وا ســبەینێ لەشــکر بەرەو کــۆیە دێــت، هەر بەرهەڵســتی و دەســت کــردنەوەیەک بەرانــبەر لەشــکر بکرێــت شــارەکە کــاول دەبێــت، بەیــانی رۆژی ١١ی مانــگ لە بــانی کۆشــک بە جــارێ بە ســەر چارپــاوە ڕاکشــابووم، ڕۆژیــش گزنگــی نەدابــوو دیــتم لە لای ڕۆژئــاوای جنــوبییەوە دوو فــڕۆکە وەکــوو دوو بــرا داهــاتنە زەوی و دووکەڵــی تەمەنیشــیان بە دوایــانەوە شریــتەی پــێچەڵ پێچــی دەکێشــا. زانــیم ئەم هێرشــە بــۆ ســەر نــوختەی تەفتیشــی چەکــدارەکان بــوو، کە لە ســێ کیلــۆمەتری شــارەوە بە ســەر ســێ ڕێیــانی هەولێــر و کەرکــووک و کۆیەوەیــان ســاز دابــوو. یەکســەر ڕاســت بــوومەوە، دەنگــی خەڵقمــدا کە لە ســەربانان نەمێــنن، نەکــا بێلــزووم ببــنە ئامــانجی شەســتیری فــرۆکەی گــێچەڵاوی. نەختێــک بێبــاکی وەیــا نە شــارەزایی ســەری کێشــایەوە بــۆ ئەوەی پیکەپێکــی کــۆمەڵە کرێکــارێکی ســواربوو بــوو لە ڕۆخ شــارەوە بــۆ ســەر ئیشــی خۆیانی دەبردن فڕۆکەیان گەیشتێ و گوللەبارانی کردن و کرێکارێک کوژرا[21]."

هەروەهــا (حەمیــد ڕەشــاش[٢٢]) کە ئەو کــاتە لە کــۆیە بــووە، لەم بــارەیەوە دەڵێــت: "شــەوی ١١ی ئەیلــوول نــامەیەکم بە دەســتی شــێخ ئەحــمەد شــێخ عەبــدولکەریم بــۆ عەریــف ســلێمان و حەمیــد کــاوانی نــارد، ئاگــادارم کــردنەوە کە بەیــانی فەوجــی ٣ی لیــوای ٣ بە پاڵپشــتی فــڕۆکە و تــۆپی گەورەوە بەرەو کــۆیە بەڕێ دەکەوێــت، بــۆیە ئاگــادار بــن ئەنــدامانی حیــزب لە نــاو فەوجەکە ئاگــادار کــراوەتنەوە، ئەگەر بــووە شــەڕ تەقەتــان لــێ نەکەن و تەقەکــان ڕوو لە ئاســمان دەکەن، لە کــاتی خۆبەدەســتەوەدانیش پەڕۆی ســپی بەرز دەکەنەوە، ئەو هێرشــە بــووە ڕۆژی یەکەمــی دەســت پــێ کردنــی شۆڕشــی ئەیلــوول، ئەو ڕۆژە ڕۆژێکــی زۆر نــاخۆش بــوو، فەوجەکەی ئــێمە ســەر لە بەیــانی ڕۆژی ١١ی ئەیلــوول بەرەو کــۆیە بەڕێــکەوت، پــێش ئــێمە فڕۆکەکــان ڕێگایــان پــاك کــردەوە، بە بەردەوامــی لە ئاســمانی نێــوان هەولێــر و کــۆیە هاتووچۆیــان دەکــرد، تــۆپە گەورەکــانیش چیاکانیــان تۆپبــاران دەکــرد، فەســیلی ئــێمە پێشــەنگی فەوجەکە بــوو، ئەو ڕۆژە تــا ئێــوارە هەر بە ڕێگــاوە بــووین، بەڵام تووشــی شــەڕ نەبــووین، ئەو کــاتە فــڕۆکە لە قوتابخــانەیەکی دابــوو. ئــێمە مــاوەی ٣ ڕۆژ لە کــۆیە مــاینەوە، ڕۆژانە چەنــد جــار فڕۆکەکــان بۆردوومــانی شــاخی هەیــبەت ســوڵتانیــان دەکــرد[٢٣]." ئەمەش ئەو ڕاســتییە دووپــات دەکــاتەوە کە تەنیــا خەڵکــی مەدەنــی هاوکــاری پێشــمەرگەیان نەکــردووە، بەڵکــوو بەشــێك لە کــوردانەی لە نێــو ســوپای عێراقــدا بــوون هەماهەنگیــان لەگەڵ پێشــمەرگە هەبــووە، بە مەبەستی سەرخستنی بەرەوپێشبردنی شۆڕش.

لە ســەرەتای هەڵگیرســانی شۆڕشــی ئەیلــوول گونــد و ناوچەکــانی کــۆیە بەشــداری چالاکانەیــان لە شۆڕشــەکە کــرد[٢٤]. هەروەهــا لە ســەرەتاوە مەحمــوود ئاغــای کــاکە زیــاد ئاغــا و چەنــدین کەســی دی بارەگایــان لە هەیــبەت ســوڵتان و لە زۆر شــوێنی دی دانــابوو، ئەمەش بە نــامە و ڕاســپاردەی مەلا مســتەفا بــوو[٢٥]، بەڵام دواتــر پێشــمەرگە بارەگایــان لە هەیــبەت ســوڵتانەوە گواســتەوە ڕۆژئــاوای کــۆیە، بــۆ لای هەرمــۆتە و تــۆپزاوا[٢٦]، بەدەر لە هێــزی مەحمــوود ئاغــای کــاکە زیــاد[٢٧] و هێــزی (کوێخــا مەمەنــد[٢٨])، هێــزی (عەبــاس مامەنــد ئاغــا[٢٩])، هێــزی عەلــی ئاغــای مەنگــوڕ، هێــزی هەمزاغــای مەنگــوڕ، هێــزی ســمایل ســوار ئاغــای بڵبــاس و هێــزی شــێخ ڕەزای

وەرانــــگە ڕوویـــان لە تــۆپزاوا کـــرد، لە دوای کۆبـــوونەوەی ئەو هەمـــوو هێـــزەی پێشـــمەرگەی بەشــدار لە شۆڕشــی ئەیلــوول، فــڕۆکەی حکــومەت هــات و تۆپبــارانی تـۆپزاوای کـرد، لەبەر فشـار خسـتنە سـەر ئەو نـاوچەیە، تەواوی هێـزەکە ناوچەکەیـان جێ هێشت و ڕووە و هەیبەت سوڵتان گەڕانەوە[٣٠].

لە بەرانــبەردا کــافی نەبەوی بــۆ بەهێزکردنــی پــێگەی هێــزەکەی بە پێویســتی زانــی چیــای هەیــبەت ســوڵتان کــۆنترۆڵ بکــات، بــۆیە هێرشــی کــردە ســەر چیــای هەیــبەت ســوڵتان[٣١]، هێـزی پێشـمەرگەی کوردسـتانیش بە ناچـاری شـاخی هەیـبەت ســوڵتانیان جــێ هێشــت و ڕووە و دۆڵــی ئاکۆیــان ڕۆیشــتن و لە گونــدی ســەرکەپکان گیرســانەوە، بە تــایبەتی لە ئەشــکەوتی عەلــی گــاوان و ئەشــکەوتی پــاش قــۆتەڵ، لە نــــاوچەیەك کە پێــــی دەگوترێــــت دۆڵەڕەقە، پــــاش مــــاوەیەك مانەوەیــــان لەوێ هێــزەکەی کــۆیە گەڕایەوە بــۆ زنجیــرە شــاخی کــۆسرەت، لە بنــاری شــاخی گونــدی چنـاران[٣٢]. دەکرێـت بڵێـین کاتێـك پێشـمەرگە فشـاری زۆریـان لە سـەر بـووە و توانـای ڕووبەڕووبـــوونەوەی هێـــزی بـــێ شـــوماری حکومەتیـــان نەبـــووە، پاشەکشـــەیان کــردووە، بەڵام لە دوای مــاوەیەك بە هەمــان بیروبــاوەڕ و هەســتەوە گەڕاوەتــنەوە و دووبارە لە پێناو ئامانجەکانیان تێکۆشاون.

جێــی خــۆیەتی بگوترێــت لە دوای بۆردوومــان کردنــی هێزەکــانی عەشــایری لە لایەن حکـــومەتی عەبـــدولکەریم قاســـم، لە ڕۆژی ١١ی ئەیلـــوولی ســـاڵی ١٩٦١ لە ناوچەکــانی دۆڵــی خەلەکــان، چنــارۆك، دێــگەڵە، دەربەنــدی بازیــان و دەربەنــدیخان و هەروەهــا کشــانەوەی هێــزی پێشــمەرگە لە چیــای ســەفین بــۆ دۆڵە ڕەقە، لەبەر برســییەتی و نەبــوونی فیشــەك و بەردەوامــی شــەڕ لە وەرزی زســتاندا، حکــومەت وای زانـــی کـــورد چەکـــداری نەمـــاوە و توانـــای شۆڕشـــی نیـــیە و ئەوانەی ماویشـــن بـڵاوەی پـێ دەکەن، دانیشـتووانی کوردسـتانیش سـارد بـوون و باوەڕیـان بەوە نەبـوو کە شـــۆڕش درێـــژەی پـــێ بـــدرێت[٣٣]. کەچـــی لە بەرانـــبەردا پێشـــمەرگە وەك وەڵامــدانەوەیەك چــالاکی دیکەیــان نوانــد و عــومەر دەبــابە و هاوڕێکــانی چــوونە کۆمپانیــای نەوتــی شیواشــۆك و دەســتیان بەســەردا گــرت و ئۆتۆمبێلەکانیــان هێنــایە دوو ڕیـانی ڕێگـای گـۆپتەپە- هەولێـر و لەوێ سـووتاندیان، تـاکوو خەڵـك بزانێـت کە پێشمەرگە لە شۆڕش بەردەوامە[٣٤].

درێــژەدان و بەردەوامــی شۆڕشــی ئەیلــوول پێویســتی بە یــارمەتی دارایــی بــوو، لەبەر ئەوە بە مەبەســتی پەیــدا کردنــی داهــات بــۆ شــۆڕش، پەلێکــی پێشــمەرگە لە لای گونــدی شــێخەروان بۆســەیەکیان لە ســەر ڕێگــای کــۆیە- هەولێــر دانــا، کە پــارەی بــۆ کــۆیە دەهێنــا، لەوێــدا دەســتیان بەســەردا گــرت، بەڵام لە پێکــدادانەکەدا کەســێك بە نــاوی زرار چــایچی کــوژرا و پۆلیســەکان زامــدار بــوون، دواتــر تــاهیر عەبــدوڵڵای لێپرسراوی ئەو پارەیە بۆ ماوەیەك بەند کرا، چونکە ئەندامی پارتی بوو[٣٥].

لەم بــارەیەوە جەلال تاڵەبــانی دەڵێــت: "لەگەڵ ٢٠ تــا ٣٠ پێشــمەرگە چــووینە کــۆیە، لەوێ (دکتــۆر خالیــد[٣٦]) لەگەڵــمان هــات، ڕۆژی ٢٥ی کــانوونی یەکەمــی ســاڵی ١٩٦١ لە ڕێگــای کــۆیە- هەولێــر بۆســەیەکمان بــۆ ئەو پــارەیە دانــا[٣٧]، کە مــودیر مــالییەی کــۆیە تــاهیر عەبــدوڵڵا لە هەولێــرەوە دەیهێنــا، ئــێمە خۆمــان ئامــادە کردبــوو، ئاگــادارم کــردن، ئەگەر مــن یەکەم تەقەم کــرد، ئەوجــا هێــرش بــکەن، چــونکە ئۆتــۆمبێلێکی چەکــدار و ٦ پۆلیســیان لەگەڵــدا بــوو، ئۆتــۆمبێلەکە ڕەشاشــێکی لەســەر بــوو، مــن یەکەم فیشــەکم نــا بە دەســتی ئەو پۆلیســەی ڕەشاشــەکەی گرتبــوو، ئیــدی تەقە کــرا و پۆلیســێکی کــۆیی بە نــاوی زرار ئەمــین و عەریــف و نائیــب عەریفێکــی دیــکەش کــوژران و ئەوانــی دی گیــران، ئەو پــارەی لەوێــدا دەســتمان کەوت ٣٠ هەزار دینــار بــوو، ١٠ هەزار دینارمــان نــاردە مەکتەبــی سیاســی، ١٠ هەزار دینــاری دیکەشــمان بــۆ مەلا مستەفا نــارد، ١٠ هەزار دینــارەکەی دیکەشــمان بــۆ خۆمــان دانــا، لای خۆمــانەوە قاتمــان بــۆ پێشــمەرگە دروســت کــرد و پێڵاومــان کــڕی و یەکــی ٣ دینارمــان دانــێ[٣٨]." ئەم چــالاکییەی پێشــمەرگە جــودا لەوەی ئامــانجی پەیــداکردنی داهــات بــوو بــۆ شــۆڕش، دەکرێــت ئامــانجێکی دیکەشــی پێکابێــت، بەوەی کە شــۆڕش لە خەبــــات بەردەوامە و لە هەر کــــات و شــــوێنێکدا کە بیەوێــــت دەتوانێــــت ڕووبەڕووی حکومەتی عێراق ببێتەوە.

جێــی خــۆیەتی بگوترێــت کە ڕۆڵــی ژنــانی ئەنــدام و لایەنگــری یەکێتــی ئافرەتــانی کوردســتان لە شــۆڕشی ئەیلــوولدا کاریگــەر بــووە و چەنــدین کاریــان بــە شــێوازی نهێنــی لــە ئەســتۆ گرتــووە، لەوانــە: پڕوپاگەنــدە کــردن و چــالاك کردنــی ڕێکخســتن لە نــاو شــارەکان یــان کــۆکردنەوەی کەلــوپەل و خــۆراك و نــاردنی بــۆ پێشــمەرگە،

ئەنجامــدانی ئەرکی تەتەر بــۆ گەیانــدنی پەیــام و بەیاننــامە و ڕۆژنــامە و گۆڤــاری شــۆڕش و بڵاوکردنــەوەی لــە نــاو ڕێکخســتنەکان و گەیاندنــەوەی وەڵام و زانیــاری بــۆ پێشمەرگە[٣٩].

دیــارە لە ســەرەتای دەســت پــێ کردنــی شــۆڕش، مســتەفا بــارزانی، جەلال تاڵەبــانی وەکــوو نــوێنەری خــۆی نــاردە پشــدەر و ڕانــیە و داوای لە جەمــاوەری نــاوچەکە کــرد بە شــەڕی پــارتیزانی ڕووبەڕووی هێــز و لەشــکری عێــراق ببــنەوە، هەروەهــا لە دوای بۆردوومــان کردنــی نــاوچەی بــارزان و پشــدەر، جەلال تاڵەبــانی و عــومەر دەبــابە داوایــان لە ســەرۆك هــۆز و عەشــیرەتەکانی ئەو نــاوچەیە کــرد کە ئامادەکــاری بــکەن بــۆ ڕووبەڕووبــوونەوەی ســوپا و لەشــکری حکــومەتی عێــراق[٤٠]. هاوکــات عەلــی عەبــدوڵڵا، لە ســاڵی ١٩٦١دا سەرپەرشــتی گشــت چالاکییــە ســەربازییەکانی هێــزی پێشــمەرگەی نــاو شــاری هــەولێری کــردووە و هــانی ئەفســەر و پلــەدارانی پــارتی نــاو ســوپای عێــراقی داوە تــا بچنــە پــاڵ هێــزی پێشــمەرگە، جــوودا لەمەش لــە ڕێککــەوتی ٨ی ئــابی ســاڵی ١٩٦١ پلانــی دەســت بەســەر داگرتنــی جبەخانــەی ســەرای پۆلیســی هەولێری داوە تێیدا سەرکەوتوو بووە[٤١].

لە لایەکــی دیــکەوە لە ســاڵی ١٩٦٢ شــەڕێك لە نێــوان پێشــمەرگە و حکــومەتی عێراقــی لە ناوشــاخانی نزیــك گونــدی پیــرەر ڕوو دەدات، حکــومەت بە تانــك و زرێپــۆش هێــرش دەکــات، هاوکــات بە فــڕۆکەش بۆمبــارانی ئەو نــاوچەیە دەکــات، لەو شــەڕەدا (حــاجی ســمکۆ حــاجی فەرەج[٤٢]) برینــدار دەبێــت و ســەید ڕەشــاش بە ڕەشاشــەوە هەڵــدەدێرێ و برینــدار بــوو، بــۆیە نــاوی لــێ دەنــێن ســەید ڕەشــاش، پێشــمەرگەکان پێــك هــاتبوون لە کوێخــا مەمەنــد، مەلای مەلا قــادر، خــاڵە دێــوەی کــانی کــوردە، (ســدیقی کوێخــا تەهــای کــانی کــوردەیی[٤٣]) و کوێخــا ڕەشــیدی بانەگوڵانی، پاشەکشە دەکەن و دەگەڕێنەوە کۆیە[٤٤].

هەروەهــا (خالیــد دلێــر[٤٥]) لە ناوەڕاســتی مــانگی نیســانی ســاڵی ١٩٦٢ لە گرتووخــانەی تســن زینــدان بــووە، بەڵام دوای دەســت پــێ کردنــی گفتوگــۆ لە نێــوان کوودەتاچییەکــان و کــورد، هەمــوو ئەوانەی لە ســەر مەســەلەی کــورد دەســتگیر

کرابـــوون، له ٢٠ی شــوباتی ســاڵی ١٩٦٣ ئــازاد کــران، دوای ئــازاد بــوونی بە چەنــد ڕۆژێــك پەیوەنــدی بە هێــزی پێشــمەرگەی کوردســتان دەکــات و وەك کادیرێــك ڕۆڵــی خۆی بینیوە[٤٦].

کـــاتێکیش بـــارزانی لە شـــوباتی ســـاڵی ١٩٦٢ لە بنـــاری زاخـــۆوە بەرەو خـــوار مەخفەرەکـــانی پۆلیســـی یەکە یەکە چەك کـــرد و بەر لە ناوەڕاســـتی ئەو ســـاڵە زۆربەی زۆری نـــاوچەی بادینـــانی خســـتە ژێـــر دەســـەڵاتی شۆڕشـــی کوردســـتانەوە. دواتــر و لە مــانگی تشرــینی دووەمــی هەمــان ســاڵ لە کــۆیە کۆبــوونەوەیەکی چەنــد هەزار کەســی لەســەر شــەقامی حــاجی قــادر بەرانــبەر کتێبخــانەی گشــتی کــۆیە ڕێکخــرا، لەوێــدا ســەڵاح مەلا ئەحــمەد وتــارێکی خوێنــدەوە، کە دروشــمی ڕاگرتنــی شەڕ و چارەسەر کردنی دۆزی کورد بە ئاشتی و دیموکراتییانەی تێدا بوو[٤٧].

لـە لایـەکی تـرەوە بـە هـۆی سانسـۆر و ڕێگرییـەکانی حکومـەت ئـازادی و چـالاکی ڕێکخراوەکـان تـەواو سـنووردار کـراوە، هـەر بۆیـە کاتێـك لە سـاڵی ١٩٦٢دا ڕێکخـراوی یەکێتــی قوتــابییــانی پــارتی دیمــوکراتی کوردســـتان لە ئەشـــکەفت خەجـــۆر، کە دەکەوێــتە دامێنــی چیــای بــاواجی، ئــاهەنگی نەورۆزیــان ئەنجامــداوە، ڕێــژەیەکی زۆر لە کچــان و کــوڕان تێیــدا بەشــدار بــوون، تــاك تــاك و دوور لە چــاوی ســیخوڕەکــانی دەســەڵات بــۆ ئــاهەنگەکە ڕۆیشــتوون، ئێــوارەش بە دەم سروودی نیشــتمانی و چەپــڵە لێدان بەرە و کۆیە گەڕاوەتنەوە[٤٨].

دیــارە کۆیییەکــان هەمیشــە لە نزیکــی بــارزانی بــوون، بــۆ نموونە لە نــووسراوێکی عەبــدولقادر نەجــدیی بەڕێــوەبەری پۆلیســی لیــوای هەولێــر، لە ٢١ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٢دا بــۆ موتەســەریفی لیــوای هەولێــر نێــردراوە، ئامــاژە بەوە کــراوە کە لە ٢٠ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٢ هێزەکــانی پێشــمەرگە لە نــاوچەی برادۆســت لە دوو شــوێندا کۆبــوونەتەوە، شــوێنی یەکەمیــان لە بێشــێ بە ســەرکردایەتی مەلا مســتەفا بــارزانی، شــوێنی دووەمیشــیان لە نــاوچەی ڕۆســتێ بە ســەرکردایەتی مەلا تەهــا و عـــومەر دەبـــابە و ئیســـماعیل ســـەرهەنگ و مەحمـــوود کـــاکە زیـــاد، وەك لە بەڵگەنـــامەکە ئامـــاژەی پـــێ کـــراوە، مەبەســـتیان لەم ئامادەکـــاری و کۆبـــوونەوانە هێرش کردنە سەر ناوچەی برادۆستە[٤٩].

هەروەهــا لە کۆتــایی مــانگی تشرــینی یەکەمــی ســاڵی ١٩٦٢[٥٠] ئێــران لە ڕێــگەی هەر یەك لە عــومەر دەبــابە، (عەلــی عەســکەری[٥١]) و (عەبــدولڕەحمانە ڕووتە[٥٢]) بەشـێکی زۆری داودەرمـانی وەکـوو هاوکـاری و کـۆمەك بـۆ بەرەکـانی شـەڕ نـارد، ئەو ناوچــانەی بــنکە و بارەگــای ســەرەکی پێشــمەرگەی تێــدا بــوو، دەرمــان و کەرەستەکانی پزیشکی زۆری بۆ دابین کرا[٥٣].

ڕووداوەکـانی شۆڕشـی ئەیلـوول لە کـۆیە تـا ڕادەیەك پچـڕ پچـڕ بـووە، بـۆ نمـوونە: لە کۆتــایی ســاڵی ١٩٦٢ بەڕێــوەبەری نــاحیەی تەقتەق لە دووکــانی دووکانــدارێکی کۆیی دەستدرێژی گوللەی لێ کرا و کوژرا[٥٤].

بە هــۆی چالاکییەکــانی کــۆیە و کۆییەکــان، نــاوی کــۆیە دەیــان جــار لە لایەن حکــومەتی عێــراقەوە هــاتووە، کە چــالاکی تێــدا ئەنجــام دراوە، هەر وەك لە بروســکەیەکی موتەســەڕیفی لیــوای هەولێــر لە ٤ی کــانوونی یەکەمــی ســاڵی ١٩٦٢ بــۆ وەزارەتــی نــاوخۆ بەرز کــراوەتەوە، ئامــاژە بەوە کــراوە کە هێزەکــانی پێشــمەرگە ســێ ڕۆژ لەمەوبەر لە ناوچەکــانی کــۆیە و ڕانــیە و بالیســانەوە ڕوویــانکردووەتە چیــای ســەفین و نــاوچەی خۆشــناو، ئەمەش بــۆ پتەوکردنــی ئەو هێــزەی کە لەوێــیە، مەبەستیشــیان ئەنجامــدانی چــالاکی ســەربازییە لە نێــوان شــەقڵاوە و مەســیف ســەلاحەددین، ئەنــدامانی پــارتی لە کۆبــوونەوەیەکی نهێنیــدان و تــا ئێســتا شــوێنی کۆبوونەوەکە و بڕیارەکانیان نەزانراوە[٥٥].

دوای هەوڵە زۆر و فراوانەکــانی حکــومەتی عەبــدولکەریم قاســم بــۆ کۆتــایی و لە نــاوبردنی شــۆڕش و چەکــدارانی کــورد، کــۆمیتەی ناوەنــدی پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان لە شــوباتی ســاڵی ١٩٦٢دا لە گونــدی عەوداڵانی دەشــتی کــۆیە کۆبــووەوە و بڕیــاری درێژەپێــدانی بە شۆڕشــدا و دروشــمی دیموکراســی بــۆ عێــراق و ئۆتۆنــۆمی بــۆ کوردســتانی هەڵگــرت[٥٦]، کەچــی ئیبراهــیم ئەحــمەد دەڵێــت: "لە کــانوونی یەکەمــی ســاڵی ١٩٦١دا کە کــۆمیتەی ناوەنــدی لە کۆبــوونەوەی گونــدی عەوداڵان بڕیاریــدا نەك هەر پشــتی شــۆڕش بگرێــت، بەڵکــوو ئەرکــی ڕێکخســتن و هەڵسووڕاندنیشــی بگــرێتە ئەســتۆی خــۆی و هێزێکــی چەکــداری ڕێکوپێــك دروســت

بکـات بە نـاوی پێشـمەرگە بـۆ پاراسـتنی گەل و دەستخسـتنی دیمـوکراتی بـۆ عێـراق و ئۆتۆنـۆمی بـۆ کوردسـتان، لەو ڕۆژەوە عـومەر دەبـابە بـووە یەکێـك لە سـەرکردە ئـازا و هـێمن و فیـداکارەکانی ئەو هێـزە، دەسـتێکی باڵاشـی هەبـوو لە ڕێکخسـتن و بەرز کـردنەوەی وره و هەسـت و هۆشـی کـوردایەتی و مرۆڤـایەتی ئەو هێـزە[٥٧]."
کۆبـوونەوەی گونـدی عەوداڵان و بەشـداری کۆییەکـان تێیـدا، جەخـت کـردنەوە بـوو لە بەدەسـتهێنانی ئامانجەکـانی شـۆڕش و بەدیهێنـانی داواکارییەکـانی سـەرکردایەتی کورد، تا لەم ڕێگەیەوە کورد مافە ڕەواکانی خۆی بەدەستبهێنێت.

باســی دووەم: بــارودۆخی کــۆیە لە کوودەتــای یەکەمــی بەعســییەکان (٨ی شــوباتی ١٩٦٣- ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣)

یەکەم: وەرگرتنی دەسەڵات لە لایەن بەعسییەکان

بــارودۆخی عێــراق دوای پێــنج ســاڵ لە بەرپــابوونی شۆڕشــی ١٤ی تەممــووزی ســاڵی ١٩٥٨ زۆر تێکچووبــوو، لە لایەنــی ئــابوورییەوە قورســایی گــوزەران لە ســەر چینە ڕەنـج کێشـەکان زۆر زیـادی کردبـوو، ئەو پـلانە ئـابوورییەی کە دیراسـە کرابـوو، هــیچ جــۆرە ئەنجــامێکی لــێ نەکەوتەوە، ئەو چاکســازییە کشــتوکاڵییەی کە شــۆڕش ڕای گەیانـدبوو جێبەجـێ نەکـرا، لە بـواری سیاسیشـدا ئـازادی و دیمـوکراتییەت خەفە کرابــوو، هــیچ یەکێــك لەو بەڵێنــانەی کە بە کــورد درابــوو، نەهــاتەدی، تەنــانەت تــا دەهــات دەســەڵاتی ســەربازی زیــاتر دەبــوو[٥٨]. بــۆیە لە بەرەبەیــانی ٨ی شــوباتی ســاڵی ١٩٦٣ بەعســییەکان لە ڕێــگەی کوودەتــایەکی ســەربازی خوێنــاوییەوە کۆتاییــان بە حکــومەتی عەبــدولکەریم قاســم هێنــا، بەمەبەش ســەرەتای فەرمــانڕەواییەکی کەمتر لە دە مانگەیان دەستی پێ کرد[٥٩].

یەکێــك لە هۆکــارە ســەرەکییەکانی ڕووخــانی حکــومەتی عەبــدولکەریم قاســم بریتــی بــوو لە نەگــرتنەبەری ڕێــگە چــارەی ئاشــتییانە و دیموکراتییــانە بــۆ دۆزی نەتەوەیـی گەلـی کـورد و سـوور بـوون لە سـەر بەکارهێنـانی ڕێوشـوێنی زەبـر و زەنـگ و ســەرکوتکردنی ســەربازی، بە جۆرێــك کە تــا ســاتی ڕووخــانی ئەو حکــومەتە کێشمەکێشی سەربازی لە کوردستاندا درێژەی هەبوو[٦٠].

ئەو کــاتەی کوودەتــای ٨ی شــوباتی ١٩٦٣ ڕوویــدا، ســاڵێك و ٥ مانــگ بــوو شــەڕ لە نێــوان حکــومەت و جــووڵانەوەی کــورد لە باشــووری کوردســتان هەڵگیرســابوو، بــۆیە کــورد بە کوودەتــای ٨ی شــوبات خۆشــحاڵ بــوو، چــونکە پێیــان وا بــوو دەبێــتە مــایەی گەیشــتن بە ڕێــگە چــارەیەك و کۆتــایی هێنــان بەو ڕەوشــە نــاهەموارەی هەیە[٦١]. چـــونکە پـــێش ئەنجامـــدانی کوودەتـــاکە، حیزبـــی بەعـــس لەگەڵ

سەرکردایەتی شۆڕشی ئەیلوول دەستیان بە دانوستاندن کردبوو، بەعسییەکان لە ئەگەری سەرکەوتنی کوودەتاکەیان بەڵێنیان بە کورد دابوو، کە دان بە مافەکانی گەلی کورد دەنێن، بە مەرجێك کورد هاوکارییان بکات و شەڕ بوەستێنێت. لە دوای ڕەزامەندی سەرکردایەتی شۆڕشی ئەیلوول و مەکتەبی سیاسی پارتی، لە ١٨ی نیسانی ساڵی ١٩٦٢دا ئیبراهیم ئەحمەد سکرتێری پارتی دیموکراتی کوردستان لە نامەیەکدا هەڵوێستی پارتی بۆ حیزبی بەعس لە بەرانبەر حکومەتی عەبدولکەریم قاسم ڕاگەیاند و تێیدا ئاماژەی بەوەدا بوو، کە ئامانجەکانی شۆڕشی ئەیلوول بریتییە لە ڕووخانی دەسەڵاتی عەبدولکەریم قاسم و بەدیهێنانی مافی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان و هێنانە کایەی ڕژێمێکی نوێی دیموکراتی بۆ عێراق[٦٢].

ئێوارەی ٨ی شوبات و لە دوای ڕاگەیاندنی ڕووخانی عەبدولکەریم قاسم، مەلا مستەفا بانگەوازی ڕاگرتنی شەڕی کرد، پارتی دیموکراتی کوردستانیش بە فەرمی پێشوازی لە کوودەتاکە کرد و دووپاتەی بانگەوازەکەی بارزانی کردەوە، دوای ڕاگەیاندنی ئاگربڕی یەکلایەنە لە لایەن بارزانییەوە، کورد چاوەڕێی بەیاننامەی ئۆتۆنۆمی بوون لە لایەن دەسەڵاتی نوێی عێراق، بەڵام لە بەیاننامەکاندا هیچ باسێکی ئۆتۆنۆمی تێدا نەبوو، بۆیە مستەفا بارزانی لە ڕۆژی ١٩ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ جەلال تاڵەبانی و ساڵح یووسفی ناردە بەغدا بۆ گفتوگۆ کردن لەگەڵ حکومەتی نوێ، لە کۆبوونەوەدا وەفدی حکومەتی عێراقی پاساو بۆ ئەو پەیمان و بەڵێنانە دەهێننەوە کە بە کورد دراون و جێبەجێ نەکراون، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ژمارەیەك کەسی ناسیۆنالیست هاتوونەتە ناو ئەنجوومەنەکە و پێیان خۆش نییە ئۆتۆنۆمی بە کورد بدرێت[٦٣].

لە کاتێکدا کوودەتاچییەکان هەر زوو ڕاگەیاندراوی ژمارە یەکی کوودەتاکەیان بە ناوی بەیانی ژمارە یەکی شۆڕش خوێندەوە و کۆتایی حوکمڕانی عەبدولکەریم قاسم ڕاگەیەنرا و ئەنجوومەنێك بە ناوی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش دامەزرا، کە لە بەیانەکەدا هاتبوو: "حوکمەت کار دەکات بۆ واڵاکردنی ئازادییە دیموکراسییەکان و پاڵپشتی کردنی سەروەری یاسا و هێنانە کایەی یەکێتی

نیشـــتمانی گەل بەو شـــێوەیەی کە پتەوکردنـــی برایەتـــی عەرەب و کـــورد دەیخوازێـــت و دەســـــتبەرداری بەرژەوەنـــــدییە نیشـــــتمانییەکانیان و خەبـــاتی هاوبەشـــیان دژی ئیمپریالیزم بەهێز بکات و ڕێز لە مافی کەمینەکان بگیرێت...(٦٤)."

بە پـــــێچەوانەی ڕاگەیانـــــدراوی ژمـــــارە یەکـــــی بەعســـــییەکان، هەر لە دوای کوودەتـــاکەوە میلیشـــیای پاســـەوانی نەتەوەیـــی (حەرەس قەومـــی) لە بەغـــدا و ناوچەکـــانی دیـــکە دەرکەوتـــن و هەڵمەتێکـــی گەورەی کوشـــتن و گـــرتن و ڕاوەدوونانیـــان لە شـــار و شـــارۆچکەکانی عێـــراق دەســـت پـــێ کـــرد، بەتـــایبەتی دژ بە ئەنـــدامانی حیزبـــی شـــیوعی عێـــراق و هاووڵاتییـــانی کـــورد، کە تـــا کۆتـــایی مـــاوەی یەکەمـــی دەســـەڵاتی بەعـــس بەردەوام بـــوو، لەو مـــاوەیەدا بە هەزاران کەس کـــوژران و بە دەیـــان هەزار کەســـی دیـــکەش دەســـتگیرکران و ئەشـــکەنجە دران(٦٥). لە دواتـــردا بە وردی ئامـــاژە بە هاتنیـــان بـــۆ کـــۆیە و ئەو تـــاوان و کوشـــتارانەی ئەنجامیانـــدا دەکەین.

دیـــارە لە دوای کوودەتـــای ٨ی شـــوبات، ڕۆژانـــی ڕەشـــی شـــیوعی دەســـتی پـــێ کـــرد، کەوتـــنە وێـــزەی ئەنـــدامان و کـــادیران و لایەنگرانـــی حیزبـــی شـــیوعی، ڕەشـــبگیر دەســـتی پـــێ کـــرد و شـــیوعییەکان بـــوون بە ئـــاردی نـــاو دڕك، زینـــدان پـــڕ کـــرا لە شـــیوعی و پەتیـــان بـــۆ هەڵواســـین و ســـێدارەیان بـــۆ دامەزرانـــدن، بە واژۆی (عەقیـــد ڕەشـــید موســـڵیح تکریتـــی(٦٦)) حـــاکمی ســـەربازی گشـــتی، بەیـــانی ژمـــارە ١٣ دەرکـــرا، بە پێـــی ئەو بەیاننـــامە و ســـوپا و پـــۆلیس و حەرەس قەومـــی دەســـتکراوە بـــوون لەوەی کە لە هەر کوێیەك شیوعییەك بینرا سەری پان بکرێتەوە(٦٧).

بەعســـییەکان لە ســـەرەتای کوودەتاکەیانـــدا بە پـــلەی یەك ســـەرقاڵی لەنـــاوبردنی نەیارەکانیـــان بـــوون، پێکـــدادان و شـــەڕی شـــەقامەکان لە نێـــوان یەکەکـــانی حەرەس قەومـــی و شـــیوعییەکان و پشـــتیوانانی عەبـــدولکەریم قاســـم بە شـــێوەیەکی تونـــدوتیژ ڕوویـــدا، ئەمەش وای کـــرد بەعســـییەکان تەنیـــا بیـــر لە پرســـی گێـــڕانەوەی ســـەقامگیری و ئاســـایش و چەســـپاندنی دەســـەڵاتی خۆیـــان بـــکەنەوە، دوای چەســـپاندنی حوکمڕانییـــان پرســـی گرنگـــی وەك دۆزی کـــورد فەرامـــۆش بـــکەن و وەکـــوو پرســـێکی تەکتیکی و لاوەکی هەژماری بکەن(٦٨).

بـۆ سـەرکردایەتی شۆڕشـی کـورد ڕوون بـووەوە کە دانوسـتان لەگەڵ ڕژێمێکـدا کە بە نیـازی لێکتێگەیشـتن نیـیە هـیچ ئومێـدێکی لـێ ناکرێـت، بەڵێنەکـانی پـێش کوودەتـاش بـۆ ئەوە بـوو کە شۆڕشـی کـورد لە کـاتی کوودەتـاکەدا بـێلایەن بـێ، دیـارە کە سـەرکردە سـەربازییەکانی حکـومەتی عێـراق باوەڕیـان بە دانوسـتان لەگەڵ کـورددا نەبـووە، بـۆیە دەسـەڵات لە کۆتـایی هێنـانی ململانێکـانی کوردسـتان پەنـای بۆ ئامرازی سەربازی بردووە[٦٩].

نەبـوونی جـددیەت و خاوەخـاو کردنـی حکـومەت لە دانوسـتان سـەبارەت بە هێنـانەدی داواکارییەکـانی کـورد، سـەرکردایەتی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان و مسـتەفا بـارزانی بـۆ ڕووبەڕووبـوونەوەی بـارودۆخەکە و ڕێگاچـارەی دروسـت بڕیـاری بەسـتنی کـۆنگرەی میللییانـدا، کە لە شـاری کـۆیە بەسـترا[٧٠]. لە دواتـردا بە وردی باسی لێوە دەکەین.

لەمیـانی زنجیـرەیەك گفتوگـۆ لە نێـوان نـوێنەری کـورد و نـوێنەرایەتی حکـومەتی عێـراق، سـەرکردایەتی شۆڕشـی کـورد زۆر جەخـت لەسـەر ئۆتۆنـۆمی دەکـردەوە، لە کاتێکـدا حکـومەت زۆر داکـۆکی لە سـەر جێبەجـێ کردنـی لامەرکەزیەتـی کـارگێڕی دەکـردەوە، گفتوگـۆ لە نێـوان کـورد و بەعـس ئەنجـامێکی باشـی نەبـوو، تەنـانەت لە ٩ی حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٦٣دا دەسـەڵاتدارانی بەغـدا ئەنـدامانی نـوێنەرایەتی کوردیـان لە سـەربازگەی ڕەشـید دەستبەسـەر کـرد و ڕووبەڕووی سـووکایەتی پێکـردن و ئـازار و ئەشـکەنجەدان بـوونەوە، لە هەمـان ڕۆژدا پـۆلیس و ئاسـایش کەوتـنە دەسـتگیرکردنی کـورد لە ناوچەکـانی دەوروبەری شـاری بەغـدا، هەروەهـا وەزیـری نـاوخۆ و جێگـری سـەرۆك وەزیـران (عەلـی سـاڵح سـەعدی[٧١]) کـۆنگرەیەکی ڕۆژنامەنووسـی بەسـت، کە لە شـێوەی ڕاگەیانـدنی جەنـگ بـوو، چـونکە تەنیـا مـۆڵەتی ٢٤ کـاتژمێری بە کـورددا بـۆ تەسـلیم بـوونەوە، بەم جـۆرەی پرۆسـەی گفتوگـۆ کردن و هەوڵی چارەسەر کردنی کێشەی کورد بە بنبەست گەیشت[٧٢].

هەروەهـا ئەنجـوومەنی نیشـتمانی سـەرکردایەتی شـۆڕش لە عێـراق لە ١٠ی حـوزەیران ١٩٦٣ بەیاننـامەیەکی درێـژی دەرکـرد لە بـارەی نیـازی حکـومەت بـۆ لێـدان

له شۆڕشـــی کـــورد، بەیاننـــامەکە کوردســـتانی بە نـــاوچەی جـــووڵانەوەی کـــرداری له قەڵەم دابـــوو، پاشـــان بەیاننـــامەی ژمـــارە چـــواری دەرکـــرد، بە پێـــی ئەم بەیاننـــامەیە له شـــارە کوردییەکـــانی وەك کەرکـــووك و ســـلێمانی هـــاتووچۆی قەدەغە کـــرد، هەروەهـــا ســـەرکردە ســـەربازییەکانی زیـــاتر دەســـتکراوە کـــرد، بە شـــێوەیەك مـــافی ئەوەی پێـــدان له ناوچەکانی چالاکییان دادگای سەربازی پێك بهێنن[٧٣].

دووەم: کۆیە لە دوای کوودەتای ٨ی شوباتی ١٩٦٣ی بەعسییەکان

لە دوای ٨ی شـــوباتی ســـاڵی ١٩٦٣ و وەرگرتنـــی دەســـەڵات، بەعســـییەکان ویســـتیان بە فەتـــوا خـــوێنی کـــورد حەڵاڵ بـــکەن، بە پاســـاوی ئەوەی لە دیـــن لایـــان داوە، لەم بـــارەیەوە (مســـتەفا زەڵمـــی[٧٤]) دەڵێـــت: "ســـاڵی ١٩٦٣ لە پـــاش کوودەتـــا بەســـەر عەبـــدولکەریم قاســـم، عەبدولســـەلام عـــارف هـــاتە ســـەر حـــوکم و داوای لە موحســـین حەکـــیم کردبـــوو، کە فەتـــوایەك بـــۆ حەڵاڵکردنـــی خـــوێنی ڕۆڵەکـــانی گەلـــی کـــورد دەربکـــات، لەبەر ئەوەی لە دیـــن وەرگەڕاون، لە ســـەر ڕاســـپاردەی مەلا مســـتەفا، مـــن و دکتـــۆر محەمـــمەد شـــەریف و کـــاك حەمە عەلـــی محەمـــمەد ڕەئـــیس چـــووین بـــۆ لای ســـەید موحســـین حەکـــیم تـــا تێـــی بگەیەنـــین کە ئـــێمەی کـــورد زۆر پەیوەنـــدییمان بە ئـــایینی ئیســـلامەوە هەیە و هـــیچ گۆڕانکـــاری و لادانـــێکمان نەبـــووە لە ئایینی ئیسلامدا[٧٥]."

لەگەڵ کۆتـــایی هـــاتنی حکـــومەتی عەبـــدولکەریم قاســـم، پێشـــمەرگە چـــووەوە نـــاو شـــار و کـــۆیە ئـــازاد کـــرا[٧٦]. لە کـــاتی دەرکەوتنـــی پێشـــمەرگە خەڵکـــی کـــۆیە بە درێژایـــی ڕێگـــای نـــاو بـــازاڕ لە لای ڕاســـت و چەپ لە پێشـــوازی پێشـــمەرگەدا بـــوون، لە لایەکـــی دیـــکەوە ژنـــانیش لە ســـەر بانەکـــانەوە لە خۆشـــیان هەلهەلەیـــان لێـــداوە[٧٧]. ئەو هەڵوێســـتەی خەڵکـــی کـــۆیە، بە ســـەرجەم چـــین و توێژینەکـــانییەوە لە پێشـــوازی کردنـــی پێشـــمەرگە، ئەنجـــامی ئەو پەیـــام و ئامـــانجەی ســـەرکردایەتی کـــورد بـــوو، کە هەوڵی بۆ دەدا و لە پێناویدا خەباتی دەکرد.

ســـەبارەت بە ڕووداوەکـــانی ئەوســـای کـــۆیە (موحســـین دزەیـــی[٧٨]) کە خـــۆی لە کـــۆیە بـــووە، نووســـیویەتی: "لە دوای کوودەتـــای ٨ی شـــوباتی ســـاڵی ١٩٦٣ و دوای بڵاوبـــوونەوەی بەیاننـــامەی ئەنجـــوومەنی نیشـــتمانی ســـەرکردایەتی شـــۆڕش، ئیبراهـــیم

تـائی بەرپرسـی بـنکەی پۆلیسـی کـۆیە، بە بـێ بەرگـری کـردن یەکسـەر تەسـلیم بـوون، سـەرجەم چەك و کەلـوپەل و ئامێرەکـانی گەیانـدنی تەسـلیم کـرد و پۆلیسـەکان کە ژمارەیـان ٣٠ کەسـی کـورد بـوو، هـاتنە ڕیـزی پێشـمەرگەوە... هەروەهـا کاتێـك بـارزانی لە بروسـکەیەکدا فەرمانیـدا سـەرجەم هێزەکـانی پێشـمەرگە بەرگـری لە شـوێنەکانیان بـکەن و بە ڕووی ئەو هەڵـمەتە دڕنـدانەیە بوەسـتن، مـن کە لە کـۆیە بـووم بینـیم هێـزە بەرگریکارەکـان بەسـەر ئەو ڕێـگەیە دابەش بـوون کە لە هەولێرەوە بەرەو کۆیە دەهات[٧٩]."

لە بەرانـبەردا حەمیـد ڕەشـاش بۆچـوونێکی دیـکەی هەیە و دەڵێـت: "دوای کـوژرانی عەبـدولکەریم قاسـم و هـاتنە سـەر دەسـەڵاتی عەبدولسـەلام عـارف، مەلا عەولا (مەلا مـاتۆڕ[٨٠]) لەگەڵ شـەش پێشـمەرگە شـاری کۆیەیـان گـرت، پۆلیسـەکانیش لە ترسـان چـوونە نـاو مەرکەزەوە و دەرگاکانیـان لە سـەر خۆیـان داخسـت[٨١]." کەچـی سـەلاح شـێخ شـەرەف کە ئەو کـاتە لە کـۆیە بـووە و لە نـزیکەوە ئاگـادار بـووە، دەڵێـت: "مـن لە لای دیـواری مزگەوتـی گەورەی کـۆیە وەسـتابووم، لە پـڕدا هەنـدێك چەکـدار پەیـدا بـوون، لە نێویانـدا مەلا مـاتۆ وتاریـدا و گـوتی: ئـێمە هـاتووینە شـار و دەسـەڵاتمان بە سـەر شـاردا هەیە، داوا لە قایمقـام و بەڕێـوەبەری پـۆلیس دەکەم لە شـوێنی خۆیـان نەیەنە دەر و هەر لە سـەرا بمێننەوە، بەڵام پێشتر چووبوونە قشڵە و پۆلیسەکانی قشڵەیان چەك کردبوو[٨٢]."

لە دوای گەڕانەوەی پێشـمەرگە بـۆ شـاری کـۆیە، کـۆیە ئـازاد کـرا، بـۆیە لیـژنەی ئیـداری لە شـارەکە دامەزرا، کە عـومەر دەبـابە بەرپرسـی بـوو، دکتـۆر خالیـد بەرپرسـی سـەربازی بـوو، (مەلا مەعسـووم هەورامـی[٨٣]) بەرپرسـی کاروبـاری ئـایینی بـوو، عەبـدوڵلا کـانی مـارانی بەرپرسـی قەزایـی قـانوونی بـوو، (کەمـال محێـدین[٨٤]) بەرپرسـی لیـژنەی محەلـی کـۆیە بـوو، ئەم لیـژنەیە لە دوای ٨ی شـوباتی ساڵی ١٩٦٣ تا هاتنی حەرس قەومی بەردەوام بوون[٨٥].

عەبـدولکەریم قاسـم لە سـەر دەسـەڵات نەمـابوو، لە بەرانـبەردا دەسـەڵاتی نـوێی بەعسـییەکان هـاتبوونە سـەر دەسـەڵات لە عێراقـدا، لەبەر ئەوە چـاوەڕوان کـراو بـوو،

کە حکـومەتی بەعسـییەکان بە مەبەسـتی بەهێـز کردنـی پـێگە تـازەکەی هەوڵـی لەنـاوبردنی نەیـارانی خـۆی بـدات، لە لایەکـی دیـکەوە هەنگـاو بنێـت بـۆ ڕێگـرتن و کۆتـایی هێنـانی شۆڕشـی کـورد، جـا بە هەر ڕێـگەیەك بێـت، دواجـاریش هەمـان کـاری کرد.

مـانەوەی هێـزی پێشـمەرگە لە نـاو شـاری کـۆیە زۆری نەخایانـد، چـونکە حیزبـی بەعـس لە ڕێککەوتـی ١٠ی ئـازاری سـاڵی ١٩٦٣ هێرشـێکی گەورەی کـردە سـەر کوردسـتان و دەسـتی کـرد بە کوشـتن و گـرتن و وێرانکـردن، لە هەمـان ڕۆژدا سـوپای عێـراق گەیشـتە شـاری کـۆیەش، بەڵام ئەو کـاتە خەڵـك لە ترسـی بۆمببـارانی هێـزی حکـومەت شـارەکەی چـۆڵ کردبـوو[٨٦]. تـرس و دڵەڕاوکێـی هـاووڵاتی مەدەنـی شـاری کـۆیە چـاوەڕوان کـراو بـوو، چـونکە دوو سـاڵ پێشـتر و لە کـاتی هێرشـی عەبـدولکەریم قاسـم بـۆ سـەر کـۆیە، بە تونـدی دژی خەڵکـی مەدەنـی شـارەکە وەستایەوە، تەنانەت چەندین کەسی بێ تاوان لەو نێوەدا بوونە قوربانی.

لە دوای گەیشـتنی هێـزی حکـومەت بـۆ شـاری کـۆیە، حکـومەت دوو بڵاوکـراوەی کـاغەزی لە لە ١٢ی ئـازاری سـاڵی ١٩٦٣ بە سـەر شـاری کـۆیەدا بڵاوکـردەوە، کە لە لایەن سـەرکردەی قیـادەی فیـرقەی دووەمـی سـوپای عێـراق چـاپ کـرا بـوو، کە ئەوسـا قایـد فیـرقە (سـەعید حەمـۆ[٨٧]) بـوو، لەگەڵ حـاکمی عەسـکەری گشـتی کە نـاوی (عەمیـد ڕوکـن سـەعید فەتحـی سـەقیلی) بـوو، کاغەزێکیـان بە ناونیشـانی (عەفووکردنی گشتی بۆ هەموو براکانمان لە شیمالی نیشتمان) لێی نووسرابوو:

> سـیادەتی سـەرۆك وەزیـران و سـەرکردەی گشـتی هێـزی چەکـدار زەعـیم ڕوکـن عەبـدولکەریم قاسـم فەرمانیـدا بە بـۆنەی هـاتنی جەژنـی ڕەمەزانـی پیـرۆزەوە بە عەفـووکردنی هەمـوو ڕۆژەکـانی مـیللەت بە گشـتی بە بـێ قەیـد و شـەرت لە شـیمالی نیشـتمان، وە داوای لە هەمـوو یەکێکیـان کـرد کە ئـازا و جەسـوور بێـت و بچێـت

بـۆ نـزیکترین سـوڵتەی ئیـداری یـان عەسـکەری، وە نـاوی خـۆی لە سـجلی جیهـاد و شـەرەف بنووسـێ بـۆ بەرگـری نیشـتمان بەرانـبەر ئیسـتیعمار وە بـۆ جەنگـین بەرانـبەر بە داگیـرکەران و تەماعکـاران کە خەریکـی نـانەوەی موئـامەرات و دەسیسـەن تـا دووبەرەکـی بنێـنەوە لە نـاو هاووڵاتییەکـان و ئیمانیـان بـێ هێـز بـکەن، بەڵام گەلـی عێـراقی قارەمـان دەزانێـت چـۆن بە سـەر موئامەرەکـانی ئیسـتیعمار زاڵ دەبێـت و مـاوەی سـەرکەوتنی ئەدات بە عەزم و ئیمانـی پـتەو، وە خـودای گەورە لەگەڵ دڵسـۆزەکانیانەوە و جمهـوریەتی عێـراقی نەمـر سـەر دەخـات، بـا هەمـوو کەسـێك دڵنیـا بێـت و بیروبـاوەڕ و کە هـیچ کەسـێکیان هیچیـان لـێ ناکرێـت، هەمـوو یەکێکیـان لە ئەمـان و ئیتمینـان وە گـوێ نەدەنە قسـەی مشاغیب و دساسەکان.

براکـان، ڕۆڵە بە حورمەتەکـانی مـیللەت سـیادەتی زەعیمـی ئەمـین داواتـان لـێ دەکـات کە یەك بگـرنەوە و ڕیزەکانتـان پـتەو بـکەن و واز لە دوو دڵـی و نـاکۆکی و قیـنە بێـنن، وە هەمووتـان بێـنەوە بە برایـی هـاوخێری یەکـتری بـۆ ئەوەی ئـارام و ئیسـتیقرار بـنج هێشـت و ببـێ و بـۆ ئەوەی مـاوە ببێـت بـۆ ئـاوەدانکردنەوەی وڵات و سـیادەتیان ئەمریـان کـرد بە دامەزرانـدنی لیـژنەیەك کە دەسـت بەجـێ بگەڕێـت بەو ناوچـانەدا کە دەسـتی وێـران کـاری تـێ کەوتـووە لە ڕێـی بینـاکردنەوەی ئەو دێیـانەدا کە وێـران بـوون لە ڕێـی خێـر و خۆشـی و کـامەرانی و هاووڵاتییەکـان بە گشـتی وە لە دواییـدا سـیادەتیان داوای شـوکر و شـانازی و بەرزی و بـۆ

هەمــوو ڕۆڵەکــانی مــیللەت دەکــات وە لە خــودای گەورە داوا دەکەیــن برایەتــی و ئاســایش و دڵ و دەروون پــاکی هەموو لایەك بگرێتەوە.

قیادەی فیرقەی دووەم

١٩٦٣/٣/١٢[٨٨].

هەروەهــا کــاغەزی دووەم بە ناونیشــانی (عەفــووکردنی گشــتی بــۆ هەمــوو براکانمان لە شیمالی نیشتمان[٨٩])، لێی نووسرابوو:

ســیادەتی ســەرۆك وەزیــران و ســەرکردەی گشــتی ســوپا لیــوا ڕوکــن عەبــدولکەریم قاســم بە بــۆنەی هــاتنی جەژنــی ڕەمەزانــی پیــرۆزەوە فەرمــانی دەکــرد بە عەفــووکردنی گشــتی و بە بــێ قەیــد و شــەرت بــۆ هەمــوو ڕۆڵەکــانی مــیللەت لە شــیمالی نیشــتمان، وە داوای لە هەمــوو یەکێکیــان کــرد کە جەســوورانە بچیــت بــۆ نــزیکترین ســوڵتەی ئیــداری، یــا عەســکەری، وە نــاوی خــۆی بنووســێت لە ســجلی موجاهیــدەکان بــۆ جەنگــین بەرانــبەر ئیســتیعمار، چــونکە تەماحکــاران و ئیســتعمارییەکان تەڵەکەبــازی دەکەن و خەریکــی فێــڵ و فەرجــن بــۆ نــانەوەی دووبەرەکــی لە بەینــی مــیللەت بــۆ ئەوەی زەبــوون بــبن و ئیمانیــان بــێ هێــز بێــت، بەڵام گەلــی عێــراقی قارەمــان چــاك لە موئامەرەکــانی ئیســتعمار گەیشــتووە و بە ئیمانــی ئەو ڕێ لە ئیســتعمار دەبڕێت.

براکانمـــــان، ڕۆڵە بە غیرەتەکـــــانی گەلەکەمـــــان سـیادەتی زەعـیم داواتـان لـێ دەکـات کە یەك بگـرن و ڕیزەکانتـــان پـــتەو بـــکەن و یـــارمەتی یەکـــتری بـــدەن، بەربەرەکـــانی دوژمنەکـــانی نیشـــتمان وە پێویســـتە دوو دڵ و قینەبەرایەتییتـــان لە نـــاو نەمێنێـــت، هەروەهـــا فەرمـــانی دەرکـــردووە بە دامەزرانـــدنی لیـــژنەیەك بـــۆ ئەوەی دەســـت بە جـــێ بە نـــاوچەی شـــیمال بـــگەڕێ کشـوف و مواسـتەفات ڕێـك بخـات بـۆ ئـاوەدانکردنەوەی هەمـــوو ئەو گونـــدانەی کە وێـــرانن لە ڕێـــی خێـــر و خۆشـی و کـامەرانی هەمـووان و بـۆ ئەوەی دڵنیـا و پـڕ ئـــارام بـــبن، هەروەهـــا داوای ســـەرکەوتن و شـــکوا و شانازی دەکات بۆ هەموو ڕۆڵەیەکی گەلەکەمان.

سەرکردەی فیرقەی دووەم

١٩٦٣/٣/١٢[٩٠].

لە دوای ئەو دوو ئاگـــاداریی نـــامەیە، مەلا مســـتەفا لە ڕێککەوتـــی ١٦ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٦٣ لەگەڵ هاوەڵەکـــانی چـــوونە شـــاری کـــۆیە[٩١]، هەروەهـــا لە ڕۆژی ٢١ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٦٣ ئـــاهەنگێکی گەورەی نەورۆز ســـاز کـــرا، کە یەکەم جـــار سـەرکردایەتی کـورد داخـوازییە ڕەواکـانی کوردیـان بەرانـبەر خەڵکێکـی زۆر ڕاگەیانـد و خوێنـــــدەوە[٩٢]، هەر لەو نەورۆزەدا (هەژار موکریـــــانی[٩٣]) شـــــیعری (کـــــاوەی مەزن[٩٤])ی خوێنـــدووەتەوە، دیـــارە هەژار موکریـــانی لە ڕۆژی ٢٧ی ئـــازاری هەمـــان ساڵ لە کۆیە شیعری (بۆ پێشەوە پێشمان کەوە بارزانی)ی نووسیوە[٩٥].

لە لایەکـــی دیـــکەوە لە نەورۆزی ســـاڵی ١٩٦٣دا مەجیـــدی حـــاجی عەبـــدو، کە کرێکـارێکی خەڵکـی کـۆیە بـوو و لە کۆمپانیـای نەوتـی کەرکـووك کـاری دەکـرد، بە دەستی پیاوانی بەعس سەر بڕدرا[٩٦].

هەروەهـــا لە دوای نەمـــانی عەبـــدولکەریم قاســـم، مەلا مەعســـووم بە مـــاڵ و خێـزانەوە کـۆیە بەجـێ دەهێڵێـت و دەچێـتە پـاڵ شـۆڕش و ڕوو دەکـاتە بێتـواتە، کە لە ژێـر دەسـەڵاتی شۆڕشـدا بـوو، لەوێ لە لایەن (عەلـی شـەعبان[٩٧])، ئـامر هێـزی نـاوچەکە و ئەنـوەر بەگ، سـەرۆك عەشـیرەتی خۆشـناو پێشـوازی لـێ کـراوە، بەمەش بـووە یەکەمـین مەلای نـاودار و نـاسراوی کوردسـتان کە پەیوەنـدی بە پێشـمەرگە و شۆڕشـی ئەیلـوولەوە کـوردەوە کـردووە و لە لایەن مەلا مسـتەفای بـارزانییەوە ڕێزێکـی تـایبەتی لـێ گیـراوە[٩٨]. پەیوەنـدی کردنـی مەلایەکـی دیـاری وەك مەلا مەعســـووم بە شۆڕشـــی ئەیلـــوول، گرنگـــی تـــایبەتی خـــۆی هەبـــوو، چـــونکە لەو سـەردەمەدا کـارەکتەری دیـار و سـەرەکی کـۆمەڵگەی کـوردەواری، مامۆسـتای ئـایینی بـــوو، بە جۆرێـــك قســـەی ڕەت نەدەکـــرایەوە، قســـە و هەڵوێســـت و بۆچوونەکـــانی ڕێزلێگیـراو و جێبەجـێ کـراو بـوو. دەکرێـت بڵێـین پەیوەنـدی مەلا مەعسـووم بە شۆڕشـەوە هانـدانی پـتری پێشـمەرگە بـووە، بـۆ ئەوەی زیـاتر جەخـت لە سـەر ویسـت و ئامانجەکانی شۆڕش بکەنەوە.

جێـی ئامـاژەیە لە دوای دەسـتپێکی شۆڕشـی ئەیلـوول، شـۆڕش پێویسـتی بە دادگـا هەبـــوو، بـــۆیە داوا لە (عـــومەر حەبیـــب[٩٩]) دەکەن ببێـــتە دادوەر، تـــا کێشـــەی هاووڵاتییـــان بە شـــێوەیەکی یاســـایی یەکلایـــی بکـــاتەوە، بـــۆیە ئەویـــش بە خێـــزانەوە دەچێـتە ژێـر دەسـەڵاتی شـۆڕش و بەتـایبەتی بارەگـای دادگـای شـۆڕش لە مـاوەت، لەوێ وەکـوو سـەرۆکی دەسـتەی بـاڵای دادگـا دەسـتبەکار دەبێـت و هەر یەك لە: موحسـین دزەیـی، ڕۆبیتـان ئەمـین عەلـی جـاف و حەسـەن سـەید ئەحـمەد ئەنـدامی دەستەی دادگاکە دەبن[١٠٠].

چەنـدین کەسـایەتی سـەربازی کـۆیە لە شۆڕشـی ئەیلـوول بەشـدارییان کـردووە و ڕۆڵـی بەرچاویـان لە شـەڕەکاندا هەبـووە، لەم بـارەیەوە (کەریـم ئەحـمەد[١٠١]) لە وتارێکـــدا لە بـــارەی ڕۆڵـــی (عەلـــی مەولـــوود[١٠٢]) بە ناونیشـــانی (تێکۆشـــەری کـۆچکردوو عەلـی مەولـوود) دەنووسـێت: "عەلـی مەولـوود لە هەر شـوێنێك بـووایە ورەی پێشـــمەرگەکانی بەرز دەکـــردەوە، لە ناخۆشـــترین و ســـەختترین ڕۆژانـــی پێشـمەرگایەتی، هەروەهـا فـاتمە خـانی خێزانـی خەریکـی بەخێـو کـردن و گەورە کردنی منداڵەکانی بوو[١٠٣]."

هەروەهـــا عەمیـــد (نـــامیق عەبـــدوڵڵا[١٠٤])، کە یەکێـــك بـــووە لە ســـەرکردە ســـەربازییەکانی حکـــومەتی عێـــراق، لە دوای کوودەتـــای ســـاڵی ١٩٦٣ی بەعســـییەکان دەچێـــتە پـــاڵ شۆڕشـــی ئەیلـــوول و دەبێـــتە جێگـــری ســـەرکردەی لەشـــکری پێشـــمەرگە، لە ژێـــر فەرمانـــدەی گشـــتی جەلال تاڵەبـــانی دەبێـــت، هاوکـــات (نـــافیز جەلال[١٠٥])یـــش یەکێـــك لە ســـەرکردە ســـەربازییەکانی حکـــومەتی عێـــراق بـــوو، بەڵام لە دوای شۆڕشـــی ئەیلـــوول دەگەڕێـــتەوە کوردســـتان و لە کـــۆیە پەیوەنـــدی بە ســـەرکردایەتی شۆڕشـــی کوردســـتان دەکـــات و وەکـــوو ئەفســـەرێکی شـــۆڕش وەردەگیرێـــت و تـــا بەهـــاری ســـاڵی ١٩٦٣ لە کۆیە دەمێنێتەوە[١٠٦].

جێـــی خـــۆیەتی بگوترێـــت کە بەشـــێك لە ســـەرباز و حەرەس قەومـــی بە مەبەســـتی بردنـــــی گەنـــم و بەرهەمەکـــــانی ئەو نـــــاوچەیە چووبـــــوونە گونـــــدی سێوەســـــان، پێشـــــمەرگەش بەو هەواڵە دەزانێـــــت، بـــــۆیە خۆیـــــان ئامـــــادە دەکەن بـــــۆ ڕووبەڕووبوونەوەیـــان، پێشـــمەرگەکانی ئەو نـــاوچەیە بە سەرپەرشـــتی مـــلازم تـــاریق شـــەڕ لەگەڵ هێزەکـــانی حکـــومەتی عێـــراق دەکەن، لەو شـــەڕەدا حکـــومەت شکســـت دەهێنێـــت و دەگەڕێـــنەوە کـــۆیە[١٠٧]. لەم بـــارەیەوە حـــاجی ســـمکۆ فەرەج ســـەعیدی مەمَـــی، ئەو کـــاتە بەشـــداری ئەو شـــەڕەی کـــردووە، لەم بـــارەیەوە دەڵێـــت: "ئەو کـــاتە لە دەشـــتی کـــۆیە بـــووین، مـــلازم تـــاریق کە سەرپەرشـــتیاری شـــەڕەکە بـــوو، لەگەڵ نـــزیکەی ٧٠ بـــۆ ٨٠ چەکـــدار، ئاگـــادار کـــراینەوە کە ســـبەینێ عەســـکەر و حەرەس قەومـــی هێـــرش دەکەنە ســـەر گونـــدی سێوەســـەن و دەوروبەری، بـــۆیە زوو هەمـــوو خەڵکـــی گونـــدمان ئاگـــادار کـــردەوە و گونـــدەکان چـــۆڵ کـــران، هەر تـــاقە ژنێـــك بە نـــاوی مـــونیرە ڕەش مـــابووەوە، کە نـــانی بـــۆ دەهێنـــاین، ئـــێمەی چەکـــدار بە نەخشـــە و پـــلان ســـەنگەرمان لە هێـــز و ســـوپا گـــرت، مـــولازم تـــاریق بـــۆ خـــۆی ڕەشـــاش برێنێکـــی پـــێ بـــوو، ئەوە بـــوو لە ســـبەینەی ســـاڵحانەوە شـــەڕ و تەقە دەســـتی پـــێ کـــرد، بەڵام شـــەڕێکی زۆر قـــــورس، وەك گەڵای داران کەلاشـــــی عەســـــکەر و حەرەس قەومـــــی لەمـــــلاولای جـــادە کەوتبـــوو، دەمەو عەسر ســـوپا شـــکا و گەڕایەوە کـــۆیە و مەیتەکانیـــان بـــردەوە، ئـــــێمەش دوو شـــــەهید و چـــــوار برینـــــدارمان هەبـــــوو، شـــــەهیدێکمان خەڵکـــــی خۆشـــناوەتی بـــوو، لە چەکـــدارەکان هەر ئەو نـــاوانەم بیـــر مـــاوە: مـــولازم تـــاریق

سەرپەرشتیار، عەلی مام ڕەشید سەر لق، مەجید کوردە، عارف حەوێز، سەر دەستە، سدیق کوێخا تەها (حەمە سوور کانی کوردەیی)، چەتۆ کەریمە سوور، سەید ئاغای کانەبی، حەمید ئاغای چایەچی، خاڵە دێوە و جەوهەر گەزنەیی[١٠٨]."

سێیەم: کۆنگرەی کۆیە

دوای بەیاننامەی ئەنجوومەنی نیشتمانی سەرکردایەتی شۆڕش[١٠٩]، مستەفا بارزانی وای بە باش زانی پرس و ڕاوێژ لەگەڵ مەکتەبی سیاسی و ژمارەیەکی زۆر لە سەرکردە نیشتمانپەروەرە دڵسۆزەکاندا بکات، بۆ ئەو مەبەستە کۆبوونەوەیەکی بەربڵاو کرا کە هەموو لایەنە گەلی و سیاسی و پیشەییەکانی گرتە خۆی، هەموو ڕێکخراو و نەقابە و ئامۆژگا زانستییەکان نوێنەریان تێدا هەبوو، بانگ ڕاهێڵ بۆ هەموو لایەکی کوردستان نێردران بۆ ئەوەی خەڵکەکە نوێنەری خۆیان هەڵبژێرین بۆ ئەو کۆبوونەوەیە[١١٠].

لە ڕێککەوتی ١٦ی ئازاری ساڵی ١٩٦٣ نوێنەرانی تەواوی چین و توێژە جیاکانی کۆمەڵگا، بە نەتەوە و ئایینە جیاوازەکانەوە، سەرکردەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان، فەرماندەی یەکەکانی هێزی پێشمەرگەی شۆڕشی ئەیلوول و سەرۆک هۆزە شۆڕشگێڕەکان گەیشتنە شاری کۆیە[١١١].

دوای تەواو بوونی کاروباری خۆئامادەکردن بۆ کۆنگرە و ئامادەکردنی پێویستییەکان، بارزانی چوارقوڕنەی جێ هێشت و لە ١٦ی ئازاری ساڵی ١٩٦٣ گەیشتە شاری کۆیە[١١٢] و لە ماڵی کاکە زیادی حەمە ئاغای بوو، ئەویش ماڵەکەی خۆی خستە ژێر دەستی بارزانی و هەموو ئەرکێکی میوانداری کردنی بارزانی و هەر کەس لەگەڵی بوو تا لە کۆیە بن گرتە ئەستۆی خۆی[١١٣].

کۆنگرە لە ڕۆژانی ١٨ تا ٢٢ی ئازاری ساڵی ١٩٦٣، بە سەرۆکایەتی مستەفا بارزانی، لە ژێر چەتری هێزی پێشمەرگەی شۆڕشی ئەیلوول و لە ماڵی کاکە زیاد ئاغای کۆیە، بە ئامادەبوونی ٢٠٠٠ تا ٢٥٠٠ کەس ساز درا کە ٢٠٠ کەسیان مافی دەنگدانیان هەبووە. مەبەستی ئەم کۆنگرەیە گەڵاڵەکردنی داخوازییەکانی کورد بوو لە حکومەتی عێراق[١١٤].

کۆنگرە شەوان دەستبەکار دەبوو و بە ڕۆژ ئەندامانی کۆنگرە بڵاوەیان دەکرد، نەوەك حکومەت نیازی خراپی هەبێت و بۆردوومانی شوێنی کۆنگرە بکات،

چـونکه بەعسـییەکان جـێگەی مـتمانەی کـورد نەبـوون، لەو کـۆنگرەیەدا بـارزانی لە هەمـوو دانیشـتنەکان ئامـادە دەبـوو و بەشـداری هەمـوو قسـەکانی دەکـرد، هەروەهـا ئەنـدامانی مەکتەبـی سیاسـی و لیـژنەی مەرکەزی هەموویـان بەشـدار بـوون، سـەر لەشـکر و ئـامر هێزەکـان، سـەرۆك هۆزەکـانی دۆسـتی شـۆڕش بەشـدار بـوون، لەوانە: عەباسـی مامەنـد ئاغـا، سـمایلی سـوارە، شـێخ حوسـێنی بۆسـکین، کوێخـا سـمایلی تەلان، حـاجی بـرایمی چەرمەگـا، مەجیـد ڕۆسـتەم، عەولائاغـای مـاوەت، واحیـدی حـاجی مەلـۆ، ئەحـمەد حەمەدەمـین دزەیـی و ڕەشـید ئاغـای دۆسـکی، لەگەڵ چەنـد کەسـایەتییەکی نیشـتمانپەروەری بـێلایەن، وەك مەسـعوود محەممەد[115].

(ئەحـمەد شـەریف لەك[116])، کە وەکـوو نـوێنەری حیـزب و پێشـمەرگە لە کـۆنگرەی کـۆیە بەشـدار بـووە، دەڵێـت: "لەو کـۆنگرەیەدا بە زەقـی دیـار بـوو کە بۆچـوونی جیـاواز لە نێـوان بـارزانی و مەکتەبـی سیاسـی هەبـوو، لە سـەر دانـانی سـەرۆکی وەفـدی کـوردی بـۆ بەغـدا، بـارزانی دەیویسـت و مەبەسـتی بـوو مەسعوود محەمـمەد سـەرۆکی وەفـد بێـت، مەکتەبـی سیاسـی سـوور بـوون لە سـەر جەلال تاڵەبـانی، لە ئەنجامـدا ڕای مەکتەبـی سیاسـی سـەرکەوتوو بـوو و جەلال تاڵەبـانی کرا بە سەرۆکی وەفد و هەموو دەسەڵاتێکی لەم بارەیەوە پێدرا[117]."

دوای کۆبـوونەوەکە یاداشـتێکیان بە حکومەتـدا، کە بڕیارەکـانی کۆنگرەکەیـان تێـدا نووسـیبوو، وەفدێکیشـیان بە سـەرۆکایەتی جەلال تاڵەبـانی هەڵبـژارد، ئەویـش پـرۆژەکەی لەگەڵ خـۆی بـرد بـۆ بەغـدا[118]. شـاندەکە بە سـەرۆکایەتی جەلال تاڵەبـانی لەم ئەنـدامانە پێـك هـاتبوون: سـاڵح یووسـفی، مەسـعوود محەمـمەد، حوسـێن خانەقـا، سـەمەد محەمـمەد، (حەبیـب محەمـمەد کەریـم[119])، عەگیـد سـدیق، شـاخەوان نـامیق، بـابەکر ڕەسـووڵ، مسـتەفا عەزیـز و ئیحسـان شـێرزاد، لە مـانگی ئـازاری سـاڵی ١٩٦٣دا شـاندەکە ڕەوانەی بەغـدا کـرا، بەڵام دانوسـتاندنەکان بـێ ئاکـام بـوون، دواتـر و لە سـەرەتای مـانگی حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٦٣دا، شـەڕی یەکـلایەنە و کتـوپڕ لەلایەن سـوپای عێـراقەوە بـۆ سـەر کوردسـتان دەسـتی پێکردەوە[120].

چوارەم: بارودۆخی کۆیە لە سەردەمی حەرەس قەومی

١- حەرەس قەومی

حەرەس قەومـی ڕێکخراوێکـی سـەربازی بـوو، حیزبـی بەعسـی عێـراق دروسـتی کـرد، عەلـی سـاڵح سـەعدی سەرپەرشـتی دەکـرد، لە بـنەچەدا میلیشـیا بـوون، لە پێنـاو چەسـپاندنی دەسـەڵاتی خۆیـان بەکاریـان دەهێنـان، لە بەرەبەیـانی ڕۆژی کوودەتـای ٨ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦٣ بە گـوێرەی بەیـانی ٣ و ٤ی ئەنجـوومەنی سـەرکردایەتی نیشـتمانی شـۆڕش پێـك هـات، کە ڕۆڵـی زۆریـان لە ڕاوەدوونـان و گـرتن و ئەشـکەنجەدانی نیشـتمانپەروەران و لایەنگرانـی لایەنەکـانی دیـکەی وەك حیزبـی شیوعی و پارتی دیموکراتی کوردستان هەبوو[١٢١].

ئەو میلیشـیایە سـەربازییە، بە فەرمـانی کۆمـاری ژمـارە ٣٥ لە ٢ی ئـازاری سـاڵی ١٩٦٣ ڕەوایەتـی یاسـایی و دەسـتووری پێـدابوو، کە لە بەشـێکی نـاوەڕۆکی فەرمـانەکەدا هـاتبوو: "بە گـوێرەی یاسـای دەسـتووری ئەنجـوومەنی نیشـتمانی شـۆڕش و لە سـەر پێشـنیازی سـەرۆک وەزیـران و ڕەزامەنـدی ئەنجـوومەنی وەزیـران و پشـت ڕاسـتکردنەوەی لە لایەن ئەنجـوومەنی نیشـتیمانی و سـەرکردایەتی شـۆڕش پەسـند کـرا." دیـارە ئەم یاسـایە چەنـدین مـاددەی لەخۆگرتبـوو، لە مـاددەی یەکەمـدا هـاتبوو: "دامەزرانـدنی ڕێکخراوێکـی جەمـاوەری کە بە حەرەس قەومـی نـاسراوە و خـاوەنی سـەرکردایەتییەکی سـەربەخۆیە و پەیوەسـتە بە سـوپا سـالارەوە." لە ڕاسـتیدا دامەزرانـدنی میلیشـیای حەرەس قەومـی کە لە سـەرەتادا ژمارەیـان کەم بـوو، بەڵام دوای بە دامەزراوەیـی کردنـی، ژمـارەکەی بـۆ ٢١٠٠٠ کەس بەرز بـووەوە، لە ئـابی سـاڵی ١٩٦٣دا ژمارەیـان گەیشـتە ٣٤٠٠٠ کەس. بەمەش بـووە هێزێکـی گەورە و خـاوەن دەسـەڵاتێکی ڕەهـا، کە تـوانی هەمـوو کاروبـاری کـارگێڕی و سـەربازی عێـراق کـۆنترۆڵ بکـات و سیاسـەتێکی تونـدوتیژانەیان لە بەرامـبەر هاووڵاتییـانی عێـراقدا پەیـڕەو دەکـرد، بەردەوام خەریکـی ئەشـکەنجەدانی هاووڵاتییـان و زینـدانی کـردن و کوشـتنیان بـوون، جـگە لەوەی هـیچ ڕێزێکیـان بـۆ بەها کۆمەڵایەتی و ئایینییەکان دانەدەنا[١٢٢].

له ڕاســـتیدا دامەزرانـــدنی حەرەس قەومـــی زیـــاتر بـــۆ پارێزگـــاری کـــردن لە دەســـەڵاتی خۆیـــان بەکـــاردەهێنران، بـــۆ لەنـــاوبردنی نەیارەکانیـــان و دابـــین کردنـــی هەلـــومەرجی بەردەوامبـــوونی فەرمانڕەوایەتیـــان لە عێـــراق و جێبەجـــێ کردنـــی پرۆســـەی بە عەرەب کـــردن بـــوو، هەر بـــۆیە هەنـــدێك کەســـیان دەستنیشـــان کـــرد تـــا ســـەرکردایەتییان بکـــات، کە هەڵگـــری بیـــری نەتەوە پەرســـتی عەرەب بـــوون، لەوانە: مـــونزر مەنـــداوی تکریتـــی، کە ئەفســـەری هێـــزی ئاســـمانی بـــوو، پیـــاوی عەلـــی ســـاڵح ســـەعدی بـــوو، حەرەس قەومـــی دەســـەڵاتی ڕەهـــای پێـــدرابوو لە مـــامەڵە کردنـــی لەگەڵ هاووڵاتییانـــدا، مـــافی دەســـتگیرکردن و زینـــدانی کـــردن و کوشـــتنی هەمـــوو کەسێکی هەبـــوو، کە هەڕەشـــە بـــووایە بـــۆ ســـەر دەســـەڵات، بە تـــایبەتی مـــافی کوشـــتنی شـــــیوعییەکانی بە شـــــێوەیەکی ڕاســـــتەوخۆ هەبـــــوو. بەمەش ژمـــــارەیەکی زۆر لە شـــیوعییەکان دەســـتگیر کـــران و بە ســـەدانیان لەســـەر شـــەقامەکان کـــوژران، جـــگە لەوەی ئازاری منداڵانیان دەدا و دەستدرێژییان دەکردە سەر ئافرەتان(١٢٣).

ئەو هێـــزە جلـــوبەرگی تایبەتییـــان لەبەر دەکـــرد بـــۆ ئەوەی لە هێـــزی پـــۆلیس و ســـوپا جیـــا بکـــرێتەوە، کەچـــی دواتـــر وای لـــێ هـــات هـــیچ حیســـابیان بـــۆ بڕیارەکـــانی سەروو خۆیان نەدەکرد، بەو مانایەی خۆیان لە سەرووی یاسا دادەنا(١٢٤).

لە لایەکـــــی دیـــــکەوە لە دوای دەرکردنـــــی بەیـــــانی ژمـــــارە ١٣ لە لایەن بەعســـییەکانەوە هێزەکـــانی حەرەس قەومـــی ئەو دەســـەڵاتەیان پێـــدرابوو، کە بە بـــێ دادگـــایی کـــردن هەر کەســـێکی ســـەر بە حیزبـــی شـــیوعی بێـــت، لە هەر شـــوێنێك دەستگیر کرا، لە هەمان شوێن گوللەباران بکرێت(١٢٥).

لە دوای کوودەتاکەیـــان بەعســـییەکان فیـــرقەی دوویـــان ڕێـــك خســـت، کە ئەرکـــی پەلامـــاردان و داپڵۆســـینی کەرکـــووك و هەولێـــر و ســـلێمانی بـــوو بە هەمـــوو ناوچەکانیـــانەوە، بە مەرســـوومێکی جمهـــووری عەمیـــد ڕوکـــن ئیبراهـــیم فەیســـەڵ ئەنســـاری کـــرا بە فەرمانـــدەی فیـــرقەی دوو، هەروەهـــا عەقیـــد ســـەعید حەمـــۆ کـــرا بە فەرمانـــدەی لیـــوای پێنجـــی فیـــرقەی دوو، عەمیـــد ڕوکـــن ســـەعید فەتحـــی ســـقلی کـــرا بە حـــاکمی عەســـکەری، زەعـــیم ســـدیق مســـتەفا کـــرا بە فەرمانـــدەی ٢٠، تەهـــا شـــەکرچی کە ئەفسەرێکی مووسڵاوی بوو لە فەوجێکی لیوای ٥ دامەزرا(١٢٦).

به مەبەستی کۆتایی هێنان بەو بارودۆخەی لە کوردستان دەگوزەرا، حکومەتی عێراق لە ڕێی بەکارهێنانی سوپا و حەرەس قەومی هێرشێکی بەربڵاویان بۆ سەر کوردستان لە سێ قۆڵەوە دەست پێ کرد، یەکەمیان بەرەو هەولێر و ڕواندز، دووەمیان بەرەو شاری کۆیە و ڕانیە، سێیەمیان بەرەو شاری ئامێدی و دەوروبەری[127].

لە ڕۆژانی ٩ و ١٠ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣دا حەرەسی قەومییەکان پەلاماری کوردستانیاندا و نزیکەی ٢٦٧ کەس لە سلێمانی و ٢٥ کەس لە کۆیە و دەوروبەری ٧٣ کەس لە بیتوێن بە بێ هیچ تاوانێك دەستگیر کران، لە دوای ئازار و ئەشکەنجەدان، بە بێ دادگایی گوللەباران کران[128].

کاتێك سوپا لە هەولێرەوە بەرەو کۆیە جووڵا، بە درێژایی ئەو ڕێگایە شەڕێکی خوێناوی کرا، دوای دوو سێ ڕۆژ، شەڕی توند کەوتە دەربەندی گۆمەسپان و دێگەڵە، لەوێ شەڕ ١٢ ڕۆژی خایاند، سەرەڕای جیاوازی نێوان دوژمن و پێشمەرگە لە ڕووی چەك و ژمارەوە، دوژمن زیانێکی زۆری بەرکەوت[129].

موقەدەم ڕوکن تەها شەکرچی سەرکردایەتی هێزی سەربازی و سوپای عێراق و حەرەس قەومییەکانی لە کۆیە دەکرد، کە هەر لە سەرەتاوە فەرمانبەرەکانی کۆیەی دەستگیر کرد، هەروەها خەڵکێکی زۆریشی لە کرێکار و کاسبکار و خەڵکی دیکەی دەستگیر کرد و ئەشکەنجە و ئازارێکی زۆری دەستگیرکراوانیان دابوو، بە شێوەیەك ماڵەکانی نزیك سەرای کۆیە گوێیان لە ناڵە و هاواری ئەو کەسانە بووە کە لە زیندانەوە ئازار و ئەشکەنجە دراون[130].

لە باسەکانی دواتردا بە وردی باس لە کردەوە و تاوانەکانی هێزی میلیشیای حەرەس قەومی لە کۆیە و دەوروبەری دەکەین.

٢- بارودۆخی کۆیە لە سەردەمی حەرەس قەومیدا

بـارودۆخی سیاسـی کوردسـتان بە گشـتی و شـاری کـۆیە بەتـایبەتی، ڕۆژ لە دوای ڕۆژ بەرەو گـرژی و ئـاڵۆزی دەچـوو، لە بـری ئەوەی حکـومەتی بەعـس دان بە مـافە ڕەواکـانی کـورد دابنـێ، خـۆی سـازدا بـۆ پەلامـاردانی سـەربازی، حکـومەتی عێـراق لە ڕێـی بەکارهێنـانی سـوپا و حەرەس قەومـی هێرشـێکی بەربڵاویـان بـۆ سـەر کوردسـتان لە سـێ قـۆڵەوە دەسـت پـێ کـرد، یەکەمیـان بەرەو هەولێـر و ڕوانـدز، دووەمیـان بەرەو شـاری کـۆیە و ڕانـیە، سـێیەمیان بەرەو شـاری ئامێـدی و دەوروبەری. کاتێـک هەواڵـی هێرشـی سـەربازی سـوپای عێـراق و میلیشـیای حەرەس قەومـی گەیشـتە بەر گـوێی بەرپرسـانی کـورد لە کـۆیە، عـومەر دەبـابە و هـاوەڵانی بڕیاریانـدا ڕووبەڕووی ئەو هێرشـانە ببـنەوە، بەڵام پێیـان بـاش بـوو نـاو شـاری کـۆیە چـۆڵ بـکەن و هێـزی بەرگـری لە چیـای هەیـبەت سـوڵتان و بـاواجی دابنـێن، ئەمەش بـۆ پاراسـتنی گیـانی هاووڵاتییـانی کـۆیە بـوو، هەر بـۆ ئەو مەبەسـتەش بانگەوازێکیـان لە بڵنـدگۆی مزگەوتـی گەورەی نـاو شـاری کـۆیە بڵاوکـردەوە و ڕایانگەیانـد کە پێویسـتە هاووڵاتییـان بە زوویـی شـاری کـۆیە چـۆڵ بـکەن، لەبەر ئەوە ڕۆژی ٣[١٣١]ی حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٦٣ لە کـاتژمێر ١٢ی شـەو هەمـوو خەڵکـی کـۆیە شـاریان چـۆڵ کـرد، بەرەو دەشـت و دەر، ڕانـیە و قەڵادزێ و گونـدەکانی دەوروبەری کـۆیە کـرد[١٣٢]. لەم بـارەیەوە کەمـال محێـدین دەڵێـت: "مـن و دکتـۆر خالیـد و عـومەر دەبـابە لە کـۆیە مـاینەوە، کە دڵنیـا بـووین لەوەی کەس لە کـۆیە نەمـاوە، ئـێمەش لە بـن شـاخی هەیـبەت سـوڵتانەوە چـووینە سـوێرەڵە و مقەرێکـی سـەرەتاییمان دانـا[١٣٣]." ڕۆیشـتنی هاووڵاتییـانی مەدەنـی شـارەکە بـۆ دەرەوەی شـار چـاوەڕوان کـراو بـوو، چـونکە هەر لەگەڵ هـاتنی بەعسـییەکان بـۆ سـەر دەسـەڵات و دامەزرانـدنی هێـزی حەرەس قەومـی، هێـزەکە دەسـتی کـرد بە کوشـتن و بـڕین و لەنـاوبردنی نەیـارانی بەعسـییەکان، تەنـانەت زۆر بە تونـدی دژی شـیوعییەکان و دۆسـت و لایەنگرانـی عەبـدولکەریم قاسـم و نەیـارانی دیـکە بـوونەوە، بەشـێکی زۆری هاووڵاتییانیـان دەسـتگیر کـرد و خـرانە زینـدانەوە، هەروەهـا خەڵکێکـی زۆریـان کوشـت، ئەم شـێوازە مـامەڵە کـردنەی حەرەس قەومییەکـان بە نـاو خەڵکـدا

بڵاوبــوونەوە و ترســیان خســتووەتە نێــو دڵــی هاووڵاتییــان، لەبەر ئەوە بە زوویــی شارەکەیان چۆڵ کرد.

حکــومەتی بەعــس لە ٦ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٣ بە فــڕۆکە کــۆیە و بەشــی زۆری شــارەکانی کوردســتانی بۆردوومــان کــرد، بە دوو لیــوا ســەرباز و تانــك و تــۆپ و فــڕۆکە هێرشــی بــردە ســەر شــاری کــۆیە[١٣٤]. هەروەهــا پــێش گەیشــتنیان بــۆ نــاو شــاری کــۆیە ژمــارەیەک لە فڕۆکەکــانی حکــومەتی عێــراق بڵاوکراوەیەکیــان بەســەر خەڵکــی شــاری کــۆیە بڵاوکــردەوە، کە تێیــدا هــاتبوو: "هەمــوو هاووڵاتییــان لێخۆشــبوونی گشــتیان بــۆ دەرچــووە، ئەم لێخۆشــبوونەش لە لایەن ســەرۆک وەزیــران و ســوپا ســالاری عێــراقەوە دەرچــووە و بە ســەر تەواوی هاووڵاتییــان بە بــێ جیــاوازی جێبەجــێ دەکرێــت، هەر بــۆیە پێویســتە هاووڵاتییــان گــوێڕایەڵی فەرمانەکــانی حکومەتی عێراق بن و کرداری گێرەشێوێنی ئەنجام نەدەن[١٣٥]."

حەرەس قەومــی لە ڕێککەوتــی ١٠[١٣٦]ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٣ لە هەمــوو لایەکەوە هێــرش و پەلاماریــان بــۆ ســەر کوردســتان دەســت پــێ کــرد[١٣٧]، ڕۆژی ١٥ی حــوزەیران لیــوای پێــنج و جاشــەکان گەیشــتنە دێــگەڵە، بەڵام لەوێ پێشــمەرگە پێشــیان پــێ دەگــرن و دوو سریەی ئەو لیــوایە دەشــکێنن و زیــانی مــادی و گیانییــان لــێ دەدەن، دواتــر حکــومەتی عێــراق ڕێگــای خــۆی بــۆ باشــووری دێــگەڵە دەگــۆڕێ و بە دەشــتایی بەرەو گونــدی تەکەوڵ دەڕۆن، مــاوەیەك لەوێ بــنکەی ســەربازی دادەنــێن، دواتــر لەوێــوە بەرەو گونــدی تــۆپزاوا بەڕێ دەکەون، دوای بۆردوومــانێکی چــڕی فــڕۆکە و گەیشــنی هێزێکــی دیــکە لە کەرکــووك بە ڕێگــای تەقتەق بــۆ چــوار ڕیــانی تــۆپزاوا، دەتــوانن لە ٢٢ی حــوزەیران بــگەنە گونــدی هەرمــۆتە، لەوێشــدا ســەربازگەیەکی کــاتی دادەنــێن، ڕۆژی دواتــریش، واتە ٢٣ی حــوزەیران دەگەنە نــاو شــاری کــۆیە[١٣٨]، هەر کە ســوپا گەیشــتە شــاری کــۆیە، خەڵکێکــی زۆر بە قورئــانەوە بەرەو پیریــان چــوون، بــۆ ئەوەی شــارەکە و خەڵــکەکە پــارێزراو بــن[١٣٩]، بەڵام لەگەڵ گەیشــتنیان بــۆ نــاو شــار، فەرمــانی گــرتن و کوشــتنی ژمــارەیەک لە دانیشــتووانی شــارەکەیاندا، بــێ ئەوەی ڕووبەڕووی لێپێچیــنەوە ببــنەوە، ئەم شــاڵاوە ســنووری شــاری کــۆیەی بەزانــد و بەرەو گونــدەکانی تــۆپزاوا، هەرمــۆتە، عەودالان، ســماقووڵی

گەلـی و سـکتان هەنگاویـان نـا و دەسـتیان کـرد بە تاڵانکـاری و سـەپاندنی ئـابلۆقەی ئـــابووری بەســـەر شـــاری کـــۆیە و دەوروبەری، تەنـــانەت چەنـــد گونـــدێکیش ســـووتێنران[١٤٠]. ئەمە قوربانیـــدانی کـــۆیە و دەوروبەرییەتـــی بـــۆ شۆڕشـــی ئەیلـــوول، چـونکە ئەگەر بەشـداری کـاری خەڵکـی ئەو شـارە لە شۆڕشـدا نەبـوایە، حکـومەتی عێـراق، وردتـر بڵێـین حەرەس قەومییەکـان بەم شـێوەیە مامەڵەیـان لەگەڵ خەڵکـی شارەکەدا نەدەکرد.

هێـرش و پەلامـاری حەرەس قەومـی بە هاوکـاری هێـزی ئاسـمانی عێـراق بـۆ سـەر شـاری کـۆیە دەسـتی پـێ کـرد، پـێش گەیشـتنیان بـۆ نـاو شـار، ژمـارەیەک لە فڕۆکەکـانی حکـومەتی عێـراق بڵاوکراوەیەکیـان بەسـەر دانیشـتووانەکەی بڵاوکـردەوە، کە تێیـدا هـــاتبوو: "هەمـــوو هاووڵاتییـــان لێخۆشـــبوونی گشـــتیان بـــۆ دەرچـــووە و ئەم لێخۆشـبوونەش لە لایەن سـەرۆک وەزیـران و سـوپا سـالاری عێـراقەوە دەرچـووە و بەسـەر تەواوی هاووڵاتییـان بە بـێ جیـاوازی جێبەجـێ دەکرێـت، هەر بـۆیە پێویسـتە هاووڵاتییـان گـوێڕایەڵی فەرمانەکـانی حکـومەتی عێـراق بـن و کـرداری گێرەشـێوێنی ئەنجـام نەدەن. بەڵام لە کـاتی هاتنیـان بەم شـێوەیە نەبـوو، بەڵکـوو بە تەواوی لە دژی دانیشـتووانی خەڵکـی کـۆیە و هەرمـۆتە وەسـتانەوە[١٤١]." هەروەهـا ڕایانگەیانـد ئەو کەسـانەی لە دەرەوەی شـارن، ئەگەر لە مـاوەی سـێ ڕۆژدا نەگەڕێـنەوە نـاو شـار و ماڵەکانیـان، خـانوو و موڵکیـان دەسـتی بەسـەردا دەگیرێـت و دەسـووتێنرێت، بـۆیە زۆربەی خەڵکەکە دەگەڕێنەوە[١٤٢].

هێرشـە سـەربازییەکەی حکـومەتی بەعـس بـۆ سـەر کـۆیە بە پاڵپشـتی هەزاران حەرەس قەومـی و جـاش بـوو، لە کـاتی هاتنیـان بـۆ کـۆیە، هەوێـز بە هەوێـز، تەویـلە بە تەویـــلە... دەگەڕان، ئەوەی بە کەڵـــك هاتبـــا دەیـــانبرد و فەرهوودیـــان دەکـــرد، دەیـان هەزار مەڕ و بـزن و گـا و گۆلـك و ئەسـپ و هێرسـتر و شـتی دیکەیـان بـرد، تەنانەت مزگەوتیشیان وێران کرد[١٤٣].

هەڵــبەت لەو ســەروبەندەدا لە كــاتژمێر ٣ی شــەودا، دائیــرەی ئینحســاری تــووتنی كــۆیە بە دەســتی پێشــمەرگە ئــاگر درا و مــاوەی ســێ شــەو و ڕۆژ دەسووتا[١٤٤].

لە ســەرەتای هێرشــی حەرەس قەومــی بــۆ ســەر گوندنشــینەكانی دەشــتی كــۆیە، هێــزی پێشــمەرگە بەرگرییەكــی ئەوتــۆی نەكــرد، چــونكە حەرەس قەومــی، فــڕۆكە و تانــك و زرێپۆشــێكی زۆری هەبــوو، هێــزی پێشــمەرگەش چەكیــان كەم بــوو، بــۆیە شەڕەكە نا بەرانبەر دەبوو[١٤٥].

دوای داگیركردنــی چیــای هەیــبەت ســوڵتان لە كۆتاییيەكــانی مــانگی حــوزەیران، هێرشــیان كــردە ســەر گونــدەكانی دەشــتی كــۆیە، بە تــایبەتی سێوەســەن و (حــاجی قەڵا[١٤٦])، چــونكە پێشــمەرگە لەوێ بــنكەی ســەربازی هەبــوو و خۆیــان بــۆ شــەڕ ئامــادە كردبــوو، لەوێــدا هێزەكــانی پێشــمەرگە ڕووبەڕووی هێــزی حكــومەت بــوونەوە، لە شــەڕەكەدا هێــزی حكــومەت چەنــد كەســێكیان لــێ كــوژرا و چەنــدی دیكەشــیان لــێ برینــدار بــوو، ئەمەش بــووە هــۆی ئەوەی هێــزەكەی حكــومەت پاشەكشە بكات و بگەڕێتەوە كۆیە[١٤٧].

حەمیــد ڕەشــاش، نووســیویەتی: "ســاڵی ١٩٦٣ لە كــاتی هێرشــی حەرەس قەومــی بــۆ ســەر كــۆیە لە حــاجی قەڵا بــووم، (شــێخ جەنگــی بورهــان[١٤٨]) ٣٠ چەكــداری كۆكردبــووەوە و بەرگرییــان لە گونــدەكانی كــۆیە كــرد، لە كاتێكــدا حكــومەتی عێــراق ئــاوی بەنــداوی دووكــانی گرتبــووەوە تــا بتوانێــت بە ئاســانی هێــزەكەی بپەڕێنێــتەوە، بەڵام ئەوان بەرپەرچیان دانەوە و بواریان نەدان ناوچەكە داگیر بكەن[١٤٩]."

هەروەهــا لە هەڵمەتێكــی دیــكەدا حەرەس قەومــی لە بەری زێــی بچــووكەوە لە لای گونــدی بۆڵقــامیشەوە هێــرش دەكەنە ســەر گونــدەكانی كــانی بــی و (بۆگــد[١٥٠]) و كلێســە، بەڵام لە لایەن پێشــمەرگەوە بەرپەرچیــان دەدرێــتەوە و چەنــد كەســێك لە هێــزی حكــومەتی عێــراق دەكوژرێــت[١٥١]. هێرشــی حەرەس قەومــی لەوبەری زێــی بچــووكەوە بــۆ ســەر گونــدی بۆگــد پەیوەنــدی بە چالاكییەكــانی هێــزی پێشــمەرگە لە سنوورەكە هەبوو.

لە کۆتـایی مـانگی حوزەیرانـدا حەرەس قەومـی جـارێکی دیـکە هێرشـی بـردە سـەر گونـدەکانی یـارەمیش و شـەوگێڕ لە دەشـتی کـۆیە، بە مەبەسـتی کـۆنترۆڵ کـردن و تـاڵانکردنی نـاوچەکە، بەڵام لەوێـدا ١٠ پێشـمەرگە لە گـردی قـوچێ (لە نێـوان گونـدی شـەوگێڕ و کفـرە دۆڵ)، بۆسـەیان بـۆ هێـزی عێـراق دانـایەوە، لە کاتێکـدا نیـوەی پێشـمەرگەکان بـێ چەک بـوون، لە کـاتی پێشـڕەوی کردنـی هێـزەکە پێشـمەرگەکان تەقە دەکەن و سـێ کەس دەکـوژن، بـۆیە هێـزەکە دەگەڕێـتەوە کـۆیە و جـارێکی دیـکە نـاچنەوە ئەو نـاوچەیە. لەم ڕووبەڕووبـوونەوەیەدا نـافیز جەلال و کوێخـا مەمەنـدی کوێخـا فەرەج، فەیـزوڵڵا ئاغـای جەلال حەوێـزی و نەزەنـد خـانی ماماغـای غەفـووری و هەردوو کوڕەکەیـان: موشـیر و ئەمیـر ڕۆڵـی دیاریـان هەبـوو، ڕێگریـان لە پەلامـاری سـەر گونـدی یـارەمیش کـرد، هەروەهـا بەشـداری نەزەنـد خـانی غەفـووری وەك ژنێکـی ئـازا و خـۆڕاگر، بـووە یەکەم ژنە شـەڕکەری شۆڕشـی ئەیلوول[152].

(کـاوە کوێخـا مەمەنـد[153])، لە کتێبـی کوێخـا مەمەنـدی کـۆیە، جـوامێری، چـاکەخوازی، بەخشـندەیی و ئاشـتەوایی، (١٩٢٠- ١٩٩٥)، سـەبارەت بە ڕووبەڕووبـوونەوەی حەرەس قەومییەکـان لە لای گونـدی یـارەمیش، دەڵێـت: "کاتێـك حەرەس قەومـی ویسـتوویانە دەغـڵ و دانـی نـاوچەکە بسـووتێنن و مەڕومـاڵاتی خەڵـکە بـبەن، بە تـایبەتتر لە مـانگی حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٦٣ کاتێـك حەرەس قەومـی ڕووە و گونـدی یـارەمیش ڕۆیشـتوون بە مەبەسـتی تـاڵانکردنی مەڕومـاڵاتی فەیـزوڵڵا جەلال، لەو کـاتەدا کوێخـا مەمەنـد، حـاجی سـمکۆ، (حـاجی ڕەفیـق[154])، کەریـم خـدر، لەگەڵ نـافیز جەلال، فەیـزوڵڵا جەلال، مـوشـیر ئاغـا، ئەمیـر ئـاغـا، زرار ناوێـك بەیەکەوە بـوونە و تفەنگیـان لا بـووە، لەوێ شـەڕ لە نێـوان ئەو چەنـد کەسـە و حەرەس قەومییەکـان دروسـت بـوو، کە تێیـدا سـێ چـوار سـەربازی حەرەس قەومـی کـوژران، بەم هۆیەشـەوە حەرەس قەومییەکـان شـکان و پاشەکشـەیان کـرد، بەم شـێوەیە سـەرکەوتن و فەیـزوڵڵا جەلال مەڕوماڵاتەکـانی بـۆ ڕزگار کرا[155]."

له درێــژەی هێــرش و پەلامارەکــانی حەرەس قەومــی بــۆ ســەر گونــدەکانی دەوروبەری کــۆیە، مــاڵی ئاغــای مەلا ئەحــمەد ئاغایــان لە گونــدی داربەڕوو تــاڵان کــرد و ســووتاندیان و ئاشەکەشــیان بە تــی ئــێن تــی تەقانــدەوە[١٥٦]، هەروەهــا هێرشــیان بــردە ســەر گونــدی حەمەبــایزان و ســووتاندیان، لەو هێرشــەی ســەر گونــدی حەمەبــایزان دوو کەس برینــدار بــوون، بــۆیە گونــدەکە چــۆڵ کــرا، هەمــوو خەڵکــی حەمەبایزان ڕوویان لە شاری کۆیە کرد[١٥٧].

لە لایەکــی دیــکەوە لە دوای هــاتنی حەرەس قەومــی، لە هــاوینی ســاڵی ١٩٦٣دا لەگەڵ هێــرش کــردنە ســەر کوردســتان حەرەس قەومــی لە هەمــوو دەروازەکــانی هەولێــر خــاڵی پشــکنینیان دانــا و دەســتیان کــرد بە گرتنــی هەمــوو ئــاژەڵە باربەرەکــان، بە بیــانووی ئەوەی لە گواســتنەوەی ئــازووقە و کەلــوپەل لە هەولێــرەوە بــۆ نــاوچە ئازادکراوەکــانی ژێــر دەســتی پێشــمەرگە ســوودیان لــێ وەرگیــراوە، بــۆ نمــوونە: لە خــاڵێکی پشــکنینی شــاری کــۆیەدا دەیــان ئــاژەڵی بارەبەریــان گــرت و لە مەیــدانێکی نزیــك خــاڵەکە بارەبەرەکانیــان بەســتنەوە، ئەوە بــوو بــۆ مــاوەی چەنــد ڕۆژێــك بــارگرانی و نــاڕەحەتی بــۆ خاوەنەکانیــان دروســت بــوو، چــونکە لەو شــارە دەمــانەوە و پەیداکردن و گواستنەوەی ئالیك و ئاو بۆ ئاژەڵەکانیان سەخت بووبوو[١٥٨].

هاوکــات فەرمانــدەی ســوپای عێــراق مەنعــی تەجەولــی لە شــاری کــۆیە ڕاگەیانــد و بە ســەدان ســەرباز و حەرەس قەومــی ڕژانە تێکــڕای کــووچە و کۆڵانەکــانی هەمــوو گەڕەکەکــانی شــار، خەڵکــی مەدەنیــی بــێ دەســەڵات کەوتە بەر شــەق و داپڵۆســین و ئــازاردان بە بــێ هــیچ تاوانێــك، مــاڵ بە مــاڵ، ژوور بە ژوور، کەوتــنە پشــکنینەوەی هەمــوو شــارەکە، بە بیــانووی گەڕان بە دوای چەك، هەروەهــا پــتر لە ٢٠٠ هــاووڵاتی دەســتگیر کــران و بــۆ شــەو و ڕۆژێــك لە ســەربازگەی هەیــبەت ســوڵتان بــێ نــان و ئــاو ســزا دران[١٥٩]. ڕەشــبگیری پــتر لە ٢٠٠ هــاووڵاتی شــاری کــۆیە بە بــێ هــیچ تاوانێــك، تــاوان بــوو بەرانــبەر خەڵکــی مەدەنــی شــارەکە، ئامــانج لێــی تەنیــا بڵاوکــردنەوەی تــرس و دڵەڕاوکــێ بــوو لە نێــو دانیشــتووانی شــارەکە، بــۆ ئەوەی بە هــیچ شــێوەیەك یــارمەتی پێشــمەرگە نەدەن، تەنــانەت بیریشــی لــێ نەکەنەوە، بەڵام هەوڵەکــانی حکومەت لەم ڕێگایەوەش سەرکەوتوو نەبوو، چونکە شۆڕش بەردەوام بوو.

بەعـــس بڕیـــاری دابـــوو کـــۆیە بگرێـــت و وێرانـــی بکـــات، بـــۆیە بەشـــێك لە خانووەکـــانی کـــۆیەی ســـووتاند[١٦٠]، لە پـــێش هەمووشـــیانەوە خـــانووەکەی کـــاکە زیـــادی وێـــران کـــرد، چـــونکە بـــارزانی لەوێ کـــۆنگرەی بەســـتبوو[١٦١]. شـــێوازی ســـووتاندنی خانووەکـانیش بە دوو جـۆر بـوون، بەشـێکیان کە ئیخباریـان لـێ کـرا بـوو و مـاڵە پێشـمەرگە بـوون، بەس چـۆڵ بـوو، لەو کـاتەدا یەکسـەر نەوتیـان پێـدا دەکـرد و دەیـان سـووتاند، بەشـێکی دیکەشـیان لە سـەرەتادا تاڵانیـان دەکـرد، ئەوجـا ئاگریـان تێـبەردەدا، ئەو ڕۆژەی کـۆیە سـووتێنرا شـار یەك پـارچە دووکەڵـی ڕەش بـوو، کـۆڵان نەبـوو دووکەڵـی لـێ هەڵنەسـتێت، بە پـلەی یەکەم زۆربەی مـاڵە سـووتێنراوەکان لە گەڕەکـی قەڵات و بایزاغـا بـوون[١٦٢]. ئەم کـردەوەی حکـومەتی عێـراق هەوڵێکـی دیـکە بـوو لە بەرانـبەر خەڵکـی شـارەکە، بەوەی ئەگەر هـاتوو لە داهـاتوودا یـارمەتی شـۆڕش بـدەنەوە، بە هەمـان شـێوە، بەڵکـوو خـراپتریش بەسـەر خەڵکـی شـارەکەدا دێت.

(فازیـــل شـــەوڕۆ [١٦٣])، بەشـــێك لە گوتارەکـــانی تـــایبەتە بە هێرشـــی حەرەس قەومـــی بـــۆ ســـەر شـــاری کـــۆیە، لە زاری کەســـێکی بیـــنەری ڕووداوەکـــانەوە نووسـیویەتی: "کاتێـك حەرەس قەومـی و سـەرباز لە دەرگـای ماڵێکیـان دەدا، ئەگەر زوو نەیانکردبـایەوە، یـا چـۆڵ بـووایە، ئەوە بە پـێلەقە دەرگایـان دەشـکاند و هەرچـی شـتومەك هەبـوو تاڵانیـان دەکـرد، بەم شـێوەیە: یەکەم جـار سـەربازەکان دەچـوونە ژوورەوە بە ســەربان و بــن بــانی ئەو مــاڵەدا بڵاودەبــوونەوە، هەرچــی شــتومەك هەیە، بە نـــوێن و قـــاپ و قاچـــاخ و کـــۆڵیتی مریشـــك و نـــاو داروچـــیلکەی سەربانیشـــیان دەڕۆنـــی و بە دوای چەك دەگەڕان، ئەوجـــا دەســـتە دەســـتە حەرەس قەومییەکـان بەو مـاڵانە وەردەبـوون، لە پێشـدا شـتە بە کەڵـك و بە نرخەکانیـان دەبـرد، وەك زێـڕ و زیـو و ڕادیـۆ و کـاتژمێر و فەرشـی بـاش و کەلـوپەلی جـوان. دواتـر تـاقمێکی دی دەهـات ئەو شـتانەیان دەبـرد کە مـابووەوە، وەك نـوێن و قـاپ و قاچـاخ و عەلەشـیش و مریشـك و جوجکەشـیان نەدەبـوارد، ئەوجـا تـاقمی سـێیەم بە ئۆتـۆمبێلی سـەربازییەوە دەهـاتن و بە پـاچ و تـۆخماغ و نوێـڵ و بێـڵ دەکەوتـنە دەرهێنـانی دەرگـا و پەنـجەرە و دارەڕێ و شـێلمانی خانووەکـان و دەیـانبردە

سـەربازگەی هەیـبەت سـوڵتان (گەڕەکـی ئـازادی ئێسـتا) و بـۆ خۆیـان خانوویـان پـێ دروست دەکرد، ئەوجا خانووە چۆڵەکەیان دەسووتاند[١٦٤]."

لەگەڵ ئەمەشـدا هەنـدێك جـار بەرپرسـانی حەرەس قەومـی هـاتوونەتە ژێـر بـاری بەرتیـل وەرگـرتن و دڵـنەرم بـوون لە بەردانـی گیراوانـی کـورد، بـۆ نموونە: لە سـەرەتای هـاوینی سـاڵی ١٩٦٣دا دەرچـوویەکی زانکـۆ بە نـاوی ڕەسـووڵ عەبـدوڵڵا دەبـاغ لە لایەن چەکـدارەکانی تەهـا شـەکرچی لە کـۆیە دەسـتگیر دەکرێـت، بـۆیە کەسـوکاری گیـراوەکە پەنـا دەبەنە بەر دۆسـتێکی لێپـرسراوی حەرەس قەومـی بە نـاوی سـەید جەلالـی سـەید حەمەدی دووکانـدار، ئەم لێپـرسراوە فریـای گیـراوەکە دەکەوێـت و بـۆ ئێـوارەی هەمـان ڕۆژ گیـراوەکە ئـازاد دەکرێـت[١٦٥]. هەروەهـا ئەو خێزانـانەی کە کوڕیـان، یـا باوکیـان پێشـمەرگە بـوو، بەڵامماڵیـان چـۆڵ نەکردبـوو و هەر لە نـاو شـاردا مـابوونەوە، پارەیـان لـێ دەسـەندن، بـۆ ئەوەی ماڵەکەیـان نەسـووتێنن، ئەمە ڕێککەوتنێـك بـوو لە نێـوان مـودیر ئەمـن و مـودیر شـورتە و جاشـەکانی کـۆیە، جاشـەکان نـاوی مـاڵە پێشـمەرگەکانیان پـێ بـوو، مـاڵ بە مـاڵ دەگەڕان و ئاگاداریـان دەکـردنەوە کە ئەگەر پارەیـان نەدەنـێ، حکـومەت خانووەکەیـان دەسـووتێنێت، شـێوەی وەرگرتنـی پـارەکەش بەم شـێوەیە بـوو: مـاوەی ٣ ڕۆژ نـوێنەرێکی جاشـەکان لە ژوورێکـی هۆتێـل چنـارۆك تـا لای نیـوەڕۆ دادەنیشـت، دەبـووایە خێزانەکـانی مـاڵە پێشـمەرگەکان بـۆ خۆیـان پـارەکە بـبەنە ئەم هـۆتێلە و تەسـلیمی ئەو جاشـەی بـکەن، بـۆ نمـوونە ٥٠ دیناریـان لە ڕەسـووڵی بـاوکی فـاتیح و عەبـدولکەریم وەرگـرت، کە لە چیـا بـوون. هەروەهـا کاتێـك حەرەس قەومـی ویسـتوویانە دەرگـای مـاڵی کەریـم سـەلیم بشـکێنن و خـانووەکە بسـووتێنن، دراوسـێیەکیان پـێ ڕادەگـات و ١٥ دینـار بەرتیـل بە سـەربازەکان دەدات، بـۆیە خانووەکە ناسووتێنن[١٦٦].

لە لایەکـی دیـکەوە ڕۆژی ٢٠ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٦٣ سـوپای حەرەس قەومـی لە یەکێـک لە چایخانەکـانی هـاوینە هەواری چنـارۆک ١٥ سـەربازی هەڵاتوویـان دەسـتگیر کـرد و هەر لەوێـدا و بە فەرمـانی تەهـا شـەکرچی چایخانەکەیـان بەسـەردا ڕووخانـدن و زینـدەبەچاڵیان کـردن[١٦٧]. لەم بـارەیەوە

موحسـین دزەیـی دەڵێـت: "شـوێنێك لە گونـدی بێسـتانە کرابـووە چایخـانە، لەگەڵ دەسـت پـێ کردنـی شـەڕ ئەو شـوێنە چـۆڵ کرابـوو، دوای ئەوەی سـوپا لە هەیـبەت سـوڵتان دابەزیـن لەو چایخـانەیە گردبـوونەوە، تەهـا شـەکرچی فەرمانیـدا سـەرجەم ئەو (زابـط سـف)ە کـوردانەی کە لەگەڵ هێزەکەیـدا بـوون، کە ژمارەیـان ١٢ کەس بـوو کـۆبکرێنەوە، هەموویـان بـردە نـاو چایخـانەکە و ئاگربارانیـان کـردن و پاشـان چایخانەکەیان بەسەردا ڕووخاندن[١٦٨]."

حەرەس قەومـی بە تونـدی مامەڵەیـان لەگەڵ کەسـوکاری پێشـمەرگە دەکـرد، تەنـانەت لە ڕۆژی ٣٠ی ئـابی سـاڵی ١٩٦٣ بە فەرمـانی تەهـا شـەکرچی بـۆ یەکەم جـار زۆربەی ژن و منـداڵی مـاڵە پێشـمەرگەکانی کـۆیە بە لێـدان و سـووکایەتی لە دەرکی خۆشناوانەوە لە شار دەرکران[١٦٩].

هەروەهـا لە سـەرەتای مـانگی تشرـینی یەکەمـی سـاڵی ١٩٦٣ نـافیز جەلال بە وەکـالەت لە شـوێنی عـومەر دەبـابە کـرا بە فەرمانـدەی هێـز[١٧٠]، هەر لەو سەروبەندەشـدا شـەڕێك لە لای خەلەکـان لە نێـوان پێشـمەرگە و هێـزی حکـومەت ڕوویـدا، کە ژمـارەیەك لاوی شـاری کـۆیە تێیـدا بەشـدار بـوون و کـوژران[١٧١]، کەمـال محێـدین کە خـۆی لە نێـو شـەڕەکەدا بـووە، لە نامەیەکـدا کە بـۆ بـاوکی شـنۆی نـاردووە، وردەکـاری شـەڕەکەی خسـتووەتەڕوو و دەڵێـت: ڕۆژی ١٧ی تشرـینی یەکەمـی سـاڵی ١٩٦٣ چـوومە خەلەکـان بـۆ سەرپەرشـتی هێزەکەمـان، لە کـاتژمێر ٥:٣٠ی بەیـانی هێـزی دوژمـن لە چنـارۆکەوە بە دیـار کەوت، نـزیکەی ٣٥٠ ئۆتۆمبێـل و ٤ بـۆ ٨ تانـك بـوون، ئـێمەش خۆمـان بـۆ شـەڕ ئامـادە کـرد، بەڵام ئەو ڕۆژە هێـزی حکـومەت پێشـڕەوی نەکـرد، لە نێـوان بێسـتانە و بـاداوان مـانەوە، ڕۆژی دواتـر هێـزەکەی حکـومەت پێشـڕەوی کـرد، لە ئەنجامـدا لە نزیـك گونـدی شـێخ مەسـوریان بـووە لێـدان، لە کـاتژمێر ٦ی بەیـانی تـا کـاتژمێر ٣ی دوا نیـوەڕۆ، نـاوچەکە بـووە ئـاگر، حکـومەت بە تـۆپ و فـڕۆکە و تانـك و زرێپـۆش شـەڕی دەکـرد، بەڵام بە شـکاوی کشـانەوە چنـارۆك، دوای ئەوەی ٢ زابـت و یەك ڕەیـس عورەفـای لـێ کـوژران لەگەڵ ١٠٠ عەسـکەر و جـاش، ٣ کلاشـینکۆف و یەك مەخزەنـی دیکتـاریۆف و هەنـدێك فیشـەك دەسـتکەوت بـوو. ڕۆژی ١٩ی هەمـان مانـگ، دیسـانەوە دوژمـن

پێشــڕەوی کــرد، دوای کوشــتارێکی زۆر پێشــمەرگە بەرەو دووکــان پاشەکشــەی کــرد، لە کاتێکـدا لە لای دووکـانەوە حکـومەت بـۆ یـارمەتی ئەو قـافڵەیە هـاتبوو. شـەڕەکە درێــژەی کێشــا، ڕۆژی ٢٠ی تشرــینی یەکەم شــەڕێکی شــەش کــاتژمێری لە نێــوان پێشــمەرگە و حکــومەت بەردەوام بــوو، ٨٠ کەســی حکــومەت کــوژران، ئــێمەش ٥ شەهید و ٢ برینداری سووکمان هەبوو[١٧٢].

هاوکـات شـەوی ١٨ لەسـەر ١٩ی تشرـینی یەکەمـی سـاڵی ١٩٦٣ پێشـمەرگەکانی دەشـتی کـۆیە هێرشـیان بـردە سـەر کـۆیە و تـا بەیـانی تەقەیـان لە هێـزی حکـومەت کـرد، شـەوێك دواتـریش دیسـان پێشـمەرگە هێرشـی بـردە سـەر حکـومەت لە کـۆیە و ٢ کەسیان لێ کوژرا و چەند کەسیشیان لێ بریندار بوو[١٧٣].

لە لایەکـی دیـکەوە، لە دوای هــاتنی حەرەس قەومــی بــۆ کوردســتان، یەکێــك لە حەرەس قەومییەکـــانی خەڵکـــی مەخمـــوور لە لایەن پێشـــمەرگەوە دەســـتگیر دەکرێـت و دەکوژرێـت، بـۆیە حەرەس قەومـی دەسـت دەکەن بە دەسـتگیر کردنـی خەڵـك، لەم بـارەیەوە (مەولـوود ژاکـاو[١٧٤]) دەڵێـت: "لە مـانگی نیسـانی سـاڵی ١٩٦٣، ئەو کــاتەی حەرەس قەومیــیەکەی مەخمــوور دەســتگیر کردنــی، عــومەر دەبــابە حـاکمی گشـتی پێشـمەرگە بـوو، کاتێـك حەرەس قەومیـیەکە کـوژرا، لە هەولێـر بـووە کـۆیی دەسـتگیر کـردن، ئەوەی لە بـازاڕ و هۆتێـل بـوو دەسـتگیر کـرا، دواتـر هـاتنە بەشــە نــاوخۆیی خــانەی مامۆســتایان، کە مــن ئەو کــاتە لەوێ خوێنــدکار بــووم، لە بەشــە نــاوخۆییەکە خەڵکــی دەوروبەری هەولێــر، شــەقڵاوە، ڕوانــدز و بادینانمــان لەگەڵ بـوو، هەمـوو خوێنـدکارەکانیان ڕیـز کـرد و هەویەیـان لـێ وەرگـرتین، ئەوەی خەڵکــی کــۆیە بــوو، جیاجیــان کــردەوە، لەوانە: جەمــال خــدر، دڵشــاد نەجیــب، هۆشـیار کەریـم، سـابیر حەمەدەمـین و سـێ چـوار کەسـی دیـکە بـووین، ئێمەیـان یەکڕاسـت بـردە قوتابخـانەیەك، چـونکە بەنـدیخانە جێگـای نەمـابوو، قوتابخـانەکەش پــڕ بــوو لە خەڵــك، دوای شــەش بــۆ حەوت ڕۆژ ئێمەیــان خســتە نــاو زیلێکــی عەســکەری و بەرەو مووســڵ بردیــانین، هەر لەو کاتەشــدا ئاگاداریــان بــۆ مووســڵ نــاردبوو کە پێشــمەرگەیان دەســتگیر کــردووە و دەیــانهێننە مووســڵ، کاتێــك ئــێمە گەیشـتینە مووسـڵ خەڵکێکـی زۆر لە سـەر ڕێگـا وەسـتابوون، لەو نزیکـانەش خـانوو

دروســت دەکــرا و چەوی لــێ ڕۆکرابــوو، چەنــد گەنجێکــی مووســڵاوی ئێمەیــان دایە بەر بەردان و مامۆســتا گیــو موکریــانی کە لەگەڵ ئــێمە دەســتگیر کرابــوو، بەردی بە ســەری کەوت و برینــدار بــوو، لە کۆتاییــدا ئێمەیــان بــردە قوتابخــانەیەك و شــەوێك لەوێ مــاینەوە، لەوێ مەســیحێکی کــۆیەی بە نــاوی ئیسحاق ســەلمان لــێ بــوو، کاتێــك ســەربازێك نــاوی دەخوێنــدەوە، بە هەڵە گــوتی ئیســحاق ســلێمان، لە بەرانــبەر ئیســحاق گــوتی: ســەیدی (مــو ئیســحاق ســەلمان، ئیســحاق ســلێمان)، لەبەر ئەوە ســەربازەکەش زللەیەکــی زۆر بەهێــزی لە ئیســحاقدا. بەیــانییەکەی ئێمەیــان خســتە نــاو زیلێکــی داپــۆشراو و بەرەو موســەیبیان بــردین و لە ســەربازگەیەکیان کــردین، کە پــڕ بــوو لە خەڵــك، پــتر لە چــوار مانــگ لەوێ مــاینەوە، لە کاتێکــدا کە ئــێمە دەستگیر کــراین لە کۆتــایی ســاڵ نزیــك دەبــووینەوە و تاقیکردنەوەمــان لە پــێش بــوو، بەڵام تاقیکردنەوەکانمــان لە دەســت چــوو. لە مــانگی ئەیلــوول لە زینــدانی موســەیبەوە نــامەیەکمان بــۆ بەدرەدیــن عەلــی موتەســەریفی هەولێــر نــارد و باســی حــاڵی خۆمــان کردبــوو، داوامــان کــرد کە ڕێــگە چــارەیەکمان بــۆ بــدۆزنەوە، تــا تــاقیکردنەوەی خــولی دووەمــمان لە دەســت نەچێــت. ئەویــش بڕیاریــدا بگــوازرێینەوە بــۆ هەولێــر، ئێمەیــان بەڕێــی کەرکــووك بەڕێ کــرد، شــەو لە کەرکــووك مــاینەوە، ئەو شــەوە زۆر نــاخۆش بــوو، چــونکە هــاواری خەڵــك دەهــات، دیــوار بە خــوێن بــوو، وەهەرحــاڵ ڕۆژ بــووەوە و ئێمەیــان بــردە هەولێــر و لەوێ بە کەفــالەت ئازاد کراین[175]."

لە ڕاســتیدا ئەو شــاڵاوە بــێ ئامــانەی ســوپای عێــراق لە ســاڵی ١٩٦٣ کــردییە ســەر کوردســتان بــۆ ئەوە نەبــوو شــارە ئــازاد کراوەکــان لە دەســت هێــزی پێشــمەرگە دەربهێنێــت و ئەمــن و ئاســایش بــۆ هەرێــمەکە بگەڕێنێــتەوە، بەڵکــوو ئەوان بە ڕەفتــار و گوفتــار نیشــانیاندا کە بــۆ قــڕ کردنــی کــورد و وێرانکردنــی کوردســتان هــاتوون، حەرەس قەومــی هــیچ نەمــا تــاڵان و فەرهــوودی نەکەن و لە نێــو مــاڵ و مەڕوماڵات و ئاژەڵ و دانەوێڵە و تووتن و بەرهەمی کشتوکاڵی و...[176].

٣- کوشتن و فیشەك باران کردنی خەڵکی کۆیە لە لایەن حەرەس قەومی

حەرەس قەومــی هەر بە ســووتان و وێــران کردنــی بەشــێك لە گونــد و ماڵەکــانی کـۆیە نەوەسـتان، بەڵکـوو چەنـدین کەسـیان لە نـاو شـاری کـۆیە فیشـەك بـاران کـرد و کوشتیان.

لە مــانگی تەممــووزی ســاڵی ١٩٦٣ لە چاپخــانەیەکی نــاو شــاری ســلێمانی سـەربازێك دەکوژێـت، چەنـد ڕۆژێـك دوای کـوژرانی سـەربازەکە، سـەربازەکانی تەهـا شـەکرچی لە نـاو شـاری کـۆیە تەقەیـان لە خەڵـك کـرد، چەنـد کەسـێك کـوژران و چەندین هاووڵاتی مەدەنی دیکە بریندار بوون[١٧٧].

لە بــارەی ڕووداوەکــانی ســەرەتای مــانگی تەممــووز، حەمە ســوور حــاجی ڕەسـووڵ، کە ئەو کـاتە لە نـاو بـازاڕی کـۆیە دووکـانی هەبـووە و لە نـزیکەوە ئاگـادار ڕووداوەکــان بــووە، دەڵێــت: "لەگەڵ دەنگــی تەقەکــان لە دووکــان هــاتمە دەرەوە و تەماشـام کـرد وەسـتا حەمیـد نەجـاڕی دراوسـێم لە سـەر زەوی کەوتـووە و خـوێنی لە بەر دەڕوات و خەڵــــکەکە وەکــــوو ڕۆژی حەشر هەر یەکە و بــــۆ لایەك ڕادەکەن، بەڵام هـیچ دەرفەتـی دەرچوونیـان نیـیە، چـونکە هەمـوو سـەرە کـۆڵان و شـەقامەکان گیرابــــوون، مــــن هەر ئەوەنــــدەم پێکــــرا خــــۆم بــــگەیەنمە مــــاڵی دراوســــێ مەسـیحییەکەمان، کە باوکیشــم لەوێ بــوو، هێنــدەی نەبــرد تانکێــك گەیشــتە پــێش دووکـانەکەی مـن و ڕووی لـوولەکەی بـۆ نـاوەوەی شـەقامەکە نـزم کـردەوە، ئەوجـا عەسـکەر وەك سـەگی هـار کەوتـنە گەڕان و پشـکنینی مـاڵ بە مـاڵی ئەو گـوزەرە، مـن و بـاوکم و ئەو مەسیحەی لە ماڵەوە بـووین، بە شـەق و قۆنـداغە تفەنـگ ڕاپـێچ کـراین و ئێمەیـان گەیانـدە فلـکەی گەڕەکـی جوولەکـان، لەوێـش تانکێـك وەسـتابوو، لە مـاوەی کەمـتر لە کاتژمێرێـك نـزیکەی ٤٠٠ تـا ٥٠٠ پیـاو و مێردمنـداڵی مەدەنییـان هێنـایە ئەو گۆڕەپـانە و دەوریـان گـرتین، هەمـوو خەڵـك پەشـۆکا و شـێواو بـوون، ئەو چەنـد مـاڵەی لـێمانەوە نزیـك بـوون ویسـتیان ئاومـان بـۆ بهێـنن، بەڵام سـەربازەکان لەو ژنانەشـیان ڕاخـوڕی و ڕەوانەی ژوورێیـان کـردنەوە، هێنـدەی نەبـرد ئەفسـەرێك هــات و چــووە ســەر تــانکەکە و گــوتی: ئێســتا ئەگەر هەمووتــان لێــرە گوللەبــاران بـکەم، چ پیاوێـك دێـتە هاوارتـان؟ فەرمـانم پێـیە کە هەمووتـان لێـرە ڕمـی بـکەم، ئێـوە

لە گـوێی گـادا نووسـتوون، چـۆن دەرەقەتـی ئـێمەی ٢٠٠ ملیـۆن دێـن؟ ئێـوە چیتـان پـێ دەکرێـت؟ ئێسـتا بە چـاوی خۆتـان دەبیـنن چیتـان لـێ دەکەیـن. ئەوجـا لە تـانکەکە هـاتە خـوارەوە و کەوتـنە پـۆلین کردنـی خەڵـکەکە، هەنـدێك پیرەمێـرد و منـداڵیان نـاردەوە مـاڵ، بە شـەق و مەتـرەقیش ئەو خەڵکەیـان بە پـێش خۆیانـدا و ئێمەیـان بـردە معەسـکەر[١٧٨]، کە لە بنـاری هەیـبەت سـوڵتان بـوو، سـێ شـەو و سـێ ڕۆژان بە بـێ نـان و ئـاو لە بەر هەتـاوی چـلەی هـاوین لەو معەسـکەرە گەرم و ناخۆشـە بەنـد کـراین و بەردەوام ئـازار و ئەشـکەنجەیان دەدایـن، لە سـێیەمین ڕۆژ بە بـێ پرسـیار کـردن و تـوێژینەوە و دادگـایی، چەنـد کەسـێکیان لە ئـێمە هەڵبـژارد و جیایـان کـردینەوە، نەمـانزانی مەسـەلە چیـیە، ئەو کـات چەنـد سـەرۆك جاشـێکی دەشـتی هەولێـر لە کـۆیە بـوون، بە پـارە و بەرتیـل ژمـارەیەك خەڵکیـان لە معەسـکەرەکە بـردە دەرەوە، بە ڕاسـتی مـن و بـاوکم دەترسـاین، چـونکە مـام جەلال تاڵەبـانی خـاڵی ڕاسـتەقینەی بـاوکمە، دەمـانگوت بەوە بـزانن دەرچووغـان نیـیە و دەمـانکوژن. ڕۆژی ٦ی مـانگی تەممـووز ٩٣ کەسـیان لە ئـێمە سـواری سـێ زیلـی عەسـکەری کـرد و بردنیـانین بـۆ گرتووخـانەی (معتقـل) معەسـکەری کەرکـووك، لەوێـش بینـیمان بە سـەدان کـوردی دیـکە لەو نـاوە کەوتـوون و بـێ ڕەحـمانە دارکارییـان دەکەن، ئێمەشـیان دایە بەر شـەق و دار و کێبـڵ، لە چەنـد شـوێنەوە سـەرم شـکا، سـەرتاپای لەشـمان خـوێن بـوو، لەوێـدا بینـیم کە بە ٥٠ کەس کەوتبـوونە سـەر یەك کەس و دارکارییـان دەکـرد، لە هەمـان کاتـدا خـواردن و خواردنەوەشـمان هەر سـەمموونی ڕەقـی عەسـکەری و ئـاوی گەرم بـوو. دواتـر نـزیکەی ١٠٠ کەسـیان لە ئـێمە نـاونووس کـرد، بە قەرەپەسـتە و پاڵنـان ئێمەیـان خزانـدە نـاو چەنـد زیلێـك و لە بەردەم وێسـتگەی شـەمەندەفەری کەرکـووك هەر بە لێـدان ئێمەیـان هێنـایە خـوارەوە، لە نێـوان ئـێمە و دەرگـای شـەمەندەفەرەکە لیـتە قـوڕێکی زۆر گیرابـووەوە، دەبـوو بە نـاو ئەو قـوڕ و چڵپـاوە بـڕۆین بـۆ نـاو شـەمەندەفەرەکە، بـۆیە ئەفسـەری نـاو شـەمەندەفەرەکەش گـوتی: مـن ئەوانە وەرنـاگرم، هەمـوو لەش و گیانیـان خـوێنە و قـوڕاوین، دەمـرن و بەسـەر منـدا سـاغ دەبـنەوە، بەڵام سـەری نەگـرت و بە دارکـاری ئێمەیـان خزانـدە نـاو شـەمەندەفەر، پـاش چەنـد کاتژمێرێـك بە هـۆش هـاتینەوە لە شـاری موسـەییەب بـووین، لە پادگـانی فیرقەیەکـی سـەربازییان فڕێـداین، کە چـۆڵ

بــوو، چــونکە حکــومەت تەواوی لەشــکری خــۆی بــۆ هێرشــی کوردســتان نــارد بــوو، نــزیکەی ٦ مانــگ بەو چەرمەســەرییە لەو گرتووخــانە بــووین، دواتــر حەوێــزی مــام یەحیــا هــات و ٧٨ کەســی لە زینــدان دەرهێنــا و بردینــی بــۆ هەولێــر، دوو شــەو مــاینەوە تــا کەفالەتمــان بــۆ کــرا، کە دژی حکــومەت هــیچ کــار و چــالاکییەك ئەنجــام نەدەین[١٧٩]."

شــەهیدانی مــانگی تەممــووزی ســاڵی ١٩٦٣ لە ئەنجــامی تەقە کردنــی هێزەکــانی حکـــومەت لە هـــاووڵاتی مەدەنـــی شـــارەکە و دەســـتگیر کـــردن و لە دیـــنگە بەستانەوەی هاووڵاتییان، ئەم کەسانە شەهید بوون:

– **مەلا تاهیر حوسێن محەممەد (مەلای شێخ تایەر)[١٨٠]:**

مەلا تـــاهیر لەگەڵ حەســـەنی بـــرای لە کـــورەی گەچی لای زرێبـــار (نزیـــك حەمــامۆك) کاریــان کــردووە، دوای تەواو بــوونی کارەکەیــان گەڕاوەتــنەوە کــۆیە، بەڵام مەلا تــاهیر بــۆ پشــوودان ڕوو دەکــاتە چایخــانەی ســلێمان حەمەد قــاوەچی لە نــاو بــازاڕی کــۆیە، لەو کاتەشــدا دوو ســەربازی حکــومەتی عێراقــی خەریکــی یــاری کــردن دەبــن، لە ســەر یــاری دەبێــتە دەمەقاڵییــان و دەمــانچە دەردەهێــنن، لەو نێـــوەدا فیشـــەکێك دەتەقێـــت، دەســـتبەجێ حەرەس قەومـــی لە دەرەوەی چایخـــانەکەوە دەچـــنە نـــاو چاپخـــانەکە و دەســـتڕێژی گـــوللە دەکەن، لەو دەســتدڕێژییە مەلای شــێخ تــاهیر فیشــەکی بەر دەکەوێــت، دواتــر بە برینــداری تــا ئاســتی دەرگــای قەیســەری ئێســتای نــاو بــازاڕی شــاری کــۆیە دەڕوات، لەوێــدا حەرەس قەومییەکــی دیــکە دەیبینێــت و دەیەوێــت فیشــەکێکی لــێ بــدات، بەڵام مەلای شــێخ تــاهیر دەڵێــت: منــداڵم وردە، مەمکــوژە! دوای تاوێــك دەیــخەنە نــاو عەرەبــانەیەك و ڕووەو خەســـتەخانەی دەبەن، بەڵام شـــەو لە خەســـتەخانە گیـــان لەدەســـت دەدات[١٨١].

له ڕاســـتیدا له زۆربەی ســـەرچاوەکان ڕۆژی ٤ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ به ڕۆژی شـــەهید کردنـــی مەلای شـــێخ تـــاهیر دانـــراوە، بەڵام به گـــوێرەی بەڵگەنـــامەی مردن (صورة قيد وفاة) دەردەکەوێت که ڕۆژی ٦ی تەمموز شەهید کراوە[١٨٢].

– **حەمید ئیسماعیل ڕەسووڵ (حەمید فەقێ سمایل)[١٨٣]:**

حەمیـد ئیسـماعیل ڕەسـووڵ، له نـاو بـازاڕی شـاری کـۆیه دووکـانی دارتاشـی هەبـووە (له ناوەڕاسـتی بـازاری کـۆیه به لای دەسـته چەپ)، کاتێـك دەبێـته تەقه و هەرا، خەڵـك ڕا دەکـات، حەمیـدیش دەیەوێـت دووکـانەکەی دابخـات و بـڕوات، لەو کـاتەدا سـەربازانی حکـومەتی عێراقـی دەیـان بینێـت، ئەویـش ڕادەکـات، بـۆیه سـەربازەکان به دوای دەکەون، له لای مزگەوتـی حەتـك له پشـتەوە دوو فیشـەکی لـێ دەدەن و دەسـتبەجێ گیـان لەدەسـت دەدات[١٨٤]. به گـوێرەی گێرانەوەکـان بێـت، پـێ دەچێـت حەمیـد ئیسـماعیل هاوشـێوەی مەلای شـێخ تـایەر له ڕۆژی ٦ی تەمموز شەهید کرابێت.

– **جەلال سمایل ئەحمەدە سوور[١٨٥]:**

بنەمـاڵەی سـمایل ئەحـمەدە سـوور، له بـازاڕی کـۆیه له بەرانـبەر دەرگـای قەیسـەری کـۆیه دووکانیـان هەبـووە، جەلال جاروبـار سـەردانی ئەو دووکـانەی کـردووە، ڕۆژی ٦ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٦٣ سـمایل لەگەڵ مەجیـدی بـرا گەورەی له دووکـان بـووە، له کـاتی داخسـتنی دووکانەکەیـان له لایەن حەرەس قەومـی دەسترێژ گولله دەکرێت و سمایل ئەحمەد بەردەکەوێت و شەهید دەکرێت[١٨٦].

– **مونیره مەلا تاهیر ئەحمەد جەلیزادە[١٨٧]:**

مـونیره مەلا تـاهیر جەلـیزادە، یەکێکـی دیـکەیه له شـەهیدکراوانی کـۆیه به دەسـتی هێـزی حکـومەتی عێراقـی و حەرەس قەومـی، تـاکوو ئێسـتا ڕۆژی ٤ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٦٣ به ڕۆژی شـەهید کردنـی مـونیره دانـراوە، بەڵام (مـاهیه

سـابیر ڕەئـووف[188])ی کچـی لەم بـارەیەوە دەڵێـت: "ئـێمە مـاڵمان لە گەڕەکـی بایزاغـا بــوو، لە بــازاڕی کــۆیە زۆر نزیــك بــووین، دوای ئەوەی دەمەقــاڵێ و ناخۆشـــی لە چایخــانەی سـلێمان حەمەدی قــاوەچی دروســت دەبێــت، خەڵــك شــپرزە دەبێــت و هەر یەکە بــۆ لایەك هەڵــدێت، حەرەس قەومــی و ســەربازی حکــومەتی عێراقــی بە دوای خەڵــك دەکەون و دێــنە گەڕەکـی ئـێمە، بە شــەق و پێلەقــان لە دەرگــای مــاڵان دەدەن و دەی شــکێنن." بە پشــت بەســتن بەم گوتــانەی مــاهیەی کچــی مــونیرە، دەردەکەوێــت کە ڕۆژی شــەهیدکردنی مــونیرە هاوکــاتە لەگەڵ ڕۆژی شــەهیدکردنی مەلای شـــێخ تــایەر، بە گـــوێرەی بەڵگەنــامەی مردنـــی مەلای شـــێخ تـــایەریش دەردەکەوێت کە ڕۆژی ٦ی تەمموز گوللە باران کراوە.

لە گەڕەکـی بایزاغـای کـۆیە، هەمـان ئەو گەڕەکەی مـاڵی مـونیرەی لـێ بـووە[189]، ســەربازێکی خــڕیلەی دەمووچــاو کــون کونــاوی لە دەرگــای مــاڵی مــونیرە دەدات، ئەویــش دەرگــا دەکــاتەوە و ســەربازەکە دەچێــتە ژوورەوە، لەو کاتەشــدا ســابیری هــاوژینی و زاهیــری بــرای هــاوژینەکەی لە مــاڵ دەبــن، ئەوانــیش دەڵــێن: هەرچــی دەکەیـت لێـرە و لە نـاو مـاڵ و منـداڵ مەیـکەن، بە هەردوو بـرا پـاڵ بە سـەربازەکەوە دەنـێن تـا سـەر دەرگـای ماڵەکەیـان، لەوێـوە ڕادەکەن و دەچـنە لای باخچەکـانی لای گۆڕسـتانی دەروێـش خـدر، مـونیرەش دەرگـای مـاڵەکە دادەخـات و دەچێـتەوە ژوور و شــوانی کــوڕی لە بــاوەش دەکــات، ئەوجــا بەرەو لای دەرگــای دەرەوە دەچێــتەوە و لە کـوونی دەرگـاوە سـەیری دەرەوە دەکـات، تـا بزانێـت سـەربازەکە لەوێ مـاوە، یـا ڕۆیشــتووە، لەو کــاتەدا ســەربازەکە فیشــەك دەتەقێنێــت و بەر مــونیرە دەکەوێــت و پـــارچەی دەرگـــاکەش بەر شـــوان دەکەوێـــت، دوای تاوێـــك هەردووکیـــان دەبەنە خەســـتەخانە و لە دوای ڕۆژێـــك مـــونیرە گیـــان لەدەســـت دەدات، دوای گیـــان لەدەســـــتدانی لە لایەن کارمەنــــدانی نەخۆشـــخانەوە بە کەســـوکاری مـــــونیرە ڕادەگەیەنن کە دووگیان بووە[190].

- **شوان سابیر مەلا ڕەئووفی جەلیزادە:**

شــوان ســابیر مەلا ڕەئــووف، لە ســەرەتای مــانگی شــوباتی ســاڵی ١٩٦٣ لە کــۆیە لەدایکبــووە، لە باوەشــی دایکیــدا بــووە کاتێــك تەقەیــان لــێ دەکرێــت، دە ڕۆژی دوای ئەوەی دەبـــرێتە نەخۆشـــخانەی کـــۆیە گیـــان لەدەســـت دەدات[١٩١]. جێـــی ئامـــاژە بگوترێــت لە ڕێککەوتــی ٨ی تشرــینی دووەمیــی ســاڵی ٢٠٢١ پەیــکەری مــونیرە و شـــوانەی کـــوڕی لە نـــاو بـــاخچەی خوشـــکە فریشـــە لە دەروازەی بـــازاڕی کـــۆیە دانرا[١٩٢].

ســـتەر مـــریەم مەســـیحی، لە کـــاتی تەقەکانـــدا لە مـــاڵی ژنێکـــی نەخـــۆش هـــاتووەتە دەر و بەرەو نەخۆشـــخانەی کۆمـــاری گەڕاوەتەوە، لەو کـــاتەدا لە نزیـــك مزگەوتــی مەلا مەعســووم چەنــد پیــاوێکی دیــوە کە عەرەبــانەیەکی دوو تایەیــان پــاڵ داوە، کە مــونیرەی جەلــیزادەی لەســەر درێــژ کــراوە و هەمــوو هەنــاوی هــاتووەتە دەر و خوێنی لێ چۆڕاوە[١٩٣].

هەروەهــا (ڕەهــبەر ســەید بــرایم[١٩٤])، ســەبارەت بە ڕووداوەکەی تەممــووز و بە تــایبەتی کوشــتنی مــونیرە مەلا تــاهیری جەلــیزادە و شــوانی کــۆرپەی نووســیویەتی: "ئەو کــاتەی مــونیرە بەر فیشــەك دراوە، دووگیــان بــووە، شــوانیش یەکەم شــەهیدی منـــداڵی شۆڕشـــی ئەیلـــوولە، دیـــارە حـــاجی ســـابیر مەلا ڕەئـــووفی جەلـــیزادەی هــاوژینی مــونیرە، هــاوڕێ و دۆســتی (ســەید بــرایم[١٩٥])ی شــاعیر بــووە، بــۆیە ســەید بـــرایم بـــۆ ئەو ڕووداوە شـــیعرێکی نووســـیوە و لە ســـەر گڵکـــۆی شـــەهید مـــونیرە دانراوە:

کۆرپەکەم لە باوەش شەهیدیان کردین
گوناهمان نەبوو بەس هێندە کوردین
ئێمە هاتینە ڕیزی شەهیدان
بۆ ڕزگار بوونی کورد و کوردستان[١٩٦]."

هەڵــبەت بۆچــوونی جیــاواز لە بــارەی ڕۆژ و شــێوازی دەســتگیر کــردن و گــوللە باران کردن و شەهید کردنی ئەو کەسانە بەردەستە[١٩٧].

کوشــتنی هەڕەمەکــی ئەم کەســانەی کــۆیە، لە بەرانــبەر بەشــداری کردنــی خەڵکــی شــارەکە بــوو لە شۆڕشــی ئەیلوولــدا، ڕۆڵــی کــارای کۆییەکــان لە شۆڕشــدا هۆکــار بــوو بۆ گوللەباران کردنی ئەم کەسانەی کۆیە.

لە دوای ئەو ڕووداوانە ڕووداوی تراژیـــدیتر لە کـــۆیە ڕوویـــدا، بـــۆیە ڕۆژی ٧ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ لە نێـــو خەڵکـــی کـــۆیەدا بە ڕۆژێکـــی ڕەش و شـــوماوی دادەنرێــت، چــونکە لەو ڕۆژەدا چەنــد کەســی کــۆیە لە دیــنگەی نــاو بــازاڕی شــاری کۆیە بەسترانەوە و فیشەك باران کران.

لەو ســـەروبەندەدا جـــارێکی دیـــکە قەدەغەی هـــاتووچۆ لە نـــاو شـــاری کـــۆیە ڕاگەیەنــرا[١٩٨] و بــازگەیەکی ســەربازی لە بنــاری هەیــبەت ســوڵتان دانــرا، هەروەهــا بە ســـەدان ســـەربازی دیـــکە چـــوونە نـــاو شـــاری کـــۆیە و دەســـتیان کـــرد بە گرتنـــی هاووڵاتییــان بە بــێ جیــاوازی، ئەوجــا لە بازگەیــان دانــان بــێ نــان و ئــاو، ئەوجــا لە ڕێککەوتـــی ٧ی تەممـــووزی ١٩٦٣[١٩٩] چەنـــد کەســـێکیان هەڵبـــژارد و بە پشـــتێنی خۆیــان لە دینگەکــانی نــاو بــازاڕی شــاری کۆیەیــان بەســتنەوە و لە پــێش چــاوی هاووڵاتییــان گــولله بــاران کــران، تــا تــرس بــخەنە نــاو دڵــی خەڵــك، لە کاتێکــدا ئەوانەی شەهید کران گشتیان بێ تاوان بوون[٢٠٠].

کاتێــك ویســتوویانە ئەو کەســانە گــولله بــاران بــکەن، مەلایــان بانــگ کــردووە تــا بە زینــدوویی تەڵقینیــان بــدەن[٢٠١]. ئەو کەســانەی ئەو ڕۆژە لە نــاو بــازاڕ فیشــەك بــاران کران، ئەمانە بوون:

- **سولەیمان محەممەد سولەیمان (سولەیمان حەمەد قاوەچی)**[٢٠٢]:

ســـولەیمان محەمـــەد ســـولەیمان، لە بـــازاڕی کـــۆیە (ســـەر دەرگـــای ئێســـتا قەیســـەری) چاپخـــانەی هەبـــووە، زۆربەی جـــار ســـەربازانی حکـــومەتی عێراقـــی لەو چاپخــانەیە لایانــداوە و پشــوویان داوە، بەڵام لە ســەرەتای مــانگی تەممــووزی ســاڵی ١٩٦٣ لە لایەن ســـەربازەکانی حکـــومەتی عێراقـــی دەســـتگیر دەکرێـــت و ڕۆژی ٧ی تەممــووزی ســاڵی ١٩٦٣ لەگەڵ پێــنج کەســی دیــکە لە دینگەکــانی نــاو بــازاڕی شــاری

کۆیەیـان دەبەسـتنەوە و گـولله بارانیـان دەکەن. خالیـدی بـرای لە بـارەی کـاتی گـولله بـارانی کردنـــی ئەو کەســانە دەڵێــت: "لە دوای نــوێژی عەسر بەرەو ئێــوارە گـــولله باران کراون"[٢٠٣].

– **حەمەد ئەمین ئەحمەد ئاغای غەفووری[٢٠٤]:**

ئەحـــمەد ئاغـــای بـــاوکی حەمەد ئەمـــین، بـــاغێکی گەورەی لە لای فەرمـــانگەی تـووتن تـا نزیـك قایمقـامیەتی ئێسـتا هەبـووە، حەمەد ئەمـین لە بـاخچەکەی خۆیـان ئـــیش دەکـــات، دوای نیـــوەڕۆیەك لە دوای تەواو کردنـــی ئیشـــەکانی دێـــتە دەرەوە، لەو کاتەشـدا سـەربازێکی حکـومەتی عێراقـی لە سەرشـوران (نزیـك سـەرا) دەبێـت، کاتێــك حەمەد ئەمــین دەبینێــت دەســتبەجێ دەســتگیری دەکــات و لێـــی دەدات، ئەوجــا دەیبــاتە مەرکەزی پــۆلیس و دوای مــاوەیەکی کەم دەیگــوازنەوە ســەربازگەی حکــومەت لە هەیــبەت ســوڵتان، مــاوەیەك لەوێ دەمێنێــتەوە، ڕۆژی ٧ی تەممــووزی ســاڵی ١٩٦٣ لەگەڵ پێــنج کەســی دیــکە لە دینگەکــانی نــاو بــازاڕی شــاری کــۆیەی دەبەستنەوە و گولله باران دەکرێن[٢٠٥].

– **حەننا یووسف تۆما[٢٠٦]:**

حەننــا یووســف تۆمــار، یەکـێکە لە مەسـیحییەکانی کـۆیە، کارمەنـدی قوتابخــانەی هەرمـــۆتە بـــووە، بەڵام چـــونکە لایەنگـــری پێشـــمەرگە بـــووە و یـــارمەتی داون و لە مـــاڵی مـــاوەتنەوە، ڕۆژی ١ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ لە لایەن بەعســـەوە دەســـتگیر دەکرێـــت و ڕۆژی ٧ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ لە نـــاو بـــازاڕی کـــۆیە لە دیـــنگەی دەبەسـتنەوە و گـولله بـاران دەکرێـت، سـڵیوەی کـوڕی لە بـارەی گـولله بـاران کردنـی بـاوکی دەڵێـت: کاتێـك گـوێم لە تەقەکـان بـوو، لە ئاشـی کـۆیە بـووم، خێـرا ڕامکـرد، ئەوجـا زانـیم باوکیشـم گـولله بـاران کـراوە، بەڵام ئـێمە سـەرمان بەرزە، چـونکە بـاوکم لە کـاتی گـولله بـاران کـردن هـاواری کـردووە، بـژی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان، بـژی مەلا مستەفای بارزان[٢٠٧].

- **یووسف حەننا عەبدولکەریم[٢٠٨]:**

یووسف حەننا عەبدولکەریم، یەکێکی دیکەیە لە مەسیحییەکانی شاری کۆیە، بە پیشەی بەرگدوورییەوە خەریك بووە، چونکە جلوبەرگی بۆ پێشمەرگە دووریوە لە لایەن حەرەس قەومی دەستگیر کراوە و ڕۆژی ٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ گوللە باران کراوە[٢٠٩].

- **شەفیق حەمەد ئۆمەر چاپەچی[٢١٠]:**

شەفیق حەمەد ئۆمەر، ناسراو بە (شەفیق حەمەد چاپەچی)، لە ناو بازاڕی شاری کۆیە چاپخانەی هەبووە (لە بەرانبەر دەرگای قەیسەری ئێستا، تەنیشت کۆڵانی دیانان)، کاتێك لە سەرەتای مانگی تەمموز دەبێتە تەقە و هەرا، ئەویش دووکانەکەی دادەخات و ڕووەو فلکەی گردی دەڕوات، لە نزیك فلکەکە لە لایەن چەکدارەکانی حکومەتی عێراقی دەستگیر دەکرێت و دەبرێتە سەربازگەی لای هەیبەت سوڵتان، ڕۆژی ٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ لەگەڵ پێنج کەسی دیکە لە دینگەکانی ناو بازاڕی شاری کۆیەیان دەبەستنەوە و گوللە باران دەکرێن[٢١١].

- **محەممەد عەبدولوەهاب ئاغای حەوێزی[٢١٢]:**

محەممەد عەبدولوەهاب جەمیل ئەسعەد حەوێزی لەگەڵ براکەی بە ناوی فوئاد عەبدولوەهاب لە لایەن سەربازانی حکومەتی عێراقی دەستگیر دەکرێن و دەبرێنە سەربازگەی حکومەتی عێراق لە هەیبەت سوڵتان، دوای ماوەیەك محەممەد لەگەڵ ژمارەیەك کەسی دیکە لە ڕۆژی ٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ لە دینگەکانی ناو بازاڕ دەبەسترێنەوە و گوللە باران دەکرێن[٢١٣].

لە ڕاستیدا لە دینگە بەستانەوە و گوللەباران کردنی ئەم کەسە بێ تاوانانەی کۆیە لە چوارچێوەی هێرش و ڕووبەڕووبوونەوەکانی حکومەتی عێراق بوو لە بەرانبەر شۆڕشی ئەیلوول و هەوڵدان بۆ ڕێگری کردن و کۆتایی هێنان بە شۆڕشەکە.

- **کەمال ڕەشاد ئاغا[٢١٤]:**

کەمال ڕەشاد ئاغا، مامۆستا و کادیرێکی حیزبی شیوعی بوو، یەکێك بووە لەو کەسانەی پەیوەندی باشی لەگەڵ جووتیاران هەبووە[٢١٥]، کاتێك بەعسییەکان دێنە شاری کۆیە، دەچێتە دەرەوەی شار، دوای ماوەیەك دەگەڕێتەوە شاری کۆیە، هەمان کات هەواڵی لێ دەدرێت و بۆ بەیانی ڕۆژی دواتر لە لایەن بەعسییەکانەوە دەستگیر دەکرێت، لەم بارەیەوە ئاواز کەمال ڕەشادی کچی دەڵێت: "باوکم شەو گەڕایەوە ماڵ، هەمان کات هەواڵی لێ دەدرێت، بۆیە بەیانییەکەی زوو چەکدارانی حکومەتی عێراقی دێنە سەر ماڵەکەمان لە گەڕەکی قەسرێ و باوکم بە جلی ماڵەوە لەگەڵ خۆیان دەبەنە قشڵەی کۆیە، دواتر بەرەو سەربازگەی لای هەیبەت سوڵتانی دەبەن، هاوکات ماڵەکەی تالان دەکەن، دوای چەند ڕۆژێك و لە ڕێککەوتی ١٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ لە لای پردی ئازادی[٢١٦]، ئێستا گوللە بارانی دەکەن، دواتر لە لایەن چەکدارەکانی حکومەتەوە دەشاردرێتەوە، بەڵام لە دوای نزیکەی سێ مانگ گۆڕەکەی دەگوازرێتەوە بۆ گۆڕستانی شەهیدان[٢١٧]."

- **حاجی عەبدولباقی ساڵح[٢١٨]:**

لە ڕاستییدا خەڵکی کۆیە لە شارەکانی دیکەش لە کاتی هێرش حەرەس قەومی لەنێو بران، لەوانە: حاجی عەبدولباقی ساڵحە، کە لە سلێمانی مامۆستا بووە، لە مانگی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣ دەرگای ماڵیان دەگرن و ماڵەکەیان دەپشکنن، جگە لە جلوبەرگ و پەرتووك و چەند شتێکی دیکەی ناو ماڵ نەبێت، هیچی دیکەی لێ نەبووە، بەڵام لە کاتی گەڕان دووربینێکی مام ناوەندی دەدۆزنەوە، بە گوێرەی لێکدانەوەی حەرەس قەومی پاساو هێنانەوەی بۆ نەبوو، بۆیە دەستگیری دەکەن و ڕۆژی ٩ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣ لەگەڵ ژمارەیەکی دیکە گوللەباران دەکرێت[٢١٩].

حەرەس قەومییەکـــان بەوەنـــدەش نەوەســـتان و بەردەوام بـــوون لە کوشـــتن و لەنـــاوبردنی خەڵکـــی شـــارەکە، لە ڕێککەوتـــی ٣٠ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ وەك جـاری پێشـوویان، بە فەرمـانی تەهـا شـەکرچی چەنـد کەسێکی[٢٢٠] دیـکەی سـڤیلیان لە هەمـــان ئەو دینگـــانە بەســـتەوە کە پێشـــتر چەنـــد کەســـێکی دیکەیـــان لـــێ بەستابوونەوە و گوللەباران کرابوون، کە ئەمانە بوون:

- **عەبدولڕەحیم کوێخا عەلی حەمەد[٢٢١]:**

عەبـدولڕەحیم کوێخـا عەلـی کێلەسـپی، یەکێـك بـووە لە جووتیارەکـانی گونـدی کێلەسـپی، لە مـانگی تەممـووزی سـاڵی ١٩٦٣ لە گونـدەوە باراشـی بـۆ ئاشـی مـام خـدری کـۆیە هێنـاوە، لەو کاتەشـدا دەچێـتە نـاو بـازاڕی شـاری کـۆیە، بەڵام لەوێـدا دەســـتگیر دەکرێـــت و لە ڕۆژی ٣٠ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ گـــوللە بـــاران دەکرێت[٢٢٢].

(ئـازاد مەلا عەلـی[٢٢٣])، لە گوتارێکـدا لە بـارەی ڕەحـیم کوێخـا عەلـی دەڵێـت: "ڕەحـــیم کوێخـــا عەلـــی کوێخـــا حەمەد، یەکـــێکە لەوانەی کە لە ٣٠ی تەممـــووزی ١٩٦٣ لە دینگەکـــانی کـــۆیە ڕژێمـــی بەعـــس گوللەبـــارانی کـــردن لەگەڵ چەنـد کەسـێکی دی، ئێسـتا نـاوی هەیە و نـووسراوە لەسـەر دینگەکـانی نـاو بـازاڕ، ماڵ و منداڵی نەبووە و بە گەنجی شەهید بووە[٢٢٤]."

- **ڕەفیـق ئەحـمەد مسـتەفا[٢٢٥]، حەسـەن شـەریف ئیبراهـیم[٢٢٦]، حوسـێن شـەریف ئیبراهیم[٢٢٧]، عومەر شەریف ئیبراهیم[٢٢٨]:**

هەر یەك لە ڕەفیـق ئەحـمەد مسـتەفا و سـێ بـرا بە ناوەکـانی حەسـەن، حوسـێن و عـــومەر یەك ڕووداو و سەرگوزەشـــتەی مێژووییـــان هەیە. وەك لە پێشـــتر باســـمان کـرد، حەرەس قەومـی دەیەوێـت گونـدی سێوەسـەن تـاڵان بـکەن، بەڵام دوای ئەوەی دەشـــکێن بەرەو کـــۆیە دەگەڕێـــنەوە، لە دەوروبەری کـــاتژمێر یەکـــی نیـــوەڕۆ دەگەنە گونـــدی مزگەوتـــۆرە (مزگەفتـــۆرە)، لەوێـــدا ئەو چـــوار کەســـە دەســـتگیر دەکەن و

لەگەڵ خۆیــان دەیــانبەنە کــۆیە و دەســتبەجێ لە دینگەکــانی نــاو بــازاڕی شــاری کۆیەیان دەبەستنەوە و گوللە بارانیان دەکەن[٢٢٩].

ســەبارەت بەم ڕووداوە (حەمەدەمــین ڕەفیــق ئەحــمەد[٢٣٠]) کــوڕی یەکێــك لەو کەسانەی گـوللە بـاران کـراوە، ئەو کـاتە تەمەنـی تەنیـا دە سـاڵ بـووە، بە چـاوی خـۆی دەســتگیر کردنــی بــاوکی و ســێ بــرایەکەی بینیــووە، لەم بــارەیەوە دەڵێــت: لە بـنەچەدا ئـێمە خەڵکـی گونـدی قەیسـەری دەشـتی کـۆیەین، هەروەهـا دۆسـتایەتی و ئاشــنایەتیمان لەگەڵ بنەمــاڵەی شــەریف ئیبراهــیم (بــاوکی ســێ بــرا شــەهیدەکە) هەیە، چـونکە پێشـتر مـاوەیەك لە گونـدی قەیسـەری ژیـاون. کاتێـك حەرەس قەومـی هــاتە کــۆیە و بەشــێك لە گونــدەکانی ســووتاند، گونــدی ئــێمەش ســووتێنرا، بــۆیە چـووینە گونـدی مزگەوتـۆرە، چـونکە نەسـووتێنرابوو و تەنیـا مـاڵی شـەریف ئیبراهـیم لەوێ بـــوون، واتە ئـــێمە بەیەکەوە بـــووین. لەو سەروبەندەشـــدا حکـــومەت لە هێرشـێکی بـۆ سـەر گونـدی سێوەسـەن و گونـدەکانی دەوروبەری تێـك شـکابوو، ئەو کـاتەش فـاتمەی دایکـم (فـاتە لـۆری) لە کـۆیە بـوو، بیسـتبووی کە حکـومەت شـکاوە و دەگەڕێـتەوە کـۆیە، بـۆیە دایکـم خێـرا دەگەڕێـتەوە مزگەوتـۆرە و بە ڕەفیـقی بـاوکم دەڵێــت حکــومەت شــکاوە و بەم نــاوەدا دەگەڕێــتەوە هەســتن بــڕۆن، لە کاتێکــدا ڕەفیـقی بـاوکم و حەسـەن و عـومەر و عوسـمان بەیەکەوە بـوون، باوکیشـم دەڵێـت: باشــە، چــایەکمان پــێ بــدەن ئەوجــا دەڕۆیــن، بەر لەوەی چــایەکە ئامــادە بێــت نــزیکەی ١٥ بــۆ ٢٠ ســەربازی حکــومەتی عێــراق هــاتنە گونــد و بەســەر مــاڵەکەی ئــێمەی دادا، هەر یەك لە ڕەفیــقی بــاوکم و حەســەن و عــومەر دەســتگیر دەکەن، بەڵام عوســمان ڕادەکــات، ئەگەرچــی چەنــد فیشــەکێکی بــۆ دەتەقێــنن، بەڵام نــاگەڕێتەوە، لەو کــاتەی ســەربازەکان دەیانویســت ئەو ســێ کەســە بــخەنە نــاو ئۆتـۆمبێلەوە حوسـێن (کـوڕێکی دیـکەی شـەریف ئیبراهـیم بـوو)، کە لە شـاری کـۆیە دەگەڕایەوە گەیشــتەوە نــاو گونــد، بــۆیە ئەویــش دەســتگیر دەکەن، ژنەکــانیش دەســتیان کــرد بە هاتوهــاوار و قیــژان و گریــان، هەر لە دوای بردنــی ئەو چــوار کەسـە دایکـم گـوتی تـۆ مەڕوماڵاتەکـان بـبە کـارێزان، منـیش دەچـمە شـاری کـۆیە بـۆ ئەوەی هەواڵــی ئەو کەسـانە وەرگـرم، کاتێـك گەیشـتمە لای کـارێزان، چەنـد کەسـێکی

دیـکەی لـێ بـوو، ئەوانـیش مەڕومالاتیـان پـێ بـوو، یەکیـان بە هاوڕێکـانی گـوت یەك لەو کەسـانەی ڕمـی کـراون بـاوکی ئەو منـداڵەیە، ئەو کـاتە مـن نەمـدەزانی ڕمـی کـردن چیـیە، لێـی تێنەگەیشـتم، کاتێـك گەڕامەوە گونـد، دایکیشـم گەڕابـووەوە، بە گریـانەوە گـوتی خـۆت ئامـادە بـکە دەچیـنە شـاری کـۆیە، گـوتم: ئەدی بـاوکم؟ گـوتی: کـوژرا![٢٣١]. بە خوێنـدەوە بـۆ شـێواز و کـاتی دەسـتگیر کردنـی ئەم چـوار کەسـە، کە سـێ کەسـیان بـرا بـوون، دەردەکەوێـت کە دەسـتگیر کردنەکەیـان ڕاسـتەوخۆ پەیوەنـدی بە شکسـتی حکـومەت بـووە لە شـەڕێکی دەشـتی کـۆیە، چـونکە لە کـاتی شـکان و پاشەکشـەی هێـزەکە بـۆ کـۆیە، لە ڕێگـا و لە کـاتی گەڕانەوەیـان دەسـتگیریان کـردوون، هەروەهـا لە دینگەبەسـتانەوە و گوللەبـاران کردنیـان کاردانەوەیەك بووە لە بەرانبەر شکستەکەیان لە بەرانبەر شەڕی پێشمەرگە.

عەبـدولڕەحیم کوێخـا عەلـی کە چەنـد ڕۆژێـك پێشـتر دەسـتگیر کـراوە، لە زینـدانەوە بردوویـانە و لەگەڵ ئەو چـوار کەسـە لە دینگەکـانی کۆیەیـان بەسـتووەتەوە و گـوللە بـاران کـراون، حەمەدەمـین ڕەفیـق بە دڵنیـاییەوە دەڵێـت کە بـاوکم و هاوڕێکـانی کۆتـا وەجـبە بـوون[٢٣٢] کە لە دیـنگە بەسـترانەوە و گـوللە بـاران کران[٢٣٣].

لە دوای گوللەبـاران کـردن، تەرمەکانیشـیان بـۆ مـاوەی ٤٨ کـاتژمێر بە دینگەکـانی نـاو بـازاڕی کـۆیە هێشـتەوە بە مەبەسـتی تۆقانـدنی هاووڵاتییـان[٢٣٤]، هەڵـبەت حوسـێن خـاوەن پێداویسـتی تـایبەت بـوو، وەك پێویسـت نەی دەتـوانی قسـە بکات[٢٣٥].

ئەمیـر حوسـێن، لە زنجیـرە وتـارێکی بیرەوەرییـدا، سـەبارەت بەم ڕووداوە دەڵێـت: "بە چـاوی خـۆم دیـتم بە سـەیارەیەکی زیـل، کە ٥ کەسـیان گرتبـوو، هەر ٥ کەسـیان هێنـایە خـوارەوە و دەسـت و چاویـان بەسـتبوون، سـەریان تـاشرا بـوو، هەمـووان لە دیـنگە بەسـترانەوە، ئەوجـا تەهـا شـەکرچی کـاغەزێکی دەرهێنـا و گـوتی: بە بڕیـاری قایـد فیـرقەی ٢ی کەرکـووك، بڕیـاردرا بە گوللەبـاران کردنـی ئەم ٥ تاوانبـارە، کە ئەمەی خوێنـدەوە، هەموویـان هـاواری خودایـان کـرد و سـەڵاوات و

شـــەهادەیان هێنـــا، ئەوجـــا شـــەکرچی بە ســـەربازەکانی گـــوت: تفەنگەکانتـــان ڕاکێشـــن و ١٥ فیشـــەك بتەقێـــنن، دوای گوللەبـــاران کـــردن، تەهـــا شـــەکرچی بـــانگی دکتـــۆرێکی کـــرد و وتـــی: پشـــکنینیان بـــۆ بـــکەن دوای پشـــکنین دەســـتی بـــۆ یەکێکیـــان ڕاکێشـــا و گـــوتی: ئەم کەســـە مـــاوە و نەمـــردووە، بـــۆیە تەهـــا شـــەکرچی فەرمانیـــدا کە ١٥ فیشـــەکی دیـــکە لەو کەســـە بـــدرێت، کە گیـــانی لەدەســـت نەداوە. جـــۆگەلەی خـــوێن لە تەنیشـــت شۆســـتەکە بـــۆ خـــوارەوە دەڕۆیشـــت. بـــاوکی ئەو ٣ بـــرایەم بینـــی کە بەیەکەوە گوللەبـــاران کـــران، جـــادە و جـــادە دەڕۆیشـــت، بەڵام نەیـــوێرا بەرەو جەنـــازەی کوڕەکـــان بـــڕوات، دەستەســـرێکی زەردی دەرهێنـــا و فرمێســـکی لە چاوەکـــانی دەســـڕییەوە، لەوەش دەترســـا ئەگەر بـــزانن بـــاوکی ئەو ٣ کەســـەیە بیگـــرن و بیکـــوژن، شـــەو و ڕۆژێـــك ئەو شـــەهیدانە بە دینگەکـــان مـــانەوە، دوای ٤٨ کـــاتژمێر شـــارەوانی عەرەبـــانەیەکی دوو تایەیـــان هێنـــا و هەر ٥ کەســـیان بـــردە گۆڕســـتان و ناشتیان(٢٣٦)."

هەر پەیوەســـت بەم ڕووداوە، عوســـمانی بـــرای ئەو ســـێ شـــەهیدەی گونـــدی مزگەوتـــۆرە دەڵێـــت: "چەنـــد ڕۆژێـــك بەر لە ڕەمـــی کـــردنەکە، حەرەس قەومـــی زۆربەی گونـــدەکانی دەشـــتی کۆیەیـــان تـــاڵان کـــرد، هەرچـــی مەڕ و مـــاڵات و ئـــاژەڵ و بەرهەم و نـــاو مـــاڵ بـــوو فەرهوودیـــان کـــرد، ئەو ڕۆژە بەیـــانییەکەی عەســـکەر و حەرەس قەومییەکـــی زۆر پەلامـــاری گونـــدی سێوەســـەن و قەیســـەرییاندا، بەڵام پێشـــمەرگە لێیـــان وە دەســـت هـــاتن و ســـوپای عێراقیـــان شـــکاند و پاشەکشـــەیان پێکـــردن و گەڕانەوە کـــۆیە. شـــەریف ئیبراهـــیمی بـــاوکم لە گونـــدی مزگەوتـــۆرە فەلاحەتـــی دەکـــرد و مەڕدار بـــووین، بـــاوکم ٥ کـــوڕی هەبـــوو، بە ناوەکـــانی: حوســـێن، حەســـەن، عـــومەر، عەلـــی و عوســـمان، لەگەڵ ئـــامینەی خوشـــکم، کە ئەو کـــات ١٤ ســـاڵ دەبـــوو، حـــاڵمان بـــاش بـــوو، ٧٠ بـــۆ ٨٠ ســـەر مەڕمـــان هەبـــوو، لە خـــدرانیش ســـاڵی ٤٠ بـــۆ ٥٠ فەردە توتنمـــان دەکـــرد، مـــن شـــوانی مەڕەکـــان بـــووم، یەکێـــك لە گونـــدەکەی ئـــێمە بە نـــاوی مـــام نەجـــیمی موختـــار، کە دەســـتی لەگەڵ حکـــومەت تـــێکەڵ کردبـــوو، لە ڕێـــی ژنێکـــی ڕوو ڕەشـــەوە ئیخبـــاری کـــراین، کە لە مـــاڵی بـــاوکم چەنـــد تەنەکەیەك بەنـــزین شـــاردراوەتەوە، هەر ئەو عەسرە جەیـــش هێرشـــی کـــردە

سـەر گونـدەکەمان، مـن لەو بەری جـادەکە بـووم، تـازە عـومەری بـرام هـاتبووەوە گونـد و ئیجـازە بـوو، ئەو پێشـمەرگەی مەحمـوود ئاغـا بـوو لە خـدران، هـاوارم کـرد عـومەر هەڵـێ، ڕاکە، وا جەیـش هـات، لە گونـد بـوو بە هـاوار هـاوار و ڕاکـردن، کەس ئاگـای لە کەس نەمـا، مـن زانـیم کە ڕەفیـقی قەیسـەرییان دەسـتگیر کـردووە، حوسـێنی براشـم تـازە لە کـۆیە گەڕابـووەوە و نەیزانـی بـوو چ قەومـاوە، ئەو زوو گیـرا، نەمزانـی عـومەر چـی لـێ بەسـەر هـات و نەمزانـی دوایـی چ ڕوویـدا، بە ڕاکـردن هەڵاتـم تـا گەیشـتمە سـەر ئـاوی خێراتـی گونـدی شـەوگێڕ، بەردەوام تەقەشـم لە سـەر بـوو، لە ئاسـمانیش کـۆپتەر وازی لـێ نەهێنـام، تـا گۆپـاڵەکەم فـڕێ نەدا. زۆر مانـدوو بـووم، کـاروانچی لە کـۆیەوە هـاتن و گوتیـان: کـوڕە ئەوە تـۆ لێـرە چ دەکەی؟ وا لە کـۆیە سـێ بـرای تۆیـان ڕەمـی کـرد، عەسـکەر بەنزینـی لە مـاڵی ئێـوە دۆزیـوەتەوە و هەمووتـان گیـراون، ئەو دەمە بـاوکم و عەلـی بـرام لە کـۆیە بـوون، تـا ئێـوارە نەگەڕانەوە گونـد، نەیـانزانی کە سـێ بـراکەم حوسـێن و حەسـەن و عـومەر ڕەمـی کـراون، ئـامینەی خوشکیشـم بـۆ شـاخ هەڵاتبـوو، براکـانم شـەو و ڕۆژێـك بە دیـنگە مـانەوە، تـا مەلای مزگەوتـی گەورەی کـۆیە شـەفاعەت دەکـات تـا بیـان نێـژن، بـاوکم بەیـانی زوو خـۆی گەیانـدە کـۆیە و چـووە لای عـومەر سـیدی و داوای لـێ کـرد کە جەنازەکـان بشـارێتەوە، عـومەر سـیدی چـاودێری شـارەوانی کـۆیە بـوو، ئەویـش دەڵێـت: مـامە هـیچ خەمـت نەبێـت، تـۆ بـڕۆ، خـۆت بـزر بـکە، بـا تـۆش ڕەمـی نەکەن، ئەوانە کـوڕی خـۆمن، وەك بیلبـیلەی چـاوم پارێزگـاری لە جەنازەکانیـان دەکەم، خەمـت نەبێـت، زۆر جـوامێرانە عـومەر سـیدی لە گۆڕسـتانی شـەهیدان جەنازەکـان دەنێژێـت، بـاوکم دیسـان دەچێـتەوە لای عـومەر سـیدی و پـارەی دەداتـێ کە کێـل و قەبریـان بـۆ هەڵبەسـتێت، ئەویـش کـارەکە دەکـات، بەڵام پـاش پێـنج ڕۆژ مەفرەزەیەکـی عەسـکەر و جـاش پەلامـاری گۆڕەکـان دەدەن و تێکیـان دەدەن، دەڵێـت: ئەوانە مـوخەریبن نابێـت گۆڕیـان هەبێـت، کەسـێك بە نـاوی حەمەدی وردیـل بە پشـتی خـۆی کێلەکـان دەبـاتە لای ماڵەکـانی گەڕەکـی جـوان، دوای دوو سـێ مانـگ بـاوکم چـوو بە دزیـیەوە گۆڕەکـانی دەرهێنـا و لە گۆڕسـتانی حەمەدی کێلـێ، لە گونـدی سێوەسـەن بە خـاکی سـپاردنەوە، بەڵام ئێسـتا هـیچ ئەسـەرێکی

گۆڕەکـــان نەمـــاون[٢٣٧]." لای خۆشـــیانەوە بنەمـــاڵەی ڕەفیـــق ئەحـــمەد لە ســـاڵی ١٩٧٣ گۆڕی ڕەفیق ئەحمەدیان گواستەوە گۆڕستانی دەروێش خدر[٢٣٨].

جێـی ئامـاژەیە بگوترێـت، ڕۆژی دووشـەممە، ڕێککەوتـی ٢١ی کـانوونی یەکەمـی سـاڵی ٢٠٠٩، کـاتژمێر ١٠:٣٠ خـولەکی بەیـانی پەردە لە سـەر تـابلۆی شـەهیدانی سـاڵی ١٩٦٣ی کـۆیە لە شـەقامی گشـتی بـازاڕی کـۆیە هەڵـدرایەوە، وێنەکانیـان لەسەر هەمان ئەو دینگانە دانران، کە لێی شەهید بووبوون[٢٣٩].

– **عەبدولڕەحمان ئەسعەد خدر چەلەبی[٢٤٠]:**

لە دوای هەڵگیرسـانی شۆڕشـی ئەیلـوول عەبـدولڕەحمان ئەسـعەد چەلەبـی و خـانەوادەکەی ڕووەو قەڵادزێ دەڕۆن، دوای مـاوەیەك دەگەڕێـنەوە گونـدی سـماقووڵی، چـونکە زەوی و موڵکیـان لەوێ هەبـووە، لە سـەرەتاکانی مـانگی ئـابی سـاڵی ١٩٦٣ هێزێکـی حەرەس قەومـی دەچـنە نـاوچەکە، لەوێـدا تەقە لە عەبـدولڕەحمان و (جاسـم[٢٤١])ی کـوڕی دەکەن و هەردووکیـان شـەهید دەبـن، سـالار عەزیـزی نەوەی بـاوەڕی وایە کە بـاپیری بەتـایبەت دیـاری کرابـوو تـا شـەهیدی بـکەن، چـونکە پەیوەنـدی و دۆسـتایەتی لەگەڵ مەلا مستەفای بـارزان خـۆش بـووە و هاوکاری شۆڕشی کردووە[٢٤٢].

لەم بـارەیەوە موحسـین دزەیـی دەڵێـت: "دانیشـتووانی کـۆیە ڕوویـان لە گونـدە شـاخاوییەکانی دەوروبەر کـرد، چـونکە لەو بـڕوایەدا نەبـوون کە سـوپا بگـاتە ئەو شـوێنانە، بەڵام لە کـاتی سـووڕانەوەی مەفرەزەیەکـی سـوپا لە گونـدە نزیکەکـانی کـۆیە عەبـدولڕەحمان حـاجی ئەسـعەد بە خێـزان و منـداڵەوە دەدۆزنەوە و قۆڵبەسـتیان دەکەن، بەڵام لەبەر ئەوەی عەبـدولڕەحمان قەڵەو بـوو و بە زەحـمەت دەیتـوانی بـڕوات، کـوڕەکەی کە نەگەیشـتبووە ٢٠ سـاڵ ویسـتبووی یـارمەتی بـدات، کەچـی مەفـرەزەکە تەقەیـان لـێ دەکەن و هەردووکیـان گیـان لەدەسـت دەدەن[٢٤٣]."

هەروەهــا (دکتــۆرە عەتــیە حەمەســەعید ســاڵحی[٢٤٤]) کە خزمایەتییــان لەگەڵ عەبــدولڕەحمان چەلەبــی هەیە، لە بیرەوەرییەکانیــدا دەڵێــت: "مــاوەیەکی زۆر بــوو هەواڵــی مــاڵ و کەســوکارم لە کــۆیە بــۆ نەدەهــات، چــونکە وڵات لە هەمــوو لایەکەوە گۆشــەگیر بووبــوو. ســوپای عێــراق بە نــاحەق دوو وەجــبە خەڵکــی مەدەنــی، بــێ ســـووچ و قەبـــاحەت، لە دێنگـــان پێچـــا بـــوو و گولـــلەبارانیان کردبـــوون. دوای مــاوەیەك بیســتمان لە ڕۆژی ١٢ی ئــابی ســاڵی ١٩٦٣، مــامە عەبــدولڕەحمان چەلەبــی و جاســمی کــوڕی لە دۆڵــی ســماقووڵی، لە گونــدی کورتەجــۆ ئەودیــوی هەیــبەت ســوڵتان، تەهــا شــەکرچی بە نــاهەق ڕەمــی کردبــوون، منــداڵەکان و دایکیشــیان پەرت و بــڵاو بــوون. ئەم هەواڵە بــۆ ئــێمە تــا بڵێیــت دڵــتەزێن بــوو، وامــان گومــان کــرد مــاڵی ئێمەش لەنێو چووبن، بۆیە ڕۆژانە کار و پیشەمان گریان بوو[٢٤٥]."

لە بەرانــبەر کردەکــانی حەرەس قەومــی لە شــاری کــۆیە، (دیــاری[٢٤٦])ی شــاعیری کــۆیە، لە شــیعرێکدا کە لە ســاڵی ١٩٦٣ لە ژێــر ناونیشــانی (کــورد) نووســیویەتی، باســـی نەهـــامەتی و دەردەســـەرییەکانی خەڵکـــی کـــۆیە بە دەســـت حەرەس قەومییەکان دەکات، کە دەڵێت:

ئەی نەتەوەی کورد سەرت چەنــد ڕەقە
گشــت ماڵــت ڕۆیــی لەســەر ئەم حەقە
بۆ تــوو دەرنەچــوو یەك کەوچــکە ڕەقە
خــانووەکەت ســووتا نەمــا یەك تــاقە
جــوان تەمەشــای کە بەو چــاوە زەقە
چـــوار دەورت گیـــرا لە ملـــت تەوقە
منداڵ لە ســەرمان ڕەق بــوون مەتــرەقە
لە زیـــڕەی ژنـــان فـــڕۆکە و تەقە[٢٤٧]

هەروەهــا لە شــیعرێکی دیــکەدا بە ناونیشــانی (کوردســتان)، کە لە هەمــان ســاڵی هێرشی حەرەس قەومییەکان نووسیویەتی، باس لە بــارودۆخی کــورد و سروشــتی نــاوچەکە دەکات، هەروەها ئیرادە و بەهێزی و توانای کورد دەخاتە ڕوو، هەر وەك دەڵێت:

چیــای کوردســـتان بـــۆچی واکـــزی
دەڵێـی ڕێـی مەڕی هەردەم بە تـۆزی
ڕاوچیـــت لەدوایە تـــۆ لەو قەفەزی
تەقەت لە ســـەرە بـــۆ تـــۆ مـــامزی
لە نـــاو وڵاتـــان زۆر جـــوان و بەرزی
ڕووت لە خودا بێ هەر دەت پـارێزی
کورد ڕەگی درێژە هەر وەك و فریـزی
دوژمـــــن خەریــــکە بە درۆ و دزی
بێـــتە خـــاکی کـــورد بـــرا تـــۆ دزی
بـــۆ چـــاوی دوژمـــن بـــبە دڕك و زی
دوژمـن بێـتە خـاك لێـدە بە گـورزی
پشتیوان بە خـودا بـیخەنە ئەرزی[٢٤٨]

حکـــومەتی عێـــراق، بەتـــایبەتی حەرەس قەومییەکـــان باوەڕیـــان وا بـــوو بەم شـێوەیە و لە ڕێـگەی تونـدوتیژی و گوللەبـاران کـردن و دەسـتگیر کردنـی هـاووڵاتی مەدەنـــی و ڕەشـــبگیری دەتوانێـــت بیروبـــاوەڕی خەڵکـــی بگۆڕێـــت لە هەمـــبەر ئەو ئامـانجەی شـۆڕش خەبـاتی بـۆ دەکـرد، بەڵام سـەرکەوتوو نەبـوو و خەڵکـی شـارەکە وەك پێشـتر هاوکـار و هەمـاهەنگی شـۆڕش بـوو، بگـرە لە کۆتاییەکـانی ئەو سـاڵەی دەسەڵاتییان گرتە دەست، کۆتایی بە دەسەڵاتی خۆیان هات.

پێنجەم: شەڕی هەیبەت سوڵتان

لەگەڵ گەیشـــتنی هێزەکـــانی ســـوپا لە هەولێـــرەوە بـــۆ شـــاری کـــۆیە، چەنـــد یەکەیەکـــی ســـەربازی و میلیشـــیای حەرەس قەومـــی لە کەرکـــووکەوە گەیشـــتنە شـــارەکە[٢٤٩]، ئەوجـــا هەوڵـــی دەستبەســـەردا گرتنـــی شـــاخی هەیـــبەت ســـوڵتانیاندا، چـــونکە هێزەکـــانی پێشـــمەرگە لەوێ بـــنکە و بارەگـــای ســـەربازییان دانـــابوو. ئەم ئەرکەش بە لیـــوای پێنجـــی فیـــرقەی دوو ســـپێردرا، فەرمانـــدەی لیـــواکەش عەقیـــد ســـەعید حەمـــۆ بـــوو، لە بەرانبەریشـــدا پارێزگـــاری کـــردن لە شـــاخی هەیـــبەت ســـوڵتان بە عـــومەر دەبـــابە ســـپێردرا بـــوو، کە ژمـــارەیەك پێشـــمەرگەی لە ژێـــر دەســـتدا بـــوو، لەگەڵ ئەمەشـــدا هێـــزی (عەبـــدوڵڵا ئاغـــای پشـــدەری[٢٥٠]) هێـــزەکەی هەیـــبەت سوڵتانی پتەوتر کرد[٢٥١].

موحســـین دزەیـــی کە ئەو کـــاتە لە کـــۆیە بـــووە، لەم بـــارەیەوە دەڵێـــت: "ســـپێدەی ١٠ی حـــوزەیرانی ١٩٦٣ زوو لە خەو ڕابـــووین، هێزەکـــانی پێشـــمەرگە لە کـــۆیە و کـــادیرانی حیـــزب لە بارەگـــای نـــاوچەی پـــارتی کۆبـــوونەوە، عـــومەر دەبـــابە ئەنـــدامی مەکتەبـــی سیاســـی و بەرپرســـی ئەو نـــاوچەیە لەگەڵ چەنـــد پێشـــمەرگەیەك ئامـــادە بـــوون، لەگەڵ مەحمـــوود کـــاکە زیـــاد چـــوومە ڕیـــزی ئەو هێـــزانەوە بە پـــێ ڕوومـــان لە نـــاوچەیەکی شـــاخاوی ڕۆژئـــاوای شـــارەکە کـــرد، تـــا لە هێرشـــی فڕۆکەکـــان بە دوور بـــین، چـــونکە لە بەیـــانییەوە بە ئاســـمانی شـــارەکەدا دەســـووڕانەوە و ڕێگـــای هەولێـــر-کۆیەیـــان بۆردوومـــان کـــرد، لە شـــەوەوە فەرمـــان بە پێشـــمەرگەکانی دیـــکە درابـــوو کە لە ڕێگاکەدا سەنگەر بگرن[٢٥٢]".

لە ســـەر هەمـــان بـــابەت مەســـعوود بـــارزانی دەڵێـــت: "لە ٢٥ی حـــوزەیرانی ســـاڵی ١٩٦٣ هێـــزی حکـــومەت بە یـــارمەتی هێزێکـــی هەزار کەســـی جـــاش و چەنـــد یەکەیەکـــی زرێپـــۆش و کەتیبەیەکـــی تۆپخـــانە دەســـتی دایە پەلامـــاردانی هێزەکـــانی هەیـــبەت ســـوڵتان و بۆمبـــارانی ئاســـمانیش دەکـــرا، شـــەڕ تـــا ئێـــوارە بەردەوام بـــوو،

ئەنجامەکەشـی شکسـت بـوو بـۆ سـوپای عێـراقی و زەرەر و زیانیشـیان بەرکەوتبـوو، ئیـدی مەیـدانی شـەڕیان جـێ هێشـت، هێزەکـانی پێشـمەرگەش شـەهیدێك و سـێ برینـداریان هەبـوو، کە لە نێویانـدا عەبـدوڵڵا ئاغـای پشـدەری تێـدا بـوو. هەروەهـا دوای ئەو سـەرکەوتنە عـومەر دەبـابە بروسـکەیەکی بـۆ مسـتەفا بـارزانی و مەکتەبـی سیاسـی نـارد، باسـی شـەڕەکە و ئەنجـامەکەی کردبـوو، لە درێـژەی نامەکەشـیدا ڕای گەیاندبوو، کە زۆر پێویستییان بە فیشەکە[٢٥٣]."

موحســین دزەیـــی لە درێـــژەی گێـــڕانەوە مێـــژووییەکەی ڕووداوەکەی کـــۆیە دەڵێـــت: "هێرشـــەکان هەفـــتەیەك بەردەوام بـــوون، لەو کـــاتەدا پەلێکـــی دەشـــتی هەولێـــر هـــاتنە پـــاڵ هێزەکانمـــان کە پەلـــی (فـــارس بـــاوە[٢٥٤]) بـــوو، ئەو پەلە ئـــازایەتییەکی پاڵەوانانەیـــان نوانـــد لە بەرگـــری کـــردن لە چیـــای هەیـــبەت ســـوڵتان، سەرەڕای ئەوەی کە یەکەم ئەزموونی شەڕی ناو چیایان بوو[٢٥٥]."

عـــــومەر دەبـــــابە، بەرپرســـــی ئەو میحـــــوەرە بـــــوو و ڕۆڵـــــی گەورەی لە ڕووبەڕووبـوونەوەی هێزەکـانی حەرەس قەومـی هەبـوو، سـەبارەت بە ڕۆڵـی عـومەر دەبـابە (گەلاوێـژ[٢٥٦]) دەڵێـت: "عـومەر دەبـابە ئازایـانە و بـێ وەسـتانەوە خەریکـی پەلامــاردان و چــالاکی بــوو لەگەڵ هێــزەکەی، لە بیــرمە کە بــۆ چەنــد ڕۆژێــك لە شــاخی هەیــبەت ســوڵتان عــومەر دەبــابە و هێــزەکەی لە لایەن عەســکەر و هێــزی حکـومەتەوە ئـابڵۆقە دران و بـۆ چەنـد ڕۆژ نـان و خواردنیـان لـێ بـڕا بـوو، بەڵام قارەمانانە توانییان ئابڵۆقەکە بشکێنن و خۆیان ڕزگار بکەن[٢٥٧]."

هەر سـەبارەت بە ڕۆڵـی عـومەر دەبـابە لەو شـەڕەدا، (فوئـاد مەعسـووم[٢٥٨]) لە وتارێکـدا بە ناونیشـانی (کـاکی کاکـان، کـاکی هەمـووان) نووسـیویەتی: "سـاڵی ١٩٦٣ بەعســییەکان نەخشــەیەکیان بــۆ پەلامــاردانی شــاری کــۆیە بە ســەرۆکایەتی تەهــا شـەکرچی بـۆ گرتنـی چەنـدین کەسـی نـاوداری کـۆیە، لەوانە بـاوکم و سـووتاندنی ماڵەکەمـان، کـاك عـومەر دەبـابە هـاتبووە لای بـاوکم و پێـی ڕاگەیانـدبوو بە گـوێرەی زانیارییەکانمـان خەتەرە بـۆ جەنابـت لە کـۆیە بمێنـنەوە، ئـێمە لە هەولێـرەوە تـا کـۆیە بەرگـری دەکەیـن، بەڵام مسـۆگەر نیـیە بتـوانین ڕایـان بگـرین و نەگەنە کـۆیە، دیـارە

بڕیـاری بۆردوومـانی کـۆیەش هەیە. ئەو شـەوە عـومەر دەبـابە خـۆی سەرپەرشـتی شـەڕەکانی کردبـووو، بە سـەیارەکەی خۆشـی مەلا مەعسـووم و خـانەوادەکەی گەیانـدبووە تـۆپزاوا، بـۆ سـبەینێ فـڕۆکە بۆردوومـانی شـاری کـۆیەی کردبـوو، سـوپاش بەرەو کـۆیە پێشـڕەوی دەکـرد، پێشـمەرگە شـەڕێکی سـەختیان کـرد، بەتـایبەتی لە دێـگەڵە، بەڵام نەیـانتوانی تـا سـەر ڕێگەیـان لـێ بگـرن، چـونکە جیـاوازییەکی زۆر هەبوو لە ژمارە و چەك و تفاقی شەڕدا[٢٥٩]."

هەروەهـا هەر یەك لە مەلا عەولا و نـافیز جەلال، ڕۆڵـی گەورەیـان لە شـەڕی هەیـبەت سـوڵتان بینـی و شکسـتیان بە هێرشـەکەی حەرەس قەومـی هێنـا[٢٦٠]. سـەبارەت بە بەشـداری ئەم کەسـانە موحسـین دزەیـی دەڵێـت: "هەر یەك لە مـوقەدەم نـافیز جەلال و مـوقەدەم نـامیق عەبـدوڵڵا هـاتنە بارەگاکەمـان، کە لە دوای کوودەتـای ٨ی شـوبات پەیوەنـدییان بە شۆڕشـەوە کردبـوو، گوتبوویـان بـۆ هەر کـار و ئەرکێـك ئامـادەین، عـومەر دەبـابە داوای لێکـردن کە شـوێنەکانی بەرگـریمان لە چیـای هەیـبەت سـوڵتان بەسـەر بـکەنەوە، بـۆ ئەوەی بـزانین تـا چەنـد بەرانـبەر هێـزی دوژمـن توانـای بەرگـریمان هەیە، دوای ئەوەی شـوێنەکەیان بەسەرکردەوە، زۆر لێی ڕازی ببوون[٢٦١]."

پـاش مـاوەیەك دوژمـن هێزەکـانی خـۆی ڕێـك خسـتەوە و دوو فەوجـی سـەربازیی پیادەشـی بـۆ یـارمەتی بـۆ هـات و هەسـتی کـرد کە وا دەتوانێـت دیسـانەوە هەسـتێتەوە و شـەڕێکی تـازە بکـات، بە شـێوەیەك لە یەکەم جـار تونـدوتیژتر دەسـتی دایەوە پەلامـاردان[٢٦٢]، بەڵام ئەم جـارە یەکەیەکـی سـوپا بە هاوکـاری جـاش بە لا ڕێگەیەکـی شـاخدا توانییـان بچـنە سـەر شـاخی هەیـبەت سـوڵتان، ئەمەش شـڵەژانی خسـتە نـاو هێڵەکـانی بەرگـری هێـزی پێشـمەرگە، دوای شـەڕێکی سـەخت، سـوپای عێـراقی توانییـان دەسـت بەسـەر ڕاڕەوی سـەرەکی و لایەکـی چیـاکەدا بگـرن، بـۆیە هێزەکـان ناچـار بـوون لە شـوێنەکانی خۆیـان پاشەکشـە بـکەن و بکشـێنەوە[٢٦٣]. هەڵـبەت لە جـاری کۆتاییـدا ئیبراهـیم فەیسـەڵ ئەنسـاری خـۆی هـاتە شـاری کـۆیە و سەرپەرشتی هێرشەکەی کرد[٢٦٤].

دواجـار بە هـۆی چـڕی بۆمببـاران و تۆپبـاران بە سـەر سـەنگەرەکانی پێشـمەرگە و شـوێنەکانیاندا، پێشـمەرگەکان وایـان بە بـاش زانـی بەرەو بێتـواتە و ڕانـیە بکشـێنەوە، پـاش ئەمە ئیـتر شـەڕێکی ئەوتـۆ لەم بەرەیەدا ڕووی نەدا، حکـومەتیش بەوەنـدە دەستبەردار بوو کە شاخەکەی گرتبوو[٢٦٥].

لە ڕاسـتیدا هەڵـکەوتەی جـوگرافی چیـای هەیـبەت سـوڵتان وای کـردووە، کە لە کـاتی شـەڕ و پێکـداداان لە نێـوان پێشـمەرگە و حکـومەتە جیاوازەکـانی عێـراق، وەکـوو شـوێنێکی سـتراتیژی گرنـگ سـەیری بکرێـت، چـونکە کەوتـووەتە بەشـی ڕۆژهەڵاتـی شـارەکە و جیـاکەرەوەیە لەگەڵ بیتـوێن و پشـدەر، لە لایەکـی دیـکەوە لە سـەر چیـای هەیـبەت سـوڵتانەوە تەواوی شـارەکەت لێـوە دیـارە و دەتوانیـت بە سەریدا زاڵ بیت.

دوای نـزیکەی دوو هەفـتە هەیـبەت سـوڵتانیـش گیـرا[٢٦٦]، پێشـمەرگەکانی عەبـدوڵڵا ئاغـای پشـدەر لە چیـای هەیـبەت سـوڵتانەوە بەرەو ڕانـیە و دەشـتی بیتـوێن ڕۆیشـتین، دواجـار چـوونە پـاڵ ئەو هێـزانەی لە نـاوچەی مێرگەسـۆر و سـپیلك بوون[٢٦٧].

هەروەهـا هێـزەکەی دەشـتی کـۆیەش کە ١٠٠ کەس دەبـوون[٢٦٨]، ڕووەو گونـدی (سـوێرەڵە[٢٦٩]) و و حـاجی قەڵا ڕۆیشـتن، لە شـوێنك دەمـانەوە بە نـاوی سـماقان، عومەر دەبابەش چووە مەکتەبی سیاسی لە بیتوێن[٢٧٠].

پێشـمەرگە لە شـەڕی هەیـبەت سـوڵتان ٤ شـەهیدی هەبـوو[٢٧١]، هێزەکـانی حکومەتیش ١٤ کوژرا و ٢٣ بریندارییان هەبوو[٢٧٢].

جێـی ئامـاژەیە بگوترێـت لە کتێبـی (مەحمـوود حەمەد شـێخانی)دا هـاتووە: کە (مەحمـوود حەمەد شـێخانی[٢٧٣]) و (حەسـەن حەیـران[٢٧٤]) لە شـەڕی هەیـبەت سوڵتان پێکەوە لاوك و حەیرانیان گوتووە[٢٧٥].

شەشەم: ڕۆڵی شیوعییەکانی کۆیە لە شۆڕشی ئەیلوولدا

حیزبـــی شـــیوعی عێـــراق، لە دوای هێرشـــی عەبـــدولکەریم قاســـم بـــۆ ســـەر کوردســـتان، هێرشـــەکەی ڕیســـوا کـــرد و لە مـــاوەی مانگێکـــدا بە دەیـــان یاداشـــتی بە حکومەتـــدا، هەروەهـــا لە بەغـــدا ٥٠٠٠٠ ئیمـــزای کـــۆکردەوە، لە ژێـــر نـــاوی: ئاشـــتی لە کوردســـتاندا بە ڕێگـــایەکی دیموکراتییـــانە دابـــین بکرێـــت، مـــافی ڕەوای کـــورد لە قۆنـــاغی ئەمـــڕۆ ئۆتۆنـــۆمییە، جێبەجـــێ بکرێـــت"، وەفـــدێکی گەورە لە هەمـــوو چـــین و توێژەکان پێك هات و پێشکەشی عەبدولکەریم قاسم کرا[٢٧٦].

کـــاتێکیش بەعســـییەکان هـــاتنە ســـەر دەســـەڵات، حیزبـــی شـــیوعی کەوتە دۆخێکـــی نـــاهەموارەوە، دەکرێـــت بڵێـــین زەرەرمەنـــدی یەکەم لە کوودەتـــای ٨ی شـــوباتی ســـاڵی ١٩٦٣ ئەنـــدام و کـــادیران و لایەنگـــری حیزبـــی شـــیوعی عێـــراق بـــوون، بـــۆیە ســـەرکردایەتی حیزبـــی شـــیوعی بڕیاریـــدا بە کشـــانەوەی کـــادیر و ئەنـــدامانی حیـــزب بـــۆ نـــاوچە ئازادکراوەکـــانی ژێـــر دەســـەڵاتی شۆڕشـــی ئەیلـــوول، لە کوردســـتان و نزیـــك نـــاوچە شـــاخاوییەکان گیرســـانەوە، دواتـــر لە گونـــدی کەلـــکە ســـماقی ســـەر بە قەزای دووکـــان، کە خانەقـــای کـــاکە حەمەی مـــامە ڕەزای ڕابەری بـــزووتنەوەی هەقەی لـــێ بـــوو، پێشـــوازییەکی باشـــیان لێکـــرا، دوای ئەوە ســـەرکردایەتی حیـــزب هەوڵیـــدا چەك پەیـــدا بـــکەن، پاشـــان لـــق و بەتالیۆنیـــان دروســـت کـــرد و شانبەشـــانی پێشـــمەرگەی کوردستان دەستیان بە خەباتی چەکداریی کرد[٢٧٧].

یەکێـــك لەو شـــوێنانەی شـــیوعییەکان ڕوویـــان تـــێ کـــرد، کـــۆیە بـــوو، تەنـــانەت شـــیوعییەکانی هەولێـــریش کە هەڵـــدەهاتن دەچـــوونە شـــاری کـــۆیە[٢٧٨]، لەم بـــارەیەوە کەریـــم ئەحـــمەد دەڵێـــت: "پـــاش کوودەتـــای شـــوباتی ســـاڵی ١٩٦٣ حیزبـــی شـــیوعی چـــووە نـــاو شۆڕشـــی کوردســـتان، یەکەم هەنگـــاو بەرەو شـــاری کـــۆیە بـــوو، کە عـــومەر دەبـــابە مەســـئولی پێشـــمەرگەی کـــۆیە بـــوو، زۆر بە گەرمـــی باوەشـــمان لێکـــدا و گـــوتی: باشتان کرد هاتنە ناو شۆڕشی کوردستان، بەو قسانە زۆر دڵخۆش بووم[٢٧٩].

له دوای هـاتنی شـیوعییەکان بـۆ کوردسـتان بـارزانی ڕای گەیانـد کە داڵـدەی شـیوعییەکان بـدەن، بەڵام چـونکە بە تەواوی جێبەجـێ نەکرابـوو، لە سـەرەتای مـانگی ئـازاری سـاڵی ١٩٦٣ ئەحـمەد دڵـزار و کەریـم ئەحـمەد بـۆ دیـدەنی بـارزانی بەرەو قـولەی کـانیی مـاران دەچـن، لەم بـارەیەوە ئەحـمەد دڵـزار دەڵێـت: لەوێ بـارزانی گـوتی: ئێسـتا دوای ئەوەی کە حیزبـی شـیوعی بـووە بە ئۆپۆزیسـیۆن ئەرکەکەمـان گەورەتـر بـووە، پێشـتر بریتـی بـوو لە دابینکردنـی ژیـانی سـەربەرزی و دیمـوکراتی بـۆ کوردسـتانی سـەر بە عێـراق، بەڵام ئێسـتا دەبێـت بـۆ ئـازادی و دیمـوکراتی و مـافی ڕەوای سـەرتاپای عێـراق هەوڵ بـدەین. هەروەهـا بـارزانی ڕووی لە مـن کـرد و گـوتی: کـێ مەسـئولی پێشـمەرگەی کـۆیەیە؟ گـوتم: سـەعید مەسـیفی، لە وەڵامـدا گـوتی: نـامەیەك بـۆ سـەعید دەنووسـین و پێـی دەڵێـین دڵـزار هەر نوێنەرێـك دابنێـت ئەو نـوێنەرە، ئەم کەسـە سـەر بە ئـێمەیە و ئێـوە دەبێـت دەمـودەس داڵـدەی بـدەن و ڕێـی بـۆ بـکەنەوە، ئەگەر چەکـداریش بێـت. ئەحـمەد دڵـزار دەشـڵێت: کە چـووینەوە کـۆیە نـامەکەی مەلا مسـتەفام دایە سـەعید مەسـیفی، ئەویـش زۆر بەڕێـز و قەدرەوە وەری گـرت و گـوتی: فەرمـانی بـارزانی لەسـەر چـاو و لەسـەر سـەرم، ئێـوە چـۆن ئـارەزوو دەکەن، ئـێمەش وا دەکەیـن... ئەوجـا بـۆ ڕۆژی دواتـر شـەش پێشـمەرگەمان کـۆکردەوە و شـەش تفەنگـی ئاسـاییمان بـۆ پەیـدا کـردن، نـوێن و کەلـوپەلی پێویسـتیان هێنـا، مـام نـادری مـام سـمایل کـرایە لێپرسراویـان و بە ئۆتۆمبێلێـك چـووینە دێـگەڵە و پێشـمەرگەکانمان لای عەریـف سـەمەد جـێ هێشـت و ئـێمە گەڕاینەوە کـۆیە. لە دوای دیـدارەکەی مەلا مسـتەفا نێوانمـان لەگەڵ پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان باشـتر بـوو، بەتـایبەتی لەگەڵ سـەعید مەسـیفی و پێشـمەرگەکانی فـرە گونجـاو و تەبـا بـووین، هەر کێشـەیەك بهاتـایە پـێش، دەمودەسـت چارەسـەرمان دەکـرد. هەروەهـا خـانوویێکی گەورەمـان بە کـرێ گـرت و بنکەیەکـی دەوڵەمەنـدمان دروسـت کـرد، ڕێکخـراوی کـۆمەڵەی مـافی ئافرەتـانیش لە کـۆیە چـالاکییەکی زۆریـان نوانـد، بە گـونییە سـاوار و بـرنج و ئـارد و تەنـانەت شـەکر و چایـان کـۆدەکردەوە، نەك بـۆ بـنکەکە و بەس، بەڵکـوو بـۆ بـنکەی کەلـکە سـماقیـش، هەروەهـا لیـژنەی قەزای کـۆیەش دەورێکـی بـاش و لەخۆبوردووانەیـان گێـڕا و چەنـد کەسـێك ئیشـوکاری بنکەکەیـان ڕادەپەڕانـد[٢٨٠]. بە

هــۆی ئەم ســەردانەی ئەحــمەد دڵــزار و کەریــم ئەحــمەد بــۆ لای بــارزانی کێشــەی شیوعییەکان جێبەجێ کرا.

جێــی خــۆیەتی بگوترێــت لە پــێش کوودەتــای عەبــدولکەریم قاســم بە فەرمــی کەس نەیگوتــووە و نەیــوێراوە بڵــێ مــن پــارتی، یــا شــیوعیم، بەڵام لە دوای کوودەتــاکە بە ئاشــکرا دەردەکەوتــن، لەوانە: عەلــی مەولــوود و (فــاتیح ڕەســووڵ[٢٨١]) لە شــیوعییە دیــار و بەرچاوەکــان بــوون، هەروەهــا لە دەشــتی کــۆیەش ڕەحــمان مەلا عوسمان لە شیوعییە دیارەکان بووە[٢٨٢].

حیزبــی شــیوعی دوای پەیوەنــدی کردنــی بە نــاوچە ئازادکراوەکــانی کوردســتان چەنــد بنکەیەکــی چەکــدارییان لە ئــاوەگرد و چیــای بــاواجی و گونــدی کەلــکە ســماق کــردەوە[٢٨٣]، کە هێزێکــی چــل بــۆ پەنجــا کەســی چەکــداری حیزبــی شــیوعی لە کەلــکە ســـماق بـــوون، لە لایەن کـــاکە حەمەی مـــامە ڕەزا و براکـــانی: حامیـــد و تەهـــا زۆر هاوکــاری کــراون، ئەو هێــزە تــا مــانگی حــوزەیران لەوێ مــاوەتنەوە، ئەو کــاتەی لە کەلــکە ســماق بــوون، لە کــۆیەوە ئازووقەیــان بــۆ چــووە، شــێخ جەنگــیش بە خــۆڕایی ئارد و جارجارە باراشی بۆ ناردوون[٢٨٤].

لە ١٠ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٦٣ حیزبـــی بەعـــس هێرشـــێکی گەورەی کـــردە ســـەر کوردســـتان، لەو کـــاتەدا شـــیوعییەکان ڕوویـــان لە شـــاخ کـــرد، هەنـــدێکیان چـــوونە گونــدی کەلــکە ســماق، هەروەهــا لە چیــای بــاواجی بنکەیەکــی دیکەیــان هەبــوو، کە کەریــم ئەحــمەد سەرپەرشــتی دەکــرد، دواتــر چــوونە ئــاوەگرد و بنکەیەکــی پتەویــان دروســـت کـــرد، کە تۆفیـــق ئەحـــمەد (هەژار) و کەمـــال خـــدر دەستنیشـــانیان کـــرد، ئەوجـــا دەســـتیان کـــرد بە دروســـتکردنی خـــانوو و پێداویســـتییەکانی ژیـــان و دانـــانی ســـەنگەر، ڕۆژانە لە کـــۆیە و شـــارەکانی دیـــکە ئازووقەیـــان بـــۆ دەچـــوو[٢٨٥]، دیـــارە بارەگــای گەورەی حیزبــی شــیوعی لە چیــای ئــاوەگرد بــوو، ژمــارەی پێشــمەرگەکانیان بە هۆی فشار و تۆقاندن و ڕاوەدوونانی بەعس لە زیادبووندا بوو[٢٨٦].

ســـەبارەت بە بنکەکـــانی حیزبـــی شـــیوعی لە دەوروبەری کـــۆیە، ئەحـــمەد دڵـــزار دەڵێـــت: لە بـــاواجی بـــنکەیەکمان هەبـــوو، کەریـــم ئەحـــمەد سەرپەرشـــتی دەکـــرد،

چەنــــد ڕۆژێــــك لەوێ مــــاینەوە، بەڵام لە ڕۆژی ٢٣ی حـــــوزەیرانی ســــاڵی ١٩٦٣ کەلوپەلمــــان لە چەنـــد وڵاغ بـــار کـــرد و بەرەو ئـــاوەگرد چـــووین[٢٨٧]، لە هەمـــان ڕۆژیشــدا ســوپای عێــراق گەیشــتە کــۆیە، کە چــووینە ئــاوەگرد تەنیــا یەك چــاوە کــۆڵیتی لــێ بــوو، ئـێمەش دوازدە خانوومـان لـێ بنیـات نـا، جـگە لە حەمامێـك و چەنـد توالێتێـك، لە هـاوین و پـاییزی سـاڵی ١٩٦٣ زیـاتر سـەرقاڵی دروسـت کردنـی خـانوون بــووین، ســێ چــوار ســەنگەرمان دروســت کردبــوو، یەکێـك لە پێشــەوە کە ئەوەڵ جـار ســـەر دەکەوێـــت، دوو ســـێیەکی دیکەشـــمان لەوپەڕ و لە ناوەڕاســـتی نـــاوچەکە دانـابوو، ژوورێـك بـۆ بـێ تەل ئامـادە کرابـوو، یەکێـك بـۆ کۆگـای خـۆراك و ئـازووقە، یەکێــك بــۆ دەرمانخــانە، یەکێــك بــۆ چێشــتخانە، ئەوانــی دیــکەش بــۆ نووســتنی پێشمەرگەکانمان، کتێبخانەیەکیشمان هەبوو[٢٨٨].

گـــرنگە بگوترێـــت لە دوای خـــۆ ڕێکخســـتن و دانـــانی بـــنکە و بارەگـــا لە لایەن شــــیوعییەکانەوە، ژنێـــك لە کـــۆیە بە نـــاوی (خوشـــکە فریشـــتە[٢٨٩]) چەکـــی پێشــمەرگایەتی لە شــان کــردووە و چــووەتە ســەنگەری هــاوڕێ شــیوعییەکانی لە شاخ[٢٩٠].

لە بــارەی بەشــداری پێشــمەرگەکانی حیزبــی شــیوعی (حەســەن کــاکە[٢٩١])، لە بیرەوەرییەکــان دەڵێــت: "لە دوای هــاتنی حەرەس قەومییەکــان بــۆ کــۆیە، ئەنــدامانی حیزبــی شــیوعی هاوشــانی پێشــمەرگە بەرەو شــاخی هەیــبەت ســوڵتان ڕۆیشــتن، کە ٢٠٠ تا ٣٠٠ کەسێك دەبوون، بەڵام پێشمەرگەی چەکدار کەم بوو[٢٩٢].

(کــافیە ڕەشــید[٢٩٣])ی خێزانــی (عەزیــز محەمــمەد[٢٩٤]) لە مــانگی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٣ ب بــۆ مــاوەیەك لە کــۆیە بــووە، لەم بــارەیەوە دەڵێــت: ٧ی حــوزەیرانی ١٩٦٣ گەیشــتمە کــۆیە، هەوڵــی ئەوەیانــدا کــۆیە داگیــر بــکەن، بێگومــان بــرادەران ڕۆیشـــتن و ئـــێمەش ڕۆیشـــتین و هەمـــوو کـــۆیە چـــوونە دەرەوەی شـــار، لە ئەشــکەوتەکان و لە دەرەوە مــانەوە، ئەوە بــوو کــۆیە داگیــر کــرا، دوایــی حکــومەت بەیــانێکی دەرکــرد، کە هەر کەس بگەڕێــتەوە مــاڵی خــۆی هــیچ کێشــەیەك نیــیە. بێگومـان مـن نەمـدەتوانی بچـمەوە ئەو مـاڵەی لێـی بـووم، منیـان لە مـاڵی مەلایەك

دانــا، گوتــاربێژی مــزگەوت بــوو، چەنــد ڕۆژێــك لەوێ مــامەوە، شــەوان دەیــانگوت لەگەڵ کچەکــان لە مــزگەوت بــخەون باشــترە لەو جێگــایەی نــوێژی لــێ دەکەن، دواتــر زانـیم برادەرێکـی ژنـم لێـرەیە، نـامەیەکم بـۆ نووسـی گـوتم شـتێکی وا هەیە، هەمـان ڕۆژ هـات و منـی بـردە مـاڵی بـاوکی، دوای دوو ڕۆژ منیـان بـردە ماڵێـك، گوتیـان ئەمە کەســێکە هەم لەگەڵ حکــومەتە هەم لەگەڵ پێشــمەرگەیە و هــیچ زیــانێکی نیــیە و لێــرە بمێــنەوە، لێــرەوەش دەتــوانی دەربچیــت، دواتــر ئایشــە گــوڵ هــات، گــوتی: مێــردەکەم لە دەرەوەی کــۆیە ڕەزی هەیە، ســبەی زوو دەتــبەمە نــاو ڕەزەکە، ئینجــا بــۆ کــاتژمێر ١٠ دەتبەیــنە دەرەوەی کــۆیە، خێزانێــك هەیە لەگەڵ ئەوان بمێــنەوە، بەیــانی ئایشــە گــوڵ هــات و منــی بــردە لای مێــردەکەی، ئەوجــا بەڕێ کەوتــین. کــاتژمێر ٦ گەیشــتینە گونــدێك، گوتیــان ئێــرە مەترســی لە ســەر نەمــاوە، چــونکە حکــومەت تۆپبــارانی کــردووە، بەس یەك ژوور مــاوە و چەنــد کەســێکیش لەوێ بــوون. کــاتژمێر ٣ی بەرەبەیــان برادەرێــك هــات، گوێــدرێژێکی پــێ بــوو، منــی بــردە جێگــایەك، دوایــی گــوتی ئەمە بنــاری ســەفینە، لە ڕێگــا نــزیکەی کــاتژمێر ٨ گەیشــتینە خێزانێکــی کــورد، کە بە ڕۆژ نەیانــدەتوانی لە گونــد بــن لەبەر بۆردوومــانی فــڕۆکە، دەهــاتنە نێــو ڕەز و باخەکــان، کــاتژمێر ١٢ بــوو گەیشــتمە جێگــایەك پێیــان دەگــوت کــانی هەرمــێ، کەریــم ئەحــمەد بە خێــزانەوە لەوێ بــوون، شــەوانە لەگەڵ خەڵکــی گونــدەکە دەچــووینە ســەر تەپۆڵەکــان دەخەوتــین و کــاتژمێر ٤ دەهــاتینە خــوارەوە لەبەر بۆردوومـانی فـڕۆکە، بە ڕۆژیـش لە ژێـر دارەکـان بـووین، لەگەڵ هەتـاو جێگـای خۆمان دەگۆڕی، تاکوو کۆتایی مانگی ئەیلوول لەوێ مامەوە[٢٩٥].

هەروەهــا ئەحــمەد دڵــزار ســەبارەت بە قوربانیــدانی خــۆی و بنەمــاڵەکەی بــۆ شـۆڕش دەڵێـت: لە دوای گوللەبـاران کردنـی چەنـد کەسێکی سـڤیلی کـۆیە، دەنگـۆی ئەوە بڵاوبــووەوە ئەو کەســانەش دەگــرن، کە کەســێکیان لە نــاو پێشــمەرگەیە، بــۆیە ئــازادی کــوڕم هــاتە لام لە ئــاوەگرد، هەروەهــا کەسوکارەکەشــمیان لە کــۆیە دەرکــرد و گوتبوویــان بچــنە لای دڵــزار، لە لایەکــی دیــکەوە ڕۆژی ٤ی تەممــووزی ســاڵی ١٩٦٣ نەنکمیــان لە نــاو جێــی نەخۆشــی ڕاســت کــردەوە و هەموانیــان لە مــاڵ وەدەرنــا و ئاگریان لە خانووەکە بەردا، تا خانووەکە داڕما[٢٩٦].

له لایەکی دیکەوە لە کۆتایی مانگی ئابی ساڵی ١٩٦٣ هێزێکی زۆری جاش لە کۆیەوە هێرشی بردە سەر گوندی سماقووڵی گەلی و سووتاندییان، ئەو کاتە پێشمەرگەکانی حیزبی شیوعی لە سەر ئاوەگرد بوون، بۆیە بەرەو گوندەکە دەچن، بەڵام تا پێشمەرگەکانی حیزبی شیوعی دەگەنە ناو گوند هێزی حکومەت پاشەکشە دەکات، بەڵام لەوێ ئاگرەکە دەکوژێننەوە. کاتێك عەلی مەولوود دەبیستێت هێزی حکومەت هێرشی کردووەتە سەر سماقووڵی گەلی، لەگەڵ ژمارەیەك پێشمەرگە و برینپێچێك لە ئاوەگردەوە بە هاواری ئەو گوندە دەچن و لەوێ دوو برینداره‌کەیان تیمار کردووە[٢٩٧].

دیارە حکومەتی بەعس بە هەموو شێوەیەك و بە وردی بەدواداچوونی بۆ حیزبی شیوعی عێراقی و پارتی دیموکراتی کوردستان کردووە، لە نامەیەکی قایمقامی قەزای کۆیە کە بۆ موتەسەریفی هەولێر نێردراوە[٢٩٨]. ڕوونتر دەردەکەوێت، کە تێیدا هاتووە: لیستێکی ناوی ئەو کەسانەتان بۆ دەنێرین کە پەیوەندییان بە حیزبی شیوعی عێراق و پارتی دیموکراتی کوردستان کردووە[٢٩٩].
لە نامەکەدا ناوی ئەو ١٣ کەسە هاتووە:

ژ	ناوەکان	ئیشەکانیان
١	ئەحمەد مستەفا (دڵزار)	بێکار
٢	غەفوور حاجی یەحیا	کاسب
٣	حەسەن کاکە	کاسب
٤	بەکر محەممەد ئەمین	وێنەگر
٥	عەلی سلێمان	بەرگدروو
٦	نادر ئیسماعیل	جووتیار
٧	قادر حەمەد بەگ	موختاری گەڕەکی سەرباغ
٨	کەریم ڕەسووڵ	خاوەن کۆگا (صاحب مخزن)
٩	فاتیح ڕەسووڵ	فرۆشیار (عەتار)

١٠	سەید حەمید سلێمان	حەمباڵ/ کرێکار
١١	ڕەفیق تاهیر	کاسب
١٢	عەزیز مەغدید	قەساب
١٣	عەلی مەولوود	جووتیار

حەوتەم: بارودۆخی مەسیحییەکان لە کاتی هاتنی حەرەس قەومی

لە کـــاتی هێـــرش و پەلامارەکـــانی حەرەس قەومـــی بـــۆ نـــاو شـــاری کـــۆیە، مەسـیحییەکانی کـۆیە و بەتـایبەتی مەسـیحییەکانی گونـدی هەرمۆتەشـی گـرتەوە، بە شێوەیەك گوندەکەیان تاڵان کرا و خەڵکیشیان لێ شەهید کرا.

دیـــارە لە شۆڕشـــی ئەیلـــوولدا چەنـــدین کەس لە مەســـیحییەکانی کـــۆیە و هەرمـــۆتە بـــوون بە پێشـــمەرگە و یـــارمەتی پێشمەرگەشـــیان داوە، تەنـــانەت قوربانیشـــیان بـــۆ داوە[٣٠٠]. تەنـــانەت دوای بڵاوبـــوونەوەی بەیاننـــامەی ئەنجـــوومەنی نیشـــتمانی ســـەرکردایەتی شـــۆڕش و کوودەتـــای ٨ی شـــوباتی ســـاڵی ١٩٦٣ کاتێـــك بـــنکەی پۆلیســـی کـــۆیە تەســـلیم بـــوون، کەســـێك بە نـــاوی تۆمـــا مەســـیح، گوتبـــووی: چەکداریم پێ ناکرێت، بەڵام دەمەە چێشتلێنەرێکی باش بۆ پێشمەرگە[٣٠١].

پـــێش گەیشـــتنی ســـوپای عێـــراق بـــۆ کـــۆیە، هاووڵاتییـــان لە شـــاخەکان و هەورازەکـــانی دەوروبەر تـــونێلی بچووکیـــان لێـــدابوو، لە ترســـی بۆردوومـــان کـــردن کە پێـی دەگـوترا کـونە تەیـارە، لە نزیـك کـارێزی هەرمـۆتە چەنـد کـونە تەیـارەیەك هەبـوو بـۆ خۆشـاردنەوە، یەك لەو کونـانە کـونە تەیـارەی مـاڵی مـام دنحـا عیسـای ڕەبەن بـوو، بەڵام لە ٧ی حـــــوزەیرانی ســـــاڵی ١٩٦٣ لە ناکـــــاو بەســـــەریاندا دەڕووخێـــــت و لە ئەنجامــدا بــووە هــۆی مردنــی ٩ کەســی خێــزانەکەی بە ناوەکــانی: نەسریــن عیســا حەنـــای خوشـــکی، وەردێ عیســـا شـــابیلەی دایکـــی و حەوت منـــداڵی بە ناوەکـــانی: مەجید، بنیامین، جەمیل، بارزان، وارینە، ئەدیبە، زەکی[٣٠٢].

لە حـــوزەیرانی ســـاڵی ١٩٦٣ کاتێـــك حەرەس قەومییەکـــان هـــاتنە کـــۆیە، تـــاڵانێکی زۆر کـــرا، لەم تـــاڵان و کوشـــتن و دزیـــن و بـــردنە گونـــدی هەرمۆتەشـــی گـــرتەوە، بـــۆیە لە ترســـی حەرەس قەومییەکـــان بەشـــێك لە دانیشـــتووانی گونـــدی هەرمـۆتە چـوونە کەونەپـرد، لەوێـوە بـۆ کـۆیە، هەروەهـا بەشـێك لە مـاڵاتی هەرمـۆتە براوەتە گوندی شەوگێر[٣٠٣].

به هـۆی بڵاوبـوونەوەی تـرس و دڵەڕاوکـێ لە شـێوازی ڕەفتـار و مـامەڵەکردنی حەرەس قەومـی، بەشـێکی دیـکە لە هاووڵاتییـانی گونـدی هەرمـۆتە بەرەو گونـدی شیواشـۆك ڕۆیشـتن، یەکێـك لەوانە بنەمـاڵەی فەڕەنسـیس عیسـا بـوو، کە بە مـاڵ و منـداڵەوە چووبـوونە شیواشـۆك، کەچـی لە ٢١ی حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٦٣ لە کـاتی هێرشـی حەرەس قەومـی فەڕەنسـیس عیسـا شـەهید دەکرێـت، دیـارە نـاوبراو گـوێی گـران بـووە، لەو کـاتەی سـەربازەکان بانگیـان کـردووە، گـوێی لە ڕادیـۆ گرتـووە، لەبەر ئەوە گـــوێی لە دەنگـــی ســـەربازەکان نەبـــووە، بـــۆیە لەوێ کوشـــتوویانە، ئەوجـــا ڕادیـــۆکەی دەســـتییان بـــردووە. بە هـــۆی خراپـــی بـــارودۆخەکەوە فەڕەنســـیس هەر لەوێ بە خـــاك ســـپێردرا، بەڵام دوای نـــۆ مانـــگ تەرمەکەیـــان گواســـتەوە گۆڕســـتانی گونـــدی هەرمـــۆتە[٣٠٤]. ئەگەرچـــی بەشـــێك لە مەســـیحییەکانی کـــۆیە لە شۆڕشـــدا پێشـــمەرگە بـــوون و بەشـــێکی دیـــکەش بە شـــێوازی جیـــاواز هاوکـــاری و یـــارمەتی شۆڕشـــیان داوە، کەچـــی حەرەس قەومـــی هێرشـــی کـــردووەتە ســـەر هـــاووڵاتی مەدەنـــی، لەو نێوەشـــدا بەشـــێکیان کـــوژران، بەشـــێکی دیکەیـــان خانوویـــان لـــێ ڕووخێنراوە و مەڕوماڵاتیان براوە.

لە لایەکـی دیـکەوە حەرەس قەومـی جـگە لە مەڕ و مـاڵات، هەرچـی ڕەشـە وڵاغ و ئـاژەڵ هەبـوو بردیـان، هەروەهـا گوارەیـان لە گـوێی ژنـان دەپچڕانـد و گیرفـانی خەڵکیـان دەبـڕی و پێڵاوەکانیـان لـێ دەسـەندن، تەنـانەت ڕەفتـاری دیـکەی زۆر سـەیریان دەکـرد، بـۆ نمـوونە: لە نێـو پاشـماوە (زبڵخـانە) دەگەڕان بـۆ ئەوەی بـزانن چ شـتێکی بە نرخـی تێـدا هەیە، تـا بیـبەن[٣٠٥]، تەنـانەت دەغـڵ و دانیـان هەموو ئاگر تێبەردا[٣٠٦].

حەرەس قەومـی لە کـاتی هێرشـکردنە سـەر هەرمـۆتە نەك هەر لە پیـاوان، بەڵکـوو لە ژنانیشـیان داوە، ئەوجـا هەر شـتێك بە نـرخ بـووایە دەیـانبرد، نـزیکەی ٥٠٠ بـۆ ٦٠٠ مەڕی مـاڵی مـام مووسـا حەننایـان بـرد، مەڕومـاڵاتەکەی بردیـان هێنـدە زۆر بوو، کە خەڵك شینی بۆ دەکرد و دەیانگوت:

"تۆزێ میگەڵێ بوو بە گەواڵا
لە مەڕیان دەرکرد نێریە ڕەشتاڵا
شینێ دەگێڕێ خاتوو خەزاڵا[٣٠٧]".

هەروەهـــا لەگەڵ چـــوونی حەرەس قەومییەکـــان بـــۆ گونـــدی هەرمـــۆتە و دەسـتپێکی تاڵانکـاری، خەڵکـی گونـدەکە زەخیرەیـان (گەنـم، سـاوار، بـڕوش، نیسـك و نـۆ) بردبـووە نـاو حەوشـەی کەنیسـە، چـونکە باوەڕیـان وا بـووە کە حەرەس قەومـی هێـرش نـاکەنە سـەر کەنیسـە، بەڵام کاتێـك دەچـنە نـاو کەنیسـە هەمـوو زەخیرەکـان تـێکەڵ دەکەن، بـۆ ئەوەی نەتوانرێـت سـوودی لـێ وەربگیرێـت. هەروەهـا لە نـاو کەنیسـە چەنـد ئینجیـل و دەستنووسـێکیان بردبـوو، خەڵکـی گونـدەکە نەیـانتوانی بـوو بەرگـری بـکەن، چـونکە هـاووڵاتی سـڤیل بـوون و چەکیـان نەبـوو، لە بەرانـبەردا سەربازەکان چەکی برنەو و کلاشینکۆفی ئینگلیزی و پۆلۆنی‌یان پێ بووبوو[٣٠٨].

تەنـانەت کاتێـك خەڵکـی کـۆیە ڕەشـبگیر کـران و بـران بـۆ باشـووری عێـراق چەنـــدین مەســـیحییان لەگەڵ بـــووە. هەروەهـــا لە گرتووخـــانەی (معتقـــل) معەسکەری کەرکووك چەندین مەسیحی تێدا بووە[٣٠٩].

لە باســـی پێشـــتردا باســـمان لەوە کـــرد کە حەنـــا یووســـف تۆمـــا، لە ١ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ لە لایەن ڕژێمـــی بەعـــس دەســـتگیر کـــرا و ڕۆژی لە ٧ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ لەگەڵ یووســـف حەنـــا عەبـــدولکەریم و چەنـــد کەســـێکی دیـــکە لە دینگەکـــانی نـــاو بـــازاڕی شـــاری کـــۆیە بەســـترانەوە و گوللەبـــاران کـــران[٣١٠]، ســـلێوەی کـــوڕی حەنـــا یووســـف، کە بـــاوکی گوللەبـــاران کـــراوە، گوتـــوویەتی: "دوای ئەوەی هەواڵیـــان پێـــداین کە بـــاوکم گوللەبـــاران کـــراوە، بەرەو کـــۆیە ڕۆیشـــتین، دواتـــر تەرمـــی باوکمیـــان لە لای فلـــکەی کـــۆمەڵەی ســـەوز فڕێـــدا، ئـــێمەش لەوێـــوە بردمـــانە کەنیســـەی کـــۆیە، لە پاشـــان بردمـــانە گۆڕســـتان و بە خـــاکمان ســـپارد[٣١١]. گـــرنگە بگوترێـت بەر لەوەی گوللەبـاران بکـرێن قەشـە سـلێمان شـێخۆیان ناچـار کـرد، تـا بە زیندوویی تەڵقینی دوو کەسە مەسیحییەکە بدات[٣١٢].

هەروەهـــا بـــاس لەوە دەکرێـــت کە لە شـــاری ســـلێمانی و کـــۆیە حەرەس قەومـــی دەســـتدرێژییان کـــردووەتە ســـەر کـــچ و ژنـــانی گەنجـــی کـــۆیە[٣١٣]. ئەمە بـــۆ گونـــدی هەرمـــۆتە دروســـتە، چـــونکە دەکرێـــت بڵێـــین گونـــدی هەرمـــۆتە بە تەنیـــا ڕووبەڕووی تـــاڵان و ســـووتاندن نەبـــووەوە، بەڵکـــوو ڕووداوێکـــی جیـــاوازی تراژیـــدی لەوێ ڕوویـــدا، ئەویـــش ئەوە بـــوو کە ئـــافرەتێکی مەســـیحی نێـــو گونـــدی هەرمـــۆتە، لە لایەن ســـەربازێکی حەرەس قەومـــی دەســـتدرێژی سێکســـی دەکـــرێتە ســـەر، بەم هـــۆیەوە زۆر ترســـا بـــوو و کـــاریگەری دەروونـــی زۆر بە زەبـــری لەســـەر جـــێ هێشـــت بـــوو، کـــاتێکیش خەڵـــك ئەم هەواڵەی زانـــی، لە داخ و مەراقـــان خـــۆی کوشـــت. لێـــرەدا ڕەفتـــارە دزێـــو و بەدڕەوشـــتییەکانی حەرەس قەومـــی بەدیـــار دەکەوێـــت، کە نەســـڵەمینەوەیە لە ئەنجامـــدانی گەورەتـــرین تـــاوان کە دەســـتدرێژی سێکســـی بووە[٣١٤].

لە ڕاســـتیدا مەســـیحییەکانی کـــۆیە بە بەشـــێکی جیـــانەکراوەی دانیشـــتووانە موســـڵمانەکان دادەنـــرێن، لە هەمـــان کاتیشـــدا لە دیرۆکـــی ژیـــان و مانەوەیـــان لەو شـــارەدا بە خەڵکـــی هـــێمن و ئـــارام و گونجـــاو نـــاوبراون، بەڵام ئەو هـــێمن و ئـــارامییەی مەســـیحییەکان نەبـــووە هۆکارێـــك بـــۆ ئەوەی ڕێـــگە لە هێرشـــی حەرەس قەومییەکـــان بگرێـــت، بە پـــێچەوانەوە ئەوانـــیش بە هـــۆی شۆڕشـــی ئەیلـــوولەوە قوربانییانـــدا و ماڵیان تاڵانکرا و سووتێنرا.

پەراوێزەکانی بەشی دووەم

(١) بـاکووری، بە بـۆنەی یـۆبیلی زێڕینـی تیپـی مۆسـیقای بـاواجی کـۆیە لە ١٩٥٧- ٢٠٠٨، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٠٨، ل ٢٢٦.

(٢) مەحمـوود کـاکە زیـادی حەمە ئاغـای غەفـووری، سـاڵی ١٩٣٠ لە کـۆیە لەدایکبـووە، لە شۆڕشـی ئەیلـوول یەکەمـین مەفـرەزەی پێشـمەرگەی سـنووری کـۆیە بـووە، بەشـداری لە شـۆڕش و خەبـاتی کـوردایەتی کـردووە و تـا سـاڵی ١٩٨٩ بەردەوام بـووە، لەو کـاتە بەدواوە چـووەتە ئەورووپـا و لە وڵاتـی سـوید نیشـتەجێ بـووە، ڕۆژی ١٣ی کـانوونی دووەمـی سـاڵی ٢٠١٢ کـۆچی دوایـی کـرد و لە گۆڕسـتانی کەکـۆن بە خـاك سـپێردرا. وەرگیـراوە لە: (دێـدەوان یەعقـووب، تەرمـی مەحمـوود ئاغـا بە خـاك سـپێردرا، گۆڤـاری کەکـۆن، ژمـارە ٢٠، ئازاری ٢٠١٢، ل ٤).

(٣) مەسـعوود محەمـمەد بـاوەڕی وایە: کە ئەم ڕووداوە بـووە سـەرەتایەک بـۆ بە کـردار بـوونی ناخۆشـییەکانی نێـوان عەبـدولکەریم قاسـم و کوردەکـان، چـونکە دواتـر خەبەر بڵاوبـووەوە کە دۆخـی وڵات شـێواوە و هەمـوو عەشـیرەتەکان لە حکـومەت پشـت ڕێ بـوون و ڕێ و بانیـان لە ڕووی حکـومەت بەسـتووە، بەڵام ئەوەی دەسـتی هەبـوو لە تیژکـردنەوەی چەرخـی چەخماغـی سـەبیل کەمـالی عوسـمان ئاغـا بـوو، کە خـۆی بە بەرپرسـی کاروبـاری کـوردەواری دەزانـی، دەزانـم بە ئاسـانی نـاچێتە دڵانەوە بڕیـاری وەهـا گرنـگ و پەیوەسـت بە چارەنووسـی وڵاتـێکەوە بە لێـک خشـاندنی دوو چـیلکەی نـاو دەسـتی کەمـالەوە پرووشـکی سـووتێنەری لـێ هەڵبەزێـتەوە بـۆ گەلە خەرمـانی وڵاتێکـی وەک عێـراق، بەم شـێوەیە هێـدی هێـدی هەراکە گەورە بـوو و لە ڕۆژی ١١ی ئەیلـوولی ١٩٦١ لەشـکر بـزووت و بۆردوومـان دەسـتی پـێ کـرد (مەسـعوود محەمـمەد، گەشـتی

ژیــانم، بڵاوکــراوەی ســەنتەری لێکــۆڵینەوە و پەخشــی کــۆیە، چــاپی ســێیەم، چاپخــانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٠٩، ل ٣٦٠- ٣٦٦).

(٤) مەسعوود محەممەد، گەشتی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٥٧.

(٥) ســەڵاح ڕەشــید، مــام جەلال- دیــداری تەمەن- لە لاوێتیــیەوە بــۆ کۆشــکی کۆمــاری، بەشی یەکەم، چاپی چواردەیەم، ناوەندی ڕۆشنبیری ئەدیبان، ٢٠١٩، ل ١٨١- ١٨٢.

(٦) ئەمیــر حســێن، شــاری کــۆیە و بیرەوەرییەکــانم، بەشــی دووەم، گۆڤــاری کەکــۆن، ژمــارە ١٨، تشرینی دووەمی ٢٠١١، ل ٢٦.

(٧) موحســـین دزەیـــی، وێســـتگەکانی ژیـــانم، وەرگێڕانـــی: ئیســـماعیل بەرزنجـــی، بەشـــی دووەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٩، ل ٤٢.

(٨) بۆ دەقی نووسراوەکە بڕوانە پاشکۆی ژمارە (١).

(٩) فازیــل شــەوڕۆ، کرۆنۆلۆژیــای کــۆیە یــان مێــژووی ڕووداوەکــان لە ١٩١٨/٠٢/٢٠ تــا ١٩٦٣/٤/٢٥، بەشی یەکەم، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ١١، کانوونی یەکەمی ٢٠١٠، ل ٢٠.

(١٠) ئەحمەد دڵزار، بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٦.

(١١) کــافی محەمــمەد نەبەوی، ســاڵی ١٩٢٤ لە شــاری هەولێــر لەدایکبــووە، قۆناغەکــانی خوێنــدنی ســەرەتایی و ناوەنــدی لە هەولێــر تەواو کــردووە، ســاڵی ١٩٤٤ پەیوەنــدی بە کــۆلێژی ســەربازی کــردووە و بەکالۆریۆســی لە زانســتە ســەربازییەکان وەرگرتــووە و پــلەی ملازمـــی دووەمـــی پێـــدراوە. ســـاڵی ١٩٥٤ لە کـــۆلێژی ئەرکـــان ماســـتەری لە زانســـتە ســەربازییەکان بەدەســتهێناوە، ســاڵی ١٩٦٠ لە کــۆلێژی ئەرکــانی ســۆڤیەتی بەشــداری لە خــولێکی ســەربازی کــردووە، چەنــدین پــلەی ســەربازی جیاجیــای وەرگرتــووە، لەوانە: بەرپرســی فەوجــی ســێی ســەر بە لیــوای پیــادەی ســێ لە هەولێــر، سوپاســالاری فیــرقەی یەك، دوای کوودەتـــای ٨ی شـــوباتی ســـاڵی ١٩٦٣ پەیوەنـــدی بە شۆڕشـــی ئەیلـــوولەوە کــردووە و چەنــدین پــلە و پــایەی لە نــاو شۆڕشــدا وەرگرتــووە، لە گفتوگــۆ و دانوســتانەکانی ١٠ی شــوباتی ســاڵی ١٩٦٤ ڕۆڵــی نــاوبژیوانی لە نێــوان حکــومەت و ســەرکردایەتی شۆڕشــی ئەیلــوولدا بینیــوە، لە ســەرەتای ســاڵی ١٩٦٥ گەڕاوەتەوە بەغــدا، ســاڵی ١٩٧٠ خانەنشــین کــراوە، لە ڕۆژی ٢٥ی تەمـمــووزی ســاڵی ٢٠٠٤ کــۆچی دوایــی کــردووە. وەرگیــراوە لە: (بورهـــان حـــاتەم گۆمەتـــاڵی (دکتـــۆر)، مســـتەفا بـــارزانی لە بەڵگەنـــامە نهێنییەکـــانی حکومەتی عێراقدا (١٩٤٧- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٣).

(١٢) شـــيلان تـــاهير ســـاڵح، كـــۆیه له نێـــوان ســـاڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥ (لێكـــۆڵینەوەیەكی مێژوویـــی سیاســـییە، ماســـتەرنامەیەكی بڵاونەكـــراوەیە و پێشكەشـــی كـــۆلێژی زانســـتە كۆمەڵایەتییەكانی زانكۆی كۆیە كراوە، ٢٠٠٨، ل ٦٤.

(١٣) حەمەغەریـــب حەمەد حەمە، نـــاسراو بە حەمە بەگـــرەز، ســـاڵی ١٩٢٧ لە كـــۆیە لەدایكبـــووە، مـــاوەیەك لە حـــوجرە خوێنـــدوویەتی، هەروەهـــا تـــا پـــۆلی پێنجەمـــی ســـەرەتای لە قوتابخـــانە خوێنـــدوویەتی، لە گەنجیـــدا پەیوەنـــدی بە ڕیزەكـــانی پـــارتی دیمـــوكراتی كوردســـتان كـــردووە، مـــاوەیەك ڕۆژنـــامەی خەبـــاتی لە كـــۆیە بڵاوكـــردووەتەوە، ســـاڵی ١٩٦١ لە لای گونـــدی تـــۆپزاوا بە هـــۆی بۆمبـــارانی حكـــومەتی عێراقـــی برینـــدار بـــووە، دوای چـــاكبوونەوەی دیســـان پەیوەنـــدی بە شۆڕشـــی ئەیلـــوول كـــردووە، لە كۆتاییەكـــانی شـــۆڕش ئـــاوارەی ئێـــران بـــووە. جیـــا لە پێشـــمەرگایەتی هونەرمەنـــدیش بـــووە. نـــاوبراو لە ڕێككەوتـــی ٧ی تەممـــــووزی ســـــاڵی ٢٠١٨ كـــــۆچی دوایـــــی كـــــردووە. (چـــــاوپێكەوتن لەگەڵ ئـــــاكۆ حەمەغەریـــب حەمەد، كـــوڕی حەمە بەگـــرەز، كـــۆیە، ڕێككەوتـــی ٢٥ی كـــانوونی دووەمـــی ساڵی ٢٠٢٣).

(١٤) گونـــدی تـــۆپزاوا، بە دووری ٤ كیلـــۆمەتر دەكەوێـــتە بـــاكووری ڕۆژئـــاوای شـــاری كـــۆیە، هاوســـنووره لەگەڵ هەر یەك لە گونـــدەكانی: كێلەخـــواره لە ڕۆژهەڵات، كـــرۆژ لە بـــاكوور، هەرمـــۆتە لە باشـــوور، شـــێخەروان لە ڕۆژئـــاوا، هەروەهـــا بەشـــێكی كەمـــی لەگەڵ گونـــدی مـــام قلیـــنج هاوســـنووره، لە ئێســـتادا نـــزیكەی ٧٠ خێزانـــی تێـــدا دەژی. بـــۆ زانیـــاری زیـــاتر بـــڕوانە: (هـــێمن مەولـــوود، فەرهەنگـــی جوگرافیـــای كـــۆیە ٢١ (گونـــدی تـــۆپزاوا)، گۆڤـــاری كەكۆن، ژمارە ٥٧، ئازاری ٢٠١٩، ل ٤٣).

(١٥) ئەحمەد دڵزار، بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٦.

(١٦) كەكـــۆن، حەمە بەگـــرەز، یەكەمـــین برینـــداری شۆڕشـــی ئەیلـــوول بە بـــۆنەی ٥٠ ســـاڵەی برینـــداربوونی چەپـــكە گـــوڵی (ی. ن. ك)ی پێشـــكەش كـــرا، گۆڤـــاری كەكـــۆن، ژمـــارە ١٨، تشرینی دووەمی ٢٠١١، ل ١.

(١٧) چـــاوپێكەوتن لەگەڵ ســـەلاح شـــێخ شـــەرەف، كـــۆیە، ڕێككەوتـــی ٢٩ی كـــانوونی دووەمـــی ســـاڵی ٢٠٢٣. ســـەلاح شـــێخ شـــەرەف، ســـاڵی ١٩٤٨ لە گونـــدی كەلكـــان لەدایكبـــووە، ئـــامۆزای جەلال تاڵەبـــانییە، قۆنـــاغی ســـەرەتایی و ناوەنـــدی لە كـــۆیە خوێنـــدووە، ســـاڵی ١٩٦٨ پەیمانگـــای مامۆســـتایانی لە ســـلێمانی تەواو كـــردووە، ســـاڵی ١٩٧٠ بـــووەتە مامۆســـتا و لە چەنـــد شـــوێنی جیـــاوازی كوردســـتان مامۆســـتایەتی كـــردووە و تـــا ســـاڵی ١٩٨٧ بەردەوام

بووه، ساڵی ١٩٦٨ بووەتە ئەندامی سکرتاریەتی قوتابییانی کوردستان و بەرپرسی لقی سلێمانی، ساڵی ٢٠٠٠ تا ٢٠٠٣ قایمقامی کۆیە بووە، لە ساڵی ٢٠٠٣ تا ساڵی ٢٠٠٥ پارێزگاری هەولێر لە کۆیە بووە، چەند کتێبێکی چاپ و بڵاوکردووەتەوە و سەرپەرشتی سەنتەری لێکۆڵینەوە و پەخشی کۆیە دەکات.

(١٨) ئەمیر حسێن، شاری کۆیە و بیرەوەرییەکانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦.

(١٩) چاوپێکەوتن لەگەڵ سەڵاح شێخ شەرەف، سەرچاوەی پێشوو.

(٢٠) مەسعوود کوڕی مەلا محەممەد کوڕی مەلا عەبدوڵڵا کوڕی مەلا ئەسعەد کوڕی مەلا عەبدولڕەحمان کوڕی مەلا عەبدوڵڵا کوڕی مەلا محەممەد کوڕی مەلا ئیبراهیم کوڕی شێخ حەسەنە. ساڵی ١٩١٩ لە هاوینە هەواری چناروك/ کۆیە لەدایکبووە، یەکێکە لە کەسایەتییە دیارەکانی کورد، لە بواری ڕۆشنبیری بە پێشەنگ دادەنرێت، کە ساڵی ١٩٢٥ لە کۆیەوە دەستی بە خوێندنی سەرەتایی کردووە، قۆناغەکانی دواتری لە شاری هەولێر خوێندووە، ساڵی ١٩٤٥ لە بەغدا کۆلێژی حقوق (ماف)ی تەواو کردووە. ساڵی ١٩٥٢ لە سلێمانی دەبێت بە دادوەر و سەرپەرشتی دادگای چوارتا دەکات، ساڵی ١٩٥٣ وەکوو نوێنەری شاری کۆیە دەچێتە پەرلەمانی بەغدا، هەروەها ساڵی ١٩٦٤ دەبێتە وەزیری دەوڵەت بۆ ئاوەدانکردنەوەی باکوور، جگە لە کاری سیاسی، ٢٣ کتێب و پتر لە ٥٠ وتاری هەیە، ناوبراو لە ١ی نیسانی ساڵی ٢٠٠٢ لە نەخۆشخانەی ڕزگاری بە هۆی نەخۆشییەوە کۆچی دوایی دەکات و لە گۆڕستانی دەروێش خدر لە کۆیە بە خاك دەسپێردرێ. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (زامدار ئەحمەد، مرۆڤ و مێژوو لە گۆشەنیگای مەسعوود محەممەدەوە، چاپی یەکەم، چاپ و بڵاوکردنەوەی چوار چرا، سلێمانی، ٢٠١٧، ل ٢٤- ٣٦).

(٢١) مەسعوود محەممەد، گەشتی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٥- ٦٦.

(٢٢) حەمید حوسێن تەها، ناسراو بە حەمید ڕەشاش، ساڵی ١٩٣١ لە گوندی قەیباشی خوار شارۆچکەی پردێ لەدایکبووە، لە بنەچەدا خۆشناوە و خەڵکی بالیسانە، ساڵی ١٩٥٦ پەیوەندی بە پارتی دیموکراتی کوردستان کردووە، لە ١٦ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٦١ پەیوەندی بە ڕیزەکانی پێشمەرگەی کوردستان کردووە، یەکێك بووە لە پێشمەرگەکانی شۆڕشی ئەیلوول و لە بەشێکی ناوچەکانی کوردستان پێشمەرگایەتی کردووە. هاوکات یەکێکە لەو کەسانەی کە لە بواری کولتوور شارەزایی باشی هەیە و چەند کتێبێکی

چـــاپکراوی هەیە. بـــۆ زانیـــاری زیـــاتر بـــڕوانە: (حەمیـــد ڕەشـــاش، ژیـــانی کـــوردەواری، بڵاوکـراوەی ئەکادیمیـای کـوردی، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی حـاجی هاشـم، هەولێـر، ٢٠١١، ل ٢٠٥). ناوبراو لە ٢١ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٢ کۆچی دوایی کرد.

(٢٣) حەمیـد ڕەشـاش، بیرەوەرییەکـانم لەگەڵ شـارە دێـرینەکەی کـۆیە، گۆڤـاری کەکـۆن، ژمارە ٢٢، تەمووزی ٢٠١٢، ل ١٣.

(٢٤) بورهـان حـاتەم عوسـمان، پرۆسـەی ڕاگواسـتن و وێرانکردنـی گونـدەکانی شـارۆچکەی کـۆیە لە سـاڵی ١٩٨٧دا (لێکـۆڵینەوەیەکی بەڵگەنـامەییە)، گۆڤـاری ئەکادیمیـای کـوردی، ٢٠٢١، ژمارە ٤٨، ل ١٦٢.

(٢٥) سـەلاح ڕەشـید، مـام جەلال- دیـداری تەمەن-، بەشـی یەکەم، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١٨٠.

(٢٦) عەبـدولکەریم عەبـدوڵڵا حەوێـزی (مامۆسـتا)، شۆڕشـی ئەیلـوول لە کـۆیەوە دەسـتی پێ کردووە، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٢٨، ئەیلوولی ٢٠١٣، ل ١٣.

(٢٧) لە سـەروبەندی شۆڕشـی ئەیلـوول کـاکە زیـاد لە زینـدان بـووە، لەم بـارەیەوە قـادر شـۆڕش لە بیرەوەرییەکانیـدا دەڵێـت: "١٢ی ئەیلـوولی سـاڵی ١٩٦١ کەفـیلەکەم گـوتی: بەدوایـان نـاردووم و گوتوویـانە ئەگەر قـادر شـۆڕش نەیەت ئـێمە تـۆ دەگـرین، ئیـدی مـن بەرەو دائیـرەی ئەمـن ڕۆیشـتم، منیـان خسـتە بەنـدیخانەوە، لەوێ هەنـدێك گیـراوی خەڵکـی کـۆیەی لـێ بـوو، لە نێویانـدا کـاکە زیادیشـی تێـدا بـوو، ڕۆژی ١٤ی ئەیلـوول ١٠٠ کەسـیان جیـاکردەوە بردنیـان بـۆ وێسـتگەی شـەمەندەفەر کـاکە زیادیـان بە زنجیرێـك لە پەنـجەرەی شـەمەندەفەر گرێـدا، لە هەولێـر." وەرگیـراوە لە: (شـاخەوان شـۆڕش، قـادر شـۆڕش (چـل سـاڵ خەبـات و تێکۆشـان، دیـوی نـاوەوەی هەنـدێ لایەنـی مێژوویـی خەبـاتی نەتەوەیـی کـورد لە نێـوان سـاڵانی ١٩٤٦- ١٩٨٣)، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی خۆییبـوون، دانیمارك، ٢٠٠١، ل ٣٦- ٣٧).

(٢٨) مەمەنـد فەرەج سـەعید بـارام هەیـاس، نـاسراو بە کوێخـا مەمەنـد، سـاڵی ١٩٢٠ لە گونـدی حەمەبـایزانی بنـاری هەیـبەت سـوڵتانی نزیـک شـاری کـۆیە لە نێـو عەشـیرەتی مەنمـی لەدایکبـووە، پیـاوێکی کـۆمەڵایەتی بـووە و یەکێـک بـووە لە کەسـایەتییە دیارەکـانی سـنوورەکە، لە ئاشـتەوایی کۆمەڵایەتییـدا نـاودێر بـوو، لە شۆڕشـی ئەیلـوول بەشـدار بـووە و لە ڕاپەڕینـی شـاری کـۆیەش ڕۆڵـی بەرچـاوی هەبـووە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (کـاوە کوێخـا مەمەنـد، کوێخـا مەمەنـدی کـۆیە، جـوامێری، چـاکەخوازی، بەخشـندەیی و ئاشتەوایی، (١٩٢٠- ١٩٩٥)، دەستنووس، بڵاونەکراوە، ٢٠٢٢، ل ٤٣- ٥٣.

(٢٩) عەباسـی مامەنـد ئاغـا، سـاڵی ١٩٢٢ لە ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتان لەدایکبـووە، بەڵام لە بنەڕەتـدا خەڵکـی سـەرکەپکانە، سـەرۆکی عەشـیرەتی ئـاکۆ بـووە، سـاڵی ١٩٦١ پەیوەنـدی بە ڕیزەکـانی هێـزی پێشـمەرگەوە کـردووە، هەروەهـا لە ڕووی مـادییەوەش هاوکـاری شۆڕشـی کـردووە، یەکێـك بـووە لەو کەسـانەی ڕەتـی کـردووەتەوە چـاوی بە عەبـدولکەریم قاسـم بکەوێـت، سـاڵی ١٩٦٤ بـووەتە ئەنـدامی ئەنجـوومەنی سـەرکردایەتی شـۆڕش لە کوردسـتان، لە ١ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٦٦ بە هـۆی نەخۆشـییەوە کـۆچی دوایـی کـردووە. وەرگیـراوە لە: (ڕاهـی مەزهەر ئەلعـامری (دکتـۆر)، ڕۆڵـی سیاسـی مەسـعوود محەمـمەد لە عێـراقدا (١٩١٩- ١٩٦٨)، وەرگێڕانـی: د. محەمـمەد تاتـانی، بڵاوکـراوەی زانکـۆی کـۆیە، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی سـەنتەری لاس، کـۆیە، ٢٠١٨، ل ١٤٧؛ عەبـدوڵڵا ڕەحـمان مەلازادە، شـێوەی پێکهـاتەی سـەربازی شۆڕشـی ئەیلـوولی مەزن (کـورتە باسـێکە لە سـەر پێکهـاتەی عەسـکەری لەشـکری شۆڕشـگێڕی کوردسـتان لە سـاڵی ١٩٦٥ تـا سـاڵی ١٩٧٥)، بڵاوکـراوەی ئینسـکلۆپیدیای پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان و زانکـۆی دهـۆك، چـاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢١، ل ٣٤).

(٣٠) کاوە کوێخا مەمەند، کوێخا مەمەندی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١.

(٣١) شـیلان تـاهیر سـاڵح، کـۆیە لە نێـوان سـاڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٦٤.

(٣٢) کاوە کوێخا مەمەند، کوێخا مەمەندی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٢- ١١٣.

(٣٣) سـتار محەمـمەد ئەمـین، حەمیـد ڕەشـاش و تـولە ڕێیەکـانی کـوردایەتی، لە بڵاوکراوەکـانی ناوەنـدی هەولێـری مەکتەبـی ڕاگەیانـدنی یەکێتـی نیشـتمانی کوردسـتان، چاپی یەکەم، ٢٠٢٢، ل ٢٤١.

(٣٤) عەبـدولکەریم عەبـدوڵڵا حەوێـزی (مامۆسـتا)، شۆڕشـی ئەیلـوول لە کـۆیەوە دەسـتی پێ کردووە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣.

(٣٥) عەبـدولکەریم عەبـدوڵڵا حەوێـزی (مامۆسـتا)، شۆڕشـی ئەیلـوول لە کـۆیەوە دەسـتی پێ کردووە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣.

(٣٦) خالیـد سـەعید ئەسـعەد، نـاسراو بە (دکتـۆر خالیـد)، سـاڵی ١٩٣٣ لە بنەمـاڵەی غەفووری‌یەکـان لە شـاری کـۆیە لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی و ناوەنـدی و ئامـادەیی لە کـۆیە تەواو کـردووە، سـاڵی ١٩٥٥ پەیمانگـای پزیشـکی لە کەرکـووك تەواو کـردووە و لە خەسـتەخانەی کەرکـووك و دواتـر لە خەسـتەخانەی کـۆیە بـووە، سـاڵی ١٩٥٣ بـووەتە

ئەنــدامی یەکێتــی قوتابییــان و ســاڵی ١٩٥٤ پەیوەنــدی بە پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان کــردووە، دوای شۆڕشــی ١٤ی تەممــووزی ســاڵی ١٩٥٨ بــووەتە ئەنــدامی لیــژنەی نــاوچەی کــۆیە. ســاڵی ١٩٦١ لەگەڵ عــومەر دەبــابە و مەلا مــاتۆڕ یەکەم بــنکەی شــۆڕش لە گونــدی بێتــواتە دادەمەزرێــنن، دواجــار لە کارەســاتی هەکــاری ســاڵی ١٩٧٨ شــەهید دەکرێــت. بــۆ زانیــاری زیــاتر بــڕوانە: (عەبــدولخالق عەلائەدیــن، کــۆیە... نــاودارانی، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٢١٧- ٢١٩؛ ســتار محەمــمەد ئەمــین، بــۆ ئەوەی ڕاســتییەکان ون نەبــن لە زاری کەمــال محــیەدین، لە بڵاوکراوەکــانی ناوەنــدی هەولێــری مەکتەبــی ڕاگەیانــدنی یەکێتــی نیشــتمانی کوردستان، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢٢، ل ١٢٦- ١٣١).

(٣٧) کەمــال محــیەدین، یەکێــك لە کەســە دیارەکــانی شۆڕشــی ئەیلــوول لە ســنووری کــۆیە، لەم بــارەیەوە دەڵێــت: ڕێککەوتــی ٢٩ی تشرــینی دووەمــی ســاڵی ١٩٦١ مــام جەلال و دکتــۆر خالیــد لەگەڵ مەفــرەزەیەك پێشــمەرگە دەچــنە گونــدی پیــرەر و بۆســە دادەنێــنەوە، کــاتژمێر ١١ی نیــوەڕۆ مســەلەحەکە دەگــات و دەکەوێــتە بۆســە، ئۆتــۆمبێلەکە دەســووتێنن. وەرگیــراوە لە: (ســتار محەمــمەد ئەمــین، بــۆ ئەوەی ڕاســتییەکان ون نەبــن لە زاری کەمــال محیەدین، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٤).

(٣٨) ســەڵاح ڕەشــید، مــام جەلال- دیــداری تەمەن-، بەشــی یەکەم، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ١٨٦.

(٣٩) هەوریــن عەلــی تۆفیــق، جەمــال فەتحــوڵلا تەیــب (دکتــۆر) ڕۆڵــی سیاســی ژنــانی کــۆیە (١٩٥٨- ١٩٩١)، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، بەرگی ٩، ژمارە ٢، ٢٠٢٢، ل ٥٦٨.

(٤٠) قارەمــان حەیــدەر ڕەحــمان، شــەڕی پــارتیزانی لە مــاوەی شۆڕشــی ئەیلــوولدا، گۆڤــاری مێژوو، ساڵی چوارەم، ژمارە ١٤، ٢٠١٠، ل ٢٤- ٢٥.

(٤١) وتــاری عەلــی عەبــدوڵلا ئەمــین (١٩٢٦- ٢٠١٧)، مــاڵپەڕی ئینســکلۆپیدیای پــارتی دیموکراتی کوردستان، سەرچاوەی پێشوو، ٢٠٢٢.

(٤٢) ســمکۆ فەرەج ســەعید بــارام هەیــاس، نــاسراو بە حــاجی ســمکۆ، ســاڵی ١٩٣٠ لە گونــدی حەمەبــایزان لەدایکبــووە، لە شۆڕشــی ئەیلــوول بــووە بە پێشــمەرگە و تــا ســاڵی ١٩٧٥ چەکــی پێشــمەرگایەتی لە شــان بــووە، ســاڵی ١٩٦٣ لە ســەری ســەرای هەیــبەت ســوڵتان برینــدار بــووە. نــاوبراو لە ٣٠ی تشرــینی دووەمــی ســاڵی ٢٠٢٠ بە هــۆی تــووش بــوونی بە ڤایرۆســی کۆڕۆنــا گیــانی لەدەســتدا. وەرگیــراوە لە: (کــاوە کوێخــا مەمەنــد، کوێخــا مەمەندی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦١).

(٤٣) سـدیق کوێخـا تەهـا کـانی کـوردە، سـاڵی ١٩٤٢ لە گونـدی کـانی کـوردە لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٥٨ بـووەتە ئەنـدامی نـاوچەی پـارتی لە کـۆیە، لە کۆتـایی سـاڵی ١٩٦١ بـووەتە پێشـمەرگە و تـا کۆتـایی شۆڕشـی ئەیلـوول بەردەوام بـووە، دوای کۆتـایی شـۆڕش چـووەتە ئێـران و خـۆی تەسـلیم بە حکـومەتی عێراقـی نەکـردوە، سـاڵی ١٩٧٦ گەڕاوەتەوە باشـووری کوردسـتان و بـووەتەوە بە پێشـمەرگە، خـاوەنی ٣ کـوڕ و هەشـت کـچە، لە ڕێککەوتـی ٣ی حـوزەیرانی سـاڵی ٢٠١٢ کـۆچی دوایـی کـرد. وەرگیـراوە لە: (ئـاکۆ محەمـمەد کـۆیی، حەمەسـوور کێخـوا تەهـا لـووتکەیەك لە نەبەزی، گۆڤـاری چیـا (کـۆمەڵەی پێشـمەرگە دێرینەکـان دەریـدەکات)، ژمـارە ٤٧، تەممـووز و ئـابی ٢٠١٢، ل ١٧؛ چـاوپێکەوتن لەگەڵ ڕزگـار سـدیق کوێخـا تەهـا کـانی کـوردەیی، نـاسراو بە (ڕزگـار حەمەسـووری کوێخـا تەهـای کـانی کـوردەیی)، کـۆیە، ڕێککەوتـی ١٥ی کـانوونی دووەمـی سـاڵی ٢٠٢٣). ڕزگـار سـدیق کوێخـا تەهـا کـانی کـوردەیی، نـاسراو بە (ڕزگـاری حەمەسـووری کوێخـا تەهـای کـانی کـوردەیی)، سـاڵی ١٩٦٣ لە گونـدی کـانی کـوردە لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی لە گونـدی بۆگـد تەواو کـردووە، لە کـۆیەش تـاکوو پـۆلی دووی ناوەنـدی خوێنـدووە، سـاڵی ١٩٨٢ بـووە بە پێشـمەرگە، لە دوای ڕاپەڕینـی سـاڵی ١٩٩١ و کـۆڕەو ئـاوارەی ڕۆژهەڵاتـی کوردستان بووە، ئێستا خانەنشینە و لە کۆیە دادەنیشێت.

(٤٤) کاوە کوێخا مەمەند، کوێخا مەمەندی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٣- ١١٤.

(٤٥) خالیـد عەبدولواحیـد ئەحـمەد سـلێمان، نـاسراو بە خالیـد دلێـر، ٢٠ی ئـابی ١٩٣٣ لە شـاری کـۆیە لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٤٧ ئەو کـاتەی خالیـد دلێـر پـۆلی پێنجـی سـەرەتایی دەبێـت لەگەڵ چەنـد خوێنـدکارێکی دیـکە کـۆمەڵگەی پێشـکەوتنی خوێنـدەواری دادەمەزرێـنن (K. P. X)، ئەمەش دەبێـتە سـەرەتایەك بـۆ دروسـت بـوونی یەکێتـی قوتابییـانی کوردسـتان، ئەو کـاتەی لە زینـدان دەبێـت شـیعری: پێشـمەرگە، ئـێمە ڕۆڵەی کـوردین دەنووسـێت، دوای دەسـتپێکی شۆڕشـی ئەیلـوول دەبێـتە پێشـمەرگە، بەڵام لە سـاڵی ١٩٧٠ تـا سـاڵی ١٩٩١ لە کـاری پارتـایەتی دووردەکەوێـتەوە، نەك کـوردایەتی، بەڵکـوو لەو مـاوەیە لە ڕێـگەی ئەدەبەوە هەڵوێسـتە نیشـتمانییەکانی خـۆی دەردەبڕێـت، لە ١٦ی کـانوونی یەکەمـی ٢٠١١ کـۆچی دوایـی دەکـات و ڕۆژێـك دواتـر لە کـۆیە بە خـاك دەسـپێررێت. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (عەبدولواحێـد ئیـدریس شـەریف (دکتـۆر)، خالیـد دلێر باوەڕێکی نەگۆڕ (ئەدەب، هونەر، سیاسەت)، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢٠، ل ١٦- ٢٦.

(٤٦) عەبدولواحێـد ئیـدریس شـەریف (دکتـۆر)، خالیـد دلێـر بـاوەڕێکی نەگـۆڕ، سـەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨.

(٤٧) ئەحمەد دڵزار، بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٧.

(٤٨) هەوریـن عەلـی تۆفیـق، جەمـال فەتحـوڵڵا تەیـب (دکتـۆر) ڕۆڵـی سیاسـی ژنـانی کـۆیە (١٩٥٨- ١٩٩١)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٦٧.

(٤٩) بورهـان حـاتەم گۆمەتـاڵی (دکتـۆر)، مسـتەفا بـارزانی لە بەڵگەنـامە نهێنییەکـانی حکومەتی عێراقدا (١٩٤٧- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥.

(٥٠) کەمـال محێـدین، لەم بـارەیەوە دەڵێـت:" لە دوای کوودەتـای بەعسـییەکان، لە ئێـرانەوە بە ژمـارەیەکی بـاش چەك و تەقەمەنـی گەڕاوەتـنەوە کـۆیە. (کەمـال محێـدین، کـاك عـومەر لە مێـژووی ڕامیـاری کوردسـتاندا، کـاکی کاکـان لە یـادەوەری هـاوەڵانیدا، ئامـادەکردنی: کـاکەمەم بۆتـانی، بەرگـی دووەم، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی شـەهاب، هەولێر، ٢٠١٧، ل ٦٣).

(٥١) عەلـی عەبـدوڵڵا عەسـکەری، سـاڵی ١٩٣٧ لە گونـدی عەسـکەری سـەر بە پارێزگـای کەرکـووك لەدایکبـووە، لە لاویەتیـیەوە پەیوەنـدی کـردووە بە یەکێتـی قوتابییـانی کوردسـتان، سـاڵی ١٩٥٩ لە کـۆنگرەی چـوارەمی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان بـووە بە ئەنـدامی لیـژنەی چـاودێری پشـکنین، سـاڵی ١٩٦٠ لە کـۆنگرەی پێنجەمـی پـارتی بـووە بە ئەنـدامی کـۆمیتەی ناوەنـدی، لەگەڵ دەسـت پـێ کردنـی شۆڕشـی ئەیلـوول تـا سـاڵی ١٩٦٢ بـووە بە لێپـرسراوی پێشـمەرگە لە بادینـان، سـاڵی ١٩٦٤ بـووەتە ئـامر هێـزی خەبـات، سـاڵی ١٩٧٤ و لەگەڵ دەسـت پـێ کـردنەوەی شـەڕ و کۆتـایی بەیاننـامەی ١١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٠ ڕۆڵـی گەورەی بینیـوە، دوای کۆتـایی شـۆڕش بـۆ باشـووری عێـراق دوور خـراوەتەوە، لەدوای دروسـت بـوونی یەکێتـی نیشـتمانی کوردسـتان و یەکەمـین کۆبـوونەوە کـراوە بە ئەنـدامی مەکتەبـی سیاسـی و فەرمانـدەی هێـزی پێشـمەرگەی کوردسـتان، سـاڵی ١٩٧٨ لە کـاتی هەکـاری بە دیلـی شـەهید دەکرێـت. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (ژمـارەیەك نووسـەر، پیاونـامە (گـوڵبژێرێکی ژیاننـامەی شـەهیدی نەمـر عەلـی عەسـکەرییە)، ئامـادەکردنی: حەمە نووری تۆفیق، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل ٢٨- ٣١).

(٥٢) عەبـدولڕەحمان ئیسـماعیل ڕەسـووڵی کێشـکەیی، نـاسراو بە عەبـدولڕەحمانە ڕووتە، سـاڵی ١٩١٧ لە گونـدی سوسـێی بنـاری چیـای سـەفین لەدایکبـووە و لە کـۆیە ژیـاوە، لە تەمەنـی ٧ سـاڵیدا لە سـوختەخانە قورئـان و بنەماکـانی خوێنـدنەوە فێربـووە،

مـــاوەیەکیش لە قوتابخـــانە خوێنـــدوویەتی، لەگەڵ دامەزرانـــدنی پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســتان بــووەتە ئەنــدامی ئەو حیــزبە، ســاڵی ١٩٦١ بەشــداری لە شۆڕشــی ئەیلــوول کــردووە، جیــا لە سیاســەت ڕووتە شــاعیرێکی دیــار بــووە و شــیعری نەتەوایەتــی نووســیوە. نــاوبراو لە ڕێککەوتــی ١٨ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٩٣ کــۆچی دوایــی کــردووە. وەرگیــراوە لە: (کەریم شارەزا، کۆیە و شاعیرانی، بەرگی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩١).

(٥٣) قارەمـــان حەیـــدەر ڕەحـــمان، شـــەڕی پـــارتیزانی لە مـــاوەی شۆڕشـــی ئەیلـــوولدا، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٢٧؛ کەمـــال محێـــدین، کـــاك عـــومەر لە مێـــژووی ڕامیـــاری کوردســـتاندا، کـــاکی کاکـــان لە یـــادەوەری هـــاوەڵانیدا، ئامـــادەکردنی: کـــاکەمەم بۆتـــانی، بەرگی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٣.

(٥٤) مەسعوود محەممەد، گەشتی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦٩.

(٥٥) بورهـــان حـــاتەم گۆمەتـــاڵی (دکتـــۆر)، مســـتەفا بـــارزانی لە بەڵگەنـــامە نهێنییەکـــانی حکومەتی عێراقدا (١٩٤٧- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦.

(٥٦) مســعود بــارزانی، بــارزانی و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد (شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگـــی ســـێیەم، بەشـــی یەکەم، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی وەزارەتـــی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤، ل ٨٨.

(٥٧) ئیبراهـــیم ئەحـــمەد، تـــوێژێ لە خەبـــاتی کـــاکە عـــومەر دەبـــابە، کـــاکی کاکـــان لە یـــادەوەری هـــاوەڵانیدا، ئامـــادەکردنی: کـــاکەمەم بۆتـــانی، بەرگـــی دووەم، چـــاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٧، ل ١٢.

(٥٨) ســـۆزان کەریـــم مســـتەفا، بەعســـیزم و کـــورد ١٩٤٧- ١٩٧٥ (تـــوێژینەوەیەکی مێژوویـــی سیاســـییە)، بڵاوکـــراوەی مەکتەبـــی بیـــر و هۆشـــیاری یەکێتـــی نیشـــتمانی کوردســـتان، چـــاپی یەکەم، چاپخانەی حەمدی، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ١٧٢.

(٥٩) بورهـــان حـــاتەم عوســـمان (دکتـــۆر) و نەهـــرۆ محەمـــمەد عەبـــدولقادر (دکتـــۆر)، هەڵمەتـــی ڕەشـــبگیری بەعســـییەکان لە دوای کوودەتـــای ٨ی شـــوباتی ١٩٦٣ لە شـــاری هەولێـــر (لێکـــۆڵینەوەیەکی بەڵگەنـــامەییە)، گۆڤـــاری قەڵای زانســـت، بەرگـــی ٦، ژمـــارە ٢، بەهـــــاری ٢٠٢١، ل ٢٥٣؛ واحێـــــد عـــــومەر محێـــــدین، دانوســـــتانەکانی بـــــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی نەتەوەیـــی کـــورد و حکومەتەکـــانی عێـــراق (١٩٢١- ١٩٦٨) لێکـــۆڵینەوەیەکی

مێژوویـــی سیاســـییە، چـــاپی یەکەم، ســـەنتەری لێکـــۆڵینەوەی ســـتراتیجی کوردســـتان، سلێمانی، ٢٠٠٦، ل ١٢٣.

(٦٠) واحێـد عـومەر محێـدین، دانوسـتانەکانی بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی نەتەوەیـی کـورد و حکومەتەکـــانی عێـــراق (١٩٢١- ١٩٦٨) لێکـــۆڵینەوەیەکی مێژوویـــی سیاســـییە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٣.

(٦١) شـیرزاد زکریـا محمـد (دکتـۆر)، ئەنجـوومەنی سـەرکردایەتی شۆڕەشـی ئەیلـوول لە کوردسـتان- عێـراق (تـوێژینەوەیەکی مێژوویـی سیاسـی گشـتی ١٩٦٤- ١٩٧٠)، سـەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠

(٦٢) ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، ڕۆڵـی حیزبـی شـیوعی عێـراق لە شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٤.

(٦٣) سـۆزان کەریـم مسـتەفا، بەعسـیزم و کـورد ١٩٤٧- ١٩٧٥ (تـوێژینەوەیەکی مێژوویـی سیاسییە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٩- ١٨٠.

(٦٤) ئیســـماعیل محەمـــمەد حەســـاف و شـــوان محەمـــمەد ئەمـــین تەهـــا خۆشـــناو، هەڵوێسـتی لیـوای هەولێـر بەرانـبەر کوودەتـای یەکەمـی بەعـس (٨ی شـوباتی ١٩٦٣)، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە ٣٢، ٢٠١٥، ل ٣٦٨- ٣٦٩.

(٦٥) بورهـــان حـــاتەم عوســـمان (دکتـــۆر) و نەهـــرۆ محەمـــمەد عەبـــدولقادر (دکتـــۆر)، هەڵمەتـــی ڕەشـــبگیری بەعســـییەکان لە دوای کوودەتـــای ٨ی شـــوباتی ١٩٦٣ لە شـــاری هەولێر (لێکۆڵینەوەیەکی بەڵگەنامەییە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٣- ٢٥٤.

(٦٦) عەقیـد ڕەشـید موسـڵیح، لە تکریـت لەدایکبـووە، لە کوودەتـای ٨ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦٣ کـرا بە حـاکمی گشـتی سـەربازی عێـراق، خـاوەنی فەرمـانی قڕکردنـی شـیوعی و چەپەکـانی عێـراقە، لە کـۆنگرەی حەوتـی پـارتی بەعسـی سۆسیالیسـت عێـراق، کە لە ڕۆژی ١٣ی شـوباتی ١٩٦٤ لە دیمەشـق بەسـترا، لەگەڵ ئەحـمەد حەسـەن بەکـر، سـەددام حوسـێن، عەبـدولکەریم ئەلشـێخلی، حەردان تکریتـی، ع. عەریـم، تـاهیر یەحیـا، دکتـۆر فـواد شـاکر، کـرا بە ئەنـدامی سـەرکردایەتی هەرێمـی عێـراق، لە دوای سـاڵی ١٩٦٨ کە بەعسـییەکان گەڕانەوە سـەر دەسـەڵات، ڕەشـید موسـڵیح دەسـتگیر کـرا و خـرایە زینـدانەوە بە تـاوانی جاسووسـی بـۆ ئیمپریـالیزم و دواتـر لە سـێدارەیاندا. وەرگیـراوە لە: (فـاتیح ڕەسووڵ، بنچینەی مێژووی بیرۆکەی چەپ لە کوردستان، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣٦).

(٦٧) بیرەوەرییەکـــانی محەمـــمەد ئەمـــین پێنجـــوێنی، ئامـــادەکردنی: خەڵات عـــومەر، چاپخانەی کارۆ، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٢١، ل ١١٩- ١٢٠.

(٦٨) ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، ڕۆڵـی حیزبـی شـیوعی عێـراق لە شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٨.

(٦٩) عەبـدولخالق ناسـرِ ئەلعـامری (دکتـۆر)، بـارزانی مسـتەفا و دۆزی کـورد لە عێـراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٩.

(٧٠) شـیرزاد زکریـا محمـد (دکتـۆر)، ئەنجـوومەنی سـەرکردایەتی شۆڕەشـی ئەیلـوول لە کوردسـتان- عێـراق (تـوێژینەوەیەکی مێژوویـی سیاسـی گشـتی ١٩٦٤- ١٩٧٠)، سـەرچاوەی پێشوو، ل ٣١.

(٧١) عەلـی سـاڵح سـەعدی، سـاڵی ١٩٢٨ لە خێزانێکـی کـوردی بە عەرەب بـوو لە بەغـدا لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٥٥ کـۆلێژی بارزگـانی و ئـابووری زانکـۆی بەغـدای تەواو کـردووە، یەکـێکە لە کەسـە دیارەکـانی نێـو مێـژووی بەعـس لە عێـراقدا، لە زۆربەی ڕووداوەکانـدا ڕۆڵـی هەبـووە، لە ناوەڕاسـت سـاڵی ١٩٦٠دا جـێگەی فوئـاد ڕیکـابیی گـرتەوە وەك سـکرتێری حیزبـی بەعـس، یەکێـك بـووە لەو کەسـانەی بەشـداری لە ڕووخـانی دەسـەڵاتی عەبـــدولکەریم قاســـمی کـــردووە و یەکێـــك بـــووە لە داکۆکیکـــارانی لەســـێدارەدانی عەبـدولکەریم قاسـم، جێگـری سـەرۆك وەزیـران و وەزیـری نـاوخۆ بـووە، نـاوبراو سـاڵی ١٩٧٧ لە لەنـدەن کـۆچی دوایـی کـردووە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (فـاتیح ڕەسـووڵ، بنچیـــنەی مێـــژووی بیـــرۆکەی چەپ لە کوردســـتان، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٣٣٨؛ ســـیف الـدین الـدوري، عـلي صـالح السـعدي (نائـب رئـيس الـورزاء ووزيـر الداخليـة وسـلطة البعـث الأولى في العراق ١٩٦٣)، الطبعة الاول، الدار العربية للموسوعات، ٢٠١٠).

(٧٢) هیـوا عەزیـز سـەعید (دکتـۆر)، مێـژووی بەعسـیزم لە عێـراق، بڵاوکـراوەی ڕێکخـراوی کوردســـتان دیـــالۆگ (KDO)، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی کـــارۆ، ســـلێمانی، ٢٠٢٢، ل ١٠٨- ١٠٩.

(٧٣) عەبـدولخالق ناسـرِ ئەلعـامری (دکتـۆر)، بـارزانی مسـتەفا و دۆزی کـورد لە عێـراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٣

(٧٤) مسـتەفا ئیبراهـیم حەمەد ئەمـین، نـاسراو بە مسـتەفا زەڵمـی، سـاڵی ١٩٢٤ لە گونـدی زەڵـم ی هەورامـان لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٣٤ چـووەتە حـوجرە و (نحـو، صرف، المنطـق، البلاغـة، ڕیاضـیات، الفلكیـات)ی لە لای چەنـد مامۆسـتایەکی ئێـران و عێـراق خوێنـدووە،

ساڵی ١٩٤٦ ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووە، زۆربەی تەمەنی بە خوێندن بەسەربردووە و چەندین بڕوانامەی زانستی وەرگرتووە، بۆ نموونە: ساڵی ١٩٦٤ ماستەری لە شەریعەی ئیسلامی وەرگرتووە، ساڵی ١٩٧١ ماستەری (فقه المقارن)ی لە زانکۆی ئەزهەر بە دەست هێناوە، ساڵی ١٩٧٣ لە یاسادا ماستەری لە زانکۆی قاهیرە وەرگرتووە، ساڵی ١٩٧٥ دکتۆرای لە (فقه المقارن)ە لە زانکۆی قاهیرە بە دەست هێناوە، ساڵی ١٩٨٧ بووەتە پرۆفیسۆر، ساڵی ٢٠٠٥ لە یاسادا دکتۆرای لە زانکۆی ئەزهەر وەرگرتووە. لە زۆر زانکۆ و ناوەندی ئەکادیمی دەرسی گوتووەتەوە، لەوانە: زانکۆی موستەنسەریە، زانکۆی بەغدا، زانکۆی نەهرەین... خاوەنی پتر لە ١٠٠ توێژینەوە و پتر لە ٥٠ کتێبە، بەشێك لە کتێبەکانی لە چەند زانکۆیەکی جیهان دەخوێندرێت. ناوبراو لە ڕێککەوتی ٤ی حوزەیرانی ساڵی ٢٠١٦ کۆچی دوایی کرد. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (مستەفا ئیبراهیم زەڵمی، کاروانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو).

(٧٥) مستەفا ئیبراهیم زەڵمی، کاروانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٥٥.

(٧٦) فازیل شەوڕۆ، کرۆنۆلۆژیای کۆیە یان مێژووی ڕووداوەکان لە ١٩١٨/٠٢/٢٠ تا ١٩٦٣/٤/٢٥، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠

(٧٧) ستار محەمەد ئەمین، حەمید ڕەشاش و تولە ڕێیەکانی کوردایەتی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٩- ١١٠.

(٧٨) موحسین حەمەدەمین حاجی بایز حەوێز، ناسراو بە موحسین دزەیی، ساڵی ١٩٣٢ لە گوندی دووگردکان، لە ڕۆژئاوای ناحیەی قوشتەپە لەدایکبووە، ژیانی پڕە لە هەوراز و نشێو، لە شۆڕشی ئەیلوول بەشدار بووە، لە کاتی هاتنی حەرەس قەومی بۆ کۆیە لەو شارە بووە، لە ماوەی ژیانیدا زۆر پلە و پۆستی هەبووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو).

(٧٩) موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٠-٤٢.

(٨٠) عەوڵا کوڕی حاجی سمایل کوڕی ئەحمەد، ساڵی ١٩٢٧ لە گوندی حەسەن بڵباس، لە دەڤەری کەندێناوە لەدایکبووە، لە مزگەوت و حوجرەدا خوێندوویەتی، ساڵی ١٩٥٠ پەیوەندی بە ڕیزەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان کردووە، لەبەر ئەوەی بڵاوکراوەکانی پارتی دیموکراتی کوردستانی لە قەراج و کەندێناوە بە ماتۆڕ بڵاوکردووەتەوە، بە (مەلا ماتۆڕ) ناسرا، ساڵی ١٩٥٤ ئەندامی لیژنەی ناوچەی هەولێری

پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان بــووە. ســاڵی ١٩٥٦ سەرپەرشــتیاری ڕێکخســتنەکانی پــارتی بـــووە لە مووســڵ و بادینـــان. ســاڵی ١٩٥٩ ســەرۆکی لیــژنەی ئامادەکــاری (کــۆنگرەی چــوارەم)ی پــارتی بــووە لە شــاری بەغــدا، کە لەو کــۆنگرەیەدا بــووە ئەنــدامی لیــژنەی ناوەنــدی پــارتی. ســاڵی ١٩٦٠ لە بادینــان هێــزی فریــاکەوتنی میللــی دامەزرانــدووە بــۆ ڕووبەڕووبــوونەوەی هەر هێرشــێکی دوژمــن بــۆ ســەر نــاوچەکە. ســاڵی ١٩٦١- ١٩٦٤ وەکـــوو فەرمانـــدەیەکی ســـەربازی شۆڕشـــی ئەیلـــوول دەرکەوتـــووە و لە داســـتان و ڕووبەڕووەکــانی دەشــتی هەولێــر و دۆڵــی خۆشــناوەتی و قەڵادزێ و ســیدەکان و لــۆلان و خواکــورک بەشــدار بــووە. ســاڵانی (١٩٧٤- ١٩٨٨) پۆســتی وەزیــری لە حکــومەتی عێــراق پێــدراوە، ســاڵی ١٩٨٩ خانەنشــینکراوە، لە ڕێککەوتــی ٢٤ی نیســانی ســاڵی ٢٠٠٠ کــۆچی دوایی کردووە. وەرگیراوە لە: کوردیپیێدیا، مەلا ماتۆڕ.

https://kurdipedia.org/default.aspx?q=٢٠٢٢٠١٠٥١٤٣٤٢٨٤٠٠٤٦٣&lng=١٠

(٨١) ســتار محەمــمەد ئەمــین، حەمیــد ڕەشــاش و تــولە ڕێیەکــانی کــوردایەتی، ســەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٩- ١١٠.

(٨٢) چاوپێکەوتن لەگەڵ سەلاح شێخ شەرەف، سەرچاوەی پێشوو.

(٨٣) مەلا مەعســووم کــوڕی مەلا خــدر کــوڕی مەلا حەســەن کــوڕی مەلا حوســێن کــوڕی مەلا حامیـــد کـــوڕی مەلا مســـتەفا کـــوڕی مەلا خـــدرە، ســـاڵی ١٩٠٠ لە کەرکـــووك لەدایکبــووە، لە بــنەچەدا دەگەڕێــنەوە بــۆ گونــدی خەرپــانەی هەورامــان، یەکێــك بــووە لە مەلا دیارەکـــانی کوردســـتان و لە ســـەر دەســـتی مەلای گەورە ئیجـــازەی مەلایەتـــی وەرگرتــووە. ســاڵی ١٩٦٣ پەیوەنــدی بە شۆڕشــی ئەیلــوولەوە کــردووە. نــاوبراو دووچــاری نەخۆشــی شــێرپەنجە دەبێــت، بەو هــۆیەوە لە ٨ی کــانوونی یەکەمــی ســاڵی ١٩٦٤ کــۆچی دوایــی دەکــات و لە گۆڕســتانی کــۆیە بە خــاك دەســپێردرێت. بــۆ زانیــاری زیــاتر بــڕوانە: (عوســمان دەشــتی (دکتــۆر)، مەلا مەعســومی هەورامــی (مەلا و زانــا و وڵاتــپەروەر)، چــاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٥).

(٨٤) کەمــال محێــدین، ســاڵی ١٩٣٦ لە کــۆیە لەدایکبــووە، قۆناغەکــانی خوێنــدنی لە کــۆیە تەواو کـــردووە، ســـاڵی ١٩٦٠ بڕوانـــامەی بەکالۆریۆســـی لە کـــۆلێژی مـــاف لە بەغـــدا وەرگرتــووە، ســاڵی ١٩٤٨ بــووە بە ئەنــدامی ڕێکخــراوی قوتابییــان (K. P. X)، ســاڵی ١٩٥٣ بــووە بە ئەنــدامی پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان، ســاڵی ١٩٦٤ ئەنــدامی کۆنفرانســی مــاوەت بــووە، هەر لەو ســاڵەدا بــووە بە لێپــرسراوی لقــی دووی هەولێــر بە نهێنــی، ســاڵی ١٩٦٧

بـووەتە لێپـرسراوی لقـی ٥ لە بەغـدا، سـاڵی ١٩٦٧ بـووەتە ئەنـدامی مەکتەبـی سیاسـی پـارتی، سـاڵی ١٩٧٥ بـۆ خـواروویی عێـراق دوورخـراوەتەوە، سـاڵی ٢٠٠٤ بـووەتە لێپـرسراوی مەکتەبـی پەیوەنـدییەکانی یەکێتـی نیشـتمانی کوردسـتان لە بەغـدا، سـاڵی ٢٠٠٥ بـووەتە ئەنـدامی ئەنجـوومەنی نـوێنەرانی عێـراق. ئێسـتا لە هەولێـر دادەنیشـێت. (چـاوپێکەوتن لەگەڵ کەمال محێدین، هەولێر، ٢٨ی کانوونی دووەمی ٢٠٢٣).

(٨٥) چاوپێکەوتن لەگەڵ کەمال محێدین، سەرچاوەی پێشوو.

(٨٦) عەبدوڵەسـیح سـلیمان سـوور، تێکۆشـانی شـیوعییەکانی کـۆیە، چـاپی یەکەم، چاپخانەی ئازادی، ٢٠٢١، ل ٦٢- ٦٣.

(٨٧) لە بـارەی سـەعید حەمـۆ، مەسـعوود بـارزانی دەڵێـت: "عەقیـد سـەعید حەمـۆ بە درۆ و سـاختە نـاوی دەرکردبـوو، گـوایە کـاری گرنگـی زۆری کـردووە و سـەرکەوتنی فـرەی وە دەسـت هێنـاوە، بەڵام لە ڕاسـتیدا هـیچ بنەمـایەکی دروسـتی نەبـوو. وەرگیـراوە لە: (مسـعود بـارزانی، بـارزانی و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد (شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٢).

(٨٨) ئـاراس عەبـدولخالق عەبدوڵەجیـد (مـافپەروەر)، کوودەتـایە شـوومەکەی بەعـس و ئاسمانی شاری کۆیە، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٦، شوباتی ٢٠١٠، ل ٤.

(٨٩) بۆ دەقی نووسراوەکە بڕوانە پاشکۆی ژمارە (٢).

(٩٠) ئـاراس عەبـدولخالق عەبدوڵەجیـد (مـافپەروەر)، کوودەتـایە شـوومەکەی بەعـس و ئاسمانی شاری کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤.

(٩١) هۆشـیار محەمـەد ئەمـین کـۆیی، کـۆیە لە سـاڵی ١٩٦٣دا، ئینسـکلۆپیدیای هەولێـر، بەرگـی چـوارەم (مێـژووی هـاوچەرخ)، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١٨٩٤؛ ڕەهـبەر سـەید بـرایم، دەشـێت لە شۆڕشـی ئەیلـوول یەکەم ژنە شـەهید و یەکەم کـۆرپەی شـەهید و یەکەم شێرە ژنی شەڕکەر کۆیی بوو بێت، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٧، ئایاری ساڵی ٢٠١٠، ل ٢.

(٩٢) فازیـل شـەوڕۆ، کرۆنۆلۆژیـای کـۆیە یـان مێـژووی ڕووداوەکـان لە ١٩١٨/٠٢/٢٠ تـا ١٩٦٣/٤/٢٥، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠.

(٩٣) عەبـدولڕەحمان کـوڕی مـەلا محەممـەد کـوڕی مسـتەفا، نـاسراو بـە (هـەژار/ هەژار موکریـانی/ مامۆسـتا هەژار)، لە ڕێککەوتـی ٩ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٢١ لە گـەڕەکی خـڕێی مـەهاباد لـەدایکبووە، دایکـی سـەیزادە فـاتم کچـی حـاجی سـەید حەمەدەمینـی سـارەوانان بـووە، دوو سـاڵ لە دوای لەدایکبـوونی دایکـی کـۆچی دوایـی دەکـات، هەژار لـە

تەمــەنی پێــنج ســاڵییەوە لــە لایــەن باوکییــەوە دەرســی ئــەلفوبــێ و جزمــی عەممــەی خوێنــدووە، مــاوەیەکیش لە خانەقــای شــێخی بورهــان بــووە، لە مــاوەی خوێنــدن لەگەڵ هــێمن موکریــانی ئاشــنا دەبێــت، بە هــۆی نووســینی شــیعرەوە لەگەڵ هــێمن نازنــاوی شــاعیری میللییــان پــێ داوە. هەژار جــوودا لە شــیعر و ئەدەبیــات زۆربەی تەمەنــی لە نێــو ڕێکخــراو و حیــزبە سیاســییەکان بــووە، لەوانە: پــارتی ئــازادی کوردســتان، کــۆمەڵەی ژیــانەوەی کوردســتان (ژ. ك) و کۆمــاری کوردســتان، لە دوای ڕووخــانی کۆمــار و لە ســاڵی ١٩٤٧ ئــاوارەی عێــراق دەبێــت، مــاوەیەکی زۆر لە بەغــدا دەبێــت، لە دوای گەڕانەوەی بــارزانی لە یەکێتــی ســۆڤیەت‌ەوە دەچێــتە لای بــارزانی و یەکێــك بــووە لە کەســە نزیکەکــانی، دوای نــزیکەی ٢٨ ســاڵ مــانەوەی هەژار لە ئــاوارەیی عێــراق و باشــووری کوردســتان، بە هــۆی کۆتــایی شۆڕشــی ئەیلــوول دەگەڕێــتەوە ئێــران و لە کەرەج نیشــتەجێ دەبێــت، زۆربەی کاتەکــانی بە نووســین و وەرگێــڕان بەســەربردووە، نــاوبراو لە ڕۆژی یەکشــەممە، ٢٢ی شــوباتی ســاڵی ١٩٩١ کــۆچی دوایــی کــرد و لە گۆڕســتانی بــاغی فیــردەوس (گــردی شــاعیران/ مقــبرة الشــعراء) لە مەهابــاد ئەســپەردەی خــاك کــرا. وەرگیــراوە لە: (زامــدار ئەحــمەد، هەژار موکریــانی (ژیــان و ڕەنگــدانەوەی مێــژوو لە بەرهەمەکانیــدا)، چاپی یەکەم، ناوەندی ڕۆشنبیریی مەم و زین، هەولێر، ٢٠٢٣. ل ٢٥- ٥٦).

(٩٤) ســەبارەت بەم شــیعرە هەژار موکریــانی دەڵێــت شــیعری (کــاوەی مەزن)م لە حەمــامۆك بــۆ بــارزانی خوێنــدووەتەوە. (هەژار موکریــانی، چێشــتی مجێــور، پەخشــانگای ئانــا، ســنە، ١٣٩٢، ل ٣٣١). دەکرێــت بەر لەوەی هەژار شــیعرەکەی لە نەورۆزی کــۆیە خوێندبێتەوە، بۆ بارزانی خوێندبێتەوە. لە بەشێکی شیعرەکەدا هاتووە:

جێژنی سەرساڵ کە نەورۆزە
زۆر لە ناو کوردا پیرۆزە
جێژنی کۆنە و بۆمان ماوە
بۆی داڕژتین کوتکی کاوە
مێشک خۆری کوردی مراند
ئالای لەسەر گۆڕی چەقاند
ئالای کاوەی کورد هەڵ کرا
ئەو ڕۆژە بە نوێ نێو نرا

بــۆ خوێنــدنەوەی تەواوی شــیعرەکە بــڕوانە: (هەژار موکریــانی، بــۆ کوردســتان، پەخشــانگای پانیز، سنە، ١٣٩٣، ل ١٠٥- ١٠٨).

(٩٥) ڕەهــبەر ســەید بــرایم، دەشــێت لە شۆڕشــی ئەیلــوول یەکەم ژنە شــەهید و یەکەم کۆرپەی شەهید و یەکەم شێرە ژنی شەڕکەر کۆیی بوو بێت، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢.

(٩٦) حەســەن کــاکە، هەورازەکــانی کــاروانی تەمەنــم، داڕشــتنەوەی فازیــل شــەوڕۆ، بڵاوکــراوەی ســەنتەری لێکــۆڵینەوە و پەخشــی کــۆیە، چاپخــانەی شــەهاب، هەولێــر، ٢٠١٣، ل ٤٥.

(٩٧) عەلــی شــەعبان ئیســماعیل، ســاڵی ١٩٢٩ لە گونــدی هەســنکا/ مێرگەســۆر لەدایکبــووە، یەکــێکە لە کەســایەتییە ســەربازییەکانی بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد، ســاڵی ١٩٦٣ لە لایەن مەلا مســتەفای بــارزان ئەرکــی بەرپرســیاریەتی بەڕێــوەبەرایەتی گشــتی بارەگــای پــارتی دیمــوکراتی کوردســتانی لە گونــدی بێتــواتە پــێ ســپێردراوە، فەرمانــدەی هێــزی بێتــواتە بــووە لە ســنووری خۆشــناوەتی و بیتــوێن، بەشــداری لە ڕاپەڕینــی ســاڵی ١٩٩١ی کــردووە، ســاڵی ١٩٩٥ کــۆچی دوایــی کــردووە. وەرگیــراوە لە: (عەبــدوڵڵا ڕەحــمان مەلازادە، شــێوەی پێکهــاتەی ســەربازی شۆڕشــی ئەیلــوولی مەزن (کــورتە باســێکە لە ســەر پێکهــاتەی عەســکەری لەشــکری شۆڕشــگێڕی کوردســتان لە ســاڵی ١٩٦٥ تــا ســاڵی ١٩٧٥)، ســەرچاوەی پێشوو، ل ٣٤).

(٩٨) عەبــدولخالق عەلائەدیــن، کــۆیە... نــاودارانی، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٤٥؛ عوســمان دەشــتی (دکتــۆر)، مەلا مەعســومی هەورامــی (مەلا و زانــا و وڵاتــپەروەر)، ســەرچاوەی پێشوو، ل ٥١.

(٩٩) عــومەر حەبیــب عەبــدوڵڵا، ســاڵی ١٩٢٣ لە شــاری کــۆیە لەدایکبــووە، خوێنــدنی ســەرەتایی و ناوەنــدی و ئامــادەیی لە کــۆیە خوێنــدووە، ســاڵی ١٩٤٣ کــۆلێژی یاســای لە بەغــدا تەواو کــردووە، ســاڵی ١٩٤٧ بــووەتە بەرپرســی پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان لە نــاوچەی کــۆیە، ســاڵی ١٩٥٧ دەکــرێتە دادوەری دادگــای پێنجــوێن، ســاڵی ١٩٥٨ کــراوەتە دادوەر لە دادگــای ســلێمانی، لە دوای دەســت پــێ کردنــی شۆڕشــی ئەیلــوول بــووەتە دادوەر لە شــۆڕش، نــاوبراو لە ١٨ی ئــابی ١٩٧٦ لە هەولێــر کــۆچی دوایــی کــردووە. وەرگیــراوە لە: (عەبــدولخالق عەلائەدیــن، کــۆیە... نــاودارانی، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ١٢٠-١٢٢).

(١٠٠) عەبدولخالق عەلائەدین، کۆیە... ناودارانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٢.

(١٠١) کەریــم ئەحــمەد، ســاڵی ١٩٢٢ لە هەولێــر لەدایکبــووە، خوێنــدنی ســەرەتایی و ناوەنــدی لە هەولێــر تەواو کــردووە، ســاڵی ١٩٤٤ ئەنــدامیەتی حیزبــی شــیوعی پــێ

بەخشراوە، ساڵی ١٩٥٣ گەیشتووەتە پلەی سکرتێری حیزبی ناوبراو. زیاتر لە جارێک گیراوە، ساڵی ١٩٦٢ تاکوو ١٩٩٢ ئەندامی مەکتەبی سیاسی حیزب بووە، یەکێکە لە دامەزرێنەرانی حیزبی شیوعی کوردستان، پاشان سکرتێری حیزب بووە. ناوبراو لە ڕێککەوتی ١٤ی تەممووزی ساڵی ٢٠٢٢ کۆچی دوایی کرد. وەرگیراوە لە: ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤.

(١٠٢) عەلی مەولوود، ساڵی ١٩٢٥ لە گوندی داربەسەری کۆیە لەدایکبووە، یەکێك بووە لە کادیرەکانی حیزبی شیوعی، ساڵی ١٩٦٧ حیزبی شیوعی لە ماڵی عەلی مەولوود لە گوندی داربەسەر کۆنفرانسی سێیەمی بەست، ساڵی ١٩٧٠ عەلی مەولوود و ئەحمەد دڵزاری شاعیر و چەند هاوڕێیەکی دیکەی حیزبی شیوعی عێراقی لە ڕێی دیمەشقەوە بەرەو مۆسکۆ بەڕێ دەکەون و ساڵێك هەشت ڕۆژ لە مۆسکۆ و شارە گەورەکانی دیکەی یەکێتی سۆڤیەت بەشداری خولی جیاواز دەکەن، ناوبراو لە ٢٨ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٧٤ بە هۆی هێرشی فڕۆکەوە لە پردی گەڵاڵە شەهید کراوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (فازیل شەوڕۆ و هاوژین سڵێوە، ئاگردانێك بەقەد نیشتمان (ژیاننامەی فارووقی عەلی مەولوود)، چاپی دووەم، چاپخانەی تاران، ٢٠٢١، ل ٧٠- ٩٠).

(١٠٣) فازیل شەوڕۆ و هاوژین سڵێوە، ئاگردانێك بەقەد نیشتمان (ژیاننامەی فارووقی عەلی مەولوود)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠١.

(١٠٤) نامیق عەبدوڵڵا تاهیر ئاغای حەوێزی، ناسراو بە عەمید نامیق عەبدوڵڵا، ساڵی ١٩٢١ لەدایکبووە، خوێندنی سەرەتایی لە کۆیە و دواناوەندی لە هەولێر تەواو کردووە، ساڵی ١٩٣٩ لە کۆلێژی سەربازی بەغدا وەردەگیرێت، یەکێك بووە لە بەشداربووانی شۆڕشی ئەیلوول، لە ڕێککەوتی ٢٤ی تەممووزی ساڵی ٢٠٠١ لە بەغدا کۆچی دوایی کردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (عەبدولخالق عەلائەدین، کۆیە... ناودارانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٧- ١٠٩).

(١٠٥) نافیز جەلال ئەسعەد حاجی بەکر ئاغای حەوێزی، ساڵی ١٩٢١ لە شاری کۆیە لەدایکبووە، جەلال ئاغا کە نۆ ژنی هەبووە، هەر یەك لە نافیز، فەیزوڵڵا، زاهیر، بەهیە لە ژنی چوارەمە، خوێندنی سەرەتایی لە قوتابخانەی ئولا و ناوەندی لە هەولێر تەواو دەکات، قۆناغی ئامادەییش لە بەغدا تەواو دەکات، ساڵی ١٩٤١ دەچێتە ئامادەیی

سـوپایی له بەغـدا، دواتـر له كـولیەی سـەربازی بەشـی تۆپخـانه وەردەگیرێـت و سـاڵی ١٩٤٦ كـۆلێژی سـەربازی له بەغـدا تەواو دەكـات و به پـلەی مـولازمی دووەم دەردەچێـت، سـاڵی ١٩٤٨ بەشـداری له شـەڕی فەلەسـتین دەكـات، سـاڵی ١٩٥٥ بەشـداری له خـولێكی بەرگـری تانـك له بەریتانیـا دەكـات، یەكێـك بـووە له كەسـایەتییه دیارەكـانی نێـو شۆڕشـی ئەیلـوول. ڕۆژی ٧ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٧٢ له بەغـداوە بەرەو هەولێـر دەڕوات بـۆ ئەوەی بگـاته شـەنگال و له ئەنجـامی كوشـتنی قایمقـامی شـارەكه، چـونكه هێزەكـانی حكـومەت و هێـزی پێشـمەرگه له سـەنگەردا بـوون، بەڵام له ڕێگـادا به پلانێكـی دانـراو له نزیـك دارەمـان سـەیارەیەكی ئامـادەكراو خـۆی پێـدا دەكێشـێ، خـۆی و شـۆفێرەكەی به سـەختی برینـدار دەبـن، له كۆتاییـدا له ١٠ی هەمـان مانـگ كـۆچی دوایـی كـردووە و ڕۆژی دواتـر له گۆڕسـتانی گـردی عارەبییـان به خـاك سـپێردراوە. وەرگیـراوە له: (ئـاراس عەبـدولخالق عەبدولمەجیـد، نـافیز جەلال حەوێـزی مەردێكـی جـوامێر و به ئەمەك (١٩٢١- ١٩٧٢)، گۆڤـاری كەكـۆن، ژمـارە ٢٠، ئـازاری ٢٠١٢، ل ٢٨- ٣٠؛ عەبـدولخالق عەلائەدین، كۆیه... ناودارانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٣- ١٠٦).

(١٠٦) عەبدولخالق عەلائەدین، كۆیه... ناودارانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٤- ١٠٨.

(١٠٧) چاوپێكەوتن لەگەڵ سەلاح شێخ شەرەف، سەرچاوەی پێشوو.

(١٠٨) فازیـل شـەوڕۆ، ڕۆژێـك له مێـژووی شـاری كـۆیه (٣)، دیسـان له دینگەپێچـان و گوللەبارانكردن، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٤- ٣٥.

(١٠٩) بەیاننـامەی ئەنجـوومەنی نیشـتمانی سـەركردایەتیی شـۆڕش له بـارەی جێبەجـێ كردنی ئامانجەكانی هاووڵاتییه كوردەكان:

كـورد و عەرەب به برایەتـی ژیـاون، یەك خـاك و یەك بـاوەڕ و یەك بەرژەوەنـدی پـێكەوەی بەنـد كـردووە و له ئیمپریـالیزم و نـۆكەران بەو لاوە كەس ڕوونیـی ئەم برایەتییەی لێڵ نەكردووە.

شۆڕشـی ١٤ی تەممـووز بـۆ ئـازادكردنی گەل هـات، یەكێـك لەو شـتانەی ئەم شۆڕشـه دووپـاتی كـردنەوە برایەتـی عەرەب و كـورد بـوو، وەك دەسـتووری كـاتی بـێ پێچوپەنـا دەیڵـێ. بەڵام لادان و تیـرۆر له چەرخـی سـتەمكار عەبـدولكەریم قاسـم كوردیشـی گـرتەوە وەك عەرەبیشـی گـرتەوە، ئـاژاوەی خسـته جێـی پـێكەوە ژیـان و گومـانی خسـته جێـی بـڕوا و مـتمانه، مەینەتـی به سـەر وڵاتـدا هێنـا. شۆڕشـی ١٤ی ڕەمەزانـی پیـرۆزیش بـۆ ئەوە بەرپـا بـوو، ئەو لادانه لابـدا و جەخـت له سـەر بنەماكـانی ئـازادی و دادپەروەری بكـاتەوە،

شۆڕشـــی ١٤ی ڕەمەزان لای وایە هاوکـــاریی عەرەب و کـــورد و نەتەوەکـــانی تـــر بنەمـــای یەکێتـــی عێـــراقە. جـــا لەبەر ئەوە کە یەکێـــك لە بایەخـــدارترین ئامانجەکـــانی ئەم شۆڕشـــەش دامەزرانـــدنی دەزگـــایەکی هـــاوچەرخی وەهـــایە باشـــترین شـــێوەی بەڕێـــوەبەرێتی و حـــوکمڕانی بگـــرێتەبەر، لەبەر ئەوەش کە شـــێوەی لامەرکەزیـــیە (نـــا ناوەنـــدییەتی) شـــێوەیەکە ســـوودی لە جێبەجـــێ کردنـــدا لە گۆشـــە و کەنـــارە جیاجیاکـــانی جیهانـــدا دەرکەوتـــووە، لەبەر ئەوە و بـــۆ گـــرتنەبەری ئەم شـــێوەیە و بە هەنگـــاو هەڵهێنـــانەوە لە بنەماکـــانی شۆڕشـــەوە کە لە بەیاننـــامەی یەکەمیـــدا جـــاڕی پتەوکـــردن و بەتینترکردنـــی برایەتـــی عەرەب و کـــوردی داوە و بە جۆرێـــك کە بەرژەوەنـــدییە نەتەوەییەکـــانی ئەم بـــرایەتییە مســـۆگەر و دابـــین بکـــات و خەبـــاتی پێکەوەیـــان لە دژی ئیمپریـــالیزم بەهێـــز و تـــین بکـــات و ڕێـــز لە مـــافە نەتەوەییەکـــانی کەمایەتییەکـــانی تـــریش بگرێـــت و دەرفەتـــی ئەوەیـــان بـــۆ بڕەخســـێنێ کە بەشـــداری لە ژیـــانی نیشـــتمانیدا بـــکەن... لەبەر ئەمە ئەنجـــوومەنی نیشـــتمانی ســـەرکردایەتی شـــۆڕش لە ســـەر بنەمـــای نـــا ناوەنـــدییەتی دان بە مـــافە نەتەوەییەکـــانی گەلـــی کـــورددا دەنێـــت، ئەم بنەمـــایەش لەمەو پـــاش لە کـــاتی دانـــانی دەســـتووری کـــاتی و هەمیشـــەییدا دەخـــرێتە ناویـــان، هەروەهـــا لیژنەیەکـــی تـــایبەتیش لەمەو پاش پێك دەهێنرێت بۆ دانانی هێڵە پانەکانی نا ناوەندییەتی.

ئەنجوومەنی نیشتمانی سەرکردایەتی شۆڕش

١٩٦٣/٣/١١

وەرگیـــراوە لە (مســـعود بـــارزانی، بـــارزانی و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی کـــورد (شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگـــی ســـێیەم، بەشـــی یەکەم، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ٢٠٠٤، ل ١٠٧.

(١١٠) مســـعود بـــارزانی، بـــارزانی و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی کـــورد (شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٧- ١٠٨.

(١١١) وتـــاری کـــۆنگرەی گشـــتی کۆیـــە (١٩٦٣)، مـــاڵپەڕی ئینســـکلۆپیدیای پـــارتی دیمـــوکراتی کوردستان، ٢٠٢٢.

https://t.ly/rINV

(١١٢) هەژار موکریـــانی دەڵێـــت: "مەلا مســـتەفا لە گونـــدی تـــۆپزاوا لە نزیـــک شـــار، مەنزڵـــی گـــرت. ڕۆژانە دەچـــووە ســـەر ئـــاوی حەمـــامۆک. ئەگەر کارێـــک هەبـــووایە دەهـــاتە مـــاڵی کاکە زیاد لە شار." (هەژار، چێشتی مجێور، پەخشانگای ئانا، سنە، ١٣٩٢، ل ٣٣٠).

(١١٣) مسـعود بـارزانی، بـارزانی و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد (شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٨.

(١١٤) دەسـتەی ئینسـکلۆپیدیای (پ. د. ك)، مێـژووی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان (کـۆنگرە و کـۆنفرانس/ پڕۆگـرام و پەیـڕەوی نـاوخۆ)، بەرگـی یەکەم، بڵاوکـراوەی دەسـتەی ئینسـکلۆپیدیای پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ڕۆژهەڵات، هەولێـر، ٢٠٢١، ل ١٧٥؛ سـتار محەمـەد ئەمـین، بـۆ ئەوەی ڕاسـتییەکان ون نەبـن لە زاری کەمال محیەدین، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٩.

(١١٥) ئەحـمەد شـەریف لەك (دکتـۆر)، شرۆڤەی ڕووداوە مێژووییەکـان (چەنـد لاپەڕەیەك لە مێژوویـی نەتەوەیەك)، بەرگـی یەکەم، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٦، ل ١٢٨.

(١١٦) ئەحـمەد شـەریف عەلـی بـرایم قـادر چیمەنـی لەك، سـاڵی ١٩٤٢ لە دووبـز لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی و ناوەنـدی و ئامـادەیی لە هەولێـر تەواو کـردووە، کـۆلێژی یاسـای لە بەغـدا تەواو کـردووە، سـاڵی ١٩٥٧ چـووەتە ڕیـزی یەکێتـی قوتابییـانی کوردسـتان، سـاڵی ١٩٦١ بـووەتە ئەنـدامی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان و پێشـمەرگەی شۆڕشـی ئەیلـوول، سـاڵی ١٩٦٢ بـووەتە لێپـرسراوی نـاوچەی هەولێـری پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان، سـاڵی ٢٠٠٢ بـووەتە ئەنـدامی پەرلەمـانی کوردسـتان، دواتـر بڕوانـامەی ماسـتەری لە زانکـۆی سـلێمانی و دکتـۆرای لە زانکـۆی کـۆیە وەرگرتـووە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (ئەحـمەد شـەریف لەك (دکتـۆر)، شرۆڤەی ڕووداوە مێژووییەکـان (چەنـد لاپەڕەیەك لە مێژوویی نەتەوەیەك)، بەرگی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦٤).

(١١٧) ئەحـمەد شـەریف لەك (دکتـۆر)، شرۆڤەی ڕووداوە مێژووییەکـان (چەنـد لاپەڕەیەك لە مێژوویی نەتەوەیەك)، بەرگی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٨.

(١١٨) مسـعود بـارزانی، بـارزانی و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد (شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٨.

(١١٩) حەبیـب محەمـەد کەریـم، سـاڵی ١٩٣١ لە شـارۆچکەی زڕبـاتییەی سـەر بە لیـوای واسـیت لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی و دواناوەنـدی و دواتـریش کـۆلێژی یاسـای لە بەغـدا تەواو کـردووە، سـاڵی ١٩٥٢ پەیوەنـدی بە پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتانەوە کـردووە، لە کـاتی لێکـترازانەکەی پـارتی لە سـاڵی ١٩٦٤ ڕۆڵـی نێوەنـدگیری گێـڕاوە، لە کـۆنگرەی شەشـەم وەك سـکرتێری پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان هەڵبژێـردرا، دوای سـاڵی

١٩٧٥ مـاوەیەك لە لەنـدەن و قـاهیرە نـوێنەری مەكتەبـی پەیوەنـدییەكانی پـارتی بـووە، دواتـر حكـومەت لێخۆشـبوونی بـۆ دەركـرد و گەڕایەوە بەغـدا و پۆسـتی بەڕێـوەبەری پارێزگـای نـاسرییەی پێـدرا، دوای ڕاپەڕینـی سـاڵی ١٩٩١ی گەلـی كوردسـتان بـووەتە سەرنووسـەری ڕۆژنـامەی خەبـات، ڕۆژی ٣١ی تەممـووزی ٢٠١٣ لە بەیـرووت گیـانی لەدەسـتدا. وەرگیـراوە لە: (بورهـان حـاتەم گۆمەتـاڵی (دكتـۆر)، مسـتەفا بـارزانی لە بەڵگەنامە نهێنییەكانی حكومەتی عێراقدا (١٩٤٧- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٩).

(١٢٠) سـتار محەمـمەد ئەمـین، بـۆ ئەوەی ڕاسـتییەكان ون نەبـن لە زاری كەمـال محـیەدین، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١٨٠- ١٨١؛ وتـاری كـۆنگرەی گشـتی كۆیـە (١٩٦٣)، ماڵپەڕی ئینسكلۆپیدیای پارتی دیموكراتی كوردستان، سەرچاوەی پێشوو.

(١٢١) ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، ڕۆڵـی حیزبـی شـیوعی عێـراق لە شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٧.

(١٢٢) جەمـاڵ فەتحـوڵڵا تەیـب (دكتـۆر): هێرشـی حەرەس قەومـی بـۆ شـاری كـۆیە و دەوروبەری لە سـاڵی ١٩٦٣دا (تـوێژینەوەیەكی مێـژوویيە)، بەشـی دووەم، گۆڤـاری كەكۆن، ژمارە ٣٨، ٢٠١٥، ل ١٢- ١٤.

(١٢٣) جەمـاڵ فەتحـوڵڵا تەیـب، (دكتـۆر): هێرشـی حەرەس قەومـی بـۆ شـاری كـۆیە و دەوروبەری لە سـاڵی ١٩٦٣دا (تـوێژینەوەیەكی مێـژوویيە)، بەشـی یەكەم، گۆڤـاری كەكۆن، ژمارە ٣٧، ٢٠١٥، ل ١٠.

(١٢٤) مسـعود بـارزانی، بـارزانی و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی كـورد (شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگـی سـێیەم، بەشـی یەكەم، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١١١- ١١٢؛ مەهـدی محەمـمەد قـادر، هەولێـر لە مـاوەی یەكەم حـوكمڕانی بەعسـدا (٨ی شـوباتی ١٩٦٣- ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣)، گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی، ٢٠١٢، ژ ٢٢، ل ٤٣٧).

(١٢٥) ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، ڕۆڵـی حیزبـی شـیوعی عێـراق لە شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧.

(١٢٦) هۆشـیار محەمـمەد ئەمـین كـۆیی، كـۆیە لە سـاڵی ١٩٦٣دا، ئینسـكلۆپیدیای هەولێر، بەرگی چوارەم (مێژووی هاوچەرخ)، ٢٠٠٩، ل ١٨٩٣.

(١٢٧) جەمـاڵ فەتحـوڵڵا تەیـب، (دكتـۆر): هێرشـی حەرەس قەومـی بـۆ شـاری كـۆیە و دەوروبەری لە سـاڵی ١٩٦٣دا (تـوێژینەوەیەكی مێـژوویيە)، بەشـی یەكەم، سـەرچاوەی پێشوو، ل ١١.

(١٢٨) جەمـــال نەبەز، کوردســـتان و شۆڕشـــەکەی، وەرگێڕانـــی: کـــوردۆ، چـــاپی ســـێیەم، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٧، ل ١٥٠.

(١٢٩) موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(١٣٠) عەبـــدولکەریم شـــێخانی، تاوانەکـــانی تەهـــا شـــەکرچی لە ٧ی حـــوزەیرانی ١٩٦٣ لە شاری کۆیە، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٣٧، ٢٠١٥، ل ٢٧- ٢٨.

(١٣١) ئەحـــمەد دڵـــزار لە بیرەوەرییەکانیـــدا دەڵێـــت: ڕۆژی ١٠ی حـــوزەیرانی ســـاڵی ١٩٦٣ خەڵـــك لە ترســـی پەلامـــاردانی فـــڕۆکە جەنگییەکـــانی دوژمـــن و پەلامـــاردانی لە ناکـــاو بە خـــاو خێـــزانەوە بە نـــاو باغەکـــانی کـــۆیە و قەراغ و ڕووبـــارەکەی بڵاوبـــوونەوە، تـــا چەمـــبەرە و لـــوولەی زایێـــری چـــوون. (ئەحـــمەد دڵـــزار، بیرەوەریـــی ڕۆژانـــی ژیـــانم، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٢٣٢).

(١٣٢) فازیـــل شـــەوڕۆ، کرۆنۆلۆژیـــای کـــۆیە یـــان مێـــژووی ڕووداوەکـــان لە ١٩٦٣/٠٦/٠٣ تـــا ٢٠٠٨/٧/٢٤، بەشـــی دووەم، گۆڤـــاری کەکـــۆن، ژمـــارە ١٢، شـــوباتی ٢٠١١، ل ١٨؛ حەســـەن کـــاکە، هەورازەکـــانی کـــاروانی تەمەنـــم، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٤٢- ٤٣؛ جەمـــال فەتحـــوڵڵا تەیـــب، (دکتـــۆر): هێرشـــی حەرەس قەومـــی بـــۆ شـــاری کـــۆیە و دەوروبەری لە ســـاڵی ١٩٦٣دا (توێژینەوەیەکی مێژووییە)، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣.

(١٣٣) چاوپێکەوتن لەگەڵ کەمال محێدین، سەرچاوەی پێشوو.

(١٣٤) کەمـــال محێـــدین، کـــاك عـــومەر لە مێـــژووی ڕامیـــاری کوردســـتاندا، ســـەرچاوەی پێشوو، ل ٦٥.

(١٣٥) دکتـــۆر جەمـــال فەتحـــوڵڵا تەیـــب، هێرشـــی حەرەس قەومـــی بـــۆ شـــاری کـــۆیە، بەشـــی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢.

(١٣٦) هۆشـــیار محەمـــمەد ئەمـــین کـــۆیی ســـەبارەت بەم ڕێکـــکەوتە دەڵێـــت: "ڕاســـتی ڕۆژی ٦ی حـــوزەیرانی ســـاڵی ١٩٦٣ لە قـــوڵی هەولێـــر پەلامـــاری نـــاوچەی دیـــبەگە و چیـــای قەرەچـــوغیانـــدا، دوای ئەوە پەلامـــار لە ٩ی حـــوزەیران بـــۆ ســـەر شـــاری ســـلێمانی دەســـتی پـــێ کـــرد، ئەوجـــا لە ١١ی حـــوزەیران بە فەرمانـــدەیی ســـەعید حەمـــۆ پەلامـــاری کـــۆیە درا. وەرگیـــراوە لە: (هۆشـــیار محەمـــمەد ئەمـــین کـــۆیی، کـــۆیە لە ســـاڵی ١٩٦٣دا، ئینســـکلۆپیدیای هەولێر، بەرگی چوارەم (مێژووی هاوچەرخ)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٩٥).

(١٣٧) فــاتیح ڕەســووڵ، بنچیــنەی مێــژووی بیــرۆکەی چەپ لە کوردســتان، چــاپی دووەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل ٢٤٠.

(١٣٨) هۆشــیار محەمــمەد ئەمــین کــۆیی، کــۆیە لە ســاڵی ١٩٦٣دا، ئینســکلۆپیدیای هەولێر، بەرگی چوارەم (مێژووی هاوچەرخ)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٩٦.

(١٣٩) فازیـل شـەوڕۆ، ڕۆژێـك لە مێـژووی شـاری کـۆیە (سـووتاندنی شـاری کـۆیە)، گۆڤـاری کەکۆن، ژمارە ٥٦، کانوونی یەکەمی ٢٠١٨، ل ٢٠.

(١٤٠) شـیلان تـاهیر سـاڵح، کـۆیە لە نێـوان سـاڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٧٨- ٧٩؛ بورهــان حــاتەم عوســمان، پرۆســەی ڕاگواســتن و وێرانکردنــی گونــدەکانی شارۆچکەی کۆیە لە ساڵی ١٩٨٧دا، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٧.

(١٤١) جەمـال فەتحـوڵڵا تەیـب، (دکتـۆر): هێرشــی حەرەس قەومــی بـۆ شـاری کـۆیە و دەوروبەری لە ســاڵی ١٩٦٣دا (تــوێژینەوەیەکی مێــژوویییە)، بەشــی یەکەم، ســەرچاوەی پێشوو، ل ١٤.

(١٤٢) هۆشــیار محەمــمەد ئەمــین کــۆیی، کــۆیە لە ســاڵی ١٩٦٣دا، ئینســکلۆپیدیای هەولێر، بەرگی چوارەم (مێژووی هاوچەرخ)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٩٦.

(١٤٣) فازیــل شــەوڕۆ، ڕۆژێــك لە مێــژووی شــاری کــۆیە (ســووتاندنی شــاری کــۆیە)، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٢٠؛ فازیــل شــەوڕۆ و هــاوژین ســلێوە، ئاگردانێــك بەقەد نیشــتمان (ژیاننامەی فارووقی عەلی مەولوود)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٩- ٦٠.

(١٤٤) فازیــل شــەوڕۆ، کرۆنۆلۆژیــای کـۆیە یـان مێـژووی ڕووداوەکـان لە ١٩٦٣/٠٦/٠٣ تـا ٢٠٠٨/٧/٢٤، بەشــی دووەم، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ١٨؛ حەســەن کــاکە، هەورازەکــانی کاروانی تەمەنم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٢- ٤٣.

(١٤٥) حەســەن کــاکە، هەورازەکــانی کــاروانی تەمەنــم، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٤٢- ٤٣؛ جەمـال فەتحـوڵڵا تەیـب، (دکتـۆر): هێرشـی حەرەس قەومـی بـۆ شـاری کـۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا (توێژینەوەیەکی مێژوویییە)، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣.

(١٤٦) ســنووری نــاوچەی شــاخاوی گونــدەکانی حــاجی قەڵا، شیوەشــان و ســویرەڵە، بە هــۆی بــوونی ئەشــکەوتی گەورە و بــاش ناوەنــدێکی گرنـگ بـوو بـۆ مـانەوەی پێشـمەرگە لێــی و دانــانی بــنکەی ســەربازی تێیــدا. یەکەم جـاریش لە دوای شـەڕی هەیـبەت سـوڵتان پێشــمەرگە ڕووەو شــاخی حــاجی قەڵا و ســوێرەڵە چــوون. (چــاوپێکەوتن لەگەڵ کەمــال محێدین، سەرچاوەی پێشوو).

(١٤٧) جەمال فەتحوڵڵا تەیب، (دکتۆر): هێرشی حەرەس قەومی بۆ شاری کۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا (توێژینەوەیەکی مێژوویییە)، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣.

(١٤٨) شێخ جەنگی شێخ بورهان شێخ نووری، ساڵی ١٩٢٤ لە گوندی کەلکان لەدایکبووە، لە دایکەوە برا گەورەی جەلال تاڵەبانییە، ساڵی ١٩٢٦ ماڵیان دەچێتە کۆیە، ساڵێك دواتر دەچێتە قوتابخانەی ئولا و تاکوو پۆلی پێنجەمی سەرەتایی تەواو دەکات، بەڵام بە هۆی بارودۆخی ئەوسا کوردستان واز لە خوێندن دەهێنێت و دەچنە گوندی قزڵوو. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (عەبدولخالق عەلائەدین، کۆیە... ناودارانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥١- ١٥٢). ناوبراو لە ڕێککەوتی ٤ی شوباتی ساڵی ٢٠١٦ کۆچی دوایی کرد و لە تەکیەی تاڵەبانی لە شاری کۆیە بە خاك سپێردرا.

(١٤٩) جەمال فەتحوڵڵا تەیب (دکتۆر): هێرشی حەرەس قەومی بۆ شاری کۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا (توێژینەوەیەکی مێژوویییە)، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣؛ ستار محەممەد ئەمین، حەمید ڕەشاش و تولە ڕێیەکانی کوردایەتی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٦- ٩٧.

(١٥٠) گوندی بۆگد، سەر بە ناحیەی ئاشتییە، کەوتووەتە بەشی ڕۆژهەڵاتی کۆیە، نزیکەی ٣٥ کیلۆمەتر لە کۆیەوە دوورە، لەگەڵ هەر یەك لە گوندەکانی: کلێسە، کانی سوور، ئیلەڵڵا، کانی کوردە، کێلەزیندان، ئەلیاسە سوور، کانی بی دراوسێیە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (هێمن مەولوود، فەرهەنگی جوگرافیای کۆیە ١٣ (گوندی بۆگد)، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٤٩، تەمموزی ٢٠١٦، ل ٢٤).

(١٥١) چاوپێکەوتن لەگەڵ حاجی عەلی حاجی سمایل، کۆیە، ڕێککەوتی ٢٥ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣. حاجی عەلی حاجی سمایل حاجی سۆفی حەمەدەمین کانی کوردەیی، ساڵی ١٩٥١ لە گوندی کانی کوردەی دەشتی کۆیە لەدایکبووە، زۆربەی ژیانی بە کشتوکاڵی بەسەر بردووە، ئێستا خانەنشینە و لە ناحیەی ئاشتی دادەنیشێت.

(١٥٢) ڕەهبەر سەید برایم، دەشێت لە شۆڕشی ئەیلوول یەکەم ژنە شەهید و یەکەم کۆرپەی شەهید و یەکەم شێرە ژنی شەڕکەر کۆیی بوو بێت، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢؛ ئاراس عەبدولخالق عەبدولمەجید، نافیز جەلال حەوێزی مەردێکی جوامێر و بە ئەمەك (١٩٢١- ١٩٧٢)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨؛ جەمال فەتحوڵڵا تەیب (دکتۆر): هێرشی

حەرەس قەومـــی بـــۆ شـــاری کـــۆیە و دەوروبەری لە ســـاڵی ١٩٦٣دا (تـــوێژینەوەیەکی مێژووییە)، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤.
(١٥٣) کـاوە کوێخـا مەمەنـد کوێخـا فەرەج، سـاڵی ١٩٧٧ لە کـۆیە لەدایکبـووە، قۆناغەکـانی خوێنـدنی لە شـاری کـۆیە تەواو کـردووە، ئەنـدامی سـەرکردایەتی یەکگرتـووی ئیسـلامییە، هاوکــات بەرپرســی کــۆیەی یەکگرتــووی ئیســلامی کوردستانیشــە. (چــاوپێکەوتن لەگەڵ کاوە کوێخا مەمەند، کۆیە، ٢٣ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣).
(١٥٤) ڕەفیــق فەرەج ســەعید بــارام هەیــاس، نــاسراو بە حــاجی ڕەفیــق، ســاڵی ١٩٣٧ لە گونـدی حەمەبـایزان لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٦١ پەیوەنـدی بە شۆڕشـی ئەیلـوولەوە کـردووە و تـا کۆتـایی بەشـدار بـووە، سـاڵی ١٩٧٦ لە لایەن حکـومەتی عێـراقەوە دەسـتگیر کـرا و ڕەوانەی هەیـئەی کەرکـووك کـرا و ٤ مانـگ لە زینـدان بـووە، دواتـر خەریکـی کشـتوکاڵی بــووە، نــاوبراو لە ٢٦ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٧٩ کــۆچی دوایــی کــرد و لە گۆڕســتانی دەروێــش خــدر بە خــاك ســپێردرا. (چــاوپێکەوتن لەگەڵ ئــاکۆی حــاجی ڕەفیــق، کــۆیە، ڕێککەوتی ٢٦ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣).
(١٥٥) کاوە کوێخا مەمەند، کوێخا مەمەندی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣١.
(١٥٦) فازیــل شــەوڕۆ، ڕۆژێــك لە مێــژووی شــاری کــۆیە (ســووتاندنی شــاری کــۆیە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢.
(١٥٧) کاوە کوێخا مەمەند، کوێخا مەمەندی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٠.
(١٥٨) ڕەســووڵ محەمــمەد ڕەســووڵ خەلیفــانی (دکتــۆر)، ڕەوشــی زینــدانیانی کــورد لە عێــراق لە ســـەردەمی حەرەس قەومـــی (٨-٢-١٩٦٣ تـــا ١٩٦٣/١١/١٨)، گۆڤـــاری تـــوێژەر، بەرگی ٤، ژمارە ٢، پاییزی ٢٠٢١، ل ٥٤٠.
(١٥٩) فازیـل شـەوڕۆ، کرۆنۆلۆژیـای کـۆیە یـان مێـژووی ڕووداوەکـان لە ١٩٦٣/٠٦/٠٣ تـا ٢٠٠٨/٧/٢٤، بەشـــی دووەم، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ١٨؛ فازیـــل شـــەوڕۆ، ڕۆژێـــك لە مێژووی شاری کۆیە (سووتاندنی شاری کۆیە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١.
(١٦٠) بەشـــێك لە مـــاڵە ســـووتێنراوەکانی کـــۆیە ئەمـــانە بـــوون: قەسری کـــاکە زیـــادی حەمەئاغـای غەفـووری لە گەڕەکـی قەڵاتـی سـەر ڕێـی حەمـامۆك، یەکەم مـاڵ بـوو کە تـاڵان کـرا و بەشـێکی زۆری سـووتێنرا. مـاڵی مەلا ئەحـمەد ئاغـای غەفـووری و مـاڵی نـافیع ئاغـای کــوڕی مەلا ئەحــمەد ئاغــای غەفــووری کە لە گەڕەکــی خورخــوری بــوون، کە تــاکوو ئێســتا ئاســەواری ئەم خــانووە ســووتاوانە مــاوە. مــاڵی مەحمــوود ئاغــای غەفــووری، مــاڵی مەلا

حەوێــز غەفــووری، مــاڵی ئەحــمەد دڵــزاری شــاعیر لە گەڕەکــی هەواوان، مــاڵی عەلــی عەبــدوڵڵا و عــومەری بــرای لە خــوار قــازیلان (لە لای حەمــامی حەســەن ئاغــا، لای مزگەوتــی مەحمــوود ئاغــا)، مــاڵی عەلــی مــام ڕەشــید لە کــۆڵانەی مزگەوتــی منــارەی بە لای خورخــوریدا، مــاڵی ســەمەدە ســووری بــاخچەوان لە تەنیشــت حەمــامی ناوەنــدێ، مــاڵی مــام ڕەســووڵی، مــاڵی واحیــد ئاغــا لە تەنیشــت مــاڵی بایزاغــای غەفــووری، مــاڵی بــاقی ئاغــای ڕەشــید ئاغــای غەفــووری، مــاڵی واحیــدی ڕەســووڵ ئاغــا، مــاڵی عاســیە شــەل، مــاڵی بــرای حــاجی جەلال لە گەڕەکــی بایزاغــا، هەرچەنــدە ئەو مــاڵە کەســیان پێشــمەرگە نەبــوو، بەڵام چــونکە خــانووەکە چــۆڵ بــوو ســووتاندیان، هەروەهــا مــاڵی ڕەشــیدی پۆلیســی بــاوکی مامۆســتا عەبــدوڵڵا لە گەڕەکــی بایزاغــا. وەرگیــراوە لە: (فازیــل شــەوڕۆ، ڕۆژێــك لە مێــژووی شاری کۆیە (سووتاندنی شاری کۆیە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١- ٢٢).

(١٦١) کــازم عــومەر دەبــاغ، لە یــادی ڕەشــەکوژییەکەی تەممــووزی (١٩٦٣)ی شــاری کــۆیە!!، گۆڤــاری کەکــۆن، ژمــارە ١٥، حــوزەیرانی ٢٠١١، ل ٢٨؛ ئەمیــر حســێن، شــاری کــۆیە و بیرەوەرییەکــانم، بەشــی دووەم، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٢٧؛ کەمــال محێــدین، کــاك عومەر لە مێژووی ڕامیاری کوردستاندا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٥.

(١٦٢) فازیــل شــەوڕۆ، ڕۆژێــك لە مێــژووی شــاری کــۆیە (ســووتاندنی شــاری کــۆیە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١.

(١٦٣) فــازیــل حەمەد عەبــدوڵڵا جەیــدی، نــاسراو بە مامۆســتا فازیــل شــەوڕۆ، ســاڵی ١٩٥١ لە شــاری کــۆیە لەدایکبــووە، ســاڵی ١٩٧٥ بڕوانــامەی بەکالۆریۆســی لە زمــان و ئەدەبــی ئینگلیــزی لە کــۆلێژی ئــادابی زانکــۆی بەغــدا وەرگرتــووە. ســاڵی ١٩٧٢ یەکەم شــیعری لە ڕۆژنــامەی (هاوکــاری) بڵاوکــردووەتەوە. ســاڵی ٢٠٠٢ خەڵاتــی شــانۆگەریی (شــەهید)ی لە شــاری سرتــی لیبیــا پــێ بەخشــرا. ســاڵی ٢٠٠٤ خەڵاتــی شــاری دبلنــی خزمەتگــوزاری لە (کۆمــاری ئایرلەنــدای خــواروو) پێــدرا. ساڵی ٢٠١٠ خەڵاتــی (ســەید بــرایم)ی پــێ بەخشــراوە، ســاڵی ٢٠١٣ خەڵاتــی (فێســتیڤاڵی شــیعری نەتەوەیــی کــوردی)ی لە هەولێــر پــێ درا، ســاڵی ٢٠١٥ خەڵاتــی باشــترین لێکــۆڵینەوەی ئەدەبــی ١٩ەمــین فیســتڤاڵی گەلاوێــژی پــێ بەخشــرا. ئەنــدامی یەکێتیــی نووســەرانی کــوردە. لە بــواری نووســین و تــوێژینەوە جــێ دەســتی دیــارە، پــتر لە دە کتێبــی بڵاوکــردووەتەوە، هاوکــات لە گۆڤارەکــانی: کلتــووری کــورد، شــارەوان، کەکــۆکن و ژیــان، وەک سەرنووســەر و بەڕێــوەبەری نووســین و ئەنــدامی

نووســەران بەشــدار بــووە و کــاری کــردووە. (چــاوپێکەوتن لەگەڵ فازیــل شــەوڕۆ، ٢٠ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

(١٦٤) فازیــل شــەوڕۆ، ڕۆژێــك لە مێــژووی شــاری کــۆیە (ســووتاندنی شــاری کــۆیە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١.

(١٦٥) ڕەســووڵ محەمــمەد ڕەســووڵ خەلیفــانی (دکتــۆر)، ڕەوشــی زینــدانیانی کــورد لە عێــراق لە ســەردەمی حەرەس قەومــی (٨-٢-١٩٦٣ تــا ١٩٦٣/١١/١٨)، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٥٦٩.

(١٦٦) فازیــل شــەوڕۆ، ڕۆژێــك لە مێــژووی شــاری کــۆیە (ســووتاندنی شــاری کــۆیە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢.

(١٦٧) جەمــال فەتحــوڵڵا تەیــب (دکتــۆر): هێرشــی حەرەس قەومــی بــۆ شــاری کــۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢- ١٤.

(١٦٨) موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦.

(١٦٩) فازیــل شــەوڕۆ، کرۆنۆلۆژیــای کــۆیە یــان مێــژووی ڕووداوەکــان لە ١٩٦٣/٠٦/٠٣ تــا ٢٠٠٨/٧/٢٤، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨.

(١٧٠) موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٩.

(١٧١) شــیلان تــاهیر ســاڵح، کــۆیە لە نێــوان ســاڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٩٧.

(١٧٢) ســتار محەمــمەد ئەمــین، بــۆ ئەوەی ڕاســتییەکان ون نەبــن لە زاری کەمــال محیەدین، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٣- ١٣٤.

(١٧٣) ســتار محەمــمەد ئەمــین، بــۆ ئەوەی ڕاســتییەکان ون نەبــن لە زاری کەمــال محیەدین، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٤.

(١٧٤) مەولــوود حوســێن مەولــوود، نــاسراو بە مەولــوود ژاکــاو، ســاڵی ١٩٣٩ لە گونــدی ئەشــکەوت ســەقای نزیــك کــۆیە لەدایکبــووە، خوێنــدنی ســەرەتایی و ناوەنــد لە کــۆیە تەواو کــردووە، ســاڵی ١٩٦٤ خــانەی مامۆســتایانی لە هەولێــر تەواو کــردووە، هەمــان ســاڵ بــووەتە مامۆســتا لە گونــدی ئیلنجــاغ، ســاڵی ١٩٦٥ چــووەتە گونــدی گۆمەشــینێی شــێخان و مــاوەی ١٠ ســاڵ لەوێ مــاوەتەوە، دواتــر گەڕاوەتەوە کــۆیە، ســاڵی ٢٠٠٦ خانەنشــین بــووە، لە بــواری نووســیندا جــێ دەســتی دیــارە، لە گۆڤــار و ڕۆژنامەکــان گوتــاری بڵاوکــردووەتەوە و ٣ کتێبــی چــاپ کــردووە. (چــاوپێکەوتن لەگەڵ مەولــوود ژاکــاو، کــۆیە، ڕێککەوتــی ٢٧ی کانوونی دووەمی ٢٠٢٣).

(١٧٥) چاوپێکەوتن لەگەڵ مەولوود ژاکاو، سەرچاوەی پێشوو.
(١٧٦) فازیل شەورۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری کۆیە (٣)، دیسان لە دینگەپێچان و گوللەبارانکردن، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٤٧، ئازاری ٢٠١٧، ل ٣٤.
(١٧٧) ئەمیر حسێن، شاری کۆیە و بیرەوەرییەکانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧.
(١٧٨) لای خۆیەوە فەتاحی موزەمید دەڵێت: خەریکی دەستەبەرکردنی سرنجەکەم بوو، تا دەرزییەك لە نەخۆشێك بدەم، ئەوەندەم زانی عەریف حەسەن و سەربازەکانی یاوەری منیان دایە بەر قۆنداغە سەمینۆفان و یەکسەر ڕاپێچیان دام و تا نێو تەویلەی وڵاغان لە سەرای کۆیە ڕانەوەستان، چونکە ژووری زیندان و ژوورەکانی دی پڕ بوون لە خەڵکە گیراوەکانی دی کۆیە، ئێمە ١٠٣ کەس لەم تەویلە کراین، ٤٥ شەو لەوێ مامەوە، بەڵام من زووتر ئازاد کرام، چونکە (موستخدەم) بووم. وەرگیراوە لە: (فازیل شەورۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری کۆیە (سووتاندنی شاری کۆیە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠- ٢١).
(١٧٩) فازیل شەورۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری کۆیە، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٤٥، تشرینی دووەمی ٢٠١٦، ل ١٨- ٢٠.
(١٨٠) مەلا تاهیر حوسێن محەمەد، ساڵی ١٩١٩ لە شاری کۆیە لەدایکبووە، ژیانی هاوبەشی لەگەڵ ناجیە عەزیز زینل پێك هێناوە، دوو کوڕی بە ناوەکانی فەرهاد و تەیموور و کچێکی بە ناوی حەبسە هەبووە، ڕۆژی ٦ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ لە لایەن حەرەس قەومی دەستدرێژی گوللەی لێ دەکرێت و شەو بە خاکی دەسپێرن. (چاوپێکەوتن لەگەڵ تەیموور مەلا تاهیر حوسێن محەمەد، کوڕی شەهید، کۆیە، ڕێککەوتی ٣٠ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣). تەیموور مەلا تاهیر حوسێن، ساڵی ١٩٥٩ لە کۆیە لەدایکبووە، بە هۆی شەهید بوونی باوکی، تەنیا پۆلی یەکی سەرەتایی خوێندووە، دواتر بە هۆی خراپی بارودۆخیانەوە دەچنە کەرکووك، ساڵی ١٩٨٩ ژیانی هاوبەشی پێك هێناوە، ئێستاش شۆفێری تەکسییە و لە کۆیە دادەنیشێت.
(١٨١) چاوپێکەوتن لەگەڵ تەیموور مەلا تاهیر حوسێن محەممەد، سەرچاوەی پێشوو.
(١٨٢) بۆ دەقی بەڵگەنامەی مردن (صورة قید وفاة) بڕوانە پاشکۆی ژمارە (٣).
(١٨٣) حەمید ئیسماعیل ڕەسووڵ، ناسراو بە (حەمید فەقێ سمایل)، ساڵی ١٩٢٩ لە کۆیە لەدایکبووە، پیشەی دارتاش بووە، ژیانی هاوبەشی پێك نەهێناوە، لە سەرەتایی

تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ بە دەســـتی ســـەربازانی حکـــومەتی عێراقـــی شـــەهید کـــراوە و لە گۆڕســـتانی شـــەهیدان بە خـــاك ســـپێردراوە. (چـــاوپێکەوتن لەگەڵ شـــێروان هەمـــزە ڕەســـووڵ، ئـــامۆزای شـــەهید، لە ڕێـــگەی پەیوەنـــدی تەلەفـــۆنی، ڕێککەوتـــی ٢ی شـــوباتی ســـاڵی ٢٠٢٣). شـــێروان هەمـــزە ڕەســـووڵ، ســـاڵی ١٩٥٥ لە کـــۆیە لەدایکبـــووە، خوێنـــدنی ســـەرەتایی و ناوەنـــدی لە کـــۆیە تەواو کـــردووە، ســـاڵی ١٩٧٧ خـــانەی مامۆســـتایانی لە هەولێـــر تەواو کـــردووە، هەمـــان ســـاڵ لە ســـەرکەپکان بـــووەتە مامۆســـتا و تـــا ســـاڵی ١٩٨١ بەردەوام بـــووە، دواتر دەچێتە دەرەوەی وڵات، ئێستا لە سوید نیشتەجێیە.

(١٨٤) چـــاوپێکەوتن لەگەڵ شـــێروان هەمـــزە ڕەســـووڵ، ئـــامۆزای شـــەهید، ســـەرچاوەی پێشوو.

(١٨٥) جەلال ســـمایل ئەحـــمەد، ســـاڵی ١٩٤٦ لە کـــۆیە لەدایکبـــووە، لە تەمەنـــی ١٧ ســـاڵیدا بە دەســـتی حەرەس قەومییەکـــان لە کـــۆیە شـــەهید دەکرێـــت و لە گۆڕســـتانی دەروێـــش خـــدر بە خـــاك دەســـپێردرێت. (چـــاوپێکەوتن لەگەڵ کـــاوە ســـمایل ئەحـــمەد، بـــرای شـــەهید ســـمایل، کـــۆیە، ڕێککەوتـــی ٣١ی کـــانوونی دووەمـــی ســـاڵی ٢٠٢٣). کـــاوە ســـمایل ســـاڵی ١٩٧٧ لە کـــۆیە لەدایکبـــووە، تـــا پـــۆلی شەشـــی ئامـــادەیی خوێنـــدووە، لە ئێســـتادا کارمەنـــدی ئاگرکوژێنەوەی کۆیەیە و لە کۆیە دادەنیشێت.

(١٨٦) چـــاوپێکەوتن لەگەڵ کـــاوە ســـمایل ئەحـــمەد، بـــرای شـــەهید ســـمایل، ســـەرچاوەی پێشوو،

(١٨٧) مـــونیرە مەلا تـــاهیر ئەحـــمەد جەلـــیزادە، ســـاڵی ١٩٣٢ لە کـــۆیە لەدایکبـــووە، ســـاڵی ١٩٥٣ ژیـــانی هاوبەشـــی لەگەڵ ســـابیر مەلا ڕەئـــووفی جەلـــیزادە ئـــامۆزای پێـــك هێنـــاوە، چـــوار کچـــی بە ناوەکـــانی مـــاهیە، ژیـــان، بەیـــان، پەخشـــان و کـــوڕێکی بە نـــاوی شـــوان هەبـــووە، ڕۆژی ٦ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ گـــوللە بـــاران کـــراوە. (چـــاوپێکەوتن لەگەڵ مـــاهیە ســـابیر مەلا ڕەئـــووفی جەلـــیزادە، کـــۆیە، ڕێککەوتـــی ٣١ی کـــانوونی دووەمـــی ســـاڵی ٢٠٢٣).

(١٨٨) مـــاهیە ســـابیر مەلا ڕەئـــووفی جەلـــیزادە، ســـاڵی ١٩٥٤ لە گەڕەکـــی بایزاغـــای کـــۆیە لەدایکبـــووە، تـــاکوو پـــۆلی ٣ی ناوەنـــدی خوێنـــدووە، ســـاڵی ١٩٧٣ ژیـــانی هاوبەشـــی لەگەڵ جەواد حەمەد بەگ پێـــك هێنـــاوە، ســـاڵی ١٩٩٤ لە چـــاودێری کـــۆمەڵایەتی کـــۆیە بـــووەتە فەرمـــانبەر و ســـاڵی ٢٠١٧ خانەنشـــین بـــووە، ئێســـتا لە کـــۆیە دادەنیشـــێت. (چـــاوپێکەوتن لەگەڵ ماهیە سابیر مەلا ڕەئووفی جەلیزادە، سەرچاوەی پێشوو).

(١٨٩) کـۆیە.. پەیـکەری نـۆبەرەی شـەهیدان دانـرا، مـاڵپەڕی یوتیـوب، کەنـاڵی کوردسـتان ٢٤.

https://www.youtube.com/watch?v=٤mUXU٤ptba٤

(١٩٠) چـاوپێکەوتن لەگەڵ مـاهیە سـابیر مەلا ڕەئـووفـی جەلـیزادە، سـەرچاوەی پێشـوو؛ چـاوپێکەوتن لەگەڵ دڵشـاد ئیسـماعیل نـووری جەلـیزادە، ئـامۆزای مـونیرە مەلا تـاهیر، کـۆیە، ڕێککەوتـی ٣١ی کـانوونی دووەمـی سـاڵی ٢٠٢٣. دڵشـاد ئیسـماعیل نـووری جەلـیزادە، سـاڵی ١٩٤٩ لە شـاری کـۆیە لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی و ناوەنـدی لە کـۆیە تەواو کـردووە، سـاڵی ١٩٧١ بەشـی زمـانی ئینگلیـزی/ ئـاداب لە بەغـدا تەواو کـردووە، هەمـان سـاڵ لە ناوەنـدی کـۆیە بـووەتە مامۆسـتا، سـاڵی ٢٠١٢ خانەنشـین بـووە، ئێستا لە کۆیە دادەنیشێت.

(١٩١) چاوپێکەوتن لەگەڵ ماهیە سابیر مەلا ڕەئووفی جەلیزادە، سەرچاوەی پێشوو.

(١٩٢) چـاوپێکەوتن لەگەڵ نـالی جەواد حەمەد، نەوەی مـونیرە مەلا تـاهیر، کـۆیە، ڕێککەوتـی ٣١ی کـانوونی دووەمـی سـاڵی ٢٠٢٣. نـالی جەواد حەمەد، سـاڵی ١٩٨٢ لە شـاری کـۆیە لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی و ناوەنـدی و ئامـادەیی لە کـۆیە تەواو کـردووە، سـاڵی ٢٠٠٤ بەکالۆریۆسـی لە زانکـۆی سـەلاحەددین بەشـی جوگرافیـای وەرگرتـووە، سـاڵی ٢٠٠٩ ماسـتەر و سـاڵی ٢٠١٣ دکتـۆرای لە جوگرافیـا لە زانکـۆی کـۆیە بەدەست هێناوە، ئێستا پرۆفیسۆری یاریدەدەرە و مامۆستای زانکۆی کۆیەیە.

(١٩٣) فازیل شەوڕۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

(١٩٤) ڕەهـبەر سـەید بـرایم حـاجی سـەید سـەعیدی سـەید بـرایمە فەنـدی، لە ڕێککەوتـی ٢٧ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٥٧ لە گەڕەکـی بایزاغـای کـۆیە لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٧٩ بـووەتە پێشـمەرگە و لە هەمـان سـاڵدا بـووەتە ئەنـدام نـاوچە، سـاڵی ١٩٨١ بـووەتە لێپـرسراوی نـاوچەی کـۆیەی یەکێتـی نیشـتمانی کوردسـتان، سـاڵی ١٩٨٤ بـووەتە سـەرتیپی ٩٣ی کـۆیە، سـاڵی ١٩٨٩ بـووەتە ئەنـدامی فەرمانـدەیی گشـتی هێزەکـانی پێشـمەرگەی کوردسـتان تـا ڕاپەڕیـن، سـاڵی ١٩٩٢ بـووەتە قایمقـامی شـەقڵاوە، لە کـۆنگرەی سـێی یەکێتـی نیشـتمانی کوردسـتان بـووەتە ئەنـدامی سـەرکردایەتی، بەکالۆریۆسـی لە ڕۆژنـامەگەری وەرگرتـووە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (ڕەهـبەر سـەید بـرایم، شـنەی شـاخ، بەرگـی یەکەم، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی پەیوەنـد، بـێ شـوێنی چـاپ، ٢٠١٣، ل ٢٣٥-٢٣٦).

(١٩٥) ســەید بــرایم کــوڕی حــاجی ســەید ســەعیدی کــوڕی ســەید بــرایم، نــاسراو بە بــرژاو، ســاڵی ١٩٢٦ لە شــاری کــۆیە لەدایکبــووە، خوێنــدنی قورئــانی لە لای مەلا حەبیــب و مەلا کەمــال تەواو کــردووە، تــا پــۆلی شەشــەمی خوێنــدووە، بەڵام بە هــۆی بــارودۆخی ئەوســای کوردســتان لە خوێنــدن دابــڕاوە و بــووەتە ســەرباز، ســاڵی ١٩٤٨ چــووەتە مەیــدانی سیاســی لە ڕیزەکــانی پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان کــاری کــردووە و تــاکوو ســاڵی ١٩٦٥ بەردەوام بــووە، جیــا لە کــاری سیاســی شــاعیریش بــووە، نــاوبراو ســاڵی ١٩٩٨ کــۆچی دوایــی کــردووە. بــۆ زانیــاری زیــاتر بــڕوانە: (کەریــم شــارەزا، کــۆیە و شــاعیرانی، بەرگــی دووەم، ســەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٢- ١٤٩)

(١٩٦) ڕەهــبەر ســەید بــرایم، پڕشــنگەکانی کەکــۆن، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی شــەهاب، هەولێــر، ٢٠١٤، ل ٥٤- ٥٥؛ ڕەهــبەر ســەید بــرایم، مــونیرە خــانی جەلیــزادە: یەکەمــین شەهیدی ژنی دووگیان و کۆرپەی لە باوەش، ماڵپەڕی کوردستانی نوێ، ٢٠٢١.

https://t.ly/R٢wg

(١٩٧) ئەمیــر حســێن، ســەبارەت بە ناوەکــان بۆچــوونێکی دیــکەی هەیە و دەڵێــت: چەنــد ڕۆژێــك بەر لە ڕووداوی گوللەبــاران کردنــی ئەو ٥ کەســە، لە چایخــانەی ســلێمانی حەمەی قــاوەچی ســـەربازێك دەکوژرێـــت، دوای کـــوژرانی ســـەربازەکە، ســـەربازەکانی تەهـــا شــەکرچی ڕوویــان لە شــار کــرد و تەقەیــان لە خەڵــك دەکــرد، ئەو ڕۆژەش ٥ کەســیان لە جــاددەی کــۆیە کوشــت و چەنــدین هــاووڵاتی برینــدار بــوون، ئەو کەســانەی کــوژران: جەلال ســـمایل ئەحەســـوور، مەلای شـــێخ زاهیـــر، مەجیـــدی دارتـــاش، مـــونیرە لەگەڵ کــۆرپەکەی، خێزانــی حــاجی ســابیری چنــارۆك، هەروەهــا پــتر لە ٢٥٠ کەس دەســت بەســەر کــران و ڕەوانەی شــاری موســەیبیان کــردن و زۆریــش ئەشــکەنجە و ئازاریــان دابــوون، دوای ٦ مانــگ ئــازاد کــران. (ئەمیــر حســێن، شــاری کــۆیە و بیرەوەرییەکــانم، بەشــی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧).

(١٩٨) جەمــال فەتحــوڵلا تەیــب (دکتــۆر): هێرشــی حەرەس قەومــی بــۆ شــاری کــۆیە و دەوروبەری لە ســاڵی ١٩٦٣دا (تــوێژینەوەیەکی مێــژووییە)، بەشــی دووەم، ســەرچاوەی پێشوو، ل ١٤.

(١٩٩) ســەبارەت بە ڕێککەوتــی لە دیــنگەبە ســتانەوە و گوللەبــاران کردنــی ئەو کەســانەش بۆچــوونی جیــاواز هەیە، حەســەن کــاکە دەڵێــت: " بە مەبەســتی پــتر بڵاوکــردنەوەی تــرس و دڵەڕاوکــێ لە نێــو خەڵکــی شــاری کــۆیەدا، لە ڕێککەوتــی ١ی تەممــووزی ســاڵی ١٩٦٣ بە

فەرمانی تەها شەکرچی ئامر لیوای ١٤ی سوپای عێراق ٩ کەسی مەدەنی شاری کۆیە لە دینگەکانی کۆیە بەسترانەوە و گوللەباران کران، کە ئەمانە بوون: حەمەدەمین ئەحمەد عومەر ئاغا، محەمەد قاوەچی، محەمەد عەبدولوەهاب حەوێزی، حەننا عەبدولکەریم، یووسف حەننا عەبدولکەریم، حوسێن شەریف ئیبراهیم، ڕەفیق ئەحمەد مستەفا میرە" (حەسەن کاکە، هەورازەکانی کاروانی تەمەنم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥).

(٢٠٠) لە ڕاستیدا ناڕوونی و تێکەڵاوییەکی زۆر سەبارەت بە ڕۆژ و ناوی شەهیدانی دەستی حەرەس قەومی لە کۆیە هەیە، بۆ نموونە: دکتۆر هاوژین سڵیوە، لە کتێبی مێژووی هەرمۆتەدا و لە باسی هەرمۆتە لە سەردەمی حەرەس قەومییدا دەڵێت: "ڕۆژی ٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ حەوت کەس بە ناوەکانی: حوسێن شەریف ئیبراهیم، حەسەن شەریف ئیبراهیم، محەمەد عەبدولوەهاب حەوێزی، ڕەحیم کوێخا عەلی، یووسف حەنا عەبدولکەریم، حەنا یووسف تۆما، سلێمان محەمەد قاوەچی گوللەباران کران (هاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٩). هەروەها عەبدولمەسیح سلیمان سوور، لە کتێبی تێکۆشانی شیوعییەکانی کۆیەدا دەڵێت: " سولەیمان حەمەد قاوەچی، حەمەد ئەمین ئەحمەد ئاغای غەفووری، حەننا یووسف مەتی، یووسف حەننا عەبدولکەریم، شەفیق حەمەد، محەمەد عەبدولوەهاب گوللەباران کران" (عەبدولمەسیح سلیمان سوور، تێکۆشانی شیوعییەکانی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٣- ٦٤). بەڵام حەسەن کاکە لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا دەڵێت: "ڕۆژی ١ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ نۆ گەنج و پیری سڤیلی دەڤەری کۆیە لە دینگەکانی شەقامەکانی شارەکە بەستران و گوللەباران کران، شەهیدەکان بریتی بوون لە: حەمەدەمین ئەحمەد عومەر ئاغا، محەمەد قاوەچی، محەمەد عەبدولوەهاب حەوێزی، حەننا، عەبدولکەریم، یووسف حەننا عەبدولکەریم، حوسێن شەریف ئیبراهیم، ڕەفیق ئەحمەد مستەفا میرە. سەبارەت بە گوللەباران کردنی ڕۆژی ٣٠ی تەمموزیش دەڵێت: "عومەر شەریف ئیبراهیم، حوسێن شەریف ئیبراهیم، حەسەن شەریف ئیبراهیم، ڕەحیمی کوێخا عەلی گوللەباران کران" (حەسەن کاکە، هەورازەکانی کاروانی تەمەنم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥- ٤٦). ئەگەرچی بۆچوونەکان جیاوازن، لە هەمان کاتدا حەسەن کاکە حوسێن شەریف ئیبراهیمی دوو جار و لە دوو شوێن و ڕێککەوتی جیاواز داناوە، کە گوللەباران کراوە.

(٢٠١) فازیل شەوڕۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری كۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.
(٢٠٢) سولەیمان محەمەد سولەیمان، ناسراو بە (سولەیمان حەمەد قاوەچی)، ساڵی ١٩٢٥ لە گەڕەكی هەواوانی شاری كۆیە لەدایكبووە، لە بنەچەدا خەڵكی شكارتەی لای بێتوێنن، لە ناو بازاڕی شاری كۆیە چاپخانەی هەبووە، ڕۆژی ٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ بە دەستی بەعسییەكان گوللە باران دەكرێت، دواتر لە گۆڕستانی دەروێش خدر بە خاكی دەسپێرن. (چاوپێكەوتن لەگەڵ خالید محەمەد سولەیمان، برای شەهید، كۆیە، ڕێككەوتی ٢ی شوباتی ساڵی ٢٠٢٣). خالید محەمەد سولەیمان، ساڵی ١٩٤٦ لە گەڕەكی هەواوانی شاری كۆیە لەدایكبووە، دواتر و لە ساڵی ١٩٤٩ لەگەڵ دایكی چووەتە دیوانیە، خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی و ئامادەیی لە دیوانیە تەواو كردووە، ساڵی ١٩٨٦ كولیەی سەربازی لە سەربازگەی ڕەشید لە بەغداد تەواو كردووە، دواتر بووە بە زابت ئیداری لە عەمارە، دواتر خانەنشین بووە، ساڵی ١٩٩٦ گەڕاوەتەوە كۆیە، ئێستا لە كۆیە نیشتەجێیە.
(٢٠٣) چاوپێكەوتن لەگەڵ خالید محەمەد سولەیمان، برای شەهید، سەرچاوەی پێشوو.
(٢٠٤) حەمەد ئەمین ئەحمەد ئاغای غەفووری، ساڵی ١٩٣٩ لە شاری كۆیە لەدایكبووە، كوڕی شەشەمی ئەحمەد ئاغا بووە، لە دوای هاتنی حەرەس قەومی و حكومەتی عێراقی بۆ كۆیە دەستگیر دەكرێت و ڕۆژی ٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ گوللە باران دەكرێت. (چاوپێكەوتن لەگەڵ ئارام ساڵح ئەحمەد ئاغای غەفووری، برازای شەهید، كۆیە، ڕێككەوتی ٢ی شوباتی ساڵی ٢٠٢٣). ئارام ساڵح ئەحمەد، ساڵی ١٩٦١ لە گەڕەكی قەڵات لەدایكبووە، قۆناغی سەرەتایی و ناوەندی و لە كۆیە خوێندووە، ساڵی ١٩٨٠ ئامادەیی پیشەیی لە سلێمانی تەواو كردووە، لە دوای ڕاپەڕینەوە دەستی كردووە بە كاری ڕۆژنامەوانی، لە ساڵانی نەوەدەكان بۆ ماوەی دە ساڵ بەرنامەی ئەدەبی و هونەری لە تەلەڤزیۆنی كۆیە پێشكەش كردووە، ساڵی ١٩٩٣ تا ساڵی ٢٠١٤ مامۆستا و یاریدەدەری بەڕێوەبەر بووە لە دواناوەندی مەهاباد و ئامادەیی پیشەیی كۆیە، ساڵی ٢٠٠٨ بەشی یاسای زانكۆی كۆیەی تەواو كردووە، ساڵی ٢٠١٤ بووەتە بەڕێوەبەری كتێبخانە گشتییەكانی كۆیە و تا ئێستا بەردەوامە، هەشت بەرهەمی چاپكراوی هەیە.

(٢٠٥) چـــاوپێکەتن لەگەڵ ئـــارام ســـاڵح ئەحـــمەد ئاغـــای غەفـــووری، بـــرازای شـــەهید، سەرچاوەی پێشوو.

(٢٠٦) حەنـــا یووســـف تۆمـــا، ســـاڵی ١٩٢٠ لە گونـــدی هەرمـــۆتە لەدایکبـــووە، ســـاڵی ١٩٤٨ بـــووە بە کـــارگوزار لە قوتابخـــانەی ســـەرەتایی گونـــدی هەرمـــۆتە، ٧ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ گـــوللە بـــاران کـــراوە. وەرگیـــراوە لە: (هـــاوژین صـــلیوە، مێـــژووی هەرمـــۆتە، ســـەرچاوەی پێشوو، ل ١١٩).

(٢٠٧) هاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٩- ١٢٠.

(٢٠٨) یووســـف حەنـــا عەبـــدولکەریم، ســـاڵی ١٩٣٣ لە گەڕەکـــی دیانـــانی شـــاری کـــۆیە لەدایکبـــووە، ڕۆژی ٧ی تەممـــووزی ١٩٦٣ گـــوللە بـــاران کـــراوە. وەرگیـــراوە لە: (هـــاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٧).

(٢٠٩) هاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٧.

(٢١٠) شـــەفیق حەمەد ئـــۆمەر، نـــاسراو بە (شـــەفیق حەمەد چـــاپەچی)، ســـاڵی ١٩٣٣ لە کـــۆیە لەدایکبـــووە، لە نـــاو بـــازاڕی شـــاری کـــۆیە چایخـــانەی هەبـــووە، لە ڕێککەوتـــی ٧ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ لە لایەن بەعســـییەکانەوە گـــوللە بـــاران کـــراوە و لە گۆڕســـتانی شـــەهیدان بە خـــاك ســـپێردراوە. (چـــاوپێکەوتن لەگەڵ جەعـــفەر ئـــۆمەر حەمەد ئـــۆمەر، بـــرازای شـــەهید، کـــۆیە، ڕێککەوتـــی ٢ی شـــوباتی ســـاڵی ٢٠٢٣). جەعـــفەر ئـــۆمەر حەمەد ئـــۆمەر، ســـاڵی ١٩٥٧ لە کـــۆیە لەدایکبـــووە، تـــاکوو پـــۆلی ســـێی ناوەنـــدی لە کـــۆیە خوێنـــدووە، دواتـــر چایخانەیـــان دانـــاوە و لەگەڵ بـــاوکی بـــووە، ســـاڵی ٢٠٠٤ بـــووەتە فەرمـــانبەر لە نووســـینگەی پۆســـتە و گەیانـــدنی کـــۆیە، ســـاڵی ٢٠٢٠ خانەنشـــین بـــووە، ئێســـتا لە کـــۆیە دادەنیشێت.

(٢١١) چـــاوپێکەوتن لەگەڵ جەعـــفەر ئـــۆمەر حەمەد ئـــۆمەر، بـــرازای شـــەهید، ســـەرچاوەی پێشوو.

(٢١٢) محەمـــمەد عەبـــدولوەهاب جەمیـــل ئەســـعەد حەوێـــزی، ســـاڵی ١٩٣٩ لە گەڕەکـــی هەواوان لەدایکبـــووە، قۆنـــاغی ســـەرەتایی و ناوەنـــدی لە کـــۆیە خوێنـــدووە، دواتـــر چـــووەتە ئامـــادەیی پیشەســـازی کەرکـــووك، بەڵام بە هـــۆی چـــالاکی سیاســـی لەوێ فەســـڵ کـــراوە، لە ٧ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ بە دەســـتی بەعســـییەکان گـــوللە بـــاران کـــرا و لە گۆڕســـتانی دەروێـــش خـــدر بە خـــاك ســـپێردرا. (چـــاوپێکەوتن لەگەڵ ئەمـــجەد ئەرشـــەد عەبـــدولوەهاب، نـــاسراو بە (شـــەماڵ حەوێـــزی) بـــرازای شـــەهید، هەولێـــر، ڕێککەوتـــی ٢٨ی کـــانوونی دووەمـــی

ساڵی ٢٠٢٣). ئەمجەد ئەرشەد عەبدولوەهاب، ناسراو بە (شەماڵ حەوێزی)، ساڵی ١٩٥٤ لە کۆیە لەدایکبووە، خوێندنی سەرەتایی لە کۆیە و ناوەندی لە هەولێر خوێندووە، ساڵی ١٩٧٥ بەشی کشتوکاڵی لە زانکۆی بەغدا تەواو کردووە، ساڵی ٢٠٠٢ ماستەری لە هەمان بوار لە زانکۆی سەلاحەدین وەرگرتووە، ساڵی ٢٠٠٩ لە زانکۆی نیکرای سلۆڤاکیا دکتۆرای بەدەست هێناوە، ساڵی ١٩٧٨ تا ساڵی ١٩٩١ پێشمەرگە بووە، ساڵی ١٩٩٣ بووەتە بەڕێوەبەری گشتی ڕاگەیاندن لە وەزارەتی ڕۆشنبیری، ساڵی ١٩٩٦ بووەتە بەڕێوەبەری گشتی خزمەتگوزارییە کشتوکاڵییەکان لە وەزارەتی کشتوکاڵ، ساڵی ٢٠٠٢ بەڕێوەبەری گشتی ڕۆشنبیری و هونەر بووە، ساڵی ٢٠١٩ خانەنشین کراوە، ئێستا لە هەولێر دادەنیشێت.

(٢١٣) چاوپێکەوتن لەگەڵ ئەمجەد ئەرشەد عەبدولوەهاب، ناسراو بە (شەماڵ حەوێزی)، برازای شەهید، سەرچاوەی پێشوو؛ عەبدولمەسیح سلیمان سوور، تێکۆشانی شیوعییەکانی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٣- ٦٤؛ ڕەهبەر سەید برایم، پڕشنگەکانی کەکۆن، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٤، ل ٥٣؛ فازیل شەوڕۆ، کرۆنۆلۆژیای کۆیە یان مێژووی ڕووداوەکان لە ١٩٦٣/٠٦/٠٣ تا ٢٠٠٨/٧/٢٤، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨؛ کازم عومەر دەباغ، لە یادی ڕەشەکوژییەکەی تەمموزی (١٩٦٣)ی شاری کۆیە!!، سەرچاوەی پێشوو ل ٢٨.

(٢١٤) کەمال ڕەشاد ئاغا، ساڵی ١٩٢٩ لە گەڕەکی بەفری قەندەی لە کۆیە لەدایکبووە، خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی لە کۆیە تەواو کردووە، ساڵی ١٩٥٢ خانەی مامۆستایانی لە بەغدا تەواو کردووە، وەکوو مامۆستا لە چەندین شوێنی جیاواز بووە، سەرەتای دامەزراندنیشی لە گوندی میرزا ڕۆستەم بووە، ژیانی هاوبەشی پێك هێناوە و خاوەنی دوو کوڕ و دوو کچ بووە، لە ١٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ لە لایەن بەعسییەکان گوللە باران دەکرێت. (چاوپێکەوتن لەگەڵ ئاواز کەمال ڕەشاد، کچی شەهید، هەولێر، ڕێککەوتی ٢٨ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣). ئاواز کەمال ڕەشاد، ساڵی ١٩٥٤ لە گەڕەکی بەفری قەندەی شاری کۆیە لەدایکبووە، قۆناغی سەرەتایی و ناوەندی لە کۆیە خوێندووە، ساڵی ١٩٧٧ ئامادەیی پیشەیی/ بەشی کارەبای تەواو کردووە، ساڵی ١٩٧٩ بووەتە فەرمانبەر و ساڵی ٢٠٢٠ خانەنشین بووە، ئێستا لە هەولێر دادەنیشێت.

(٢١٥) عەبدولمەسیح سلیمان سوور، تێکۆشانی شیوعییەکانی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٢

(٢١٦) دکتۆر جەمال فەتحوڵلا، لەبارەی شوێنی چۆنیەتی کوژران و شوێنەکەی دەڵێت: مامۆستا کەمال ڕەشید ئاغا لە کاتی وانە گوتنەوەدا گوللەباران کراوە. (جەمال فەتحوڵلا تەیب (دکتۆر)، هێرشی حەرەس قەومی بۆ شاری کۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا (توێژینەوەیەکی مێژووییە)، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤). هەروەها ئەمیر حسێن دەڵێت: لە ژێر پردی معەسکەری کۆیە گوللەباران کران. (ئەمیر حسێن، شاری کۆیە و بیرەوەرییەکانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧). لای خۆشییەوە کازم عومەر دەباغ دەڵێت: کەمال ڕەشید ئاغای حەوێزی لە ژێر پردەکانی بناری شاخی هەیبەت سوڵتان زیندەبەچاڵ کرا. (کازم عومەر دەباغ، لە یادی ڕەشەکوژییەکەی تەمموزی (١٩٦٣)ی شاری کۆیە!!، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨).

(٢١٧) چاوپێکەوتن لەگەڵ ئاواز کەمال ڕەشاد، کچی شەهید، سەرچاوەی پێشوو.

(٢١٨) حاجی کوڕی عەبدولباقی کوڕی ساڵح، ناسراو بە مامۆستا حاجی باقی، ساڵی ١٩٢٤ لە گەڕەکی بایزاغای کۆیە لەدایکبووە، قۆناغی سەرەتایی لە قوتابخانەی ئولای کۆیە و قۆناغی ناوەندی و دواناوەندی لە شاری هەولێر تەواو دەکات، ساڵی ١٩٤٩ خانەی مامۆستایانی باڵا (دار المعلمین العالیة) لە بەغدا تەواو دەکات و ساڵی ١٩٥٠ دەبێتە مامۆستا لە شاری فەلوجە، ساڵێك دواتر دەگوازرێتەوە بۆ سلێمانی، ئەگەرچی زەمالەی خوێندنی لە ئەمریکا بۆ دەردەچێت، بەڵام لەبەر کەمی مامۆستا پەروەردەی سلێمانی ڕێگای ڕۆیشتنی پێ نادات، لە سەرەتای مانگی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣ لە لایەن حەرەس قەومی دەستگیر دەکرێت و لە ٩ی هەمان مانگ گوللەباران دەکرێت. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (ئاراس عەبدولخالق عەبدولمەجید، شەهید مامۆستا حاجی عەبدولباقی و هەڵوەستەیەك (١٩٢٤- ١٩٦٣)، گۆڤاری کۆیە، ژمارە ٢٢، تەمموزی ٢٠١٢، ل ٢٥- ٢٦.

(٢١٩) ئاراس عەبدولخالق عەبدولمەجید، شەهید مامۆستا حاجی عەبدولباقی و هەڵوەستەیەك (١٩٢٤- ١٩٦٣)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦.

(٢٢٠) بۆچوونی جیاواز لەم بارەیەوە هەیە، بۆ نموونە دکتۆر جەمال فەتحوڵلا لە وتاری هێرشی حەرەس قەومی بۆ شاری کۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا، دەڵێت: " ٣٠ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ هەر یەك لە: ڕەحیم کوێخا عەلی حەمەد، ڕەفیق

ئەحـــمەد و مســـتەفا میـــرە گوللەبـــاران كـــران. ڕۆژی دواتـــریش هەر یەك لە: حەســـەن شـــەریف ئیبراهـــیم، حوسـێن شـــەریف ئیبراهـــیم، عـــومەر شـــەریف ئیبراهـــیم گوللەبـــاران كـــران. (جەمـــال فەتحـــوڵڵا تەیـــب (دكتـــۆر): هێرشـــی حەرەس قەومـــی بـــۆ شـــاری كـــۆیە و دەوروبەری لە ســـاڵی ١٩٦٣دا بەشـــی دووەم، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ١٢- ١٤). هەرچـــی عەبدوڵمەســـیح ســـلیمان ســـوورە دەڵێـــت: ڕۆژی ٣٠ی تەممـــووز هەر یەك لە عـــومەر شـــەریف ئیبراهـــیم، حوسـێن شـــەریف ئیبراهـــیم، حەســـەن شـــەریف ئیبراهـــیم و ڕەحیمـــی كوێخا عەلی (خەڵكی گوندی كێلە سپی بوو)، گوللەباران كران.

(٢٢١) عەبـــدولڕەحیم كوێخـــا عەلـــی كوێخـــا حەمەد، ســـاڵی ١٩٤٣ لە گونـــدی كێلەســـپی لەدایكبـــووە، لە ڕۆژی ٧ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ لەگەڵ چەنـــد كەسـێكی دیـــكە گـــوللە بـــاران كـــراوە. (چـــاوپێكەوتن لەگەڵ چـــاوپێكەوتن لەگەڵ نەریـــمان عـــومەر كوێخـــا عەلـــی، بـــرازای عەبـــدولڕەحیم كوێخـــا عەلـــی، كـــۆیە، ڕێككەوتـــی ٣١ی كـــانوونی دووەمـــی ســـاڵی ٢٠٢٣). نەریـــمان عـــومەر كوێخـــا عەلـــی، ســـاڵی ١٩٥٩ لە گونـــدی كێلەســـپی لەدایكبـــووە، ســـاڵی ١٩٨٥ ماڵیـــان هـــاتووەتە كـــۆیە، ســـاڵی ١٩٨٦ بـــووەتە كارمەنـــدی فەرمـــانگەی كارەبـــا كۆیە و تا ئێستا بەردەوامە و لە كۆیە دادەنیشێت.

(٢٢٢) چـــــاوپێكەوتن لەگەڵ چـــــاوپێكەوتن لەگەڵ نەریـــــمان عـــــومەر كوێخـــــا عەلـــــی، سەرچاوەی پێشوو.

(٢٢٣) ئـازاد عەلـی تۆفیـق، نـاسراو بە ئـازاد سەرسـپی (ئـازاد مەلا عەلـی)، سـاڵی ١٩٥٠ لە گونـــدی نـــازەنین لەدایكبـــووە، قۆناغەكـــانی خوێنـــدنی ســـەرەتایی، ناوەنـــدی و دواناوەنـــدی لە كـــۆیە تەواو كـــردووە، ســـاڵی ١٩٧٥ پەیمانگـــای كشـــتوكاڵی لە بەغـــدا تەواو كـــردووە. پێشـــمەرگەی دێرینـــی نەپســـاوەیە و لە ڕێكخســـتنە نهێنییەكـــانی كـــۆمەڵەدا كـــاری كـــردووە، هەروەهـــا مـــاوەی دوو ســـاڵ ســـەرۆكی شـــارەوانی كـــۆیە بـــووە، لە بەشـــێك لە گۆڤارەكـــان بە تـــایبەتی گۆڤـــاری كەكـــۆن گوتـــار لە بـــارەی بنەماڵەكـــانی كـــۆیە دەنووســـێت. (چـــاوپێكەوتن لەگەڵ ئازاد عەلی تۆفیق (ئازاد سەرسپی)، كۆیە، ڕێككەوتی ١ی شوباتی ساڵی ٢٠٢٣).

(٢٢٤) ئـــازاد مەلا عەلـــی، مەمـــی (بنەماڵەكـــانی كـــۆیە)، بەشـــی دووەم، گۆڤـــاری كەكـــۆن، ژمارە ٢٦، نیسانی ساڵی ٢٠١٣، ل ٤٢.

(٢٢٥) ڕەفیـــق ئەحـــمەد مســـتەفا، ســـاڵی ١٩٢٩ لە گونـــدی قەیســـەریی دەشـــتی كـــۆیە لەدایكبـــووە، لە مـــاوەی ژیانیـــدا بە كشـــتوكاڵی و مەڕدارییـــەوە خەریـــك بـــووە، لە ســـەرەتای

ساڵی ۱۹۵۰ ژیانی هاوبەشی پێك هێناوە، سێ کوڕی بە ناوەکانی: حەمەدەمین، تۆفیق و گڵوك، کچێکی بە ناوی لایەق هەبووە، ساڵی ۱۹٦۳ لە لایەن بەعسییەکانەوە لە ناو بازاڕی شاری کۆیە گوللە باران کراوە. (چاوپێکەوتن لەگەڵ حەمەدەمین ڕەفیق ئەحمەد، کوڕی شەهید، کۆیە، ڕێککەوتی ۳۱ی کانوونی دووەمی ساڵی ۲۰۲۳).

(۲۲٦) حەسەن شەریف ئیبراهیم، ساڵی ۱۹۲۳ لە گوندی مزگەوتۆرەی دەشتی کۆیە لەدایکبووە، خاوەنی چوار برا بە ناوەکانی عومەر، حوسێن، عوسمان، عەلی و خوشکێن بە ناوی ئامین بوو، خێزاندار بوو، ساڵی ۱۹٦۳ لە لایەن بەعسییەکانەوە لە ناو بازاڕی شاری کۆیە گوللە باران کراوە.

(۲۲۷) حوسێن شەریف ئیبراهیم، لە گوندی مزگەوتۆرەی دەشتی کۆیە لەدایکبووە، ژیانی هاوبەشی پێك نەهێناوە، ساڵی ۱۹٦۳ لە لایەن بەعسییەکانەوە لە ناو بازاڕی شاری کۆیە گوللە باران کراوە.

(۲۲۸) عومەر شەریف ئیبراهیم، لە گوندی مزگەوتۆرەی دەشتی کۆیە لەدایکبووە، ژیانی هاوبەشی پێك نەهێناوە، ساڵی ۱۹٦۳ لە لایەن بەعسییەکانەوە لە ناو بازاڕی شاری کۆیە گوللە باران کراوە.

(۲۲۹) چاوپێکەوتن لەگەڵ حەوێز حەسەن شەریف، کوڕی شەهید، کۆیە، ڕێککەوتی ۳۱ی کانوونی دووەمی ساڵی ۲۰۲۳. حەوێز حەسەن شەریف، ساڵی ۱۹٦۰ لە گوندی مزگەوتۆرە لەدایکبووە، لە ژیانیدا پتر خەریکی کشتوکاڵ و مەڕداری بووە، خاوەنی پێنج کوڕ و سێ کچە، ساڵی ۲۰۰۰ تا ساڵی ۲۰۲۳ کارمەندی ئاسایش بووە، ئێستا لە شاری کۆیە دادەنیشێت.

(۲۳۰) حەمەدەمین ڕەفیق ئەحمەد، ساڵی ۱۹۵۳ لە گوندی قەیسەرەی دەشتی کۆیە لەدایکبووە، ساڵی ۱۹۷۳ ژیانی هاوبەشی پێك هێناوە، لە کۆتاییەکانی شۆڕشی ئەیلوول بووەتە پێشمەرگە، دواتریش بەردەوام بووە، خاوەنی چوار کوڕ و چوار کچە، ئێستا لە کۆیە دادەنیشێت. (چاوپێکەوتن لەگەڵ حەمەدەمین ڕەفیق ئەحمەد، کوڕی شەهید، سەرچاوەی پێشوو).

(۲۳۱) چاوپێکەوتن لەگەڵ حەمەدەمین ڕەفیق ئەحمەد، کوڕی شەهید، سەرچاوەی پێشوو.

(٢٣٢) زۆربەی سەرچاوەکان و ئەو کەسانەی لە ژیاندا ماون و ڕووداوەکانیان لە یادە، یاخود لە نزیکەوە ئاگادار بوون، دەڵێن: ڕۆژی ٣٠ی تەمموز بۆ جاری دووەم چەند کەسێك لە دینگەکانی ناو بازاڕی شاری کۆیە بەسترانەوە و گوللە باران کران، بەڵام ئەوەی جێی سەرنجە لە بەڵگەنامەی مردن (صورة قید الوفاة)ی ڕەفیق ئەحمەد ڕۆژی ٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ بە ڕۆژی مردنی ناوبراو دانراوە. (بۆ دەقی بەڵگەنامەی مردن (صورة قید الوفاة) بڕوانە پاشکۆی ژمارە (٤). تەنانەت لەو وێنانەی لە ناو بازاڕی کۆیە هەڵواسراوە، هەر ڕۆژی ٧ی تەمموز بە ڕۆژی گوللە باران کردنی دانراوە، هەروەها هەمان ڕۆژ بۆ حەسەن و حوسێن دانراوە، بەڵام ڕۆژی ٣٠ی تەمموز بۆ عومەر و عەبدولڕەحیم دانراوە، لە کاتێکدا بە پشت بەستن بە گوتەکانی حەمەدەمین ڕەفیق، ئەو سێ برایە و باوکی و عەبدولڕەحیم بە یەك ڕۆژ گوللە باران کراون. هیچ کەس و سەرچاوەیەکیش ئاماژە بەوە ناکات کە تێکڕای ئەو کەسانە بەیەکەوە و لە یەك ڕۆژدا گوللە باران کرابن.

(٢٣٣) چاوپێکەوتن لەگەڵ حەمەدەمین ڕەفیق ئەحمەد، کوڕی شەهید، سەرچاوەی پێشوو.

(٢٣٤) عەبدولمەسیح سلیمان سوور، تێکۆشانی شیوعییەکانی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٤؛ جەمال فەتحوڵلا تەیب (دکتۆر): هێرشی حەرەس قەومی بۆ شاری کۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢- ١٤؛

(٢٣٥) چاوپێکەوتن لەگەڵ حەمەدەمین ڕەفیق ئەحمەد، کوڕی شەهید، سەرچاوەی پێشوو؛ ڕەهبەر سەید برایم، دەشێت لە شۆڕشی ئەیلوول یەکەم ژنە شەهید و یەکەم کۆرپەی شەهید و یەکەم شێرە ژنی شەڕکەر کۆیی بوو بێت، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢.

(٢٣٦) ئەمیر حسێن، شاری کۆیە و بیرەوەرییەکانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦- ٢٧.

(٢٣٧) فازیل شەوڕۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری کۆیە (٣)، دیسان لە دینگەپێچان و گوللەبارانکردن، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٤- ٣٥.

(٢٣٨) چاوپێکەوتن لەگەڵ حەمەدەمین ڕەفیق ئەحمەد، کوڕی شەهید، سەرچاوەی پێشوو.

(٢٣٩) کەکۆن، شەهیدانی ساڵی ١٩٦٣، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٦، شوباتی ٢٠١٠، ل ٧. بە هۆی ناڕوونی ڕۆژی گوللەباران کردنی ئەو کەسانە، بەشێك لە وێنەی شەهیدەکان ڕۆژی شەهید کردنیان نەنووسراوە.

(٢٤٠) عەبدولڕەحمان ئەسعەد خدر چەلەبی (ساڵحی)، ساڵی ١٩٠٣ لە گەڕەکی هەواوان (خوار قشڵەی کۆیە) لەدایکبووە، قۆناغی سەرەتایی لە کۆیە خوێندووە و دواتر وازی هێناوە، لە سەرەتای ساڵانی ١٩٤٠ دەستی کردووە بە بازرگانی زێڕ و تووتن، لە سەرەتای ساڵی پەنجاکان کاندیدی پارتی دیموکراتی کوردستان بووە بۆ پەرلەمانی عێراق، یەکێك بووە لە کەسایەتییە دەوڵەمەندەکانی کۆیە، لە بەغدا خاوەن موڵکێکی زۆر بووە، ناوبراو لە ڕێککەوتی ١٢ی ئابی ساڵی ١٩٦٣ بە دەستی بەعسییەکان شەهید کرا. (چاوپێکەوتن لەگەڵ سالار عەزیز عەبدولڕەحمان، نەوەی شەهید، کۆیە، ڕێککەوتی ٣١ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣). سالار عەزیز عەبدولڕەحمان، ساڵی ١٩٥٧ لە کۆیە لەدایکبووە، ساڵی ١٩٨٠ تا ساڵی ١٩٨٩ پێشمەرگە بووە، ساڵی ١٩٩٤ لە کۆیە بووەتە مامۆستا، ساڵی ٢٠٠٠ تا ساڵی ٢٠٢٠ لێپرسراوی چالاکی وەرزشی بووە لە بەڕێوەبەرایەتی پەروەردەی کۆیە، ساڵی ٢٠٢٠ خانەنشین بووە، ئێستا لە کۆیە دادەنیشێت.

(٢٤١) جاسم عەبدولڕەحمان ئەسعەد، ساڵی ١٩٤٥ لە کۆیە لەدایکبووە، خوێندکاری قۆناغی ناوەندی بووە، لە ١٢ی ئابی ساڵی ١٩٦٣ لەگەڵ باوکی بە دەستی بەعسییەکان شەهید دەکرێن. (چاوپێکەوتن لەگەڵ سالار عەزیز عەبدولڕەحمان، نەوەی شەهید، سەرچاوەی پێشوو).

(٢٤٢) چاوپێکەوتن لەگەڵ سالار عەزیز عەبدولڕەحمان، نەوەی شەهید، سەرچاوەی پێشوو؛ ڕەهبەر سەید برایم، دەشێت لە شۆڕشی ئەیلوول یەکەم ژنە شەهید و یەکەم کۆرپەی شەهید و یەکەم شێرە ژنی شەڕکەر کۆیی بوو بێت، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢؛ جەمال فەتحوڵڵا تەیب (دکتۆر): هێرشی حەرەس قەومی بۆ شاری کۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢- ١٤.

(٢٤٣) موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٣-٤٤.

(٢٤٤) عەتیە حەمەسەعید سابیرزادە، لە ڕێککەوتی ١٤ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٤٣ لە نێو بنەماڵەی ساڵحی لە شاری کۆیە لەدایکبووە، کە بنەماڵەیەکی بەناوبانگی

دەستڕۆیشتوو بوون لە بواری ئابووری و کۆمەڵایەتی و خوێندەواری. ساڵی ١٩٤٩ لە کۆیە چووەتە قوتابخانە، ساڵی ١٩٥٥ بۆ درێژەدان بە خوێندن چووەتە بەغدا، ساڵی ١٩٥٩ بە سەرکردایەتیی یەکێتیی ئافرەتانی کوردستان چوونەتە لای عەبدولکەریم قاسم، ساڵی ١٩٦٠ لە کۆلێژی پزیشکی وەرگیراوە، لە هەمان ساڵ بووەتە نوێنەری یەکێتیی قوتابییانی کوردستان، ساڵی ١٩٦٧ وەك دکتۆر لە نەخۆشخانەی جمهوریی بەغدا دامەزراوە، بۆ خوێندن و ئەرکی دکتۆرایەتی چەندین وڵاتی کردووە، لەوانە: بەریتانیا و سعوودیە، لە کۆنگرەی جیهانیی کۆلێژی شاهانەی بەریتانیا لە ئەمریکا بەشداری کردووە، ئێستا لە هەولێر دادەنیشێت. وەرگیراوە لە: (عەتیە حەمەسەعید ساڵحی (دکتۆرە)، بیرەوەرییەکانم (لە کۆیەوە بۆ لەندەن)، دەستنووس، بڵاونەکراوە، ٢٠٢٢).

(٢٤٥) عەتیە حەمەسەعید ساڵحی (دکتۆرە)، بیرەوەرییەکانم (لە کۆیەوە بۆ لەندەن)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧١.

(٢٤٦) ڕەسووڵ ئەحمەد تەیب حەمەسمایل، ناسراو بە مەلا ڕەسووڵ کانی کوردەیی، لە ١ی نیسانی ساڵی ١٩٣٧ لە گوندی کانی کوردە، لە دەشتی کۆیە لەدایکبووە، ساڵی ١٩٤٥ بۆ ماوەی سێ ساڵ دەرسی ئایینیی لە گوندی کانی کوردە خوێندووە، دواتر ماوەی دوو ساڵ لە گوندی دێلێژە، لە ناوچەی مەرگە خوێندوویەتی، ساڵی ١٩٦٧ لە گوندی قەسر بووەتە مەلا، ساڵی ١٩٧٦ چووەتە گوندی سووری قەڵا، ساڵی ١٩٧٨ چووەتە گوندی ساتوقەڵا، لە ساڵی ١٩٨٠ بە دواوە چووەتە کۆیە و درێژەی بە مەلایەتی داوە. لە ساڵی ١٩٥٧ یەکەم شیعری بە ناوی (کوردە لەبەرچی بەش بەش کراوی)، خاوەنی دیوانە شیعرێکە و شیعرەکانی بە نازناوی (دیاری) بڵاوکردووەتەوە. وەرگیراوە لە: (مەلا ڕەسووڵ کانی کوردەیی، لە هەواری کانی کوردەوە (چەپکێك لە هۆنراوەکانی دیاری)، لە بڵاوکراوەکانی گۆڤاری زانکۆی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٤، ل ١٢، ١٣).

(٢٤٧) مەلا ڕەسووڵ کانی کوردەیی، لە هەواری کانی کوردەوە (چەپکێك لە هۆنراوەکانی دیاری)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨.

(٢٤٨) مەلا ڕەسووڵ کانی کوردەیی، لە هەواری کانی کوردەوە (چەپکێك لە هۆنراوەکانی دیاری)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠.

(٢٤٩) شـیلان تـاهیر سـاڵح، کـۆیە لە نێـوان سـاڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٧٨- ٧٩؛ ئەمیـر حسـێن، شـاری کـۆیە و بیرەوەرییەکـانم، بەشـی دووەم، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٢٦- ٢٧؛ جەمـال فەتحـوڵلا تەیـب، (دکتـۆر): هێرشـی حەرەس قەومـی بـۆ شـاری کـۆیە و دەوروبەری لە سـاڵی ١٩٦٣دا (تـوێژینەوەیەکی مێـژووییە)، بەشـی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢.

(٢٥٠) عەبـدوڵلا ئەحـمەد ڕەسـووڵ، نـاسراو بە عەبـدوڵلا ئاغـای پشـدەری، سـاڵی ١٩٢٢ لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٤٥ پەیوەنـدی بە ڕیزەکـانی حیزبـی هیـوا کـردووە، سـاڵی ١٩٤٦ بەشـداری لە دامەزرانـدنی کۆمـاری کوردسـتان کـردووە، سـاڵی ١٩٦١ پەیوەنـدی بە هێـزی پێشـمەرگەی کوردسـتان کـردووە، سـاڵی ١٩٦٥ بـووە بە فەرمانـدەی هێـزی بـاڵەك، لە دوای کۆتـایی شۆڕشـی ئەیلـوول لە سـاڵی ١٩٧٥ چـووەتە ئێـران و سـاڵی ١٩٨٠ گەڕاوەتەوە، لە ١٤ی کـانوونی دووەمـی سـاڵی ٢٠١٦ کـۆچی دوایـی کـردووە. وەرگیـراوە لە: (عەبـدوڵلا ڕەحـمان مەلازادە، شـێوەی پێکهـاتەی سـەربازی شۆڕشـی ئەیلـوولی مەزن (کـورتە باسـێکە لە سـەر پێکهـاتەی عەسـکەری لەشـکری شۆڕشـگێڕی کوردسـتان لە سـاڵی ١٩٦٥ تـا سـاڵی ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٥).

(٢٥١) مسـعود بـارزانی، بـارزانی و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد (شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٢.

(٢٥٢) موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٠.

(٢٥٣) مسـعود بـارزانی، بـارزانی و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد (شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٢- ١٣٣.

(٢٥٤) فـارس حەمەد بـاوە، سـاڵی ١٩٣٣ لە گونـدی مەلا قەرەی سـەر بە نـاحیەی دیـبەگە لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٥٨ پەیوەنـدی بە ڕیزەکـانی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان کـردووە، لە سـەرەتای دەسـتپێکی شـەڕ پەیوەنـدی بە شۆڕشـی ئەیلـوولەوە کـردووە، سـاڵی ١٩٦٤ بـووەتە سـەر لـق، سـاڵی ١٩٦٥ بـووەتە ئـامر بەتـالیۆنی دەشـتی هەولێـری سـەر بە هێـزی سـەفین، سـاڵی ١٩٦٨ بـووەتە ئـامر هێـزی دەشـتی هەولێـر... لە ٢١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٩٤ کـۆچی دوایـی کـردووە. وەرگیـراوە لە: (پ. ی. د. هۆشـمەند عەلـی مەحمـوود، مەحمـوود حەمەد شـێخانی (دەنگێکـی ڕەسـەنی ون ١٩٢٦- ١٩٩٤)، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٣٦؛ عەبـدوڵلا ڕەحـمان مەلازادە، شـێوەی پێکهـاتەی سـەربازی شۆڕشـی ئەیلـوولی مەزن (کـورتە باسـێکە لە سـەر پێکهـاتەی عەسـکەری لەشـکری شۆڕشـگێڕی کوردسـتان لە سـاڵی ١٩٦٥ تا ساڵی ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٣).

(٢٥٥) موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥.
(٢٥٦) گەلاوێــژ ســالّح فەتــاح، نــاسراو بە گەلاوێــژ خــان، ســالّی ١٩٣٠ لە مووســڵ لەدایکبــووە، لە بنەڕەتــدا ڕیشــەی بنەماڵەکەیــان دەگەڕێــتەوە بــاکووری کوردســتان (باشــووری خــۆرهەڵاتی تورکیــا)، خێزانــی ئیبراهــیم ئەحــمەدە، زۆربــەی ژیــانی لــەنێو خــەبات و شۆڕشــی کوردیــدا بەســەر بــردووە. لە بــواری نووسینیشــدا جــێ دەســتی دیــارە و ئەم کتێبــانەی بڵاوکــردووەتەوە، (بەرەو ئەشــکەوتی دلێــران-ســێ بەشــە، دایــك و کــوڕ، بــوکی ئاتەخــان، ڕێبــوارێکی ســەرگەردان، کــارەکەر، لەســەر بــاڵی ســیمرخ، گەشــتی کوردســتان، ئەفسانەی گەلــی نــاوگردان، ســێ چیــرۆك بــۆ مێردمنــداڵان، بیــرەوەرییە هەرگیــز لەبیرنەچووەکــانی مــن، پەڕەنــدەی ئیــداری، اوراق مــن الســیرە الــذاتیە و العــالم غابــة)، نــاوبراو ئێســتا لە سلێمانی دادەنیشــێت. بــۆ زانیــاری زیــاتر بــڕوانە: (گەلاوێــژ، بیــرەوەرییە هەرگیــز لەبیرنەچووەکــانی مــن، بەشــی یەکەم، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی ئۆفێســت، سلێمانی، ٢٠٠٨).
(٢٥٧) گەلاوێــژ، بیــرەوەرییە هەرگیــز لەبیرنەکراوەکــانی مــن، بەرگــی دووەم، بــێ شــوێنی چاپ، سلێمانی ٢٠١٨، ل ٢٣٥- ٢٣٦.
(٢٥٨) محەمــمەد فوئــاد مەعســووم، نــاسراو بە فوئــاد مەعســووم، لە ڕێککەوتــی ٢١ی ئــازاری ســاڵی ١٩٣٨ لە کــۆیە لەدایکبــووە، مــاوەیەك لە قوتابخــانە لە کــۆیە دەخوێنێــت، دواتــر لە لای بــاوکی درێــژە بە خوێنــدن دەدات، ســاڵی ١٩٥٨ بــۆ درێــژەدان بە خوێنــدن دەچێــتە میسرــ و ســاڵی ١٩٦٢ بەکالۆریۆســی شــەریعەی لەوێ بە دەســت هێنــاوە، ســاڵی ١٩٧٤ دکتــۆرای لە فەلســەفە لە زانکــۆی ئەزهەر تەواو کــردووە، ســاڵی ١٩٦٤ پەیوەنــدی بە پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان کــردووە، ساڵانی (١٩٧٢- ١٩٧٥) نــوێنەری شۆڕشــی کــورد بــووە لە میسرــ، ســاڵی ١٩٩٢ ســەرۆکی یەکەمــین کــابینەی حکــومەتی هەرێمــی کوردســتانی عێــراق بــووە، ســاڵی ٢٠١٤ بــووە بە ســەرۆکی فراکســیۆنی هــاوپەیمانی کوردســتان لە ئەنجــوومەنی نــوێنەرانی عێــراق، لە ٢٤ی تەممــووزی ســاڵی ٢٠١٤ بــووەتە ســەرۆك کۆمــاری عێــراق و چــوار ســاڵ لەو پۆســتەدا مــاوەتەوە. وەرگیــراوە لە: (عوســمان دەشــتی (دکتــۆر)، مەلا مەعســومی هەورامــی (مەلا و زانــا و وڵاتــپەروەر)، ســەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٨- ١٣٩).

(٢٥٩) فوئـاد مەعسـووم، کـاکی کاکـان، کـاکی هەمـووان، لە کتێبی کـاکی کاکـان لە یـادەوەری هاوەڵانیـدا، کـۆکردنەوە و ئامـادەکردن: کـاکەمەم بۆتـانی، بەرگـی سـێیەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٧، ل ٥.

(٢٦٠) ئـاراس عەبـدولخالق عەبدوملەجیـد، نـافیز جەلال حەوێـزی مەردێکـی جـوامێر و بە ئەمەك (١٩٢١- ١٩٧٢)، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٢٩؛ سـتار محەمـمەد ئەمـین، حەمیـد ڕەشاش و تولە ڕێیەکانی کوردایەتی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٠- ١٥١.

(٢٦١) موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥.

(٢٦٢) مسـعود بـارزانی، بـارزانی و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد (شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٣.

(٢٦٣) موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦.

(٢٦٤)هۆشـیار محەمـمەد ئەمـین کـۆیی، کـۆیە لە سـاڵی ١٩٦٣دا، ئینسـکلۆپیدیای هەولێـر، بەرگی چوارەم (مێژووی هاوچەرخ)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٩٦.

(٢٦٥) مسـعود بـارزانی، بـارزانی و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد (شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٣.

(٢٦٦) موحسـین دزەیـی، بیرەوەرییەکـانم لەگەڵ دەبـابە، کـاکی کاکـان لە یـادەوەری هـاوەڵانیدا، ئامـادەکردنی: کـاکەمەم بۆتـانی، بەرگـی دووەم، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی شـەهاب، هەولێـر، ٢٠١٧، ل ٢٨؛ کەمـال محێـدین، کـاك عـومەر لە مێـژووی ڕامیـاری کوردستاندا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٣.

(٢٦٧) مسـعود بـارزانی، بـارزانی و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد (شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٣- ١٣٤.

(٢٦٨) چـاوپێکەوتن لەگەڵ کەمـال محێـدین، سـەرچاوەی پێشـوو؛ موحسـین دزەیـی، وێستگەکانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧.

(٢٦٩) گونـدی سـوێرەڵە لە ڕووی کـارگێڕییەوە سـەر بە نـاحیەی ئاشـتییە، لە بـاکوورەوە لەگەڵ گونـدی دۆنـدار، لە باشـوورەوە لەگەڵ گونـدی قازبەگیـان، لە باشـووری ڕۆژئـاوا لەگەڵ گونـدی پەلکـانە، لە ڕۆژهەڵاتەوەش لەگەڵ زنجیـرە شـاخی هەیـبەت سـوڵتان هاوسـنوورە، بە هـۆی هاوسـنوور بـوونی بە زنجیـرە شـاخی هەیـبەت سـوڵتان، شـوێن و پێگەیەکـی تـایبەتی پێشـمەرگەکانی شۆڕشـی ئەیلـوول بـووە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (زامـدار ئەحـمەد مەلا ڕەسـووڵ، نـاحیەی ئاشـتی و گونـدەکانی، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٣٣- ٣٩).

(٢٧٠) چاوپێکەوتن لەگەڵ سەلاح شێخ شەرەف، سەرچاوەی پێشوو.
(٢٧١) موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦.
(٢٧٢) ابـراهيم فيصـل الانصـاری، ايـام لا تنسـى (مـذكرات الفريـق الاول الـركن ابـراهيم فيصـل الانصری ريـس اركـان الجـيش العراقـی الاسـبق)، الاكـاديميون للنشرـ والتوزيـع، طبعـة الاول، ٢٠١٩، ص ٢١٥.
(٢٧٣) مەحمـوود حەمەد ڕەسـووڵ، نـاسراو بە مەحمـوود حەمەد شـێخانی و مەحمـوودی عیسـمەتێ، سـاڵی ١٩٢٦ لە گونـدی ئیلنجـاغی گەورە لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٥٢ ژیـانی هاوبەشـی پێـك هێنـاوە، بەشـێکی ژیـانی لە نێـو حیزبـایەتی بـووە، لە ٢٠ی ئـابی سـاڵی ١٩٩٤ کـۆچی دوایـی کـرد و لە گۆڕسـتانی شـێخ ئەحـمەد لە شـاری هەولێـر بە خـاك سـپێردرا. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (پ. ی. د. هۆشـمەند عەلـی مەحمـوود، مەحمـوود حەمەد شێخانی (دەنگێکی ڕەسەنی ون ١٩٢٦- ١٩٩٤)، سەرچاوەی پێشوو).
(٢٧٤) حەسـەن حەیـران، یەکـێکە لە حەیرانبێـژە دیـار و ناسراوەکـانی کوردسـتان بە گشـتی و دەشـتی هەولێـر بەتـایبەتی، جیـا لە گـوتنی حەیـران تـا سـاڵی ١٩٧٠ پێشـمەرگەش بـووە، کاتێـک دووژمـن هێرشـی کردبـووایە سـەر پێشـمەرگە حەسـەن حەیـران بە لاوك و حەیـران هـانی پێشـمەرگەی داوە. نـاوبراو لە ڕێککەوتـی ١٦ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٨٤ لە گەشـتێکی نێـوان نەغەدە و ڕەزایـیەی ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتان بە کارەسـاتی ئۆتۆمبێـل گیـانی لە دەسـتدا، لە سـەر وەسـیەتی خـۆی لە سـاڵی ١٩٩١ تەرمەکەی گواسـترایەوە گونـدی تەلەخیمـی گەورەی زێـدی بـاوك و بـاپیری. وەرگیـراوە لە: مـاڵپەڕی ڕووداو، ٣٣ ساڵ بەسەر کۆچی دوایی حەسەن حەیران تێدەپەڕێت، ١٦ی تەمموزی ساڵی ٢٠١٧.
https://www.rudaw.net/sorani/kurdistan/١٦٠٧٢٠١٧
(٢٧٥) پ. ی. د. هۆشـمەند عەلـی مەحمـوود، مەحمـوود حەمەد شـێخانی (دەنگێکـی ڕەسەنی ون ١٩٢٦- ١٩٩٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨.
(٢٧٦) ئەحمەد دڵزار، بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٦.
(٢٧٧) سـەروەر عەبـدولڕەحمان عـومەر (دکتـۆر)، حزبـی شـیوعیی عێـراق و مەسـەلەی کـورد (١٩٣٤- ١٩٧٥) (لێکـۆڵینەوەیەکی مێژوویـی- سیاسـییە)، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٢٥٣- ٢٥٤؛ ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، ڕۆڵـی حیزبـی شـیوعی عێـراق لە شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٠.

(٢٧٨) ستار محەمەد ئەمین، حەمید ڕەشاش و تولە ڕێیەکانی کوردایەتی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٠.

(٢٧٩) کەریم ئەحمەد، لە یادی (کاکی کاکان)دا، کاکی کاکان لە یادەوەری هاوەڵانیدا، ئامادەکردنی: کاکەمەم بۆتانی، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٧، ل ٢٣.

(٢٨٠) ئەحمەد دڵزار، بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٨- ٢٢٥.

(٢٨١) فاتیح ڕەسووڵ، ساڵی ١٩٣١ لە گەڕەکی قەڵاتی کۆیە لەدایکبووە، ساڵی ١٩٤٤ خوێندنی سەرەتایی تەواو دەکات، دواتر درێژە بە خوێندنی ناوەندی دەدات، ساڵی ١٩٤٧ بۆ ماوەی یەك ساڵ زیندانی دەکرێت، ساڵی ١٩٤٩ بە تۆمەتی تێکدەر و ئاژاوەچی لە قوتابخانە فەسڵ دەکرێت، لە ماوەی تەمەنیدا چەندین جار دەستگیر کراوە، ساڵی ١٩٦٠ بووە ئەندامی لیژنەی هەرێمی کوردستان لە حیزبی شیوعی عێراقی، ساڵی ١٩٦٣ بووەتە پێشمەرگە، ساڵی ١٩٧٣ لە کۆنگرەی چوارەمی حیزب کرایە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی شیوعی، ساڵی ١٩٨٦ بۆ نەخۆشی دەچێتە سووریا، ساڵی ١٩٩٠ دەچێتە سوید، ناوبراو چەندین کتێبی نووسراو و بڵاوکراوەی هەیە. دواجار لە ٢٤ی تەمموزی ساڵی ٢٠٠٨ کۆچی دوایی کرد و لە گۆڕستانی کەکۆن بە خاك سپێردرا. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (ڕەهبەر سەید برایم، سایەی هەیبە سوڵتان، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٩- ٨٢؛ فازیل شەوڕۆ، تێکۆشەر فاتیح ڕەسووڵ: داربەڕوویێك باڵا لە ئاگر، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٢٣، ئەیلوولی ٢٠١٢، ل ١٦؛ ئاراس عەبدولخالق عەبدولمەجید (مافپەروەر)، فاتیح ڕەسووڵ تێکۆشەرێکی دێرین و ماندوونەناس (١٩٣١- ٢٠٠٨)، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٢٤، تشرینی یەکەمی ٢٠١٢، ل ٩- ١١).

(٢٨٢) کامەران جەمال بابانزادە، جەمال حەسەن ئاغای کێلەزیندان (ژیان و بیرەوەری)، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢٠، ل ٣١- ٣٢.

(٢٨٣) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٢.

(٢٨٤) ئەحمەد دڵزار، بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٧- ٢٢٨.

(٢٨٥) عەبدولمەسیح سلیمان سوور، تێکۆشانی شیوعییەکانی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٢- ٦٣.

(٢٨٦) شـەوڕۆ و هـاوژین سـڵیوە، ئاگردانێـك بەقەد نیشـتمان (ژیاننـامەی فـارووقی عەلـی مەولوود)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٤.
(٢٨٧) لەم بـارەیەوە حەسـەن کـاکە لە بیرەوەرییەکانیـدا دەڵێـت: "لە گونـدی کەلـکە سـماق کۆبـوونەوەیەك کرابـوو، لەوێـوە بەرەو چیـای ئـاوەگرد ڕۆیشـتبوون، لەوێ بـنکە و بارەگایـان دروسـت کردبـوو، ژمارەیـان ٥٠ پێشـمەرگە بـوو، بە چەکـی کـۆن و خـراپ، دوای جێگیـر بوونیـان فـاتیح ڕەسـووڵ، کەریـم ئەحـمەد و عـومەر لە قەڵادزێـوە چـوونە وێ، لەوێ کۆبـوونەوە کرابـوو لەگەڵ هەر یەك لە: ئەحـمەد دڵـزار، ئەسـعەد خـدر، سـاڵح عەسـکەری، شـێخ تەیـب تاڵەبـانی، بەکـر فەتحـوڵڵا، حوسـێن کێکـی و محەممەدەمـین عەبـدولڕەحمان ئامێـدی و دوو کەسـی دیـکە بەشـدار بـوون، لەوێـدا ئەحـمەد دڵـزار و ئەسـعەد خـدر وەك بەرپرسـی مەکتەبـی لیـژنەکە دانـران و بارەگـای مەکتەبـی حیـزب کەوتە ئـاوەگرد. وەرگیـراوە لە: (حەسـەن کـاکە، هەورازەکـانی کـاروانی تەمەنـم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٤).
(٢٨٨) ئەحمەد دڵزار، بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٢- ٢٣٣.
(٢٨٩) خەدیـجە مسـتەفا محەمـمەد ئاغـای حەوێـزی نـاسراو بە خوشـکە فریشـتە، سـاڵی ١٩٢٦ لە کـۆیە لەدایکبـووە، خوشـکی ئەحـمەد دڵـزار و کەریـم شـارەزایە، لە تەمەنێکـی بچـووکەوە دەسـت بە کـاری ڕێکخراوەیـی دەکـات، ژنێکـی چـالاکی شـاری کـۆیە بـووە، یەکێـك بـووە لە بەشـداربووانی خۆپیشـاندانەکانی شۆڕشـی ١٤ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٥٨. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (شـیلان گەیلانـی، ژنـانی کـورد (گوڵبژێرێـك لە ئافرەتـانی ئـافرێنەر لە ئـاوێنەی مێـژوودا)، بەرگـی دووەم، ژنـانی کوردسـتانی تورکیـا و کوردسـتانی عێـراق، نشر سنندج، سنه، ٢٠٢١، ٨٧- ٩٠).
(٢٩٠) دڵـدار جەلـیزادە، خوشـکە عـیففەت تەمەنێـك بـۆ نیشـتمان، چـاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩، ل ١٨.
(٢٩١) حەسـەن سـمایل ئیسـماعیل، نـاسراو بە حەسـەن کـاکە، سـاڵی ١٩٣٥ لە کـۆیە لەدایکبـووە، لە تەمەنـی ٤ سـاڵیدا نێـرراوەتە سـوختەخانە، دواتـر چـووەتە قوتابخـانە، بەڵام بە هـۆی سـەختی ژیـان وازی لە خوێنـدن هێنـاوە و دەسـت بە کـار کـردووە، لە تەمەنـی گەنجیـدا تـێکەڵ بە سیاسـەت بـووە و یەکێـك بـووە لە کادیرەکـانی حیزبـی شـیوعی، نـاوبراو ئێسـتا لە ژیانـدا مـاوە و لە کـۆیە دادەنیشـێت. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (حەسـەن کـاکە، هەورازەکانی کاروانی تەمەنم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١- ١٧).

(٢٩٢) حەسەن کاکە، هەورازەکانی کاروانی تەمەنم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٣.

(٢٩٣) کـافیه ڕەشـید، لە کەرکـووك لەدایکبـووە، دایکـی تـورکمان بـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی لە قوتابخـانەی ئـیمام قاسـم و ئامـادەیی لە قوتابخـانەی ئامـادەیی کچـان لە کەرکـووك تەواو کـردووە، سـاڵی ١٩٥٥ پەیمانگـای تەواو کـردووە و لە هەمـان سـاڵدا لە حەویـجە بـووەتە مامۆسـتای سـەرەتایی، لە ڕێـگەی حیـزبەوە لەگەڵ عەزیـز محەمـمەد ئاشـنایەتی پەیـدا دەکەن، لە مـانگی حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٦٠ ژیـانی هاوبەشـییان پێـك هێنـاوە، بە هـۆی کـاری حیزبـایەتی عەزیـز محەمـمەدەوە بـۆ مـاوەیەك دەربەدەر و ئـاوارە بـووە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (سـیروان ڕەحـیم، عەزیـز محەمـمەد (سیاسـەتڤانێکی جیاواز)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٢٠، ل ١١٥- ١١٨).

(٢٩٤) عەزیـز محەمـمەد، لە تەممـووزی سـاڵی ١٩٢٤ لە گونـدی بیرکـۆتەی سـەر بە شـاری هەولێـر لەدایکبـووە، لە شـاری هەولێـر دەسـتی بە خوێنـدنی ئـایینی کـردووە؛ سـاڵی ١٩٤١ خوێنـدنی سـەرەتایی تەواو کـردووە، لە هەمـان سـاڵ بـووە بە ئەنـدامی پـارتی هیـوا؛ سـاڵی ١٩٤٢ بـــووە بە ئەنـــدام لە کـــۆمەڵەی (الشـــعب)؛ ســـاڵی ١٩٤٥ پەیوەنـــدی بە حیزبـــی شـیوعی عێـراق کـردووە، سـاڵی ١٩٥٣ دەسـتگیر کـراوە، دوای ئـازاد بـوونی لە ئەیلـوولی ١٩٥٨ بـووە بە ئەنـدامی کـۆمیتەی ناوەنـدی حیزبـی شـیوعی عێـراق، لە هەمـان کاتیشـدا ئەنـدامی لقـی کوردسـتانی حیزبـی شـیوعی عێـراق بـووە؛ لە تەممـووزی ١٩٥٩ بـووە بە ئەنـــدامی کـــۆمیتەی ناوەنـــدی حیزبـــی شـــیوعی؛ ســـاڵی ١٩٦٠ بـــووەتە بەرپرســـی لقـــی کوردسـتانی حیزبـی شـیوعی؛ سـاڵی ١٩٦٣ چـووەتە پـاڵ شۆڕشـی ئەیلـوول؛ لە نێـوان سـاڵانی (١٩٦٤-١٩٩٣) ســـــکرتێری حیزبـــــی شـــــیوعی عێـــــراق بـــــووە، لە زۆربەی ڕووداوە مێژووییەکـانی کوردسـتان و عێـراق ڕۆڵ و هەڵوێسـتی تـایبەتی هەبـووە، لە ٣١ی ئایـاری سـاڵی ٢٠١٧ لە شـاری هەولێـر کـۆچی دوایـی کـرد. وەرگیـراوە لە: ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، ڕۆڵـی حیزبـی شـیوعی عێـراق لە شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سـەرچاوەی پێشوو، ل ٢١..

(٢٩٥) سـیروان ڕەحـیم، عەزیـز محەمـمەد (سیاسـەتڤانێکی جیـاواز)، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١٢١- ١٢٢.

(٢٩٦) ئەحمەد دڵزار، بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٥- ٢٣٧.

(٢٩٧) ئەحــمەد دڵــزار، بیرەوەریــی ڕۆژانــی ژیــانم، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٢٤١؛ فازیــل شــەورۆ و هــاوژین ســڵیوە، ئاگردانێــك بەقەد نیشــتمان (ژیاننــامەی فــارووقی عەلــی مەولوود)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٤.

(٢٩٨) بۆ دەقی نامەکە بڕوانە پاشکۆی ژمارە (٥).

(٢٩٩) ڕەفیــق ڕەحــمان مــام خــول، ڕۆڵــی حیزبــی شــیوعی عێــراق لە شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩١.

(٣٠٠) هاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٧.

(٣٠١) موحســین دزەیــی، وێســتگەکانی ژیــانم، بەشــی دووەم، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٤١- ٤٢.

(٣٠٢) ئەحـــمەد دڵـــزار، بیرەوەریـــی ڕۆژانـــی ژیـــانم، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٢٤١؛ عەبدولمەسیح سلیمان سوور، تێکۆشانی شیوعییەکانی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٤.

(٣٠٣) هاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٣.

(٣٠٤) ئەحـــمەد دڵـــزار، بیرەوەریـــی ڕۆژانـــی ژیـــانم، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٢٤١؛ عەبدولمەســیح ســلیمان ســوور، تێکۆشــانی شــیوعییەکانی کــۆیە، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٦٤؛ جەمــال فەتحــوڵڵا تەیــب، مەســیحییەکانی کــۆیە و بارودۆخیــان لە کــاتی هێرشــی حەرەس قەومــی لە ســاڵی ١٩٦٣دا، مجلــة جامعــة التنميــة البشريــة، المجلــد ٩، العــدد ٢، ٢٠٢٣، ل ٤٢.

(٣٠٥) جەمــال فەتحــوڵڵا تەیــب، مەســیحییەکانی کــۆیە و بارودۆخیــان لە کــاتی هێرشــی حەرەس قەومی لە ساڵی ١٩٦٣دا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(٣٠٦) هاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٣.

(٣٠٧) جەمــال فەتحــوڵڵا تەیــب، مەســیحییەکانی کــۆیە و بارودۆخیــان لە کــاتی هێرشــی حەرەس قەومی لە ساڵی ١٩٦٣دا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(٣٠٨) جەمــال فەتحــوڵڵا تەیــب، مەســیحییەکانی کــۆیە و بارودۆخیــان لە کــاتی هێرشــی حەرەس قەومی لە ساڵی ١٩٦٣دا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(٣٠٩) فازیل شەورۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

(٣١٠) هاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٧- ١١٩.

(٣١١) جەمــال فەتحــوڵڵا تەیــب، مەســیحییەکانی کــۆیە و بارودۆخیــان لە کــاتی هێرشــی حەرەس قەومی لە ساڵی ١٩٦٣دا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٢.

(٣١٢) فازیل شەوڕۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

(٣١٣) ڕەسـوول محەمـەد ڕەسـوول خەلیفـانی (دکتـۆر)، ڕەوشـی زینـدانیانی کـورد لە عێـراق لە سـەردەمی حەرەس قەومـی (٨-٢-١٩٦٣ تـا ١٩٦٣/١١/١٨)، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٥٥٤.

(٣١٤) جەمـال فەتحـوڵڵا تەیـب، مەسـیحییەکانی کـۆیە و بارودۆخیـان لە کـاتی هێرشـی حەرەس قەومی لە ساڵی ١٩٦٣دا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١- ٤٢.

بەشی سێیەم

بارودۆخی کۆیە لە ١٨ی تشرینی ١٩٦٣ تا ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠

باسی یەکەم

ڕووداوەکانی کۆیە لە ماوەی دەسەڵاتداری عەبدولسەلام عارف

(١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣- ١٣ی نیسانی ١٩٦٦)

باسی دووەم

کۆیە لە سەردەمی فەرمانڕەوایەتی عەبدولڕەحمان عارف

(١٧ی نیسانی ١٩٦٦- ١٧ی تەمووزی ١٩٦٨)

باسی سێیەم

بارودۆخی کۆیە لە کوودەتای ١٧ی تەمووزی ساڵی ١٩٦٨ تا

ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠

بەشی سێیەم: بارودۆخی کۆیە لە ١٨ی تشرینی ١٩٦٣ تا ١١ی ئازاری ١٩٧٠

باسی یەکەم: ڕووداوەکانی کۆیە لە ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣ تا ١٣ی نیسانی ١٩٦٦

یەکەم: کوودەتای ١٨ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٣

بە هۆی سیاسەتی نا نیشتمانی و ململانێی ناوخۆیی حیزبی بەعس، دوای ٩ مانگ و ١٠ ڕۆژ لە چارەسەر نەبوونی ململانێی سیاسیی ناوخۆیی لە سەر دەسەڵات، (عەبدولسەلام عارف[١]) لە ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣دا بە کوودەتایەکی سەربازی کۆتایی بە دەسەڵاتی بەعسییەکان هێنا، ئەویش بە هاوکاری لەگەڵ ئەفسەرە ناسرییەکان و هەندێك لە بەعسییە میانڕەوەکان و بە ڕێککەوتن لەگەڵ (تاهیر یەحیا[٢])ی سەرۆک ئەرکانی سوپا و ڕەشید موسڵیحی دادوەری سەربازیی، دوای ئەوە ئەنجوومەنی نیشتمانی سەرکردایەتی شۆڕش لە کەسە سەربازییەکان پێکهێنرا، لە جیاتی ئەنجوومەنی پێشوو کەسانی سەربازی و مەدەنی و بەعسییەکان بوون[٣].

لەم بارەیەوە مەسعوود بارزانی دەڵێت: "دە مانگ بە سەر کوودەتای ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣دا تێنەپەڕی بوو، ناکۆکی لە نێوان سوپایی و حەرەس قەومی و بەعسی و ناسرییەکاندا پەرەی سەند، بەعسییەکان دەستیان بەسەر هەلومەرجەکەدا گرت و کۆمەڵێکی هەڵبژاردەیان لە ئەفسەرە ناسرییەکان گرت و لە گرتووخانەیان توند کردن و هەندێکیان بە بیانووی ئەوەوە کە نیازیان بووە کوودەتایەك لە دژی بەعس بکەن، لە ژێر ئازار و سزاداندا لەناوبردن، دۆخەکە هەر بەم جۆرە مایەوە تا کێشە لە نێوان دوو قۆڵەکەی بەعس خۆیدا بەرپا بوو و بە کوودەتایەکی بەعسییانەی نوێ بڕایەوە، لە کاتی بەسترانی کۆنگرەی هەرێمایەتی شەشەمدا لە بەغدا ناکۆکییەکی توندوتیژ لە نێوان ئەوانەدا کە بە

بەعسی ڕاستڕەو ناسرابوون و ئەوانەی بە بەعسی چەپڕەو ناسرابوون ڕوویدا، بەعسی ڕاستڕەو بە سەرکردایەتی (ئەحمەد حەسەن بەکر[٤]) و (سالْح مەهدی عەمماش[٥]) و بەعسی چەپڕەو بە سەرکردایەتی عەلی سالْح سەعدی بوو، لە ١٨ی تشرینی دووەم شەڕێکی خوێناوی لە نێوان بەعسییەکان خۆیاندا هەڵگیرسا[٦]."

لە دوای کوودەتا، عەبدولسەلام عارف و دارودەستە نزیکەکانی کورسییە هەستیارەکانیان لە نێوان خۆیاندا دابەش کرد، لە ناو ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش و دەزگای حکومییەکاندا، عەبدولسەلام عارف خۆی بۆ پلەی سەرۆکی ئەم ئەنجوومەنە بە زیادەی پلەی سەرۆك کۆمارییەکەی دانا، هەروەها حکومەتی تازە بە سەرۆکایەتی تاهیر یەحیا هەڵبژێردرا، هەروەها حکومەتی نوێ بە شێوەیەکی فەرمی کارە وەحشیگەرییەکانی حەرەس قەومی تاوانبار کرد و هەڵوەشاندنەوەی ئەو دەزگایەی ڕاگەیاند[٧].

عەبدولسەلام عارف پاش کوودەتای ١٨ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٣ بووە کەسایەتییەکی هەرە بەهێز، لەو کاتەشدا زانی کە کۆتایی هێنان بە شەڕ لە کوردستان ڕژێمەکەی بەهێز دەکات، بۆیە هەڵوێستێکی تەکتیکی بەرانبەر بە دۆزی کورد نواند، کە بە ئاشتەوایی ناسرا، بۆیە لە یەکەم کۆنگرەی ڕۆژنامەوانی دوای گرتنە دەستی دەسەڵاتدا جەختی لەوە کردەوە کە حکومەتەکەی ئامادەیە بۆ بەستنی ئاشتەوایی لەگەڵ کورددا، لە کۆنگرەکەدا هاتبوو: "حکومەت بەڕاستی بە نیازە سەرجەم توانستەکانی لە خزمەتی هاووڵاتییان دابنێت، بە چاوپۆشین لە نەتەوە و ئایین و مەزهەبیان، ئێمە لەگەڵ برایانی کورد وەك برا ژیاوین و خودا بیەوێت هەروا لەگەڵیان دەژین[٨]".

هەرچەندە عەبدولسەلام عارف باوەڕی بە وەستانی شەڕ نەبوو، بەڵام ناچار بوو هەڵوێستی بەرانبەر شەڕ لە کوردستان بگۆڕێت، چونکە تێگەیشتبوو لەوەی کە سوپا ناتوانێت هێزەکانی پێشمەرگە سەرکوت بکات، نەشیدەویست دەسەڵاتەکەی بڕووخێت، بۆیە ناچار بوو وتوویژ لەگەڵ سەرکردایەتی شۆڕشی

کوردستان بکات، ئەگەرچی بارزانی باوەڕی وا بوو کە عەبدولسەلام عارف ڕاستگۆ نییە[٩]، بەڵام ڕازی بوو. لە ڕاستیدا بارودۆخی ئابووری و سیاسی لە کوردستان هۆکارێك بوو، کە بارزانی و بەشێك لە سەرکردایەتی شۆڕشی کورد بڕیاری دانوستاندن بدەن، کە ماوەیەکی زۆر بوو هێزی پێشمەرگە لە جەنگدا بوو لە دژی سوپای عێراق[١٠].

لە سەر داوای عەبدولسەلام عارف و کۆبوونەوە لەگەڵ ڕێبەرانی شۆڕشی ئەیلوول، بووە هۆی ئەوەی کە لە ڕێککەوتی ١٠ی شوباتی ساڵی ١٩٦٤ ڕێککەوتنێك لە نێوان مستەفا بارزانی و عەبدولسەلام عارف واژۆ کرا، هەر یەکە لە عارف[١١] و بارزانی[١٢] لای خۆیانەوە بەیانیان ڕاگەیاند، دەربارەی چارەسەری مەسەلەی کورد، ئێستگەی بەغداش دەقی هەردوو بەیانی خوێندەوە، لە بەیاننامەکەی حکومەتدا هاتبوو: کە سەلماندنی مافی نەتەوایەتی بۆ برا کوردەکان جێگیر دەکرێت لە چوارچێوەی عێراقدا و یەکێتی نیشتمانی هاوبەش لەگەڵ بڕیاری ئازاد کردنی بەندکراوەکاندا، هەروەها هەڵگرتنی گەمارۆی ئابووری و گێڕانەوەی بارودۆخی ناوچەکە بۆ ئاستی سروشتی خۆی لەگەڵ ئاوەدانکردنەوەی زیانلێکەوتووان، ئەم بەیانە وەڵامدانەوە نەبوو بۆ داخوازییەکانی گەلی کورد، کە ئۆتۆنۆمی بوو لە چوارچێوەی عێراقدا، بەڵکوو جۆری ئەو مافە نەتەوایەتییەش دیاری نەکرابوو، لەگەڵ چوارچێوەی ڕێبازی مومارەسەکردنیشی، بەیانەکەی حکومەت دانی بە بوونی نەتەوەی کورد دانەنابوو لە عێراقدا، بەڵکوو لەسەر ناوی برا کوردەکان هاتبوو، هەر وەکوو دانی بە کوردستانیش دانەنابوو، کە وڵاتی کوردانە، لە جێگەی ئەوە پەنجەی بۆ ناوچەکانی باکووری عێراق ڕاکێشابوو، هەر وەکوو مەسەلەی مافی کورد لە چوارچێوەی ئەو بەیانەی تێ نەپەڕاندبوو، باری بۆ مەسەلە مامناوەندییەکان نەهێشتبووەوە[١٣]، تەنیا دانپێدانان بوو بە مافێکی ئێجگار بچووك، کە لە خۆیدا موناوەرەیەکی تری پێك دەهێنا لە لایەن حکومەتەوە بۆ سوود وەرگرتن لە کات و خۆسازدان بۆ پەلامارێکی نوێ. بەڵام ئەو بەیانەی لە لایەن بارزانی ڕاگەیاندرابوو، ڕاگرتنی شەڕی ڕاگەیاندبوو، داوای لە پێشمەرگە کردبوو بگەڕێنەوە سەر ئیش و کارەکانیان[١٤].

کەمتر لە سێ مانگ لە دوای ئەو ڕێککەوتنە کاتێك دەستووری دەستووری کاتی عێراق لە ٢٩ی نیسانی ساڵی ١٩٦٤دا ڕاگەیەنرا و چەسپا، بەڵام لە دەستووردا بە وردی و بە دیاریکراوی ئاماژە بە کورد و مافەکانیان نەدرابوو[١٥]. لە ڕاستیدا ئەم دەستوورە جگە لە ئاماژەیەکی سادە لە مادەی ١٩دا[١٦] هیچ شتێکی وای تێدا نەبوو، سەرکردایەتی کورد لە پێدانی مافە نەتەوەییەکانی کورد و ئۆتۆنۆمی دڵنیا بکاتەوە[١٧].

دەکرێت بڵێین ئەو ڕێککەوتن و بەیاننامانە بۆ هەردوولا تەنیا مانۆڕێکی کاتی بوو بە مەبەستی هەل قۆستنەوە، چونکە مستەفا بارزانی هەستی دەکرد ئەو ڕژێمە نیازی نییە دان بە مافی ئۆتۆنۆمی بۆ کورددا بنێت، بەڵام دەیویست دۆستانی گەلی کورد ڕازی بکات و بۆ هەموو جیهانیشی بسەلمێنێت کە ئەو لەگەڵ چارەسەری ئاشتییانەی دۆزی کوردە. هەروەها دەکرێت بڵێین: ڕاگرتنی شەڕ و دەست پێ کردنی گفتوگۆ لە لایەن مستەفا بارزانی، بە هۆکاری ئەوە بوو کە کوردستان بە هۆی هێرشی بەعسەوە کەوتبووە ژێر گوشاری سەختی ئابلۆقەی ئابوورییەوە، خواردەمەنی و سووتەمەنی زۆر گران و زەحمەت دەست دەکەوتن، ڕژێمی بەعس خەلە و خەرمان و پووش و پاوانی کوردستانی سووتاند و زۆر شوێنی وێران کرد، خەڵکی کوردستان بە گشتی لە ژیانێکی سەخت و دژواردا بوون، بۆیە بارزانی دەیویست خەڵك پشوویەکی پێدا بێتەوە[١٨].

ڕێککەوتنەکە هەم سیاسی و هەم بەرژەوەندیخوازانە بوو، بۆیە چاوەڕوان دەکرا کە بۆ ماوەیەکی زۆر درێژە نەکێشێت، دواجار هەر واش بوو، چونکە ساڵێك تێپەڕی بەسەر ڕێککەوتننامەی ١٠ی شوباتی ساڵی ١٩٦٤، کەچی حکومەت زۆر سست بوو، بۆیە پارتی داوای مانگرتنی گشتی لە کوردستان کرد، لە بەرانبەردا حکومەت بەپەلە لە سەر مانگرتنی گشتی هاتە دەنگ، وەزیری ناوخۆ لە ١١ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٥دا نامەیەکی ورووژاندنی ئاراستەی پارتی کرد و پێی ڕاگەیاندن کە حکومەت دوو داواکارییە سەرەکییەکەی پارتی کە حوکمی زاتی و هێشتنەوەی هێزەکانی پێشمەرگەیە ڕەت دەکاتەوە، هەروەها دەبێت مل دەسەڵات کەچ بکەن، بۆیە سەرکردایەتی کورد هەوڵیدا دۆخەکە ئارام

بکـاتەوە، بەڵام حکـومەت لە سـەر سیاسـەتی خـۆی بەردەوام بـوو، لە ٢٧ی شـوباتی ساڵی ١٩٦٥دا عەبدولسـەلام عـارف پێشـوازی لە شـاندێکی سـەرۆك جاشـە کوردەکـان کـرد و لە سـەر لێـدوانە ئاگرینەکـانی بەردەوام بـوو، کە بـۆنی شـەڕیان لـێ دەهـات و گوزارشـتیان لەوە دەکـرد کە حکـومەت بـاوەڕی بە چارەسـەری ئاشـتییانەی دۆزی کـورد نیـیە، ئیـدی لە ٢ی نیسـانی سـاڵی ١٩٦٥ حکـومەت هێرشـێکی گشـتگیری بـۆ سەر کوردستان دەست پێ کرد[١٩].

لای خۆشـییەوە سـوبحی عەبدولحەمیـد وەزیـری نـاوخۆ لە ٢ی شـوباتی ١٩٦٥ لە لێدوانێکـدا هەڕەشـەی دەسـت پـێ کـردنەوەی شـەڕی کـرد و گـوتی: "لە نییەتـی عێـراقدا نیـیە ڕەزامەنـدی لەسـەر ئۆتۆنـۆمی بـۆ کوردەکـان نیشـان بـدات، نە لە ئەمـڕۆ و نە لە ئایندەشـدا، هەروەهـا چەنـد فەرمـانێکی دەرکـرد بە ڕێگریکـردن لە پێشـمەرگە کە بچـنە شـارەکانی کوردسـتان، فەرمانیشـی دەرکـرد لە حـاڵەتی سەرپێچی کردن لەم فەرمانانەدا دەستگیر بکرێن[٢٠]".

ئیـدی بەم شـێوەیە کۆتـایی بەو ڕێککەوتـنەی نێـوان کـورد و حکـومەتی عێـراق هـات و حکـومەت لە مـانگی نیسـانی سـاڵی ١٩٦٥دا دەسـتی کـردەوە بە هێـرش و پەلامـاردانی کوردسـتان، لەو کـاتەدا هێـزە حکومییەکـان لە کـاتی ئەنجامـدانی کـردەوە سـەربازییەکان نـزیکەی ٦٥٠ گونـدی کوردیـان لە بەپیتـترین ناوچەکـان وێـران کـرد، بە شـێوەیەك تەنیـا لە ناوچەکـانی ئامێـدی و زاخـۆ و ئـاکرێ، لە کۆتـایی سـاڵی ١٩٦٥دا حکـومەت نـزیکەی ١٢٩ گونـدی کـاول کـرد، لە نـاوچەی کەرکـووکیش زیـاتر لە ٤٠ هەزار خـانووی خەڵکـی کـورد بە هـۆی بلـدۆزەر و تـانکەوە ڕووخێـنران، ژمـارەیەکی گەورەی دانیشـتووانی ئەو ناوچـانە ناچـار بـوون ڕوو بـکەنە ناوچەکـانی ژێـر دەسـەڵاتی هێـزە کوردییەکـان، بەمەش کێشـەیەکی زۆری نیشـتەجێبوون و ئـابووری ئەم ناوچـانەی گـرتەوە، کە خۆیـان لە بنەڕەتـدا بە دەسـتی نالەباری ئابوورییەوە دەیاننالاند[٢١].

دووەم: کۆیە لە ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣ تا ١٣ی نیسانی ١٩٦٦

وەك باس کرا، لە دوای کوودەتای دووەمی لە ١٨ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٣، کەسی یەکەمی کوودەتا لە هەوڵی ئاگربەست و ڕێککەوتندا بوو لەگەڵ سەرکردایەتی شۆڕشی ئەیلوول، لە گفتوگۆکانیشدا کۆییەکان لە لیژنەکان نوێنەر بوون، بۆ نموونە لە کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٦٣ کە گفتوگۆ دەستی پێ کرد، هەر یەك لە جەلال تاڵەبانی و مەسعوود محەممەد لە پاڵ هەر یەك لە مستەفا بارزانی، شێخ ئەحمەدی بارزانی، (نووری شاوێس[٢٢]) و عەباس مامەند ئاغا بەشدار بوون، کە لە کۆتاییدا ڕێککەوتننامەکە ١٠ی شوباتی ساڵی ١٩٦٤ واژۆ کرا[٢٣].

جێی خۆیەتی بگوترێت دوابەدوای کوودەتای عەبدولسەلام عارف، کۆبوونەوەیەکی فراوانی نوێنەرانی کوردستان لە شاری کۆیە ئەنجام درا، کە کەسایەتییەکی دیار و ڕێزلێگیراوی کوردی تێدا بوو، هەروەها لە سەر ڕاسپاردەی مەلا مستەفای بارزانی، وەفدێکی زانایانی کورد بە سەرۆکایەتی مەلا مەعسووم و بە بەشداری هەر یەك لە مەلا محەممەد قەرەداخی ئیمام و خەتیبی مزگەوتی گەورەی سلێمانی، مەلا محەممەدی دەرگەڵەیی ئیمام و و خەتیبی قەڵادزێ، مەلا ئەحمەدی سکتان ئیمام و خەتیبی سەنگەسەر، بە ناوی هەموو زانایانی ئایینیی کوردستان دەچنە لای عەبدولسەلام عارف لە بەغدا، داوای چەسپاندنی ئاشتی و دۆزینەوەی چارەسەرێکی یەکجاری بۆ مەسەلەی کورد و داننان بە مافەکانی گەلی کوردی لێ دەکەن، بەڵام بەر لەوەی گفتوگۆکان بە ئەنجام بگەن، مەلا مەعسووم کۆچی دوایی دەکات[٢٤].

دیارە ئەو ڕووداوانەی پێشتر لە کوردستان ڕوویاندابوو، بووبووە هۆی پەکخستنی بەشێك لە شوێنە فەرمییەکانی حکومەت، بۆ نموونە لە ساڵانی (١٩٦٣- ١٩٦٤)دا قوتابخانەی ناوەندی لە کۆیە داخرابوو، هەروەها هەموو دامودەزگاکانی میری پەکیان کەوتبوو[٢٥]. بەڵام کاتێك ئاگربەست لە نێوان

سـەرکردایەتی شـۆڕش و حکـومەتی عێـراق ڕاگەیەنـرا، بـارودۆخی شـارەکە تـا ڕادەیەك هێــور بــووەوە، بە شــێوەیەك لە مــاوەی ڕێککەوتــن کەمــترین چــالاکی و ڕووداوی سیاسی و سەربازی لە سنووری کۆیەدا ڕووی داوە[٢٦].

مەســعوود محەمــمەد لە بــارەی ڕێککەوتنــامەکەی ســاڵی ١٩٦٤ دەڵێــت: "ڕۆژی ١٠ی شــوباتی ســاڵی ١٩٦٤ نزیــك نیــوەڕۆ لێــك ڕازی بــوون پێــك هــات، مەلا مســتەفا گــوتی: بــڕۆن هەمووتــان کــۆ ببــنەوە و بەیاننــامەیەك بنووســن بە ئــارەزووی خۆتــان و بە پێــی بەرژەوەنــدێکی ڕەچــاوی دەکەن، مــن ئیمــزای دەکەم. لە هــۆڵێکی گەورە هەرچــی بــرا گەورە و قســەزان و زاپتــی پەنــابەر هەبــوون بــۆ مــاوەیەکی پێویســت لەســەر چەنــد خاڵێــك ڕێککەوتــن، مــن بەیاننــامەکەم نووســی، لەگەڵ مــام جەلال بردمــانەوە بــۆ لای مەلا مســتەفا و پــێمان گــوت: ئیمــزای بــکە. لەو ڕۆژەدا کە ڕۆژە ڕەش بــوو، لە لایەن نەداری و بــێ دەســەڵاتییەوە شــتێك بــوو تێکــڕای خــاوەن ڕایــان پەســەندیان کردبــوو، هیچیشــی تێــدا نەبــوو یەك دانە پــۆلکەی ڕزیــو لە کــیس کــورد بــدات[٢٧]." کــاتێکیش ڕێککەوتنــامەی ١٠ی شــوبات لە نێــوان هەردوولا واژۆ کــرا و لە ڕادیــۆی بەغــدا ڕێککەوتنــامەکە خوێنــدرایەوە، خەڵکــی کــۆیە شــەو تــا بەیانی بەم بۆنەیەوە تەقەی خۆشییان کرد[٢٨].

لە دوای ڕێککەوتنــامەی ١٠ی شــوباتی ســاڵی ١٩٦٤ تــاهیر یەحیــای ســەرۆك وەزیــران پەیوەنــدی بە مەســعوود محەمــمەد دەکــات، تــا یەکێــك لە وەزارەتەکــان وەربگرێــت، مەســعوود محەممەدیــش داوای کــردووە کە مــۆڵەتی بــدەن بــۆ ئەوەی ڕای ســـەرکردایەتی کـــورد وەربگرێـــت، لە بەغـــداوە گەڕاوەتەوە بـــۆ کوردســـتان و چــاوی بە مەلا مســتەفا کەوتــووە و بــابەتەکەی لەگەڵ بــاس کــردووە، ئەویــش ڕازی بــووە، دواتــر مەســعوود محەمــمەد لە ڕێــگەی عەلــی عەبــدوڵلاوە وەڵامیــی مەکتەبــی سیاســی بــۆ هــاتووەتەوە کە لارییــان نیــیە و کــارەکە جــێ دەهــێڵن بــۆ مەســعوود محەمــمەد و مەکتەبــی سیاســی هــیچ بەرپرســیارێتییەکی ئەم هەنگــاوە لە ئەســتۆ ناگرێــت. دوای لاری نەبــوونی ســەرکردایەتی کــورد لە ١٧ی حــوزەیرانی بە پێــی فەرمــانی کۆمــاریی ژمــارە (٦٥٣/أ) لە ڕێککەوتــی (١٧ی حــوزەیرانی ١٩٦٤) کــرا بە وەزیــری دەوڵەت، ئەگەرچــی حەزی لە وەرگرتنــی پۆســتی حکــومی نەبــووە، بەڵام

وای دانــا ئەمە هەنگــاوێکە لە پێنــاو بەدیهێنــانی ئاشــتی و ســەقامگیری لە عێــراق و کوردســـتان، کە ســـالآنێکی درێــژە هەوڵــی بــۆ دەدەن. هەروەهــا لە ئــازاری ســاڵی ١٩٦٤ مەســعوود محەمــمەد چــاوی کەوتــووە بە عەبدولســەلام عــارفی ســەرۆك کۆمــار، تێیــدا هەنــدێك کێشــە و ڕێگــری بــۆ بــاس کــرد، کە بــوونەتە هــۆی جێبەجــێ نەکردنــی هەنــدێك بەنــدی ڕێککەوتــنەکە، عەبدولســەلام عــارفیــش پێشــنیازی کــرد، کە بە ئامـــادەبوونی عەبـــدولڕەزاق ســـەید مەحمـــوودی پارێزگـــاری ســـلێمانی و نــوێنەری حکــومەت و ڕاســپێردرا بــۆ بەدواداچــوونی ڕێککەوتــنەکە، هەروەهــا ئەو بــابەتە بخــرێتە بەردەم تــاهیر یەحیــای ســەرۆك وەزیــران، مەســعوود محەمــمەد نــامەیەکی بــۆ عەبــدولڕەزاق ســەید محەمــمەدی پارێزگــاری سـلێمانی نــارد و تێیــدا داوای لــێ کــرد بێــتە بەغــدا بــۆ ڕاوێــژ کــردن لەگەڵ تــاهیر یەحیــای ســەرۆك وەزیــران ســـەبارەت بە کێشـــەکانی پەیوەســـت بە بـــارودۆخی کوردســـتان، کە بە هـــۆی بەردەوامــی کــارە ئیســتفزازییەکان لە لایەن هەنــدێك هێــزی دژی بە ئاشــتییەوە لە ئــارادا بــوون، لەو چــاوپێکەوتنەدا تــاهیر یەحیــای ســەرۆك وەزیــران جەختــی لەوە کــردووەتەوە کە حکــومەت ناتوانێــت ئۆتۆنــۆمی بە کــورد بــدات، بە هــۆی نەبــوونی پەرلەمـــانێکی هەڵبژێـــردراو لە لایەن گەلەوە، داواکارییەکـــانی کـــوردیش بـــوونەتە ڕێگر لە بەردەم بەدیهێنانی یەکێتی لەگەڵ عەرەبدا[٢٩].

ئەو دۆخە هێنــدەی نەخایەنــد، چــونکە کێشــە و نــاکۆکی کەوتە نێــوان مەلا مســتەفا و بــاڵی مەکتەبــی سیاســی[٣٠]، کۆییەکــانیش لەو نێــوەدا بە ســەر ئەو دوو بــاڵە دابەش بــوون، هەر یەك لە عــومەر دەبــابە، ئــامر هێــزی کــاوە، عەلــی عەســکەری ئــامر هێــزی خەبــات، جەلال تاڵەبــانی ئــامر هێــزی ڕزگــاری لادران و هەر یەك لە کــافی نەبەوی، نــافیز جەلال حەوێــزی و (ڕەشــید ســندی[٣١]) لە شــوێنیان دانــران. عەلی عەبدوڵڵاش هەر لە لای بارزانی مایەوە[٣٢].

لە لایەکــی دیــکەوە کاتێــك مســتەفا بــارزانی لە ٢٠ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٤ دیــداری لەگەڵ ئێرانییەکــان هەبــوو، لە کــاتی چــوونی بــۆ شــوێنی دیــدارەکە لە حــاجی ئــۆمەرانی ، بــارزانی کاروبــاری شۆڕشــی دابــووە دەســتی شــێخ لەتیــف شــێخ مەحمــوود و کــاکە زیــاد ئاغــای غەفــووری، بــۆ دەرکردنــی هەر بڕیــارێکی گرنــگ، لە هەر کــاتێکی

پێویســـتدا. ئەمەش دەرخەری ئەوەیە کە کۆییەکـــان لە شۆڕشـــدا لە ئاســـتێکی بەرزدا بـــوون و پـــلە و پـــایەی بەرزیـــان پـــێ دراوە. کـــاکە زیـــاد یەکێـــك بـــووە لە دڵســـۆزانی شۆڕشـــی ئەیلـــوول، بـــۆیە کاتێـــك لە ٤ی تشرـــینی یەکەمـــی ســـاڵی ١٩٦٤ بڕیـــاری دروســـتکردنی ئەنجـــوومەنی ســـەرکردایەتی شـــۆڕش درا، کـــاکە زیـــادی حەمە ئاغـــا کـــرا بە یەکێك لە ئەندامانی ئەو ئەنجوومەنە[٣٣].

لای خۆشـــییەوە ئەحـــمەد دڵـــزار، ســـەبارەت بە کـــاکە زیـــاد دەڵێـــت: "لە هـــاوینی ســـاڵی ١٩٦٤ نـــاوچەی کـــار کـــردنم هەردوو قەزای ڕانـــیە و قەڵادزێ بـــوون، بـــۆیە چـــوومە ڕانـــیە، شـــەو لە بارەگـــای هەرێمـــی کوردســـتان دەنووســـتم و بە ڕۆژیـــش خەریکـــی چـــالاکییە ڕێکـــوپێکی و ڕامیـــاری و ڕۆشـــنبیرییەکانی هاوڕێکـــانی ڕانـــیە بـــووم و جارجـــارە ســـەردانی برادەرانـــی ڕێکخـــراوی قەزای قەڵادزێـــم دەکـــرد، ئەوســـا هێزێکـــی زۆر لە ڕانـــیە بـــوو، بارەگـــای کـــاکە زیـــادی جێگـــری ســـەرۆك بـــارزانی‌ش هەر لە ڕانـــیە بوو[٣٤]." دیارە کە کاکە زیاد هەر لای بارزانی ماوەتەوە.

دوای نـــاکۆکی نێـــوان مەلا مســـتەفا و بـــاڵی مەکتەبـــی سیاســـی بـــۆ مـــاوەیەك لە ســـاڵی ١٩٦٤ قشـــڵەی کـــۆیە بـــووە بـــنکە و بارەگـــای بـــاڵی مەکتەبـــی سیاســـی[٣٥]. دیـــارە لە کـــاتی ئەو نـــاکۆکی و کەرتبـــوونە خەڵکـــی کـــۆیە نـــیگەران بـــوون، باوەڕیـــان وا بـــوو شۆڕشـــی کـــورد لاواز دەبێـــت، ئەگەرچـــی خەڵکەکەشـــی نەیتـــوانی لەم نێـــوەدا بـــێلایەن بـــن. هەڵـــبەت کـــاکە زیـــادی حەمە ئاغـــا کە ڕۆڵـــی بەرچـــاوی لە شۆڕشـــی ئەیلـــوولدا هەبـــوو، هەروەهـــا لە کـــاتی ســـەرهەڵدانی کێشـــە و نـــاکۆکی و کێشـــە لە نێـــوان ئەو دوو لایەنە هەوڵـــی ئاشـــتەوایی داوە، تەنـــانەت بەر لە دەســـت پـــێ کردنـــی کـــۆنگرەی شەشـــەمی پـــارتی لە قەڵادزێ، یەکێـــك بـــووە لەو کەســـانەی کە چـــوونە مـــاوەت بـــۆ ڕازی کردنی ئەندامانی مەکتەبی سیاسی تا لە کۆنگرە ئامادە بن[٣٦].

کاتێـــك ئاگربەســـتی نێـــوان ســـەرکردایەتی شـــۆڕش و حکـــومەتی عێـــراق جێبەجـــێ نەکـــرا، بـــارودۆخەکە بەرەو خراپـــی دەچـــوو، ئیـــدی لە ناوەڕاســـتی مـــانگی نیســـانی ١٩٦٥ ســـوپایەك کە پێـــك هـــاتبوون لە لیـــوای یەك و لیـــوای چـــوارده و پـــازده و بیســـت

و نـۆ، هێزێکـی پـتر لە ١٠٠٠٠ هەزار کەسیشـی کـۆ کـردەوە، بە مەبەسـتی هێـرش و گرتنی چیای سەفین، شەڕ بۆ ماوەی ٥٠ ڕۆژ لە سەفین بەردەوام بوو[٣٧].

سـەبارەت بە دەسـت پـێ کـردنەوەی شـەڕ لە دوای کۆتـایی ئاگربەسـت، مەسـعوود محەمـمەد دەڵێـت: "کە گەیشـتە ئـازاری سـاڵی ١٩٦٥ گومـان لەوەدا نەمـا چـی ئەوتـۆ نەمـاوە شـەڕ دەسـت پـێ بکـاتەوە، بە عـارف عەبـدولڕەزاقم گـوت بە تەمـام سـەفەرێکی سـەرەوە بـکەم، وەك دوایـین هەوڵ بـۆ بە لاوەنـانی شـەڕ، بەڵێـنم دەدەیتـێ هەتـا یەك هەفـتە مـۆڵەت بێـت فـڕۆکەم بۆردوومـان ناکـات؟ گـوتی دوو هەفـتە مـۆڵەت بێـت. گەڕامەوە کـۆیە، بـۆ سـبەینەکەی چـوومە قەڵادزێ و چەنـد ڕۆژێـك مـامەوە، لە هـیچ لایەکەوە بـایی کـونی دەرزی ڕووناکـایی دیـار نەبـوو. دواجـار ڕۆژی ١٥ی ئایـار چـوومە لای فەریـق تـاهیر یەحیـای سـەرۆك وەزیـران، هەر بە زمـان و بـێ هـیچ ڕەسـمیاتێك ئیسـتیقالەمدا[٣٨]." لە هەمـان کاتـدا بە پێـی فەرمـانی کۆمـاری ژمـارە (٣٨٩) لە (١٥ی ئایـاری سـاڵی ١٩٦٥) ڕەزامەنـدی لە سـەر دەستلەکارکێشانەوەکەی درا[٣٩].

کاتێـك شـەڕ دەسـتی پـێ کـردەوە، خەڵکـی کـۆیە لەم نێـوەدا بـێ زەرەر و زیـان نەبـوون، بـۆ نمـوونە: لە ڕێککەوتـی ١ی ئایـاری سـاڵی ١٩٦٥ دوو فـڕۆکەی جـۆری (مێکـی ڕووسـی) ڕژێمـی عەبدولسـەلام عـارف، بۆردوومـانی دەشـتی کـۆیە و بەتـایبەتی گونـدی (قازبەگیـان[٤٠])یـان بە گـوللەی شەسـتیر و ناپـاڵم دەکەن، کە دەبێـتە هـۆی گیـان لەدەسـتدانی ٥ هـاوواڵاتی گونـدەکە، کە لە نێویانـدا منـداڵێك هەبـوو، بە ناوەکـانی: عاسـمە ئەحـمەد ئیسـماعیل، زیـنەت قـادر مەحمـوود، خـاوەر ڕەزا قـادر، حەمەدەمـین خـدر ئەحـمەد (منـداڵی دوو سـاڵە)، حەپسـە حەمەد نـووری، ئەمەی دواییـان تەمەنـی تەنیـا ١٥ سـاڵ بـووە، لە کـاتی بۆردوومـانی فڕۆکەکـان بـۆ سـەر ئاسـمانی گونـدەکە، لە ترسـان خـۆی دەخـاتە نـاو کـونە تەیـارەوە، بەڵام بە هـۆی بەهێـزی دەنگـی ناپاڵمەکـان لە کـونە تەیـارەکەوە فڕێـی دەداتە دەرەوە، دوای ٣ ڕۆژ مـانەوەی لە نەخۆشـخانەی سـلێمانی گیـان لەدەسـت دەدات. هەر لەو بۆردوومـانەدا هـاووڵاتییەکی گونـدی سـورەقەڵا[٤١] بە نـاوی: کەریـم وەسـمان، کە بە مەبەسـتی کڕینـی دار چووبـووە گونـدی قازبەگیـان گیـان لەدەسـت

دەدات[٤٢]. تۆپبـــاران و بۆردوومـــانی خەڵکـــی مەدەنـــی کـــۆیە و ســـنوورەکەی لە ســـــەرەتای شۆڕشـــــی ئەیلـــــوولەوە هەبـــــوو و بەردەوامیشـــــی پـــــێ دەدرا، بەڵام بۆردوومـــانی خەڵکـــی مەدەنـــی گونـــدەکانی دەشـــتی کـــۆیە، بەتـــایبەتی بە ئامـــانج گرتنـــی ژن و منـــداڵ، دووپـــات کـــردنەوەی ئەو بـــاوەڕەیە کە حکـــومەتی عێـــراق بە تەنیـا ویسـتی کۆتـایی شـۆڕش نیـیە، بەڵکـوو کوشـتن و هێرشـی هەڕەمەکـی خەڵکـی ناوچەکەیە، بە بێ ڕەچاو کردنی ڕەگەز و تەمەن.

هەروەهـــــا ڕۆژی ١٥ی ئایـــــاری ســـــاڵی ١٩٦٥ لە لایەن بەعســـــییەکانەوە خەڵکێکی زۆری مەدەنی کۆیە بە شێوەی ڕەشبگیر دەستگیر کران[٤٣].

لە لایەکـــی دیـــکەوە (محەمـــەد مەلا قـــادر[٤٤]) نووســـیویەتی: "کـــاك ڕەشـــید سـندی، کە ئـامر هێـزی سـەفین بـوو، کـاغەزێکی بـۆ مـن نـارد و نووسـیبووی: بەس نـانی ئێوارەمـان هەیە و سـبەینێ نانمـان نیـیە. منـیش بروسـکەیەکم بـۆ کـاك (خورشـید شـێرە[٤٥]) کـرد، کە ئەو کـاتە بەرپرسـی نـاوچەی کـۆیە بـوو، لە ڕووی حیـزبییەوە ئەو لە نـاوچەی کـۆیە بەرپـرس بـوو، پیـاوێکی سـەربازی بـوو، زیـرەك بـوو، پیـاوێکی بزێـو و بە توانـاش بـوو، لە بروسـکەکەدا نووسـیبووم: وەزعـمان زۆر خـراپە، وەزعـی جەبـهەی سـەفین تـا بڵێـی خـراپە، لە ڕووی فیشـەك و لە ڕووی خـۆراکەوە، دەبێـت لە مـاوەی ٢٤ کـاتژمێردا خواردنمـان بگـاتێ، ئەوە بـوو کەمـتر لە ٢٤ کـاتژمێر یەکەم وەجـبەی خـواردنی نـارد، ئـارد و نـان و ئەو شـتانەی کۆکردبـووەوە و بە هـۆی لیـژنەی نـاوچەی جووتیاران ناردبوو[٤٦]."

شـەڕی سـەفین شـەڕێکی گەورە بـوو، بەرەیەکـی بەرفـراوانی لە نـاوچەی کـۆیە بەرەو دەربەنـدی گۆمەسـپان و سـەفین و نـاوچەی شـەقڵاوە و بەرەو چیـای هەورێ و زینەتیـری گرتبـووەوە. لە بەرانـبەردا هێزەکـانی کوردسـتان لە چیـای سـەفین پێـک هـاتبوون لە: نـزیکەی ١٠٠٠ پێشـمەرگەی هێـزی سـەفین و ٣٠٠ پێشـمەرگەی هێـزی دەشـتی هەولێـر و هێـزی بێتـواتە. شـایانی باسـە هەنـدێک لە یەکە سـەربازییە شـەڕکەرەکانی وڵاتی میسـریش کە لە دەوروبەری بەغـدا نیشـتەجێ کرابـوون هێـنران

و بەشـــداری ئەم شـــەڕەیان پێکـــرا[٤٧]. لەو کاتەشـــدا پێشـــمەرگەکانی لقـــی حـــاجی قەڵا بەشدارییان لە شەڕی سەفین کرد[٤٨].

دیـــارە ڕێگـــای نێـــوان کـــۆیە و تەقتەق هەمیشـــە شـــوێنی چـــالاکی پێشـــمەرگە بـــوو، لەوێـــوە گـــورز لە ســـوپای عێـــراقی دەدرا، چەنـــدین بۆســـە لەوێـــوە ئەنجـــام دراوە و زەرەر و زیـــانێکی زۆریـــش بەر حکـــومەتی عێـــراقی کەوتـــووە، بـــۆیە حکـــومەتی عێراق لە مانگی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٦٥ خۆی بۆ هێرش ئامادە کرد[٤٩].

خورشـــید شـــێرە ســـەبارەت بە شـــەڕی ٢٥ی کـــانوونی یەکەمـــی ســـاڵی ١٩٦٥ و ڕۆژانـــی دوایـــی نووســـیویەتی: "بەرەبەیـــانی ڕۆژی ٢٥ی کـــانوونی یەکەمـــی ســـاڵی ١٩٦٥ هێرشـــی بەربـــڵاوی دوژمـــن بـــۆ ســـەر پێشـــمەرگە دەســـتی پـــێ کـــرد، نـــاوچەی دێـــدەوان، گۆمەشـــین، (ئیلنجـــاغی گەورە[٥٠]) و دێـــگەڵە، هەمـــوو کەوتە بەر هێرشـــی دوژمـــن و زۆربەی دێهاتەکـــان چـــۆڵ بـــوون، لە کـــاتژمێر ٧ی بەیـــانی زیـــاتر لە ١٠ فـــڕۆکە لە ئاســـمانی نـــاوچەکە پەیـــدا بـــوون، هێنـــدەی پێنەچـــوو لە چەنـــدین لاوە دەنگـــی تـــۆپ دەهـــات و حکـــومەت لە چەنـــد لایەوە هێرشـــی دەســـت پـــێ کـــرد، بەم شـــێوەیە: بەرەی شـــەقامی کـــۆیە- هەولێـــر. بەرەی تاڵەبـــانی بچـــووك، بەرەو گونـــدی ئیلنجـــاغ. بەرەی تەقتەق، بەرەو گونـــدی گەرمـــك- ســـێگردکان. بەرەی دێـــدەوان، لە قەشـــقە و خورخـــوڕ. بەرەی بێســـتانە. بەرەی ڕەســـووڵ بچکـــۆڵ. بەرەی کـــۆیە بەرەو دێگەڵە، لە سەر شەقامی سەرەکی. بەرەی دێگەڵە. بەرەی گوندی باخچە.

بەم شـــێوەیە لە هەمـــوو لایەکەوە هێـــرش دەســـتی پـــێ کـــرد و ئـــێمە وەکـــوو لیـــژنەی نـــاوچە، یەکســـەر بەرەو دەشـــتی کـــۆیە بەڕێ کەوتـــین و لە ڕێگـــا ئاگـــاداری بەرپرســـی هەمـــوو گونـــدەکانمان کـــرد کە پەیوەنـــدیمان لەگەڵـــدا بـــکەن، بـــۆ ئەوەی پشـــتیوانی تەواوی بەرەکـــانی شـــەڕ بکەیـــن، هێرشـــەکەش کـــات لە دوای کـــات تونـــدتر دەبوو و بەرگری پێشمەرگەش زۆر بە سەختی بەردەوام بوو[٥١]."

لای خۆشـــیەوە (مەلا محەمـــمەد بەحرکەیـــی[٥٢])، کە ئەو ســـەردەمە لە کـــۆیە بـــووە، لەم بـــارەیەوە دەڵێـــت: بـــۆ ئەوەی مەترســـی لە ســـەر ئەو ناوچـــانە نەمێنێـــت، حکـــومەتی عێـــراق بڕیاریـــدا هێرشـــێکی بەربـــڵاو لە شـــەش قـــۆڵەوە دەســـت پـــێ بکـــات،

ئـێمە ناومـان لـێ نـابوو هێرشـی شـەش قـۆڵی، ئەو دەنگوبـاس و زانیارییـانەی ڕۆژانە پـێمان دەگەیشـت، پەیتـا پەیتـا بارەگـای بـارزانی و مەکتەبـی سیاسـی و لقـی دوو و لەشـکرمان لـێ ئاگـادار دەکـردەوە، بـۆ ئەو مەبەسـتە پێشـمەرگە خـرایە حـاڵەتی ئامادەباشـییەوە، بەرەکـانی شـەڕ دابەش کـران، هەرچـی شـتی قـورس هەبـوو گـوازرانەوە قـووڵایی نـاوچەکە، هەروەهـا بـۆ هەمـان مەبەسـت کۆبـوونەوەیەکی فـراوان لە نێـوان بەتـالیۆنی دەشـتی هەولێـر و نـوێنەری لقـی دوو، لیـژنەی نـاوچەی جووتیـارانی هەولێـر و کـۆیە و سـەرجەم سـەر لـق و لێپـرسراوە سـەربازییەکان بەشـداری کۆبـوونەوەکە کـرا، لە کۆبـوونەوەکە هەمـوو ئەگەرەکـان بـاس کـرا، شـێوەی بەرگـری کـردن و پاشەکشـە کـردن و دابینکردنـی خـواردن بـۆ بەرەکـانی شـەڕ... بڕیـار درا لیــژنەی جووتیــارانی کــۆیە بکــرێتە دوو بەش، بەشــێکیان بە سەرپەرشــتی خورشـید شـێرە لەگەڵ لێپـرسراوی کەرتـی ڕێکخسـتن و سـەردەم کادیرەکـانی سـنووری کەرتــی ڕێکخســتن بچــنە گونــدەکانی ڕۆژهەڵاتــی کــۆیە، نــان و پێداویســتییەکان کــۆبکەنەوە و بیگەیەنــنە شــوێنی دیــاری کــراو، مەلا محەمــمەد بەحرکەیــی و هەنــدێك لە ئەنــدامانی نــاوچە و کادیرەکــانی ســنووری ڕۆژئــاوای کــۆیە لەگەڵ بەتـالیۆنی دەشـتی بمێنـنەوە و پەیوەنـدی بەردەوامـمان لەگەڵ فـارس بـاوە هەبێـت، ئەگەر گونـدەکان چـۆڵ نەبـن، تـا بۆمـان بکرێـت خـواردن کـۆبکەینەوە، چـونکە شـەڕەکە دەکەوێـتە سـنووری گونـدەکانی ڕۆژهەڵاتـی کـۆیە، لە ترسـی فڕۆکەکـانی حکـومەتی عێـراق گونـدەکان بە ڕۆژ چـۆڵ دەبـوون، بـۆیە گونـدەکانی ڕۆژهەڵاتـی کـۆیە زیـاتر مسـۆگەر بـوون بـۆ کـۆکردنەوەی نـان و پێداویسـتی، هاوکـات ئەو لیـژنەیەی کە دەچێـتە ڕۆژهەڵاتـی کـۆیە پێویسـتە لە پێشـوازی بریندارەکانـدا بێـت. هەروەهـا حکـومەتی عێـراق لە شـەش لاوە بە پاڵپشـتی چەنـدین فـڕۆکەی جەنگـی و تانـك و زرێپۆشـێکی زۆر لەگەڵ جـاش و بەکرێگیـراو دەسـتیان بە پەلامـاردان کـرد، بەم شـێوەیە: لە پـردێ بەرەو کەلـی قەشـقە. لە قوشـتەپە بەرەو گونـدی بێسـتانە و بەرزاییەکـانی دێـدەوان، گیـرەی ڕەش، کە دەڕوانێـتە سـەر بەشـێکی گونـدەکانی کـۆیە. لە هەولێـر بەرەو گونـدی چەمـرگە و کـورداوە، بەرەو بەرزاییەکـانی گیـرەی ڕەش. لە تەقتەق بەرەو گونـــدەکانی گەرمـــك و کـــانی لەلە بـــۆ بەرزاییەکـــانی گـــۆڕقەرەج. لە کـــۆیە بەرەو گونـــدەکانی شـــێخەروان و تەکەوڵ و گـــۆپتەپە و

گۆمەشــین و شاخەپیســکە و بــانیماران و چەنــدین گونــدی دیــکە. لە دەربەنــدی گۆمەسـپان بەرەو گونـدەکانی (سـماق شـیرن[٥٣]) و کـانی دەربەنـد و شاخەپیسـکە و بایز ئاغا.

شـــەڕ لە هەمـــوو لایەکەوە زۆر بە ســـەختی دەســـتی پـــێ کـــرد، فـــڕۆکە جەنگییەکـــان زۆربەی کـــات بە ئاســـمان دەســـوڕانەوە و دەنگـــی تۆپخانەکـــانی حکـــومەتی عێـــراق لە هەمـــوو لایەکەوە دەهـــات، دووکەڵـــی ئـــاگر لە زۆربەی گونـدەکان بەرز دەبـووەوە، زۆربەی خەڵکـی گونـدەکان ئـاوارە و دەربەدەر بـوون، حکـــومەت لەو هێرشـــە بەربـــڵاوە بەردەوام لە پێشـــڕەوی دابـــوو، بەرزاییەکـــانی دێـدەوان و گیـرەی ڕەش و کەلـی قەشـقە و گـۆڕقەرەجی کـۆنترۆڵ کـرد و دەسـتی بە تۆپبـارانی گونـدەکان کـرد. هەروەهـا هێـزی سـەربازی عێـراق بە دوو تـانکەوە هێرشی کردە سەر گوندەکانی شاخەپیسکە و بانیماران و گوندەکانیان سووتاند.

لە قـۆڵێکی دیـکەوە حکـومەت بەرەو گونـدی داربەسـەر جـووڵەی کـرد، هـیچ هێزێکـی پێشـمەرگە لە پێشـیان نەبـوو، بە بـێ هـیچ بەرگـرییەك گەیشـتنە گونـدەکە و ســووتاندیان، ئەو هێــزەی بەرەو ســماقەش هــاتن لە گونــدی ئیلنجــاغی گەورە دەرچـوون، هێزێکـی باشـی پێشـمەرگەیان لە پـێش بـوو، شـەڕ زۆر بە تونـدی دەسـتی پـێ کـرد، لەبەر ئەوەی دوژمـن هێزێکـی پیـادە بـوو، نەیتـوانی پێشـڕەوی بـکەن. لەو شــەڕانەدا پێشــمەرگە شــەهیدێك و دوو برینــداری هەبــوو، هێزەکــانی حکــومەتیش کـــوژرا و برینـــداریان هەبـــوو، هەروەهـــا لە گونـــدی ئیلنجـــاغی ١٤ ڕەشـــەوڵاغیان کوشت[٥٤].

خورشـید شـێرە لە بـارەی ڕووداوەکـانی کـۆیە لەو کـاتەدا دەڵێـت: ڕۆژی ٤ی کـانوونی دووەمـی سـاڵی ١٩٦٦ لە بەرەی گونـدی تاڵەبـانی بچـووك، هێزێکـی دوژمـن بەرەو گونـــدی ئیلنجـــاغ بەڕێ کەوتـــن، بەڵام بـــۆ ڕۆژی دواتـــر لە پـــڕ حکـــومەت لە هەمـوو بەرەکـانی شـەڕ کشـانەوە و هەمـوو ناوچەکەیـان چـۆڵ کـرد. لە ئەنجـامی هێرشـەکەی حکـومەت بـۆ سـەر دەشـتی کـۆیە و تەقتەق ٦ پێشـمەرگە شـەهید و ١٤ی دیـــکەش برینـــدار بـــوون، هەروەهـــا ٢٠ گونـــدیش ســـووتێندران، لە لایەکـــی

دیـــکەوە ٥٠ هــــاووڵاتییش لە ژن و منــــداڵ بە بۆردوومــــانی فــــڕۆکە و تۆپخـــانەی حکومەت شەهید و بریندار بوون[55].

مەولــوود ژاکــاو، ئەو کــاتە لە گونــدی گۆمەشــینی شــێخان مامۆســتا بــووە، ســەبارەت بە چالاکییەکــانی پێشــمەرگە لەو ســنوورە دەڵێــت: "ئەگەرچــی بە درێژایــی ڕێگــای نێــوان کــۆیە- هەولێــر ســەربازگە بــوو، بەڵام ســەربازگەیەك لە لای گونــدی پیــــرەر هەبــــوو، جاروبــــار پێشــــمەرگە شــــەوانە بە ســــەر ســــەربازگەکەیاندا دەدا و تەقەیــان لــێ دەکــردن، لە بەرانبەریشــدا هێــزی حکــومەت بە ڕۆژ دەهــاتە گونــدەکە و بەدواداچــــوونی دەکــــرد[56]." لەگەڵ هەمــــوو ئەو هەوڵانەی حکــــومەت بــــۆ ڕووبەڕووبــــوونەوەی پێشــــمەرگە دەیــــدا، بەڵام نەیــــدەتوانی ســــەرکەوتوو بێــــت و کۆتایی بە شۆڕشەکە بهێنێت.

باسی دووەم: کۆیە لە ١٧ی نیسانی ١٩٦٦ تا ١٧ی تەمموزی ١٩٦٨

یەکەم: وەرگرتنی دەسەڵات لە لایەن عەبدولڕەحمان عارف[٥٧]

وەك بــاس كــرا، لە دوای وەرگرتنــی دەســەڵات لە لایەن عەبدولســەلام عــارف، لە ڕێككەوتــی ١٠ی شــوباتی ١٩٦٤ ئاگربەســت لە نێــوان حكــومەتی عێــراق و ســەركردايەتی شــۆڕش ڕاگەیەنــرا، بەڵام بە هــۆی جێبەجــێ نەكردنــی بــڕگە و مادەكــانی نێــو بەياننــامەكە، لە دوای ســاڵێك كۆتــايی هــات و ســەر لە نــوێ شــەڕ دەستی پێ كردەوە و بەردەوام بوو.

بە شــێوەیەكی گشــتی لە مــاوەی حــوكمڕانی عەبدولســەلام عــارف پێــنج كــابینەی حــوكمی پێكهێــنران، لەو ماوەیەشــدا بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی كــورد چەنــدین هەوڵــی ئاشــتەواييدا، بەڵام بە ئەنجــامێكی یەكلايــی كەرەوە نەگەیشــتن، تــا ڕۆژی ١٣ی نیســــانی ســــاڵی ١٩٦٦ كە عەبدولســــەلام عــــارف لە ڕووداوی كەوتــــنە خــــوارەوەی فــــڕۆكە گیــــانی لەدەســــتدا، دوای تێپەڕبــــوونی چــــوار ڕۆژ بە ســــەر ئەو ڕووداوە عەبــــدولڕەحمان عــــارفی بــــرای لە كۆبــــوونەوەیەكی نێــــوان ئەنجــــوومەنی نــوێنەران و ئەنجــوومەنی بەرگــری نیشــتمانیدا بە ســەرۆك كۆمــاری عێــراق دیــاری كــرا، بەمەش ســەردەمێكی نــوێی حــوكمڕانی لە عێــراق دەســتی پــێ كــرد، كە بە ســەردەمی عارفی دووەم ناوزەند دەكرێت[٥٨].

ڕۆژێــــك دواتــــر (عەبــــدولڕەحمان بەزاز[٥٩]) داوای دەستلەكاركێشــــانەوەی پێشــكەش بە ســەرۆك كۆمــاری نــوێ كــرد، هەر لەو ڕۆژەشــدا عەبــدولڕەحمان عــارف، عەبــدولڕەحمان بەزازی بــۆ پێكهێنــانەوەی حكــومەت ڕاســپارد و لە كــۆنگرەیەكی ڕۆژنامەنووســیدا داوای لە كــورد كــرد كە پارێزگــاری لە یەكپــارچەیی وڵات بــكەن و هاوكــاری بــرا عەرەبەكانیــان بــن لە دابــین كردنــی ســەلامەتی نیشــتمان و بەرز

کـردنەوەی ئاسـتی هەمـوو توێژەکـانی گەل، هەروەهـا هەر یەك لە سـەرۆك کۆمـار و سـەرۆك وەزیـران بەیاننامەیـان ئاراسـتەی گەلـی عێـراق کـرد و لە ٢٠ی نیسـانی سـاڵی ١٩٦٦دا بەیاننـامەکەی سـەرۆك کۆمـار لە ئێـزگە ڕاگەیەنـرا و تێیـدا دەری بـڕی کە بـڕوای بەو پرەنسـیپانە هەیە کە پێشـتر عەبدولسـەلام عـارفی بـرای بانگەشـەی بـۆ دەکـرد، بەتـایبەتی سـەروەری یاسـا و یەکێتـی نـاوخۆیی و خۆشـگوزەرانی کـۆمەڵایەتی، هەروەهـا سـەرۆك وەزیـرانیش لە کـۆنگرەیەکی ڕۆژنامەنووسـیدا لە ڕێککەوتـی ٢٣ی نیسـانی سـاڵی ١٩٦٦دا جەختـی لە سـەر گوتەکـانی سـەرۆك کۆمـار لە بـارەی پێویسـتی هاوکـاری کـردن و پارێزگـاری کردنـی لە یەکێتـی ڕیزەکـانی گەل کـردەوە و ڕای گەیانـد کە هەمـوو داخوازییەکـانی کـورد، تەنیـا جیـابوونەوەی لـێ دەربچێـت، دێـنە دی[٦٠]، هەروەهـا ڕایانگەیانـد کە ئامـادەن کێشـەی کـورد چارەسـەر بکەن و لەو کابینەیە پلانی چارەسەر دانراوە[٦١].

لە بەرانبەریشـدا سـەرکردایەتی شۆڕشـی ئەیلـوول بـۆ بەدەسـتهێنانی ڕای گشـتی، لە ١٧ی نیسـانی ١٩٦٦ بـۆ مـاوەی مانگێـك ئاگربەسـتی ڕاگەیانـد، ئەمەش وەك نیشـاندانی نیازپـاکی بەرانـبەر بە حکـومەتی نـوێ، تـا چـاو بە داواکارییەکـانی کورددا بخشێننەوە[٦٢].

لە ٢٨ی نیسـانی سـاڵی ١٩٦٦ سـەرۆك کۆمـار لە ڕێـگەی (زەیـد ئەحـمەد عوسـمان[٦٣])ەوە داوای لە بـارزانی کـرد کە وتـووێژ ئەنجـام بـدەن، لە بەرانـبەردا بـارزانی داواکەی لەلا پەسـەند بـوو، بەڵام دواتـر عەبـدولڕەحمان عـارف لە ژێـر فشـاری بـاڵی تونـدڕەوی نـاو دامەزراوەی سـەربازیدا وتـووێژی ڕەت کـردەوە و پلانـی سـەربازی ئامـادەکراوی بـۆ داگیرکردنـی کوردسـتان پەسـەند کـرد، پاشـان بە کـردەوە پرۆسـەکانی لە ژێـر نـاوی (توکلـت علـی الله/ پشـتم بە خـودا بەسـت) ئەنجامـدا، کە تـا ڕاگەیانـدنی بەیاننـامەی ٢٩ی حـوزەیرانی ١٩٦٦ درێـژەی هەبـوو[٦٤]، داڕێـژەری پـلانەکەش وەزیـری بەرگـری لیـوا ڕوکـن (عەبـدولعەزیز عـوقەیلی[٦٥]) بـوو، کە کەسێکی توندڕەو و دەمارگیر و تا سەر ئێسقان دژی کورد بوو[٦٦].

بەم شێوەیە حکومەتی نوێ هیچ دەستکەوتێکی ئەوتۆی بۆ کورد نەهێنایە دی، هەروەها حکومەت لە سەرەتاوە باوەڕی وا بوو کە ئێران سنووری بە ڕووی شۆڕشدا کردووەتەوە و یارمەتی سەربازی و خواردەمەنی بۆ کورد دەنێرێت، بۆیە عارف هەوڵیدا پاڵپشتی ئێران لە دژی کورد بە دەست بهێنێت، بەڵام سەرکەوتوو نەبوو، بەم جۆرە و دوای چەندین هەوڵی دیپلۆماسی دەسەڵاتدارانی عێراق لە سەرەتای مانگی ئایاری ساڵی ١٩٦٦ پەنایان بردە بە هێرشی سەربازی و هێرشێکی بەربڵاویان بۆ سەر کوردستان دەست پێ کرد[٦٧].

شەوی ٢ لە سەر ٣ی ئایاری ساڵی ١٩٦٦ هێرش بۆ سەر کوردستان بەم شێوەیە دەستی پێ کرد، لیوای چوار پێشکەوت بۆ دەست گرتن بە سەر چیای هەندرێن و لیوای یەك بەکشان بۆ سەر بنەکاول و دۆڵی ئاکۆیان یارمەتی دەدا. لیوای سێ بە یارمەتی لیوای چواردە بەرەو زۆزگ پێش کەوت، کە بەشی زۆری جاشەکان لە هەڵمەتدا بۆ سەر زۆزگ بەشدار بوون[٦٨].

لە شەڕ و پێکدادانەکان هێزەکانی پێشمەرگە سەرکەوتوو بوون و هێزەکانی حکومەتیان ناچار کرد بە گەڕانەوە و پاشەکشە، هێزەکانی پێشمەرگە دەستکەوتی زۆریان بە دەست هێنا و حکومەت عێراقیش زەرەر و زیانێکی زۆری بەرکەوت و سەربازێکی زۆریش کوژرا[٦٩].

دوای ئەوەی حکومەتی عێراق لەوە دڵنیا بوو کە نەك هەر ئامانجەکانی لە پرۆسە سەربازییەکان نەپێکاوە، بەڵکوو لە هەندێك بەرەشدا شکستی گەورەی هێناوە، وەك (شەڕەکانی چیای هەندرێن[٧٠])، بۆیە پەنای بردە بەر ڕێوشوێنە ئاشتییەکان، بە مەبەستی خاوکردنەوەی گرژی و ئاڵۆزی بارودۆخەکە، ئیدی لە ٩ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٦دا جەلال تاڵەبانی لەگەڵ عەبدولڕەحمان عارف کۆبووەوە و سەرۆك کۆمار بەڵێنیدا کە یاسایەك دەربکات کە مافەکانی کورد لە خۆبگرێت، هەروەها حکومەت لە ١٥ی حوزەیران دەستەیەکی لە چەند کەسایەتییەکی کوردی لە بەغداوە ناردە لای بارزانی، دوای چەندین دانیشتن و هاتووچۆی وەفد لە نێوان هەردوولا، لە ٢٩ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٦دا بەیاننامەی ڕێککەوتن واژۆ کرا و ئاگربەستی لەگەڵ سوپادا لێکەوتەوە[٧١].

بەیاننـــــامەکە لە ڕادیـــــۆ و تەلەڤزیـــــۆنی عێـــــراق لە بەغـــــدا لە لایەن عەبــدولڕەحمان بەزاز و حەبیــب محەمــمەد کەریــم ڕاگەیەنــرا، حەبیــب محەمــمەد کەریـم بە زمـانی کـوردی بەیاننـامەکەی خوێنـدەوە، کە بنەماکـانی یەکێتـی نیشـتمانی و چارەسـەری کردنـی کێشـەی کـوردی لە ١٢ مـادە[٧٢] دیـاری کردبـوو، سـێ مـادە لەو ١٢ مــادەیە بە هــۆی نهێنــی بــوونی لە ڕێککەوتنـــامەکەدا بڵاونەکــراوەتەوە، دوای ئەمە مەلا مســتەفا بروســکەی بــۆ عەبــدولڕەحمان عــارف و عەبــدولڕەحمان بەزاز نـارد و پشـتیوانی خـۆی بـۆ بەیاننـامەکە دەربـڕی و ئەوەی ڕاگەیانـد کە لای خـۆیەوە کار بۆ هەموو ئەو شتانە دەکات کە لە ڕێککەوتننامەکەدا هاتووە[٧٣].

ئەگەرچــی لە بــڕگەی یەکەمــی دەقــی بەیاننــامەکەدا جەخــت لەوە کــراوەتەوە کە دەبێــت لە دەســتووری هەمیشــەیی، دان بە نەتەوەی کــورددا بنرێــت، بەڵام ئەوە لە دەستووری کاتی ڕەنگی نەداوەتەوە.

لەگەڵ ئەمەشـــدا نـــاوەڕۆکی بەیاننـــامەی ٢٩ی حـــوزەیرانی ١٩٦٦ یاســـا و بڕیارەکـانی ڕژێمەکـانی پێشـووی حکـومەتی عێـراق لە بـارەی مـافە نەتەوەیـی و سیاسـییەکانی کـوردی تـێ نەپەڕانـد بـوو، بـۆیە دەکرێـت بگوترێـت تەنیـا ئاگربەسـتێك بــوو بــۆ ســوودوەرگرتن لە کـات و ئامادەکـاریی بـۆ قۆنـاغێکی نـوێی شـەڕ، چـونکە ڕێککەوتــنەکە چــۆنیەتی جێبەجێکردنــی مافەکــانی کــوردی ڕوون نەکردبــووەوە و سنووری جوگرافیای کوردستانیشی دیاری نەکرد بوو[٧٤].

ئەگەرچــی عەبــدولڕەحمان عــارف ناسیۆنالیســتێکی عەرەبــی کۆنەپــارێز بــوو، بەڵام وەك دەستپێشــخەرییەك زۆربەی گیـــراوە سیاســـییەکانی ئـــازاد کـــرد و تـــا ڕادەیەك فەزای ئازادی ڕادەربڕین و چالاکی سیاسی ئاوەڵاتر کرد[٧٥].

لە ڕاســــــتیدا عەبــــــدولڕەحمان عــــــارف لە ڕووی بەڕێــــــوەبردن و ڕووبەڕووبــــوونەوەی کێشـــە و ئاریشـــەکان لاواز بـــوو، بە تـــایبەت لە بڕیـــاردان لە بـارەی بـابەتە هەسـتیارەکان، چ لە نـاوخۆ، چ لە دەرەوە، لە نـاوخۆ هەژمـوونی سـوپا و عەرەبە نەتەوەییەکان زیاتر بوو[٧٦].

هەروەهـــا ٣٠ی حـــوزەیرانی ســـاڵی ١٩٦٦ لە لایەن (عـــارف عەبـــدولڕەزاق[٧٧]) و ژمـــارەیەك لە ئەفســـەرە دیارەكـــان هەوڵـــی كوودەتایـــان بە ســـەر دەســـەڵاتەكەی عەبـــدولڕەحمان عـــارفدا، كە لە ســـەرەتادا توانییـــان هەنـــدێك ســـەركەوتن بە دەســـت بهێـــنن، بەڵام دواجـــار عەبـــدولڕەحمان عـــارف بەســـەریاندا ســـەركەوت و كوودەتـــاكە كۆتایی پێ هات، ئەمە بووە هۆكارێك بۆ ئەوەی دەسەڵاتەكەی بەهێز بكات[٧٨].

لە ٧ی ئـــابی ســـاڵی ١٩٦٦دا عەبـــدولڕەحمان بەزاز دەســـتی لە كـــار كێشـــایەوە و ئەركـــی پێكهێنـــانی كـــابینەی نـــوێ بە (نـــاجی تالیـــب[٧٩]) ســـپێردرا، ئەویـــش بەڵێنیـــدا كە نـــاوەڕۆكی ڕێككەوتننـــامەی ٢٩ی حـــوزەیران جێبەجـــێ دەكـــات، كەچـــی مـــاوەیەك لە دوای وەرگرتنـــی دەســـەڵات هـــیچ بەنـــدێكی جێبەجـــێ نەكـــرد، ئەگەرچـــی لە پەیوەنـــدییەكانی نێـــوان ســـەركردایەتی شـــۆڕش و حكـــومەتی عێـــراق، هەمیشـــە كاربەدەســـتانی عێـــراق و عەبـــدولڕەحمان عـــارف لە ســـەرووی هەموویـــانەوە پێـــداگیری لە ســـەر جێبەجـــێ كردنـــی بەنـــدەكانی ڕێككەوتننـــامەكەی كـــردووە، بەڵام ئەمە تەنیـــا بە قســـە بـــوو و بە كـــردەوە هـــیچ نەكـــرا، بەو مانـــایەی ئەو هەوڵانەی حكـــومەت تەنیـــا بۆ ساردكردنەوەی شۆڕش بوو[٨٠].

دوای ڕێككەوتنـــی ٢٩ی حـــــوزەیرانی ســـــاڵی ١٩٦٦ی نێـــــوان حكـــــومەت و ســـەركردایەتی شۆڕشـــی ئەیلـــوول تـــا ڕادەیەك ســـەقامگیری و بـــارودۆخێكی نـــوێ لە كوردســـتان هـــاتە كـــایەوە، بـــۆیە پـــارتی دیمـــوكراتی كوردســـتان بە بەشـــداری ٢٤٥ ئەنـــدام كـــۆنگرەی حەوتەمـــی خـــۆی لە مـــاوەی نێـــوان ١٥- ٢٠ی تشرـــینی دووەمـــی ســـاڵی ١٩٦٦ بە ئامـــادەبوونی بـــارزانی لە گەڵاڵە گرێـــدرا، لە كـــۆنگرەدا كە بـــارزانی وەك ســـەرۆكی پـــارتی هەڵبژێـــردرایەوە و حەبیـــب محەمـــەد كەریـــم وەك ســـكرتێری حیـــزب و هەر یەك لە: (مەحمـــوود عوســـمان[٨١])، ســـاڵح یووســـفی، نـــووری شـــاوەیس، عەلـــی عەبـــدوڵڵا، (ســـامی عەبـــدولڕەحمان[٨٢])، (عەزیـــز عەقـــراوی[٨٣])، وەك ئەندامانی مەكتەبی سیاسی هەڵبژێردران[٨٤].

كـــات تێـــدەپەڕی و بڕگەكـــانی بەیاننـــامەی ٢٩ی حـــوزەیرانی ســـاڵی ١٩٦٦ جێبەجـــێ نەدەكـــران، بـــۆیە نیـــوەی یەكەمـــی ســـاڵی ١٩٦٨ بـــووە هـــۆی نەمـــانی مـــتمانە

له نێــوان ســەرکردایەتی شۆڕشــی کــورد و حکــومەت، بە شــێوەیەك پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان لە ٥ی ئــازاری ســاڵی ١٩٦٨ بەیاننــامەیەکی دەرکــرد و تێیــدا هێرشــی کــردە سەر هەڵسوکەوتی حکومەت و جاشەکان دەرهەق بە بزووتنەوەی کورد[٨٥].

دووەم: کۆیە لە ١٧ی نیسانی ١٩٦٦ تا ١٧ی تەممووزی ١٩٦٨

ئاماژەمـــان بە بـــارودۆخی گشـــتی کوردســـتان کـــرد، کە لەگەڵ وەرگرتنـــی دەســـەڵات لە لایەن عەبـــدولڕەحمان عـــارف پەیوەنـــدییەکان بە چ ئاراســـتەیەکدا دەڕۆیشـتن، بە شـێوەیە لە مـانگی ئایـاری سـاڵی ١٩٦٦ شـەڕی هەنـدرێن ڕوویـدا، لەو شـەڕەدا (بەکـر عەبـدولکەریم حەوێـزی[٨٦])، وەك کەسـایەتییەکی کـۆیە بەشـداری لە شــەڕی بەری ڕوانــدز کــردووە، لەم بــارەیەوە مەســعوود بــارزانی دەڵێــت: "ئاگــادار بـووین لەوەی کە حکـومەت هێـرش دەکـات، بـۆیە خۆمـان ئامـادە کـرد، ڕەئـیس بەکـر (بەکـر عەبـدولکەریم حەوێـزی)، مـلازم خـدر، عـومەر ئاغـای دۆڵەمەری، خـدر دەبـاغ، نەوزاد خۆشـــناو و خالیـــد شەمســـەدین بـــوون، بە ســـەرکردایەتی گشـــتی عەبـــدوڵڵا ئاغـــای پشـــدەری فەرمانـــدەری هێـــزی بـــاڵەك و یارمەتیـــدەری کەمـــال نـــوعمان سابیت[٨٧]."

هەروەهـــا لە ســـاڵی ١٩٦٦ شـــەڕێك لە حـــاجی قەڵا لە نێـــوان حکـــومەتی عێراقـــی و پێشـــمەرگە ڕوویـــدا. دیـــارە بەتـــالیۆنی دووی حـــاجی قەڵا، هەر یەك لە مــلازم خــدر دەببــاغ، ئەحــمەد حەمەدەمــین دزەیــی، ڕەیــس بەکــر عەبــدولکەریم حەوێــزی، دکتــۆر خالیــد ســەعید، فەرهــاد ئیبراهــیم ئەفەنــدی، عیــزەددین قەرە محەمـمەد و عەریـف عەلـی مەولـوود بـۆ مـاوەیەك ئـامر بەتـالیۆن بـوون. هەر یەك لە: بورهـان ئاغـا، عوسـمان کـۆرەکی، شـێخ حەسـیب، گوڵەبـاخ کـۆیی (پـورزا)، مەغدیـد ئیســماعیل و حەســەن ســۆفی بــۆ مــاوەیەك ســەر لــق بــوون. هەڵــبەت مــاوەیەك گوڵەبـاخ ئـامر بەتـالیۆنی دۆڵـی خەلەکـان بـوو. هەروەهـا هێـزی سـەفین سـنووری چـالاکی لە هیــزۆپ، هەیــبەت ســوڵتان، حــاجی قەڵا، دۆڵــی ســماقووڵی، بــاواجی، دەربەنـدی گۆمەسـپان و بەسـتۆڕە، تـاکوو زێـی گەورە و نـاوچەی زرارەتـی و دەشـتی هەریـر و میـراوە و کڵاوقاسـم و دۆڵـی هیـران، بە درێژایـی تـاوەکوو جەلـی و سـکتان، سنووری قەزای شەقڵاوە و قەزای کۆیە دەگرتەوە[٨٨].

جێـی خـۆیەتی بگوترێـت کە دەشـتی کـۆیە سـەر بە لەشـکری دوو بـوو، کە سـنووری لە نێـوان زێـی گەورە و زێـی بچـووك و هەمـوو پارێزگـای هەولێـر و دۆڵـی خەلەکـان و بیتـوێن و پشـدەری دەگـرتەوە، لە سـاڵی ١٩٦٥ بە دواوە ئەو لەشـکرە لە حەوت بەتـالیۆن پێـك هـاتبوو، بەم شـێوەیە: بەتـالیۆنی یەکـی دەشـتی هەولێـر، بەتـالیۆنی دووی حـاجی قەلا، بەتـالیۆنی سـێی سـەفین، بەتـالیۆنی چـواری پشـدەر، بەتالیۆنی پێنجی باڵەك، بەتالیۆنی شەشی بێتواتە، بەتالیۆنی حەوتی ئاکۆ[٨٩]

دوای ئەوەی لە ڕێـگەی شـەڕەوە حکـومەتی عێـراق نەیتـوانی کۆتـایی بە بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد بهێنێـت، جـارێکی دیـکە پەنـای بـردە بە گفتوگـۆ، بـۆ ئەم مەبەسـتەش سـەرکردایەتی شۆڕشـی کـورد لیژنەیەکـی لە ئاسـتێکی هەرە بەرز پێـك هێنـا، کە لە ئەنجامـدا ڕێککەوتننـامەی ٢٩ی حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٦٦ی لـێ بەرهەم هـات، لە کـاتی هەوڵ و دانوسـتانەکان بـۆ ڕێککەوتـن لەگەڵ حکـومەتی عێـراق، کۆییەکـان ڕۆڵـی بەرچاویـان هەبـوو، هەر یەك لە حەبیـب محەمـەد کەریـم، عەلـی عەبـدوڵڵا، نـافیز جەلال، کە خەڵکـی کـۆیە بـوون، لەگەڵ سـاڵح یووسـفی، موحسـین دزەیـی ئەنـدامی لیـژنەی دانوسـتان بـوون، هاوکـات هەر یەك لە نـافیز جەلال و موحسـین دزەیـی لە لیـژنەی تەنسـیق دانرابـوون، لە کۆتاییشـدا ڕێککەوتننـامەی ٢٩ی حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٦٦ لە نێـوان سـەرکردایەتی شـۆڕش و حکومەتی عێراق واژۆ کرا و حکومەت دانی بە مافەکانی کورد دانا[٩٠].

لە دوای دەرکردنـی بەیاننـامەی ٢٩ی حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٦٦ و وەك نیشـاندانی بـاش بـوونی پەیوەنـدییەکانی نێـوان هەردولا، مەسـعوود محەمـەد لە کـانوونی یەکەمـی سـاڵی ١٩٦٦ بە پێـی فەرمـانی کۆمـاری ژمـارە (١٣٠٦) لە ڕێککەوتـی ٢٢ی کـانوونی یەکەمـی سـاڵی ١٩٦٦ کـرا بە ئەنـدامی ئەنجـوومەنی ڕاژە[٩١].

لە دوای ڕێککەوتننـامەی ٢٩ی حـوزەیران تـا ڕادەیەك بـارودۆخەکە بەرەو باشـی دەچـوو، بـۆیە پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان لە ١٥ی تشرـینی دووەمـی سـاڵی ١٩٦٦ لە گەڵاڵە کـۆنگرەی حەوتەمـی گرێـدا، لەو کـۆنگرەیەدا دەسـتوورێك بـۆ

ئەنجــوومەنی ســەرکردایەتی شــۆڕش دانــرا و ئەرك و پێویســتی کارەکانیشــی دابەش کــرد و چەنــد ئەنــدامێك بــۆ کــۆمیتەی ناوەنــدی هەڵبژێــردران، لەو نێــوەدا هەر یەك لە: عەلــی عەبــدوڵڵا بــۆ کاروبــاری دارایــی و نــافیز جەلال بــۆ لیــژنەی بــاڵای ئاشــتی دیاری کران[٩٢].

ئەگەرچــی ڕێککەوتننــامەی ٢٩ی حــوزەیران واژۆ کــرا، بەڵام بە هــۆی ئەوەی جێبەجــێ نەدەکــرا، جاروبــار شــەڕ لە نــاوچە کوردییەکــان ڕووی دەدا، بــۆ نمــوونە لە ئێــوارەی جەژنــی ڕەمەزانــی ســاڵی ١٩٦٧ هێزێکــی پێشــمەرگە بە فەرمانــدەیی دکتــۆر خالیــد لە کــاتی فتــار کــردنەوە هێرشــیان کــردە ســەر قشــڵەی کــۆیە و دوای شــەڕ و پێکــدادان ژمــارەیەك ســەرباز و چەکــدار کــوژران و دەســت بە ســەر قشــڵە گیــرا، لە بەرانــــبەردا هەر ئەو شــــەوە تــــانکێکی ســــەربازی لە بەر دەرگــــای ســــەراوە کەوتە مووشــــەك بــــاران کردنــــی قشــــڵە و دەرگــــاکەی تێــــك شــــکاند، لەو کاتەشــــدا دوو پێشــمەرگە شــەهید بــوون، کە یەکێکیــان ســەر لــق بــوو بە نــاوی حەمەدەمــین ئازاد[٩٣].

لە لایەکــی دیــکەوە لە نیســانی ســاڵی ١٩٦٧ تــاهیر یەحیــا ســەرۆکایەتی کــوتلەیەکی سیاســی کــرد بــۆ ڕووخــانی حکــومەتەکەی نــاحی تالیــب، بــۆ ئەو مەبەســتەش داوای لە مەســعوود محەمــمەد کــرد هاوکــاری بکــات، بەڵام مەســعوود محەممەد داواکەی ڕەت کردەوەوە و ئامادە نەبوو هاوکاری بکات[٩٤].

لە دواتــردا، کاتێــك نــاحی تالیــب لە یەکــی ئــابی ســاڵی ١٩٦٧ دەســتی لەکارکێشــایەوە و تــاهیر یەحیــا دیــاری کــرا تــا کــابینەی نــوێی وەزارەت پێــك بهێنێــت، بە مەبەســتی جێبەجــێ کردنــی بەیاننــامەی ٢٩ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٦ لیــژنەیەك پێك هێنرا، کە نافیز جەلال ئەندامی ئەو لیژنەیە بوو[٩٥].

یەکێــك لە چالاکییەکــانی دیــکەی ئەو مــاوەیەی کــۆیە، بەســتنی کۆنفرانســی ســێیەمی حیزبــی شــیوعی بــوو، دیــارە ئەو کۆنفرانســە لە کۆتــایی مــانگی تشریــنی دووەم و ســەرەتای مــانگی کــانوونی یەکەمــی ســاڵی ١٩٦٧، لە مــاڵی عەلــی مەولــوود لە گونــدی داربەســەری نزیــك کــۆیە بەســترا، کۆنفرانســەکە ١٠ ڕۆژی خایانــد، لەو

کۆنفرانسەدا ٥٥ نوێنەر و ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی و نوێنەرانی دەستە تایبەتییەکان ئامادە بوون، کە باس لەم خاڵانە کران:

١- هەڵسەنگاندنی سیاسەتی حیزب لە ماوەی نێوان ساڵانی ١٩٥٦ بۆ ١٩٦٧.
٢- پرۆژەی بەرنامەی پەیڕەوی ناوخۆی حیزب.
٣- تەکتیکی حیزب و شێوەی خەباتی داهاتوو.
٤- پاراستنی یەکێتیی ڕیزەکانی حیزبی دژی کەرتکاران.
٥- پرۆژە و بڕیارەکان.

ئەندامانی کۆنفرانسەکە لە ڕووی نەتەوەیی و چینایەتییەوە بەم جۆرە پێك هاتبوون: سێیەکیان ئەندامان کرێکار بوون، ٦٥%یان عەرەب بوون، ٣١%یان کورد بوون، ڕێژەکەی دیکەش کەمایەتی بوون. کۆنفرانسەکە سێزدە ئەندامی بۆ کۆمیتەی ناوەندی هەڵبژارد، لەگەڵ ٢ ئەندامی یەدەگ، هەروەها لەو کۆنفرانسەی کۆیەدا بڕیار درا ناوی لقی کوردی بکرێتە لیژنەی هەرێمی کوردستانی حیزبی شیوعی عێراق و مافی ئەوەشی پێدرا کۆنگرەی خۆی ببەستێت، بەو مەرجەی لیژنەی ناوەندیی حیزبی شیوعی پەسەندی بکات[٩٦].

زرار سلێمان بەگ دەرگەڵەیی کە لەم کۆنفرانسە بەشدار بووە، لەم بارەیەوە دەڵێت: "لە مانگی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٦٧ کۆنفرانسی سێی حیزب لە ناوچەی کۆیە لە گوندی داربەسەر بەسترا، نوێنەرانی ڕواندز و باڵەکایەتی ئەمانە بوون: ئەکرەم ئاکرەیی، مەلا غەفوور ڕایەتی، زرار سلێمان بەگ دەرگەڵەیی، نەجمەدین مامۆ هەریری، لەگەڵ چەند پێشمەرگەیەکی چەکدار، شەوێك لە لای ئەحمەد دڵزار ماینەوە[٩٧]."

وەك باس کرا نیوەی یەکەمی ساڵی ١٩٦٨ کە ماوەی نەبوونی متمانە بوو لە نێوان سەرکردایەتی شۆڕشی کورد و حکومەتی عێراق، ئەوە بوو پارتی دیموکراتی کوردستان لە بەیاننامەی ٥ی ئازاری ساڵی ١٩٦٨ هێرشی کردە سەر هەڵسوکەوتی حکومەت و جاشەکان دەرهەق بە بزووتنەوەی کورد، لە ئەنجامی ئەو بەیاننامەیە و لە ٥ی ئازاری ساڵی ١٩٦٨ پێشمەرگە بە سەرکردایەتی عەریف

عوسـمان یووسـف و دکتـۆر خالیـد سـەعید بۆسـەیەکیان لە نزیـك کـۆیە بـۆ سـەرۆك جاشـێکی کـورد بە نـاوی حەوێـز مـام یەحیـا دانـا، لەو بۆسـەیەدا حەوێـز مـام یەحیـا پێوە بوو و کوژرا(٩٨).

باسی سێیەم: بارودۆخی کۆیە لە کوودەتای ١٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٨ تا ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠

یەکەم: وەرگرتنەوەی دەسەڵات لە لایەن بەعسییەکانەوە

عەبدولڕەحمان عارفیش هاوشێوەی عەبدولسەلام عارف و حکومەت و دەسەڵاتدارە جیاوازەکانی پێشتر نەیتوانی کێشەی کورد چارەسەر بکات، بەڵکوو لە هەوڵی ئەوەدابوون بە هۆی بەیاننامە و ڕێککەوتنەکانەوە کات بەرێ بکەن، تاکوو دەسەڵاتی خۆیان بەهێز دەکەن، بەو مانایەی ویستی جێبەجێ کردنی داواکارییەکان کورد و خاڵەکانی نێو بەیاننامەی ٢٩ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٦ی نەبوو، تا لە ئەنجامدا کوودەتای بەسەردا کرا و کۆتایی بە دەسەڵاتی عەبدولڕەحمان عارفیش هات.

لە ١٧ تەمموزی ساڵی ١٩٦٨ دوای دەستبەسەرداگرتنی ناوەندەکانی ڕاگەیاندن و وەزارەتی بەرگری و بارەگای سەرەکی گاردی کۆماری بەعسییەکان کوودەتای دووەمی لە قۆناغی عەبدولڕەحمان عارف ئەنجامدا، پاش دەستگیرکردنی ژمارەیەکی زۆر لە گەورە کاربەدەستانی دەوڵەت، عەبدولڕەحمان عارف ڕەوانەی دەرەوەی وڵات کرا[٩٩].

لە ١٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٨ بۆ جاری دووەم حیزبی بەعس بە کوودەتایەکی سەربازی جڵەوی حوکمی عێراقی گرتەوە دەست[١٠٠]، کۆتایی هێنان بە شەڕ یەکێك بوو لە ئەجێندا هەنووکەییەکانی لە دوای وەرگرتنەوەی دەسەڵات[١٠١]، چونکە بەعسییەکان پەندیان لە یەکەم تاقیکردنەوەی حوکمڕانی خۆیان وەرگرت، ئەم جارەیان بە ئەزموونەوە دەسەڵاتیان گرتە دەست، بە

بەرگێکــی نوێــوە هــاتنە ســەر شــانۆی دەســەڵات، چــونکە دەیــانزانی شۆڕشــی کــورد هۆکــارێکی گرنگــی ڕووخــان و شکســتهێنانی حکومەتەکــانی ڕابــردوو بــووە، هەر بــۆیە لە بەیاننــامەی ئەنجــوومەنی ســەرکردایەتی شۆڕشــی عێــراق، کە کوودەتاچییەکــان پێکیـان هێنـابوو، ئاماژەیـان بە کێشـەی کـورددا و گلەییـان لە ڕژێمەکـانی پێشـوو کـرد، کە هـــیچ هەنگـــاوێکی ئەرێنییانەیـــان بـــۆ چارەســـەرکردنی ئەو کێشـــەیە نەگرتـــووەتەبەر، هەروەهـــا ڕایانگەیانـــد کە لە بەرنـــامەی سیاســـی ناوخۆییانـــدا مەبەستیانە کۆتایی بە کێشەی باکوور بهێنن[١٠٢].

ســەرکردایەتی نــوێی بەعســییەکان بە ســەرۆکایەتی ئەحــمەد حەســەن بەکــر و ئەفســەرە ســەربازییەکانیش بە ســەرۆکایەتی (عەبــدولرەزاق نــایف بە پــایەی جێگــری ســـــەرۆکی هەواڵگـــــری ســـــەربازی، هەروەهـــــا هەر لە لایەن کوودەتاچییەکـــــان یەکەمیـان بە سـەرۆك کۆمـار هەڵبژێـردرا، ئەویـش داوای لە عەبـدولرەزاق نـایف کـرد وەزارەتێکی نوێ پێك بهێنێت[١٠٣].

عەبــدولڕەزاق نــایفی ســەرۆك وەزیــران بەڵێنیــدا، بە گــوێرەی نــاوەرۆکی بەیاننــامەی ٢٩ی حــوزەیرانی ١٩٦٦ پرســی کــورد چارەســەر بکــات، هەروەهــا ڕای گەیانــد: "چارەســەرکردنی پرســی کــورد بە شــێوەیەکی ئاشــتیانە دەبێــتە مــایەی زامنکردنـــی بەرژەوەنـــدی کۆمـــاری عێـــراق و پاراســـتنی یەکێتیـــی خـــاك و داخوازییەکــانی هاووڵاتییــان بە عەرەب و کــوردەوە، بــۆ ئەوەی لە ســایەی ئــازادی ڕادەربــڕین و کــاری سیاســییدا بگەڕێیــنەوە بــۆ ژیــانی دیمــوکراتی تەندروســت و خولقاندنی عێراقێکی بەهێز و توندوتۆڵ[١٠٤]".

حکــومەتی بەعــس هەوڵیــدا بــاوەڕ بە هەنــدێك کەسـایەتی کـورد بهێنێـت بە مەبەســتی بەشــداریکردنیان لە پێکهێنــانی وەزارەتــی تــازە، لە ٢٠ی تەممـــووزدا ســەرۆك وەزیرانــی نــوێ عەبـدولڕەزاق نـایف نـامەیەکی[١٠٥] لە ڕێگـای سـاڵح یووسـفی بـۆ بـارزانی نـارد و داوای هاوکـاری و هەمـاهەنگی لـێ کـرد، بە ئومێـدی چارەسـەری پرسـی کـورد، لە پێنـاوی وەدیهێنـانی یەکێتیـی نیشـتمانیی و خۆشـگوزەرانی بـۆ گەلـی عێــراق بە کــورد و عەرەبەوە، بــۆ ئەو مەبەســتەش داوای لە بــارزانی کــرد نــاوی ٢

وەزیــر دیــاری بکــات بە مەبەســتی بەشــداریکردنیان لە حکومەتەکەیــدا، ئەویــش موحسین دزەیی و ئیحسان شێرزادی دەستنیشان کرد[١٠٦].

ڕازی بــوونی بــارزانی بە مەرجــی ئەوەی ســەرکردایەتی حکــومەتی نــوێ بەدەر بێــــت لەو کەســــایەتییانەی لە ١٩٦٣دا بەشــــداریان کــــردووە، بەڵام دوای ئەوەی بەعســییەکان پابەنــدی بەڵێــنەکەی خۆیــان نەبــوون و (تەهــا محێــدین مەعــروف، کە لە ١٩٦٣ بەشــداری حکــومەتی کردبــوو، لە حکــومەتی نــوێ بەشــداریان پــێ کــرد، پــارتی بڕیاری کشانەوەی نوێنەرەکانی لە وەزارەت دەکرد[١٠٧].

لە دوای ئەو کوودەتــــایە و لە ڕۆژی ٣٠ی تەممــــــووزی ســــــاڵی ١٩٦٨ لە کوودەتــایەکی دیــکەی بەعســییەکان عەبــدولڕەزاق نــایف لە دەســەڵات لادرا و ئەحــمەد حەســەن بەکــر هەمــوو دەســەڵاتێکی گــرتە دەســت و حکــومەتێکی نــوێ دامەزرا، ئەوانــیش ڕایانگەیانــد کە ڕژێمێکــی دیمــوکراتی شۆڕشــگێڕی یەکگرتــوو بنیــات دەنــێن و چارەســەری دۆزی کــورد بە شــێوەیەکی ئاشــتی و دادوەرانە دەبێــت و ئــاواتە نەتەوەییەکــانی بــرا کوردەکانمــان بهێنێــتە دی و یەکێتــی نیشــتمانی مسۆگەر بکات[١٠٨].

لە هەمــان ڕۆژیشــدا ئەحــمەد حەســەن بەکــر بەیاننــامەی ژمــارە ٢٧ی دەرکــرد، کە تێیــدا هــاتبوو: "ئەنجــوومەنی ســەرکردایەتی شــۆڕش پەیــمان بە خــودا و گەل دەدات کە ڕژێمێکــی دیمــوکراتی یەکگرتــووی شۆڕشــگێڕ بنیــات بنێــت، پرســی کــوردیش بە ئاشــتییانە و دادپەروەرانە چارەســەر بکــات کە خواســتە نەتەوەییەکــانی کورد بەدی بهێنێت و یەکێتیی عێراقیش مسۆگەر بکات[١٠٩]."

هەروەهــا لە ٣ی ئــابی ســاڵی ١٩٦٨دا بەعســییەکان بەیاننــامەی ژمــارە ٣٥یــان دەرکــرد، بڕیاریانــدا کە بە بەیاننــامەی ٢٩ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٦ پەیوەســتن، ڕۆژێــك دواتــریش وەك هەنگاوێــك بــۆ جێبەجــێ کردنــی ئەم بڕیارەیــان لە بەیاننــامەیەکی دیــکەدا یاســای لێبــوردنی گشــتییان بــۆ پێشــمەرگەی کــورد ڕاگەیانــد و بڕیاریانـــدا بە نـــاردە دەرەوەی خوێنـــدکارانی کـــورد بـــۆ دەرەوەی وڵات و دامەزراندنی کۆڕی زانیاری کورد و دامەزراندنی زانکۆیەك لە سلێمانی[١١٠].

هەروەهـــا ئەنجـــوومەنی ســـەرکردایەتی شۆڕشـــی عێـــراق لە مـــاددەی ١[١١١]ی دەســـتووری کاتیـــدا کە لە ٢١ی ئەیلـــوولی ١٩٦٨[١١٢] بـــڵاوی کـــردەوە، گەلـــی عێـــراقی بە بەشـــێك لە نەتەوەی عەرەب لە قەڵەمـــدا، هەروەهـــا لە کـــۆی ٩٥ مـــاددەی ئەو دەســـتوورەدا، تەنیـــا ١ جـــار و لە مـــاددەی ٢١[١١٣]دا نـــاوی کـــورد هـــاتبوو، کە لە مـــاف و ئەرکدا، عەرەب و کورد لە بەرانبەر یاسا بە یەکسانی لە قەڵەم دابوو[١١٤].

لەگەڵ ئەمەدا هـــیچ بەرەوپێشـــچوونێك بـــۆ دۆزی کـــورد نەگیـــرایە بەر، بـــۆیە لە ســـەرەتای مـــانگی کـــانوونی یەکەمـــی ســـاڵی ١٩٦٨ بڕیـــاری هێـــرش کـــردنە ســـەر دامودەزگـــا نەوتییەکـــانی کۆمپانیـــای نەوتـــی عێـــراق دەدرێـــت، ســـامی عەبـــدولڕەحمان دەکـــرێتە فەرمانـــدەی ئەم چـــالاکییە، ئەویـــش لە ٢٣ی شـــوباتی ســـاڵی ١٩٦٩دا هێزێکـــی ٢٠٠ کەســـی دەبـــاتە شـــوێنی چـــالاکییەکە، لە کـــاتژمێر ٨:٤٧ خـــولەکی شـــەوی یەکـــی مـــانگی ئـــازار یەکەم گـــوللە هـــاوەن دەگـــرنە دەزگاکـــانی کۆمپانیـــای نەوتـــی عێـــراق لە بـــاکووری ڕۆژئـــاوای کەرکـــووك، دوای هاویشـــتنی کەمـــتر لە ســـەد گـــوللە هاوەن هێزەکە دەگەڕێنەوە بۆ باکوور[١١٥].

لە ڕاســـتیدا هێرشـــی هێـــزی پێشـــمەرگە بـــۆ ســـەر بیـــرە نەوتییەکـــانی کەرکـــووك لە ســـاڵی ١٩٦٩دا گرفتێکـــی زۆری بـــۆ دەســـەڵاتدارانی بەعـــس خوڵقانـــد، ســـەرەڕای پـــتر لە ١٠ ملیـــۆن دۆلار زیـــانی تێکـــڕای حکـــومەتی عێـــراق لەو هێرشـــانەدا کە مـــاوەی پـــتر لە ١٠ ڕۆژ بـــوو، هەروەهـــا ڕێـــژەی ٧٠%ی هەنـــاردەی نەوتـــی کەم کـــردەوە، کە ئەو کات ٧٠%ی هەناردەی نەوتی عێراق پشتی بە نەوتی کەرکووك بەستبوو[١١٦].

چەنـــد هەفـــتەیەك لە دوای هێرشـــکردنە ســـەر کۆمپانیـــا نەوتیـــیەکە لە کەرکـــووك، حکـــومەتی عێـــراق چـــوار لەشـــکری گەورەی نـــاردە کوردســـتان و چەنـــد مانگێـــك شـــەڕ بەردەوام بـــوو[١١٧] و جـــارێکی دیـــکە کـــردارە ســـەربازییەکانی حکـــومەت لە دژی پێشـــمەرگە دەســـتی پـــێ کـــردەوە و هێـــزی ئاســـمانی کەوتە لێـــدان و بۆردوومـــان کردنـــی نـــاوچە کوردییەکـــان، لەو مـــاوەیەدا کوشـــتار و شـــەڕێکی خوێنـــاوی لێ کەوتەوە[١١٨].

بە هــۆی پێکــدادانی نێــوان هێزەکــانی حکــومەتی عێــراق و پێشــمەرگەی کوردســـتان، کە لە زۆربەی بەرەکـــانی شـــەڕیدا هێزەکـــانی حکـــومەت دووچـــاری شکسـنی گەورە دەهـاتن، هەنـدێك جـار لە تـۆڵەی ئەو شکسـتانەیان پەنایـان دەبـردە بەر کـاولکردنی گونـدەکانی کوردسـتان و کوشـتنی خەڵکـی بـێ لایەن بە پیـاو و ژن و منـداڵەوە، کە لە ١٦ی ئەیلـوولی ١٩٦٩دا لە گونـدی صـوریا لە نـاوچەی زاخــۆ ٣٩ کەســی بێتــاوانی خەڵکــی گونــدیان لە مووســڵمان و مەســیحییەکان کوشـــت، لە نێویاندا ٢٠ ئافرەت و خەڵکی بە تەمەن و منداڵ هەبوون[١١٩].

لە سـاڵی ١٩٦٩دا حکـومەت نەیتـوانی لە ڕێـگەی سـەربازییەوە شۆڕشـی کـورد لەنــاو ببــات، کاتێــك لەمە دڵنیــا بــووەوە بیــری لە ئەنجامــدانی گفتوگــۆی جــددی لەگەڵ ســـەرکردایەتی شـــۆڕش و هەنـــدێك لە ئەنـــدامانی مەکتەبـــی تەنفیـــزی ئەنجــوومەنی ســەرکردایەتی شــۆڕش ڕۆڵــی نێوانگیرییــان بینــی، هەروەهــا لە ٢٤ی تشرــینی یەکەمــی ســاڵی ١٩٦٩ حکــومەت بە مەبەســتی بینینــی مســتەفا بــارزانی (عەزیز شەریف[١٢٠])ی ناردە لای بارزانی بە مەبەستی ڕێککەوتن[١٢١].

بەم شـێوەیە بـارودۆخەکە بەرەو سـەقامگیری و ئـارامی دەچـوو، تەنـانەت لە دوای لە ٢٤ی تشرـــینی یەکەمـــی ســـاڵی ١٩٦٩ بەعســـییەکان لە بـــواری کـــورددا هەنــدێك هەنگــاوی نــا، وەك کردنـــی نەورۆز بە جەژنێکـــی فەرمـــی لە عێــراقدا و کردنـــی خوێنـــدن بە کـــوردی لە قوتابخـــانە ســـەرەتاییەکاندا دەرکردنـــی چەنـــد گۆڤارێــك بە کــوردی[١٢٢] لە لایەن حکــومەت خــۆیەوە و دامەزرانــدنی زانکــۆیەك لە سـلێمانی، بە ئامـانجی ئەوەی گەلـی کـورد بە لای خۆیانـدا ڕاکێشـن، بەڵام کە لەمەدا ســـەرکەوتوو نەبـــوون هێرشـــیان کـــردە ســـەر کوردســـتان[١٢٣]. کە دواجـــار ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ی لێکەوتەوە.

دووەم: کــۆیە لە مــاوەی دەســەڵاتی دووەمــی بەعســییەکان (١٧ی تەممــووزی ساڵی ١٩٦٨ تا ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠)

لە دوای کۆتــایی فەرمــانڕەوایەتی عەبــدولڕەحمان عــارف و هــاتنەوە ســەر دەســەڵاتی بەعسییەکان، لە لای خەڵکــی کــۆیە ترسێك پەیدا بــوو، چــونکە لە مــانگی حــوزەیران و تەممــووزی ســاڵی ١٩٦٣ بە دەیــان کەسیان بە دەســتی بەعســییەکان کــوژرا و بەشــێکی خــانووی کــۆیە و گونــدەکانی دەوروبەری کــۆیە ســووتێنران، هەروەهــا باوەڕیــان بەو کەســانە نەبــوو کە بەو کوودەتــایە هەســتاون، تــا مافەکــانی گەلی کورد بدەن[١٢٤].

لەو ســەروبەندە جــارێکی دیــکە پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان دەیویســت کۆنفرانســی محەلــی لە کــۆیە ببەســتن، لەم بــارەیەوە زرار ســلێمان دەرگەڵەیــی دەڵێــت: لە ســەرەتای بەهــاری ســاڵی ١٩٦٨ بڕیــار بــوو کۆنفرانســی محەلــی لە گونــدی داربەســەری نزیــك کــۆیە ببەســترێت، لە دەرگەڵەوە بەڕێکەوتــین، ئێــوارە بە درەنــگەوە گەیشــتینە گونــدی کــرۆژی نزیــك گونــدی ســماقووڵی، شــەو لەو گونــدە مــاینەوە کە ســوتێنرا بــوو، بەیــانی لە گونــدی کــرۆژەوە چــووینە گونــدی داربەســەر کۆنفرانســەکە ٣ ڕۆژی خایانــد، دوای ئەو ٣ ڕۆژە و لە کــاتی گەڕانەوەمــان لە لای گوندی هیزۆپ ئاگادار کراینەوە کە حکومەت بە نیازە هێرش بهێنێت[١٢٥].

ئەگەرچــی ســەرانی بەعــس بەڵێنیانــدا ڕێککەوتنــامەی ٢٩ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٦ جێبەجــێ بــکەن، بەڵام لە ڕاســتیدا هــیچ هەوڵێــك بــۆ ئەو مەبەســتە نەدرا، بــۆیە کاتێك لە کۆتاییەکــانی ســاڵی ١٩٦٨ شــەڕ لە نێــوان هەردولا دەســتی پــێ کــردەوە و حکــومەتی عێــراق دیســان ڕێگــای هێرشــی گــرتە بەر، لەو نێــوەدا کۆیەشــی گــرتەوە و ســەرکردایەتی ســوپای عێــراق پلانــی داگیرکردنــی شــاری کــۆیەی بەم شــێوەیە داڕشــت: کــردنەوەی ڕێگــای نێــوان نــاحیەی شــوان و تەقتەق و دانــانی بنکەیەکــی ئەمنــی لە خاڵخــالان. کــردنەوەی ڕێگــای نێــوان تەقتەق و کــۆیە و دامەزرانــدنی بــنکەی ئەمنــی لە ســەر پــردی کــۆیە (واتە پــردی تەقتەق). کــردنەوەی

ڕێگـــای نێـــوان کـــۆیە و چوارقـــوڕنە و دانـــانی بنکەیەکـــی ئەمنـــی لە قەسرۆك. کردنەوەی ڕێگای نێوان سەنگەسەر و قەڵادزێ.

هێـــزی ســـوپای عێـــراق لە ١٧ی نیســـانی ســـاڵی ١٩٦٩دا گەیشـــتە ناوچەکـــانی بـــاکووری تەقتەق، ئەو هێـــزە لە پێشـــڕەوی کـــردن بەردەوام بـــوو، تـــا گەیشـــتە بەرزاییەکـــانی دەوروپشـــتی گونـــدی (تاڵەبـــانی گەورە[١٢٦])، لەوێـــدا هێـــزی ســـوپا ڕووبەڕووی بەرگرییەکـــی ســـەختی پێشـــمەرگە بـــوونەوە و لە شـــەڕێکی دژواردا ســـوپای عێـــراق بە یـــارمەتی چەکـــی قـــورس و تـــۆپ و فـــڕۆکە دەســـتیان بەســـەر ئەو گوندەشـــدا گـــرت. لە میـــانەی ئەو هێـــرش و پەلاماردانـــانەی ســـوپا، دەســـت بە ســـەر پـــردی تەقتەقدا گیـــرا و بـــنکەی ئەمنـــی لـــێ دانـــرا، دواتـــر فەرمـــانی پێشـــڕەوی کردنـــی هێزەکـــان بەرەو شـــاری کـــۆیە درا، بەر لە گەیشـــتنی هێزەکـــانی حکـــومەتی عێـــراق، هێـــزی پێشـــمەرگە لە نزیـــك گونـــدی تـــۆپزاوا بۆســـەیەکیان بـــۆ هێـــزی ســـوپای عێـــراق دانـــا، لە ئەنجامـــدا زەرەر و زیـــانێکی زۆر لەو هێـــزە کەوت، بەڵام هێـــزی عێـــراق پاشەکشـــەی نەکـــرد، بگـــرە لە پێشـــڕەوی کـــردن بـــۆ شـــاری کـــۆیە بەردەوام بـــوو، تەنـــانەت لە گونـــدی تـــۆپزاوا بـــنکەی ئەمنییـــان دانـــا، ئەوجـــا توانییـــان شـــاری کـــۆیە داگیـــر بکەن[١٢٧].

لە دوای گەیشـــتنی ســـوپای عێراقـــی بـــۆ نـــاو کـــۆیە، بـــارودۆخەکە شـــێوا، خەڵـــك ترســـی هەبـــوو، هەروەهـــا بە بەردەوامـــی شـــەوانە لە کـــاتژمێر پێنجـــی ئێـــوارەوە تـــاکوو حەوتـــی بەیـــانی قەدەغەی هـــاتووچۆ ڕادەگەیەنـــرا، کارەبایـــان دەکوژانـــدەوە، بـــۆ ئەوەی ڕێ لە هەمـــوو جموجـــۆڵێکی پێشـــمەرگە لەو شـــارەدا بگـــرن. لە لایەکـــی دیـــکەوە ڕۆژانە خەڵـــك دەکـــوژرا، ڕێگاکـــانی نێـــوان کـــۆیە و شـــارەکان دژوار و نـــاخۆش بووبـــوون، بـــۆ نمـــوونە بـــۆ ئەوەی لە کـــۆیە بچیـــتە هەولێـــر، یـــا بە پـــێچەوانەوە دەبـــوایە بە ڕێـــگەی کەرکـــووك و شـــوان هـــاتوچۆت کردبـــا[١٢٨]. ئەم بـــارودۆخەی لە کـــۆیە دروســـت بووبـــوو، ڕاســـتەوخۆ پەیوەنـــدی بە چـــالاکی کۆییەکـــان لە شۆڕشـــی ئەیلوولـــدا هەبـــوو، هاوکـــاری و هەمـــاهەنگی کردنـــی شـــۆڕش وای لە حکـــومەتی عێـــراق دەکـــرد هێـــرش بکـــاتە ســـەر شـــارەکە و تێیـــدا ڕەشـــبگیری ئەنجـــام بـــدەن و خەڵـــك بچەوســـێننەوە و ترس و دڵەڕاوکێ لە نێو خەڵکدا بڵاوبکەنەوە.

لەم بـارەیەوە دکتـۆرە عەتـیە، کە لەو سـەروبەندەدا لە کـۆیە دکتـۆر بـووە، دەڵێـت: قشـڵەی کـۆیە بارەگـای هێـزی عێـراق بـوو، بە سـەر مـاڵی ئـێمەی دەڕوانـی، بە شـێوەیەك نەمانـدەتوانی جـووڵەیەك بکەیـن بە مەبەسـتی خزمەتکردنـی پێشـمەرگە، ئەگەر یەکێـك هـاتبووایە مـاڵمان ڕاسـتەوخۆ هێـزی عێـراقی تەلەفـۆنی بـۆ مـاڵمان دەکـرد و لێپرسـینەوەی لەگەڵ دەکـردین، ئەم کەسـە کێـیە و چیـی دەوێـت؟ چەنـدان جـار مـاڵی ئێمەیـان پشـکنیوە. بەڵام زۆر جـاران ئەگەر شـەوان کاریـان بە دکتـۆر بووایـە، بە دوای منیـان دەنـارد، چـوونە دەرەوەی پیـاوانیش بە شـەوان بە هەمـوو شـێوەیەك قەدەغە بـوو، بـۆیە دەبـووایە یەك دوو ژن لە مـاڵەوە بەم شـەوە بە فـانۆس بـۆ نەخۆشـخانە لەگەڵـم هاتبـان. هەروەهـا لەو کـاتەی بـارودۆخەکە خـراپ بـوو، شـەوێـك کـاتژمێر دوو زەنگـی مـاڵەوە لێیـدا، باوکمیـان ئاگـادار کردبـووەوە و کە زۆر پێویسـتیان بە دکتـۆرە عەتـیە هەیە، باوکیشـم زۆر بە ئەسـپایی هـات بە خەبەری هێنـام، گـوتی کچـم هەسـتە ئەو مـاڵە تۆیـان دەوێـت و لێیـان قەومـاوە، گـوتم: نەخۆشـەکە بهێننـە نەخۆشـخانە ئەمنـیش دەچـم، تەلەفـۆنم لـۆ نەخۆشـخانە کـرد ئۆتـۆمبێلی ئیسـعاف بنێـرن، گوتیـان قەدەغەیە دەرچـوون. ناچـار خـۆم ئامـادە کـرد، پـێش ئەوەی بە ڕێ بکەویـن بـاوکم تەلەفـۆنی بـۆ قشـڵەی کـرد و پێـی ڕاگەیانـدن کە عەتـیەی کچـم دەچێـتە گەڕەکـی بایزاغـا لە ئەوسـەری شـار، چـونکە نەخۆشـێکی خەتەر هەیە، تەقە مەکەن. بە پێیـان و بە فـانۆس چـووینە لای نەخـۆش، حـاڵی بـاش نەبـوو، دەبـوو بیبەیـنە نەخۆشـخانە، بە ناچـاری لە نێـو بەتانییەکمان پێچا و بە چوار ژنان ڕامانکێشا تا گەیشتینە نەخۆشخانە[١٢٩].

لە لایەکـی دیـکەوە سـاڵی ١٩٦٨ بە سـەرکردایەتی دکتـۆر خالیـد پێشـمەرگە هێرشـی کـردە سـەر قشـڵەی کـۆیە و چەك تەقەمەنـی قشـڵەیان بـرد، هەروەهـا چـوونە نـاو نەخۆشـخانە و لە کۆگـای دەرمـان پێداویسـتی و دەرمانیـان بـۆ پێشـمەرگە بردبوو[١٣٠].

هەروەهـا لە ٧ی نیسـانی ١٩٦٩دا، چەنـد شـەڕێك لە نێـوان هێزەکـانی سـوپای عێـراق و پێشـمەرگەی کوردسـتان لە دەوروبەری کـۆیە ڕوویـدا، هەرچەنـدە لە ١ی نیسانیشـدا بـارزانی بە نـاوی پـارتی و ئەنجـوومەنی سـەرکردایەتی شۆڕشـی کوردسـتان پەیـامێکی ئاراسـتەی پـارت و کەسـایەتییە نیشـتمانییەکان و هێـزە

چەکـــدارەکانی عێـــراق کـــرد، کە سیاســـەتی ڕژێمـــی بەعســـی لە بەکارهێنـــانی هێـــز لە دژی شۆڕشـــی کـــورد ڕەتکـــردەوە و ڕای گەیانـــد ئەم شـــەڕە پـــاڵ بە کـــوردەوە دەنێـــت تاکوو لەگەڵ براکانی بخرێتە ناو شەڕێکەوە[١٣١].

پەراوێزەکانی بەشی سێیەم

(١) عەبدولسەلام محەممەد عارف، ساڵی ١٩١٢ لە بەغدا لەدایکبووە، ساڵی ١٩٣١ لە کۆلێژی سەربازی دەرچووە، پاشان کۆلێژی ئەرکانی لە ساڵی ١٩٥١ تەواو کردووە، ساڵی ١٩٤٦ بەشداری لە جەنگی عێراقی بەریتانیدا کردووە، ساڵی ١٩٤٨ لە جەنگی فەلەستین بەشدار بووە، ساڵی ١٩٥٦ پەیوەندی بە ڕێکخستنەکانی ئەفسەرانی ئازادیخواز کردووە، هەروەها لە شۆڕشی ١٤ی تەممووزی ساڵی ١٩٥٨ بەشدار بووە و بووەتە جێگری سەرۆك وەزیران و وەزیری ناوخۆ، بەڵام بە هۆ ناکۆکی لەگەڵ عەبدولکەریم قاسم نێوانیان تێکچووە، بۆیە عەبدولسەلام عارف دوور خراوەتەوە، دواتر لە هەوڵێکدا بۆ لابردنی عەبدولکەریم قاسم دەستگیر کرا و لە دادگا فەرمانی لەسێدارەدانی بۆ دەرچوو، بەڵام جێبەجێ نەکرا، دوای دوو ساڵ و نیو عەبدولکەریم قاسم لێی خۆش بوو، لە کوودەتای ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ کرایە سەرۆك کۆمار و پلەی سەربازی (مشیری) پێدرا، ساڵی ١٩٦٦ لە فڕۆکەیەکی سەربازی کەوتە خوارەوە و کۆچی دوایی کرد. وەرگیراوە لە: (سۆزان کەریم مستەفا، بەعسیزم و کورد ١٩٤٧-١٩٧٥ (توێژینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٦- ١٢٧).

(٢) تاهیر محەممەد یەحیا، ساڵی ١٩١٦ لە شاری تکریت لەدایکبووە، ساڵی ١٩٣٥ کۆلێژی سەربازی تەواو کردووە، ساڵی ١٩٤٨ بەشداری لە جەنگی فەلەستین کردووە و میدالیای ئازایەتی وەرگرتووە، ساڵی ١٩٥٥ بووەتە ئامر کەتیبەی تانك، ساڵانی (١٩٥٦- ١٩٥٨) بووەتە ئەندامی لیژنەی باڵای ئەفسەرانی ئازاد، دوای شۆڕشی ١٤ی تەممووزی ساڵی ١٩٥٨ کراوەتە بەڕێوەبەری گشتی پۆلیس، هەروەها لە ڕاپەڕینی شەواف بۆ لادانی عەبدولکەریم قاسم بەشدار بووە، دواتر بەشداری کردووە لە کوودەتای ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ و سەرکردایەتی ئەو دەبابانەی کردووە کە سەربازگەی ڕەشیدیان گرتووە، ئەوجا بووەتە سەرۆکی ئەرکانی سوپا، لە ماوەی ساڵانی (١٩٦٣- ١٩٦٨) چەندی جارێك بەرپرسیاریەتی سەرۆکایەتی وەزیرانی پێ سپێردراوە، دوای کوودەتای ١٧ی تەممووزی ساڵی ١٩٦٨ بۆ ماوەی دوو ساڵ

دەستگیر کراوە. لە ڕێککەوتی ١٩ی ئایاری ساڵی ١٩٨٦ کۆچی دوایی کردووە. وەرگیراوە لە: (سۆزان کەریم مستەفا، بەعسیزم و کورد ١٩٤٧- ١٩٧٥ (تویژینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٦؛ ئیسماعیل محەممەد حەساف و شوان محەممەد ئەمین تەها خۆشناو، هەڵوێستی لیوای هەولێر بەرانبەر کوودەتای یەکەمی بەعس (٨ی شوباتی ١٩٦٣)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٨؛ شیرزاد زکریا محمد (دکتۆر)، ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕەشی ئەیلوول لە کوردستان- عێراق (تویژینەوەیەکی مێژوویی سیاسی گشتی ١٩٦٤- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٦- ٨٧).

(٣) شیرزاد زکریا محمد (دکتۆر)، ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕەشی ئەیلوول لە کوردستان- عێراق (تویژینەوەیەکی مێژوویی سیاسی گشتی ١٩٦٤- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١؛ ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٩.

(٤) ئەحمەد حەسەن بەکر، ساڵی ١٩١٤ لەدایکبووە، بەر لەوەی ببێتە ئەفسەر مامۆستا بووە، ساڵی ١٩٣٨ چووەتە ئەکادیمیای سەربازی، لە شۆڕشی ١٤ی تەمموزی ساڵی ١٩٥٨ بەشدار بووە،یەکێك بووە لە ئەندامەکانی ڕێکخراوی ئەفسەرە ئازادەکان، ساڵی ١٩٦٠ پەیوەندی بە حیزبی بەعس کردووە، لە کوودەتا ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ و لە کوودەتای ١٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٨ ڕۆڵی هەبووە، چوارەمین سەرۆك کۆماری عێراق بووە لە ماوەی نێوان ساڵانی (١٩٦٨- ١٩٧٩)، ساڵی ١٩٨٣ کۆچی دوایی کردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (شامل عبدالقادر، أحمد حسن البكر (السيرة السياسية ودوره في تاريخ العراق السياسي الحديث ١٩١٤م- ١٩٨٣م)، طبعة اول، مكتبة المجلة، بغداد، ٢٠١٦).

(٥) ساڵح مەهدی عەمماش النداوی، ساڵی ١٩٢٤ لە شاری بەغدا لەدایکبووە، کۆلێژی سەربازی تەواو کردووە، ئەندامی سەرکردایەتی هەرێمایەتی قەتەریەی حیزبی بەعسی عەرەبی ئیشتراکی و وەزیری بەرگری بووە، دوای شۆڕشی ١٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٨ پۆستی وەزیری ناوخۆی وەرگرتووە، دواتر لە پۆستەکەی بەخشراوە و کراوە بە باڵیۆز لە دەوڵەتانی ئەورووپای ڕۆژئاوا، ساڵی ١٩٨٥ کۆچی دوایی کردووە، وەرگیراوە لە: (ڕاهی مەزهەر ئەلعامری (دکتۆر)، ڕۆڵی سیاسی مەسعوود محەممەد لە عێراقدا (١٩١٩- ١٩٦٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٠).

(٦) مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٣.

(٧) شـــێرکۆ فەتحـــوڵڵا عـــومەر، (دکتـــۆر)، پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی نەتەوەی کـــورد لە عێـــراق (١٩٤٦- ١٩٧٥)، وەرگێڕانـــی: ســـوارە قەڵادزێـــی، چـــاپی یەکەم، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، کەرکوك، ٢٠١٣، ل ٢١٠- ٢١١.

(٨) عەبـــدولخالق ناســـر ئەلعـــامری (دکتـــۆر)، بـــارزانی مســـتەفا و دۆزی کـــورد لە عێـــراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٧- ١٩٨.

(٩) عەبدولســـەلام عـــارف بەوە نـــاسرا بـــوو، کە دژایەتـــی کـــورد و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی نەتەوەیـــی کـــورد دەکـــات، زۆریشـــی ڕقـــی لە کـــورد بـــوو، تەنـــانەت پـــێش شۆڕشـــی ١٤ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٥٨ نەیهێشـــت ئەفســـەرە کوردەکـــان بچـــنە ڕیـــزی ئەفســـەرانی ئـــازادەوە، تەنـــانەت ڕێـــگەی نەدەدا منـــــداڵەکانی لەگەڵ منـــــداڵانی ئەفســـــەرە کوردەکـــــان یـــــاری بـــــکەن. وەرگیـــــراوە لە: (عەبـــدولخالق ناســـر ئەلعـــامری (دکتـــۆر)، بـــارزانی مســـتەفا و دۆزی کـــورد لە عێـــراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٦- ١٩٧).

(١٠) ڕەفیـــق ڕەحـــمان مـــام خـــول، مســـتەفا بـــارزانی (ڕۆڵ و هەڵوێســـتی لە پێشـــهاتە سیاســـییەکاندا ١٩٥٨- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤١- ١٤٢.

(١١) دەقی بەیاننامەکەی حکومەتی عێراق:

بە ناوی خودای بەخشندە و میهرەبان

بە پێـــی ئەوەی کە بەرژەوەنـــدی گشـــتی پێویســـتی دەکـــات و بـــۆ بە دەنـــگەوە چـــوونی بـــرا کوردەکانمـــان کە لە بـــانگەوازەکەی مەلا مســـتەفای بارزانـــدا هـــاتووە و لەبەر ئەوەی کە ئـــێمەش ئارەزوومـــان لە گێـــڕانەوەی ژیـــانی ئاســـاییە بـــۆ بەشـــی بـــاکووری نیشـــتمانی خۆشەویســـتمان و لە دانـــانی ڕادەیەك بـــۆ هەوڵ و تەقەڵای ئیمپریـــالیزم و کلکەکـــانی و لە دوا بڕینـــی چەوســـێنەرەوان و لە هەڵـــگەڕاوان و بە نیـــازی ڕاگرتنـــی ڕژانـــی خـــوێنی بـــێ گونـــاح و بە پێـــی ئەوەی کە بەرژەوەندی بەرز لە سەرمانی پێویست دەکات، بڕیاری ئەم خاڵانەی خوارەوەماندا:

یەکەم: داننـــان بە مـــافە نەتەوەییەکـــانی کـــورددا، لە چوارچێـــوەی یەکێتییەکـــی نیشـــتمانی و برایانەدا لەگەڵ جێگیر کردنی ئەمەش لە دەستووری کاتیدا

دووەم: ئـــازادکردنی گیـــراو و زینـــدانیان، کە بە هـــۆی ڕووداوەکـــان بـــاکوورەوە گیـــراون، هەروەهـــا دەرکردنـــی لێبـــوردنی گشـــتی و گەڕانەوەی زینـــدەماڵ و مردەماڵەکـــانی خەڵـــك کە زەوت کرابوون.

سێیەم: گێڕانەوەی بەڕێوەبەرێتیە ناوخۆییەکان بۆ ناوچەکانی باکوور.

چوارەم: گێڕانەوەی کاربەدەستان و مووچەخۆران.

پێـــنجەم: هەڵگرتنـــی ئەو ڕاگیـــرانەی لە ســـەر نـــاردنە بـــازاڕی هەر جـــۆرە مـــایەیەکی خـــواردەمەنی دانراوە.

شەشــەم: دەســتكردن بە نــۆژەنكردنەوەی ناوچەكــانی بــاكوور و هەر لە ئێســتاوە پێكهێنــانی جۆرەهــا لیــژنەی بــۆ ئاســان كردنــی ئەو زەحــمەت و قورســاییيانەی دێــنە ڕێیــان لە بــارەی خــۆگیركردن بە كــاری ڕۆتینیــیەوە لەگەڵ ســەرنجدانی بژاردنــی زیــانی ئەوانەی زیانیــان تــووش هاتووە.

حەوتەم: بــۆ بــژاردنەوەی زەوی و زاری ئەو خــاوەن زەوی و زارانەی بە هــۆی دروســتكردنی ئەســتێڵی دووكــان و دەربەنــدیخانەوە زەوی و زارەكانیــان كەوتــووەتە ژێــر ئــاو بە بــۆ بژاردنەوەیەكی دادپەروەرانە.

هەشتەم: كردنـی ئەوەی پێویسـت بێـت بـۆ گێـڕانەوەی هێمنـی و ئـارامیی نـاوچەی بـاكوور، ئـێمە داوا لە بـرا كوردەكانمـان دەكەیـن بگەڕێـنەوە بـۆ سـەر ژیـانی ئاسـایی خۆیـان بـۆ ئەوەی لە خێـر و بێــری ئەم وڵاتە بەهرەمەنــد بــبن و ڕیزەكــانی خۆیــان لە ڕووی پیلانەكــانی ئیمپریــالیزم و كلكەكانیـدا یەك بـخەن، بـا بـرا كوردەكانمـان بـزانن كە وا ئـێمە كـار دەكەیـن بـۆ هەرچـی شـتێك كە مــافە بەجێكانیــان وەك هاونیشــتمانانی تــری كۆمــاری عێــراق دابــین بكــات، خــوداش لەو لای مەبەستمانەوەیە.

نــۆیەم: لە ســەر هەمــوو وەزارەتە پەیوەندیــدارەكان پێویســتە هەر مەرســووم و فەرمــان و ڕێنوێنییەك پێویست بێت بۆ جێبەجێ كردنی ئەوەی لەم بەیانەدا وتراوە، دەر بكەن.

ئیمزا عەبدولسەلام محەممەد عارف

سەرۆك كۆمار.

وەرگیــراوە لە: (مســعود بــارزانی، بــارزانی و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی كــورد (شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەكەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٠).

(١٢) بەياننامە وەڵامییەكەی مستەفا بارزانی:

بە مەبەســتی بە دەنــگەوە هــاتنی حەزی بەڕێــز ســەرۆك كۆمــار مشــیر ڕوكــن عەبدولســەلام محەمـمەد عـارف لە پاراسـتنی یەكێتـی ڕیـزی نیشـتمانی و نەهێشـتنی ڕژانـی خـوێنی بـێ گوناهـان و دوایــی پێهێنــانی شــەڕی براكــوژی و لەبەر دەركەوتنــی نیازپــاكیی دەســەڵاتی حــوكمڕان، بڕیارمانـدا دەستپێشـخەری بكەیـن بـۆ وەسـتاندنی شـەڕ و داوا لە براكـانم بكەیـن بگەڕێـنەوە بـۆ شــوێنی دانیشــتنی خۆیــان و بگەڕێــنەوە بــۆ ســەر ئیشــوكاری ئــازاد و مەردانەی خۆیــان، بەمە دەرفەتــی دەســەڵاتی نیشــتمانی دەدەن كە وا دەستپێشــخەری بكــات بــۆ هەنگاونــانی وا كە گێـڕانەوەی ژیـانی ئاسـایی و ئاسـایش و ئـارامیی بـۆ نـاوچەكە پـێ دابـین ببێـت و هەلـی جێبەجـێ كردنــی مــافە نەتەوەییيەكــانی هاونیشــتمانە كوردەكــانیش لە چوارچێــوەی گەلــی عێــراق و لە یەكێتـی نیشـتمانیدا بڕەخسـێت و برایەتـی عەرەب و كـورد لە سـەر پتەوتـرین بنەمـا داڕێـژرێ بە جۆرێـــك كە لە وەی بپارێزێـــت لاوازیـــی تـــووش ببێـــت و لە ڕووی فڕوفێـــڵ و پیلانـــی

ئیمپریالیستییەکان و هەلپەرستان و چاوچنۆکاندا قایم و پتەوی بکات و با هەموو کەسیش بزانێت سەروەری یاسا و دابینکردنی هێمنی و ڕێکوپێکی لە ناوچەکەدا هەموو گیروگرفتێکمان بۆ چارە دەکات هەرچەندە قورس و گرانیش بێت.
خودا هەنگاوی دڵسۆزان پتەو بکات و ڕەنج و تەقەلایان بۆ ئەو یەکێتی و شان و شکۆ و گەشەکردنەی بۆ گەل و نیشتمانمان دەوێت سەربخات، خودا لەو لای مەبەستمەوەیە.
ئیمزا: بارزانی مستەفا
وەرگیراوە لە: (مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٠- ١٦١).
(١٣) لەم بارەیەوە جەلال تاڵەبانی دەڵێت: ڕێککەوتنەکەی مەلا مستەفا لەگەڵ حکومەتی عەبدولسەلام عارف لە ١٠ی شوباتی ساڵی ١٩٦٤ هیچ مافێکی سەرەکی کوردی تێدا نەسەلمێنرابوو، هەتا لە بەیاننامەکەدا پاشەکشەی تێدا بوو، لە کاتی خۆیدا مەجلیسی قادەی سەورە کە عەبدولسەلام خۆی سەرۆکی بوو، خۆشی ڕێککەوتننامەکەی دەرکردبوو، بۆ نموونە: ناوی کورد بە (الشعب الكردي) هاتبوو، بەڵام لە بەیاننامە تازەکەدا ناوی گەلی کورد بە (اخواننا الاكرد) هاتبوو، لە پاشاندا بارزانی بەڵێنی بە حکومەتی دابوو، باسی حوکمی زاتی نەکرێت و پارتیش هەڵبوەشێنرێتەوە، لە ڕوانگەی حکومەتەوە کار بۆ پرۆژەی (العمل القومي المشترك) بکرێت و هەموو حیزبەکان لە ناو ئەو پرۆژەیەدا بتوێنەوە، واتا پارتیش هەڵوەشێتەوە و نەمێنێت. هەروەها لە بەیانێکیشدا کە مەلا مستەفا بە زمانی عەرەبی و کوردی بڵاوی کردەوە و موئمینە (والمؤمنون مؤتمنون) و بڕوای میللەتی کوردی پێ دەسپێردرێت، لەبەر ئەوەی داوا لە خەڵك دەکات بچنەوە سەر کاروباری ئاسایی خۆیان.
وەرگیراوە لە: (سەڵاح ڕەشید، مام جەلال- دیداری تەمەن- لە لاوێتییەوە بۆ کۆشکی کۆماری، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧٥).
(١٤) شێرکۆ فەتحوڵڵا عومەر، (دکتۆر)، پارتی دیموکراتی کوردستان و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەی کورد لە عێراق (١٩٤٦- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١١- ٢١٢.
(١٥) لە پێشەکی دەستووری کاتی ٢٩ی نیسانی ساڵی ١٩٦٤دا هاتووە: "وەك وەڵامدانەوەیەك بۆ ئارەزووی گەل و هێزە چەکدارەکان کە پێشەنگەکانی لە ١٨ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٣ چوونە پێشەوە بۆ ڕزگارکردنی وڵات لە خراپەکاری و لادان و دەسەڵاتی حیزبی و بۆ بەدیهێنانی گیانی شۆڕشی ئەو ڕۆژە پیرۆزە کە ئامانجی دابین کردنی ئارامی و دڵنیاییە و ئامادەکردنی دەرفەتی تەواو بۆ ڕۆڵەکانی گەل بە هەموو جۆرەکانییەوە بە بێ جیاکاری بە هۆکاری ڕەگەز، یاخود بنەچە، یاخود ئایین، بۆ هەنگاونان بۆ کارکردنی بەرهەمهێن و ڕاستکردنەوەی بارودۆخە کۆمەڵایەتییەکان و دروستکردنی کۆمەڵگەیەکی

چـاکە کـار کە خۆشـگوزەرانی و ڕۆشـنبیری و زانسـت و تەندروسـتی تێـدا بێـت و کـار بکـات بـۆ دروسـتکردنی نەوەکـانی داهـاتوو لە سـەر گیـانی عەرەبـی و ئیسـلامی و خۆشەویسـتی وڵات و یەکێتی گشتگیری.
جـاڕی ئەم دەسـتووورە کـاتییە دەدەیـن، کە بنەماکـانی دەسـەڵاتی تێـدا جێگیـر کـراوە و پەیوەنـدی دەوڵەت بە تـاك و کـۆمەڵگەوە ڕێـك دەخـات بـۆ ئەوەی کـاری پـێ بکرێـت لە مـاوەی گواسـتنەوە، ئومێـد دەکەیـن مـاوەکەی درێـژە نەکێشـێت، بە شـێوەیەك دەسـتووری هەمیشـەیی وڵات دابنرێـت، کە گـوتەی کۆتـایی تێـدا بـۆ گەل بێـت لە پەسـەند کردنـی سیسـتەمی دەسـەڵاتی کۆمـاری و جـۆرەکەی، هەموومـان پشـت و پەنامـان بە خـودای گەورەی میهرەبـانە، کە خۆمـان لە فەرمایشتی ئەودا دەبینینەوە. (دەستووری کاتی عێراق، ١٩٦٤).
(١٦) لە دەروازەی سـێیەم/ ئەرك و مـافە گشـتییەکان، مـادەی ١٩ی دەسـتووری ٢٩ی نیسـانی سـاڵی ١٩٦٤دا هـاتووە: "عێراقییەکـان لە مـاف و ئەرکە گشـتییەکان یەکسـانن بە بـێ جیاکـاری، بە هـۆی ڕەگەز، یـاخود بـنەچە، یـاخود ئـایین، یـاخود هەر هـۆیەکی دی، ئەم دەسـتوورە دان دەنێـت بە مـافە نەتەوەییەکـان بـۆ کـورد لە چوارچێـوەی گەلـی عێـراق لە یەکێتـی نیشـتمانی برایەتیدا" (دەستووری کاتی عێراق، ١٩٦٤).
(١٧) ڕاهـی مەزهەر ئەلعـامری (دکتـۆر)، ڕۆڵـی سیاسـی مەسـعوود محەمـمەد لە عێـراقدا (١٩١٩- ١٩٦٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٩. ٢٠٠.
(١٨) ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، ڕۆڵـی حیزبـی شـیوعی عێـراق لە شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٧.
(١٩) عەبـدولخالق ناسـر ئەلعـامری (دکتـۆر)، بـارزانی مسـتەفا و دۆزی کـورد لە عێـراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٠- ٢١١.
(٢٠) ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، ڕۆڵـی حیزبـی شـیوعی عێـراق لە شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٧.
(٢١) شـیرزاد زکریـا محمـد (دکتـۆر)، ئەنجـوومەنی سـەرکردایەتی شۆڕەشـی ئەیلـوول لە کوردسـتان- عێـراق (تـوێژینەوەیەکی مێژوویـی سیاسـی گشـتی ١٩٦٤- ١٩٧٠)، سـەرچاوەی پێشوو، ل ١١٠.
(٢٢) نـووری سـدیق عەلـی ڕەسـووڵ ئەحـمەد ئاغـا، نـاسراو بە نـووری شـاوێس، سـاڵی ١٩٢٢ لە شـاری سـلێمانی لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی و ناوەنـدی لە سـلێمانی و دواناوەنـدی لە کەرکـووك تەواو کـردووە، سـاڵی ١٩٤٥ کـۆلێژی ئەنـدازیاری لە بەغـدا تەواو کـردووە و دەبێـتە ئەنـدازیار، بـۆ کـارکردن زۆر شـوێنی کـردووە. هەروەهـا لە مـاوەی ژیانیـدا لە زۆر کـۆمەڵە و ڕێکخـراوی سیاسـی کـاری کـردووە، لەوانە: کـۆمەڵەی دارکەر، پـارتی هیـوا، پـارتی شـۆڕش، پـارتی

ڕزگـــاری و پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان، ســـاڵی ١٩٥٣ بـــووەتە ئەنـــدامی کـــۆمیتەی پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان، لە دوای شۆڕشـــی ١٤ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٥٨ لە ســـەر پشـــکی کـــورد بـــووەتە جێگـــری ســـەندیکای ئەنـــدازیارانی عێـــراق، ســـاڵی (١٩٦١- ١٩٧٠) لە شـــاخ بـــووە و لە خەبـــاتی چەکـــداری بەشـــدار بـــووە. لە دوای ١١ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٧٠ بـــووەتە وەزیـــری ئـــاوەدان کـــردنەوە، بەڵام لەگەڵ دەســـت پـــێ کـــردنەوەی شـــەڕ لە ســـاڵی ١٩٧٤ دەچێـــتە شـــاخ... نـــاوبراو لە ١٥ی تشرـــینی دووەمـــی ســـاڵی ١٩٨٣ کـــۆچی دوایـــی کـــردووە و لە ســـلێمانی بە خـــاك ســـپێردراوە. وەرگیـــــراوە لە: (ئەحـــــمەد حەمەدئەمـــــین ئـــــۆمەر، بیرەوەرییەکـــــانی نـــــووری شـــــاوەیس (هەڵســـەنگاندن و ڕاســـتکردنەوە)، گۆڤـــاری زانکـــۆی دهـــۆك، پەربەنـــدا ٢٣، ژمـــارە ٢، ٢٠٢٠، ل ٤١٠- ٤١١).

(٢٣) شیلان تاهیر ساڵح، کۆیە لە نێوان ساڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٥

(٢٤) عوســـمان دەشـــتی (دکتـــۆر)، مەلا مەعســـومی هەورامـــی (مەلا و زانـــا و وڵاتـــپەروەر)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥١- ٥٢.

(٢٥) عەبدولمەسیح سلیمان سوور، تێکۆشانی شیوعییەکانی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٧.

(٢٦) شیلان تاهیر ساڵح، کۆیە لە نێوان ساڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٦.

(٢٧) مەسعوود محەممەد، گەشتی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٩٦.

(٢٨) فازیـــل شـــەوڕۆ، کرۆنۆلۆژیـــای کـــۆیە یـــان مێـــژووی ڕووداوەکـــان لە ١٩٦٣/٠٦/٠٣ تـــا ٢٠٠٨/٧/٢٤، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨.

(٢٩) ڕاهـــی مەزهەر ئەلعـــامری (دکتـــۆر)، ڕۆڵـــی سیاســـی مەســـعوود محەمـــمەد لە عێـــراقدا (١٩١٩- ١٩٦٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٥- ١٩٧.

(٣٠) ئەو کـــاتە ئیبراهـــیم ئەحـــمەد ســـکرتێری پـــارتی، جەلال تاڵەبـــانی، عـــومەر مســـتەفا، عەلـــی عەســـکەری و کەمـــال مـــوفتی ئەنـــدامانی مەکتەبـــی سیاســـی و ســـەرکردایەتی پـــارتی، ڕەخـــنەی ئەوەیـــان لە مســـتەفا بـــارزانی گـــرت، کە گـــوایە بەبـــێ گەڕانەوە بـــۆ مەکتەبـــی سیاســـی بڕیـــاری ئەو ئاگربەســـتەی داوە، وەك کـــاردانەوەیەکیش بـــۆ ئەو بڕیـــارەی بـــارزانی و ســـەبارەت بە ئاشـــتی لەگەڵ عەبدولســـەلام عـــارف، زۆربەی ئەنـــدامانی مەکتەبـــی سیاســـی پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان بە سەرپەرشـــتی ئیبراهـــیم ئەحـــمەد لە ٤ی نیســـانی ١٩٦٤دا، کۆنفرانســـێکیان لە مـــاوەت بەســـت، کە ٥ ڕۆژی خایانـــد، کۆنفرانســـەکەش بڕیـــاری هەڵپەســـاردن و ســـنووردار کردنـــی دەســـەڵاتەکانی مســـتەفا بـــارزانیدا. وەرگیـــراوە لە: (ڕەفیـــق ڕەحـــمان مـــام خـــول، ڕۆڵـــی حیزبـــی شـــیوعی عێـــراق لە شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ١١٩- ١٢٠). هەروەهـــا بـــۆ زانیـــاری زیـــاتر لەم بـــارەیە بـــڕوانە: (کـــاوە تەیـــب جەلال، کەرتبـــوون لەنێـــو پـــارتە سیاســـییەکان لە باشـــووری کوردستان، بڵاوکراوەی دەزگای ئایدیا بۆ فکر و لێکۆڵینەوە، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠١٧).

(٣١) ڕەشـید حـاجی بەدری سـندی، سـاڵی ١٩٣١ لە زاخـۆ لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی و ناوەنـدی و دواناوەنـدی لە مووسـڵ تەواو کـردووە، سـاڵی ١٩٥٥ پەیوەنـدی بە پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان کـردووە، سـاڵی ١٩٦٣ چـووەتە نێـو ڕیزەکـانی شۆڕشـی کـورد، لە نـاو شۆڕشـدا چەنـدین پـێگەی سـەربازی وەرگرتـووە، سـاڵی ١٩٦٤ بـووەتە ئەنـدامی ئەنجـوومەنی سـەرکردایەتی شۆڕشـی کـورد، لە کـۆنگرەی هەشـتی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان وەك ئەنـدامی لیـژنەی ناوەنـدی هەڵبژێـردراوە، دوای بەیاننـامەی ١١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٠ بـووەتە بەرپرسـی مەکتەبـی سـەربازی پـارتی، لە کـۆنگرەی ١١ی پـارتی وەك ئەنـدامی لیـژنەی چـاودێری و پشـکنینی ناوەنـدی حیـزب دەستنیشـان کـراوە، سـاڵی ١٩٩٠ خانەنشـین کـراوە. وەرگیـراوە لە: (شـیرزاد زکریـا محمـد (دکتـۆر)، ئەنجـوومەنی سـەرکردایەتی شۆڕەشـی ئەیلـوول لە کوردسـتان- عێـراق (تـوێژینەوەیەکی مێژوویـی سیاسـی گشـتی ١٩٦٤- ١٩٧٠)، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٥٨؛ عەبـدوڵڵا ڕەحـمان مەلازادە، شـێوەی پێکهـاتەی سـەربازی شۆڕشـی ئەیلـوولی مەزن (کـورتە باسـێکە لە سـەر پێکهـاتەی عەسـکەری لەشـکری شۆڕشـگێڕی کوردسـتان لە سـاڵی ١٩٦٥ تـا سـاڵی ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣).

(٣٢) شیلان تاهیر ساڵح، کۆیە لە نێوان ساڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٦.

(٣٣) مسـعود بـارزانی، بـارزانی و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد (شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٨ و ١٨٦.

(٣٤) ئەحمەد دڵزار، بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤٩.

(٣٥) جەمـال فەتحـوڵڵا (دکتـۆر)، قشـڵەی کـۆیە وا دەگێـڕێتەوە، گۆڤـاری شـارەوان (سـەرۆکایەتی شارەوانی کۆیە دەری دەکات)، ژمارە ٣، شوباتی ٢٠١٤، ل ٦.

(٣٦) شیلان تاهیر ساڵح، کۆیە لە نێوان ساڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٧

(٣٧) مسـعود بـارزانی، بـارزانی و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد (شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٤- ١٩٥.

(٣٨) مەسعوود محەممەد، گەشتی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٢٢- ٤٢٣.

(٣٩) ڕاهـی مەزهەر ئەلعـامری (دکتـۆر)، ڕۆڵـی سیاسـی مەسـعوود محەمـمەد لە عێـراقدا (١٩١٩- ١٩٦٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٩.

(٤٠) گونـدی قازبەگیـان لە ڕووی کـارگێڕییەوە سـەر بە نـاحیەی ئاشـتیە، بە دووری ٢٠ کیلـۆمەتر دەکەوێـتە بەشـی باشـووری ڕۆژهەڵاتـی شـاری کـۆیە، لە بنـاری شـاخی هەیـبەت سـوڵتان هەڵکەوتـووە، هەروەهـا لە ناوەڕاسـتی گونـدەکانی بەشـی باشـووری ڕۆژهەڵاتـی شـاری کـۆیەیە لە سـەر ڕێگـای گشـتی کـۆیە- دووکـان. وەرگیـراوە لە: (شـێخ ئـازاد قازبەگیـانی، قازبەگیـان

(ناسـاندنێکی جـوگرافی، مێژوویـی، کولتـووریەیە)، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی پیرەمێـرد، سـلێمانی، ٢٠٢١، ل ٢٦- ٤٢).

(٤١) گونـدی سـورەقەڵا، لە ڕووی کـارگێڕییەوە سـەر بە نـاحیەی ئاشـتی‌یە، لەگەڵ هەر یەك لە گونـدەکانی قوڵقـوڵە لە ڕۆژهەڵات، کـانی هەنجیـر لە باشـووری ڕۆژهەڵات، شـیوەجان لە باشـووری ڕۆژئـاوا، بـانەگوڵان لە ڕۆژئـاوا، پێبـازۆك لە بـاکوور، دۆنـدار و شیوەشـان لە بـاکووری ڕۆژهەڵات هاوسـنوورە، کەوتـووەتە نزیـك ڕێگـای سـەرەکی کـۆیە- دووکـان. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (زامـدار ئەحـمەد مەلا ڕەسـووڵ، نـاحیەی ئاشـتی و گونـدەکانی، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١٥٦).

(٤٢) شـێخ ئـازاد قازبەگیـانی، قازبەگیـان (ناسـاندنێکی جـوگرافی، مێژوویـی، کولتـووریەیە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩١- ٩٢.

(٤٣) فازیـل شـەوڕۆ، کرۆنۆلۆژیـای کـۆیە یـان مێـژووی ڕووداوەکـان لە ١٩٦٣/٠٦/٠٣ تـا ٢٠٠٨/٧/٢٤، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨.

(٤٤) محەمـمەد مەلا قـادر، لە ١٢ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦٤ لە گونـدی پیـرە کەپـران لە سـنووری هەولێـر لەدایکبـووە، لە تەمەنـی گەنجیـیەوە پەیوەنـدی بە ڕیزەکـانی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان کـردووە، لە شۆڕشـی ئەیلـوول و شۆڕشـی گـوڵان بەشـدار بـووە، لە نێـو حیزبەکەیـدا چەنـدین پـلە و پۆسـتی جیـاوازی هەبـووە و یەکێـك بـووە لە کـادیرە دیارەکـانی پـارتی. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (محەمـمەد مەلا قـادر، سـەربردە (کـورتەیەك لە بیرەوەرییەکـان)، چـاپی یەکەم، دەزگـای چـاپ و بڵاوکـردنەوەی ئـاراس، هەولێـر، ٢٠٠٩، ل ٨- ١٤). نـاوبراو لە ڕێککەوتـی ١٥ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠١٩ کۆچی دوایی کرد.

(٤٥) خورشـید شـێرە سـەلیم، سـاڵی ١٩٣٨ لە دیـبەگە لەدایکبـووە، قۆنـاغی سـەرەتایی سـاڵی ١٩٤٩ لە هەولێـر تەواو کـردووە، بە هـۆی بـارودۆخی سیاسـی وازی لە خوێنـدن هێنـاوە، سـاڵێك دوای دەسـت پـێ کردنـی شۆڕشـی ئەیلـوول پەیوەنـدی بە شۆڕشـەوە کـردووە، بە یەکێـک لە سـەرکردە دیارەکـانی سـەربازی شۆڕشـی ئەیلـوول دادەنرێـت، لە دوای کوودەتـای ٨ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦٣ بـۆ مـاوەی نـزیکەی حەوت سـاڵ لە کـۆیە بـووە و بەشـداری لە ڕووداوەکـانی ئەو سـنوورە کـردووە، یـا لە نـزیکەوە ئاگـادار بـووە، نـاوبراو ئێسـتا لە هەولێـر دادەنیشـێت. (چـاوپێکەوتن لەگەڵ خورشـید شـێرە، هەولێـر، ڕێککەوتـی ٢٨ی کـانوونی دووەمـی سـاڵی ٢٠٢٣).

(٤٦) محەمـمەد مەلا قـادر، سـەربردە (کـورتەیەك لە بیرەوەرییەکـان)، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٤٠.

(٤٧) وتــاری داســتانی چیــای ســەفین "نیســانی ١٩٦٥"، ئینســکلۆپیدیای پــارتی دیمــوکراتی کوردستان، ٢٠٢٢.

https://t.ly/VtBMG

(٤٨) محەمــەد مەلا قــادر، ســەربردە (کــورتەیەك لە بیرەوەرییەکــان)، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٣٧.

(٤٩) مەلا محەمــەد بەحرکەیــی، کــوردایەتی و کــۆڵنەدان (ژیاننــامە و بەشــێك لە بیــرەوەری و ڕووداوە سیاسییەکانی ژیانم)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئیشراق، ئێران، ٢٠٢٢، ل ١٢٥- ١٢٦.

(٥٠) گونــدی ئیلنجــاغی گەورە ســەر بەنــاحیەی تەقتەقە، دەکەوێــتە خــوارووی ڕۆژئــاوای کــۆیە و ســەرووی خۆرئــاوای تەقتەق، لە ڕۆژئــاوای ڕێگــای ســەرەکی کــۆیە- تەقتەق هەڵکەوتــووە و نــزیکەی ٦ بــۆ ٧ کیلــۆمەتر لە ڕێگــا ســەرەکییەکەوە دوورە، زۆربەی زۆری دانیشــتوانەکەی لە هــۆزی شــێخانی‌ن و هەنــدێک هــۆزی دیــکەی وەک پــاڵانی، شــوان و خۆشــناو تێــدایە. وەرگیــراوە لە: (پ. ی. د. هۆشــمەند عەلــی مەحمــوود، مەحمــوود حەمەد شــێخانی (دەنگێکــی ڕەســەنی ون ١٩٢٦- ١٩٩٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥).

(٥١) خورشــید شــێرە، خــەبات و خــوێن (بیرەوەرییــەکانی ســاڵانی خــەباتی پێشــمەرگایەتی)، چــاپی سێیەم، هەولێر، ٢٠١٥، ل ١٤٧- ١٥٣.

(٥٢) محەمــەد حەســەن پیــرداود ڕەســووڵ، نــاسراو بە مەلا محەمــەد بەحرکەیــی، لە ٤ی نیســـانی ســـاڵی ١٩٣٩ لە بەحـــرکە لەدایکبـــووە، هەم لە حـــوجرە و هەم لە قوتابخـــانە خوێنــدوویەتی، بــۆ خوێنــدنی حــوجرە زۆر شــوێنی کوردســتانی کــردووە، ســاڵی ١٩٥٧ دەســتی بە خەبــاتی سیاســی کــردووە، دواتــریش بەشــداری لە بــزووتنەوە ڕزگاریخوازەکــانی کــورد کــردووە، مــاوەیەك لە شــاری کــۆیە بــووە. بــۆ زانیــاری زیــاتر بــڕوانە: (مەلا محەمــەد بەحرکەیــی، کــوردایەتی و کــۆڵنەدان (ژیاننــامە و بەشــێك لە بیــرەوەری و ڕووداوە سیاســییەکانی ژیــانم)، سەرچاوەی پێشوو، ٢٠٢٢). ناوبراو لە ١٥ی حوزەیرانی ساڵی ٢٠٢٠ کۆچی دوایی کردووە.

(٥٣) دوو گونــد بە نــاوی ســماق شــیرن هەیە، کە دانیشــتووانی هەردوو گونــدەکە ســەیدن و خزمــی یەکــدین، زۆریــش لــێکەوە نــزیکن، ئەو ڕووبــارە ئــاوەی لە ســەرووی دێــگەڵەوە دێــت و بە نــاوی دادەڕوات، بە نێــوان هەردوو گونــددا تــێ دەپەڕێــت، ســماق شــیرنی گەورە نــزیکە لە ڕێگــای ســەرەکی کــۆیە- هەولێــر و نــزیکەی ٣ کیلــۆمەتر لە دێــگەڵەوە دوورە. ســماق شــیرنی بچــووک دەکەوێــتە ســەر ڕێگــای دێــگەڵە- بێســتانە و نــزیکەی ٥ کیلــۆمەتر لە دێگەڵەوە دوورە. وەرگیــراوە لە: (پ. ی. د. هۆشــمەند عەلــی مەحمــوود، مەحمــوود حەمەد شــێخانی (دەنگێکــی ڕەسەنی ون ١٩٢٦- ١٩٩٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٨).

(٥٤) مەلا محەمــمەد بەحرکەیــی، کــوردایەتی و کــۆڵنەدان (ژیاننــامە و بەشــێك لە بیــرەوەری و ڕووداوە سیاسییەکانی ژیانم)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٥- ١٣٢.

(٥٥) خورشــید شــێرە، خــەبات و خــوێن (بیرەوەرییــەکانی ســاڵانی خــەباتی پێشــمەرگایەتی)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٥.

(٥٦) چاوپێکەوتن لەگەڵ مەولوود ژاکاو، سەرچاوەی پێشوو.

(٥٧) عەبــدولڕەحمان محەمــمەد عــارف، ســاڵی ١٩١٦ لە گەڕەکــی کەرخی شــاری بەغــدا لەدایکبــووە و خوێنــدنی ئامــادەیی تەواو کــردووە، لە ١٢ی تشرــینی دووەمــی ســاڵی ١٩٣٦ لە کــۆلێژی ســەربازی وەرگیــراوە، لە ٤ی تەممــووزی ســاڵی ١٩٣٧ بە پــلەی ئەفســەری دوو دەرچــووە، چەنــدان پــلەی ســەربازی هەبــووە و تــا پــلەی سوپاســالار بە وەکــالەت ڕۆیشــتووە، دوای دەســتگیرکردنی عەبدولســەلامی بــرای لە ســەردەمی عەبــدولکەریم قاســم خانەنشــین کــراوە، لە دوای کوودەتــای ٨ی شــوباتی ســاڵی ١٩٦٣ گەڕاوەتەوە خزمەتــی ســەربازی، لە دوای مردنــی عەبدولســەلامی بــرای بــووەتە ســەرۆك کۆمــار و تــا ١٨ی تەممــووزی ســاڵی ١٩٦٨ بەردەوام بــووە، ئەوجــا ڕووی کــردووەتە تورکیــا، هەروەهــا لە ســەرەتای ســاڵانی هەشــتاکان دوای ئەوەی ســەددام حوســێن ڕێــگەی پێــدا گەڕاوەتەوە عێــراق، لە ڕێککەوتــی ٢٤ی ئــابی ٢٠٠٧ لە ئــوردن کــۆچی دوایــی کــردووە. وەرگیــراوە لە: (ســۆزان کەریــم مستەفا، بەعســیزم و کــورد ١٩٤٧- ١٩٧٥ (تــوێژینەوەیەکی مێژوویــی سیاســییە)، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ١٩٠- ١٩١؛ ســەروەر عەبــدولڕەحمان عــومەر (دکتــۆر)، حزبــی شــیوعیی عێــراق و مەســەلەی کــورد (١٩٣٤- ١٩٧٥) ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٢٧٠؛ ڕێبــاز دلاوەر عــومەر، پــێگەی باڵەکــایەتی لە شۆڕشــی ئەیلــوولدا (١٩٦١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٦).

(٥٨) فــاخر عــالی عبــابکر، ڕێککەوتننــامەی نێــوان حکــومەتی عێــراق و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد لە ســەردەمی وەزارەتــی (عەبــدولڕەحمان بەزاز)دا (٢٩ی حــوزەیرانی ١٩٦٦)، گۆڤــاری زانکۆی ڕاپەڕین، ساڵی سێیەم، ژمارە ٩، کانوونی یەکەمی ٢٠١٦، ل ٤٧٠).

(٥٩) عەبــدولڕەحمان بەزاز، ســاڵی ١٩١٣ لە گەڕەکــی ئەلتکــارتەی کەرخی شــاری بەغــدا لەدایکبــووە، چــونکە بــاوکی قومــاش فــرۆش بــووە، بە بەزاز نــاسراوە، ســاڵی ١٩٣٥ کــۆلێژی یاســای تەواو کــردووە، ســاڵی ١٩٣٨ بڕوانــامەی دکتــۆرای لە لەنــدەن وەرگرتــووە، یەکێــك بــووە لە کەســایەتییە سیاســی و یاســاییەکان و مامۆســتای زانکــۆ بــووە، یەکەمــین ســەرۆك وەزیرانــی مەدەنیــیە لە ســەردەمی کۆمــاری، لە دوای مردنــی عەبدولســەلام عــارف بــۆ مــاوەی ســێ ڕۆژ بــووەتە ســەرۆك کۆمــار، دواتــر دوورخــراوەتەوە. ســاڵی ١٩٧٣ کــۆچی دوایــی کــردووە. وەرگیــراوە لە: (ئەحــمەد حەمەدئەمــین، چەنــد لاپەڕەیەك لە مێــژووی نــوێ و هــاوچەرخی عێــراق، بڵاوکــراوەی دەزگــای موکریــانی، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی ڕۆژهەڵات، هەولێــر، ٢٠١٠، ل ١٩١؛

فاخر عالی عبابکر، ڕێککەوتننامەی نێوان حکومەتی عێراق و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد له سەردەمی وەزارەتی (عەبدولڕەحمان بەزاز)دا (٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧١).

(٦٠) واحێد عومەر محێدین، دانوستانەکانی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد و حکومەتەکانی عێراق (١٩٢١- ١٩٦٨) لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧٧- ٢٧٨؛ فاخر عالی عبابکر، ڕێککەوتننامەی نێوان حکومەتی عێراق و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد له سەردەمی وەزارەتی (عەبدولڕەحمان بەزاز)دا (٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧١.

(٦١) هەرێم حەسەن ئەحمەد بابان و محەممەد عەبدوڵڵا کاکەسوور (دکتۆر)، سیاسەتە ئەمریکا بەرانبەر بە عێراق (٨ی شوباتی ١٩٦٣- ١٧ی تەمموزی ١٩٦٨)، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، بەرگی ٧، ژمارە ٢، نیسانی ٢٠٢٠، ل ٤٠٠.

(٦٢) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ١٧٠.

(٦٣) زەید ئەحمەد عوسمان، ساڵی ١٩٢٤ لە شاری هەولێر لەدایکبووە، قۆناغەکانی خوێندنی سەرەتایی لە هەولێر و بۆ تەواوکردنی خوێندن ڕووی کردووەتە قاهیرە تا لە کۆلێژی ماف لە زانکۆی مەلیك فوئاد بخوێنێت، دواتر گەڕاوەتەوە عێراق و کۆلێژی مافی لە بەغدا تەواو کردووە، ئەندامی کۆمەڵەی دارکەر و بەرپرسی حیزبی هیوا بووە لە میسر، ساڵی ١٩٤٦ کتێبی (نضال الاکراد)ی بە ناوی خوازراوی (محەممەد شێرزاد) لە قاهیرە چاپ کردووە، دوای ١٤ی تەمموزی ١٩٥٨ بووەتە بەرهەڵستکار، بەڵام دوای کوودەتای یەکەمی بەعسییەکان وەکوو کەسایەتییەکی نیشتمانیی لە زۆربەی دانوستانەکانی شۆڕشی کورد و حکومەت ڕۆڵی ئەرێنی گێڕاوە، هەرچەندە لە سەردەمی عەبدولسەلام عارف لەگەڵ ژمارەیەك کەسایەتی کوردی ناسراو ئازاد دەکرێت، دوای کوودەتای ساڵی ١٩٦٨ لە ژێر فشار و هەڕەشەی بەعس و بیروباوەڕی خۆی چووەتە پاڵ شۆڕشی ئەیلوول، لە ١٧ی ئەیلوولی ١٩٧٨ کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی خانەوادەکەی لە باداوە نێژراوە. وەرگیراوە لە: (ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٧).

(٦٤) واحێد عومەر محێدین، دانوستانەکانی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد و حکومەتەکانی عێراق (١٩٢١- ١٩٦٨) لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧٨- ٢٧٩.

(٦٥) عەبــدولعەزیز عــوقەیلی، ســاڵی ١٩٢٠ لە مووســڵ لەدایکبــووە، خوێنــدنی بنەڕەتــی و ئامــادەیی هەر لەو شــارە تەواو کــردووە، دواتــر پەیوەنــدی بە کــۆلێژی ســەربازی لە بەغــدا کــردووە، ســاڵی ١٩٣٨ بە پــلەی ئەفســەری پــلە دوو دەرچــووە، ســاڵی ١٩٥٤ کــۆلێژی ئەرکــانی تەواو کــردووە، لە بــواری ســەربازی چەنــدان پــلەی بڕیــوە، یەکێــك بــووە لە گرووپــی ئەفســەرانی ئــازاد، کە شۆڕشــی ١٤ی تەمموزیــان بەرپــا کــرد، پلەکــانی سوپاســالاری و وەزیــری بەرگــری بینیــوە، ناوبــانگی بەوە دەرکردبــوو کە دژی بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــوردە، ســاڵی ١٩٨١ کــۆچی دوایــی کــردووە. وەرگیــراوە لە: (ڕێبــاز دلاوەر عــومەر، پــێگەی باڵەکــایەتی لە شۆڕشــی ئەیلوولدا (١٩٦١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٦).

(٦٦) ڕەفیــق ڕەحــمان مــام خــول، ڕۆڵــی حیزبــی شــیوعی عێــراق لە شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٥.

(٦٧) فــاخر عــالی عبــابکر، ڕێککەوتننــامەی نێــوان حکــومەتی عێــراق و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد لە ســەردەمی وەزارەتــی (عەبــدولڕەحمان بەزاز)دا (٢٩ی حــوزەیرانی ١٩٦٦)، ســەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧٢.

(٦٨) مســعود بــارزانی، بــارزانی و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد (شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٦.

(٦٩) شــێرکۆ فەتحــوڵلا عــومەر، (دکتــۆر)، پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان و بــزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەی کورد لە عێراق (١٩٤٦- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٤.

(٧٠) بــۆ زانیــاری لە بــارەی شــەڕی هەنــدرێن بــڕوانە: (مســعود بــارزانی، بــارزانی و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد (شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگــی ســێیەم، بەشــی یەکەم، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٢١٥- ٢٢٣؛ ڕەفیــق ڕەحــمان مــام خــول، ڕۆڵــی حیزبــی شــیوعی عێــراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٠- ١٨٦).

(٧١) واحێــد عــومەر محێــدین، دانوســتانەکانی بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی نەتەوەیــی کــورد و حکومەتەکــانی عێــراق (١٩٢١- ١٩٦٨) لێکــۆڵینەوەیەکی مێژوویــی سیاســییە، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٢٨٠- ٢٨١.

(٧٢) ڕێککەوتننامەکە لەم ١٢ خاڵە پێك هاتبوو لەگەڵ ٣ خاڵی دیکەی نهێنی.

١- حکــومەت بە دڵنیــایی بــێ ســێ و دوو دان بە نەتەوەی کــورددا دەنێــت لە دەســتووری کــاتی هەمــوارکراودا و ئامادەشــە بــۆ جەختکــردن لە ســەر ئەو دانپێــدانانە و ڕوونکــردنەوەی لە دەســتووری هەمیشــەییدا، بە جۆرێــك ببێــتە نەتەوەی کــورد و مــافە نەتەوەییەکــانی کــورد لە یەك نیشــتمانی عێــراقدا کە دوو نەتەوەی ســەرەکی دەگــرێتە خــۆ (عەرەب و کــورد) عەرەب و کوردیش لە ماف و ئەرکدا یەکسان دەبن.

٢- حکـومەت ئامـادەیە لە یاسـای پارێزگاکـان کە لە سـەر بنچیـنەی لامەرکەزی جـاڕ دەدرێـت بـوونی ڕاسـتەقینە بەم ڕاسـتییە حاشـا هەڵنەگـرە ببەخشـێت و هەمـوو پارێزگـا و قەزا و نـاحیەیەك کەسـییەتی بەشـداری خۆیـان هەیە کە دانیـان پێـدا دەنرێـت، هەروەهـا هەر یەکەیەکـی کـارگێڕی، لەوەش زیـاتر ئەنجـوومەنی هەڵبژێـردراوی خـۆی دەبێـت کە دەسـەڵاتی بەرفراوانـی لە بـواری فێرکـردن و تەندروسـتی و گەلێکـی تـر لە کاروبـاری نـاوخۆیی و شـارەوانیدا دەبێـت، هەر وەك یاسـای ئامـاژە بـۆ کـراو بە دوور و درێـژی لێـی دەدوێـت و یاسـاکەش دەسـەڵاتی هێنـانە کـایەی هەمـوارکردن دەدات بە خـۆی لە نێـو چوارچێـوەی یەکە کارگێڕییەکانـدا، هەروەهـا دەسـەڵاتی پێکهێنـانی یەکەی کـارگێڕی تـازەی پـێ دەدرێـت، ئەوە ئەگەر بەرژەوەندی گشتی پێویستی بەوە کرد.

٣- پێویسـت بەوە ناکـات بڵێـین حکـومەت دان بە زمـانی کوردیـدا دەنێـت، وەك زمـانێکی ڕەسـمی شـان بە شـانی زمـانی عەرەبـی لەو ناوچـانەی زۆریـنەی کوردییـان تێـدا دادەنیشـێت و خوێنـدنیش بە هەردوو زمـان دەبێـت بە پێـی ئەوەی یاسـای ئەنجـوومەنە شـارەوانییەکان دیـاری دەکەن.

٤- ئەم حکـومەتە نیـازی وایە هەڵبژاردنـی پەرلەمـانی لەو مـاوەیەدا بکـات کە دەسـتووری کـاتی و بەیاننـامەی وەزاری دیارییـان کـردووە و کـوردیش بە ڕێـژەی ژمـارەی دانیشـتووانی لە ئەنجـوومەنی نیشـتمانیدا نـوێنەری دەبێـت بە پێـی ئەو ڕێبـازەی لە یاسـای هەڵبژاردنـدا باسـی لێوە کراوە.

٥- پێویسـت بەوە ناکـات بڵێـین کـوردیش لە هەمـوو پـلە و پـایە گشـتییەکاندا بە پێـی ژمـارەی دانیشـتووانیان بەشـداری بـرا عەرەبەکانیـان دەکەن، لەوانەش وەزارەتەکـان و فەرمـانگە گشـتییەکان و پـایەی قەزایـی (دادوەری و دیپلۆماسـی و سـەربازی لەگەڵ ڕەچـاوکردنی بنەمـای لێهاتوویی و لێوەشاوەیی.

٦- ژمـارەیەك میـنجەی خوێنـدن و قوتـابی نـاردنە دەرەوە بـۆ وەرگرتنـی تایبەتمەنـدیەتی لە بـواری لێهـاتوویی کەسـایەتیی پێویسـت بـۆ وڵات، دەدرێـت بە کـورد و زانکـۆی بەغـداش بـایەخێکی تـایبەتی بە خوێنـدنی زمـان و ئەدەب و نەریـت و بـاوەڕ و مێـژووی کـورد دەدات، لە هەمـان کاتیشـدا زانکـۆی بەغـدا پرۆژەیەکـی خـۆی لە بـاکوور دەکـاتەوە، ئەگەر پـارەی پێویسـت بۆ ئەو مەبەستە هەبوو.

٧- پێویسـت ناکـات بڵێـین کە فەرمانبەرەکـانی حکـومەت لە پارێزگـا و قەزا و نـاحیە کوردییەکـان کـورد دەبـن، هەر کاتێـك ژمـارەی پێویسـت بـۆ ئەمە هەبـوو و ئەو جـۆرە فەرمانـانە بە کەسـی تـر نادرێن، تەنیا مەگەر لە بەرژەوەندی ناوچەکەدا بێت.

٨- ژیـــانی پەرلەمـــانی وا پێویســـت دەکـــات ڕێکخـــراوی سیاســـی دیـــاریکراو هەبێـــت و ڕۆژنـــامەوانیش مـــافی ئەوەی هەیە خواســـت و ئـــارەزووی گەل دەربڕێـــت و کـــوردیش بەشـــداری لەو مـــافەدا دەکەن، لە چوارچێـــوەی ســـنووری یاســـادا، ڕۆژنـــامەی سیاســـی و ئەدەبـــی لە نـــاوچە کوردییەکانـــدا بە زمـــانی کـــوردی، یـــان زمـــانی عەرەبـــی دەبێـــت، بە پێـــی داواکـــاری کەســـانی پەیوەندیدار.

-٩

أ- هەر کاتێـــك کـــاری تونـــدوتیژی بوەســـتێت، ئەوا لێبـــوردنێکی گشـــتی بـــۆ هەمـــوو ئەوانە دەردەچێـــت کە لە بـــاکووردا بەشـــدارییان لەو کـــارانە کـــردووە و پەیوەنـــدییان پێیـــانەوە هەبـــووە، هەروەهـــا بـــۆ هەمـــوو ئەوانەش کە حـــوکم دراون لەبەر بەشـــداربوونیان لە کـــاری توندوتیژیـــدا، یـــان پەیوەنـــدییان پێیـــانەوە هەبـــووە، لە هەمـــان کاتیشـــدا هەمـــوو ئەوانەی کە ئازادییـــان کـــۆت کراوە.

ب- هەمـــوو بەرپـــرس و فەرمـــانبەرە کوردەکـــان دەگەڕێـــنەوە بـــۆ فەرمانەکـــانی پێشـــوویان و دامەزراندنیش بە شێوەیەکی دادپەروەرانە دەچێت بەڕێوە.

ج- حکـومەت هەرچییەکـی لە توانایـدا هەبێـت بـۆ گەڕانـدنەوەی گشـت کرێکـارە کوردەکـان بـۆ سەر کارەکانیان دەیکات.

١٠- هەمـــوو هەڵاتووەکـــانی هێـــزە چەکـــدارەکان لە چوارچێـــوەی ئەو مەرجـــانەی لە خـــوارەوە نـــووسراون دەســـتبەجێ بە دەرچـــوانی ئەم بەیاننـــامەیە دەگەڕێـــنەوە بـــۆ یەکەکـــانی خۆیـــان، بە مەرجێـــك ئەم کـــارە لە مـــاوەی دوو مانگـــدا جێبەجـــێ بکرێـــت و ئەو گەڕاوانەش بە ســـۆزەوە مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرێت و لێبوردنێکی تایبەتیان بۆ دەردەچێت، مەرجەکانیش ئەمانەن:

أ- هەموو ئەوانەی لە سوپادا بوون دەبێت بە خۆیان و بە چەکەکانیانەوە بگەڕێنەوە.

ب- هەمـوو ئەوانەشـی کە پـۆلیس بـوون، دەبێـت بە خۆیـان و بە چەکەکانیـانەوە بگەڕێـنەوە بـۆ هێزی پۆلیس.

ج- گشـت ئەو مەدەنییـانەی لە مـاوەی توندوتیژیـدا چەکیـان هەڵگرتـووە بە ڕێکخراوێکـی سـەر بە دەوڵەت دادەنـــرێن و حکـــومەت یارمەتییـــان دەدات بـــۆ دەســـت پـــێ کـــردنەوەی کـــارە ئاســـاییەکانیان و تـــا ئەمەش جێبەجـــێ دەبێـــت، ئەوا حکـــومەت لێیـــان بەرپـــرس دەبێـــت و پێویســـتە لە ســـەر هەمـــوو ئەوانەی دەســـت بە کـــارە ئاســـاییەکانی خۆیـــان دەکەنەوە گشـــت چەك و فیشـــەك و شـــتی تـــری لەم بابەتەیـــان بـــدەنەوە حکـــومەت بە پێـــی پلانێـــك کە بـــۆ ئەم مەبەســـتە ئامادە دەکرێت.

د- هێـزی سـوارە (الفرسـان) لە کـاتی دابـین بـوونی ئاشـتییدا دەگەڕێـتەوە مەڵبەنـدەکانی خۆیـان و چەکەکانیشیان بە پێی پلانێك کە بۆ ئەم مەبەستە ئامادە دەکرێت لێ دەسەنرێتەوە.

١١- پێویســت بە گــوتن ناكـات كە ئەو پـارە و پـوولەی بـۆ لەنـاوبردنی كـاری تونـدوتیژی، بـێ ئەوەی پێویسـت بەوە بكـات خەرج دەكرێـت بـۆ ئـاوەدانكردنەوەی بـاكوور تەرخـان دەكرێـت و دەســتەیەكی تـایبەتیش بــۆ ئـاوەدانكردنەوەی نـاوچە كوردییەكـان پێـك دەهێنرێـت و پـارەی پێویسـتیش بـۆ ئەو دەسـتەیە تەرخـان دەكرێـت بـۆ وەدیهێنـانی كـار تەواو كـردن لەو پـارەیەی كە دانــراوە بــۆ جێبەجــێ كردنــی پلانــی گەشــەكاری بــۆ تــووتن چانــدن و لە هەمــان كاتیشــدا سەرپەرشـتی كاروبـاری ئەو یەكە كارگێڕییـانە دەكـات كە كـورد زۆریـنەی دانیشـتووانیان تێـدا پێــك دەهێــنن و ئەو كاروبــارانەش لە خــانی گیروگرفتــی كــوردەوە، وەك ڕۆشــنبیری و زمــانی كــوردی، حكــومەت ئەوەی لە توانایــدا بێــت دەیكـات بــۆ قەرەبــووكردنەوەی ئەو كەسـانەی بە هـۆی كـاری تونـدوتیژییەوە زیانیـان لـێ كەوتـووە تـا بتـوانن كـارە ئاساییەكانی خۆیـان لە سـایەی ئاشــتی و ئاسایشــدا بــكەن لە پێنــاو وەدیهێنــانی خۆشــگوزەرانی و گەشــەكردن، هەروەهــا حكـومەت لە ڕووی نیشـتمانی و مرۆڤـایەتییەوە ژیـانی هەتیـو و بێوەژنەكـان و هەمـوو ئەوانەی لە ئەنجـامی ئەو تونـدوتیژكارییانەوە لە بەشــی بـاكووری نیشـتمان تووشــی پەككەوتەیــی و كەم ئەنـدامی بـوون دەگـرێتە ئەسـتۆ، لە هەمـان كاتیشـدا حكـومەت بە زووتـرین كـات پەنـاگە و پەیمانگای پیشەیی دەكاتەوە.

١٢- حكــومەت هەوڵ دەدات بــۆ نیشــتەجێ كــردنەوەی هەمــوو ئەو كەس و كــۆمەڵانەی كە ناوچەكـانی خۆیـان جـێ هێشـتووە، یـان لێیـان هەتـرە كـراون و دوورخـراونەتەوە، بـۆ ڕەخسـاندنی بــارودۆخێكی ئاســایی، خــۆ ئەگەر حكــومەت بینــی لە دواڕۆژدا وا پێویســت دەكـات بە كــڕین دەسـت بە سـەر هەنـدێك كەلوپەلـدا بگرێـت، دەبێـت ئەم كـارە بە قەرەبـووكردنەوەیەكی خێـرا و عــادیلانە بێــت. (مســعود بــارزانی، بــارزانی و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی كــورد (شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگــی ســێیەم، بەشــی یەكەم، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٣٨٨- ٣٩٠؛ شـێركۆ فەتحـوڵڵا عـومەر، (دكتـۆر)، پـارتی دیمـوكراتی كوردسـتان و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی نەتەوەی كــورد لە عێــراق (١٩٤٦- ١٩٧٥)، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٢٣٦؛ فــاخر عــالی عبــابكر، ڕێككەوتننــامەی نێــوان حكــومەتی عێــراق و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی كــورد لە ســەردەمی وەزارەتی (عەبدولڕەحمان بەزاز)دا (٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧٥).

(٧٣) فـاخر عـالی عبـابكر، ڕێككەوتننـامەی نێـوان حكـومەتی عێـراق و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی كــورد لە ســەردەمی وەزارەتــی (عەبــدولڕەحمان بەزاز)دا (٢٩ی حــوزەیرانی ١٩٦٦)، ســەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧٤.

(٧٤) ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، مسـتەفا بـارزانی (ڕۆڵ و هەڵوێسـتی لە پێشـهاتە سیاسـییەكاندا ١٩٥٨- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٥.

(٧٥) شـێرکۆ کرمـانج، شوناسـی عێـراق (ململانـێ نەتەوەیـی و مەزهەبییەکـان)، چـاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠١٧، ل ٢٧٤.

(٧٦) هەرێـم حەسـەن ئەحـمەد بابـان و محەمـمەد عەبـدوڵڵا کاکەسـوور (دکتـۆر)، سیاسـەتە ئەمریکـا بەرانـبەر بە عێـراق (٨ی شـوباتی ١٩٦٣- ١٧ی تەممـووزی ١٩٦٨)، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٤٠٠.

(٧٧) عـارف عەبـدولڕەزاق، یەکـێکە لە ئەفسـەرە دیارەکـانی بـواری ئاسـمانی و لە عێـراق، زۆر بە جەمـال عەبـدولناسر کـاریگەر بـوو، یەکێـك بـوو لەو کەسـانەی کە ڕۆڵـی کـاری هەبـوو لە کوودەتـای ٨ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦٣، دوای ئەم هەوڵـی کوودەتـایە دەستبەسـەر کـرا، دواتـر بـۆ دەرەوەی وڵات دوورخـرایەوە، سـاڵی ٢٠٠٥ لە قـاهیر کـۆچی دوایـی کـرد. وەرگیـراوە لە: (ئەحـمەد حەمەدئەمـین، چەنـد لاپەڕەیەك لە مێـژووی نـوێ و هـاوچەرخی عێـراق، سـەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٠- ١٩١).

(٧٨) ئەحـمەد حەمەدئەمـین، چەنـد لاپەڕەیەك لە مێـژووی نـوێ و هـاوچەرخی عێـراق، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٠- ١٩١.

(٧٩) نـاجی تالیـب، سـاڵی ١٩١٧ لە نـاسریە لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی و ناوەنـدی هەر لەوێ تەواو کـردووە، قۆنـاغی ئامـادەیی لە بەغـدا خوێنـدووە، سـاڵی ١٩٣٧ چـووەتە کـۆلێژی سـەربازی، سـاڵی ١٩٤١ بەشـداری لە ڕاپەڕینـی مایسـی سـاڵی ١٩٤١ کـردووە، ئەنـدامی لیـژنەی ئەفسـەرە ئازادەکـان بـووە، دوای شۆڕشـی ١٤ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٥٨ لە حکـومەتەکەی عەبـدولکەریم قاسـم پۆسـتی وەزیـری کاروبـاری کـۆمەڵایەتی پـێ دراوە، لە شـوباتی سـاڵی ١٩٥٩ دەسـتی لەو پۆسـتە کێشـاوەتەوە، لە سـەردەمی عەبدولسـەلام عـارف و عەبـدولڕەحمان عـارفی جـووت بـرا، زۆر پۆسـتی وەزاری وەرگرتـووە، هەر وەك جێگـری سـەرۆك وەزیـران و سـەرۆك وەزیـران بـووە. وەرگیـراوە لە: (ئەحـمەد حەمەدئەمـین، چەنـد لاپەڕەیەك لە مێـژووی نـوێ و هـاوچەرخی عێـراق، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١٦٦؛ ڕاهـی مەزهەر ئەلعـامری (دکتـۆر)، ڕۆڵـی سیاسی مەسعوود محەممەد لە عێراقدا (١٩١٩- ١٩٦٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٨).

(٨٠) فـاخر عـالی عبـابکر، ڕێککەوتننـامەی نێـوان حکـومەتی عێـراق و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد لە سـەردەمی وەزارەتـی (عەبـدولڕەحمان بەزاز)دا (٢٩ی حـوزەیرانی ١٩٦٦)، سـەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧٧- ٤٧٩.

(٨١) مەحمـوود عوسـمان، سـاڵی ١٩٣٨ لە پێنجـوێن لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٥٤ پەیوەنـدی بە پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتانەوە کـردووە؛ لە سـاڵی ١٩٥٨ بـووە بە ئەنـدامی یەدەگـی لیـژنەی ناوەنـدی پـارتی، سـاڵی ١٩٦١ کـۆلێژی پزیشـکی لە زانکـۆی بەغـدا تەواو کـردووە، سـاڵی ١٩٦٣ پەیوەنـدی بە شۆڕشـی ئەیلـوول کـردووە؛ سـاڵی ١٩٦٤ لە کـۆنگرەی شەشـەمی پـارتی بە ئەنـدامی

مەکتەبی سیاسی پارتەکە هەڵبژێردراوە؛ ساڵی ١٩٧٦ (اللجنة التحضيرية للحزب الديموقراطي الكردستاني) لە وڵاتی سووریا دامەزراندووە؛ ساڵی ١٩٧٩ لە ئەنجامی یەکگرتنی لیژنەی تەحزیری پارتی و بزووتنەوەی سۆسیالیستی کوردستان، یەکێك بووە لە دامەزرێنەرانی حیزبی سۆسیالیستی کوردستان؛ ساڵی ١٩٨٨ لە دامەزراندنی بەرەی کوردستانی بەشدار بووە؛ ساڵی ٢٠٠٣ بووە بە ئەندامی ئەنجوومەنی حوکمڕانی لە عێراق؛ ساڵی ٢٠٠٥ لەسەر لیستی هاوپەیمانی کوردستانی بووە بە ئەندامی ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراق، ئێستا لە شاری هەولێر نیشتەجێیە. وەرگیراوە لە: ڕەفیق ڕەحمان مام خول، مستەفا بارزانی (ڕۆڵ و هەڵوێستی لە پێشهاتە سیاسییەکاندا ١٩٥٨- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٣).

(٨٢) سامی عەبدولڕەحمان ناوی محەممەد مەحموود عەبدولڕەحمانە، ساڵی ١٩٣٣ لە شەنگال لەدایکبووە، خوێندنی سەرەتایی لە زاینگەی خۆی و ناوەندی و ئامادەیی لە مووسڵ تەواو کردووە، دواتر چووەتە بەریتانیا و کۆلێژی ئەندازیاری بەشی کارەبای تەواو کردووە، ساڵی ١٩٥٩ سکرتێری سەندیکای ئەندازیارانی عێراق بووە، لە دوای ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ پەیوەندی بە شۆڕشی ئەیلوولەوە کردووە، ساڵی ١٩٦٧ بە کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیموکراتی کوردستان هەڵبژێردراوە، لە دوای ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ بەشداری لە وەزارەتی ئەحمەد حەسەن بەکر کردووە، ساڵی ١٩٨٠ لەگەڵ چەند کەسێك پارتی گەلی دیموکراتی کوردستانیان دامەزراندووە، لە کۆنگرەی ١١ی پارتی دیموکراتی کوردستان- یەکگرتوودا بووەتە ئەندامی لیژنەی ناوەندیی و مەکتەبی سیاسی، لە ڕۆژی ٢٠ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٩٩ بووە بە جێگری سەرۆکی ئەنجوومەنی وەزیران، لە ١ی شوباتی ساڵی ٢٠٠٤ لە ئەنجامی تەقینەوەیەکی خۆکوژی کوژرا. وەرگیراوە لە: (کەریم شارەزا، سیاسەتمەداری کورد شەهید سامی عەبدولڕەحمان (١٩٣٣- ٢٠٠٤)، قامووسی ناوە نەمرەکان، ئامادەکردن و سەرپەرشتی مومتاز حەیدەری، هێرش سنجاوی، کاروان قاسم، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٤، ل ٤٠٩- ٤١٠).

(٨٣) عەزیز ڕەشید عەقراوی (ئاکرەیی)، ساڵی ١٩٢٤ لە ئاکرێ لەدایکبووە، قۆناغەکانی خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی و ئامادەیی لە ئاکرێ تەواو کردووە، ساڵی ١٩٤٣ پەیوەندی بە کۆلێژی سەربازی کردووە، دواتر چووەتە کۆلێژی ئەرکان و بڕوانامەی ماستەری لە زانستە سەربازییەکان بە دەست هێناوە و بە پلەی ڕائید ڕوکن دەرچووە، بەشداری لە چەندین خولی سەربازی لە دەرەوە کردووە، لەواتە: بەریتانیا و یەکێتی سۆڤیەت، چەندین پۆست و پایەی لە ڕیزەکانی سوپای عێراقی وەرگرتووە، لەوانە: ئەفسەری هەواڵگری لە فیرقەی سێ لە ساڵی ١٩٥٩، ئەفسەر لە بەڕێوەبەرایەتی تۆپهاوێژی فیرقەی سێ لە ساڵی ١٩٦١، لە

حـــوزەیرانی ســـاڵی ١٩٦٢ لەگەڵ ژمـــارەیەك ئەفســـەری كـــورد پەیوەنـــدییان بە شۆڕشـــی ئەیلـوولەوە كـردووە، كە لەو كـاتەدا پـلەی مـوقەدەم ڕوكـن بـووە، هەروەهـا لە نێـو شۆڕشـدا چەنـــدین پۆســـتی وەرگرتـــووە، لەوانە: فەرمانـــدەی هەرێمـــی ڕوانـــدز، بـــاڵەك، ســـیدەكان، فەرمانـدەی لیـوای سـەفین، لە كـۆنگرەی حەوتەمـدا بـووەتە ئەنـدامی مەكتەبـی سیاسـی پـارتی دیمـوكراتی كوردسـتان، سـاڵی ١٩٧٣ ڕیزەكـانی شۆڕشـی ئەیلـوولی جـێ هێشـت و پەیوەنـدی بە حكـومەتەوە كـرد و تـا سـاڵی ١٩٨٠ لە بەغـدا مـایەوە، لەو ماوەیەشـدا چەنـدین پۆسـتی لە حكـومەت وەرگرتـووە، لەوانە: وەزیـری دەوڵەتـی لە سـاڵی ١٩٧٤ و وەزیـری گواسـتنەوە لە سـاڵی ١٩٧٧ و وەزیـــری دەوڵەت لە ســـاڵی ١٩٧٨، دواتـــر عێـــراقی جـــێ هێشـــتووە و چـــووەتە دەرەوە، لە ٢٤ی كـانوونی یەكەمـی سـاڵی ١٩٩٨ لە ئەڵمانیـا كـۆچی دوایـی كـردووە. وەرگیـراوە لە: (عەبـدوڵڵا ڕەحـمان مەلازادە، شـێوەی پێكهـاتەی سـەربازی شۆڕشـی ئەیلـوولی مەزن (كـورتە باسـێكە لە سـەر پێكهـاتەی عەسـكەری لەشـكری شۆڕشـگێڕی كوردسـتان لە سـاڵی ١٩٦٥ تـا سـاڵی ١٩٧٥)، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٣٣؛ بورهـان حـاتەم گۆمەتـاڵی (دكتـۆر)، مسـتەفا بـارزانی لە بەڵگەنامە نهێنییەكانی حكومەتی عێراقدا (١٩٤٧- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥١).

(٨٤) بورهـان حـاتەم گۆمەتـاڵی (دكتـۆر)، مسـتەفا بـارزانی لە بەڵگەنـامە نهێنییەكـانی حكـومەتی عێراقدا (١٩٤٧- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٩- ٥٠.

(٨٥) عەبـدولخالق ناسـر ئەلعـامری (دكتـۆر)، بـارزانی مسـتەفا و دۆزی كـورد لە عێـراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٤.

(٨٦) بەكـر عەبـدولكەریم عەبدولواحێـد ئاغـای حەوێـزی، سـاڵی ١٩١٤ لە گەڕەكـی بەفـری قەنـدی شـاری كـۆیە لەدایكبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی لە كـۆیە و ناوەنـدی و ئامـادەیی لە سـاڵی ١٩٣٢ لە بەغـدا تەواو كـردووە، سـاڵی ١٩٣٥ چـووەتە كـۆلێژی سـەربازی و سـاڵی ١٩٣٦ بە پـلەی ملازمـی دووەم دەرچـووە، سـاڵی ١٩٣٩ بـۆ مـاوەی شـەش مانـگ لە سـەربازگەی ڕەشـیدییە لە دەورەی لاسـكلی (مخـابرە) بـووە، لە كۆمـاری مەهابـاد و شۆڕشـی ئەیلـوول بەشـدار بـووە... بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (عەقیـد بەكـر عەبـدولكەریم حەوێـزی، گەشـتێك بە كۆمـاری مەهابـاددا (بیرەوەرییەكـانم لە ڕۆژهەڵاتـی كوردسـتاندا ١٩٤٤- ١٩٤٧)، چـاپی دووەم، دەزگـای چـاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە هەولێر، ٢٠٠١).

(٨٧)مسـعود بـارزانی، بـارزانی و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی كـورد (شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەكەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٩.

هەروەها مەسعوود بارزانی دەڵێت: پلانی ڕووبەڕووبوونەوە بەم شێوەیە دانرا:

یەکەم: تۆپبـاران کردنـی هەمـوو مۆڵگەکـانی سـوپا لە نـاوچەکەدا لە خەلیفـان و ملتـۆکر و پـارێز (حـامیە)ی ڕوانـدز و دیانـا لە یەك کاتـدا، بـۆ هەر مـۆڵگەیەك تـۆپێکی هـاوەنی ئەنـدازە ١٢٠ ملـم و ٢٠٠ گولله بۆ هەر تۆپێك تەرخان کرا.
دووەم: بردنـی هێرشـێکی گشـتی بـۆ سـەر چیـای کـۆڕەك بە مەبەسـتی دەسـتگرتن بە سـەر گەلـی عەلـی بەگـدا و تونـدکردنی گەمـارۆی پـارێزی ڕوانـدز، ئەم هێرشـە بە بەتـالیۆنی ئاکۆیـان سـپێردرا بە سـەرکردایەتیی مەلا ئەمـین و حەمە زیـاد و بە بەتـالیۆنێکی حیزبـی شـیوعیش بە سـەرکردایەتی مـلازم ڕیـاز بەدرخـان و سـەرکردەی گشـتی بەرەی فـاخیر محەمـمەد مێرگەسـۆری بوو.
سـێیەم: لە هەمـان کاتـدا هێـرش بـۆ سـەر مـۆڵگەی خەلیفـان، ئەم ئەرکە بە بەتـالیۆنی بێتـواتە سپێردرا بوو بە سەرکردایەتی حالی دۆمەڵەمەری و تانجۆ یوونس.
چـوارەم: هێـرش بـۆ سـەر مـۆڵگەی ملتـۆکر بە بەتـالیۆنێکی هێـزی بـاڵەك سـپێردرا بـوو بە سەرکردایەتی عیزەت سلێمان بەگی دەرگەڵە و مام سدیق.
پێـنجەم: هێـرش بـۆ سـەر مـۆڵگەی دیانـا بە دوو بەتـالیۆنی هێـزی بـاڵەك سـپێدرا بـوو، بە سەرکردایەتی حاجی بێرۆخی و حادی حسکۆ.
شەشـەم: سـەرکردەی گشـتی بەرە عەبـدوڵڵا ئاغـا پشـدەری فەرمانـدەری هێـزی بـاڵەك و یارمەتیدەریشـی کەمـال نـوعمان سـابیت و سەرپەرشـتیکەری گشـتی تۆپخـانەش ڕەئـیس (نەقیـب) بەکـر و مـلازم عـومەر ئاغـای دۆڵەمەری و خـدر دەبـاغ و نەوزاد خۆشـناو و خالیـد شەمسـەدین بـوو. وەرگیـراوە لە: (مسـعود بـارزانی، بـارزانی و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد (شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگـی سـێیەم، بەشـی یەکەم، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١٩٩-٢٠٠).
(٨٨) عەبـدوڵڵا ڕەحـمان مەلازادە، شـێوەی پێکهـاتەی سـەربازی شۆڕشـی ئەیلـوولی مەزن (کـورتە باسـێکە لە سـەر پێکهـاتەی عەسـکەری لەشـکری شۆڕشـگێڕی کوردسـتان لە سـاڵی ١٩٦٥ تـا سـاڵی ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٣- ٧٢.
(٨٩) عەبـدوڵڵا ڕەحـمان مەلازادە، شـێوەی پێکهـاتەی سـەربازی شۆڕشـی ئەیلـوولی مەزن (کـورتە باسـێکە لە سـەر پێکهـاتەی عەسـکەری لەشـکری شۆڕشـگێڕی کوردسـتان لە سـاڵی ١٩٦٥ تـا سـاڵی ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣- ٣٤.
(٩٠) مسـعود بـارزانی، بـارزانی و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد (شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگـی سـێیەم، بەشـی یەکەم، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٢٢٨؛ ئـاراس عەبـدولخالق عەبدوڵەجیـد، نـافیز جەلال حەوێـزی مەردێکـی جـوامێر و بە ئەمەك (١٩٢١- ١٩٧٢)، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٢٩؛ عەبـدولخالق عەلائەدیـن، کـۆیە... نـاودارانی، سـەرچاوەی پێشـوو، ل

١٠٥- ١٠٦؛ فــاخر عـــالی عبـــابکر، ڕێککەوتننـــامەی نێـــوان حکـــومەتی عێـــراق و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی کـــورد لە ســـەردەمی وەزارەتـــی (عەبـــدولڕەحمان بەزاز)دا (٢٩ی حـــوزەیرانی ١٩٦٦)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧٤.

(٩١) ڕاهـــی مەزهەر ئەلعـــامری (دکتـــۆر)، ڕۆڵـــی سیاســـی مەســـعوود محەمـــەد لە عێـــراقدا (١٩١٩- ١٩٦٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٤.

(٩٢) مســـعود بـــارزانی، بـــارزانی و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی کـــورد (شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٣.

(٩٣) جەمال فەتحوڵڵا (دکتۆر)، قشڵەی کۆیە وا دەگێڕێتەوە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦.

(٩٤) ڕاهـــی مەزهەر ئەلعـــامری (دکتـــۆر)، ڕۆڵـــی سیاســـی مەســـعوود محەمـــەد لە عێـــراقدا (١٩١٩- ١٩٦٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٤.

(٩٥) مســـعود بـــارزانی، بـــارزانی و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی کـــورد (شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤٢.

(٩٦) ڕەفیـــق ڕەحـــمان مـــام خـــول، ڕۆڵـــی حیزبـــی شـــیوعی عێـــراق لە شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٥- ٢١٦

(٩٧) زرار ســـلێمان بەگ دەرگەڵەیـــی، بیرەوەرییەکـــانم (لە ســـاڵانی ١٩٤٣- ١٩٧٧)دا، بـــێ شـــوێنی چاپ، سلێمانی، بێ ساڵ، ل ٣٦٣.

(٩٨) مســـعود بـــارزانی، بـــارزانی و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی کـــورد (شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگـــی ســـێیەم، بەشـــی یەکەم، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٢٤٩؛ چـــاوپێکەوتن لەگەڵ خورشید شێرە، سەرچاوەی پێشوو.

(٩٩) هـــاوار کەمـــال میـــرزا عەبـــدوڵڵا (دکتـــۆر) و گـــۆران ئیبراهـــیم ســـاڵح (دکتـــۆر)، هەڵوێســـتی ئەمریکـــا بەرامـــبەر هەژمـــوونی ســـۆڤیەت لە عێـــراق (١٩٦٩- ١٩٧٥)، مجلـــة الدراســـات السیاســـة و الامنیة، المجلد الثالث، العدد السادس، کانون اول ٢٠٢٠، ل ١٥٨.

(١٠٠) ئۆرخـــانی غالـــب، شۆڕشـــی ئەیلـــوول و ڕۆژگـــاری دوای هەرەس (چەنـــد ســـەرنجێکی ســـەرەتاییە)، چـــاپی دووەم، چاپخـــانەی چیـــا، لەنـــدەن، ٢٠٠٣، ل ١٩؛ بەهـــادین نـــووری، پرســـی کـــورد و ئەزمـــوونی کوردســـتانی عێـــراق (لە چلەکـــانی ســـەدەی بیســـتەمەوە هەتـــا ئەمـــڕۆ تـــایبەت بە کوردستانی عێراق)، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانا، سلێمانی، ٢٠١٨، ل ٢٧.

(١٠١) شـــۆڕش حـــاجی (دکتـــۆر)، ناســـیۆنالیزمی کـــوردی و پەرچەکـــردار (ناســـیۆنالیزمی کـــوردی و حیزبـــی بەعـــس) ڕووداوەکـــان ١٩٦٣- ٢٠٠٣، چـــاپی یەکەم، چـــاپ و پەخشـــی مـــاد، تـــاران، ٢٠١٨، ل ١٧٧.

(١٠٢) سنوور سەباح سدیق و محەمەد عەبدوڵڵا کاکەسوور (دکتۆر)، کاریگەری بارودۆخی سیاسی لە سەر پرۆسەی خوێندن لە شاری هەولێر (١٩٦٨- ١٩٧٥)، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ساڵی پێنجەم، ژمارە ١٥، کانوونی یەکەمی ٢٠١٨، ل ٩٤٣؛ تۆفیق نووری بەگ، بیرەوەری مێژوویی لە تێڕوانینی کوردێکی نەتەوەیی بەرانبەر بە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، ٢٠٢٠، ل ١٢٣.

(١٠٣) فەرەیدوون عەبدولڕەحیم عەبدوڵڵا، بارودۆخی سیاسی کوردستان- عێراق (١١ی مارتی ١٩٧٠- ١١ی مارتی ١٩٧٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣١؛ ئاراس عەبدولڕەحمان مستەفا (دکتۆر)، خۆپیشاندانەکانی خەڵکی کۆیە لە دژی سیاسەتی دەسەڵاتە یەك لە دوای یەکەکانی حکومەتی عێراق (١٩٢٠- ١٩٧٦)، گۆڤاری زانکۆی کۆیە، بەرگی یەکەم، ژمارە ٤١، ٢٠١٧، ل ١٦٦.

(١٠٤) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٠.

(١٠٥) دەقی نامەکە:

بەغدا، ٢٠ی تەمموزی ١٩٦٨

برام مەلا مستەفا بارزانیی بەڕێز

سڵاوم هەیە و هیوای تەندروستی و بەختیاریتان بۆ دەخوازم

کورتەیەکم بە ساڵح یووسفی برامان ڕاگەیاندووە لە بارەی ئەو ڕێگە تازانەی پەیڕەویان دەکەین بۆ دۆزینەوەی ڕێگاچارەیەکی لەبار بۆ ئەو کێشەیەی ئەوە چەند چەند ساڵێکە هەر بە چارەسەرنەکراوی (هەڵواسراوی) ماوەتەوە، بۆیە دڵسۆزانە هیوام وایە گوێ لە دید و بۆچوون بگرن و هاوکاریمان بکەن لە پێناوی وەدیهێنانی یەکێتی نیشتمانی و ئەوەی کە خێر و خۆشگوزەرانیی بۆ گەلی عێراق تێدایە بە عەرەب و کوردەوە. لەگەڵ جوانترین سوپاس و ڕێز و سڵاوم بۆ ئێوە و هەموو برایان، بەتایبەتیش کاك ئیدریس و مەسعوود و سوپاستان دەکەم.

دڵسۆز: عەبدولڕەزاق نایف.

وەرگیراوە لە: (مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٢).

(١٠٦) مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٢؛ ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢١.

(١٠٧) مسـعود بـارزانی، بـارزانی و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد (شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگـی سـێیەم، بەشـی یەکەم، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٢٥٣؛ هیـوا عەزیـز سـەعید (دکتۆر)، مێژووی بەعسیزم لە عێراق، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٠.

(١٠٨) سـنوور سـەباح سـدیق و محەمـەد عەبـدوڵڵا کاکەسـوور (دکتـۆر)، کـاریگەری بـارودۆخی سیاسـی لە سـەر پرۆسـەی خوێنـدن لە شـاری هەولێـر (١٩٦٨- ١٩٧٥)، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٩٤٤.

(١٠٩) ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، ڕۆڵـی حیزبـی شـیوعی عێـراق لە شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٣- ٢٢٤.

(١١٠) ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، مسـتەفا بـارزانی (ڕۆڵ و هەڵوێسـتی لە پێشـهاتە سیاسییەکاندا ١٩٥٨- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٦.

(١١١) لە دەروازەی یەکەم/ دەوڵەت/ مـادەی یەکەمـی ئەو دەسـتوورەدا هـاتووە: "کۆمـاری عێـراق دەوڵەتێکـی دیموکراسـی میللیـیە، بنەمـای دیموکراسـی و میلیـیەکەی لە کەلەپـوور و گیـانی ئیسـلامییەوە وەردەگرێـت. گەلـی عێـراق بەشـێکە لە نەتەوەی عەرەبـی و ئامـانجی یەکێتـی عەرەبـی گشـتگیرە و حکـومەت پابەنـد دەبێـت بە کـارکردن لە سـەر بەدیهێنـانی." (دەستووری کاتی عێراق، ١٩٦٨).

(١١٢) لە پێشـەکی دەسـتووری کـاتی ٢١ی ئەیلـوولی سـاڵی ١٩٦٨دا هـاتووە: "لە بـاوەڕ بـوون بە مـافی ئەم گەلە لە ژیـانێکی ئـازاد و شـکۆدار و بـاوەڕ بـوونی بە تواناکـانی لە سـەر ڕووبەڕووبـوونەوەی ئاسـتەنگەکان و ئەو سیسـتەمەی هەیەتـی کە هەرگیـز ناڕووخێـت، لە دوای پشـتیوانی بە خـودای گەورە و بە دڵسـۆزان لە ڕۆڵەکـانی گەل و هێـزە چەکـدارەکان چینێکـی ئـازار لە ڕۆڵەکـانی گەل باوەڕیـان بە خـودای خۆیـان و بە ئامانجەکـانی نەتەوەی عەرەبـی هەیە، هەسـتان بە هەڵگیرسـانی شۆڕشـی ١٧ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٦٨ و کۆتـایی هێنـان بەو بـارودۆخە نـامۆیەی هەبـوو و گـرتنە دەسـتی بنەماکـانی کاروبارەکـان بە مەبەسـتی دابـین کردنـی سـەروەری یاسـا و دۆزیـنەوەی دەرفەتـی هاوئاسـت بـۆ هاووڵاتییـان و کـارکردن لە سـەر بەدیهێنـانی یەکێتـی نیشـتمانی و لە نـاوبردنی هۆکارەکـانی دابـڕانە ناوخۆییەکـان و ئـازادکردنی هـاووڵاتی لە بەد بەکارهێنـان و تـرس و نەزانـین و بانگەشـەی تـایفەگەری و ڕەگەزی و خێڵەکـی و سـەرجەم دیاردەکـانی دوورخسـتنەوە و دامەزرانـدنی کـۆمەڵگەیەك کە برایەتـی خۆشەویسـتی و دۆسـتایەتی و هەسـت کـردن بە بەرپرسـیاریەتی لەخۆبگرێـت، لە بەرانـبەر ڕووداوە چارەنووسسـازەکان، ئەوەش لە ڕێگـای فەراهەم کردنـی ژیـانی دیموکراسـی بـۆ هاووڵاتییـان لە چوارچێـوەی ڕێکخسـتنە میللییەکـان بـۆ گەیشـتن بە ئەنجـوومەنی نیشـتمانی کە نـوێنەرایەتی سـەرجەم کەرتەکـانی نیشـتمانی دەکـات، ئەم دەسـتوورە کـاتییە ڕادەگەیەنـین، کە

بنەماکانی دەسەڵاتی تێدا جێگیر کراوە و پەیوەندی دەوڵەتی بە تاك و کۆمەڵگەوە ڕێك خستووە و بۆ ئەوەی کاری پێ بکرێت، تاکوو دەستووری هەمیشەیی بۆ دەوڵەت دادەنرێت کە قسەی دوایی تێدا بۆ گەل دەبێت، کە هەموومان پشت بە خودای گەورەی میهرەبان دەبەستین." (دەستووری کاتی عێراق، ١٩٦٨).

(١١٣) لە دەروازەی سێیەم/ ماف و ئەرکە گشتییەکان/ مادەی ٢١ی دەستووری کاتی ٢١ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٦٨دا هاتووە: "عێراقییەکان یەکسانن لە ماف و ئەرکەکانیان لە بەرانبەر یاسا و جیاکاری لە نێوانیاندا نییە بە هۆکاری ڕەگەز یاخود بنەچە، یاخود ئایین و هاوکاری یەکتر دەکەن لە پاراستنی قەوارەی نیشتمان، لەوانەش: عەرەب و کورد، ئەم دەستوورە دانەدەنێت بە مافە نەتەوەییەکانیان لە چوارچێوەی یەکێتی عێراقدا." (دەستووری کاتی عێراق، ١٩٦٨).

(١١٤) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣-١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٥- ٢٢٦.

(١١٥) کریس کۆچێرا، کورد لە سەدەی نۆزدە و بیستەم، وەرگێڕانی: حەمەکەریم عارف، بڵاوکراوەی کتێبفرۆشی سۆران- هەولێر، چاپی دووەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل ٣٤٧- ٣٤٨؛ فەرەیدوون نووری (دکتۆر)، بزاڤی بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٤٦؛ چارلز تریب، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی عێراق، وەرگێڕانی: محەممەد حوسێن ئەحمەد و عەبدولقادر کەلهوڕ، چاپی دووەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، ٢٠١١، ل ٢٦٠.

(١١٦) پشکۆ حەمەتاهیر عەبدولڕەحمان، ڕۆڵی نەوتی کەرکووك لە دابەشکردنەوەی خاکی کوردستان لە مێژووی هاوچەرخدا (١٩١٤- ١٩٧٢)، مجلة الدراسات السياسة و الامنية، المجلد الثانی، العدد رابع، کانون اول ٢٠١٩، ل ١٩٧.

(١١٧) کریس کۆچێرا، کورد لە سەدەی نۆزدە و بیستەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٤٨.

(١١٨) هیوا عەزیز سەعید (دکتۆر)، مێژووی بەعسیزم لە عێراق، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١.

(١١٩) فەرەیدوون عەبدولڕەحیم عەبدوڵڵا، بارودۆخی سیاسی کوردستان- عێراق (١١ی مارتی ١٩٧٠- ١١ی مارتی ١٩٧٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٥- ٣٦؛ سنوور سەباح سدیق و محەممەد عەبدوڵڵا کاکەسوور (دکتۆر)، کاریگەری بارودۆخی سیاسی لە سەر پرۆسەی خوێندن لە شاری هەولێر (١٩٦٨- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٤٧؛ ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤٦.

(١٢٠) عەزیز شەریف، ساڵی ١٩٠٩ لە شارۆچکەی عانەی سەر بە پارێزگای ڕومادی لەدایکبووە، ساڵی ١٩٣٦ بووەتە ئەندامی پەرلەمانی عێراق، لە کەسایەتییە یەکەمەکان بووە

که پەیوەنـدی بە حیزبـی شـیوعی عێـراق و ڕێکخـراوی ئیسـڵاح کـردووە، لە سییەکانیشـدا کـۆلێژی مــافی تەواو کــردووە و بــووە بە حــاکمی بەســڕە و دواتــریش بــووە بە ئەنــدامی دادگــای تێهەڵچــوونەوە، ســاڵی ١٩٤٦ پــارتێکی بە نــاوی (حــزب الشــعب) دامەزرانــدووە، ســاڵی ١٩٦٠ خەڵاتـی لینینـی لە پـای تێکۆشـانی بـۆ بەرقەرارکردنـی ئاشـتی پێـدراوە، لە سـاڵی (١٩٦٣- ١٩٧٠) لە نێـو ڕیزەکـانی پێشـمەرگەی کوردسـتان بـۆ چەنـد مـاوەیەکی درێـژ مـاوەتەوە، لە کۆتاییەکـانی ســاڵی ١٩٦٩ بــووەتە وەزیــری داد، یەکێــك لەو کەســایەتیانە بــووە کە هەوڵــی هێنــانە ئــارای بەیاننـامەی ١١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٠ی داوە، سـاڵی ١٩٩٠ کـۆچی دوایـی کـردووە. وەرگیـراوە لە: (فەرەیــدوون عەبــدولڕەحیم عەبــدوڵڵا، بــارودۆخی سیاســی کوردســتان- عێــراق (١١ی مــارتی ١٩٧٠- ١١ی مارتی ١٩٧٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٠).

(١٢١) شــیرزاد زکریــا محمــد (دکتــۆر)، ئەنجــوومەنی ســەرکردایەتی شۆڕەشــی ئەیلــوول لە کوردســتان- عێــراق (تــوێژینەوەیەکی مێژوویــی سیاســی گشــتی ١٩٦٤- ١٩٧٠)، ســەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٤.

(١٢٢) بـۆ زانیـاری لە بـارەی کـاریگەری شۆڕشـی ئەیلـوول لە سـەر ڕۆژنـامەگەری کـوردی بـڕوانە: (ئـازاد عوبێـد سـاڵح، کـاریگەری شۆڕشـی ئەیلـوول لە سـەر ڕۆژنـامەوانیی کـوردی (١٩٦١- ١٩٧٥)، بڵاوکــراوەی بەڕێــوەبەرایەتی گشــتی چــاپ و بڵاوکــردنەوە، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی بەڕێوەبەرایەتی ڕۆشنبیری/ هەولێر، ٢٠٠٧).

(١٢٣) ســۆزان کەریــم مســتەفا، بەعســیزم و کــورد ١٩٤٧- ١٩٧٥ (تــوێژینەوەیەکی مێژوویــی سیاسییە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٢.

(١٢٤) چاوپێکەوتن لەگەڵ سەڵاح شێخ شەرەف، سەرچاوەی پێشوو.

(١٢٥) زرار ســــلێمان بەگ دەرگەڵەیــــی، بیرەوەرییەکــــانم (لە ســــاڵانی ١٩٤٣- ١٩٧٧)دا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦٤- ٣٦٥.

(١٢٦) گونـدی تاڵەبـانی گەورە سـەر بە نـاحیەی تەقتەقە و دەکەوێـتە سـەرووی ڕۆژئـاوایی و خــوارووی شــاری کــۆیە، لە ڕۆژئــاوای ڕێگــای ســەرەکی کــۆیە- تەقتەقە بە دووری ٣ کیلــۆمەتر، دانیشــتووانەکەی پێــک هــاتووە لە هۆزەکــانی: خۆشــناو، پــاڵانی، ســەید، بــاجەلان و ...هتــد. وەرگیــراوە لە: (پ. ی. د. هۆشــمەند عەلــی مەحمــود، مەحمــوود حەمەد شــێخانی (دەنگێکــی ڕەسەنی ون ١٩٢٦- ١٩٩٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦).

(١٢٧) شــیلان تــاهیر ســاڵح، کــۆیە لە نێــوان ســاڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٩٦- ٩٧.

(١٢٨) چــاوپێکەوتن لەگەڵ دکتــۆرە عەتــیە حەمەســەعید ســاڵحی، هەولێــر، ڕێککەوتــی ٢٨ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

(١٢٩) عەتــیە حەمەســەعید ســاڵحی (دکتــۆرە)، بیرەوەرییەکــانم (لە کــۆیەوە بــۆ لەنــدەن)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٤- ٨٦.

(١٣٠) عەتــیە حەمەســەعید ســاڵحی (دکتــۆرە)، بیرەوەرییەکــانم (لە کــۆیەوە بــۆ لەنــدەن)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٦.

(١٣١) ڕەفیــق ڕەحــمان مــام خــول، ڕۆڵــی حیزبــی شــیوعی عێــراق لە شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤٠.

بەشی چوارەم

بارودۆخی کۆیە لە ١١ی ئازاری ١٩٧٠ تا ڕێککەوتننامەی جەزائیر

باسی یەکەم

بارودۆخی کۆیە لە کاتی ئاشتی و سەقامگیریدا

(١١ی ئازاری ١٩٧٠- ١١ی ئازاری ١٩٧٤)

باسی دووەم

ڕۆڵی کۆیە لە دەست پێ کردنەوەی شۆڕش

(١١ی ئازاری ١٩٧٤ تا ڕێککەوتننامەی جەزائیر)

بەشی چوارەم: بارودۆخی کۆیە لە ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ تا ڕێککەوتننامەی جەزائیر

باسی یەکەم: بارودۆخی کۆیە لە کاتی ئاشتی و سەقامگیریدا (١١ی ئازاری ١٩٧٠- ١١ی ئازاری ١٩٧٤)

یەکەم: ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠

لە دوای ٢٤ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٦٩ و هەوڵەکانی بەعسییەکان لە بوارە جیاوازەکان بۆ کورد، بارودۆخەکە بە شێوەیەك گۆڕا و بە ئاراستەی ئاسایی بوونەوەی دۆخەکە و ڕێککەوتن دەچوو، لەم نێوەدا چەندین جار شاند لە نێوان کورد و حکومەتی عێراق سەردانی یەکتریان کرد، تا لە ئەنجامدا هەردوولا ڕێککەوتن، کە بە ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازار ناسرا.

گفتوگۆکانی نێوان سەرکردایەتی شۆڕشی ئەیلوول و حکومەتی عێراق بەردەوام بوو، ئەنجامەکەی ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ بوو، کە هەردوولا گەیشتن بەوەی لە ماوەی ٤ ساڵدا لە ڕێی هەمووارکردنەوەی دەستوور و یاسایەکەوە ئۆتۆنۆمی بە کورد بدرێت، بەیاننامەی ڕێککەوتننامەکە لە لایەن عەزیز شەریفەوە داڕێژرابوو، کە ڕۆڵێکی دیاری لە ڕێککەوتنی هەردوولادا بینی بۆ ئەو دەستکەوتە مێژووییە، ئەمەش سەرکەوتنی پرۆسەکە و دەستکەوتێکی سیاسی بوو بۆ بزاڤی ڕزگاریخوازی نیشتمانیی کوردستان[١].

وەفدی عێراق بە سەرۆکایەتی (سەددام حوسێن[٢])، کە ئەو کاتە جێگری سەرۆکی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی عێراق بوو، لەگەڵ مستەفا بارزانی لە ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ لە قوتابخانەی ناوپردان واژۆ کرا و ڕاگەیەنرا[٣].

کاتژمێر هەشتی ئێوارەی ١١ی ئازار سەرۆك کۆمار دەقی ڕێککەوتننامەکەی لە تەلەڤزیۆن و ڕادیۆی بەغدا خوێندەوە، هەروەها سەرۆکی وەفدی کوردیش دکتۆر مەحموود عوسمان بروسکەی بارزانی خوێندەوە[٤].

دواتــر و له ڕۆژی ٢٥ی ئــازار کــۆمیتەیەك دانــرا بــۆ جێبەجــێ کردنــی خاڵەکــانی ڕێککەوتــنەکە، له هەمــان کاتیشــدا ڕادیــۆی دەنگــی کوردســتانی عێــراق بەرنامەکــانی خــۆی ڕاگــرت و ســەرکردایەتی شــۆڕش به هەمــوو شــێوەیەك هەوڵیــدا ئــارامی و ئاسایش بگەڕێنێتەوه بۆ کوردستان و یاسا سەروەر بێت[٥].

ئەو ڕێککەوتننــامەیه وەچەرخــانێکی زۆر گرنــگ بــوو له مێــژووی کــورد و کوردســتان، فەزایەکــی سیاســی دیــکه هــاته کــایەوه، حکــومەتی عێــراق به فەرمــی دانــی به خودموختــاری بــۆ کوردســتان نــا[٦]، ئەم هەنگــاوه مێژوویــی گــرنگه بــووه هــۆی ئەوەی که ناکۆکییەکــانی نێــوان پــارتی و بــاڵی مەکتەبــی سیاســی به کۆتــا بێــت و بگەڕێــنەوه نــاو پــارتی، له کاتێکــدا له ســاڵی ١٩٦٤ەوه نــاکۆکی له نێوانیانــدا هەبــوو. ڕێککەوتننــامەکه تەنیــا بــۆ کــوردانی عێــراق گرنــگ نەبــوو، بەڵکــوو بــۆ کــوردانی ئێــران، تورکیــا و ســووریا گرنــگ بــوو، چــونکه یەکەم جــار بــوو دانــرا به ئۆتۆنۆمی بۆ کورد.[٧].

ڕێککەوتننــامەی ١١ی ئــازاری ١٩٧٠ یەکــێکه له دەســتکەوته نەتەوەییــیه گەورەکــانی کــورد له کوردســتانی عێــراق پــێش ڕژێمــی ســەددام حوســێن له ســاڵی ٢٠٠٣، گرنگــی ئەو ڕێککەوتــنه لەوەدایه که بــۆ یەکەم جــار له مێــژووی عێــراق دەوڵەتــی عێــراق به فەرمــی دانــی به بەشــێك له مــافه نەتەوەیییەکــانی کــورد دانــا، ئەو دەســتکەوته بەرهەمــی خەبــاتی دەیــان ســاڵی ناســیۆنالیزمی کــوردی بــوو، که تێیــدا چەنــدین خەبــات له لایەن کــوردەوه پیــاده کرابــوو، به خەبــاتی چەکداریشــەوه. ئەم ڕێککەوتننــامەیه هــیچ بۆشــایی و کەموکــوڕییەکی تێــدا نەبــوو، بەڵام له قۆنــاخی جێبەجێکردنــی شکســتی هێنــا، که حکــومەتی عێــراق بەرپرســیاریەتی زیــاتر ئەو شکستەی له ئەستۆیه[٨].

ڕێککەوتــنەکەی ١١ی ئــازار له پــازده[٩] خــاڵ پێــك هــاتبوو، که گرنگترینیــان زمــانی کــوردی شانبەشــانی زمــانی عەرەبــی دەبێــته زمــانی ڕەســمی لەو ناوچــانەی زۆربەی دانیشــتووانی کــوردن، هەروەهــا کــورد بەشــداری له هەمــوو ئاســتەکانی دەســەڵات به وەزارەت و پــله بەرزەکــانی سوپاشــەوه، یەکێــك له جێگرەکــانی ســەرۆك کۆمــار کــورد

دەبێــت، فەرمــانبەرانی نــاوچە کوردییەکــان کــورد دەبــن، یــا ئەو کەســانەی کە زمــانی کــوردی بــاش دەزانــن، گەلــی کــورد مــافی دامەزرانــدنی ڕێکخــراوە دیموکراســی و پیشــەییەکانی تــایبەت بە خــۆی دەبێــت، وەك قوتابییــان و لاوان و ئافرەتــان... هەروەهــا نەهێشــتنی دواکەوتــوویی و پێکهێنــانی لیژنەیەکــی تــایبەت بە ئــاوەدانکردنەوە و گەشــەکردنی نــاوچە کوردییەکــان، لە هەمــان کاتــدا لە دەستوور[١٠] ئاماژە بە دوو هەر دوو نەتەوەی کورد و عەرەب بکرێت[١١].

بە پێــی ڕێککەوتنــامەکە دەبــووایە یەکێــك لە جێگرەکــانی ســەرۆك کۆمــار کــورد بێــت، بەڵام حکــومەتی عێــراق ڕازی نەبــوو حەبیــب محەمــمەد کەریمــی پــاڵێوراوی پارتی ببێتە جێگری سەرۆك کۆمار، بە بیانووی ئەوەی ئێرانییە[١٢].

هەر بە پێــی ڕێککەوتنــی ١١ی ئــازار پێــنج وەزیــر لە حکــومەتی نــوێ بە کــورد درا، ســێ پارێزگــاری کــورد بــۆ پارێزگاکــانی هەولێــر، ســلێمانی و دهــۆك دانــران، ژمــارەیەکی دیــکە لە گەورە فەرمــانبەرانی کــورد کەوتــنە کــار لە دەزگــا کارگێڕییەکــانی دەوڵەتــدا، هەروەهــا ١٢ فەوجــی پاســەوانی ســنوور لە پێشــمەرگەی کوردســتان پێــك هێــنرا، ژمــارەیەکی زۆریــش لە نیشــتمانپەروەران لە زینــدانەکان ئــازاد کــران و ئەوانەشی لە کار لابرابوون گەڕانەوە[١٣].

لە ڕاســتیدا ڕێککەوتنــامەی ١١ی ئــازار لە کوردســتان جــوودا لە بــوارە جیاجیاکانــدا، کــاریگەری گەورەی لە بــواری ڕۆشــنبیری هەبــوو، پێشــکەوتنێکی بەرچــاوی بە خــۆیەوە بینــی، بە تــایبەتی لە مــاوەی ئــازاری ١٩٧٠ تــاکوو ١٩٧٢، چــونکە بە دەیــان ڕۆژنــامە و گۆڤــار بڵاوکــرانەوە، کە ئەم مــاوەیە بــۆ ڕۆژنــامەگەری کــوردی بە ســەردەمی زێــڕین دادەنرێــت، هەروەهــا بــووە هــۆی دامەزرانــدنی بەڕێــوەبەرایەتییەکی تــایبەت بە خوێنــدنی کــوردی، کە کــاری گەورەی لە وەرگێــڕان و دانانی کتێبی قوتابخانە کرد[١٤].

گەورەتــرین کێشــەی نێــوان کــورد و حکــومەتی عێــراق دوای ڕێککەوتنــامەی ١١ی ئــازار نەبــوونی مــتمانە بــوو بە یەکــتر، نــزیکەی ١٠ ســاڵ شــەڕی خوێنــاوی و چەنــدین گفتوگــۆی بــێ ئەنجــام هۆکــاری ئەو بــێ مــتمانەیەی نێــوان کــورد و

حکــــومەتی عێـــراق بـــوو، حیزبـــی بەعـــس ڕۆژ لە دوای ڕۆژ لەگەڵ بەهێزبـــوونی پـــێگەی خـــۆی لە جومگەکـــانی دەســـەڵات خـــۆی لە جێبەجێکردنـــی نـــاوەڕۆکی ڕێککەوتنی ئازار دەدزیەوە[١٥].

لە مـاوەی چـوار سـاڵی ڕێککەوتننـامەکە هەنـدێك کـار دژ بە بەرژەوەنـدییەکانی کـورد لە لایەن بەعسـییەکانەوە ئەنجـام دەدران، بـۆ نمـوونە: لە سـاڵی ١٩٧٣ هەزاران کەس لە ناوچەکـــانی کەرکـــووك و خـــانەقین و شـــێخان و ئـــاکرێ، لە ئەنجـــامی سیاسـەتی بە عەرەب کـردن ئـاوارەی ناوچەکـانی دیـکەی کوردسـتان بـوون، هەروەهـا پرۆسـەی بە عەرەب کـردن لە کۆمپانیـا و کـارگە دەوڵەتیەکانیشـدا بەردەوام بـوو، بـۆ وێــنە لەو مــاوەیەدا ژمــارەیەکی زۆری کرێکــارانی کۆمپانیــای نەوتــی کەرکــووك لە کارەکانیـان دەرکـران و بە سـەدان کەسـی عەرەبـی بەعسـی لە دەرەوەی کەرکـووك هێنران و لەو کۆمپانیایە دامەزرێنران[١٦].

وەفـدی شـۆڕش لە ٣ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٤ جـارێکی دیـکە چـوونەوە بەغـدا، بەڵام لە لایەن بەعســەوە پێشــوازییان لــێ نەکـرا، هەر لە هەمــان ڕۆژدا قســەکەرێك بە نــاوی بەرەی نیشــتمانی نەتەوەیــی پێشــکەوتووخواز ڕای گەیانــد کە حکــومەتی عێــراقی یاســای ئۆتۆنــۆمی یەك لایەنە بە بــێ وەرگرتنــی بۆچــوونی پــارتی دەردەکـات، ئەمەش مانـای ئەوە بـوو کە ڕێککەوتننـامەی ١١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٠ هەڵوەشاوەتەوە[١٧].

بەشــێك لەو بــڕگە و مــادانەی لە ڕێککەوتننــامەی ١١ی ئــازاری ســاڵی ١٩٧٠ لەسـەری ڕێککەوتبـوون جێبەجـێ نەکرابـوون، بـۆیە سـەرکردایەتی کـورد بەردەوام لە هەوڵ دابـوون و سـەردانی بەغـدایان دەکـرد، بەڵام ئەنجـامێکی وای نەبـوو. مسـتەفا بــارزانی لە ٢٠ی کــانوونی دووەمــی ســاڵی ١٩٧٤ نــامەیەکی بــۆ ســەددام حوســێن نـارد، بە مەبەسـتی دەسـت پـێ کـردنەوەی گفتوگـۆی نێوانیـان سـەبارەت بە جێبەجـێ کردنــی بەیاننــامەی ١١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٠ و چەسـپاندنی ئۆتۆنـۆمی کوردسـتان لە کــاتی دیــاریکراوی خۆیــدا، گەشــبینی نیشــاندا و ئــاواتی بــۆ ســەرکەوتنی گفتوگۆکــان خواســت، ســەددام حوســێنیش نــاوەرۆکی نــامەکە و چەنــد بــابەتێکی دیــکەی لەگەڵ

شاندی کوردی تاوتوێ کرد، پاشانیش چەند کۆبوونەوەیەك لە نێوان سەرکردایەتی کورد و ڕژێمی بەعس ئەنجام درا، بەڵام تا ١٠ی ئازاری ساڵی ١٩٧٤ کە پەیوەندی نێوان هەردوولا پچڕا، گفتوگۆکان لە بازنەیەکی بۆشدا دەخولانەوە و هیچ لایەکیان بە داوا و پێشنیازی لایەکەی دیکە ڕازی نەبوو، بەتایبەتی لە سەر پرسی کەرکووك، چونکە بەعس نەیدەویست کەرکووك و شەنگال و خانەقین بخاتە نێو سنووری هەرێمی ئۆتۆنۆمی و ڕازیش نەبوو ماوەی گفتوگۆ کردن لە سەر پرۆژەی ئۆتۆنۆمی درێژ بکاتەوە، سەرکردایەتی جووڵانەوەی ڕزگاریخوازی کوردستانیش بە هیچ شێوەیەك ئامادە نەبوو لە سەر ئەو پرسە سازش بکات[١٨].

دۆخەکە بەرەو ئاڵۆزی و پەشۆکاوی دەچوو، سەرکردایەتی کورد هەموو هەوڵێکیاندا کە بە ڕێگای ئاشتیيانە چارەسەری کێشەکان بکرێت، بۆ ئەو مەبەستە لە ١٧ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٧٤ نوێنەری خۆی ناردە بەغدا بە مەبەستی لێکۆڵینەوە لە یاسای ئۆتۆنۆمی، بەڵام لێکۆڵینەوەکان هیچ ئاکامێکیان نەبوو بە هۆی کێشەی کەرکووك و دیاری کردنی سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمی[١٩].

لە کۆتایی ساڵی چوارەمی گفتوگۆی نێوان کورد و حیزبی بەعس ڕوون بووەوە کە ئەو دوو لایەنە ناتوانن بگەنە ئەو ئەنجامانەی کە لە ساڵی ١٩٧٠ ڕێککەوتنی ئازاری لە پێناودا کرابوو، دیاری کردنی سنووری کوردستان خاڵی هەرە گەورەی ناکۆکی نێوانیان بوو، حیزبی بەعس لە عێراق بە هیچ شێوەیەك ڕێگەی نەدەدا کێڵگە نەوتییەکانی کەرکووك بخرێتە سەر سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمی کوردستان، دیدی حیزبی بەعس سەبارەت بە هاوبەشی لە دەسەڵات زۆر جیاواز بوو لەوەی کورد خەوی پێوە دەدیت، حیزبی بەعس هەرگیز بڕوای بە هاوبەشی لە دەسەڵات و پێدانی مافی لامەرکەزی نەبووە، تاکوو ئەو مافە بۆ کورد دەستەبەر بکات، ئەوان تەنیا ڕێگەیان بەوە دەدا کە هێز و خەڵکی دیکە هەندێك پۆستی لاوەکی وەرگرن لە سیستەمێکی ناوەندیدا، کە لە ڕێگەی ئەو سیستەمە ناوەندییەوە هەمووان هاوشوناس بکەن و ناسنامەی عەرەبی بەسەر هەموو عێراقدا بسەپێنن، بارزانی لە بەرانبەر ئەو عینادییەی بەعسییەکان ئامادەی هیچ جۆرە سازشێك لەسەر کەرکووك نەبوو[٢٠].

سـەرەنجام ئەنجـوومەنی سـەرکردایەتی شۆڕشـی عێـراق لە ١١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٤ یەکـلایەنە یاسـای ژمـارە ٣٣ی ئۆتۆنـۆمی لە کوردسـتان دەرکـرد، لە هەمـان ڕۆژیشـدا بەعـس مـاوەی ١٥ ڕۆژی بـۆ مسـتەفا بـارزانی دانـا تـا ئەو یاسـایە پەسـەند بکـات، بەڵام ئێـزگەی دەنگـی کوردسـتانی زمانحـاڵی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان بە توندی بەرپەرچـی ئەو هەڕەشـەیەی بڵاوکـردەوە و ڕای گەیانـد کە گەلـی کـورد تـا بەدیهێنـانی ئامانجەکـانی خەبـات دەکـات[٢١]. ئەمەش دەروازە و سـەرەتای دەسـت پێ کردنەوەی شەڕ بوو لە کوردستان.

دووەم: کۆیە لە ماوەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ تا ١١ی ئازاری ١٩٧٤

کاتێـك حکـومەتی بەعـس نەیتـوانی بە ڕێـگەی سـەربازی پرسـی کـورد چارەسـەر بکـات، بە ناچـاری بیـری لە ڕێـگە چـارەی ئاشـتییانە کـردەوە و پەنـای بـردە بەر دانوسـتان، پـاش دەسـت پـێ کردنـی دانوسـتان و هـاتووچۆی وەفـد لە نێـوان حکـومەتی عێـراق و سـەرکردایەتی شۆڕشـی کـورد، دواجـار لە شـەوی ١٠ لە سـەر ١١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٠دا بەنـدەکانی بەیاننـامە نـووسرا و بە بەیاننـامەی ١١ی ئازار ناسرا[٢٢].

دوای ڕێککەوتنـی ١١ی ئـازار خەڵکـی شـاری کـۆیە خۆشـی و شـادی خۆیـان دەربـڕی، هەروەهـا خۆیـان ئامـادە کـرد و دەسـتیان کـرد بە نووسـینی دروشـم تـایبەت بەو بـۆنەیەوە، ڕۆژی دواتـریش خەڵکـی کـۆیە خۆپیشـاندانێکی جەمـاوەری فراوانیـان ئەنجامـدا، کە تێیـدا بەشـی زۆری خەڵکـی کـۆیە بەشـداربوون، کە لە نزیـك قوتابخـانەی دواناوەنـدی کـۆیەوە بەرەو قایمقـامیەتی شـارەکە چـوون، لەوێـش چەنـدین وتـار و بروسـکە پیرۆزبـایی خوێنـدرایەوە، باوەڕیـان وا بـوو ئەمە کۆتـایی شـەڕ و مەینەتییەکـانی گەلـی کـوردە و هەنگـاوێکە بـۆ ڕێکخسـتنەوەی مـاڵی کـورد و کۆتـایی هێنـانە بە دووبەرەکـی، هەر لە میـانەی پێشـوازی کردنـی شـاری کـۆیە لە ڕێککەوتننـامەی ١١ی ئـازار، گەورەتـرین نەورۆز لە کـۆیە سـاز درا، هەروەهـا بە هۆی ئەم ڕێککەوتننامەیەوە کۆیە بووژایەوە لە ڕووی ئیش و کارەکانیان[٢٣].

لە دوای ئەو ڕێککەوتـنە بڕیـار درا پێـنج کورسـی وەزارەت بـدرێت بە کـورد، لە نێویانـدا نـافیز جەلال کـرا بە وەزیـری کشـتوکاڵ[٢٤]. هەروەهـا کاتێـك پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان لە نـاوپردان بە ئامـادەبوونی ٤٧٧ نـوێنەر کـۆنگرەی هەشـتەمی گرێـدا، عەلـی عەبـدوڵڵا کـرا بە ئەنـدامی کـۆمیتەی ناوەنـدی پـارتی دیموکراتی کوردستان[٢٥].

له دوای ڕێككەوتننـامەكە چەنـدین پـرۆژەی ئـاوەدانی لە كـۆیە ئەنجـام درا، وەك دابەشـــكردنی خانووەكـــانی گەڕەكـــی ئیســـكان، دابەشـــكردنی زەوی بەســـەر فەرمـــانبەران، هەروەهـــا لە ڕووی ئـــابووری، كـــردنەوەی بـــانكی كـــۆیە، لە ڕووی ڕۆشـــنبیرییەوە بـــووە هـــۆی دامەزرانـــدنی كـــۆمەڵەی ڕۆشـــنبیری كـــۆیە(٢٦). ئەم هەوڵانەی بـــۆ ئـــاوەدان كـــردنەوە و بەرەوپـــێش بردنـــی شـــارەكە درا، ڕاســـتەوخۆ بەرهەمی شۆڕشی ئەیلوول بوو.

لە لایەكـی دیـكەوە سـاڵی ١٩٧٠ ڕێگـای نێـوان كـۆیە- هەولێـر دروسـت كـرا، كە درێـــژییەكەی ٧٥ كیلـۆمەترە، هەروەهـا سـاڵی ١٩٧١ ڕێگـای نێـوان كـۆیە- بێسـتانە- سلێمانی دروست كرا، كە درێژییەكەی ١١٩ كیلۆمەترە(٢٧).

بە هـــۆی ڕێككەوتنـــی ١١ی ئـــازار بـــارودۆخی كوردســـتان بە گشـــتی بەرەو باشـــی دەچـــوو، شـــەڕ بە شـــێوەیەكی گشـــتی كەم بـــووەوە و نەمـــا، لە لایەكـــی دیـــكەوە حكـــومەت چەنـــد كـــارێكی لە نـــاوچە كوردنشـــینەكان ئەنجامـــدا، بـــۆ نمـــوونە لە تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٧٠ بڕیاریـــدا ژمـــارەیەك مەڵبەنـــد بـــۆ پیشەســـازی مـــافووری دەسـتی لە بەغـدا و هەولێـر و مووسـڵ بكـاتەوە، دواتـریش وەزارەتـی پیشەسـازی بڕیـاری دامەزرانـدنی چەنـد مەڵبەنـدێكی دیـكەی لە هەر یەك لە: كـۆیە، ڕوانـدز، ئامێـــدی، دهـــۆك، مەنـــدەلی و ســـەماوە دەركـــرد، ئەم كـــارگەیە لە ســـاڵی ١٩٧١ (١٢٣)(٢٨) قوتـابی كـچ كە تەمەنیـان لە نێـوان ٩ بـۆ ١٠ سـاڵان بـووە بە شـێوەی گرێبەسـت كاریـان كـردووە و كرێـی ڕۆژانەیـان ١٠٠ بـۆ ١٥٠ فلـس بـووە. بەرهەمـی مانگـانەی كـارگەكە لە سـاڵی ١٩٧٢ نـزیكەی ١٢٠ مەتـر چوارگۆشـە مـافووری قەبـارە ٣ بە ٤ بووە، بەرهەمەكەشی بۆ شاری هەولێر ڕەوانە كراوە(٢٩).

دوای بەیاننـامەی ١١ی ئـازار بـۆ مـاوەیەك كوردەكـان خۆیـان حـوكمڕانی خۆیـان دەكـرد، پـارتی دیمـوكراتی كوردسـتان ڕاسـتەوخۆ حـوكمڕانی شـارە كوردییەكـانی دەكـرد، كـۆیەش لەو نێـوەدا بـوو، بە شـێوەیەكی گشـتی هەمـوو كاربەدەسـتانی ئەو ناوچـانەی لە ژێـر دەسـەڵاتی پـارتی دیمـوكراتی كوردسـتان بـوون، بەتـایبەتی سـەرۆك فەرمانگەكـان و جێگرەكـان و هەمـوو شـوێنە بایەخـدارەكان تەرخـان كرابـوو بـۆ

دۆست و ئەندامانی پارتی دیموکراتی کوردستان، هەتا بەڕێوەبەری قوتابخانەکان و ڕێکخراوە دیموکراتییەکان و زۆر شوێنی لەو جۆرە[٣٠].

هەروەها دوای ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ ئەدیب و هونەرمەند و ڕۆشنبیران و چالاکانی بواری مەدەنی کەوتنەوە ئەنجامدانی چالاکییەکانی خۆیان، کۆمەڵەی هونەر و وێژەی کورد پێك هات، ئەو کۆمەڵەیە بووە کۆکەرەوەی ڕۆشنبیر و هونەرمەند و ئەدیبان، کە لەمانە پێك هاتبوون: (مەجید ئاسنگەر[٣١])، سەلاح شێخ شەرەف، عوسمان عەونی، فازیل شەوڕۆ، (جەواد حەمەد بەگ[٣٢])، سەیفەدین مەلا مەجید، تاهیر حەوێزی، سامی عەوداڵ، ئیبراهیم سەید سەعید بەرزنجی، شەفیق بەیاد، (عاسی[٣٣]) و مەلا عەلی حاجی تۆفیق، بوونی ئەمانە و چەند کەسایەتییەکی دیکە هاوکار و ڕێگەخۆشکەر بوون بۆ بەرەوپێشچوون لە هەموو بوارەکانی دیکەی هونەر لە کۆیە[٣٤].

هەروەها (تیپی مۆسیقای باواجی کۆیە[٣٥]) لەو سەردەمە بووژانەوەیەکی بەرچاو بە خۆیەوە بینی، لەم بارەیەوە (باکووری[٣٦]) دەڵێت: لە نێوان ساڵانی ١٩٦١- ١٩٧٠ تیپی مۆسیقای باواجی لەبەر باری ناهەمواری سیاسی و شۆڕشی ئەیلوول، سستی پێوە دیار بوو و چالاکی زۆر دیار و بەرچاوی پێ نەدەکرا، بەڵام دوای ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازار (زاهیر محەمەد[٣٧]) کۆڵی نەدا، خۆی و چەند هاوڕێیەکی هونەرمەند لە ٣٠ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٧٠ داوایان پێشکەشی وەزارەتی ڕاگەیاندن کرد و ڕەزامەندی وەزارەتەکەیان وەرگرت و سەر لە نوێ تیپی مۆسیقای باواجی گەشەی سەندەوە، تیپەکە گەلێك پێشکەوتنی بە دەست هێنا و پێوەی دیار بوو، بە هەوڵ و کۆششی هەموو ئەندامانییەوە کە دڵسۆزانە بۆ گەشەکردن و پێشخستنی هونەر و میوزیکی کوردی بە گشتی و ئاواز و مەقام و بەستە تایبەت بە ناوچەی کۆیە و دەوروبەری بەتایبەتی، یەکێك لەو چالاکییە دیارەکانی تیپی مۆسیقای باواجی میهرەجانی حاجی قادری کۆیی بوو، کە لە ساڵی ١٩٧١ ساز درا[٣٨]، بەڵام کاتێك کۆتایی بە ڕێککەوتننامەی نێوان سەرکردایەتی شۆڕشی کورد و حکومەتی عێراق هات، تیپی مۆسیقای باواجی لە ساڵی ١٩٧٤ لە لایەن حکومەتەوە داخرا[٣٩].

وێــڕای ئەمــانە کــۆمەڵەی هــونەر و وێــژەی کــۆیە دامەزرا، کە دەیــان کــۆڕ و سـیمیناری ئەدەبیـان دەبەسـت، هەروەهـا لە ٢٩ی تشرـینی دووەمـی سـاڵی ١٩٧٣ و بە مەبەسـتی ڕێزلێنـان لە شـاعیر گەورەی کـورد حـاجی قـادری کـۆیی، پەیکەرێکـی تایبەتییـان بـۆ دانـا[٤٠]، لە کـاتی لادانـی پەردە لە سـەر پەیـکەری حـاجی قـادری کـۆیی هـێمن موکریـانی شـیعری دەسـکەوتی خەبـات دەخـوێنێتەوە[٤١]، دیـارە هـێمن سـێ ڕۆژ پێشتر ئەو شیعرەی بەم بۆنەیەوە نووسیوە، کە دەڵێت:

ئەوە کـــۆتەڵ نیـــیە ڕەمـــزی نەجـــاتە
ئەوە دەســکەوتی چەنــد ســاڵەی خەبــاتە
ئەوە ڕووگەی هەمـــوو کـــوردێکی پـــاکە
ئەوە جێگـــای نیـــازە، پیـــرە، چـــاکە
بـــوتی ســـاحیب دڵانـــی دڵ بەســـۆیە
کە ئەوڕۆ پێـــی دەنـــازێ شـــاری کـــۆیە
ســـڵاو ئەی حـــاجی ئەی ڕۆڵەی زەمـــانە!
لە ســـایەی تـــۆوە هەرچێکـــی هەمـــانە
هەمـوو ژینـت لە ڕێـی گەلـدا بەخـت کـرد
هەتـا ڕێگـای خەباتـت بـۆ تەخـت کـرد
گەلێکـت دی غەریبـی و تـاڵ و سـوێری
نەبـوو سـاتێ لە خـزمەت خـۆ ببـوێری
بەگـــژ بێگـــانە و خۆمـــانەدا چـــووی
لەگـــژ دێـــوەزمە و دێـــوانەڕا چـــووی
نەترســـــای و نەخەجـــــڵای و نەلەرزی
چ مەشـــهووری، چ ڕووســـووری، چ بەرزی
هەمـــوو شـــاگردی تـــۆن شـــیرن کەلامـــان
لە تـۆ فێـر بـوون خەبـات قـازی و مەلامـان
بەدەنگـــی تـــۆ خەواڵـــوو ڕاپەڕیـــون
لە ترســـی تـــۆیە دوژمـــن داپەڕیـــون

گەرای ئەفکـــاری تـــۆیە بـــاڵی گـــرتن
کە وا ڕۆڵەی گەلـــت ســـەریاڵی گـــرتن
بەئـــــــازایی، بەزانــــــایی، بەوردی
چەکـــت دا دەســـتی شۆڕشـــگێڕی کـــوردی
پەڕی دیـــوانەکەت گەنـــجە و خەزێـــنە
وشـــەی شـــیرینی تـــۆ دوژمـــن تەزێـــنە
هەمـــوو پەنـــدن قســـەی ســـووک و دزێـــوت
وەکـــوو بـــاڵی پەری پـــاکە جنێـــوت
بەنـــرخە، تـــازەیە، بەرزە، بەهێـــزە
ئەوەی فەرمـــووت لە بـــارەی پیـــاوی دێـــزە
«ئەگەر کوردێـــک قســـەی بـــابی نەزانـــی
مـــوحەقەق دایکـــی حیـــزە و بـــابی زانـــی»
کە شـــێعری تـــۆ بزاوتـــی هەســـتی هەســـتان
هەمـــوو سەوداســـەری سەربەســـتی هەســـتان
لە کوردســـتان گەلێـــک شـــۆڕش بەرپـــا بـــوون
کـــوڕی کـــوردی بەگـــژ بێگـــانەدا چـــوون
لەمێژســـاڵە دەڕێـــژن ئـــارەق و خـــوێن
بەڵام داخـــی گـــرانم هێشـــتە لە کـــوێن؟
ئەوێســـتاش دەردەکـــورد نەکـــرا عیلاجـــی
ئەوێســـتاش کـــوردی کـــۆیلە مـــاوە حـــاجی
گەلـــی کـــوردت نەبـــوو هێشـــتا نەجـــاتی
بەخـــوێنی لاوەکـــان ســـووره وڵاتـــی
ئەوێســـتاش دوژمنـــی لاســـار و بەدفەڕ
دەکـــووژێ کـــوردی بـــێ تـــاوان و لاشـــەڕ
ئەوێســـتاش هەر دەمـــانکەن تیرەبـــاران
دەنەخشـــێنن بەخـــوێن کـــۆڵانی شـــاران

ئەوێستاش پڕپڕن زیندان لە لاوان
بەغەیری وەی کە کوردن نیانە تاوان
ئەوێستاش گۆڕ غەریب زۆرن وەکوو تۆ
ئەوێستاش بێ نەسیب زۆرن وەکوو تۆ
ئەوێستاش بێ کەس و دوورە وەتەن هەن
ئەوێستاش شاعیری پیر و ڕەبەن هەن
ئەوێستاش شێعری وردی کوردی دەدڕن
زمانی شاعیرانی چاکی دەبڕن[٤٢]

هەر لە دوای ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ شانۆ لە شاری کۆیە گەشایەوە، زیاتر گەشەی بەو بوارە درا، تەنانەت ئافرەتانیش بەشدارییان لە شانۆ کرد، چوار ساڵی سەقامگیری چەندین شانۆ[٤٣] ئەنجامدراوە و پێشکەوتنی بەرچاوی بە خۆیەوە بینی[٤٤]. دەتوانین بڵێین کۆیە لە دوای ڕێککەوتنی ١١ی ئازار، لە سەرجەم لایەنە جیاوازەکانەوە گۆڕانکاری بەسەردا هات و گەشایەوە، هەم لە ڕووی ئەدەبی، فەرهەنگی، ڕووناکبیری، ڕۆشنبیری، شانۆیی و هونەری، لەو ماوەیەشدا دەیان چالاکی جیاواز و جۆراوجۆر لەم بوارانە لە شارەکەدا ئەنجام دران.

هەر لەو ماوەیەی کە ئاشتی و سەقامگیری لە کوردستان هەبوو، حیزبی دیموکراتی کوردستان لە ٢١ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٧١دا کۆنفرانسی سێیەمی خۆی بە بەشداری ٣٢ ئەندامی کادیری حیزبی لە شاری کۆیە بەست[٤٥].

لە ڕاستیدا ئەو چوار ساڵە بووە هۆی بووژانەوەی کۆیە لە هەموو بوارێکەوە، جیاوازی بەرچاو بەدی دەکرا، بەڵام بە هۆی ئەوەی ڕێککەوتنامەی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٤ جێبەجێ نەکرا و دووبارە شەڕ دەستی پێ کردەوە، زۆربەی ئەو چالاکییانە ڕاگیران و کۆتایی بەو بارودۆخە باشە هات[٤٦].

باسی دووەم: ڕۆڵی کۆیە لە دەست پێ کردنەوەی شۆڕش (١١ی ئازاری ١٩٧٤ تا ڕێککەوتننامەی جەزائیر)

یەکەم: کۆتایی ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازار و دەست پێ کردنەوەی شەڕ

لە کۆتایی ساڵی چوارەمی گفتوگۆی نێوان کورد و حیزبی بەعسدا ڕوون بووەوە کە ئەو دوو لایەنە ناتوانن بگەنە ئەو ئەنجامانەی کە لە ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ لەسەری ڕێککەوتبوون، دیاری کردنی سنووری کوردستان خاڵی هەرە سەرەکی ناکۆکی نێوانیان بوو، حیزبی بەعس لە عێراق بە هیچ شێوەیەك ڕێگەی نەدەدا کێڵگە نەوتییەکانی کەرکووك بخرێنە سەر سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمی کوردستان، دیدی حیزبی بەعس سەبارەت بە هاوبەشی لە دەسەڵات زۆر جیاواز بوو لەوەی کورد خەوی پێوە دەدیت، حیزبی بەعس هەرگیز بڕوای بە هاوبەشی لە دەسەڵات و پێدانی مافی لامەرکەزی نەبووە، تاکوو ئەو مافە بۆ کورد دەستەبەر بکات، ئەوان تەنیا ڕێگەیان بەوە دەدا کە هێز و خەڵکی دی هەندێك پۆستی لاوەکی وەربگرن لە سیستەمێکی ناوەندیدا کە لە ڕێگەی ئەو سیستەمە ناوەندییەوە هەمووان هاوشوناس بکەن و ناسنامەی عەرەبی بە سەر هەموو عێراق بسەپێنن، بارزانیش لە بەرانبەر ئەو عینادییەی بەعسییەکان ئامادەی هیچ جۆرە سازشێك نەبوو لە سەر کەرکووك(٤٧).

حکومەتی بەعس لە زۆربەی ئەو بەڵێنانەی کە لە بەیاننامەی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ دابووی بە سەرکردایەتی کورد پاشگەز بووەوە، دوای ئەوەی بە گفتوگۆ و دانوستان نەگەیشتنە هیچ ڕێگە چارەیەکی ئاشتییانە، حکومەتی بەعس لە بەهاری ساڵی ١٩٧٤دا هێرشێکی ئاسمانی و وشکانی فراوانی بۆ سەر ناوچەکانی ژێر دەستی شۆڕش دەست پێ کرد، لە بەرانبەریشدا هێزی پێشمەرگە بەرگرییان کرد(٤٨).

له دوای ڕاگەیانــدنەکەی حکــومەتی عێــراق لە ئــازاری ســاڵی ١٩٧٤ شــەڕێکی خوێنــاوی لە نێــوان کــورد و ســوپای عێــراق هەڵگیرســایەوە، عێــراق دەیــان هەزار سـەرباز و دەیـان یەکەی تـۆپ و تانـك و هەمـوو هێـزی ئاسـمانی خـۆی لەو شـەڕەدا بەکارهێنــا، ســوپای عێــراق پەلامــاری ئەو شــوێنانەیدا کە لە ژێــر کــۆنترۆڵی هێــزی پێشــمەرگەدا بــوون، ئەگەرچــی چەك و جبەخــانە و توانــای ســەربازی زۆر لە هــی پێشــمەرگە زیــاتر و بەهێزتــر بــوو، بەڵام هێــزی پێشــمەرگە و خەڵکــی کوردســتان بەرگرییەکـی قارەمانانەیـان کـرد، سـوپای عێـراق نەیتـوانی هـیچ شـوێنێك بە ئاسـانی و بــێ زیــان داگیــر بکــات، عێــراق سیاســەتی بە ســوتماك کردنــی خــاکی کوردســتانی پەیــڕەو کــرد و هەمــوو جــۆرە چەکێــك کە لە جبەخــانەی ســوپادا بــوو لە دژی خەڵکــی کوردســتان و هێــزی پێشــمەرگە بە کــاری هێنــا، هەر لە ئەنجــامی ئەو شــەڕ و پەلامــارانەدا هەزاران کــورد کــوژران و هەزارانــی دیــکەش برینــدار و کەم ئەنــدام بــوون، ڕۆژ لە دوای ڕۆژیــش شــەڕەکان قورســتر و زیــانی حکــومەتی عێــراق زۆرتــر دەبوو[٤٩].

کاتێــك شــەڕ دەســتی پــێ کــردەوە، پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان تــوانی زۆربەی گەلـی کـورد بـۆ خەبـاتی چەکـداری و ڕووبەڕووبـوونەوەی ڕژێمـی عێـراق سـاز بکـات، لە دوای خوێنــدنەوەی بەیاننــامەی ڕێککەوتــی ١١ی ئــازاری ســاڵی ١٩٧٤ لە لایەن ئەحــمەد حەســەن بەکــری ســەرۆك کۆمــار و دەیــان هەزار کەس لە خەڵکــی شــار و شــارۆچکە و گونــدەکان پەیوەنــدییان بە شۆڕشــەوە کــرد، لە ناویانــدا هەزاران مامۆسـتا، سـەدان پـارێزەر، ئەنـدازیار، پزیشـك و هەزاران فەرمـانبەر هەبـوون، پـارتی دیمــوکراتی کوردســتان تــوانی دەیــان هەزار کەس لە ڕیزەکــانی هێــزی پێشــمەرگە ڕێــك بخــات، لە هەمــان کاتــدا دەیــان هەزاری دیــکە لە جووتیــار و خوێنــدکار و کاســبکاری نــاو شــارەکان لە گونــدەکانی ژێــر دەســەڵاتی پێشــمەرگە وەك هێــزی بەرگـری ڕێکخـران و بـوون بە پاڵپشـتی هێـزی پێشـمەرگە، ژمـارەی هێـزی پێشـمەرگە و هێزەکــانی دیــکەی بەرگــری ســەد هەزاری تــێ پەڕانــد، ئەمەش گەورەتــرین کــۆکردنەوە و ڕێکخســتنی هێــزی مرۆیــی کــورد بــوو لە لایەن ســەرکردایەتی پــارتی، کە لە هــیچ ســەردەمێك و لە لایەن هــیچ حیزبێکــی دی کــوردییەوە پێشــتر نەکرابوو[٥٠].

له کۆتاییەکانی ئازاری ساڵی ١٩٧٤دا شەڕەکان بە شێوەیەکی توند دەستیان پێ کردەوە، گەمارۆی ئابووری خرایە سەر ناوچە کوردییەکان و بۆردوومانی ئاسمانی بە شەو و ڕۆژ بەردەوام بوو، هەروەها هێرشکردنە سەر بیرە نەوتەکان و ئاوارەبوون و کوژرانی هەزاران کەسی لێکەوتەوە و ژمارەی هەڵاتوان بۆ ئێران گەیشتە ئاستێکی زۆر و دەگوترا ژمارەیان گەیشتووەتە نیو ملیۆن کەس[٥١].

ڕۆژی ٢٦ی ئازاری ساڵی ١٩٧٤ حکومەت لە مووسڵەوە هێرشی کردە سەر زاخۆ، هەروەها ڕۆژی ٢٤ی نیسانی هەمان ساڵ بۆردوومانی قەڵادزێی کرد، دوای سێ ڕۆژیش بۆردوومانی هەڵەبجە و گوندەکانی دەوروبەری کرا، لە ٢٦ی نیسان بە تۆپ و فڕۆکە بۆردوومانی گەلاڵە و ڕواندز و حاجی ئۆمەران دەستی پێ کرد[٥٢].

هاوینی ساڵی ١٩٧٤ شەڕی گەورەی تێدا کرا، بەشی هەرە زۆری شەڕەکان لە ڕواندز بوو، بە نیازی گرتنی ناوچەی باڵەك، کە شادەماری شۆڕش بوو، چونکە سەرکردایەتی پارتی و شۆڕش و گشت ناوەندەکانی دەزگاکان لەو ناوچەیە بوون، هەروەها ڕۆژی ٨ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٧٤ ڕژێم هێرشێکی بەربڵاوی لە دوو بەرەوە بۆ سەر دۆڵی ڕواندز، یەکێکیان لە بەری چیای گۆڕەز بەرەو ناوچەی باڵەك و ئەوی دیکەیان لە کۆڕەکەوە بۆ بێخاڵ دەستی پێ کرد، بەڵام هەردوو هێرشەکە بەربەست کران و هێزەکانی حکومەت تووشی شکست هاتن و گەڕانەوە دواوە و پتر لە ٤٠٠ لاشەیان لە مەیدانی کوشتاردا لە پاش خۆیان بەجێ هێشت، پێشمەرگەش شەهیدیدا[٥٣].

دوای ئەوەی عێراق نەیتوانی بە شەڕ کۆتایی بە بزووتنەوەی کوردی بهێنێت، پەنای بردە بەر سازشکردن بۆ ئێران و پێکهاتن لە سەر بنەمای ڕاگرتنی یارمەتی ئێران بۆ شۆڕشی کورد، لە بەرانبەردا عێراق دانی نا بە سەروەری ئێران بە سەر نیوەی شەتولعەرەب، ئەویش بە واژۆ کردنی (ڕێککەوتننامەی جەزائیر[٥٤]) لە ٦ی ئازاری ساڵی ١٩٧٥ لە نێوان سەددام حوسێن و محەمەد ڕەزا شای ئێران بوو، کە بووە هۆی کۆتایی هاتنی شۆڕشی ئەیلوول لە دوای ١٤ ساڵ[٥٥].

دووەم: چالاکییەکانی کۆیە لە کاتی دەست پێ کردنەوەی شەڕ

کاتێــك ڕێککەوتننــامەی ١١ی ئــازاری ســاڵی ١٩٧٠ جێبەجــێ نەکــرا، ســەرکردایەتی شــۆڕش بڕیــاری دەســتی پــێ کــردنەوەی شــەڕیدا، کاتێــك شــەڕ لە ســاڵی ١٩٧٤ دەســتی پــێ کــردەوە، "کوێخــا مەمەنــد، حــاجی بــایز حەمکــول، حــاجی ســمکۆ فەرەج، حــاجی ڕەفیــق فەرەج، حوسـێنی مـام تەهـا، کەریـم خـدر و چەنـد پێشـمەرگەی دیـکەی کـۆیە لە فلــکەی گــردی کۆبووبــوونەوە، چــونکە دەنگوباســی هــاتنی هێــزی حکــومەت لە لای تەقتەقەوە هەبــــوو، دیــــارە ئەو کــــاتە لقێکیــــان بــــۆ کوێخــــا مەمەنــــد کردووەتەوە[٥٦]."

حکــــومەتی عێراقــــی لە تەقتەق و دەوروبەری هێــــزی کۆکردبــــووەوە، چــــونکە مــاوەیەك بــوو لە ژێــر کــۆنترۆڵی هێــزی پێشــمەرگەدا بــوو، لە لایەکــی دیــکەوە ئەو هێــزە ســەربازییەی ڕژێــم لە شــاری کــۆیە بــوو، ئــازووقە و پێداویســتی بە زەحــمەت پێدەگەیشــتن، بــۆیە ڕژێمــی بەعــس بە نیــازی هێرشــێکی بەربــڵاو و گەورە بــوو، لە هەوڵــــی ئەوەدابــــوو ئەو ڕێگــــایە بە تەواوی بکــــاتەوە، پێشــــمەرگەش بە درێژایــــی ڕێگــــایە لە ڕۆژئــــاوای ڕووبــــاری کــــۆیە دابەش بووبــــوون و ســــەنگەرەکانیان تونــــد کردبوو، هەروەها هێزێك لە بەری ڕۆژهەڵاتی کۆیە، واتە دەشتی کۆیە بوو[٥٧].

هێــزەکەی دەشــتی کــۆیەش لە (شیوەشــان[٥٨]) و بەتــایبەتی حــاجی قەڵا، دیــارە ئەو دوو لەو شــوێنانەن کە لە دەشــتی کــۆیە زۆر باســی دەکەن، چــونکە لە ســەرووی گونــدی حــاجی قەڵا، لە چیــاکە ئەشــکەوتی گەورەی لێــیە، بە درێژایــی شــۆڕش بارەگــای پێشــمەرگە بــووە، عــومەر دەبــابە و دکتــۆر خالیــد و بەرپرســە گەورەکــان بارەگایــان لەو دوو شــوێنە بــووە، دواتــریش بارەگــای هێــز و بەتالیۆنەکــان بــووە، هەروەها لەوێ خەڵك دادگایی کراوە و زیندانی دەکران[٥٩].

ســــەبارەت بە هێرشــــی حکــــومەت لە ڕێــــی تەقتەقەوە مەلا محەمــــەد بەحرکەیــی نووســیویەتی: "بەیــانییەك ڕژێــم لە تەقتەقەوە دەســتی بە تۆپبــارانێکی

خەسـت کـرد و سـەنگەرەکانی پێشـمەرگەی بە توندی دەکوتا، بەڵام چونکە شـوێنەکانیان بـاش بـوو، زیـانی ماددیـان بەرنەکەوت، ئەوجـا زرێپۆشـەکان دەستیان بە هێـرش کـرد و بەرەو سـەنگەرەکانی پێشـمەرگە لە پێشـڕەویدا بـوون، هێـزی پیـادەش بەدوایانـدا دەڕۆیشـت، لە ئەنجامـدا پێشـمەرگە بەرەو گونـدی شیواشـۆك پاشەکشـەیان کـرد. ئەو هێـزەی ڕژێـم کە لە تەقتەق بـوو هەمـووی بـردە شـاری کـۆیە، بەر بەردەوامـیش جـاش و سـەربازی دەهێنـا بـۆ شـارەکە، هەروەهـا حکـومەت دەیویسـت لە چـوار قـۆڵەوە پەلامـاری ڕێگـای کـۆیە- دێـگەڵە بـدات، ئەو شـوێنانەش هەنـدێك پێشـمەرگەی لـێ بـوو، بەڵام وەك پێویسـت نەبـوو، بـۆیە بڕیـاردرا کە هەمـوو هێـزی دەشـتی هەولێـر جـووڵە بکـات بـۆ شـاخی بـاواجی تـا دێـگەڵە و بە چـاکی قـایم بکرێـت، بەڵام لەبەر ئەوەی ڕۆژانە فـڕۆکە بە ئاسـمانەوە بـوو، بە شـەو ئەو کـارە دەکـرا، کاتێـك پێشـمەرگە لە بـاواجی بـوون، کۆبـوونەوە کـرا، کە تێیـدا وتـرا بە شـێوەیەکی کـاتی کۆیەمـان جێهێشـتووە، بـۆیە پێویسـتە بەرگـری لەو شـاخە بکەین[٦٠]."

هاوکـات حکـومەتی عێراقـی لە دەشـتی کـۆیەوە دەیویسـت هێرشـی بکـاتە سـەر کـۆیە، لە کاتێکـدا بـنکەی پێشـمەرگە لەو نـاوچەیە هەبـوو، کە نـزیکەی ٢٠٠ پێشـمەرگە دەبـوون، بـۆیە پێشـمەرگە هێزەکـانی خۆیـان بە سـەر دوو بەرە دابەش دەکەن، بەشـێکی هێـزەکە لە لای گونـدی تـیمارۆك و بەشـەکەی دیـکە لە لای گونـدی سێوەسـەن خۆیـان جێگیـر دەکەن[٦١]، کاتێـك هێـزی حکـومەت دەگـاتە ئەو نـاوچەیە شـەڕ لە نێـوان هێزەکـانی حکـومەت و پێشـمەرگە ڕوو دەدات، بەڵام دواتـر لە لایەن بەتـالیۆنی چـوارەوە فەرمـانی پاشەکشـە بە هێزەکـانی پێشـمەرگە دەکرێـت، پێشـمەرگەکانیش لە شـاخی پشـت گونـدی حـاجی قەڵا ڕووەو گونـدی کـانی مـازوو و لەوێوە بۆ بەری مەرگە دەچن[٦٢].

هەروەهـا مەلا محەمـمەد بەحرکەیـی سـەبارەت بە بـارودۆخی کـۆیە لەو کـاتەدا دەڵێـت: ئێـوارەیەك فـارس بـاوە بەدوای نـاردین بـۆ گونـدی قـورتەلاس بـۆ کۆبـوونەوە، کە دەکەوێـتە شـەو، هەنـدێك دەنگوبـاس لە سـەرچاوەی بـاوەڕپێکراو گەیشـتبوو کە ڕژێـم لە چەنـد قـۆڵێکەوە بە نیـازی هێرشـێکی بەربـڵاوە بـۆ دەرپەڕانـدنی پێشـمەرگە

له شـاخی بـاواجی و سـەرجەم بەرزاییەکـانی شـاخی دیـگەڵە، هێـرش بەم شـێوەیە دەبێـت: لە دەربەنـدی گۆمەسـپانەوە بەرەو دێـگەڵە. لە دەربەنـدی گۆمەسـپانەوە بەرەو شـاخی (بنەبـاوێ[٦٣]). لە کـۆیەوە جـادە و جـادە بەرەو دێـگەڵە. لە کـۆیە بەرەو شـاخی بـاواجی و بەرزاییەکـانی گونـدی میرسـەید. لە شـاخی هەیـبەت سـوڵتان جادە و جادە بەرەو گوندی هیزۆپ.

مـاوەی هەفـتەیەك دوژمـن بەشـێك لە نەخشـە و پیلانـی داڕێـژراوی خـۆی جێبەجـێ کـرد، لە قۆنـاغی یەکەم هەنـدێك تانـك و زرێپـۆش بەرەو گونـدی هیـزۆپ پێشـڕەوییان کـرد، بـۆ هەمـان ڕۆژ ئەو هێـزە پەلامـاری گونـدی سـکتانی دابـوو، بـۆ ئەوەی پـێش لە پێشـمەرگە بگرێـت. لە لایەکـی دیـکەوە حکـومەتی عێراقـی هێرشـێکی دیـکەی بەربـڵاوی دەسـت پـێ کـرد و لە هەمـوو قۆڵەکـانەوە لە پێشـڕەوی دابـوون، سـەرەنجام حکـومەتی عێراقـی لە کـاتژمێر دوازدە و نیـو بەشـێکی زۆری سـەنگەرەکانی پێشـمەرگەی لە چیـای بـاواجی داگیـر کـرا، پێشـمەرگەش کشـانەوە، لە کۆتاییدا شاخەکە بە تەواوی لە لایەن حکومەتەوە کۆنترۆڵ کرا[٦٤].

هەڵـبەت لە ١٥ی نیسـانی سـاڵی ١٩٧٤ نـزیکەی ١٥٠ پێشـمەرگەی کـۆیە، بە نووسراوێـك بەرەو چۆمـان و مەکتەبـی سـەربازی لە نـاوپردان بەڕێ کـران، کە زۆربەیان خەڵکی هەولێر و کۆیە بوون[٦٥].

جێـی ئامـاژە بگوترێـت کاتێـك شـەڕ لە نێـوان پێشـمەرگە و حکـومەتی عێراقـی دروسـت بـوو، حکـومەت تۆپبـارانی شـاری کـۆیەی کـردووە، یەکێـك لە تۆپەکـان لە ڕێککەوتـی ١٣ی تشرـینی یەکەمـی سـاڵی ١٩٧٤ بەر مـاڵی ئیبراهـیم گورگیسـی مووسـا دەکەوێـت، بە هـۆیەوە ئـامینە کەریـم ئیسـحاقی دایکـی و سـێ منـداڵی بە ناوەکانی: خێرییە، ڕووناك و شامل شەهید دەبن[٦٦].

(ئەحـمەد کـوردە[٦٧])، لە بیرەوەرییەکـانی نووسـیویەتی: "لە مـانگی نیسـانی سـاڵی ١٩٧٥ بـووینە هێـزی گەڕۆك، هـاتینە خـوارێ بـۆ دەشـتی هەولێـر و دەوروبەری کـۆیە، مانگێـك لەو نـاوە مـاینەوە، دەسـتی باشـمان لە دوژمـن وەشـاند، هێرشـێکمان کـردە سـەر بـازگەی ڕووبـاری کـۆیە، دوو ئیڤامـان سـووتاند و ١٢

ســـەربازمان کوشـــت، هەر لەو مـــانگەدا لـــوغمێکی تـــانکمان لە نێـــوان ڕەبـــیەی گردچـــادر و ئـــامریەی کـــۆیە دانـــا، کە دواتـــر لە بـــن ئیڤـــایەك تەقیـــیەوە، ئیڤـــایەکە تێکشـــکا و ئەوانەی لە ناویشـــدا بـــوون کـــوژران، هاوکـــات لە لای شـــیوی ســـاماڵ ڕێگـــای کـــۆیە- هەولێـــر، بۆســـەیەکمان دانـــا، لەوێـــش ئیڤـــایەك ســـووتا، حکـــومەتی عێـــراق لە بەرانـــبەر ئەو زنجیـــرە چـــالاکییە کەوتە پەلەقـــاژە و پەلامـــاری گونـــدەکانی دەدا، لەو کـــاتەدا دوو پێشـــمەرگەی خەڵکـــی کـــۆیە بە ناوەکـــانی: مەلا عەلـــی و نیهـــاد، ئیجـــازەی چەنـــد ڕۆژێکیـــان وەرگـــرت بـــۆ ئەوەی بچـــنەوە کەســـوکاریان ببیـــنن، کاتێـــك دەگەنە گونـــدی عەوداڵان ئیخبـــاری دەکـــرێن و هەمـــان شـــەو دەســـتگیر دەکـــرێن، دوای ماوەیەك لە زیندانی مووسڵ هەردووکیان لەسێدارە دران(٦٨)."

هەروەهـــا لە کۆتاییەکـــانی شۆڕشـــی ئەیلـــوول، شـــەوێك هەر یەك لە کوێخـــا مەمەنـــد، بـــایز حەمکـــول، حوســـێنی مـــام تەهـــا، حـــاجی مکایـــل و دەرویـــش عـــومەر، هێـــرش دەکەنە ســـەر ڕەبـــایەی حکـــومەتی عێـــراق لە گەڕەکـــی ئـــازادی و تەقە لە ڕەبییەکە دەکەن، دواتر گەڕانەوە دەشتی کۆیە(٦٩).

یەکێـــك لە هۆکارەکـــانی پاشەکشـــەی پێشـــمەرگە لە نـــاوچە جیاوازەکـــانی کـــۆیە، نەبـــوونی چەك بـــووە، ئەمەش بـــووەتە هـــۆی ئەوەی نەتـــوانن ڕووبەڕووی هێزەکـــانی حکـــومەت ببـــنەوە، ئەگەر نـــا ژمـــارەی پێشـــمەرگە زۆر بـــوو، بەڵام پێشـــمەرگەی چەکـــدار کەم بـــوو، بە مەبەســـتی پەیـــدا کردنـــی چەك ژمـــارەیەك پێشـــمەرگەی کـــۆیە ڕووەو چۆمـــان و حـــاجی ئـــۆمەران دەچـــن، تـــاکوو چەك پەیـــدا بـــکەن، لە دوای وەرگرتنـــی چەك ویســـتوویانە بگەڕێـــنەوە کـــۆیە، بەڵام لەو کـــاتەدا دەڵـــێن شۆڕشـــی کۆتایی هاتووە(٧٠).

دیـــارە لە ســـاڵی ١٩٧٥ شـــەڕی حکـــومەتی عێراقـــی و کـــورد ســـەختتر و خوێنـــاویتر بـــوو، بە شـــێوەیەك تەنیـــا لە چـــوار مـــانگی یەکەمـــی ١٩٧٥ حکـــومەتی عێـــراق نـــزیکەی ١٥٤٢ شـــار و گونـــدی کوردســـتانی بۆمبـــاران کـــرد و ٤٣٣ شـــار و گونـــدی خـــاپوور کرد(٧١).

له دوای ئەوەی سەرکردایەتی شۆڕشی ئەیلوول بڕیاری کۆتایی شۆڕشیان ڕاگەیاند، پێشمەرگەکان گەڕانەوە کۆیە و بە تفەنگەوە خۆیان تەسلیمی حکومەتی عێراقی کرد، حکومەتیش لە پای پێدانی هەر چەکێك بڕە پارەیەکی بە خاوەن چەکەکان دەدا، بۆ نموونە لە بەرانبەر ڕەشاش ١٠٠ دینار و لە بەرانبەر کلاشینکۆف ١٠٠ دینار و لە بەرانبەر ئارپیچی ١٠٠ دینار و لە بەرانبەر بڕنەو ٥٠ دیناری دەدا[٧٢].

پەراوێزەکانی بەشی چوارەم

(١) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣-١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٩- ٢٦٠.

(٢) سەددام حوسێن: لە ٢٨ی نیسانی ساڵی ١٩٣٧ لە عوّجە لەدایکبووە، لە تەمەنی دە ساڵیدا چووەتە بەغدا و پەیوەندی بە ڕێکخستنەکانی حیزبی بەعس کردووە، ساڵی ١٩٥٩ هەوڵی تیرۆر کردنی عەبدولکەریم قاسمی سەرۆك کۆماری عێراقی داوە، بەڵام بە هۆی سەرنەکەوتن و بریندار بوونی هەڵاتووەتە سووریا و پاشان میسر، ساڵی ١٩٦٨ گەڕاوەتەوە عێراق بووەتە کەسی دووەمی لە دەسەڵاتدا، لە ١٦ی تەمموزی ساڵی ١٩٧٩ بووەتە سەرۆك کۆمار و تا ٩ی نیسانی ساڵی ٢٠٠٣ بەردەوام بووە، دواجار لە ڕێککەوتی ٣٠ی کانوونی یەکەمی ساڵی ٢٠٠٦ لەسێدارە درا. وەرگیراوە لە: (ئەحمەد حەمەدئەمین، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی نوێ و هاوچەرخی عێراق، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٣).

(٣) کەوسەر عەزیز گەلاڵی، باشووری کوردستان لە ساڵی (١٩٥٨)ەوە تا ئەمڕۆ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١- ٤٢.

(٤) مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤، ل ٤٥.

(٥) کەوسەر عەزیز گەلاڵی، باشووری کوردستان لە ساڵی (١٩٥٨)ەوە تا ئەمڕۆ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦.

(٦) ئەحمەد شەریف لەك (دکتۆر)، شرۆڤەی ڕووداوە مێژووییەکان (چەند لاپەڕەیەك لە مێژوویی نەتەوەیەك)، بەرگی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٤.
(٧) کەوسەر عەزیز گەلاڵی، باشووری کوردستان لە ساڵی (١٩٥٨)ەوە تا ئەمڕۆ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥.
(٨) شۆڕش حاجی (دکتۆر)، ناسیۆنالیزمی کوردی و پەرچەکردار (ناسیۆنالیزمی کوردی و حیزبی بەعس) ڕووداوەکان ١٩٦٣- ٢٠٠٣، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٣- ١٩٤.
(٩) گرنگترین خاڵەکانی ناوەڕۆکی ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ ئەمانەن بوون:
- بڕوا هێنان بە بوونی کورد، لە دەستووری کاتی و هەمیشەییدا.
- دامەزراندنی زانکۆی سلێمانی و کۆڕی زانیاری کورد و بڕیاری هەموو مافێکی ڕۆشنبیری و زانیاری زمانی کوردی لە هەموو پلەکانی خوێندندا، لە قوتابخانەکان تا دەگاتە پەیمانگا و زانکۆ و خانەی مامۆستایان و زانکۆی سەربازی و پۆلیس، ڕێگەدان بەو پەڕاو و نووسین و نووسراوە سیاسی و ئەدەبی و ئەو زانیارییانەی خزمەتی بەرژەوەندی نیشتمانی و نەتەوەیی کورد دەکەن، دروستکردنی یەکێتی ئەدیبان و دەزگای تایبەتی بۆ چاپکردن بە کوردی، هەروەها دامەزراندنی بەڕێوەبەرایەتی گشتی و ڕۆشنبیری کوردی و دەرکردنی ڕۆژنامە و گۆڤار بە زمانی کوردی، زیاد کردنی بەرنامەی کوردی لە تەلەڤزیۆن و ئێستگەی کوردی.
- بڕواهێنان بە مافی کورد لە زیندووکردنەوەی کەلەپووری و جەژنە نەتەوەییەکانی وەکوو نەورۆز، دەرکردنی لێخۆشبوونی گشتی و دامەزراندنی کوردەکان لە هەموو پلە و پایە گرنگەکانی سەربازی و دەزگاکانی ڕژێمدا، گەڕانەوەی قوتابییە دەرکراوەکان بۆ خوێندنیان و کردنەوەی قوتابخانە و زانکۆ و کۆلێژی سەربازی و ناردنی قوتابییانی کورد بە زەماله (خوێندنی خۆڕایی) بۆ خوێندن لە دەرەوەی وڵات... وەرگیراوە لە: (تۆفیق نووری بەگ، بیرەوەری مێژوویی لە تێڕوانینی کوردێکی نەتەوەیی بەرانبەر بە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٥- ١٢٦).
(١٠) جارێکی دیکە دەستووری کاتی لە ١٦ی تەمموزی ساڵی ١٩٧٠ دەرچوو، بە بڕیاری ژمارە (٧٩٢) ئەنجوومەنی نیشتمانی سەرکردایەتی شۆڕش لە دانیشتنی خۆیدا و لە ڕێککەوتی ١٦ی تەمموزی ساڵی ١٩٧٠ دەستووری کاتی نوێی بڵاوکردەوە، کە لە ٧٠ مادە پێك هاتبوو، لە دەروازەی یەکەم/ کۆماری عێراق/ مادەی پێنجەمدا هاتووە:

أ- گەلی عێراق بەشێکە لە نەتەوەی عەرەبی.
ب- گەلـــی عێـــراق لە دوو نەتەوەی ســـەرەکی پێـــك دێـــت، نەتەوەی عەرەب و نەتەوەی کـورد، ئەم دەسـتووره دانـدەنێت بە مافەکـانی گەلـی کـورد لە ڕووی نەتەوەیـیەوە و مـافە ڕەواکانی سەرجەم کەمە نەتەوایەتییەکان لە چوارچێوەی عێراقدا.
هەروەها لە دەروازەی یەکەم/ کۆماری عێراق/ مادەی حەوتەمدا هاتووە:
أ- زمانی فەرمی بریتییە لە زمانی عەرەبی.
ب- زمانی کوردی، زمانی فەرمی دەبێت لەگەڵ زمانی عەرەبی لە ناوچە کوردییەکان.
لە هەمان کاتدا لە دەروازەی یەکەم/ کۆماری عێراق/ مادەی هەشتەمدا هاتووە:
أ- بەغدا پایتەختی کۆماری عێراقە و دەکرێت بە یاسا بگوازرێتەوە.
ب- کۆمـــاری عێـــراق دابەش دەکرێـــت بـــۆ یەکەی کـــارگێڕی و ڕێـــك دەخرێـــت لە ســـەر بنەمای بەڕێوەبەری نا مەڵبەندی.
ج- ئەو ناوچـــانەی زۆریـــنەی دانیشـــتووانی کـــوردە بەهرەمەنـــد دەبـــن لە ئۆتۆنـــۆمی بە گوێرەی ئەوەی یاسا ڕێکی دەخات. (دەستووری کاتی عێراق، ١٩٧٠).
(١١) کەوســـەر عەزیـــز گەلاڵـــی، باشـــووری کوردســـتان لە ســـاڵی (١٩٥٨)ەوە تـــا ئەمـــڕۆ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٤.
(١٢) فەرەیـــدوون عەبـــدولڕەحیم عەبـــدوڵڵا، بـــارودۆخی سیاســـی کوردســـتان- عێـــراق (١١ی مـــارتی ١٩٧٠- ١١ی مـــارتی ١٩٧٤)، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٢١٣؛ کەوســـەر عەزیـــز گەلاڵـــی، باشووری کوردستان لە ساڵی (١٩٥٨)ەوە تا ئەمڕۆ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٨.
(١٣) کەوســـەر عەزیـــز گەلاڵـــی، باشـــووری کوردســـتان لە ســـاڵی (١٩٥٨)ەوە تـــا ئەمـــڕۆ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦.
(١٤) تـــاڤگە حەمکـــۆ عەبـــدوڵڵا، بـــارزانی و بارزانیەکـــان (کاریگەرییـــان لە پێشـــهاتە سیاسییەکانی کوردستان و عێراق)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤٦- ٢٤٧.
(١٥) شـــۆڕش حـــاجی (دکتـــۆر)، ناســـیۆنالیزمی کـــوردی و پەرچەکـــردار (ناســـیۆنالیزمی کـــوردی و حیزبی بەعس) ڕووداوەکان ١٩٦٣- ٢٠٠٣، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠١.
(١٦) فەرەیـــدوون عەبـــدولڕەحیم عەبـــدوڵڵا، بـــارودۆخی سیاســـی کوردســـتان- عێـــراق (١١ی مارتی ١٩٧٠- ١١ی مارتی ١٩٧٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٠.
(١٧) تـــاڤگە حەمکـــۆ عەبـــدوڵڵا، بـــارزانی و بارزانیەکـــان (کاریگەرییـــان لە پێشـــهاتە سیاسییەکانی کوردستان و عێراق)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥.

(١٨) فەرەیدوون عەبدولڕەحیم عەبدوڵڵا، بارودۆخی سیاسی کوردستان- عێراق (١١ی مارتی ١٩٧٠- ١١ی مارتی ١٩٧٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤٩- ٢٥٠.

(١٩) تاڤگە حەمکۆ عەبدوڵڵا، بارزانی و بارزانییەکان (کاریگەرییان لە پێشهاتە سیاسییەکانی کوردستان و عێراق)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٠.

(٢٠) شۆڕش حاجی (دکتۆر)، ناسیۆنالیزمی کوردی و پەرچەکردار (ناسیۆنالیزمی کوردی و حیزبی بەعس) ڕووداوەکان ١٩٦٣- ٢٠٠٣، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٧.

(٢١) فەرەیدوون عەبدولڕەحیم عەبدوڵڵا، بارودۆخی سیاسی کوردستان- عێراق (١١ی مارتی ١٩٧٠- ١١ی مارتی ١٩٧٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٠.

(٢٢) ماجید خەلیل فەتاح و فارووق محەممەد حەمەئەمین، پێوەندی ئیسرائیل و کورد لە سەردەمی شۆڕشی ئەیلوولدا (١٩٦١- ١٩٧٥)، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ساڵی سێیەم، ژمارە ٩، کانوونی یەکەمی ٢٠١٦، ل ٤٤٠- ٤٤١.

(٢٣) شیلان تاهیر ساڵح، کۆیە لە نێوان ساڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٠- ١٠٢.

(٢٤) کەریم شارەزا، مێژووی کۆن و نوێی کۆیە، ئینسکلۆپیدیای هەولێر، بەرگی چوارەم (مێژووی هاوچەرخ)، ٢٠٠٩، ل ١٩١١؛ ئاراس عەبدولخالق عەبدوڵەجید، نافیز جەلال حەوێزی مەردێکی جوامێر و بە ئەمەك (١٩٢١- ١٩٧٢)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩؛ عەبدولموسەور بارزانی، دەفتەری بیرەوەرییەکانم، چاپخانەی دەنهاخ، هۆڵەندا، ٢٠١٨، ل ٨

(٢٥) مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧.

(٢٦) شیلان تاهیر ساڵح، کۆیە لە نێوان ساڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٣.

(٢٧) ئالان غەفووری، بونیادی کۆمەڵایەتی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣.

(٢٨) ئالان غەفووری لە کتێبی بونیادی کۆمەڵایەتی کۆیە لەم بارەیەوە دەڵێت: " ساڵی ١٩٧٠ کارگەی دروستکردنی مافوور لە شاری کۆیە دامەزراوە، کە ٨ فەرمانبەر و ٢٨ کرێکار، کە هەموویان ئافرەت بوون، کاریان دەکرد." بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (ئالان غەفووری، بونیادی کۆمەڵایەتی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٩).

(٢٩) خەلیـل عەلـی مـوراد و بورهـان حـاتەم عوسـمان، پیشەسـازی لە شـاری هەولێـر ١٩٥٨- ١٩٧٥ (لێکـۆڵینەوەیەکی مێـژووییە)، گۆڤـاری ئەکادیمیـای کـوردی، ژمـارە ٤١، ٢٠١٨، ل ١١٣- ١١٧).

(٣٠) شـیلان تـاهیر سـاڵح، کـۆیە لە نێـوان سـاڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١٠١- ١٠٢.

(٣١) مەجیـد ئەحـمەد ئاسـنگەر، سـاڵی ١٩٣٢ لە کـۆیە لەدایکبـووە، بەشـی زمـانی ئینگلیـزی لە خـانەی مامۆسـتایانی بەغـدا تەواو کـردووە و بـووەتە مامۆسـتا، بەڵام بە هـۆی ئەوەی لە سـەردەمی گەنجیـدا لەگەڵ خـانەوادەکەی کـاری کـردووە نازنـاوی ئاسـنگەری بـۆ دانـراوە، سـاڵی ١٩٥١ پەیوەنـدی بە ڕیزەکـانی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان‌ەوە کـردووە، سـاڵی ١٩٦٠ لە بەغـدا زینـدانی کـراوە، یەکێـك بـووە لە پێشـمەرگەکانی شۆڕشـی ئەیلـوول، لە ٩ی نیسـانی سـاڵی ٢٠١٢ کـۆچی دوایـی کـرد. وەرگیـراوە لە: (سـتار محەمـمەد ئەمـین، بـۆ ئەوەی ڕاسـتییەکان ون نەبـن لە زاری کەمـال محـیەدین، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٢٨٠- ٢٨٣).

(٣٢) جەواد حەمەد سـاڵح، سـاڵی ١٩٤٦ لە کـۆیە لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٥٣ چـووەتە بە خوێنـدن، قۆناغەکـانی خوێنـدنی سـەرەتایی و ناوەنـدی لە کـۆیە تەواو کـردووە، سـاڵی ١٩٦٩ خـانەی مامۆسـتایانی هەولێـری تەواو کـردووە. سـاڵی ١٩٧٠ لە گونـدی خـرابەی دەشـتی کـۆیە بـووەتە مامۆسـتا، مـاوەی ٣٩ سـاڵ وەك مامۆسـتا بەردەوام بـووە و سـاڵی ٢٠٠٩ خانەنشـین بـووە، لە بـواری نووسـین جـێ دەسـتی دیـارە و بە فەرهەنگـی کـۆیە نـاسراوە، پـتر لە ٢٠٠ بـابەتی لە ڕۆژنـامە و گۆڤارەکـان بڵاوکـردووەتەوە و خـاوەنی ٣ کتێبـی چـاپ کـراوە، هەروەهـا ١٠ بەرهەمـی دەستنووسـی لە دوا بەجـێماوە، شـەوی ٢٦- ٢٧ی کـانوونی یەکەمـی سـاڵی ٢٠١٥ کـۆچی دوایـی کـرد. وەرگیـراوە لە: (مەراسـیمی بەرز ڕاگرتنی فەرهەنگی کۆیە (مامۆستا جەواد حەمەد بەگ) لە ساڵیادی مەرگیدا، یوتیوب).
https://www.youtube.com/watch?v=_xqC٢RPGoyg

(٣٣) مسـتەفا مەلا ڕەسـووڵ مەلا ئەبـوبەکر مەلا حەمەدەمـین، نـاسراو بە عاسـی، سـاڵی ١٨٨٥ لە گونـدی خـرابەی دەشـتی کـۆیە لەدایکبـووە، سـەرەتا لای بـاوکی خوێنـدوویەتی، دواتـر بـۆ مـاوەیەك لای مەلای گەورە خوێنـدوویەتی، ئەوجـا چـووەتە سـەرگەڵوو. لە گونـدەکانی: خـرابە، کـانی کـوردە، کـانی بـی، بـانەگوڵان، بۆگـد و شیواشـۆك مەلایەتـی کـردووە، لە ٢٤ی ئەیلـوولی ١٩٧٥ کـۆچی دوایـی کـردووە و لە گۆڕسـتانی شـەهیدان بە

خــاك ســپێردراوە. بــۆ زانیــاری زیــاتر بــڕوانە: (عاســی، دیــوانی عاســی (١٨٨٥- ١٩٧٥)، ئامــادەکردن و پێشــەکی و فەرهەنگــۆکی: عەزیــز گەردی، نووســینگەی تەفســیر، هەولێــر، ٢٠٠٨، ل ٧- ١٠).

(٣٤) چــاوپێکەوتن لەگەڵ ســەلاح شــێخ شــەرەف، ســەرچاوەی پێشــوو؛ کەیفــی ئەحــمەد عەبــدولقادر، مێــژووی هــونەری شــانۆی کــۆیە لە دەســتپێکەوە تــا ١٩٨٠، ســەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٨.

(٣٥) تیپــی مۆســیقای بــاواجی تیپــی مۆســیقای بــاواجی کــۆیە، ســاڵی ١٩٥٧ لە شــاری کــۆیە دامەزراوە، کە لە بــواری هــونەری و ئەدەبــی خزمەتێکــی زۆر باشــی هــونەری شــارەکەیان کــردووە، ئەو تیــپە بە مــۆڵگەیەکی ئەدەبــی و هــونەری بــۆ کۆبــوونەوەی گشــت چــین و توێژەکــانی ئەدیبــان و ڕۆشــنفکرانی شــارەکە دادەنرێــت، خزمەتێکــی بــاش و بــێ وچــانی بە هــونەری کــوردی بە گشــتی و نــاوچەی کــۆیەی بەتــایبەتی کــردووە، لە دەیــان فێســتیڤاڵ و بــۆنە نەتەوەییەکــان بە بەرهەمــی زۆر بــاش و پــڕ بە پێــز بەشــدار بــوونە، بــۆ نموونە لە شــوباتی ســاڵی ١٩٧٤ کاتێــک یەکەم فێســتیڤاڵی هــونەری لە بەغــداد ســاز دەکرێــت، تیپــی مۆســیقای بــاواجی ئامــادە دەبێــت و لە نــاو ســەرجەم تیــپە مــوزیکە کوردســتانییەکان پــلەی یەکەم بە دەســت دەهێنێــت. بــۆ زانیــاری زیــاتر بــڕوانە: (بــاکوری، تەمەنێــک (گــۆرانی، ئــاواز، مۆســیقا و خۆشــخوانی)، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٢٥؛ مــام هەژار، چەنــد لاپەڕەیەک لە مێــژووی کــۆیە، بڵاوکــراوەی ســەنتەری لێکــۆڵینەوە و پەخشــی کــۆیە، چــاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١١، ل ٢٠٧- ٢٠٨).

(٣٦) ئەنــدریۆس ئیسرــایل، نــاسراو بە بــاکووری، ســاڵی ١٩٢٨ لە نێــو مەســیحییەکانی کــۆیە لەدایکبــووە، خوێنــدنی ســەرەتایی و ناوەنــدی لە کــۆیە دەخوێنێــت، ســاڵی ١٩٥٧ بەشــی زمــانی ئینگلیــزی لە بەغــدا تەواو کــردووە، هاوکــات لە بــواری هونەریــدا کــاری کــردووە و بە پــلەی یەکەم ڕۆڵــی هەبــووە لە دامەزرانــدنی تیپــی مۆســیقای بــاواجی کــۆیە، یەکــێکە لە کەســایەتییە هونەرییەکــانی شــاری کــۆیە و خــاوەنی دەیــان گــۆرانییە. بــۆ زانیــاری زیــاتر بــڕوانە: (بــاکوری، تەمەنێــک (گــۆرانی، ئــاواز، مۆســیقا و خۆشــخوانی)، چــاپی یەکەم، دەزگــای چــاپ و بڵاوکــردنەوەی ئــاراس، هەولێــر، ٢٠٠٦). نــاوبراو لە ٢ی تشرــینی دووەمــی ساڵی ٢٠٢٢ کۆچی دوایی کرد.

(٣٧) زاهیــر محەمــمەد ئیبراهــیم، ســاڵی ١٩٣٩ لە شــاری کــۆیە لەدایکبــووە، خوێنــدنی ســەرەتایی و ناوەنــدی لە کــۆیە تەواو کــردووە، ســاڵی ١٩٦٢ پەیمانگــای هــونەر جوانەکــانی

له بەغدا تەواو کردووە، هەمان ساڵ لە کوت بووە بە مامۆستا، یەکێك بووە لە دامەزرێنەرانی تیپی مۆسیقای باواجی و ڕۆڵی بەرچاوی لە گەشەکردن و چالاکی هونەری سروود و مۆسیقا و گۆرانی ڕەسەنی تایبەت بە کۆیە و کوردستان هەبووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە (عەبدولخالق عەلائەدین، کۆیە... ناودارانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦٨- ٣٦٩).

(٣٨) باکووری، بە بۆنەی یۆبیلی زێرینی تیپی مۆسیقای باواجی کۆیە لە ١٩٥٧- ٢٠٠٨، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٣- ٢٣٤.

(٣٩) عەبدولمەسیح سلیمان سوور، تێکۆشانی شیوعییەکانی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٩.

(٤٠) شیلان تاهیر ساڵح، کۆیە لە نێوان ساڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٣.

(٤١) چاوپێکەوتن لەگەڵ سەڵاح شێخ شەرەف، سەرچاوەی پێشوو.

(٤٢) هێمن موکریانی، سەرجەم نووسینەکانی مامۆستا هێمن (لەکوێوە بۆ کوێ)، هەولێر، چاپخانەی هەولێر، ٢٠١٤، ل ٢٢٢- ٢٢٤).

(٤٣) لە لایەن تیپی شانۆی کۆیە چەندین شانۆ نمایش کراوە، بۆ نموونە: شانۆیی دواڕۆژی ئەژدەهاك، دەرهێنانی عیزەت جەمال، ساڵی ١٩٧٠. شانۆیی سەرتاشی بێگانە، دەرهێنانی تەها ئەحمەد تەها، ساڵی ١٩٧٠. شانۆیی کرێکارێکیماندوو، دەرهێنانی حاجی ڕەسووڵ خەبات، ساڵی ١٩٧١. شانۆیی یادی شۆڕش، دەرهێنانی تەها ئەحمەد تەها، ساڵی ١٩٧١. شانۆیی کاوەی ئاسنگەر، دەرهێنانی تەها ئەحمەد تەها و هاوکارانی، ساڵی ١٩٧٠، ١٩٧١ و ١٩٧٣. شانۆیی لە چاپخانەی شارەکەمدا، دەرهێنانی تەها ئەحمەد تەها، ساڵی ١٩٧٣، شانۆیی عفریتی عەیار، دەرهێنانی تەها ئەحمەد تەها و حاجی ڕەسووڵ خەیات، ساڵی ١٩٧٣، شانۆیی بازرگانی ڤینیسیا، دەرهێنانی تەها ئەحمەد تەها، ساڵی ١٩٧٣. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (کەیفی ئەحمەد عەبدولقادر، مێژووی هونەری شانۆی کۆیە لە دەستپێکەوە تا ١٩٨٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٩).

(٤٤) کەیفی ئەحمەد عەبدولقادر، مێژووی هونەری شانۆی کۆیە لە دەستپێکەوە تا ١٩٨٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٨.

(٤٥) شـــيلان تـــاهير ســـاڵح، كـــۆيە لە نێـــوان ســـاڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ١٠٤.

(٤٦) چـــاوپێكەوتن لەگەڵ محەمـــەمەد فەتحـــوڵڵا ســـەعید (محەمـــەمەد داریـــاس)، كـــۆیە، ڕێككەوتـــی ٣٠ی كـــانوونی دووەمـــی ســـاڵی ٢٠٢٣. محەمـــەمەد فەتحـــوڵڵا ســـەعید، نـــاسراو بە مامۆســـتا محەمـــەمەد داریـــاس، ســـاڵی ١٩٥٢ لە شـــاری كـــۆیە لەدایكبـــووە، خوێنـــدنی ســـەرەتایی و ناوەنـــدی و دواناوەنـــدی لە كـــۆیە تەواو كـــردووە، ســـاڵی ١٩٧٤ پەیمانگـــای مامۆســـتایانی هەولێـــری تەواو كـــردووە و بـــووە بە مامۆســـتا، بەشـــێكی زۆری تەمەنـــی بە مامۆســـتایەتی بەســـەر بـــردووە و ســـاڵی ٢٠١٥ خانەنشـــین بـــووە، هەروەهـــا لە نووســـینی شـــیعردا جـــێ دەســـتی لە مێـــژووی ئەدەبـــی شـــارەكەدا هەیە، نـــاوبراو ئەنـــدامی یەكێتـــی نووســـەرانی كـــورد، بـــنكەی ئەدەبـــی ڕوونـــاكبیری گەلاوێـــژە و لە زۆربەی گۆڤـــار و ڕۆژنـــامە كوردییەكان بابەت و گوتاری بڵاوكردووەتەوە.

(٤٧) شـــۆڕش حـــاجی (دكتـــۆر)، ناســـیۆنالیزمی كـــوردی و پەرچەكـــردار (ناســـیۆنالیزمی كـــوردی و حیزبی بەعس) ڕووداوەكان ١٩٦٣- ٢٠٠٣، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٧.

(٤٨) جەمـــال فوتحـــوڵڵا تەیـــب (دكتـــۆر)، بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی كـــورد لە باشـــووری كوردســـــــتان (١٩٧٥/٣/٢١- ١٩٨٠/١١/٢٨) لێكـــــۆڵینەوەیەكی مێژوویـــــــی سیاســـــییە، بڵاوكراوەی زانكۆی كۆیە، چاپی یەكەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٢، ل ٢٣.

(٤٩) گـــۆران ئیبراهـــیم ســـاڵح، دۆزی كـــورد لە بـــازنەی پەیوەنـــدییەكانی ئەمریكـــا و عێـــراقدا (٦ی ئـــــازاری ١٩٧٥- ٢ی ئـــــابی ١٩٩٠)، بڵاوكـــــراوەی ناوەنـــــدی ڕۆشـــــنبیری و هـــــونەری ئەندێشە، چاپی یەكەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، ٢٠١٢، ل ٩٩.

(٥٠) شـــۆڕش حـــاجی (دكتـــۆر)، ناســـیۆنالیزمی كـــوردی و پەرچەكـــردار (ناســـیۆنالیزمی كـــوردی و حیزبی بەعس) ڕووداوەكان ١٩٦٣- ٢٠٠٣، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٩.

(٥١) عەبـــدولخالق ناســـرِ ئەلعـــامری (دكتـــۆر)، بـــارزانی مســـتەفا و دۆزی كـــورد لە عێـــراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨٠.

(٥٢) تـــاڤگە حەمكـــۆ عەبـــدوڵڵا، بـــارزانی و بارزانییەكـــان (كاریگەرییـــان لە پێشـــهاتە سیاسییەكانی كوردستان و عێراق)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٦.

(٥٣) مســـعود بـــارزانی، بـــارزانی و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی كـــورد (شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٤- ١٥٧.

(٥٤) ڕێککەوتننامەکە لە دەقێکی کورت پێکهاتووە و سێ پرۆتۆکۆڵی تایبەت بە ڕێککەوتنی ئاسایش و سنووری ئاوی و وشکانی و چوار ڕێککەوتننامەی دیکەی بەدوادا هات، بێجگە لە خاڵە نهێنییەکانی.

لە ڕێککەوتننامەکەدا هاتووە:

بۆ پیادەکردنی بنەماکانی سەلامەتی خاك و ڕێزگرتنی سنوور و دەست نەخستنە ناو کاروباری ناوخۆ، هەردوولا ڕێککەوتن و بڕیاریاندا:

١- نەخشەکێشانی یەکجاری سنووری وشکانی هەردوولا بە پشتبەستن بە پرۆتۆکۆڵی قوستەنتینیەی ساڵی ١٩١٣ و کۆنووسەکانی لیژنەی دیاری کردنی سنووری ساڵی ١٩١٤.

٢- دیاری کردنی سنوورە وشکانییەکان بە پێی هێڵی (تالوگ) کە ئەویش هێڵێکە لە ناوەڕاستی ئاوەڕۆی سەرەکی بە کەڵکی کەشتییەوانی بێت لە کاتی نزمبوونەوەی ئاستی ئاو بە دەست پێ کردن لەو خاڵەی سنووری وشکانی لە شەتولعەرەوە تا دەریا دادەبەزێت.

٣-بە پێی ئەمە هەردوولا ئاسایش و متمانە بە درێژایی سنووری هاوبەشیان دەگەڕێننەوە و پابەندی چاودێرییەکی توند و کاریگەر دەبن لە سەر سنوورەکانیان بۆ دانانی سنوورێکی ئێکجارەکی بۆ هەموو خۆ دزینەوەیەك کە مەبەستی تێکدانی تێدا بێت و لە هەر لایەکەوە هاتبێت.

٤ هەردوولا لە سەر ئەوە ڕێککەوتن کە ئەو تەرتیبەی لە سەرەوە دەستیان پێ کراوە، ڕەگەزی چارەسەرێکی کۆگرن و لێی جیا نابنەوە، لە کۆتاییشدا دەست لێدانی بنەمای هەر یەکێکیان بێگومان پێچەوانەی گیانی ڕێککەوتنی جەزائیرە و هەردوولاش گرێدراوی بەردەوامییان لەگەڵ سەرۆك هەواری بۆمەدین دەبێت کە لە کاتی پێویستدا یارمەتی برایانەی جەزائیر لە پێناو پیادە کردنی ئەم بڕیارە پێشکەش دەکات، هەردوولا ئەوەش بە ڕەسمی ڕادەگەیەنن کە دەبێت ناوچەکە لە هەر دەستتێوەردانێکی دەرەکی پارێزراو بێت. (مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٣١- ٤٣٢؛ کامەران جەمال بابانزادە، ڕێککەوتننامەی جەزائیر و ڕەهەندەکانی لە سەر کێشەی کورد لە کوردستانی باشوور، بەڕێوەبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، ٢٠١٣، ل ١١٧- ١٩٩؛ سەنگەر

ئیبراهـیم خۆشـناو (مـوقەدەم ڕوکـن)، ڕووداوە سـەربازییەکانی شۆڕشـی ئەیلـوول (١٩٧٠- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧٣- ٢٧٤).

(٥٥) جەمـال فوتحـوڵڵا تەیـب (دکتـۆر)، بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد لە باشـووری کوردسـتان (١٩٧٥/٣/٢١- ١٩٨٠/١١/٢٨) لێکـۆڵینەوەیەکی مێژوویـی سیاسـییە، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٢٥؛ سـەروەر عەبـدولڕەحمان عـومەر (دکتـۆر)، حزبـی شـیوعیی عێراق و مەسەلەی کورد (١٩٣٤- ١٩٧٥) سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣٦.

(٥٦) چاوپێکەوتن لەگەڵ ئاکۆی حاجی ڕەفیق، سەرچاوەی پێشوو.

(٥٧) مەلا محەمـمەد بەحرکەیـی، کـوردایەتی و کـۆڵنەدان (ژیاننـامە و بەشـێك لە بیـرەوەری و ڕووداوە سیاسـییەکانی ژیـانم)، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ئیشراق، ئێـران، ل ٢٦٠.

(٥٨) گونـدی شیوەشـان لە ڕووی کـارگێڕییەوە سـەر بە نـاحیەی ئاشـتی‌یە، لە باشـوورەوە لەگەڵ گونـدی قازبەگیـان، لە باشـووری ڕۆژئـاوا لەگەڵ پەڵکـانە و قوڵقـوڵە و سـوورەقەڵا، لە بـاکووری ڕۆژئـاوا لەگەڵ گونـدی دۆنـدار، لە ڕۆژهەڵاتەوەش لەگەڵ زنجیـرە شـاخی هەیـبەت سـوڵتان هاوسـنوورە، بە هـۆی هاوسـنوور بـوونی بە زنجیـرە شـاخی هەیـبەت سـوڵتان، شـوێن و پێگەیەکـی تـایبەتی پێشـمەرگەکانی شۆڕشـی ئەیلـوول بـووە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (زامـدار ئەحـمەد مەلا ڕەسـووڵ، نـاحیەی ئاشـتی و گونـدەکانی (تـوێژینەوەیەکی مێژوویـی کـۆمەڵایەتیی مەیـدانییە)، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٥، ل ٤١- ٤٣).

(٥٩) کـامەران جەمـال بابـانزادە، جەمـال حەسـەن ئاغـای کێلەزینـدان (ژیـان و بیرەوەری)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥.

(٦٠) مەلا محەمـمەد بەحرکەیـی، کـوردایەتی و کـۆڵنەدان (ژیاننـامە و بەشـێك لە بیـرەوەری و ڕووداوە سیاسـییەکانی ژیـانم)، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ئیشراق، ئێـران، ل ٢٦١- ٢٦٦.

(٦١) چـاوپێکەوتن لەگەڵ قـادر حەمەد قـادر، نـاسراو بە (قـادری حەمەسـپی)، کـۆیە، ڕێککەوتـی ٢ی شـوباتی سـاڵی ٢٠٢٣. قـادر حەمەد قـادر، نـاسراو بە (قـادری حەمەسـپی)، سـاڵی ١٩٥١ لە گونـدی پیـنگەی دەشـتی هەولێـر لەدایکبـووە، مـاوەیەکی کەم لە دوای لەدایکبـوونی بە بنەمـاڵەوە چـوونەتە کـۆیە، خوێنـدنی سـەرەتایی تـا پـۆلی دووی ناوەنـدی لە کـۆیە تەواو کـردووە، سـاڵی ١٩٦٥ بـووەتە پێشـمەرگە، سـاڵی ١٩٧٤ لە دەشـتی کـۆیە

بەشـداری لە شـەڕی نێـوان حکـومەت و پێشـمەرگە کـردووە، ئێسـتا خانەنشـینە و لە کـۆیە نیشتەجێیە..

(٦٢) کاوە کوێخا مەمەند، کوێخا مەمەندی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٢.

(٦٣) چیـای بنەبـاوێ، یەکـێکە لە چیاکـانی قەزای کـۆیە، دەکەوێـتە بەشی بـاکووری ڕۆژهەڵاتی شـاری کـۆیە، ئاراسـتەی چیـاکە لە بـاکووری ڕۆژئـاوا بـۆ باشـووری ڕۆژهەڵاتە لە نزیـک گونـدی زیـارەت، لە گەرووی گۆمەسـپانەوە دەسـت پـێ دەکـات تـاکوو دەگـاتە نزیـک گونـدی کـرۆژ، بەرزتـرین لـووتکەی ئەم چیـایە ١٣٣٠ مەتـر لە ئاسـتی ڕووی دەریـاوە بەرزە. وەرگیـراوە لە: (پ. ی. د. هۆشـمەند عەلـی مەحمـوود، مەحمـوود حەمەد شێخانی (دەنگێکی ڕەسەنی ون ١٩٢٦- ١٩٩٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧).

(٦٤) مەلا محەمـمەد بەحرکەیـی، کـوردایەتی و کـۆڵنەدان (ژیاننـامە و بەشـێك لە بیـرەوەری و ڕووداوە سیاسـییەکانی ژیـانم)، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ئیشرـاق، ئێـران، ل ٢٦٧- ٢٧٠.

(٦٥) جەلال ئیلنجـاغی، لە شـارەوە بـۆ شـاخ، بەشـی یەکەم، چـاپی یەکەم، بـێ شـوێنی چاپ، ٢٠٠٥، ل ١٣).

(٦٦) هاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٠- ١٢١.

(٦٧) ئەحـمەد عەزیـز کـوردە، نـاسراو بە ئەحـمەد کـوردە، سـاڵی ١٩٥٧ لە گونـدی مـام قلیـنج لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی لە گونـدی هەرمـۆتە و خوێنـدنی ناوەنـدی لە کـۆیە تەواو کـردووە، سـاڵی ١٩٧٤ پەیوەنـدی بە شۆڕشـی ئەیلـوولەوە کـردووە. ئێسـتا لە کـۆیە دادەنیشـێت. وەرگیـراوە لە: (ئەحـمەد کـوردە، بیـرەوەری ڕۆژانـی سـەختی خەبـات (١٩٧٤- ١٩٨٨)، بەرگـی یەکەم، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی سـەید بـرایم، کـۆیە، ٢٠٠٩، ل ١٩).

(٦٨) ئەحـمەد کـوردە، بیـرەوەری ڕۆژانـی سـەختی خەبـات (١٩٧٤- ١٩٨٨)، بەرگـی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤.

(٦٩) چـاوپێکەوتن لەگەڵ مکایـل بـایز حەمکـوڵ، نـاسراو بە (حـاجی مکایـل کـۆیی)، لە ڕێـگەی پەیوەنـدی تەلەفـۆنی، ڕێککەوتـی ٢٥ی کـانوونی دووەمـی سـاڵی ٢٠٢٣. مکایـل بـایز حەمکـوڵ، نـاسراو بە (حـاجی مکایـل کـۆیی، سـاڵی ١٩٥٣ لە گونـدی قەسرێی دەشـتی کـۆیە لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٦٤ ماڵیـان چـووەتە کـۆیە، سـاڵی ١٩٨٩ ماڵیـان چـووەتە هەولێـر، سـاڵی ١٩٩٦ ماڵیـان چـووەتە سـلێمانی، لە شۆڕشـی ئەیلوولـدا لەگەڵ بـاوکی پێشمەرگە بووە، ئێستا خانەنشینە و لە سلێمانی نیشتەجێیە.

(٧٠) کاوە کوێخا مەمەند، کوێخا مەمەندی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٥.

(٧١) فازیـل شـەورۆ و هـاوژین سـڵیوە، ئاگردانێـك بەقەد نیشـتمان (ژیاننـامەی فـارووقی عەلی مەولوود)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٠.

(٧٢) کاوە کوێخا مەمەند، کوێخا مەمەندی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٦.

ئەنجام

- لە سـەرەتای دەسـتپێك و جموجـۆڵە نەتەوەییەکـان و بـزووتنەوە ڕزگاریخوازییەکـانی کـورد، شـاری کـۆیە ڕۆڵ و پـێگەی گرنـگ و کـاریگەری هەبـووە، بە گـوێرەی قۆنـاغ و سـەردەمەکان بەشـدارییان کـردووە، بە شـێوەیەك بەشـێك لە گـرووپ و ڕێکخـراوە سیاسـییەکان لە نێـو هەنـاوی کـۆیەوە سـەرچاوەی گرتـووە، یـاخود یەکێـك لە دامەزرێنەرانـی گـرووپ و ڕێکخراو و کۆمەڵە و پارتەکانی کوردستان خەڵکی کۆیە بوون.
- لەگەڵ دەسـتپێکی شۆڕشـی ئەیلـوول لە کوردسـتان، خەڵکـی کـۆیە بەشـداری کـارا و چالاکییـان هەبـووە، هەم بـۆ سـەرکەوتنی شـۆڕش و هەم بـۆ بەرگـری و ڕووبەڕووبوونەوەی حکومەتە جیاوازەکانی عێراق.
- لە دوای کوودەتـای ٨ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦٣ی بەعسـییەکان، کـۆیە ڕووبەڕووی شـاڵاوێکی فراوانـی حەرەس قەومـی بـووەوە، هەر لە هەڵمەتـی ڕەشـبگیر و دەسـتگیر کـردن و ئـازار و ئەشـکەنجەدان و کوشـتن و گوللەبـاران کـردن و دوورخسـتنەوە بـۆ باشـووری عێـراق، بە شـێوەیەك تـرس و دڵەڕاوکێـی زۆریـان خسـتبووە نێـو دڵـی خەڵکـی، بە تـایبەتی لە دوای لە دیـنگە بەسـتانەوە و گوللەبـاران کردنـی خەڵکـی شـارەکە، هەروەهـا دەیـان خـانوونی شـارەکەیان سـووتاند و خـاپوور کـرد. هەروەهـا کـۆیە لە قۆنـاغی دووەمـی هـاتنەوەی بەعسـییەکان بـۆ سـەر دەسـەڵات، تـا ڕادەیەك لە قۆنـاغێکی سسـتی دایە، ئەمەش پەیوەسـتە بە کوودەتـای ٨ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦٣، کە لەو کـاتەدا خەڵکـی کـۆیە ڕووبەڕووی دەردەسـەری و نەهـامەتی و ئـازار و ئەشـکەنجەدانی زۆر بـووەوە، بـۆیە لەو قۆنـاغەدا چالاکییان کەمترە.

- هێـرش و پەلامارەکـانی حەرەس قەومـی هەر تەنیـا بـۆ سـەر کـۆیە نەبـوو، بەڵکـوو بە شـێوەیەکی فـراوان بـۆ سـەر هەرمـۆتەی مەسیحینشـینیش بـوو، بەو مانـایەی بـۆ حەرەس قەومـی گرنـگ نەبـوو، بەرانـبەرەکەی چ بـاوەڕ و ئـایینێکی هەبــوو، ئەوانــیش ڕووبەڕووی تــاڵان و کوشــتن و گوللەبــاران و سووکایەتی پێ کردنیش بوونەوە..
- کـۆیە و کۆییەکـان تەنیـا لە کـردە و جـووڵە سـەربازییەکانی شـارەکەی خـۆی بەشــدار نەبــووە، بەڵکــوو لە زۆربەی چــالاکی و جموجــۆڵ و پێکــدادانە ســەربازییەکانی نێــوان پێشــمەرگە و حکــومەتی عێــراق بەشــدار بــوونە و ڕۆڵی دیار و کاریگەری خۆیان گێڕاوە.
- کەسـایەتییەکانی کـۆیە، هەمیشـە و لە زۆربەی لیژنەکـانی شۆڕشـی ئەیلـوول بــۆ دانوســتان لەگەڵ حکــومەتی عێــراق ئەنــدام بــوونە و دەوری دیــار و بەرچاویـان هەبـووە بـۆ ئەوەی ئاراسـتەی گفتوگۆکـان بە ئاقـارێکی بـاش و لە بەرژەوەندی کورددا بشکێنەوە.
- بە تەنیـا کۆییەکـانی نـاو قەزای کـۆیە لە شۆڕشـی ئەیلـوول بەشـدار نەبـوون، بەڵکــوو بەشــی زۆربەی گونــدەکانی دەوروبەری و خەڵــکەکەی بە شــێوەی جیـاواز بەشـداری کارایـان لە شۆڕشـدا هەبـوو، تەنـانەت بەشـێکی زۆری لە خەڵکی گوندەکانی دەوروبەری کۆیە شەهید بوون.
- ڕێککەوتننــامەی ١١ی ئــازاری ســاڵی ١٩٧٠ کــاریگەری ئەرێنــی بــۆ شــاری کـۆیە هەبـوو، لە زۆر بـوار و لایەنەوە پێشـکەوتنی بە خـۆیەوە بینـی، بـۆ نمــوونە لە ڕووی هــونەرییەوە تیپــی مۆســیقای بــاواجی بەرەوپێشــچوو، هــونەری شــانۆ بــرەوی زیــاتری وەرگــرت، هەروەهــا کــارگەی مــافووری دەســتی لە شــارەکە کــرایەوە و گەشــەی پێــدراوە لەگەڵ چەنــدین چــالاکی دیکە.
- کــۆیە لە چەنــدین کــاتی جیــاوازدا لەگەڵ حکــومەتی عێــراق ڕووبەڕووی پێکـدادان و شـەڕی قـورس بـووەتەوە، لەوانە: شـەڕەکانی هەیـبەت سـوڵتان

و حــاجی قەڵا و سێوەســەن، لەو نێوەشــدا دەیــان پێشــمەرگەی برینــدار و کەم ئەندام و شەهید بووە.

- لە کۆتــایی ١١ی ئــازاری ســاڵی ١٩٧٤ و جێبەجــێ نەکردنــی ڕێککەوتننــامەی ١١ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٧٠ چـــالاکی و جموجـــۆڵی ســـەربازی گەورە لەو ســـنوورە هەبـــووە، پێشـــمەرگە زیـــاد بـــوو و چەنـــدین شـــەڕیان لە دژی حکـــومەتی عێـــراقی ئەنجامـــدا، بە شـــێوەیەکی دیـــکە بڵێـــین ڕۆڵیـــان لە دەست پێ کردنەوەی شەڕ هەبوو.

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم: دەستوورەکان:

١.	دەستووری کاتی عێراق، ١٩٥٨.
٢.	دەستووری کاتی عێراق، ١٩٦٤.
٣.	دەستووری کاتی عێراق، ١٩٦٨.
٤.	دەستووری کاتی عێراق، ١٩٧٠.

دووەم: کتێبەکان:

ئەلف: کتێبە کوردییەکان:

٥.	ئاراس ئیلنجاغی، تەقتەق پەلکە زێڕینەی کەنار زێی بچووك (لێکۆڵینەوە)، چاپی یەکەم، چاپخانەی یاد، سلێمانی، ٢٠٠٧.
٦.	ئاراس ئیلنجاغی، سێگردکان و سێبەرنشینەکانی (لێکۆڵینەوەی مەیدانی)، چاپی یەکەم، چاپخانەی یاد، سلێمانی، ٢٠١٤.
٧.	ئازاد عوبێد ساڵح، کاریگەری شۆڕشی ئەیلوول لە سەر ڕۆژنامەوانیی کوردی (١٩٦١- ١٩٧٥)، بڵاوکراوەی بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی بەڕێوەبەرایەتی ڕۆشنبیری/ هەولێر، ٢٠٠٧.
٨.	ئالان غەفووری، بونیادی کۆمەڵایەتی کۆیە (تووێژینەوەیەکی ئەنترۆپۆلۆژی کۆمەڵایەتییە)، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٥.
٩.	ئامانج حەسەن ئەحمەد، برایم ئەحمەد ڕۆڵی لە بزاڤی ڕزگاریخوازی و ڕووناکبیریی گەلی کورددا، بڵاوکراوەی مەڵبەندی کوردۆلۆجی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ٢٠٠٩.

١٠. ئۆرخـــانی غالـــب، شۆڕشـــی ئەیلـــوول و ڕۆژگـــاری دوای هەرەس (چەنـــد سەرنجێکی سەرەتاییە)، چاپی دووەم، چاپخانەی چیا، لەندەن، ٢٠٠٣.
١١. ئیبراهـیم ئەحـمەد، تـوێژێ لە خەبـاتی کـاکە عـومەر دەبـابە، کـاکی کاکـان لە یـادەوەری هـاوەڵانی‌دا، ئامـادەکردنی: کـاکەمەم بۆتـانی، بەرگـی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٧.
١٢. ئەحـمەد حەمەدئەمـین، چەنـد لاپەڕەیەك لە مێـژووی نـوێ و هـاوچەرخی عێـراق، بڵاوکـراوەی دەزگـای موکریـانی، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٠.
١٣. ئەحـمەد دڵـزار، بیرەوەریـی ڕۆژانـی ژیـانم، وەزارەتـی ڕۆشـنبیریی و لاوان، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩.
١٤. ئەحـمەد شـەریف لەك (دکتـۆر)، شرۆڤەی ڕووداوە مێژووییەکـان (چەنـد لاپەڕەیەك لە مێژوویـی نەتەوەیەك)، بەرگـی یەکەم، چـاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٦.
١٥. ئەحـمەد کـوردە، بیـرەوەری ڕۆژانـی سـەختی خەبـات (١٩٧٤- ١٩٨٨)، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی سەید برایم، کۆیە، ٢٠٠٩.
١٦. بـاکووری، تەمەنێـک (گـۆرانی، ئـاواز، مۆسـیقا و خۆشـخوانی)، چـاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٦.
١٧. بـاکووری، بە بـۆنەی یـۆبیلی زێڕینـی تیپـی مۆسـیقای بـاواجی کـۆیە لە ١٩٥٧- ٢٠٠٨، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٠٨.
١٨. بنـار عەبـدولخالق بەکـر، دەرامەتە سروشـتییە سـەرەکییەکانی قەزای کـۆیە (گرفـت و چارەسـەرەکان)، بڵاوکـراوەی سـەنتەری لێکـۆڵینەوە و پەخشـی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٠.
١٩. بورهـان حـاتەم گۆمەتـاڵی (دکتـۆر)، مسـتەفا بـارزانی لە بەڵگەنـامە نهێنییەکـانی حکـومەتی عێـراقدا (١٩٤٧- ١٩٧٠)، بڵاوکـراوەی دەسـتەی ئینسـکلۆپیدیای پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی دانیشفەر، ٢٠٢٢.

٢٠. بیرەوەرییەکـــانی محەمـــەد ئەمـــین پێنجـــوێنی، ئامـــادەکردنی: خەڵات عومەر، چاپخانەی کارۆ، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٢١.
٢١. بەهـادین نـووری، پرسـی کـورد و ئەزمـوونی کوردسـتانی عێـراق (لە چلەکـانی سـەدەی بیسـتەمەوە هەتـا ئەمـڕۆ تـایبەت بە کوردسـتانی عێـراق)، چـاپی یەکەم، چاپخانەی زانا، سلێمانی، ٢٠١٨.
٢٢. بەهـــادین ئەحـــمەد (دکتـــۆر)، شـــاکر فەتـــاح (ژیـــان و بەرهەمە ڕۆژنامەنووسییەکانی، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠١٨.
٢٣. تـاڤگە حەمکـۆ عەبـدوڵڵا، بـارزانی و بارزانییەکـان (کاریگەرییـان لە پێشـهاتە سیاســییەکانی کوردســتان و عێــراق)، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی شــەهاب، هەولێر، ٢٠١٩.
٢٤. تـاهیر ئەحـمەد حەوێـزی، مێـژووی کـۆیە، بەرگـی دووەم، بەشـی یەکەم، چاپخانەی نەمیر، چاپی یەکەم، بەغدا، ١٩٨٤.
٢٥. تـاهیر ئەحـمەد حەوێـزی، مێـژووی کـۆیە، بەرگـی یەکەم، چـاپی دووەم، چاپخانەی کاروان، ٢٠٠٧.
٢٦. تـاهیر ئەحـمەد حەوێـزی، ئەمـین ئاغـای حەوێـزی (ئەخـتەر)، بڵاوکـراوەی زانکۆی کۆیە و چاپی یەکەم، سەنتەری لاس- کۆیە، ٢٠٢٠.
٢٧. تۆفیـق نـووری بەگ، بیـرەوەری مێژوویـی لە تێڕوانینـی کـوردێکی نەتەوەیـی بەرانــبەر بە شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦١، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی تــاران، ٢٠٢٠.
٢٨. جەلال ئیلنجـاغی، لە شـارەوە بـۆ شـاخ، بەشـی یەکەم، چـاپی یەکەم، بـێ شوێنی چاپ، ٢٠٠٥.
٢٩. جەمـال فوتحـوڵڵا تەیـب (دکتـۆر)، بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد لە باشــــووری کوردســــتان (١٩٧٥/٣/٢١- ١٩٨٠/١١/٢٨) لێکــــۆڵینەوەیەکی مێژوویــی سیاســییە، بڵاوکـراوەی زانکـۆی کـۆیە، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٢.
٣٠. جەمـال فەتحـولا تەیـب، کـۆیە ١٩١٨- ١٩٥٨ (لێکـۆڵینەوەیەکی مێژوویـی سیاسییە)، چاپی دووەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٠٨.

٣١. جەمال نەبەز، کوردستان و شۆڕشەکەی، وەرگێڕانی: کوردۆ، چاپی سێیەم، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٧.
٣٢. جەواد حەمەد بەگ، بەشێکی تر لە شیعرەکانی سامی عەوداڵ، چاپی یەکەم، چاپخانەی پەنجەرە، تاران، ٢٠١٥.
٣٣. چارلز تریب، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی عێراق، وەرگێڕانی: محەمەد حوسێن ئەحمەد و عەبدولقادر کەلهوڕ، چاپی دووەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١١.
٣٤. حوسێن حاجی قادر- ئاری، ژیان و بەسەرهات و هەندێ گۆرانی هونەرمەندی گەل تایەر تۆفیق، بڵاوکراوەی سەنتەری لێکۆڵینەوە و پەخشی کۆیە، چاپی سێیەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٤.
٣٥. حەسەن کاکە، هەورازەکانی کاروانی تەمەنم، داڕشتنەوەی فازیل شەوڕۆ، بڵاوکراوەی سەنتەری لێکۆڵینەوە و پەخشی کۆیە، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٣.
٣٦. حەمید ڕەشاش، ژیانی کوردەواری، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١١.
٣٧. خورشید شێرە، خەبات و خوێن (بیرەوەرییەکانی ساڵانی خەباتی پێشمەرگایەتی) چاپی سێیەم، هەولێر، ٢٠١٥.
٣٨. خەلیل عەبدوڵڵا، تاڵەبانی جۆرج واشتنۆن عێراق، بڵاوکراوەی مەکتەبی بیر و هۆشیاری یەکێتی نیشتمانی کوردستان، چاپی دووەم، چاپخانەی حەمدی، سلێمانی، ٢٠٠٩.
٣٩. دبلیو ئار هی، دوو ساڵ لە کوردستان، وەرگێڕانی: لوقمان باپیر، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٦.
٤٠. دڵدار جەلی زادە، خوشکە عیففەت تەمەنێك بۆ نیشتمان، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩.
٤١. دیوانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی، کۆکردنەوە و ساغکردنەوەی: شێخ محەمەد خاڵ و ئومێد ئاشنا، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٣.

٤٢. دیوانی عەونی، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ١٩٩٧.
٤٣. دەریـا جەمـال حەوێـزی (دکتـۆر)، دەروازەیەك بـۆ ئەختەرناسـی (ئەمـین ئاغـای حـاجی بەکـر ئاغـای حەوێـزی ١٨٣٨- ١٨٨٨)، سـەنتەری لێکـۆڵینەوە و پەخشی کۆیە، چاپی یەکەم، ٢٠٢٢.
٤٤. دەسـتەی ئینسـکلۆپیدیای (پ. د. ك)، مێـژووی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان (کـۆنگرە و کـۆنفرانس/ پرۆگـرام و پەیـڕەوی نـاوخۆ)، بەرگـی یەکەم، بڵاوکـراوەی دەسـتەی ئینسـکلۆپیدیای پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان، چـاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٢١.
٤٥. ڕاهـی مەزهەر ئەلعـامری (دکتـۆر)، ڕۆڵـی سیاسـی مەسـعوود محەمـمەد لە عێـراقدا (١٩١٩- ١٩٦٨)، وەرگێڕانـی: د. محەمـمەد تاتـانی، بڵاوکـراوەی زانکۆی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی سەنتەری لاس، کۆیە، ٢٠١٨.
٤٦. ڕۆسـتەم سـەلام عەزیـز، دابەشـبوونی جـوگرافی نشـینگە گونـدییەکان لە قەزای کـۆیە و کـاریگەری لە سـەر کـرداری پەرەپێـدان، بڵاوکـراوەی سـەنتەری لێکـۆڵینەوەی پەخشـی کـۆیە، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی شـەهاب، هەولێر، ٢٠٠٩.
٤٧. ڕێبـاز دلاوەر عـومەر، پـێگەی باڵەکـایەتی لە شۆڕشـی ئەیلـوولدا (١٩٦١- ١٩٧٥)، بڵاوکـراوەی ئینسـکلۆپیدیای پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان و زانکـۆی دهۆك، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢١.
٤٨. ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، مسـتەفا بـارزانی (ڕۆڵ و هەڵوێسـتی لە پێشـهاتە سیاسـییەکاندا ١٩٥٨- ١٩٧٠)، چـاپی دووەم، چاپخـانەی شـەهاب، هەولێـر، ٢٠١٣.
٤٩. ڕەهـبەر سـەید بـرایم، پرشـنگەکانی کەکـۆن، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٤.
٥٠. ڕەهـبەر سـەید بـرایم، دەستنووسـەکانی ووردی، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی تاران، ٢٠٢٠.
٥١. ڕەهـبەر سـەید بـرایم، سـایەی هەیـبە سـوڵتان، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی بینایی، سلێمانی، ٢٠٠٨.

٥٢. ڕەهـــبەر ســـەید بـــرایم، ســـێوەکەی دڵ (مـــام جەلال) نـــامە و وێـــنە ١٩٣٢-٢٠١٧، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، چاپی یەکەم، ٢٠١٩.
٥٣. ڕەهـبەر سـەید بـرایم، شـنەی شـاخ، بەرگـی یەکەم، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی پەیوەند، بێ شوێنی چاپ، ٢٠١٣.
٥٤. زامـــــدار ئەحــــمەد مەلا ڕەســــووڵ، نـــــاحیەی ئاشـــــتی و گونـــــدەکانی (تـــویێژینەوەیەکی مێژوویـــی کـــۆمەڵایەتیی مەیـــدانییە)، چـــاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٥.
٥٥. زامـــدار ئەحـــمەد، ســـێوە و دڵـــدار لە چەنـــد دیدارێکـــدا، چـــاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٢١.
٥٦. زامـدار ئەحـمەد، مـرۆڤ و مێـژوو لە گۆشـەنیگای مەسـعوود محەمـمەدەوە، چاپی یەکەم، چاپ و بڵاوکردنەوەی چوار چرا، سلێمانی، ٢٠١٧.
٥٧. زامـــــدار ئەحــــمەد، مەلای گەورە و مەســــعوود محەمــــمەد لە چەنــــد دیدارێکدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٢١.
٥٨. زامـــدار ئەحـــمەد، هەژار موکریـــانی (ژیـــان و ڕەنگـــدانەوەی مێـــژوو لە بەرهەمەکانیـــدا)، چـــاپی یەکەم، ناوەنـــدی ڕۆشـــنبیریی مەم و زیـــن، هەولێـــر، ٢٠٢٣.
٥٩. زرار ســــلێمان بەگ دەرگەڵەیـــی، بیرەوەرییەکـــانم (لە ســـاڵانی ١٩٤٣-١٩٧٧)دا، بێ شوێنی چاپ، سلێمانی، بێ ساڵ.
٦٠. ژمـارەیەك نووسـەر، پیاونـامە (گـوڵبژێرێکی ژیاننـامەی شـەهیدی نەمـر عەلـی عەســـکەری‌یە)، ئامـــادەکردنی: حەمە نـــووری تۆفیـــق، چـــاپی یەکەم، بـــێ شوێنی چاپ، سلێمانی، ٢٠٠٤.
٦١. سـتار محەمـمەد ئەمـین، حەمیـد ڕەشـاش و تـولە ڕێیەکـانی کـوردایەتی، لە بڵاوکراوەکـانی ناوەنـدی هەولێـری مەکتەبـی ڕاگەیانـدنی یەکێتـی نیشـتمانی کوردستان، چاپی یەکەم، ٢٠٢٢.
٦٢. ســـتار محەممەدئەمـــین، بـــۆ ئەوەی ڕاســـتییەکان ون نەبـــن لە زاری کەمـــال محـــیەدین، لە بڵاوکراوەکـــانی ناوەنـــدی هەولێـــری مەکتەبـــی ڕاگەیانـــدنی یەکێتی نیشتمانی کوردستان، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢٢.

٦٣. سۆزان کەریم مستەفا، بەعسیزم و کورد ١٩٤٧- ١٩٧٥ (توێژینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە)، بڵاوکراوەی مەکتەبی بیر و هۆشیاری یەکێتی نیشتمانی کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی حەمدی، سلێمانی، ٢٠٠٧.
٦٤. سیروان ڕەحیم، عەزیز محەممەد (سیاسەتڤانێکی جیاواز)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٢٠.
٦٥. سەروەر عەبدولڕەحمان عومەر (دکتۆر)، بزووتنەوەی بەلشەفیکی لە کۆیە (١٩٢٠)، کۆنفرانسی نێودەوڵەتی کۆیە لە ڕەوتی شارستانییەتدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩.
٦٦. سەروەر عەبدولڕەحمان عومەر (دکتۆر)، حزبی شیوعیی عێراق و مەسەلەی کورد (١٩٣٤- ١٩٧٥) (لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی- سیاسییە)، چاپی یەکەم، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠١٩.
٦٧. سەڵاح ڕەشید، مام جەلال- دیداری تەمەن- لە لاوێتییەوە بۆ کۆشکی کۆماری، بەشی یەکەم، چاپی چواردەیەم، ناوەندی ڕۆشنبیری ئەدیبان، ٢٠١٩.
٦٨. سەنگەر ئیبراهیم خۆشناو (موقەدەم ڕوکن)، ڕووداوە سەربازییەکانی شۆڕشی ئەیلوول (١٩٧٠- ١٩٧٥)، بڵاوکراوەی دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی دانیشفەڕ، هەولێر، ٢٠٢٢.
٦٩. شاخەوان شۆڕش، قادر شۆڕش (چل ساڵ خەبات و تێکۆشان، دیوی ناوەوەی هەندێ لایەنی مێژوویی خەباتی نەتەوەیی کورد لە نێوان ساڵانی ١٩٤٦- ١٩٨٣)، چاپی یەکەم، چاپخانەی خۆییبوون، دانیمارك، ٢٠٠١.
٧٠. شۆڕش حاجی (دکتۆر)، ناسیۆنالیزمی کوردی و پەرچەکردار (ناسیۆنالیزمی کوردی و حیزبی بەعس) ڕووداوەکان ١٩٦٣- ٢٠٠٣، چاپی یەکەم، چاپ و پەخشی ماد، تاران، ٢٠١٨.
٧١. شێخ ئازاد قازبەگیانی، قازبەگیان (ناساندنێکی جوگرافی، مێژوویی، کولتووریە)، چاپی یەکەم، چاپخانەی پیرەمێرد، سلێمانی، ٢٠٢١.

٧٢. شــیرزاد زکریــا محمــد (دکتــۆر)، ئەنجــوومەنی ســەرکردایەتی شۆڕەشــی ئەیلــوول لە کوردســتان- عێــراق (تــوێژینەوەیەکی مێژوویــی سیاســی گشــتی ١٩٦٤- ١٩٧٠)، وەرگێڕانــی: هەنــدرێن شــێرزاد، بڵاوکــراوەی ئینســکلۆپیدیای پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان و زانکــۆی دهــۆك، چــاپی یەکەم، بــێ شــوێنی چاپ، ٢٠٢١.
٧٣. شــێرکۆ فەتحــوڵڵا عــومەر، (دکتــۆر)، پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی نەتەوەی کــورد لە عێــراق (١٩٤٦- ١٩٧٥)، وەرگێڕانــی: ســوارە قەڵادزێــی، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی شــەهید ئــازاد هەورامی، کەرکووك، ٢٠١٣.
٧٤. شــێرکۆ کرمــانج، شوناســی عێــراق (ململانــێ نەتەوەیــی و مەزهەبییەکــان)، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠١٧.
٧٥. شـیلان گەیلانـی، ژنـانی کـورد (گوڵبژێرێـك لە ئافرەتـانی ئـافرێنەر لە ئـاوێنەی مێــژوودا)، بەرگــی دووەم، ژنــانی کوردســتانی تورکیــا و کوردســتانی عێــراق، نشر سنندج، سنه، ٢٠٢١.
٧٦. عاســی، دیــوانی عاســی (١٨٨٥- ١٩٧٥)، ئامــادەکردن و پێشــەکی و فەرهەنگۆکی: عەزیز گەردی، نووسینگەی تەفسیر، هەولێر، ٢٠٠٨.
٧٧. عوســمان دەشــتی (دکتــۆر)، مەلا مەعســومی هەورامــی (مەلا و زانــا و وڵاتپەروەر)، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٥.
٧٨. عەبــدولخالق عەلائەدیــن، کــۆیە... نــاودارانی، چــاپی یەکەم، بــێ شــوێنی چاپ، ٢٠١٤.
٧٩. عەبــدولخالق ناســر ئەلعــامری (دکتــۆر)، بــارزانی مســتەفا و دۆزی کــورد لە عێــراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، وەرگێڕانــی: ئەرکــان شــارباژێری، بڵاوکــراوەی ئینســکلۆپیدیای پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان و زانکــۆی دهــۆك، چــاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢١.
٨٠. عەبدولموســەور بــارزانی، دەفــتەری بیرەوەرییەکــانم، چاپخــانەی دەنهــاخ، هۆڵەندا، ٢٠١٨.

٨١. عەبدولمەسیح سلیمان سوور، تێکۆشانی شیوعییەکانی کۆیە، چاپخانەی ئازادی، ٢٠٢١.
٨٢. عەبدوڵڵا ڕەحمان مەلازادە، شێوەی پێکهاتەی سەربازی شۆڕشی ئەیلوولی مەزن (کورتە باسێکە لە سەر پێکهاتەی عەسکەری لەشکری شۆڕشگێڕی کوردستان لە ساڵی ١٩٦٥ تا ساڵی ١٩٧٥)، بڵاوکراوەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان و زانکۆی دهۆك، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢١.
٨٣. عەبدولواحێد ئیدریس شەریف (دکتۆر)، خالید دلێر باوەڕێکی نەگۆڕ (ئەدەب، هونەر، سیاسەت)، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢٠.
٨٤. عەقید بەکر عەبدولکەریم حەوێزی، گەشتێك بە کۆماری مەهابادا (بیرەوەرییەکانم لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا ١٩٤٤- ١٩٤٧)، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە هەولێر، ٢٠٠١).
٨٥. فاتیح ڕەسووڵ، بنچینەی مێژووی بیرۆکەی چەپ لە کوردستان، چاپی دووەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠٠٥.
٨٦. فازیل شەورۆ و هاوژین سلێوە، ئاگردانێك بەقەد نیشتمان (ژیاننامەی فارووقی عەلی مەولوود)، چاپی دووەم، چاپخانەی تاران، ٢٠٢١.
٨٧. فوئاد مەعسووم، کاکی کاکان، کاکی هەمووان، لە کتێبی کاکی کاکان لە یادەوەری هاوەڵانیدا، کۆکردنەوە و ئامادەکردن: کاکەمەم بۆتانی، بەرگی سێیەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٧.
٨٨. فەرەیدوون عەبدولڕەحیم عەبدوڵڵا، بارودۆخی سیاسی کوردستان- عێراق (١١ی مارتی ١٩٧٠- ١١ی مارتی ١٩٧٤)، چاپی یەکەم، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٨.
٨٩. فەرەیدوون نووری (دکتۆر)، بزاڤی بارزانی، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧.
٩٠. کازم عومەر دەباغ، شارستانیەتی کۆیە لە مێژوودا، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، ٢٠٢٠.

٩١. کـاکە مەم بۆتـانی، کـاکی کاکـان لە یـادەوەری هـاوەڵانیدا، بەرگـی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٧.
٩٢. کـامەران بابـانزادە، میرنشـینی بابـان (لە ناوەڕاسـتی سـەدەی ١٥ەوە بـۆ کۆتـایی سـەدەی ١٨)، بڵاوکـراوەی زانکـۆی سـلێمانی، چاپخـانەی ناوەنـدی ڕێنوێن، ٢٠٢١.
٩٣. کـامەران تـاهیر سـەعید، کـۆیە (لێکـۆڵینەوەیەك لە جوگرافیـای هەرێمـی)، بڵاوکــراوەی مەڵبەنــدی کوردۆلــۆجی، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی تیشــك، سلێمانی، ٢٠٠٨.
٩٤. کـامەران جەمـال بابـانزادە، جەمـال حەسـەن ئاغـای کێلەزینـدان (ژیـان و بیرەوەری)، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢٠.
٩٥. کـامەران جەمـال بابـانزادە، ڕێککەوتننـامەی جەزائیـر و ڕەهەنـدەکانی لە سـەر کێشـەی کـورد لە کوردسـتانی باشـوور، بەڕێـوەبەرایەتی چـاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، ٢٠١٣.
٩٦. کـاوە تەیـب جەلال، کەرتبـوون لەنێـو پـارتە سیاسـییەکان لە باشـووری کوردسـتان، بڵاوکـراوەی دەزگـای ئایـدیا بـۆ فکـر و لێکـۆڵینەوە، چـاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠١٧.
٩٧. کـرێس کـۆچێرا، کـورد لە سـەدەی نـۆزدە و بیسـتەم، وەرگێڕانـی: حەمەکەریـم عـارف، بڵاوکـراوەی کتێبفرۆشـی سـۆران- هەولێـر، چـاپی دووەم، چاپخـانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٤.
٩٨. کەریـم شـارەزا، تێکۆشـەری کـوردپەروەر عـومەر دەبـابە (١٩٢٣- ١٩٩٢)، قامووسـی نـاوە نەمرەکـان، ئامـادەکردن و سەرپەرشـتی مومتـاز حەیـدەری، هێـرش سـنجاوی، کـاروان قاسـم، بەرگـی یەکەم، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٤.
٩٩. کەریـم شـارەزا، سیاسـەتمەنداری کـورد شـەهید سـامی عەبـدولڕەحمان (١٩٣٣- ٢٠٠٤)، قامووسـی نـاوە نەمرەکـان، ئامـادەکردن و سەرپەرشـتی مومتـاز حەیـدەری، هێـرش سـنجاوی، کـاروان قاسـم، بەرگـی یەکەم، چـاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٤.

١٠٠. کەریم شارەزا، کۆیە و شاعیرانی، بەرگی دووەم، بڵاوکراوەی سەنتەری لێکۆڵینەوە و پەخشی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٣.
١٠١. کەریم شارەزا، مێژووی کۆن و نوێی کۆیە، ئینسکلۆپیدیای هەولێر، بەرگی چوارەم (مێژووی هاوچەرخ)، ٢٠٠٩
١٠٢. کەریم شارەزا، نازم حەوێزی، عوسمان مستەفا خۆشناو، مەجید ئاسنگەر، کۆیە لە ڕەوتی شارستانیەتدا، بەڕێوەبەرایەتی گشتی ڕۆژنامەنووسی و چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ، ٢٠٠٩.
١٠٣. کەریم ئەحمەد، لە یادی (کاکی کاکان)دا، کاکی کاکان لە یادەوەری هاوەڵانیدا، ئامادەکردنی: کاکەمەم بۆتانی، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٧.
١٠٤. کەمال محێدین، کاك عومەر لە مێژووی ڕامیاری کوردستاندا، کاکی کاکان لە یادەوەری هاوەڵانیدا، ئامادەکردنی: کاکەمەم بۆتانی، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٧.
١٠٥. کەوسەر عەزیز گەلاڵی، باشووری کوردستان لە ساڵی (١٩٥٨)ەوە تا ئەمڕۆ، چاپی یەکەم، چاپخانەی کاروان، هەولێر، ٢٠٠٩.
١٠٦. گۆران ئیبراهیم ساڵح، دۆزی کورد لە بازنەی پەیوەندییەکانی ئەمریکا و عێراقدا (٦ی ئازاری ١٩٧٥- ٢ی ئابی ١٩٩٠)، بڵاوکراوەی ناوەندی ڕۆشنبیری و هونەری ئەندێشە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، ٢٠١٢.
١٠٧. گەلاوێژ، بیرەوەرییە هەرگیز لەبیرنەچووەکانی من، بەشی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئۆفێست، سلێمانی، ٢٠٠٨.
١٠٨. گەلاوێژ، بیرەوەرییە هەرگیز لەبیرنەکراوەکانی من، بەرگی دووەم، بێ شوێنی چاپ، سلێمانی ٢٠١٨.

١٠٩. مــــام هەژار، چەپکــێ حـــاجیلەی دەشـــتی هـــاموون، لە بڵاوکراوەکـــانی سـەنتەری لێکـۆڵینەوە و پەخشـی کـۆیە، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی شـەهاب، ٢٠١٣.
١١٠. مــام هەژار، چەنــد لاپەڕەیەک لە مێــژووی کــۆیە، بڵاوکــراوەی ســەنتەری لێکـۆڵینەوە و پەخشـی کـۆیە، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی شـەهاب، هەولێــر، ٢٠١١.
١١١. محەمــمەد فــاتیح، حیــزب و ڕێکخــراوە سیاســییە عێــراقییەکــان (١٩١٠-٢٠١٠)، بڵاوکــراوەی ئەکادیمیــای هۆشــیاری و پێگەیانــدنی کــادیران، چــاپی یەکەم، چاپخانەی حەمدی، سلێمانی، ٢٠١٢.
١١٢. محەمــمەد مەلا قــادر، ســەربردە (کــورتەیەك لە بیرەوەرییەکــان)، چــاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٩.
١١٣. مستەفا محەمـمەد کەریـم (دکتـۆر)، پێشـهاتە سیاسـییەکانی دەڤەری بـارزان لە مــاوەی ســاڵانی ١٩٠٢- ١٩٣٢، بڵاوکــراوەی دەســتەی ئینســکلۆپیدیای پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی ڕۆکســانا، هەولێــر، ٢٠٢٢.
١١٤. مســعود بــارزانی، بــارزانی و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد (شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگــی ســێیەم، بەشــی دووەم، چــاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤.
١١٥. مســعود بــارزانی، بــارزانی و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد (شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگــی ســێیەم، بەشــی یەکەم، چــاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤.
١١٦. موحســین دزەیــی، بیرەوەرییەکــانم لەگەڵ دەبــابە، کــاکی کاکــان لە یــادەوەری هــاوەڵانیدا، ئامــادەکردنی: کــاکەمەم بۆتــانی، بەرگــی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٧.
١١٧. موحسـین دزەیـی، وێسـتگەکانی ژیـانم، وەرگێڕانـی: ئیسـماعیل بەرزنجـی، بەشــی یەکەم، دەزگــای چــاپ و بڵاوکــردنەوەی ئــاراس، چــاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٩.

١١٨. موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، وەرگێڕانی: ئیسماعیل بەرزنجی، بەشی دووەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٩.
١١٩. موستەفا ئیبراهیم زەڵمی، کاروانی ژیانم، چاپی سێیەم، نووسینگەی تەفسیر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر، ٢٠١٣.
١٢٠. مەسعوود محەممەد، حەمەغای گەورە، چاپی دووەم، چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠.
١٢١. مەسعوود محەممەد، گەشتی ژیانم، بڵاوکراوەی سەنتەری لێکۆڵینەوە و پەخشی کۆیە، چاپی سێیەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٠٩.
١٢٢. مەلا ڕەسووڵ کانی کوردەیی، لە هەواری کانی کوردەوە (چەپکێك لە هۆنراوەکانی دیاری)، لە بڵاوکراوەکانی گۆڤاری زانکۆی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٤.
١٢٣. مەلا عەبدولکەریم موودەڕیس، بنەماڵەی زانیاران، چاپی یەکەم، بڵاوکراوەی کتێبی کانی، سنە، ٢٠٠٥.
١٢٤. مەلا محەممەد بەحرکەیی، کوردایەتی و کۆڵنەدان (ژیاننامە و بەشێك لە بیرەوەری و ڕووداوە سیاسییەکانی ژیانم)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئیشراق، ئێران، ٢٠٢٢.
١٢٥. ناهیدە ڕەفیق حیلمی، بەسەرهاتی ڕەفیق حیلمی، بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاپ و بڵاوکردەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕوون، سلێمانی، ٢٠٠٥.
١٢٦. نەوزاد عەلی ئەحمەد، خەبات: ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان (نیسانی ١٩٦٢- کانوونی دووەمی ١٩٦٤)، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپی یەکەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٨.
١٢٧. نەوشیروان مستەفا ئەمین، پەنجەکان یەکتری ئەشکێنن (دیوی ناوەوەی ڕووداوەکانی کوردستانی عێراق ١٩٧٩- ١٩٨٣)، بێ شوێنی چاپ، ١٩٩٧.
١٢٨. هاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانا، سلێمانی، ٢٠١٣.

١٢٩. هۆشـــمەند عەلـــی مەحمـــوود (پ. ی. د)، مەحمـــوود حەمەد شـــێخانی (دەنگێکـــی ڕەســـەنی ون ١٩٢٦- ١٩٩٤)، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی شـــەهاب، هەولێر، ٢٠١٩.
١٣٠. هۆشـیار محەمـەمەد ئەمـین کـۆیی، کـۆیە لە سـاڵی ١٩٦٣دا، ئینسـکلۆپیدیای هەولێر، بەرگی چوارەم (مێژووی هاوچەرخ)، ٢٠٠٩.
١٣١. هـێمن موکریـانی، سـەرجەم نووسـینەکانی مامۆسـتا هـێمن (لەکوێـوە بـۆ کوێ)، هەولێر، چاپخانەی هەولێر، ٢٠١٤.
١٣٢. هیـوا عەزیـز سـەعید (دکتـۆر)، مێـژووی بەعسـیزم لە عێـراق، بڵاوکـراوەی ڕێکخـراوی کوردسـتان دیـالۆگ (KDO)، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی کـارۆ، سلێمانی، ٢٠٢٢.
١٣٣. هەژار موکریانی، بۆ کوردستان، پەخشانگای پانیز، سنە، ١٣٩٣.
١٣٤. هەژار موکریانی، چێشتی مجێور، پەخشانگای ئانا، سنە، ١٣٩٢.
١٣٥. واحێـد عـومەر محێـدین، دانوسـتانەکانی بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی نەتەوەیـی کـورد و حکومەتەکـانی عێـراق (١٩٢١- ١٩٦٨) لێکـۆڵینەوەیەکی مێژوویـی سیاسـییە، چـاپی یەکەم، سـەنتەری لێکـۆڵینەوەی سـتراتیجی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٦.

ب: کتێبە عەرەبییەکان:

١٣٦. ابـراهیم فیصـل الانصـاری، ایـام لا تنسـی (مـذکرات الفریـق الاول الـرکن ابـراهیم فیصـل الانصری ریـس ارکـان الجـیش العراقـی الاسـبق)، الاکـادیمیون للنشر والتوزیع، طبعة الاول، ٢٠١٩.
١٣٧. زوزان صـالح الیوسـفي، صـالح الیوسـفي (١٩١٨- ١٩٨١) صـفحات مـن حیاتـة ونضـاله الـوطني مـع دیـوانه الشـعري الکامـل، طبعـة اول، مطبعـة هـاوار، دهوك، ٢٠٠٩.

١٣٨. سيف الدين الدوري، علي صالح السعدي (نائب رئيس الوزراء ووزير الداخلية وسلطة البعث الأولى في العراق ١٩٦٣)، الطبعة الاول، الدار العربية للموسوعات، ٢٠١٠.
١٣٩. شامل عبدالقادر، أحمد حسن البكر (السيرة السياسية ودوره في تاريخ العراق السياسي الحديث ١٩١٤م- ١٩٨٣م)، طبعة اول، مكتبة المجلة، بغداد، ٢٠١٦.

ج: کتێبە بڵاونەکراوەکان (دەستنووس):

١٤٠. زامدار ئەحمەد، شاکر فەتاح لە چەند دیدارێکدا، دەستنووس، بڵاونەکراوە، ٢٠٢٢.
١٤١. عەتیە حەمەسەعید ساڵحی (دکتۆرە)، بیرەوەرییەکانم (لە کۆیەوە بۆ لەندەن)، دەستنووس، بڵاونەکراوە، ٢٠٢٢.
١٤٢. کاوە کوێخا مەمەند، کوێخا مەمەندی کۆیە، جوامێری، چاکەخوازی، بەخشندەیی و ئاشتەوایی، (١٩٢٠- ١٩٩٥)، دەستنووس، بڵاونەکراوە، ٢٠٢٢.

سێیەم: توێژینەوە ئەکادیمییەکان:

ئەلف: توێژینەوە کوردییەکان:

١٤٣. ئاراس عەبدولڕەحمان مستەفا (دکتۆر)، خۆپیشاندانەکانی خەڵکی کۆیە لە دژی سیاسەتی دەسەڵاتە یەك لە دوای یەکەکانی حکومەتی عێراق (١٩٢٠- ١٩٧٦)، گۆڤاری زانکۆی کۆیە، بەرگی یەکەم، ژمارە ٤١، ٢٠١٧.
١٤٤. ئاراس محمد صالح (دکتۆر)، بزاڤی خوێندن و زانستی شاری کۆیە لە سەدەی نۆزدەدا، کۆنفرانسی کۆیە لە ڕەوتی شارستانییەتدا، چوارەمین کۆنفرانسی نێودەوڵەتی ناودارانی کۆیە، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩.

١٤٥. ئیسماعیل محەمەد حەساف و شوان محەممەدئەمین تەها خۆشناو، هەڵوێستی لیوای هەولێر بەرانبەر کوودەتای یەکەمی بەعس (٨ی شوباتی ١٩٦٣)، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە ٣٢، ٢٠١٥.
١٤٦. ئەحمەد حەمەدئەمین ئۆمەر، بیرەوەرییەکانی نووری شاوەیس (هەڵسەنگاندن و ڕاستکردنەوە)، گۆڤاری زانکۆی دهۆك، پەربەندا ٢٣، ژمارە ٢، ٢٠٢٠.
١٤٧. بورهان حاتەم عوسمان (دکتۆر) و نەهرۆ محەمەد عەبدولقادر (دکتۆر)، هەڵمەتی ڕەشبگیری بەعسییەکان لە دوای کوودەتای ٨ی شوباتی ١٩٦٣ لە شاری هەولێر (لێکۆڵینەوەیەکی بەڵگەنامەییە)، گۆڤاری قەڵای زانست، بەرگی ٦، ژمارە ٢، بەهاری ٢٠٢١.
١٤٨. بورهان حاتەم عوسمان، پڕۆسەی ڕاگواستن و وێرانکردنی گوندەکانی شارۆچکەی کۆیە لە ساڵی ١٩٨٧دا (لێکۆڵینەوەیەکی بەڵگەنامەییە)، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ٢٠٢١، ژمارە ٤٨.
١٤٩. پشکۆ حەمەتاهیر عەبدولڕەحمان، ڕۆڵی نەوتی کەرکووك لە دابەشکردنەوەی خاکی کوردستان لە مێژووی هاوچەرخدا (١٩١٤-١٩٧٢)، مجلة الدراسات السياسة و الامنية، المجلد الثاني، العدد رابع، كانون اول ٢٠١٩.
١٥٠. جەمال فەتحوڵڵا تەیب، مەسیحییەکانی کۆیە و بارودۆخیان لە کاتی هێرشی حەرەس قەومی لە ساڵی ١٩٦٣دا، مجلة جامعة التنمية البشرية، المجلد ٩، العدد ٢، ٢٠٢٣.
١٥١. جەمال محەمەد فەقێ ڕەسووڵ باجەلال (دکتۆر)، حاجی قادر کۆیی و گوڵچنێك لە هەڵوێستە جوامێرەکانی، کۆنفرانسی نێودەوڵەتی یادی دووسەد ساڵەی لەدایکبوونی حاجی قادری کۆیی (١٨١٦-٢٠١٦)، بڵاوکراوەی زانکۆی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٦.

١٥٢. خەلیل عەلی موراد و بورهان حاتەم عوسمان، پیشەسازی لە شاری هەولێر ١٩٥٨- ١٩٧٥ (لێکۆڵینەوەیەکی مێژووییە)، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە ٤١، ٢٠١٨.

١٥٣. ڕۆژان کامەران کەریم، کامەران تاهیر سەعید (دکتۆر)، شیکردنەوەی جوگرافیی شارنشینی لە قەزای کۆیە لە نێوان سالآنی (١٩٥٧- ٢٠٢٠)، لێکۆڵینەوە لە جوگرافیای شار، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ژمارە ٣، بەرگی ٩، ٢٠٢٢.

١٥٤. ڕەسووڵ محەممەد ڕەسووڵ خەلیفانی (دکتۆر)، ڕەوشی زیندانیانی کورد لە عێراق لە سەردەمی حەرەس قەومی (٨-٢-١٩٦٣ تا ١٩٦٣/١١/١٨)، گۆڤاری توێژەر، بەرگی ٤، ژمارە ٢، پاییزی ٢٠٢١.

١٥٥. زانا تەیفور عەبدولسەمەد، ڕۆڵی یوونس ڕەئووف (دڵدار) لە دامەزراندنی کۆمەڵەی دارکەر ١٩٣٧ (لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە)، دڵدار شاعیر ڕەسەنایەتی زمان و شیعری هزری نەتەوەیی، سێیەمین کۆنفرانسی ناودارانی کۆیە، یادی سەد ساڵەی لەدایکبوونی دڵدار (١٩١٨- ٢٠١٨)، بڵاوکراوەی زانکۆی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٨، ل ٢٣٨.

١٥٦. سنوور سەباح سدیق و محەممەد عەبدوڵڵا کاکەسوور (دکتۆر)، کاریگەری بارودۆخی سیاسی لە سەر پرۆسەی خوێندن لە شاری هەولێر (١٩٦٨- ١٩٧٥)، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ساڵی پێنجەم، ژمارە ١٥، کانوونی یەکەمی ٢٠١٨.

١٥٧. عەبدولواحێد ئیدریس شەریف، ڕەنگدانەوەی بیری ناسیۆنالیستی و نەتەوەیی پێشکەوتخواز لە سروودەکانی دڵداردا، دڵدار شاعیر ڕەسەنایەتی زمان و شیعری هزری نەتەوەیی، سێیەمین کۆنفرانسی ناودارانی کۆیە، یادی سەد ساڵەی لەدایکبوونی دڵدار (١٩١٨- ٢٠١٨)، بڵاوکراوەی زانکۆی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٨.

١٥٨. فـــاخر عـــالی عبـــابكر، ڕێككەوتننـــامەی نێـــوان حكـــومەتی عێـــراق و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی كـــورد لە ســـەردەمی وەزارەتـــی (عەبـــدولڕەحمان بەزار)دا (٢٩ی حـــوزەیرانی ١٩٦٦)، گۆڤـــاری زانكـــۆی ڕاپەڕیـــن، ســـاڵی ســـێیەم، ژمارە ٩، كانوونی یەكەمی ٢٠١٦.
١٥٩. فـــارووق محەمـــمەد محەمـــمەد ئەمـــین، شۆڕشـــی ئەیلـــوول لە ململانێـــی هەرێمـــــی و نێودەوڵەتیـــــدا (١٩٦١- ١٩٧٥)، شۆڕەشـــــا ئەیلـــــوولێ وەرچەرخـــانەك د دیرۆكـــا سیاســـی یـــا كوردیـــدا، كۆنفرانســـا هەڤـــبەش یـــا دەســـتەیا ئینســـكلۆپیدیا پارتیـــا دیموكراتـــا كوردســـتانێ و زانكۆیـــا دهـــۆكی، چاپی یەكەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢١.
١٦٠. قارەمـــان نـــادر محەمـــمەد، بەشـــداری دڵـــدار لە پـــارت و كـــۆمەڵە سیاســـییە كوردییەكانـــدا ١٩٣٦- ١٩٤٨ (تـــوێژینەوەیەكی مێژوویـــی سیاســـییە، دڵـــدار شـــاعیر ڕەســـەنایەتی زمـــان و شـــیعری هـــزری نەتەوەیـــی، ســـێیەمین كۆنفرانســـی نـــاودارانی كـــۆیە، یـــادی ســـەد ســـاڵەی لەدایكبـــوونی دڵـــدار (١٩١٨- ٢٠١٨)، بڵاوكـــراوەی زانكـــۆی كـــۆیە، چـــاپی یەكەم، چاپخـــانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٨.
١٦١. كەیفـــی ئەحـــمەد عەبـــدولقادر، مێـــژووی هـــونەری شـــانۆی كـــۆیە لە دەســـتپێكەوە تـــا ١٩٨٠، كۆنفرانســـی نێـــودەوڵەتی كـــۆیە لە ڕەوتـــی شارستانییەتدا، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩.
١٦٢. ماجیـــد خەلیـــل فەتـــاح و فـــارووق محەمـــمەد حەمەئەمـــین، پێوەنـــدی ئیسرـــائیل و كـــورد لە ســـەردەمی شۆڕشـــی ئەیلـــوولدا (١٩٦١- ١٩٧٥)، گۆڤاری زانكۆی ڕاپەڕین، ساڵی سێیەم، ژمارە ٩، كانوونی یەكەمی ٢٠١٦.
١٦٣. مەهـــدی عوســـمان هەروتـــی، نادیـــاریی مێـــژووی كـــۆیە لە ســـەرچاوەكانی ســـەدەكانی ناوەڕاســـت (تـــوێژینەوەیەكی شرۆڤەكـــارییە)، كۆنفرانســـی نێـــودەوڵەتی كـــۆیە لە ڕەوتـــی شارســـتانییەتدا، چـــاپی یەكەم، چاپخـــانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩.

١٦٤. مەهــدی محەمــمەد قــادر، هەولێــر لە مــاوەی یەکەم حــوکمڕانی بەعســدا (٨ی شــوباتی ١٩٦٣- ١٨ی تشرــینی دووەمــی ١٩٦٣)، گۆڤــاری ئەکادیمیــای کوردی، ٢٠١٢، ژ ٢٢.
١٦٥. هــاوار کەمــال میــرزا عەبــدوڵڵا (دکتــۆر) و گــۆران ئیبراهــیم ســاڵح (دکتــۆر)، هەڵوێســتی ئەمریکــا بەرامــبەر هەژمــوونی ســۆڤیەت لە عێــراق (١٩٦٩- ١٩٧٥)، مجلـة الدراسـات السياسـة و الامنيـة، المجلـد الثالـث، العـدد السـادس، كانون اول ٢٠٢٠.
١٦٦. هـێمن نعـمان کـاوێس، بینـا کەلەپوورییەکـانی کـۆیە: گرفـت و ئاسـتەنگەکانی بــرەو پێــدانیان، کۆنفرانســی کــۆیە لە ڕەوتــی شارســتانییەتدا، چــوارەمین کۆنفرانســی نێــودەوڵەتی نــاودارانی کــۆیە، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩.
١٦٧. هەرێـم حەسـەن ئەحـمەد بابـان و محەمـمەد عەبـدوڵڵا کاکەسـوور (دکتـۆر)، سیاســەتی ئەمریکــا بەرانــبەر بە عێــراق (٨ی شــوباتی ١٩٦٣- ١٧ی تەممــووزی ١٩٦٨)، گۆڤــاری زانکــۆی ڕاپەڕیــن، بەرگــی ٧، ژمــارە ٢، نیســانی ٢٠٢٠.
١٦٨. هەوریــن عەلــی تۆفیــق، جەمــال فەتحــوڵڵا تەیــب (دکتــۆر) ڕۆڵــی سیاســی ژنــانی کــۆیە (١٩٥٨- ١٩٩١)، گۆڤــاری زانکــۆی ڕاپەڕیــن، بەرگــی ٩، ژمــارە ٢، ٢٠٢٢.

ب: توێژینەوە عەرەبییەکان:

١٦٩. جـواد فقــي عـلي (دكـتر)، كاكـه خـان نصرـ الـدين أمـين، احمـد عمـر حسـن، الحــاج مــلا أســعد جليــزاده وفتــاواه في موضــوع الطــلاق (دراســة وتحليــل)، گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە، بەرگی ١، ژمارە ٧، ٢٠٢٢.

ج: توێژینەوە بڵاونەکراوەکان (دەستنووس):

١٧٠. جەمال فەتحوڵڵا تەیب (دکتۆر) و زانا تەیفور عەبدولسەمەد، پێکهاتەی کارگێڕیی پۆستی قایمقامیەت لە قەزای کۆیسنجاق- لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەیەم تا کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهانی (لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی بەڵگەنامەییە)، توێژینەوەیەکی بڵاونەکراوە، ٢٠٢٢.

چوارەم: نامە ئەکادیمییە بڵاونەکراوەکان:

١٧١. ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠ (توێژینەوەیەک لە مێژووی سیاسی)، تێزێکی دکتۆرای بڵاونەکراوەیە و پێشکەشی ئەنجوومەنی کۆلێژی ئاداب، بەشی مێژووی زانکۆی سەلاحەددین- هەولێر کراوە، ٢٠٢٢.

١٧٢. شیلان تاهیر ساڵح، کۆیە لە نێوان سالان ١٩٥٨- ١٩٧٥ (لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە، ماستەرنامەیەکی بڵاونەکراوەیە و پێشکەشی کۆلێژی زانستە کۆمەڵایەتییەکان، بەشی مێژووی زانکۆی کۆیە کراوە، ٢٠٠٨.

١٧٣. لوقمان وسو عومەر، توانستە جوگرافییە گەشتوگوزارییەکانی قەزای کۆیە، ماستەرنامەیەکی بڵاونەکراوەیە و پێشکەشی کۆلێژی پەروەردە، بەشی جوگرافیای زانکۆی کۆیە کراوە، ٢٠٠٦.

پێنجەم: چاوپێکەوتنەکان:

١٧٤. چاوپێکەوتن لەگەڵ ئارام ساڵح ئەحمەد ئاغای غەفووری، برازای شەهید، کۆیە، ڕێککەوتی ٢ی شوباتی ساڵی ٢٠٢٣.

١٧٥. چاوپێکەوتن لەگەڵ ئازاد عەلی تۆفیق (ئازاد سەرسپی)، کۆیە، ڕێککەوتی ١ی شوباتی ساڵی ٢٠٢٣

١٧٦. چاوپێکەوتن لەگەڵ ئاکۆ حەمەغەریب حەمەد، کۆیە، ڕێککەوتی ٢٥ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٧٧. چـاوپێکەوتن لەگەڵ ئـاکۆی حـاجی ڕەفیـق، کـۆیە، ڕێککەوتـی ٢٦ی کـانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٧٨. چـــاوپێکەوتن لەگەڵ ئـــاواز کەمـــال ڕەشـــاد، کچـــی شـــەهید، هەولێـــر، ڕێککەوتی ٢٨ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٧٩. چـاوپێکەوتن لەگەڵ ئەمـجەد ئەرشـەد عەبـدولوەهاب، نـاسراو بە (شـەماڵ حەوێـزی)، بـرازای شـەهید، هەولێـر، ڕێککەوتـی ٢٨ی کـانوونی دووەمـی ساڵی ٢٠٢٣.

١٨٠. چـــاوپێکەوتن لەگەڵ تەیمـــوور مەلا تـــاهیر حوســـێن محەمـــەد، کـــوڕی شەهید، کۆیە، ڕێککەوتی ٣٠ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٨١. چـاوپێکەوتن لەگەڵ جەعـفەر ئـۆمەر حەمەد ئـۆمەر، بـرازای شـەهید، کـۆیە، ڕێککەوتی ٢ی شوباتی ساڵی ٢٠٢٣

١٨٢. چـاوپێکەوتن لەگەڵ چـاوپێکەوتن لەگەڵ نەریـمان عـومەر کوێخـا عەلـی، بـــرازای عەبـــدولڕەحیم کوێخـــا عەلـــی، کـــۆیە، ڕێککەوتـــی ٣١ی کـــانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣

١٨٣. چـاوپێکەوتن لەگەڵ حـاجی عەلـی حـاجی سـمایل، کـۆیە، ڕێککەوتـی ٢٥ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٨٤. چـاوپێکەوتن لەگەڵ حەمەدەمـین ڕەفیـق ئەحـمەد، کـوڕی شـەهید، کـۆیە، ڕێککەوتی ٣١ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٨٥. چـــاوپێکەوتن لەگەڵ حەوێـــز حەســـەن شـــەریف، کـــوڕی شـــەهید، کـــۆیە، ڕێککەوتی ٣١ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٨٦. چـــاوپێکەوتن لەگەڵ خالیـــد محەمـــەد ســـولەیمان، بـــرای شـــەهید، کـــۆیە، ڕێککەوتی ٢ی شوباتی ساڵی ٢٠٢٣.

١٨٧. چـــاوپێکەوتن لەگەڵ خورشـــید شـــێرە، هەولێـــر، ڕێککەوتـــی ٢٨ی کـــانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٨٨. چـــاوپێکەوتن لەگەڵ دکتـــۆرە عەتـــیە حەمەســـەعید ســـاڵحی، هەولێـــر، ڕێککەوتی ٢٨ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٨٩. چاوپێکەوتن لەگەڵ دڵشاد ئیسماعیل نووری جەلیزادە، ئامۆزای مونیرە مەلا تاهیر، کۆیە، ڕێککەوتی ٣١ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.
١٩٠. چاوپێکەوتن لەگەڵ ڕزگار سدیق کوێخا تەها کانی کوردەیی، ناسراو بە (ڕزگار حەمەسووری کوێخا تەهای کانی کوردەیی)، کۆیە، ڕێککەوتی ١٥ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.
١٩١. چاوپێکەوتن لەگەڵ سالار عەزیز عەبدولڕەحمان، نەوەی شەهید، کۆیە، ڕێککەوتی ٣١ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.
١٩٢. چاوپێکەوتن لەگەڵ سەلاح شێخ شەرەف، کۆیە، ڕێککەوتی ٢٩ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.
١٩٣. چاوپێکەوتن لەگەڵ شێروان هەمزە ڕەسووڵ، ئامۆزای شەهید، لە ڕێگەی پەیوەندی تەلەفۆنی، ڕێککەوتی ٢ی شوباتی ساڵی ٢٠٢٣.
١٩٤. چاوپێکەوتن لەگەڵ فازیل شەوڕۆ، ٢٠ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.
١٩٥. چاوپێکەوتن لەگەڵ قادر حەمەد قادر، ناسراو بە (قادری حەمەسپی)، کۆیە، ڕێککەوتی ٢ی شوباتی ساڵی ٢٠٢٣.
١٩٦. چاوپێکەوتن لەگەڵ کاوە سمایل ئەحمەد، برای شەهید سمایل، کۆیە، ڕێککەوتی ٣١ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.
١٩٧. چاوپێکەوتن لەگەڵ کاوە کوێخا مەمەند، کۆیە، ٢٣ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.
١٩٨. چاوپێکەوتن لەگەڵ کەمال محێدین، هەولێر، ٢٨ی کانوونی دووەمی ٢٠٢٣.
١٩٩. چاوپێکەوتن لەگەڵ ماهیە سابیر مەلا ڕەئووفی جەلیزادە، کۆیە، ڕێککەوتی ٣١ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.
٢٠٠. چاوپێکەوتن لەگەڵ محەممەد فەتحوڵڵا سەعید (محەممەد دارياس)، کۆیە، ڕێککەوتی ٣٠ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.
٢٠١. چاوپێکەوتن لەگەڵ مکایل بایز حەمکۆڵ، ناسراو بە (حاجی مکایل کۆیی)، لە ڕێگەی پەیوەندی تەلەفۆنی، ڕێککەوتی ٢٥ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

٢٠٢. چـاوپێکەوتن لەگەڵ مەولـوود حوسـێن مەولـوود، نـاسراو بە (مەولـوود ژاکاو)، کۆیە، ڕێککەوتی ٢٧ی کانوونی دووەمی ٢٠٢٣.
٢٠٣. چـاوپێکەوتن لەگەڵ نـالی جەواد حەمەد، نەوەی مـونیرە مەلا تـاهیر، کـۆیە، ڕێککەوتی ٣١ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

شەشەم: گۆڤارە کوردییەکان:

٢٠٤. ئـاراس عەبـدولخالق عەبدوڵڵەجیـد (مـافپەروەر)، فـاتیح ڕەسـووڵ تێکۆشـەرێکی دێـرین و مانـدوونەناس (١٩٣١- ٢٠٠٨)، گۆڤـاری کەکـۆن، ژمارە ٢٤، تشرینی یەکەمی ٢٠١٢.
٢٠٥. ئـاراس عەبـدولخالق عەبدوڵڵەجیـد (مـافپەروەر)، کوودەتـایە شـوومەکەی بەعس و ئاسمانی شاری کۆیە، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٦، شوباتی ٢٠١٠.
٢٠٦. ئـاراس عەبـدولخالق عەبدوڵڵەجیـد، شـەهید مامۆسـتا حـاجی عەبـدولباقی و هەڵوەسـتەیەك (١٩٢٤- ١٩٦٣)، گۆڤـاری کـۆیە، ژمـارە ٢٢، تەممـووزی ٢٠١٢.
٢٠٧. ئـاراس عەبـدولخالق عەبدوڵڵەجیـد، نـافیز جەلال حەوێـزی مەردێکـی جـوامێر و بە ئەمەك (١٩٢١- ١٩٧٢)، گۆڤـاری کەکـۆن، ژمـارە ٢٠، ئـازاری ٢٠١٢.
٢٠٨. ئـازاد مەلا عەلـی، مەمـی، بەشـی دووەم، گۆڤـاری کەکـۆن، ژمـارە ٢٦، نیسانی ساڵی ٢٠١٣.
٢٠٩. ئـاکۆ محەمـەد کـۆیی، حەمەسـوور کێخـوا تەهـا لـووتکەیەك لە نەبەزی، گۆڤـاری چیـا (کـۆمەڵەی پێشـمەرگە دێرینەکـان دەریـدەکات)، ژمـارە ٤٧، تەمموز و ئابی ٢٠١٢.
٢١٠. ئەمیـر حسـێن، شـاری کـۆیە و بیرەوەرییەکـانم، بەشـی دووەم، گۆڤـاری کەکۆن، ژمارە ١٨، تشرینی دووەمی ٢٠١١.
٢١١. جەمـال فەتحـوڵڵا (دکتـۆر)، قشـڵەی کـۆیە وا دەگێـڕێتەوە، گۆڤـاری شـارەوان (سەرۆکایەتی شارەوانی کۆیە دەری دەکات)، ژمارە ٣، شوباتی ٢٠١٤.

٢١٢. جەمال فەتحولّلا تەیب، (دکتۆر): هێرشی حەرەس قەومی بۆ شاری کۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا (تویژینەوەیەکی مێژووییە)، بەشی یەکەم، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٣٧، ٢٠١٥.
٢١٣. جەمال فەتحولّلا تەیب (دکتۆر): هێرشی حەرەس قەومی بۆ شاری کۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا (تویژینەوەیەکی مێژووییە)، بەشی دووەم، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٣٨، ٢٠١٥.
٢١٤. جەمال فەتحولّلا تەیب (دکتۆر)، پێکەوە ژیانی ئایینەکان لە کۆیە (مووسڵمان و دیان و جوولەکە)، گۆڤاری شارەوان، ژمارە ١، ٢٠١٢.
٢١٥. چاپوك مستەفا، لە ئاماری ساڵی ١٩٤٧ کۆیە گەورەترین قەزا بووە، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٥٠، تشرینی یەکەمی ٢٠١٧.
٢١٦. حەمید ڕەشاش، بیرەوەرییەکانم لەگەڵ شارە دێرینەکەی کۆیە، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٢٢، تەمموزی ٢٠١٢.
٢١٧. دێدەوان یەعقووب، تەرمی مەحموود ئاغا بە خاك سپێردرا، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٢٠، ئازاری ٢٠١٢.
٢١٨. ڕەهبەر سەید برایم، دەشێت لە شۆڕشی ئەیلوول یەکەم ژنە شەهید و یەکەم کوڕپەی شەهید و یەکەم شێرە ژنی شەڕکەر کۆیی بوو بێت، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٧، ئایاری ساڵی ٢٠١٠.
٢١٩. زامدار ئەحمەد، مەلای گەورە و هەوڵە ڕیفۆرمخوازییەکانی، گۆڤاری خاڵ، گۆڤارێکی هزریی ڕۆشنبیرییە، ژمارە ٧، تشرینی یەکەمی ٢٠١٦.
٢٢٠. زێدان برادۆستی، قشڵەی کۆیە (لێکۆڵینەوەیەکی بیناسازی و مەیدانی)، ژمارە ١، کانوونی یەکەمی ٢٠٠٧.
٢٢١. عەبدولکەریم شێخانی، تاوانەکانی تەها شەکرچی لە ٧ی حوزەیرانی ١٩٦٣ لە شاری کۆیە، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٣٧، ٢٠١٥.
٢٢٢. عەبدولکەریم عەبدولّلا حەوێزی (مامۆستا)، شۆڕشی ئەیلوول لە کۆیەوە دەستی پێ کردووە، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٢٨، ئەیلوولی ٢٠١٣.
٢٢٣. فازیل شەوڕۆ، تیکۆشەر فاتیح ڕەسووڵ: داربەڕوویێك باڵا لە ئاگر، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٢٣، ئەیلوولی ٢٠١٢.

٢٢٤. فازیل شەوڕۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری كۆیە (٣)، دیسان لە دینگەپێچان و گوللەبارانكردن، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ٤٧، ئازاری ٢٠١٧.

٢٢٥. فازیل شەوڕۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری كۆیە (سووتاندنی شاری كۆیە)، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ٥٦، كانوونی یەكەمی ٢٠١٨.

٢٢٦. فازیل شەوڕۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری كۆیە، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ٤٥، تشرینی دووەمی ٢٠١٦.

٢٢٧. فازیل شەوڕۆ، كرۆنۆلۆژیای كۆیە یان مێژووی ڕووداوەكان لە ١٩١٨/٠٢/٢٠ تا ١٩٦٣/٤/٢٥، بەشی یەكەم، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ١١، كانوونی یەكەمی ٢٠١٠.

٢٢٨. فازیل شەوڕۆ، كرۆنۆلۆژیای كۆیە یان مێژووی ڕووداوەكان لە ١٩٦٣/٠٦/٠٣ تا ٢٠٠٨/٧/٢٤، بەشی دووەم، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ١٢، شوباتی ٢٠١١.

٢٢٩. قارەمان حەیدەر ڕەحمان، شەڕی پارتیزانی لە ماوەی شۆڕشی ئەیلوولدا، گۆڤاری مێژوو، ساڵی چوارەم، ژمارە ١٤، ٢٠١٠.

٢٣٠. كازم عومەر دەباغ، لە یادی ڕەشەكوژییەكەی تەممووزی (١٩٦٣)ی شاری كۆیە!!، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ١٥، حوزەیرانی ٢٠١١.

٢٣١. كەكۆن، حەمە بەگرەز، یەكەمین برینداری شۆڕشی ئەیلوول بە بۆنەی ٥٠ ساڵەی بریندار‌بوونی چەپكە گوڵی (ی. ن. ك)ی پێشكەش كرا، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ١٨، تشرینی دووەمی ٢٠١١.

٢٣٢. كەكۆن، شەهیدانی ساڵی ١٩٦٣، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ٦، شوباتی ٢٠١٠.

٢٣٣. مەولوود ژاكاو، كۆییاتی و خۆییایەتی ٢٦ (كاكە زیادی حەماغا، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ٥٥، تشرینی یەكەمی ٢٠١٨.

٢٣٤. هێمن مەلوود، فەرهەنگی جوگرافیای كۆیە ٢١ (گوندی تۆپزاوا)، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ٥٧، ئاداری ٢٠١٩.

٢٣٥. هێمن مەولوود، فەرهەنگی جوگرافیای كۆیە ١٢ (گوندی هەرمۆتە)، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ٤٨، ئایاری ٢٠١٧.

٢٣٦. هێمن مەولوود، فەرهەنگی جوگرافیای کۆیە ١٣ (گوندی بۆگد)، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٤٩، تەمووزی ٢٠١٦.

حەوتەم: ماڵپەڕە ئەلیکترۆنییەکان:

٢٣٧. پوختەیەك دەربارەی پارتی دیموکراتی کوردستان، ماڵپەڕی پارتی دیموکراتی کوردستان.

https://www.kdp.info/p/p.aspx?p=٦&l=١٣&s=٠١٠٠٠٠&r=٣٤٧

٢٣٨. حامید فەرەج پیاوێك لە ڕەنگی خاك، ئامادەکردنی جەمال لۆلۆ، دۆکیۆمێنتاری، یوتوب:

https://www.youtube.com/watch?v=bGuAy٠MPAA٤

٢٣٩. ڕەهبەر سەید برایم، مونیرە خانی جەلیزادە: یەکەمین شەهیدی ژنی دووگیان و کۆرپەی لە باوەش، ماڵپەڕی کوردستانی نوێ، ٢٠٢١.

https://t.ly/R٢wg

٢٤٠. کۆیە.. پەیکەری نۆبەرەی شەهیدان دانرا، ماڵپەڕی یوتیوب، کەناڵی کوردستان ٢٤.

https://www.youtube.com/watch?v=٤mUXU٤ptba٤

٢٤١. ماڵپەڕی ڕووداو، ٣٣ ساڵ بەسەر کۆچی دوایی حەسەن حەیران تێدەپەڕێت، ١٦ی تەمووزی ساڵی ٢٠١٧.

https://www.rudaw.net/sorani/kurdistan/١٦٠٧٢٠١٧

٢٤٢. مەراسیمی بەرز ڕاگرتنی فەرهەنگی کۆیە (مامۆستا جەواد حەمەد بەگ) لە ساڵیادی مەرگیدا، یوتیوب.

https://www.youtube.com/watch?v=_xqC٢RPGoyg

٢٤٣. وتاری داستانی چیای سەفین "نیسانی ١٩٦٥"، ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، ٢٠٢٢.

https://t.ly/VtBMG

٢٤٤. وتـــاری عەلـــی عەبـــدوڵڵا ئەمـــین (١٩٢٦- ٢٠١٧)، مـــاڵپەڕی ئینســـکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، ٢٠٢٢.

https://t.ly/bPQL

٢٤٥. وتـــاری کـــۆنگرەی گشـــتی کۆیـــە (١٩٦٣)، مـــاڵپەڕی ئینســـکلۆپیدیای پـــارتی دیموکراتی کوردستان، ٢٠٢٢.

https://t.ly/rINV

لیزگەی ناوەکان (ئیندێکس)

یەکەم: پێرستی ناوەکان (کەسایەتییەکان)

پیتی (ئەلف)

ئارام ساڵح ئەحمەد ئاغای غەفووری: ١٨٧

ئازاد مەلا عەلی: ١٣١، ١٩١

ئازاد ئەحمەد دڵزار: ١٤٧

ئاغای مەلا ئەحمەد ئاغایان: ١١٥

ئامین شەریف ئیبراهیم: ١٣٤، ١٣٥، ١٩٢

ئامینە کەریم ئیسحاق: ٢٩٤

ئاواز کەمال ڕەشاد ئاغا: ١٣٠، ١٨٩

ئایشە گوڵ: ١٤٧

ئەحمەد ئاغای قەپوچی باشی: ٥٣

ئەمین ئەفەندی: ٥٣

ئیبراهیم تائی: ٩٦

ئیبراهیم خەلیل بەگ: ٥٣

ئیبراهیم سەید سەعید بەرزنجی: ٢٨٥

ئیبراهیم فەیسەڵ ئەنساری: ١٠٨، ١٤١

ئیبراهیم گورگیس مووسا: ٢٩٤

ئیبراهیم نەجاتی ئەفەندی: ٥٣

ئیبراهیم ئەدهەم بەگ: ٥٣

ئیبراهیم ئەحمەد: ٣٤، ٤١، ٤٣، ٤٥، ٦٣، ٨٨، ٩٢، ١٩٧، ٢٥٣

ئیحسان شێرزاد: ١٠٦، ٢٣٩

ئیدریس بارزانی: ٢٦٨

ئیسحاق سەلمان: ١٢٠

ئیسماعیل حەقی ئەفەندی: ٥٣

ئیسماعیل سەرهەنگ: ٨٧

ئەحمەد حەسەن بەکر: ١٦٤، ٢١٠، ٢٣٨، ٢٣٩، ٢٤٨، ٢٦٤، ٢٩٠

ئەحمەد حەمە مەلا: ٣٤

ئەحمەد حەمەدەمین دزەیی: ١٠٦، ٢٣١

ئەحمەد دڵزار (دڵزار): ٣٥، ٦٦ ١٤٤، ١٤٥، ١٤٧، ١٤٨، ١٧٦، ١٨٠، ٢٠١، ٢١٧، ٢٣٤

ئەحمەد شەریف لەك: ١٠٦، ١٧٤

ئەحمەد کوردە: ٢٩٤، ٣٠٧

ئەحمەد ئاغا: ١٨٧

ئەحمەد ئاغای باخچەوان: ٣٤

ئەدیبە دنحا عیسا: ١٥٠

ئەسعەد خدر: ٢٠١

ئەکرەم ئاکرەیی: ٢٣٤

ئەمجەد ئەرشەد عەبدولوەهاب (شەماڵ حەوێزی): ١٨٨، ١٨٩

ئەمیر حوسێن: ١٣٣، ١٨٥، ١٩٠

ئەمیر فەیزوڵڵا ئاغا: ١١٤

ئەمین ئاغا (ئەختەر): ٣٧، ٥٦، ٦١، ٦٩

ئەنوەر بەگ: ١٠٢

پیتی (ب)

بابەکر ڕەسووڵ: ١٠٦

بارزان دنحا عیسا: ١٥٠

باقی ئاغای ڕەشید ئاغای غەفووری: ١٨٠

باکووری: ٢٨٥، ٣٠٢

باوکی شنۆ: ١١٨

بایز ئاغای چناران: ٨١

بایزاغای غەفووری: ١٨٠

بنیامین دنحا عیسا: ١٥٠

بورهان ئاغا: ۲۳۱
بەدرەدین عەلی: ۱۲۰
بەکر عەبدولکەریم حەوێزی: ۲۳۱، ۲٦٥، ۲٦٦
بەکر فەتحوڵڵا: ۲۰۱
بەکر محەممەد ئەمین: ۱٤۸
بەهیە جەلال: ۱۷۱
بەیان سابیر ڕەئووف: ۱۸۳

پیتی (پ)

پەخشان سابیر ڕەئووف: ۱۸۳

پیتی (ت)

تانجۆ یوونس: ۲٦٦
تاهیر تۆفیق: ۳٤، ٦٤
تاهیر سادق: ۳٤
تاهیر عەبدوڵڵا: ۸٥
تاهیر ئەحمەد حەوێزی: ۳۳، ٦۱، ۲۸٥
تاهیر یەحیا: ۱٦٤، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱٥، ۲۱٦، ۲۱۸، ۲۳۳، ۲٤۷
تۆفیق ڕەفیق ئەحمەد: ۱۹۲
تۆفیق ئەحمەد: ۱٤٥
تۆما مەسیح: ۱٥۰
تەقیەدین پاشا: ۲٤
تەها شەکرچی: ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۲۱، ۱۳۱، ۱۳۳، ۱۳٤، ۱۳۷، ۱٤۰، ۱۸٥، ۱۸٦
تەها مامە ڕەزا: ۱٤٥
تەها محێدین مەعرووف: ۲۳۹
تەها ئەحمەد تەها: ۳۰۳
تەیموور مەلای شێخ تایەر: ۱۸۲

پیتی (ج)

جاسم عەبدولڕەحمان ئەسعەد خدر چەلەبی: ۱۳٦، ۱۳۷، ۱۹٤
جەعفەر ئۆمەر حەمەد ئۆمەر: ۱۸۸
جەلال سمایل ئەحمەدە سوور: ۱۲٤، ۱۸۳، ۱۸٥
جەلال تاڵەبانی (مام جەلال): ٤٥، ۷۳، ۸٥، ۸٦، ۹۲، ۱۰۳، ۱۰٦، ۱۲۲، ۱٥٦، ۱٦۰، ۱۷۸، ۲۱٤، ۲۱٥، ۲۱٦، ۲۲۷، ۲٥۱، ۲٥۳
جەلال ئاغای حەوێزی: ۱۷۱
جەمال خدر: ۱۱۹
جەمال عەبدولناسر: ۲٦۳
جەمال فەتحوڵڵا: ۱۹۰
جەمیل دنحا عیسا: ۱٥۰
جەمیل ئاغای حەوێزی: ۳۱، ۳۳، ٥۹
جەواد حەمەد بەگ: ۱۸۳، ۲۸٥، ۳۰۱
جەوهەر گەزنەیی: ۱۰٤

پیتی (چ)

چەتۆ کەریمە سوور: ۱۰٤

پیتی (ح)

حاجی بایز حەمکول: ۲۹۲، ۲۹٥
حاجی برایمی چەرمەگا: ۱۰٦
حاجی بێرۆخی: ۲٦٦
حاجی بەکر ئاغا: ۳۷
حاجی تاهیر دارۆ ئاغا: ۳۳
حاجی جەلال: ۱۸۰
حاجی جەلیل ئاغای حەوێزی: ۳۱
حاجی حەسەن: ٥۳

حاجی ڕەسووڵ خەیات: ٣٠٣
حاجی ڕەفیق فەرەج: ١١٤، ١٧٩، ٢٩٢
حاجی سمکۆ حاجی فەرەج: ٨٦، ١٠٣، ١١٤، ١٦٠، ٢٩٢
حاجی عەبدولباقی ساڵح: ١٣٠، ١٩٠
حاجی عەبدوڵڵا بەگ: ٣١
حاجی عەبدوڵڵا بەگی میران: ٣١
حاجی فەقێ قەڵادزەیی: ٣٣
حاجی قادر: ٢٥، ٢٦، ٣٦، ٥٤، ٢٨٦
حاجی مکایل حاجی بایز: ٢٩٥، ٣٠٧
حاجی میرزا عەبدوڵڵا خادم: ٣٣
حاجی مەلا عەبدوڵڵای جەلی زادە: ٢٦، ٥٥، ٥٦
حاجی مەلا ئەسعەدی جەلی زادە: ٢٦، ٥٥
حاجی مەلا ئەحمەد ئاغا سمایل ئاغای غەفووری: ٣١
حادی حسکۆ: ٢٦٦
حالی دۆڵەمەری: ٢٦٦
حامید فەرەج: ٣٤، ٦٢
حامید مامە ڕەزا: ١٤٥
حوسێن خانەقا: ١٠٦
حوسێن شەریف ئیبراهیم: ١٣١، ١٣٢، ١٣٣، ١٣٤، ١٣٥، ١٨٦، ١٩١، ١٩٢، ١٩٣
حوسێن کێکی: ٢٠١
حوسێن مام تەها: ٢٩٢، ٢٩٥
حیلمی ئەفەندی: ٥٣
حەبسە مەلای شێخ تایەر: ١٨٢
حەبیب محەممەد کەریم: ١٠٦، ١٧٤، ٢٢٨، ٢٢٩، ٢٣٢، ٢٧٩
حەپسە حەمەد نووری: ٢١٨
حەردان تکریتی: ١٦٤
حەسەن حەیران: ١٤٢، ١٩٩
حەسەن سۆفی: ٢٣١
حەسەن سەید ئەحمەد: ١٠٢
حەسەن شەریف ئیبراهیم: ١٣١، ١٣٢، ١٣٤، ١٣٥، ١٨٦، ١٩١، ١٩٢، ١٩٣
حەسەن کاکە: ١٤٦، ١٤٨، ١٨٥، ١٨٦، ٢٠١
حەسەن شێخ تایەر: ١٢٣
حەسەن موترب: ٥١
حەسەنە خڕە: ٣٣
حەمید ڕەشاش: ٨٣، ١١٣، ١٥٧
حەمید فەقێ سمایل: ١٢٤، ١٨٢
حەمید کاوانی: ٨٣
حەمید نەجاڕ: ١٢١
حەمید ئاغای چایەچی: ١٠٤
حەمە زیاد: ٢٦٦
حەمە سوور حاجی ڕەسووڵ: ١٢١
حەمە عەلی محەممەد: ٩٦
حەمە قەوان: ٣٣
حەمەبەگرەز: ٨١، ١٥٦
حەمەد بەگی موختار: ٣٤
حەمەد ئاغای غەفووری (حەمە ئاغا): ٣١، ٣٣، ٥٣، ٥٧، ٥٩، ٦٠
حەمەد ئەمین ئەحمەد ئاغای غەفووری: ١٢٨، ١٨٦، ١٨٧
حەمەدی وردیل: ١٣٥
حەمەدەمین خدر ئەحمەد: ٢١٨
حەمەدەمین ڕەفیق ئەحمەد: ١٣٢، ١٣٣، ١٩٢، ١٩٣
حەمەدەمین شاڵ قیت: ٣٣

حەمەدەمین ئازاد: ٢٣٣
حەمەدەمین ئەحمەد عومەر ئاغا: ١٨٦
حەننا عەبدولکەریم: ١٨٦
حەننا یووسف تۆما: ١٢٨، ١٥٢، ١٨٦، ١٨٨
حەوێز حەسەن شەریف: ١٩٢
حەوێز مام یەحیا: ١٢٣، ٢٣٥

پیتی (خ)

خالید حەمەد قاوەچی: ١٢٨، ١٨٧
خالید دلێر: ٨٦، ١٦١
خالید سەعید: ٢٣١
خالید شەمسەدین: ٢٣١، ٢٦٦
خاڵە دێوەی کانی کوردە: ٨٦، ١٠٤
خاوەر ڕەزا قادر: ٢١٨
خدر دەباغ: ٢٣١، ٢٦٦
خەلیل سامی ئەفەندی: ٥٣
خورشید شێرە: ٢١٩، ٢٢٠، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٥٥
خوشکە فریشتە: ١٤٦، ٢٠١
خێرییە ئیبراهیم گورگیس مووسا: ٢٩٤

پیتی (د)

دکتۆر خالید: ٨٥، ٩٧، ١١٠، ١٥٩، ١٦٠، ٢٣٣، ٢٣٥، ٢٤٤، ٢٩٢
دڵدار: ٣٤، ٣٥، ٣٦، ٦٥، ٦٦، ٦٧
دڵشاد نەجیب: ١١٩
دڵشاد ئیسماعیل نووری جەلی زادە: ١٨٤
دیار سەعید پیرانی: ٤
دیاری (مەلا ڕەسووڵ کانی کوردەیی): ١٣٧، ١٩٥
دەروێش عومەر: ٢٩٥

پیتی (ڕ)

ڕزگار سدیق کوێخا تەها: ١٦١
ڕووناك ئیبراهیم گورگیس مووسا: ٢٩٤
ڕۆبیتان ئەمین عەلی جاف: ١٠٢
ڕەحمان مەلا عوسمان: ١٤٥
ڕەزا فەقێ عەبدوڵڵا: ٣٣
ڕەسووڵ (باوکی فاتیح): ١١٧
ڕەسووڵ عەبدوڵڵا دەباغ: ١١٧
ڕەسووڵ ئاغای حاجی جەلیل ئاغای حەوێزی: ٣٣
ڕەشید سندی: ٢١٦، ٢١٩، ٢٥٤
ڕەشید شەوگێڕی: ٣٣
ڕەشید عارف سەقا: ٣٤
ڕەشید موسڵیح تکریتی: ٩٣، ١٦٤، ٢٠٩
ڕەشید ئاغای دۆسکی: ١٠٦
ڕەفیق تاهیر: ١٤٩
ڕەفیق حیلمی: ٣٥، ٦٧
ڕەفیق ئەحمەد مستەفا: ١٣١، ١٣٢، ١٣٥، ١٣٦، ١٨٦، ١٩٠، ١٩١، ١٩٣
ڕەهبەر سەید برایم: ١٢٦، ١٨٤

پیتی (ز)

زامدار ئەحمەد: ١، ٣، ٤، ١٧
زاهیر جەلال: ١٧١
زاهیر محەممەد: ٢٨٥، ٣٠٢
زاهیر مەلا ڕەئووفی جەلی زادە: ١٢٥
زرار چاپچی: ٨٥
زرار سلێمان بەگ دەرگەڵەیی: ٢٣٤، ٢٤٢
زرار: ١١٤
زینەت قادر مەحموود: ٢١٨

زەکی دنحا عیسا: ١٥٠
زەکی ئەحمەد هەناری (زەکـی هەنـاری): ٣٤، ٦٤
زەید ئەحمەد عوسمان: ٢٢٦، ٢٥٨

پیتی (ژ)

ژیان سابیر ڕەئووف: ١٨٣

پیتی (س)

سابیر حەمەدەمین: ١١٩
سـابیر مەلا ڕەئـووفی جەلـی زادە: ١٢٥، ١٢٦، ١٨٣، ١٨٥
سابیر ئیسماعیل: ٣٤
سالار عەزیز: ١٣٦، ١٩٤
ساڵح عەسکەری: ٢٠١
ساڵح مەهدی عەمماش: ٢١٠، ٢٤٨
ساڵح ئاغای عەوڵا ئاغای غەفووری: ٣٣
سـاڵح یووسـفی: ٤٥، ٧٣، ٩٢، ١٠٦، ٢٢٩، ٢٣٢، ٢٣٨، ٢٦٨
سالم ئەفەندی: ٥٣
سامی عەبدولڕەحمان: ٢٢٩، ٢٤٠، ٢٦٤
سامی عەوداڵ: ٣٤، ٦٥، ٢٨٥
سامی ئەفەندی: ٥٣
سـدیق کوێخـا تەهـا (حەمەسـوور کـانی کوردەیی): ١٠٤
سدیق مستەفا: ١٠٨
سدیق میران: ٤٥
سدیقی کوێخا تەهای کانی کوردە: ٨٦، ١٦١
سڵیوە حەننا یووسف تۆما: ١٢٨، ١٥٢
سمایلی ڕەسووڵ کێشکەیی: ٣٣
سمایلی سوار ئاغای بڵباس: ٨٣، ١٠٦
سمکۆی شکاك: ٦٨
سوبحی عەبدولحەمید: ٢١٣
سولەیمان حەمەد قاوەچی: ١٢٧، ١٨٦، ١٨٧
سۆفی برایم: ٥١
سـەددام حوسـێن: ١٠، ٧٣، ١٦٤، ٢٥٧، ٢٧٧، ٢٧٨، ٢٨٠، ٢٩١، ٢٩٧
سەعید حەمۆ: ٩٨، ١٠٨، ١٣٩، ١٦٨، ١٧٦
سەعید فەتحی سەقیلی: ٩٨، ١٠٨
سەعید فەهیم سەلیم ئاغای حەوێزی: ٣٦
سەعید مەسیفی: ١٤٤
سەڵاح شێخ شەرەف: ٩٧، ١٥٦، ٢٨٥
سەڵاح مەلا ئەحمەد: ٨٧
سەمەد محەممەد: ١٠٦
سەمەدە سووری باخچەوان: ١٨٠
سەید برایم: ١٢٦، ١٨٥
سەید جەلالی سەید حەمەد: ١١٧
سەید حەمید سلێمان: ١٤٩
سەید ڕەشاش: ٨٦، ٩٧
سەید ئاغای کانەبی: ١٠٤
سەید ئەحمەد مەلا وەلی: ٣٤
سەیفەدین مەلا مەجید: ٢٨٥
سەییزادە فاتم: ١٦٨

پیتی (ش)

شاخەوان نامیق: ١٠٦
شاکر فەتاح: ٣٤، ٦٢
شامل ئیبراهیم گورگیس مووسا: ٢٩٤
شوان سابیر مەلا ڕەئـووفی جەلـی زادە: ١٢٥، ١٢٦، ١٨٣، ١٨٥

شێخ تەیب تاڵەبانی: ٢٠١
شێخ جەنگی بورهان: ١١٣، ١٤٥، ١٧٨
شێخ حوسێنی بۆسکێن: ١٠٦
شێخ حەسیب: ٢٣١
شێخ ڕەزای تاڵەبانی: ٢٦، ٥٥، ٥٦
شێخ ڕەزای وەرانگە: ٨٣
شێخ عوسمانی سەرگەڵو: ٥٣
شێخ عەبدولسەلام: ٧٠
شێخ لەتیف شێخ مەحموود: ٣٦، ٦٨، ٢١٦
شێخ مەحموود: ٦٨
شێخ ئەحمەد بارزانی: ٤٣، ٧٠، ٢١٤
شێخ ئەحمەد شێخ عەبدولکەریم: ٨٣
شێروان هەمزە ڕەسووڵ: ١٨٣
شەریف ئیبراهیم: ١٣٢، ١٣٤، ١٣٥
شەفیق بەیاد: ٢٨٥
شەفیق حەمەد چایەچی: ١٢٩، ١٨٦، ١٨٨

پیتی (ع)

عارف حەوێز: ١٠٤
عارف عەبدولڕەزاق: ٢١٨، ٢٢٩، ٢٦٣
عاسمە ئەحمەد ئیسماعیل: ٢١٨
عاسی: ٢٨٥، ٣٠١
عائیشە حاجی بەکر ئاغای حەوێزی: ٥٨
عەباس ئەفەندی: ٥٣
عەبدولرەحمان بەگ: ٥٣
عەبدولستار ئەفەندی: ٥٣
عەبدولکەریم ئاغا: ٥٣
عەبدوڵلا موخلیس بەگ: ٥٣
عەبدوڵلا ئەفەندی: ٥٣
عەلی ڕەزا ئەفەندی: ٥٣
عەلی عوسمان: ٥٣
عوسمان شەریف ئیبراهیم: ١٣٢، ١٣٤، ١٣٤، ١٩٢
عوسمان عەونی: ٣٤، ٦٤، ٢٨٥
عوسمان کۆڕەکی: ٢٣١
عومەر ئەفەندی: ٥٣
عومەر حەبیب: ١٠٢، ١٧٠
عومەر شەریف ئیبراهیم: ١٣١، ١٣٢، ١٣٤، ١٣٥، ١٩١، ١٩٢، ١٩٣
عومەر عەبدوڵلا: ١٨٠
عومەر مام عەبدوڵلا: ٣٤
عومەر مستەفا (عومەر دەبابە): ٤٥، ٧٣، ٨٤، ٨٦، ٨٧، ٨٨، ٨٩، ٩٧، ١١٠، ١١٨، ١١٩، ١٣٩، ١٤٠، ١٤١، ١٤١، ١٤٢، ١٤٣، ١٦٠، ٢١٦، ٢٥٣، ٢٩٢
عومەر ئاغای حەمەد مستەفا ئاغای غەفووری: ٣٣
عومەر ئاغای دۆڵەمەری: ٢٣١
عومەری سیدی: ١٣٥
عیزەت جەمال: ٣٠٣
عیزەت سلێمان بەگ دەرگەڵەیی: ٢٦٦
عیزەددین قەرە محەممەد: ٢٣١
عەباس مامەند ئاغا: ٨٣، ١٠٦، ١٥٩، ٢١٤
عەبدولڕەحمان بەزاز: ٢٢٥، ٢٢٨، ٢٢٩، ٢٥٧
عەبدولڕەحمان عارف: ١٠، ١٧، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٢٩، ٢٣١، ٢٣٧، ٢٤٢، ٢٥٧، ٢٦٣
عەبدولڕەحمان ئەسعەد خدر چەلەبی: ١٣٦، ١٣٧، ١٩٤
عەبدولڕەحمانە ڕووتە: ٨٨، ١٦٢

عەبـــدولڕەحیم کوێخـــا عەلـــی حەمەد: ١٣١، ١٣٣، ١٨٦، ١٩٠، ١٩١، ١٩٣
عەبدولڕەزاق سەید مەحموود: ٢١٦
عەبدولڕەزاق نایف: ٢٣٨، ٢٣٩، ٢٦٨
عەبدولسـەلام عـارف: ١٠، ٩٦، ٩٧، ٢٠٩، ٢١٠، ٢١١، ٢١٣، ٢١٤، ٢١٦، ٢١٨، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٣٧، ٢٤٧، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥١، ٢٥٣، ٢٥٧، ٢٥٨، ٢٦٣
عەبدولسەمەد بەننا: ٣٤
عەبدولعەزیز عوقەیلی: ٢٢٦، ٢٥٩
عەبدولفەتاح ئاغای حەوێزی: ٣١
عەبدولقادر نەجدیی: ٨٧
عەبدولکەریم ڕەسووڵ: ١١٧
عەبدولکەریم ئەلشێخلی: ١٦٤
عەبدوڵڵا پاشای بابان: ٢٦
عەبدوڵڵا ڕەشید: ١٨٠
عەبدوڵڵا کانی مارانی: ٩٧
عەبـدولکەریم قاسـم: ٩، ٣٧، ٤٢، ٤٣، ٤٤، ٤٥، ٤٦، ٤٧، ٤٨، ٦٨، ٧١، ٧٩، ٨٠، ٨٤، ٨٨، ٩١، ٩٢، ٩٣، ٩٦، ٩٧، ٩٨، ١٠٠، ١٠٢، ١١٠، ١٤٣، ١٤٥، ١٥٤، ١٥٩، ١٦٥، ١٧٢، ١٩٥، ٢٤٧، ٢٥٧، ٢٦٣، ٢٩٧
عەبـدوڵڵا ئاغـای پشـدەری: ١٣٩، ١٤٠، ١٤٢، ١٩٦، ٢٣١، ٢٦٦
عەبدولمەسیح سلێمان سوور: ١٨٦، ١٩١
عەتیە حەمەسەعید ساڵحی: ١٣٧، ١٩٤، ٢٤٤
عەدە قەوان: ٣٣
عەدەی دورسن: ٣٣
عەدەی مام شێخ: ٣٣
عەریف حەسەن: ١٨٢
عەریف سلێمان: ٨٣
عەریف سەمەد: ١٤٤
عەریف عوسمان یووسف: ٢٣٥
عەریف عەلی مەولوود: ٢٣١
عەزیز شەریف: ٤٨، ٧٤، ٢٤١، ٢٧٠، ٢٧٧
عەزیز عەقراوی: ٢٢٩، ٢٦٤
عەزیز محەممەد: ١٤٦، ٢٠٢
عەزیز مەغدید: ١٤٩
عەگید سدیق: ١٠٦
عەلائەدین مەحموود: ٧٢
عەلـی سـاڵح سـەعدی: ٩٤، ١٠٧، ١٠٨، ١٦٥، ٢١٠
عەلی سلێمان: ١٤٨
عەلی شەریف ئیبراهیم: ١٣٤، ١٣٥، ١٩٢
عەلی شەعبان: ١٠٢، ١٧٠
عەلـی عەبـدوڵڵا: ٤٣، ٧٠، ٧٢، ٨٦، ١٨٠، ٢١٥، ٢١٦، ٢٢٩، ٢٣٢، ٢٣٣، ٢٨٣
عەلی عەسکەری: ٨٨، ١٦٢، ٢١٦، ٢٥٣
عەلی مام ڕەشید: ١٠٤، ١٨٠
عەلـی مەولـوود: ١٠٢، ١٤٥، ١٤٨، ١٤٩، ١٧١، ٢٣٣
عەلی ئاغای مەنگوڕ: ٨٣
عەوڵا ئاغـــای حەوێـــزی (عەبـــدوڵڵا ئاغـــای حەوێزی): ٣١، ٥٧، ٥٩
عەوڵا ئاغای ماوەت: ١٠٦

پیتی (غ)

غەفوور حاجی یەحیا: ١٤٨

پیتی (ف)

فاتمە (دایکی حاجی قادر): ٥٤
فاتمە خان (خێزانی عەلی مەولوود): ١٠٢
فاتیح ڕەسووڵ: ١١٧، ١٤٥، ١٤٨، ٢٠٠، ٢٠١
فاتە لۆری: ١٣٢
فاخیر محەممەد مێرگەسۆری: ٢٦٦
فارس باوە: ١٤٠، ١٩٦، ٢٢١، ٢٩٣
فازیل شەوڕۆ: ١١٦، ١٨٠، ٢٨٥
فواد شاکر: ١٦٤
فوئاد ڕیکابی: ١٦٥
فوئاد عەبدولوەهاب حەوێزی: ١٢٩
فوئاد مەعسووم: ١٤٠، ١٩٧
فەتاح فەقێ عەبدوڵڵا: ٣٣
فەتاحی موزەمید: ١٨٢
فەرهاد مەلای شێخ تایەر: ١٨٢
فەرهاد ئیبراهیم ئەفەندی: ٢٣١
فەرەنسیس عیسا: ١٥١
فەیزوڵڵا ئاغای جەلال حەوێزی: ١١٤، ١٧١

پیتی (ق)

قادر حەمەد بەگ: ١٤٨
قادر حەمەسپی: ٣٠٦
قادر شۆڕش: ١٥٨
قوجە مستەفا پاشا: ٥٣
قەشە سلێمان شێخۆ: ١٥٢

پیتی (ک)

کاپتن هەی: ٣١، ٣١، ٥٨
کازم عومەر دەباغ: ٣٣، ٦١، ١٩٠
کافی نەبەوی: ٨١، ٨٤، ١٥٥، ٢١٦
کافیە ڕەشید: ١٤٦، ٢٠٢
کاکە حەمەی مامە ڕەزا: ١٤٥
کاکە زیاد: ٣٤، ٣٦، ٦٣، ١٠٥، ١١٦، ١٥٨، ١٧٣، ١٧٩، ٢١٦، ٢١٧
کاوە سمایل ئەحمەد: ١٨٣
کاوە کوێخا مەمەند: ١١٤، ١٧٩
کاوەی مەزن: ١٠١، ١٦٩
کوێخا ڕەشیدی بانەگوڵانی: ٨٦
کوێخا سمایلی تەلان: ١٠٦
کوێخا مەمەند: ٨٣، ٨٦، ١١٤، ١٥٨، ٢٩٢، ٢٩٥
کەریم خدر: ١١٤، ٢٩٢
کەریم ڕەسووڵ: ١٤٨
کەریم سەلیم: ١١٧
کەریم شارەزا: ٢٠١
کەریم وەسمان: ٢١٨
کەریم ئەحمەد: ١٠٢، ١٤٣، ١٤٤، ١٤٥، ١٤٧، ١٧٠، ٢٠١
کەریمی گۆدە: ٣٣
کەمال خدر: ١٤٥
کەمال ڕەشاد ئاغا: ١٣٠، ١٨٩، ١٩٠
کەمال محێدین: ٩٧، ١١٠، ١١٨، ١٦٠، ١٦٢، ١٦٧
کەمال موفتی: ٢٥٣
کەمال نوعمان: ٢٣١، ٢٦٦
کەمالی عوسمان ئاغا: ١٥٤
کەیفی جوانڕۆیی (فەتحوڵڵا جوانڕۆیی): ٢٦، ٥٦

پیتی (گ)
گڵوك ڕەفیق ئەحمەد: ١٩٢
گوڵەباغ کۆیی: ٢٣١
گیو موکریانی: ١٢٠
گەلاوێــژ (خێزانــی ئیبراهــیم ئەحــمەد): ١٤٠، ١٩٧

پیتی (ل)
لایەق ڕەفیق ئەحمەد: ١٩٢
لێنین: ٦٠، ٧٤

پیتی (م)
مام حەمەدەمین حاجی ساڵح دارۆ ئاغا: ٣٣
مام دنحا عیسای ڕەبەن: ١٥٠
مام ڕەزا قەڵادزەیی: ٣٣
مام سدیق: ٢٦٦
مام سۆفی عەبدوڵڵا: ٣٣
مام فەتاح قەڵادزەیی: ٣٣
مام مووسا حەننا: ١٥١
مام نادری مام سمایل: ١٤٤
مام نەجیمی موختار: ١٣٤
مام وەیسی باخچەوان: ٣٤
ماهیە سابیر ڕەئووف: ١٢٤، ١٢٥
محەممەد خورشید ئەفەندی: ٥٣
محەممەد سەعید ئەفەندی: ٥٣
محەممەد ئەمین ئەفەندی: ٥٣
محەمەد نەشئەت ئەفەندی: ٥٣
محەممەد تۆفیق وردی: ٣٤، ٦٥
محەممەد داریاس: ٣٠٤
محەممەد ڕەزا شا: ٢٩١
محەممەد شەریف: ٩٦
محەمــەد عەبــدولوەهاب ئاغــای حەوێــزی: ١٢٩، ١٨٦، ١٨٨
محەممەد قاوەچی: ١٨٦
محەممەد مەلا قادر: ٢١٩
مریەم مەسیحی: ١٢٦
مستەفا زەڵمی: ٩٦، ١٦٥
مستەفا عەزیز: ١٠٦
مستەفا میرە: ١٩١
مستەفا نەجم فەیلی: ٤
ملازم تاریق: ١٠٣
ملازم خدر: ٢٣١
ملازم ڕیاز بەدرخان: ٢٦٦
ملازم عومەر ئاغای دۆڵەمەری: ٢٦٦
موحسین حەکیم: ٩٦
موحســین دزەیــی: ٩٦، ١٠٢، ١١٨، ١٣٦، ١٣٩، ١٤٠، ١٤١، ١٦٦، ٢٣٢، ٢٣٩
موشیر فەیزوڵڵا ئاغا: ١١٤
مونزر مەنداوی تکریتی: ١٠٨
مونیرە ڕەش: ١٠٣
مونیرە مەلا تاهیر ئەحمەد جەلـی زادە: ١٢٤، ١٢٥، ١٢٦، ١٨٣، ١٨٤، ١٨٥
مەجید دنحا عیسا: ١٥٠
مەجید ڕۆستەم: ١٠٦
مەجید سمایل ئەحمەدە سوور: ١٢٤
مەجید کوردە: ١٠٤
مەجید ئاسنگەر: ٢٨٥، ٣٠١
مەجیدی حاجی عەبدو: ١٠١
مەجیدی دارتاش: ١٨٥
مەحموود حەمەد شێخانی: ١٤٢، ١٩٩

مەحموود عوسمان: ٢٢٩، ٢٦٣، ٢٧٧
مەحموود کاکەزیادی غەفووری: ٧٩، ٨٣، ٨٧، ١٣٥، ١٣٩، ١٥٤، ١٧٩
مەسعوود بارزانی: ١٣٩، ١٦٨، ٢٠٩، ٢٣١، ٢٦٨
مەسعوود محەمەد: ٨٢، ١٠٦، ١٥٤، ١٥٧، ٢١٤، ٢١٥، ٢١٦، ٢١٨، ٢٣٢، ٢٣٣
مەعرووفە سوور: ٣٣
مەغدید ئیسماعیل: ٢٣١
مەلا تەها: ٨٧
مەلا تەهای نانەوا: ٣٣
مەلا حەبیب: ٦٦ ١٨٥
مەلا حەوێز ئاغا غەفووری: ٣١، ٥٧، ٦٠، ١٧٩
مەلا سدیق نازەنینی: ٣١، ٦٠
مەلا عەبدولڕەحمان ڕۆژبەیانی: ٥٥
مەلا عەبدوڵڵای جەلی زادە: ٥٤
مەلا عەلی حاجی تۆفیق: ٢٨٥
مەلا عەلی: ٢٩٥
مەلا غەفوور ڕایەتی: ٢٣٤
مەلا کەمال: ١٨٥
مەلا ماتۆڕ (مەلا عەوڵا): ٩٧، ١٤١، ١٦٠، ١٦٦، ١٦٧
مەلا محەمەد بەحرکەیی: ٢٢٠، ٢٢١، ٢٥٦، ٢٩٢، ٢٩٣
مەلا محەممەد دەرگەڵەیی: ٢١٤
مەلا محەممەد قەرەداغی: ٢١٤
مەلا محەممەدی خەتێ: ٥٥
مەلا محەممەدی مەلا برایمی عەوداڵان: ٦٤
مەلا مەعسووم هەورامی: ٩٧، ١٠٢، ١٤١، ١٦٧، ٢١٤
مەلا ئەحمەد ئاغا: ٥٤، ٥٩، ١٧٩
مەلا ئەحمەدی سکتان: ٢١٤
مەلا مستەفا بارزانی (مستەفا بارزانی/ بارزانی): ١٠، ٣٦، ٤٢، ٤٣، ٤٤، ٤٥، ٤٦، ٤٧، ٤٨، ٦٣، ٦٧، ٧٢، ٨٣، ٨٥، ٨٦، ٨٧، ٩٢، ٩٤، ٩٦، ١٠١، ١٠٢، ١٠٥، ١٠٦، ١١٦، ١٢٨، ١٣٦، ١٤٠، ١٤٤، ١٤٥، ١٦٩، ١٧٠، ١٧٣، ٢١١، ٢١٢، ٢١٤، ٢١٥، ٢١٦، ٢١٧، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٢٩، ٢٣٨، ٢٣٩، ٢٤١، ٢٤٤، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥١، ٢٥٣، ٢٦٨، ٢٧٧، ٢٨٠، ٢٨١، ٢٨٢
مەلا ئەمین: ٢٦٦
مەلای شێخ تایەر: ١٢٣، ١٢٤، ١٢٥، ١٨٢، ١٨٥
مەلای گەورە (مەلا محەممەدی جەلی زادە): ٣١، ٥٥، ٥٦، ٥٨، ١٦٧
مەلای مەلا قادر: ٨٦، ٢٥٥
مەولوود ژاکاو: ١١٩، ١٨١، ٢٢٣

پیتی (ن)

ناجی تالیب: ٢٢٩، ٢٣٣، ٢٦٣
ناجیە عەزیز زینل: ١٨٢
نادر ئیسماعیل: ١٤٨
نافیز جەلال: ١٠٣، ١١٤، ١١٨، ١٤١، ١٧١، ٢١٦، ٢٣٢، ٢٣٣، ٢٨٣
نافیع ئاغای ئەحمەد ئاغای غەفووری: ١٧٩
نالی جەواد حەمەد: ١٨٤
نامیق عەبدوڵڵا: ١٠٣، ١٤١، ١٧١
نەسعەف بەگ: ٥٣
نەسیب بەگ: ٥٣
نەشئەت بەگ: ٥٣
نووری سەعید: ٦٨
نووری شاوەیس: ٦٧، ٢١٤، ٢٢٩، ٢٥٢

نیهاد: ٢٩٥
نەجمەدین مامۆ هەریری: ٢٣٤
نەجیبە جەلی زادە: ٥٦، ٥٨
نەریمان عومەر کوێخا عەلی: ١٩١
نەزەند خانی ماماغای غەفووری: ١١٤
نەسرین عیسا: ١٥٠
نەوزاد خۆشناو: ٢٣١، ٢٦٦

پیتی (ه)

هاوژین سڵیوە: ١٨٦
هۆشمەند عەلی مەحموود: ٤
هۆشیار کەریم: ١١٩
هۆشیار محەممەد ئەمین کۆیی: ١٧٦
هێمن موکریانی: ١٦٩، ٢٨٦
هەژار موکریانی: ١٠١، ١٦٨، ١٦٩، ١٧٣
هەمزاغای مەنگوڕ: ٨٣

پیتی (و)

واحید ئاغا: ١٨٠
واحێدی حاجی مەلۆ: ١٠٦
وارینە دنحا عیسا: ١٥٠
وەردێ عیسا شابیلە: ١٥٠

دووەم: پێرستی ناوی وڵات، شار، گوند، شوێن... حیزب، ڕێکخراو، هۆز و خێڵ

پیتی (ئەلف)

ئازەربایجان: ٥٤
ئاشورییەکان: ٢١
ئاشی مام خدر: ١٣١
ئاکرێ: ٦٠، ٦٢، ٢١٣، ٢٦٤، ٢٨٠
ئامریەی کۆیە: ٢٩٥
ئامێدی: ٦٢، ٧٣، ٨٠، ١٠٩، ١١٠، ٢١٣، ٢٨٤
ئیتاڵیا: ٦٦
ئێران: ٢٤، ٦٧، ٧١، ٨٨، ١٥٦، ١٦١، ١٦٢، ١٦٥، ١٦٩، ١٩٦، ٢١٦، ٢٢٧، ٢٧٨، ٢٩١
ئیمپراتۆری میدیا: ٢٢
ئینحساری تووتن: ١١٣
ئینگلیز: ٣١، ٣٣، ٤١، ٥٧، ٥٩
ئەتروش: ٨٠
ئەستەنبوڵ: ٢٦، ٥٤
ئەشکەفت خەجۆر: ٨٧
ئەشکەوتی پاش قۆتەڵ: ٨٤
ئەشکەوتی عەلی گاوان: ٨٤
ئەعزەمییە: ٦٥
یەکێتی تێکۆشین (وحده النضال): ٧٠
یەکێتی سۆڤیەت (سۆڤیەت): ٤٥، ١٦٩، ١٧١، ٢٦٤
یەکێتی قوتابییانی کوردستان: ٦١، ٨٧، ١٦١، ١٦٢، ١٧٤
یەکێتی نووسەرانی کورد: ٦٢، ٣٠٤
یەکێتی نیشتمانی کوردستان: ٧٣، ١٦٢، ١٦٨، ١٨٤
یەکێتی ئافرەتانی کوردستان: ٨٥، ١٩٥
ئەکەدییەکان: ٢١
ئەڵمانیا: ٢٦٥
ئەمریکا: ١٩٠، ١٩٥
ئەمنی هەولێر: ٦٢
ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش: ٢١٧، ٢٢٥، ٢٣٣، ٢٤٤
ئەنجوومەنی نیشتمانی سەرکردایەتی شۆڕش: ٩٤، ٩٦، ١٠٥، ١٠٧، ١٥٠، ١٧٢، ١٧٣، ٢٠٩، ٢١٠، ٢٣٨، ٢٣٩، ٢٤٠، ٢٤١، ٢٩٨
ئەنجوومەنی یاسادانانی ناوچەی کوردستان: ٦٢

پیتی (ب)

بابان (بابانەکان): ٢٥، ٢٦
باخچەی خوشکە فریشتە: ١٢٦
بادینان: ٨٧، ١١٩، ١٦٢، ١٦٧
بارزان: ٤٥، ٦٧، ٦٩، ٧٠، ٧١، ٧٢
بازاڕی کۆیە: ١٢١، ١٢٣، ١٢٤، ١٢٤، ١٢٦، ١٢٧، ١٢٨، ١٢٩، ١٣١، ١٣٢، ١٣٦، ١٥٢، ١٩٢
بالیسان: ٨٨، ١٥٧
باڵەکایەتی: ٥٤، ٢٣٤
برادۆست: ٨٧
بزووتنەوەی سۆسیالیستی کوردستان: ٧٤، ٢٦٤

بەنداوی دوکان: ١١٣
بەعـــس (بەعســـییەکان): ٩، ١٠، ١١، ١٦، ١٧، ٤١، ٦٤، ٦٩، ٩١، ٩٢، ٩٣، ٩٤، ٩٦، ٩٧، ٩٨، ١٠١، ١٠٣، ١٠٦، ١٠٧، ١٠٨، ١١٠، ١١١، ١١٢، ١١٦، ١٢٨، ١٣٠، ١٣١، ١٤٠، ١٤٣، ١٤٥، ١٤٨، ١٥٢، ١٦٢، ١٦٤، ١٦٥، ١٨٧، ١٨٨، ١٩٢، ١٩٤، ٢٠٩، ٢١٠، ٢١٢، ٢١٩، ٢٣٧، ٢٣٨، ٢٣٩، ٢٤٠، ٢٤١، ٢٤٢، ٢٤٥، ٢٤٨، ٢٥٨، ٢٧٧، ٢٨٠
بەغـــدا: ٢٤، ٣٤، ٤١، ٤٣، ٤٤، ٤٥، ٥٤، ٥٥، ٦٢، ٦٣، ٦٥، ٦٨، ٦٩، ٧٠، ٧٣، ٧٤، ٨٠، ٩٢، ٩٣، ٩٤، ١٠٦، ١٤٣، ١٥٥، ١٥٧، ١٦٥، ١٦٧، ١٦٨، ١٦٩، ١٧٠، ١٧١، ١٧٢، ١٧٤، ١٧٥، ١٨٠، ١٨٤، ١٨٧، ١٨٩، ١٩٠، ١٩١، ١٩٤، ١٩٥، ٢٠٩، ٢١١، ٢١٤، ٢١٥، ٢١٩، ٢٢٧، ٢٤٧، ٢٤٨، ٢٥٢، ٢٥٧، ٢٥٨، ٢٥٩، ٢٦٠، ٢٦٣، ٢٦٥، ٢٦٨، ٢٨٠، ٢٨١، ٢٨٢، ٢٨٣، ٢٨٤، ٢٨٩، ٢٩٢، ٢٩٧، ٣٠١، ٣٠٢، ٣٠٣، ٣١١
بناری کۆسرەت: ٨١، ٨٤
بنکەی پۆلیسی کۆیە: ٩٧
بنکەی ئەدەبی ڕووناکبیری گەلاوێژ: ٣٠٤
بنەماڵەی تەیب: ٢٥
بنەماڵەی جەلی زادە: ٢٥، ٥٨
بنەماڵەی حەوێزی: ٣٢، ٣٧
بنەماڵەی خادم سوجادە: ٦٥
بنەماڵەی خادیم: ٢٥
بنەماڵەی خەتیب: ٢٥
بنەماڵەی دایە خەجێ: ٢٥
بنەماڵەیساڵحی: ١٩٤
بنەماڵەی غەفووری (غەفوورییەکان): ٣٢، ٣٣، ٥٩، ٦٠، ٦٣، ١٥٩
بنەماڵەی قوچ پاشا: ٣١
بنەماڵەی نازەنینی: ٢٥، ٦٠
بنەماڵەی ئیمام: ٢٥
بێتواتە: ١٠٢، ١٤٢، ١٦٠، ١٧٠
بیتوێن: ٣٢، ٦٥، ١٠٩، ١٤٢، ١٧٠، ٢٣٢
بێخاڵ: ٢٩١
بەحرکە: ٢٥٦
بەری مەرگە: ١٩٥، ٢٩٣
بەریتانیا: ١٧٢، ١٩٥، ٢٦٤
بەرەی کوردستانی: ٢٦٤
بەستۆڕە: ٢٣١
بەستی شەلغە (شرغە): ٢١
بەسرە: ٧٤، ٢٧١

پیتی (پ)

پارتی ڕزگاری کورد: ٧٤، ٢٥٣، ٢٦٣، ٢٦٤، ٢٦٥، ٢٧٨، ٢٧٩
پارتی شۆڕش: ٣٦، ٧٠، ٢٥٢
پارتی کۆمۆنیستی یەکێتی سۆڤیەت: ٦١
پارتی گەلی دیموکراتی کوردستان: ٢٦٤
پـــارتی هیـــوا: ٣٥، ٣٦، ٦٦، ٦٧، ٧٠، ٧٣، ٧٤، ١٩٦، ٢٠٢، ٢٥٢، ٢٥٨
پارتی ئازادی کوردستان: ١٦٩
پارتی دیمـوکراتی کوردسـتان: ٣٦، ٤١، ٤٢، ٤٣، ٤٤، ٤٥، ٤٦، ٤٧، ٦٣، ٦٨، ٧٠، ٧١، ٧٣، ٧٤، ٧٩، ٨٠، ٨٥، ٨٦، ٨٧، ٨٨، ٩٢، ٩٤، ١٠٥، ١٠٧، ١٢٨، ١٤٤، ١٤٨، ١٥٦، ١٥٧، ١٦٠، ١٦٢، ١٦٣، ١٦٦، ١٦٧، ١٧٠، ١٧٤، ١٧٥، ١٨٥، ١٩٤، ١٩٦، ١٩٧، ٢١٢، ٢٢٩، ٢٣٠، ٢٣٢، ٢٣٤، ٢٣٩، ٢٤٢، ٢٤٤، ٢٥١، ٢٥٣، ٢٥٤، ٢٥٥، ٢٦٣، ٢٨٢، ٢٨٣، ٢٨٤، ٢٨٥، ٢٩٠، ٢٩١، ٣٠١

پردی تەق تەق: ٢٤٢، ٢٤٣
پردی گەڵاڵە: ١٧١
پردی ئازادی: ١٣٠، ١٩٠
پردێ: ١٥٧، ٢٢١
پشدەر: ٣٢، ٧٩، ٨٦، ١٤٢، ٢٣٢
پۆلیسی لیوای هەولێر: ٨٧
پۆلیسی هەولێر: ٨٦
پێنجوێن: ٢٦٣

پیتی (ت)

تاڵەبانی گەورە: ٢٤٣، ٢٧١

تکریت: ١٦٤، ٢٤٧
تورکیا: ٦٧، ٧٠، ٢٥٧، ٢٧٨
تیپی مۆسیقای باواجی کۆیە: ٢٨٥، ٣٠٢، ٣٠٣
تەورێز: ٢٢

پیتی (ج)

جەزائیر: ٣٠٥

پیتی (چ)

چایخانەی سلێمان حەمەد قاوەچی: ١٢٣، ١٢٤، ١٨٥
چناڕۆك: ٨٢، ٨٤، ١١٧، ١١٨، ١٥٧
چوارقوڕنە: ١٠٥، ٢٤٣
چۆمان: ٢٩٤، ٢٩٥
چەمبەرە: ١٧٦
چەمچەماڵ: ٥٥، ٦٢

پیتی (ح)

حاجی ئۆمەران: ٢١٦، ٢٩١، ٢٩٥
حوجرەی مەلا فاتم: ٦٢
حیزب ئەلشەعب (حزب الشعب): ٧٤، ٢٧١
حیزبی دیموکراتی کوردستان (حدك): ٢٨٨
حیزبی ڕزگاری کورد: ٧٠
حیزبی ڕزگاری نیشتمانی: ٣٥، ٣٦، ٦٦
حیزبی سۆسیال دیموکراتی کرێکارانی ڕووسیا: ٦٠
حیزبی سۆسیالیستی کوردستان: ٢٦٤
حیزبی کۆمۆنیستی بەلشەفیکی ڕووسیا: ٦١
حەمامۆك: ١٢٣، ١٧٣، ١٧٩
حیزبی شیوعی (شیوعییەکان): ٤٤، ٦٦، ٧٤، ٩٣، ١٠٧، ١٠٨، ١١٠، ١٣٠، ١٤٣، ١٤٤، ١٤٥، ١٤٦، ١٤٨، ١٦٣، ١٧٠، ١٧١، ٢٠٠، ٢٠١، ٢٠٢، ٢٣٣، ٢٣٤، ٢٦٦، ٢٧١
حەرەس قەومی: ٩، ١١، ١٦، ٩٣، ٩٧، ١٠٣، ١٠٧، ١٠٨، ١٠٩، ١١٠، ١١٢، ١١٣، ١١٤، ١١٥، ١١٦، ١١٧، ١١٨، ١١٩، ١٢٠، ١٢١، ١٢٣، ١٢٤، ١٢٥، ١٢٩، ١٣٠، ١٣١، ١٣٢، ١٣٤، ١٣٦، ١٣٧، ١٣٨، ١٣٩، ١٤١، ١٤٦، ١٥٠، ١٥١، ١٥٢، ١٥٣، ١٦٦، ١٨٢، ١٨٣، ١٨٦، ١٨٧، ١٩٠، ٢٠٩، ٢١٠، ٣١١، ٣١٢

پیتی (خ)

خاڵخاڵان: ٢٤٢
خانی قەیسەرییان: ٢٣
خانی مەحموود ئاغا (خانی گەورە): ٢٣
خانەقای شێخی بورهان: ١٦٩
خانەقای کاکە حەمەی مامە ڕەزا: ١٤٣

خانەقین: ٢٨٠، ٢٨١
خۆشناوەتی: ٢١، ٣٢، ٥٤، ٨٨، ١٠٣، ١٦٧، ١٧٠
خەلیفان: ٢٦٦

پیتی (د)

دادگای پێنجوێن: ١٧٠
دادگای چوارتا: ١٥٧
دهۆك: ٨٠، ٢٧٩، ٢٨٤
دوبز: ١٧٤
دوکان: ١١٩، ١٤٣، ٢٥٤، ٢٥٥
دۆڵی خەلەکان (خەلەکان): ٢١، ٨٤، ١١٨، ٢٣١، ٢٣٢
دۆڵی هیران: ٢٣١
دۆڵی ئاکۆیان: ٨٤، ٢٢٧
دۆڵەڕەقە: ٨٤
دیانا: ٢٦٦
دیبەگە: ١٧٦، ١٩٦، ٢٥٥
دیمەشق: ٧٣، ١٦٤، ١٧١
دیوانیە: ٤٤، ١٨٧
دەربەندی بازیان: ٨١، ٨٤
دەربەندی گۆمەسپان: ٥١، ١٠٩، ٢١٩، ٢٢٢، ٢٣١، ٢٩٤
دەربەندیخان: ٨١، ٨٤
دەرکی خۆشناوان: ١١٨
دەریاچەی وان: ٢٢
دەریای ناوەڕاست: ٢٢
دەشتی بیتوێن: ٢١، ١٤٢
دەشتی کۆیە: ٧٩، ٨٨، ١٠٣، ١١٣، ١١٤، ١١٩، ١٣٢، ١٣٣، ١٣٤، ١٤٢، ١٤٥، ١٩١، ١٩٢، ١٩٥، ٢١٨، ٢١٩، ٢٢٠، ٢٢٢، ٢٣٢، ٢٩٢، ٢٩٣، ٢٩٥، ٣٠١، ٣٠٧
دەشتی هەریر: ٢٣١
دەشتی هەولێر: ١٢٢، ١٤٠، ١٦٧، ١٩٦، ١٩٩، ٢١٩، ٢٢١، ٢٩٣، ٢٩٤، ٣٠٦

پیتی (ڕ)

ڕانیە: ٣٢، ٦٢، ٦٥، ٧٩، ٨٠، ٨٦، ٨٨، ١٠٩، ١١٠، ١٤٢، ٢١٧
ڕواندز: ٣٢، ٥٥، ١٠٩، ١١٠، ١١٩، ٢٣١، ٢٣٤، ٢٦٦، ٢٨٤، ٢٩١
ڕومادی: ٧٤، ٢٧٠
ڕووباری کۆیە: ٢٩٢، ٢٩٤
ڕووسیا: ٦٠
ڕۆژهەڵاتی کوردستان: ٢٢، ٥٤، ٦٣، ٦٨، ١٥٩، ١٦١، ١٩٩
ڕێکخراوی (K. P. X): ١٦١، ١٦٧
ڕێکخراوی ئیسلاح: ٧٤، ٢٧١
ڕێکخراوی ئەفسەرانی سەربەست: ٤١
ڕەزایە: ١٩٩

پیتی (ز)

زاخۆ: ٦٢، ٨٠، ٨٧، ٢١٣، ٢٤١، ٢٥٤، ٢٩١
زرارەتی: ٢٣١
زڕباتە: ١٧٤
زرێبار: ١٢٣
زرێبار: ٦٩، ٧٠
زیندانی موسەیب: ١٢٠
زێی بچووك (زێی کۆیە): ٢١، ٣٢، ٥١، ١١٣، ٢٣٢
زێی گەورە: ٢٣١، ٢٣٢

پیتی (س)

سابڵاغ (مەهاباد): ٢٢، ٥٤، ٦٨، ١٦٨، ١٦٩
ساتوقەڵا: ٢٢
سپیلك: ١٤٢
سعوودیە: ١٩٥
سـلێمانی: ٢١، ٢٧، ٣٥، ٤٤، ٥٧، ٦١، ٦٢، ٦٣، ٦٧، ٦٨، ٧٣، ٨٠، ٩٥، ١٠٨، ١٠٩، ١٢١، ١٣٠، ١٥٣، ١٥٧، ١٧٦، ١٨٧، ١٩٠، ٢١٦، ٢١٨، ٢٣٩، ٢٤١، ٢٥٢، ٢٥٣، ٢٧٩، ٢٨٤، ٢٩٨، ٣٠٧
سوختەخانەی مەلا ئەسعەدی ئاكۆ: ٦٦
سوختەخانەی مەلای ڕەش: ٦٤
سوید: ١٥٤، ١٨٣، ٢٠٠
سووریا: ٢٠٠، ٢٦٤، ٢٧٨، ٢٩٧
سۆمەرییەكان: ٢١
سیدەكان: ١٦٧
سەربازگەی ڕەشیدیە: ٩٤، ١٨٧، ٢٤٧، ٢٦٥
سەربازگەی هەیبەت سوڵتان: ١١٥، ١١٧، ١٢٢، ١٢٧، ١٢٨، ١٢٩، ١٣٠، ٢٣١، ٢٥٤
سەردەشت: ٥٤
سەماوە: ٢٨٤
سەنگەسەر: ٢١٤، ٢٤٣

پیتی (ش)

شەقامی حاجی قادر: ٨٧
شاخی بنەباوێ: ٢٩٤، ٣٠٧
شاخی باواجی: ٢١، ٨٧، ١١٠، ١٤٥، ٢٣١، ٢٩٣، ٢٩٤
شاخی دێدەوان: ٢١، ٥١، ٢٢٠، ٢٢١، ٢٢٢
شاخی دێگەڵە: ٢٩٤
شاخی زۆزگ: ٢٢٧
شاخی سەفین: ٣٢، ٨٨، ١٤٧، ١٦٢، ٢١٨، ٢١٩
شاخی قەرەچوغ: ١٧٦
شاخی كۆڕەك: ٢٦٦، ٢٩١
شاخی گۆڕەز: ٢٩١
شاخی هەندرێن: ٢٢٧، ٢٣١
شاخی هەورێ: ٢١٩
شاخی ئاوەگرد: ١٤٥، ١٤٦، ١٤٨، ٢٠١
شاخی هەیبەت سـوڵتان: ١١، ١٦، ٢١، ٢٣، ٣٢، ٨١، ٨٢، ٨٣، ٨٤، ١١٠، ١١٣، ١١٨، ١٣٧، ١٣٩، ١٤٠، ١٤١، ١٤٢، ١٤٦، ١٥٨، ١٦٠، ١٧٧، ١٩٨، ٢٩٤، ٣٠٦، ٣١٢
شارۆچكەی عانە: ٧٤، ٢٧٠
شام: ٢٢، ٢٦
شارەزوور: ٥٦
شارەوانی كۆیە: ١٣٥
شنۆ: ٥٤
شێخان: ٦٢، ٨٠، ٢٨٠
شەتولعەرەب: ٢٩١
شەڕی یەكەمی جیهان: ٢٣، ٣١، ٥٨
شـەقڵاوە: ٢١، ٢٧، ٣٢، ٤٤، ٦٢، ٦٤، ٨٨، ١١٩، ١٨٤، ٢١٩، ٢٣١
شەنگال: ١٧٢، ٢٦٤، ٢٨١

پیتی (ع)

عوسمانی (عوسمانییەكان): ٢٣، ٢٤، ٥٣
عەشیرەتی خۆشناو: ٤٥، ١٠٢، ١٥٧، ٢٥٦، ٢٧١
عەشیرەتی مەنمی: ١٥٨
عەشیرەتی ئاكۆ: ١٥٩
عەمارە: ٦٣، ١٨٧

عێـــراق: ٩، ١٠، ١١، ٢١، ٢٢، ٢٦، ٢٧، ٣٥، ٤١، ٤٣، ٤٤، ٤٥، ٤٦، ٤٨، ٦٨، ٧٠، ٧١، ٧٢، ٧٣، ٧٩، ٨١، ٨٢، ٨٣، ٨٥، ٨٦، ٨٨، ٨٩، ٩١، ٩٢، ٩٣، ٩٤، ٩٧، ٩٨، ٩٩، ١٠٣، ١٠٥، ١٠٦، ١٠٧، ١٠٨، ١٠٩، ١١٠، ١١١، ١١٢، ١١٣، ١١٤، ١١٥، ١١٦، ١٢٠، ١٢٣، ١٢٤، ١٢٥، ١٢٧، ١٢٨، ١٢٩، ١٣٠، ١٣٢، ١٣٤، ١٣٧، ١٣٨، ١٤٠، ١٤١، ١٤٢، ١٤٤، ١٤٦، ١٥٠، ١٥٤، ١٥٦، ١٦١، ١٦٢، ١٦٣، ١٦٥، ١٦٧، ١٦٨، ١٦٩، ١٧٣، ١٧٩، ١٨٣، ١٨٦، ١٨٧، ٢٠٢، ٢١١، ٢١٢، ٢١٣، ٢١٥، ٢١٦، ٢١٧، ٢١٩، ٢٢٠، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٥، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٢٩، ٢٣١، ٢٣٢، ٢٣٤، ٢٣٧، ٢٣٨، ٢٤٠، ٢٤١، ٢٤٢، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٤٥، ٢٤٧، ٢٥٠، ٢٥٢، ٢٥٣، ٢٥٧، ٢٥٨، ٢٥٩، ٢٦٣، ٢٦٤، ٢٦٩، ٢٧٧، ٢٧٨، ٢٧٩، ٢٨٠، ٢٨١، ٢٨٢، ٢٨٣، ٢٨٥، ٢٩٠، ٢٩١، ٢٩٢، ٢٩٤، ٢٩٥، ٢٩٦، ٢٩٨، ٢٩٩، ٣١١، ٣١٢، ٣١٣

پیتی (ف)

فلکەی سەوز: ١٥٢

فلکەی گردی: ١٢٩، ٢٩٢

فەرمانگەی تووتن: ١٢٨

فەلوجە: ١٩٠

فەلەستین: ٦٩

پیتی (ق)

قاهیرە: ١٧٥، ٢٥٨، ٢٦٣

قایمقامیەتی کۆیە: ١٢٨، ٢٨٣

قشـڵەی کـۆیە: ٢١، ٢٣، ٣٣، ٥١، ٦٥، ٩٧، ١٩٤، ٢١٧، ٢٣٣، ٢٤٤

قوتابخانە ماوەت: ٦١

قوتابخانەی شامیە: ٦٨

قوتابخانەی لەتیفییە: ٦٣

قوتابخانەی ناوپردان: ٢٧٧، ٢٨٣

قوتابخانەی نموونەیی سەعادەت: ٦٣

قوتابخانەی هەرمۆتە: ١٢٨

قوتابخانەی ئولای یەکەم: ٥٦، ٦١، ١٩٠

قوتابخانەی ئیمام قاسم: ٢٠٢

قەراج: ١٦٦

قەڵادزێ: ١١٠، ١٣٦، ١٦٧، ٢١٤، ٢١٧، ٢١٨، ٢٤٣، ٢٩١

قەڵای شیلە: ٢٢، ٢٣، ٥٢

قەڵای ئاوەگرد: ٢٣

قەیسەری کۆن: ٢٣

قەیسەری کۆیە: ١٢٤

قەیسەری نوێ: ٢٣

قەیسەرییان: ٢٣

پیتی (ك)

کارێزی هەرمۆتە: ١٥٠

کتێبخانەی گشتی کۆیە: ٨٧

کفری: ٥٤، ٦٧

کڵاوقاسم: ٢٣١

کوت: ٤٤، ٣٠٣

کۆپری: ٣٢

کۆڕی زانیاری کورد: ٦٢، ٢٣٩، ٢٩٨

کۆمپانیای نەوتی شیواشۆك: ٨٤

کۆمپانیای نەوتی کەرکـووك (کـێڵگەی نەوتـی کەرکووك): ١٠١، ٢٤٠، ٢٨٠، ٢٨١، ٢٨٩

کۆمەڵەی بروسك: ٧٤

کۆمەڵەی دارکەر: ٣٤، ٦٦، ٧٤، ٢٥٢، ٢٥٨

کۆمەڵەی دەنگ: ٦٥
کۆمەڵەی ڕۆشنبیری کۆیە: ٢٨٤
کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان (ژ- ك): ١٦٩
کۆمەڵەی کاربۆنا: ٦٦
کۆمەڵەی منەوەران (ڕۆشنبیران): ٣٤
کۆمەڵەی میللەت: ٧٠
کۆمەڵەی هونەر و وێژە: ٢٨٥، ٢٨٦
کەرەج: ١٦٩
کەندێناوە: ١٦٦
کەنیسەی کۆیە: ١٥٢
کەونە پرد: ١٥٠
کۆیە (کۆیسنجاق): ١، ٣، ٤، ١١، ١٢، ١٣، ١٥، ١٦، ١٧، ٢١، ٢٢، ٢٣، ٢٤، ٢٥، ٢٦، ٢٧، ٢٨، ٣١، ٣٢، ٣٣، ٣٤، ٣٥، ٣٦، ٣٨، ٥١، ٥٢، ٥٣، ٥٤، ٥٥، ٥٦، ٥٧، ٥٨، ٥٩، ٦٠، ٦١، ٦٣، ٦٤، ٦٥، ٦٦، ٦٩، ٧٠، ٧٣، ٧٩، ٨٠، ٨١، ٨٢، ٨٣، ٨٤، ٨٥، ٨٦، ٨٧، ٨٨، ٩١، ٩٣، ٩٤، ٩٦، ٩٧، ٩٨، ١٠١، ١٠٢، ١٠٣، ١٠٥، ١٠٧، ١٠٩، ١١٠، ١١١، ١١٢، ١١٣، ١١٤، ١١٥، ١١٦، ١١٨، ١١٩، ١٢٠، ١٢١، ١٢٢، ١٢٣، ١٢٤، ١٢٦، ١٢٨، ١٢٩، ١٣٠، ١٣١، ١٣٢، ١٣٣، ١٣٤، ١٣٥، ١٣٦، ١٣٧، ١٣٩، ١٤٠، ١٤١، ١٤٣، ١٤٤، ١٤٥، ١٤٦، ١٤٧، ١٤٨، ١٥٠، ١٥١، ١٥٢، ١٥٣، ١٥٤، ١٥٦، ١٥٧، ١٥٨، ١٥٩، ١٦١، ١٦٢، ١٦٦، ١٦٧، ١٧٠، ١٧١، ١٧٦، ١٧٨، ١٧٩، ١٨٠، ١٨١، ١٨٢، ١٨٣، ١٨٤، ١٨٥، ١٨٦، ١٨٧، ١٨٨، ١٨٩، ١٩١، ١٩٢، ١٩٣، ١٩٤، ١٩٥، ١٩٧، ٢٠٠، ٢٠١، ٢٠٩، ٢١٤، ٢١٥، ٢٥٤، ٢٥٥، ٢٥٦، ٢٦٥، ٢٧١، ٢٧٧، ٢٨٣، ٢٨٤، ٢٨٥، ٢٨٨، ٢٨٩، ٢٩٢، ٢٩٣، ٢٩٤، ٢٩٥، ٢٩٦، ٣٠٠، ٣٠١، ٣٠٢: ٣٠٤، ٣٠٦، ٣٠٧، ٣١١، ٣١٢
کورد: ٩، ١٠، ٣٤، ٣٥، ٣٧، ٤١، ٤٢، ٤٤، ٤٥، ٤٦، ٤٨، ٦٧، ٧١، ٧٣، ٧٩، ٨٠، ٨٦، ٨٧، ٨٨، ٨٩، ٩١، ٩٢، ٩٣، ٩٤، ٩٥، ٩٦، ٩٨، ١٠١، ١٠٥، ١٠٦، ١١٠، ١٢٢، ١٢٦، ١٣٧، ١٤٣، ١٥٤، ١٥٧، ١٦٥، ١٧٣، ١٨٥، ٢١١، ٢١٢، ٢١٣، ٢١٤، ٢١٥، ٢١٦، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٣٠، ٢٣٢، ٢٣٤، ٢٣٥، ٢٣٧، ٢٣٨، ٢٣٩، ٢٤٠، ٢٤١، ٢٤٥، ٢٤٩، ٢٥١، ٢٥٢، ٢٥٣، ٢٥٨، ٢٥٩، ٢٦٠، ٢٦١، ٢٦٥، ٢٦٨، ٢٧٠، ٢٧٧، ٢٧٨، ٢٧٩، ٢٨١، ٢٨٢، ٢٨٣، ٢٨٤، ٣٠٣، ٣١١، ٣١٢
کوردستان: ٤، ٩، ١١، ٢١، ٢٢، ٢٥، ٢٦، ٢٧، ٣٥، ٤١، ٤٤، ٤٥، ٤٧، ٦٣، ٦٦، ٧٤، ٧٩، ٨٠، ٨٤، ٨٧، ٨٨، ٨٩، ٩١، ٩٤، ٩٥، ٩٨، ١٠٢، ١٠٣، ١٠٥، ١٠٦، ١٠٩، ١١٠، ١١١، ١١٥، ١١٩، ١٢٠، ١٢٣، ١٢٦، ١٢٧، ١٣٨، ١٤٣، ١٤٤، ١٤٥، ١٥٧، ١٦١، ١٦٢، ١٦٧، ١٦٩، ١٧٨، ١٨٥، ١٩٧، ١٩٩، ٢١٠، ٢١١، ٢١٢، ٢١٣، ٢١٤، ٢١٥، ٢١٦، ٢١٧، ٢١٩، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢٩، ٢٤٠، ٢٤١، ٢٤٤، ٢٥٦، ٢٧١، ٢٧٧، ٢٧٨، ٢٧٩، ٢٨٠، ٢٨١، ٢٨٢، ٢٨٤، ٢٨٥، ٢٨٨، ٢٨٩، ٢٩٠، ٢٩١، ٢٩٥، ٢٩٨، ٢٩٩، ٣٠٣، ٣١١
کەرکووك: ٢١، ٢٢، ٢٧، ٣٥، ٤٢، ٥٤، ٦٥، ٦٧، ٧٣، ٨٠، ٨١، ٨٢، ٩٥، ١٠٨، ١١١، ١٢٠، ١٢٢، ١٣٣، ١٣٩، ١٥٩، ١٦٢، ١٦٧، ١٨٢، ١٨٨، ٢٠٢، ٢١٣، ٢١٧، ٢١٨، ٢١٩، ٢٢٠، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٥، ٢٣١، ٢٣٢، ٢٣٣، ٢٣٤، ٢٣٥، ٢٣٧، ٢٤٠، ٢٤٢، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٥٢، ٢٨٠، ٢٨١، ٢٨٩
کەلی قەشقە: ٢٢١، ٢٢٢

پیتی (گ)

گرتووخانەی تسن: ٨٦
گرتووخانەی معتقل: ١٢٢، ١٥٢
گردچادر: ٢٩٥
گردی قوچێ: ١١٤
گوتیییەکان: ٢١
گوندی باخچە: ٢٢٠
گوندی باداوان: ١١٨
گوندی بامەڕنێ: ٧٣
گوندی بانیماران: ٢٢٢
گوندی بانەگوڵان: ٢٥٥، ٣٠١
گوندی بانەمورد: ٥١
گوندی بنەکاول: ٢٢٧
گوندی بۆگد: ٢٣، ١١٣، ١٦١، ١٧٨، ٣٠١
گوندی بۆڵقامیش: ١١٣
گوندی بێرکۆت: ٢٠٢
گوندی بێستانە: ١١٨، ٢٢١، ٢٥٦، ٢٨٤
گوندی بەلەبان: ٥١
گوندی پیبازۆك: ٢٥٥
گوندی پیرە کەپران: ٢٥٥
گوندی پیرەر: ٨٦، ١٦٠، ٢٢٣
گوندی پینگە: ٣٠٦
گوندی پەلکانە: ١٩٨، ٣٠٦
گوندی تاڵەبانی بچووك: ٢٢٠، ٢٢٢
گوندی تۆپزاوا: ٨١، ٨٣، ٨٤، ١١١، ١٤١، ١٥٦، ١٧٣، ٢٤٣
گوندی تیمارۆك: ٢٩٣
گوندی تەکەوڵ: ٢٢١
گوندی تەلەخیم: ١٩٩
گوندی جل بەسەر: ٥١
گوندی جەلی: ٢٣١
گوندی چناران: ٨١، ٨٤
گوندی چەمرگە: ٢٢١
گوندی حاجی قەڵا: ١١٣، ١٤٢، ١٧٧، ٢٢٠، ٢٣١، ٢٩٢، ٢٩٣، ٣١٣
گوندی حەسەن بڵباس: ١٦٦
گوندی حەمەبایزان: ١١٥، ١٥٨، ١٦٠، ١٧٩
گوندی خدران: ١٣٤، ١٣٥
گوندی خوڕخوڕ: ٢٢٠
گوندی خەرپان: ١٦٧
گوندی داربەڕوو: ١١٥
گوندی داربەسەر: ١٧١، ٢٢٢، ٢٣٣، ٢٣٤، ٢٤٢
گوندی دووگردکان: ١٦٦
گوندی دۆندار: ١٩٨، ٢٥٥، ٣٠٦
گوندی دێلیژە: ١٩٥
گوندی دەرگەڵە: ٢٤٢
گوندی ڕولکە: ٥١
گوندی ڕۆستێ: ٨٧
گوندی زیارەت: ٣٠٧
گوندی زەڵم: ١٦٥
گوندی ساتوقەڵا ١٩٥
گوندی سکتان (ناحیە): ٢٨، ١١٢، ٢٣١، ٢٩٤
گوندی سماق شیرن: ٢٢٢، ٢٥٦
گوندی سماقان: ١٤٢
گوندی سماقوولی گەلی: ١١١، ١٤٨
گوندی سماقوولی: ١٣٦، ١٣٧، ٢٤٢
گوندی سوسێ: ١٦٢
گوندی سوورە قەڵا: ١٩٥، ٢١٨، ٢٥٥، ٣٠٦
گوندی سوێرەڵە: ٢٣، ١١٠، ١٤٢، ١٧٧، ١٩٨

گونـــدی سێوەســـەن: ١٠٣، ١١٣، ١٣١، ١٣٢، ١٣٤، ١٣٥، ٢٩٣، ٣١٣
گوندی سەرکەپکان: ٨٤، ١٥٩، ١٨٣
گوندی سەرگەڵوو: ٣٠١
گوندی شاخەپیسکە: ٢٢٢
گوندی شێخ مەسوری: ١١٨
گوندی شێخەروان: ٨٥، ١٥٦، ٢٢١
گوندی شیواشۆك: ٨١، ١٥١، ٢٩٣، ٣٠١
گوندی شیوی ساماڵ: ٢٩٥
گوندی شیوەجان: ٢٥٥
گوندی شیوەشان: ١٧٧، ٢٥٥، ٢٩٢، ٣٠٦
گوندی شەوگێڕ: ١١٤، ١٣٥، ١٥٠
گوندی صوریا: ٢٤١
گوندی عۆجە: ٢٩٧
گوندی عەسکەر: ١٦٢
گوندی عەوداڵان: ٥٢، ٦٥، ٨٨، ٨٩، ١١١، ٢٩٥
گوندی قازبەگیان: ١٩٨، ٢١٨، ٢٥٤، ٣٠٦
گوندی قرخ: ٥٥
گوندی قزڵوو: ١٧٨
گوندی قورتەلاس: ٢٩٣
گوندی قوشتەپە: ١٦٦، ٢٢١
گوندی قوڵقوڵە: ٢٥٥، ٣٠٦
گوندی قەسر: ١٩٥
گوندی قەسرۆك: ٢٤٣
گوندی قەسرێ: ٢٣، ٣٠٧
گوندی قەشقە: ٢٢٠
گوندی قەیباش: ١٥٧
گوندی قەیسەری: ١٣٢، ١٣٤، ١٣٥، ١٩١
گوندی کانی بی: ١١٣، ١٧٨، ٣٠١
گوندی کانی دەربەند: ٢٢٢
گوندی کانی سوور: ١٧٨
گوندی کانی کوردە: ١٦١، ١٧٨، ١٩٥، ٣٠١
گوندی کانی لەلە: ٢٢١
گوندی کانی ماران: ١٤٤
گوندی کانی مازوو: ٢٩٣
گوندی کانی هەرمێ: ١٤٧
گوندی کانی هەنجیر: ٢٥٥
گوندی کرۆژ: ١٥٦، ٢٤٢، ٣٠٧
گوندی کفرەدۆڵ: ١١٤
گوندی کلێسە: ١١٣، ١٧٨
گوندی کورتەجۆ: ١٣٧
گوندی کورداوە: ٢٢١
گوندی کێلەخوارە: ١٥٦
گوندی کێلەزیندان: ١٧٨
گوندی کێلەسپی: ١٣١، ١٩١
گوندی کەلکان: ٧٣، ١٥٦، ١٧٨
گوندی کەلکە سماق: ١٤٣، ١٤٤، ١٤٥، ٢٠١
گوندی گۆپتەپە: ٨٤، ٢٢١
گوندی گۆڕقەرەج: ٢٢١، ٢٢٢
گوندی گۆمەشین: ٢٢٠
گوندی گۆمەشینی شێخان: ١٨١، ٢٢٢، ٢٢٣
گوندی گەرمك: ٢٢٠، ٢٢١
گوندی مام قلینج: ٥٢، ١٥٦، ٣٠٧
گونـدی مزگەوتـۆرە (مزگەفتـۆرە): ١٣١، ١٣٢، ١٣٤، ١٩٢
گوندی میرزا ڕۆستەم: ١٨٩
گوندی میرسەید: ٢٩٤
گوندی مەلا قەرە: ١٩٦
گوندی نازەنین: ١٩١
گوندی ناوپردان: ٢٩٤

گوندی هیزۆپ: ٢٣١، ٢٤٢، ٢٩٤
گوندی هەسنکا: ١٧٠
گوندی یارەمیش: ٥٢، ١١٤
گوندی ئومەرگومبەت: ٥٤
گوندی ئیلنجاغ (گەورە- بچووك): ١٨١، ١٩٩، ٢٢٠، ٢٢٢، ٢٥٦
گوندی ئیلەڵڵا: ١٧٨
گوندی ئەشکەوت سەقا: ١٨١
گوندی ئەلیاسە سوور: ١٧٨
گۆڕستانی باغی فیردەوس: ١٦٩
گۆڕستانی حەمەدی کێلێ: ١٣٥
گۆڕستانی دەروێش خدر: ٥٥، ٦٥، ١٢٥، ١٣٦، ١٥٧، ١٧٩، ١٨٣، ١٨٧، ١٨٨
گۆڕستانی شهدا: ٦٥
گۆڕستانی شێخ عەبدولقادری گەیلانی: ٥٥
گۆڕستانی شێخ ئەحمەد: ١٩٩
گۆڕستانی شەهیدان: ٦٤، ١٣٠، ١٣٥، ١٨٣، ١٨٨، ٣٠١
گۆڕستانی قەرەج ئەحمەد: ٥٤
گۆڕستانی کەکۆن: ٥٩، ٦٣، ٦٥، ٧٣، ١٥٤، ٢٠٠
گۆڕستانی گردی سەیوان: ٦٧
گۆڕستانی گردی عارەبییان: ١٧٢
گۆڕستانی هەرمۆتە: ١٥١
گۆڕستانی ئەسحابان: ٢٣
گەرووی گۆمەسپان: ٣٠٧
گەڕەکی باداوە: ٢٥٨
گەڕەکی بایزاغا: ٦٥، ١٢٥، ١٨٠، ١٨٣، ١٨٤، ١٩٠، ٢٤٤
گەڕەکی بەفری قەندی: ٢٦، ٦٤، ١٨٩، ٢٦٥
گەڕەکی جوان: ١٣٥
گەڕەکی جوولەکان (دیانان): ١٢١، ١٢٩، ١٨٨
گەڕەکی خرێ: ١٦٨
گەڕەکی خورخوری: ١٧٩، ١٨٠
گەڕەکی دیانان: ٢٦
گەڕەکی قازیلان: ١٨٠
گەڕەکی قەسرێ: ١٣٠
گەڕەکی قەڵات: ١٧٩، ١٨٧، ٢٠٠
گەڕەکی کەرخ: ٢٥٧
گەڕەکی گۆیژە: ٦٣
گەڕەکی مەهدیە: ٦٨
گەڕەکی هەواوان: ١٨٠، ١٨٧، ١٩٤
گەڕەکی ئازادی: ١١٧، ٢٩٥
گەڕەکی ئیسکان: ٢٨٤
گەڕەکی ئەلتکارتە: ٢٥٧
گەڵاڵە: ٢٢٩، ٢٩١
گەلی زاخۆ: ٨١
گەلی عەلی بەگ: ٢٦٦

پیتی (ل)

لاجان: ٥٤
لۆلان: ١٦٧
لەندەن: ١٦٥، ١٧٥، ٢٥٧

پیتی (م)

ماوەت: ١٠٢، ١٦٧، ٢١٧، ٢٥٣
مزگەوتی حەتك: ٦٤، ١٢٤
مزگەوتی گەورەی سلێمانی: ٢١٤
مزگەوتی گەورەی کۆیە: ٣٣، ٥٩، ٩٧، ١١٠، ١٣٥
مزگەوتی موفتی: ٥٤

مزگەوتی مەحموود ئاغا: ١٨٠
مزگەوتی مەلا مەعسووم: ١٢٦
معەسکەری کەرکووك: ١٢٢، ١٥٢
موسەیب: ١٢٠، ١٢٢، ١٨٥
مووسڵ: ٢٦، ٣٢، ٤٥، ٥٤، ١١٩، ١٦٧، ١٩٧، ٢٥٤، ٢٥٩، ٢٦٤، ٢٨٤، ٢٩١، ٢٩٥
مۆسکۆ: ٤٥، ١٧١
میتانییەکان: ٢٢
میدییەکان: ٢٢
میراوە: ٢٣١
مێرگەسۆر: ١٤٢، ١٧٠
میسر: ٢٦، ١٩٧، ٢١٩، ٢٥٨، ٢٩٧
مەخموور: ٣٢، ١١٩
مەندەلی: ٢٨٤
مەڕبێنە قەدیشە (شێخ محەمەدی دێرێ): ٢٣
مەسیف (سەلاحەدین): ٨٨

پیتی (ن)

ناحیەی پێباز: ٦٢
ناحیەی تەق تەق: ٢٧، ٢٨، ٥٧، ٥٩، ٦٥، ٧٩، ٨٨، ١١١، ٢٢٠، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٤٢، ٢٤٣، ٢٥٦، ٢٧١، ٢٩٢، ٢٩٣
ناحیەی خورماڵ: ٦٢
ناحیەی زڕباتە: ٦٢
ناحیەی سێگردکان: ٢٨، ٥٧، ٢٢٠
ناحیەی شوان: ٢٤٢، ٢٤٣
ناحیەی شۆڕش (دێگەڵە): ٢٧، ٢٨، ٥١، ٥٧، ٨٤، ١٠٩، ١١١، ١٤١، ١٤٤، ٢٢٠، ٢٥٦، ٢٩٣، ٢٩٤
ناحیەی قادرکەرەم: ٦٢
ناحیەی قەرەحەسەن: ٦٢
ناحیەی مزوری: ٦٢
ناحیەی ئاشتی (خرابە): ٢٧، ٢٨، ٥٧، ١٧٨، ١٩٨، ٢٥٤، ٢٥٥، ٣٠١، ٣٠٦
ناسرییە: ١٧٥، ٢٦٣
ناوشاخان: ٨٦
نەتەوەی ئاری: ٢١
نەجەف: ٢٧
نەخۆشخانەی جمهوریی: ١٩٥
نەخۆشخانەی ڕزگاری: ١٥٧
نەخۆشخانەی کۆماری: ١٢٦
نەخۆشخانەی کۆیە: ١٢٦، ١٥٩
نەخۆشخانەی کەرکووك: ١٥٩
نەغەدە: ٦٣، ١٩٩

پیتی (هـ)

هوتێل چناڕۆك: ١١٧
هۆزی باجەلان: ٢٧١
هۆزی پاڵانی: ٢٥٦، ٢٧١
هۆزی شوان: ٢٥٦
هۆزی شێخانی: ٥١، ٢٥٦
هۆزی مەنتك: ٥١
هەولێر: ٣، ٤، ٢١، ٢٢، ٢٤، ٢٧، ٣٢، ٣٣، ٤٤، ٥٢، ٥٤، ٥٨، ٦١، ٦٤، ٦٥، ٦٧، ٧٠، ٧٢، ٨٠، ٨٢، ٨٣، ٨٤، ٨٥، ٩٧، ١٠٨، ١٠٩، ١١٠، ١١٩، ١٢٠، ١٢٣، ١٣٩، ١٤٣، ١٥٥، ١٥٨، ١٦٦، ١٦٧، ١٦٨، ١٧٠، ١٧١، ١٧٢، ١٧٤، ١٧٦، ١٨١، ١٨٣، ١٨٩، ١٩٠، ١٩٥، ١٩٩، ٢٠٢، ٢٢٠، ٢٢١، ٢٢٣، ٢٣٢، ٢٤٣، ٢٥٥، ٢٥٦، ٢٥٨، ٢٦٤، ٢٧٩، ٢٨٤، ٢٩٤، ٢٩٥، ٣٠١: ٣٠٤، ٣٠٧
هەورامان: ١٦٥، ١٦٧

هەرمـــۆته: ٢٢، ٢٦، ٥٢، ٨٣، ١١١، ١١٢، ١٥٠، ١٥١، ١٥٢، ١٥٣، ١٥٦، ١٨٨، ٣٠٧، ٣١٢
هەڵەبجە: ٦٢
هەیئەی کەرکووك: ١٧٩

پیتی (و)

واسیت: ١٧٤

پیتی (ی)

یووســف حەننــا عەبــدولکەریم: ١٢٩، ١٥٢، ١٨٦، ١٨٨

پاشکۆکان

پاشکۆی ژماره (١)

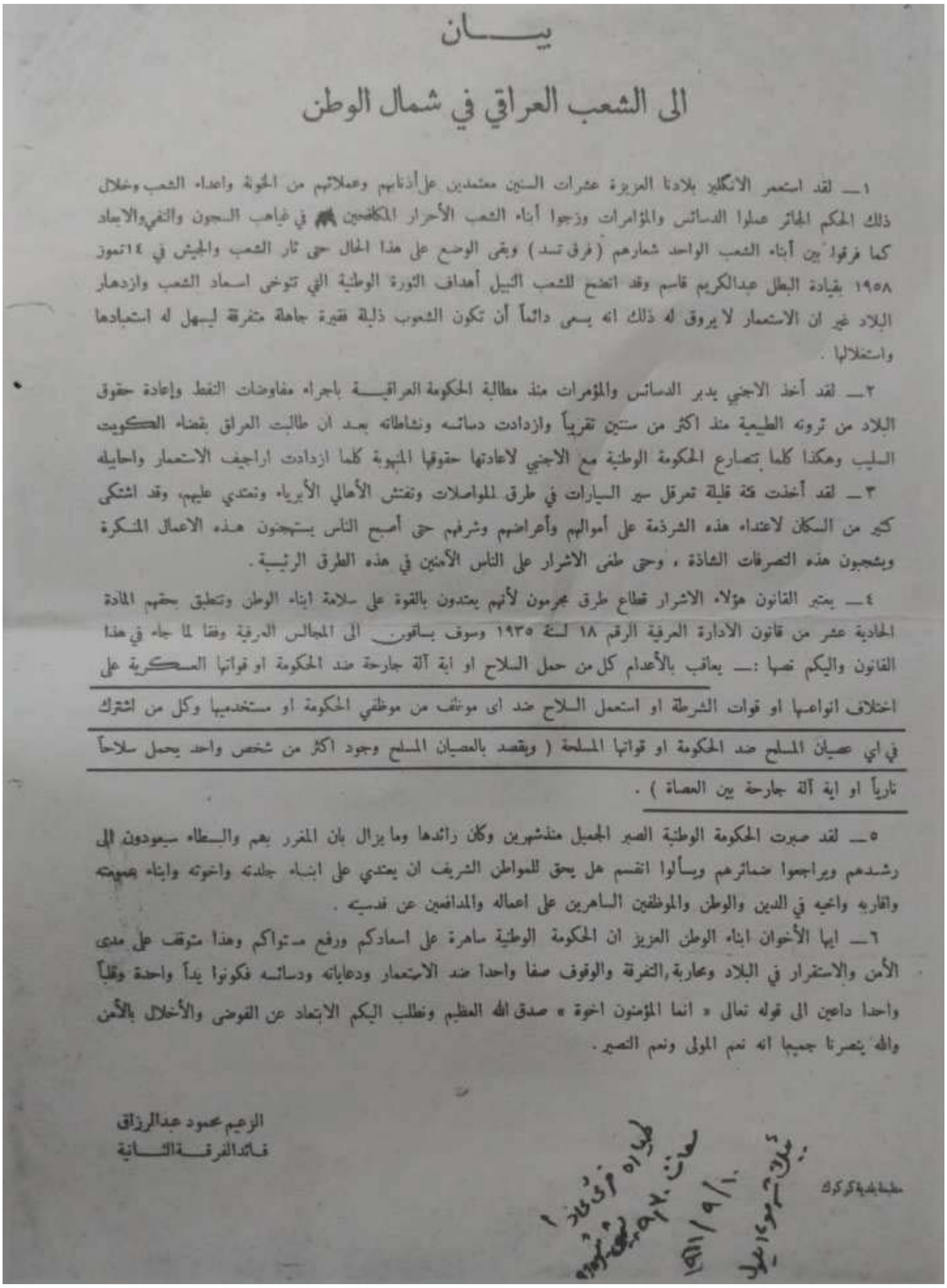

بيـــان

الى الشعب العراقي في شمال الوطن

١ـــ لقد استعمر الانكليز بلادنا العزيزة عشرات السنين معتمدين على أذنابهم وعملائهم من الخونة واعداء الشعب وخلال ذلك الحكم الجائر عملوا الدسائس والمؤامرات وزجوا أبناء الشعب الأحرار المكافحين في غياهب السجون والنفي والابعاد كما فرقوا بين أبناء الشعب الواحد شعارهم (فرق تسد) وبقى الوضع على هذا الحال حتى ثار الشعب والجيش في ١٤تموز ١٩٥٨ بقيادة البطل عبدالكريم قاسم وقد اتضح للشعب النبيل أهداف الثورة الوطنية التي تتوخى اسعاد الشعب وازدهار البلاد غير ان الاستعمار لا يروق له ذلك انه يسعى دائماً أن تكون الشعوب ذليلة فقيرة جاهلة متفرقة ليسهل له استبدادها واستغلالها .

٢ـــ لقد أخذ الاجنبي يدبر الدسائس والمؤمرات منذ مطالبة الحكومة العراقيـــة باجراء مفاوضات النفط وإعادة حقوق البلاد من ثروته الطبيعية منذ اكثر من ستين تقريباً وازدادت دسائسه ونشاطاته بعد ان طالبت العراق بقضاء الكويت السليب وهكذا كلما تصارع الحكومة الوطنية مع الاجنبي لاعادتها حقوقها المنهوبة كلما ازدادت اراجيف الاستعمار واحابيله

٣ـــ لقد أخذت فئة قليلة تعرقل سير السيارات في طرق المواصلات وتفتش الأهالي الأبرياء وتعتدي عليهم، وقد اشتكى كثير من السكان لاعتداء هذه الشرذمة على أموالهم وأعراضهم وشرفهم حتى أصبح الناس يستهجنون هذه الاعمال المنكرة ويشجبون هذه التصرفات الشاذة ، وحتى طغى الاشرار على الناس الأمنين في هذه الطرق الرئيسة .

٤ـــ يعتبر القانون هؤلاء الاشرار قطاع طرق مجرمون لأنهم يعتدون بالقوة على سلامة ابناء الوطن وتنطبق بحقهم المادة الحادية عشر من قانون الادارة العرفية الرقم ١٨ لسنة ١٩٣٥ وسوف يساقون الى المجالس العرفية وفقا لما جاء في هذا القانون واليكم نصها :ـــ يعاقب بالأعدام كل من حمل السلاح او اية آلة جارحة ضد الحكومة او قواتها العسكرية على اختلاف انواعها او قوات الشرطة او استعمل السلاح ضد اى موظف من موظفي الحكومة او مستخدميها وكل من اشترك في اي عصيان المسلح ضد الحكومة او قواتها المسلحة (ويقصد بالعصيان المسلح وجود اكثر من شخص واحد يحمل سلاحاً نارياً او اية آلة جارحة بين العصاة) .

٥ـــ لقد صبرت الحكومة الوطنية الصبر الجميل منتظرين وكان رائدها وما يزال بان المغرر بهم والبسطاء سيعودون الى رشدهم ويراجعوا ضمائرهم ويسألوا انفسهم هل يحق للمواطن الشريف ان يعتدي على ابناء جلدته واخوته وابناء عمومته واقاربه واخيه في الدين والوطن والموظفين الساهرين على اعماله والمدافعين عن قدسيه .

٦ـــ ايها الأخوان ابناء الوطن العزيز ان الحكومة الوطنية ساهرة على اسعادكم ورفع مستواكم وهذا متوقف على مدى الأمن والاستقرار في البلاد ومحاربة التفرقة والوقوف صفا واحداً ضد الاستعمار ودعاياته ودسائسه فكونوا يداً واحدة وقلباً واحدا داعين الى قوله تعالى « انما المؤمنون اخوة » صدق الله العظيم ونطلب اليكم الابتعاد عن الفوضى والأخلال بالأمن والله ينصرنا جميعا انه نعم المولى ونعم النصير .

الزعيم محمود عبدالرزاق
قائد الفرقة الثانية

مطبعة بلدية كركوك

ئەو نـــامەیەی حکــومەتی عێراقــی لە ١٠ی ئەیلــوولی ســاڵی ١٩٦١ لە فــڕۆکەوە بە ســەر شاری کۆیەدا بڵاوی کردەوە. وەرگیراوە لە ئەرشیفی: ئاراس عەبدولخالق عەبدولمەجید.

پاشکۆی ژماره (٢ - أ)

العفو العام عن اخواننا في شمال الوطن

لقد اصدر سيادة رئيس الوزراء والقائد العام للقوات المسلحة الزعيم الامين عبدالكريم قاسم أوامره بمناسبة عيد الفطر المبارك بالعفو العام دون قيد أو شرط عن ابناء الشعب في شمال الوطن وطلب من كل واحد منهم ان يكون شجاعاً وجريئاً فيذهب الى أقرب سلطة ادارية أو عسكرية ليسجل اسمه في سجل الجهاد والشرف للدفاع عن الوطن ضد الاستعمار ومحاربة المستعمرين والطامعين الذين يعملون المؤامرات والدسائس ليفرقوا بين ابناء البلد فيضعفوا قوتهم وايمانهم ولكن الشعب العراقي البطل يعرف مؤامرات الاستعمار ومكائده وسوف يفوت الفرصة عليهم بحزم وايمان وان الله تعالى مع المخلصين وهو ينصر الجمهورية العراقية الخالدة وليعلم الجميع بأنهم في امان واطمئنان ولا يسمعوا اقوال المشاغبين والدساسين.

إخواننا أبناء الشعب الكرام. لقد طلب سيادة الزعيم الامين ان تجمعوا شملكم وتوحدوا صفوفكم وتتركوا الضغينة والحزازات والاحقاد وليكن الجميع اخوة حتى يعم الهدوء والاستقرار وحتى تسنح الفرصة لتعمير البلاد كما امر سيادته بتشكيل لجنة تستطلع المناطق التي فيها التخريب لاعادة بناء القرى المخربة لكى يعود الخير والهناء والسعادة للجميع ورجا سيادته العزة والاباء والفخر والرخاء لابناء الشعب كافة.

نسأله تعالى التوفيق والصفاء والسلام عليكم ورحمة الله وبركاته.

ئەو نــامەیەی حکــومەتی بەعــس لە ١٢ی ئــازاری ســاڵی ١٩٦٣ لە فــڕۆکەوە بە ســەر شــاری کــۆیەدا بــڵاوی کــردەوە (دەقــی عەرەبــی). وەرگیــراوە لە ئەرشــیفی: ئــاراس عەبــدولخالق عەبدولمەجید.

پاشکۆی ژماره (٢ - ب)

عەفو کردنی گشتی بو هەموو

براکانمان لە شیمالی نیشتمان

سیادەتی سەرەك وەزیران و سەرکردەی گشتی سوپا لیوا رکن عبدالکریم قاسم بە بونەی جیژنی رەمەزانی پیروزەوە فەرمانی دەرکرد بە عەفوکردنی گشتی بەبی قەیدو شەرت بو هەموو رولەکانی میللەت لە شیمالی نیشتمان وە داوای لە هەموو یەکیکیان کرد کە جەسورانە بچیت بو نزیك ترین سلطەی ئیداری وە یا عسکری وە ناوی خوی بنوسیت لە سجلی مجاهدە کا نابو جەنگین بەرامبەر بە ئیستعمار چونکە تەماعکارەکان تەلە کە باری نەکەن و خەریکی فیل و فەرەجن بو نانەوەی دوو بەرەکی لە بەینی میللەتا بو ئەوەی زەبوون بین و ئیمانیان بی هیز بی . بەلام گەلی عیراق قارەمان چاك لە مؤامرانی ئیستعمار گەیشتوەو بە عەزمو ئیمانی پتەو رێی لە ئیستعمار تەبڕیت .

براکانمان ڕولە بە غیرەتەکانی گەلەکەمان !

سیادەی زعیم داواتان لی ئەکات کە یەك بگرن و ریزەکانتان پتەو بکەن و یارمەتی یەکتری بدەن بو بەر بەرەکانی ی دوژمنی نیشتمان وە پیویستە دوو دلی و قینە بەرایەتیتان لە ناوا نەمینی هەر وەها سیادەتیان فەرمانی دەرکردوە بە دامەزراندنی لیژنەیەك بو ئەوەی دەست بە جی بە ناوچەی شمالا بگەرێت وە کشوف و مواصفات رێك بخات بو ئاوەدان کردنەوەی هەموو ئەو دیهاتانەی ویران بوون لە ریی خیرو خوشی و کامەرانی هەموانا و بو ئەوەی دل ئیاو پڕ ئارام بین .

هەر وەها داوای سەرکەوتن و شانازی و شکر ئەکات بو هەموو ڕولە یەکی گەلەکەمان .

سەرکردەی فیرقەی دووەم

ئەو نامەیەی حکومەتی بەعس لە ١٢ی ئازاری ساڵی ١٩٦٣ لە فڕۆکەوە بە سەر شاری کۆیەدا بڵاوی کردەوە (دەقی کوردی). وەرگیراوە لە ئەرشیفی: ئاراس عەبدولخالق عەبدولمەجید.

پاشکۆی ژمارە (٢ - ج)

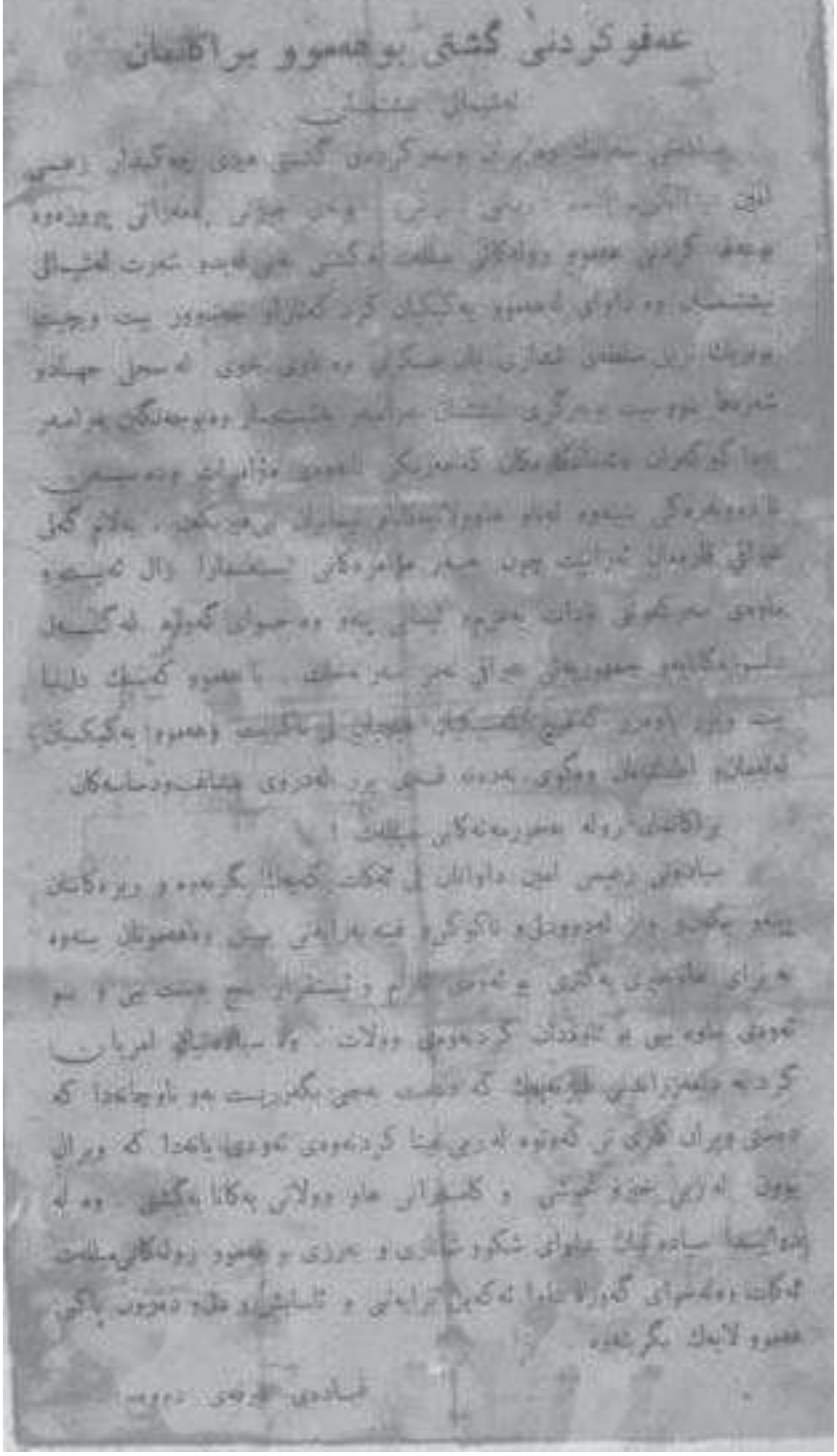
عەفو کردنی گشتی بۆ هەموو براکانمان

پاشکۆی ژماره (٣)

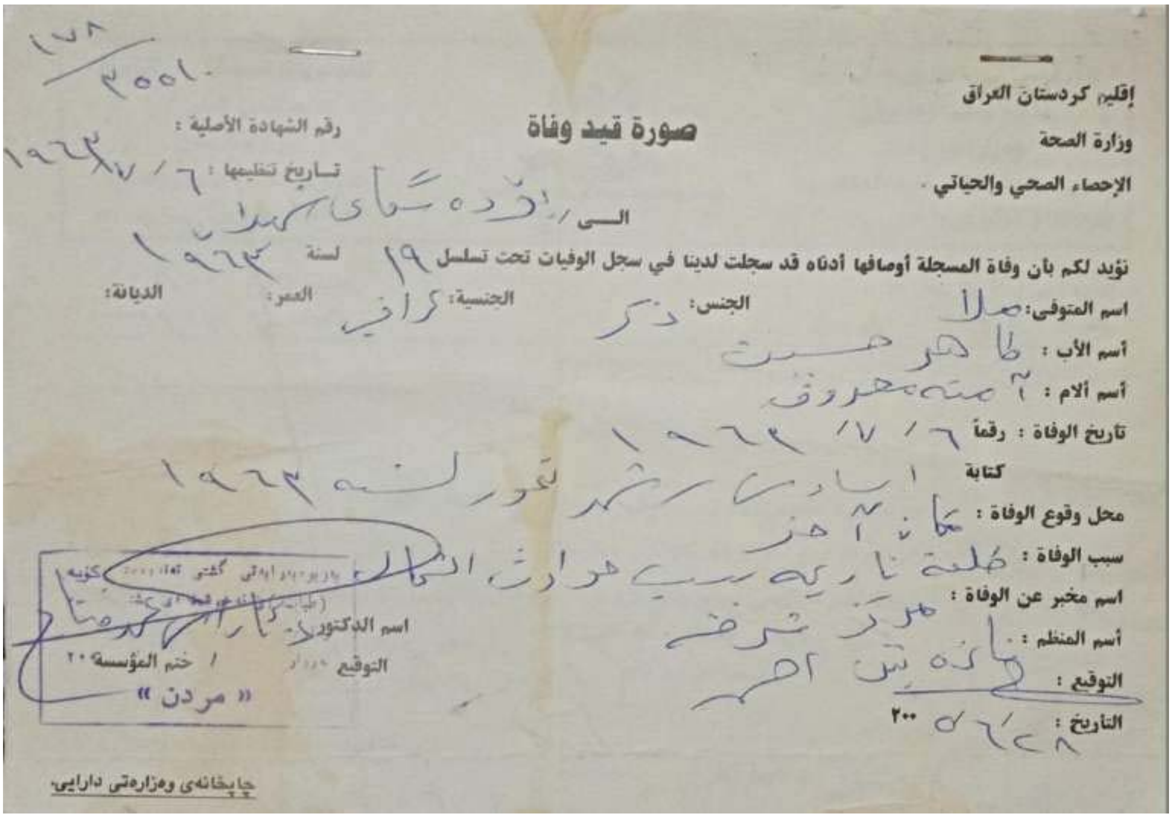

إقليم كردستان العراق

وزارة الصحة

الإحصاء الصحي والحياتي

صورة قيد وفاة

رقم الشهادة الأصلية :

تاريخ تنظيمها : ٦ / ٧ / ١٩٦٣

الى /

نؤيد لكم بأن وفاة المسجلة أوصافها أدناه قد سجلت لدينا في سجل الوفيات تحت تسلسل ١٩ لسنة ١٩٦٣

اسم المتوفى: الجنس: ذكر الجنسية: العمر: الديانة:

أسم الأب : طاهر حسين

أسم الام :

تاريخ الوفاة : رقماً ٦ / ٧ / ١٩٦٣

كتابة

محل وقوع الوفاة :

سبب الوفاة :

اسم مخبر عن الوفاة :

أسم المنظم :

التوقيع :

التاريخ : ٢٠٠

اسم الدكتور

التوقيع

/ ختم المؤسسة ٢٠

« مردن »

چاپخانەی وەزارەتی دارایی

بەڵگەنامەی مردنی تاهیر حوسێن، کە دەیسەلمێنێت ڕووداوی یەکەمی گوللەباران کردن و کوشتنی هاووڵاتییانی شاری کۆیە لە ٦ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ بووە. وەرگیراوە لە ئەرشیفی: تەیموور تاهیر حوسێن.

پاشكۆی ژماره (٤)

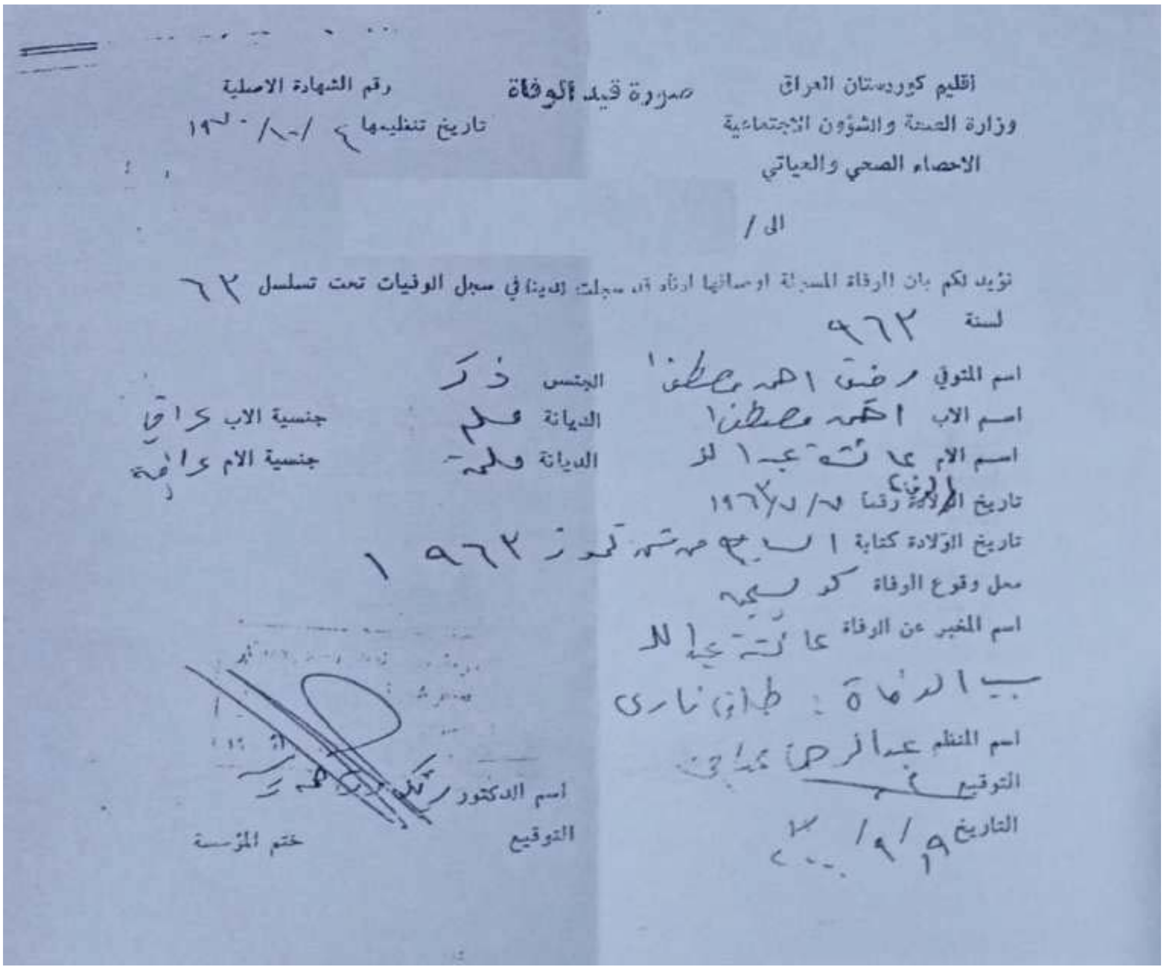

اقليم كوردستان العراق
وزارة الصحة والشؤون الاجتماعية
الاحصاء الصحي والحياتي

صورة قيد الوفاة

رقم الشهادة الاصلية
تاريخ تنظيمها / / ١٩

الى /

نؤيد لكم بان الوفاة المسجلة اوصافها ادناه قد سجلت لدينا في سجل الوفيات تحت تسلسل ٦٢
لسنة ٩٦٢

اسم المتوفي رفيق احمد مصطفى الجنس ذكر
اسم الاب احمد مصطفى الديانة مسلم جنسية الاب عراقي
اسم الام عائشة عبدالله الديانة مسلمة جنسية الام عراقية
تاريخ الولادة رقما / / ١٩٦٢
تاريخ الولادة كتابة ١٩٦٢
محل وقوع الوفاة كوسنجق
اسم المخبر عن الوفاة عائشة عبدالله
سبب الوفاة : طلق ناري
اسم المنظم عبدالرحمن
التوقيع
التاريخ / ٩ /

اسم الدكتور
التوقيع
ختم المؤسسة

بەڵگەنامەی مردنی ڕەفیق ئەحمەد مستەفا، یەكێك لە گوللەباران كراوانی دەستی بەعسییەكان. وەرگیراوە لە ئەرشیفی: حەمەدەمین تۆفیق ئەحمەد

پاشکۆی ژمارە (٥)

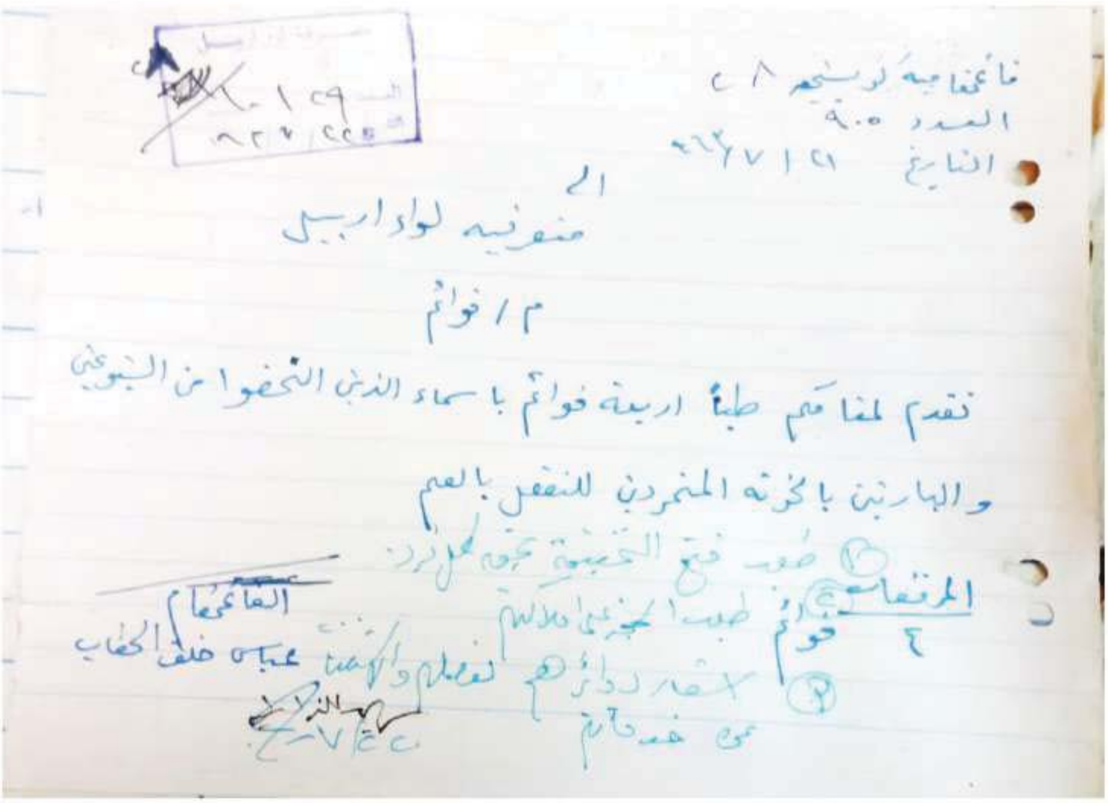

قائمقامية كويسنجق

العدد ٩٠٥

التاريخ ٢١/٧/٩٦٤

الى

متصرفية لواء اربيل

م/ قوائم

نقدم لمقامكم طياً اربعة قوائم باسماء الذين التحقوا من الشيوعيين والبارتيين بالحركة المتمردين للتفضل بالعلم

المرفقات

٤ قوائم

القائمقام

عباس خلف الخطاب

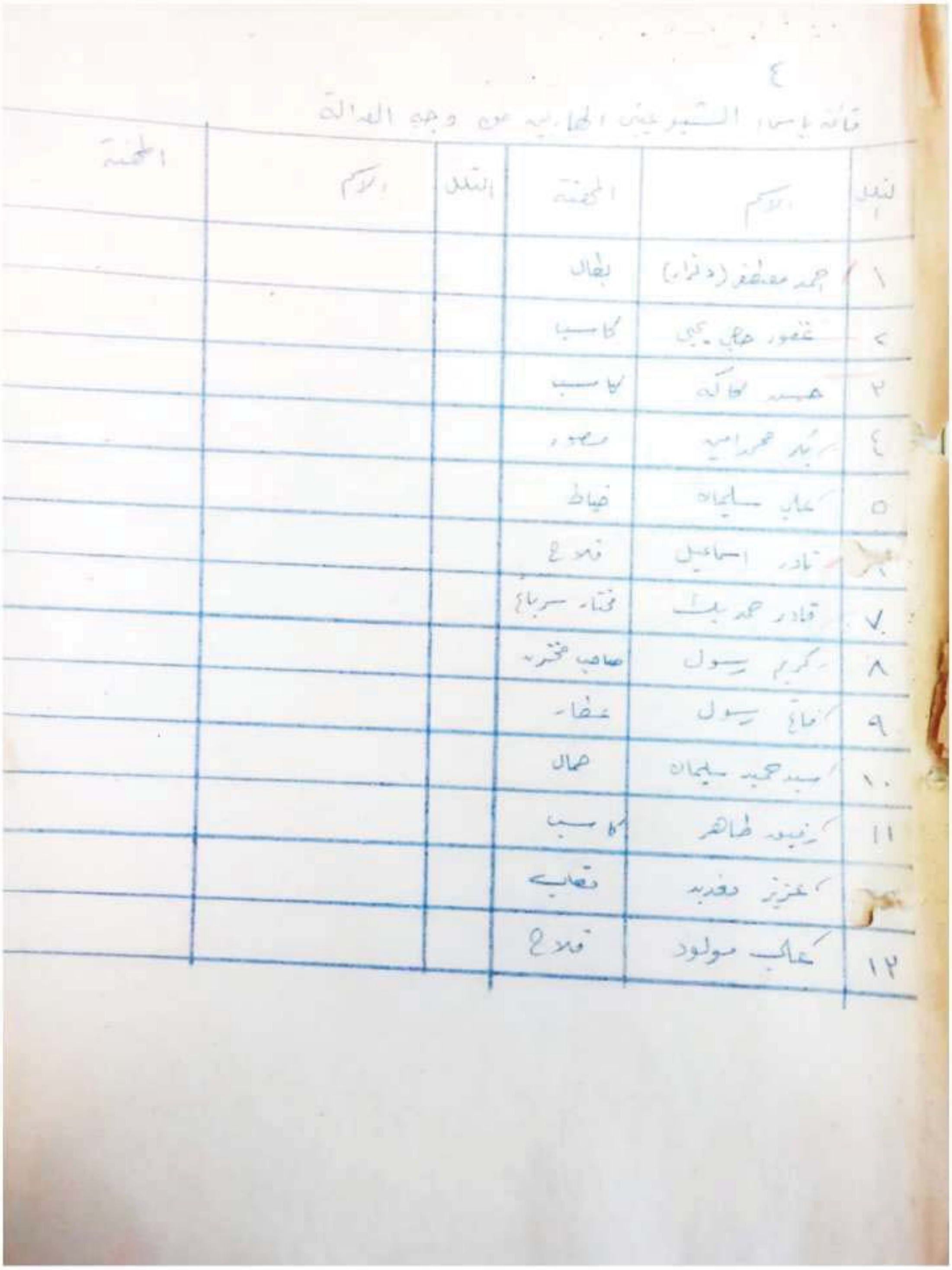

٤

قائمة بأسماء الشيوعيين الهاربين من وجه العدالة

التسلسل	الاسم	المهنة
١	محمد مصطفى (دفتر)	بطال
٢	غفور حاجي يحيى	كاسب
٣	حسن كاكه	كاسب
٤	محمد ابراهيم	مصور
٥	علي سليمان	خياط
٦	نادر اسماعيل	فلاح
٧	قادر محمد بك	مختار سرباغ
٨	كريم رسول	صاحب مخزن
٩	صالح رسول	عطار
١٠	سيد حميد سليمان	حمال
١١	زبير طاهر	كاسب
	عزيز دغدبه	قصاب
١٢	علي مولود	فلاح

نــامەی قایمقــامی قەزای کــۆیە بــۆ موتەســەریفی هەولێــر، ســەبارەت بەو کەســانەی پەیوەنـــدییان بە پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان و حیزبـــی شـــیوعی‌یەوە هەیە.
وەرگیراوە لە: ئەرشیفی د. ڕەفیق ڕەحمان مام خول

ناسنامەی دەستە

پرۆژەی دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، لە پێناو ناساندن، کۆکردنەوە، بە دیکۆمێنتکردن و بڵاوکردنەوەی مێژووی پڕ لە سەروەریی کار و خەباتی پارتی دیموکراتی کوردستان، لەسەر پێشنیازی ڕێزدار مەسرور بارزانی، لە ساڵی ٢٠١٤ دامەزراوە.

ئەم بەرهەمەی بەردەستی بەڕێزتان بەشێکە لە هەوڵ و ئامانجەکانی ئەم پرۆژەیە.

P.D.K ENCYCLOPEDIA